

TÖRÖK-MAGYARKORI
TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

TÖRÖK TÖRTÉNETIRÓK.

III.

TÖRÖK-MAGYARKÖRI

TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

MÁSODIK OSZTÁLY: IRÓK.

BUDAPEST, 1904.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA.

Gb 10312/2/3

EVLIA CSELEBI

TÖRÖK VILÁGUTAZÓ

MAGYARORSZÁGI UTAZÁSAI

1660—1664.

A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

FORDÍTOTTA ÉS JEGYZETEKKEK KISÉRTE

DR KARÁCSON IMRE.

BUDAPEST, 1904.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA.

16131
1904

Budapest, 1904. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

ELŐSZÓ.

A XVII. századbeli híres török utazónak, *Evlia Cselebi-nek* az utóbbi években előkerült, tíz vaskos kötetre menő útleírásából, melynek a címe: *اوليا چلبی سیاحتنامہ*, a VI. kötet s részben már az V. kötet is Magyarországon tett utazásait foglalja magában. E magyarországi utazások leírásának magyar fordítását tartalmazza e könyv.

Evlia Cselebit méltán híres utazónak mondják, mert a régi utazók közül csak az arab Ibn Batuta és az olasz Marco Polo hasonlíthatók hozzá, akár munkáinak terjedelmét, akár azok érdekességét tekintjük.

Mielőtt Evlia Cselebi útleírásáról szólnánk, előzetesen egy-két szóval elmondjuk az író élettörténetét is, amennyire ezt a munkáiban szórványosan elejtett adatokból összeállíthattuk.

Evlia Cselebi Konstantinápolyban született¹⁾ körülbelül 1611-ben. Atyja Dervis Mohámméd Zilli volt, aki Szulejmán szultán kíséretében jelen volt 1541-ben Buda elfoglalásánál, továbbá Szigetvár elfoglalásánál is s itt tanuja volt Szulejmán szultán halálának.²⁾ Anyja az Abaza nemzetségből származott s Melek Áhmed pasának nővére volt.³⁾

Evlia Konstantinápolyban nevelkedett. Nagy hajlamot mutatott a történelmi, földrajzi tudományok és a nyelvek iránt. A török, arab és perzsa nyelveken kívül jól tudott

¹⁾ *اوليا چلبی سیاحتنامہ* I. kötet 28. lap.

²⁾ I. m. I. kötet 106. lap és III. kötet 443. lap. Így mondja maga a török író; ámbár feltűnő, hogy Evlia Cselebi születésekor atyja igen magas korban, életének legalább is 80-ik évében volt.

³⁾ I. m. I. kötet 277. lap.

latinul és görögül is.¹⁾ Későbbi utazásaiban pedig saját állítása szerint 147 nyelvet tanulmányozott át.²⁾ Kitűnt szép hangja által is és mint műezzin éppen ezáltal vonta magára IV. Murád szultán figyelmét, ki őt 1631-ben mint apródot udvarába vette.

Evliá Cselebi mint utazó és útleíró emelkedett nagy hírre. Az utazási hajlam már kora fiatalságában felébredt benne és saját szavai szerint az volt a legfőbb vágya, hogy világutazó lehessen. Ifjúkori utazásairól és terveiről ezeket írja: »Gyalogosan — úgymond — a gyönyörű vidéket, tudniillik a jól őrzött Konstantinápoly környékén levő falvakat, városokat s néhány ezer Irem kertjéhez hasonló rózsaligetes kertet meglátogattam s lelkemben nagyobb utazások után való vágyak támadtak s azt mondtam: Ha atyámnak, anyámnak, tanítómnak és testvéreimnek hatalma alól egy kissé kiszabadulok, világjáró leszek. A fölséges Istentől e világon testi egészséget és sok utazást, életem végére pedig a hitet kértem mindig. Mindenkor a jámbor dervisekkel társalkodtam s midőn a hét égővnek és a föld négy tájkának tulajdonságait hallám tőlük, lelkemből és szivemből vágyódtam az utazás után s mondtam: Vajjon sikerül-e nekem a világot körüljárva a szent földre, Egyiptomba, Mekkába és Medinába menve, a teremtmények legdicsebbjének fényes sírjához dörzsölni arczomat?«³⁾

A folytonos utazásokról ábrándozó ifjú elbeszéli egyik álmát, mely igen jellemző az ő terveire. Azt mondja, hogy egy alkalommal álmában az *Ákhi Cselebi* nevű dsámiban volt s látta Mohámmed prófétát a négy szent khalifával és nagy kísérettel a dsámiba jönni. A próféta egyik kísérője figyelmeztette Evliát, hogy menjen a próféta elé, csókoljon. neki kezet s kérje a közbenjárását (sifáát). Evliá a próféta elé járult. »Én tisztátalan — úgymond — vakmerően szent kezéhez érintettem ajkamat s a helyett, hogy azt mondtam volna: *Sifáát já! rászul-Álláh!* (Közbenjárást oh! Allah

¹⁾ I. m. I. kötet 87. lap.

²⁾ I. m. I. kötet 503. lap.

³⁾ I. m. I. kötet 28. lap.

prófétája!), zavaromban azt mondtam: *Sziáhát já! rászul-Allah!* (Utazást oh! Allah prófétája)«.

A próféta elmosolyodott e kérésre s megígérte Evliának, hogy világutazó lesz belőle.

Reggel — úgy beszéli tovább — elment két álomfejtőhöz, akik egészen óhajta szerint magyarázták meg az álmát, sőt az egyik, a kászim-pasai Mevlevi kolostor sejkhje, Abdallah, hét kötet tekintélyes történeti munkával is megajándékozta s azt tanácsolta neki, hogy majdan utazásait írja le, de el ne mulasztja legelőször a fővárost, Isztambult, leírni.

Evlia Cselebi azután komoly tanulmányozással készült rá, hogy Isztambul városát és később teendő utazásait leírja. Mikor Isztambul és annak környékét összejárta, akkor »a könyves szekrényt — úgymond — birtokomba vettem s némely történeti munkákat követve, szülőhelyemnek, a királyok vágyódása tárgyának, Makedonia tartomány erős várának, Isztambulnak leírásához kezdettem«.¹⁾

Evlia Cselebi 1635-ben tett először nagyobb utazást, amikor IV. Murád szultán kíséretében részt vett a perzsiai hadjáratban. Ettől az időtől kezdve élete nagyobb részét utazással és írással töltötte.

Evlia Cselebi utazásairól, melyek Európára, Ázsiára és Afrikára terjedtek ki, hátramaradt útleírásai adnak felvilágosítást. Nagybátyja Melek Áhmed pasa 1650-ben nagyvezír volt s úgy látszik az ő révén jutott ismeretségbe korának nevezetes embereivel. Összeköttetésben állott a török birodalom összes fő méltóságaival. Bizalmi embere volt a nagyvezíreknek, pasáknak s azok kíséretében amerre csak háboruk voltak az ő idejében, mindenütt ott járt a hadsereggel. Sokszor használták fel őt a vezírek, pasák bizalmi jellegű és hivatalos küldetésekre, sőt diplomaciai megbízatásokban is részt vett. A hadsereggel való utazgatásai s gyakori küldetései bő alkalmul szolgáltak neki nemcsak az idegen vidékek és népek meglátogatására, hanem egyuttal alapos megfigyelésre is.

¹⁾ I. m. I. kötet 32. lap.

Beutazta Evlia Cselebi Anatoliát, Szíriát, Mezopotámiát, Perzsiát, Arábiát, a Kaukázust, továbbá Törökország európai részeit, Dalmáciát, Szerbiát, Oláhországot, Moldvát, Krimiót. *Az 1660-ik évtől kezdve 1664-ig bejárta Magyarországot és Erdély nagyobb részét.* 1664-ben a Bécsbe küldött török követséghez csatlakozott s Bécsből a császár pátens-levelével ellátva elutazott Németországba, Hollandiába, Svédországba, Lengyelországba, Oroszországba és Krimión keresztül tért vissza Konstantinápolyba.

Evlia Cselebi ez utazásairól tíz kötetre terjedő nagy munkát írt, melynek első ízben való kinyomatása most van folyamatban. E munkát Evlia Cselebi részben még utazásai alatt írta meg, részben pedig az 1678. év után, amikor hosszú utazásaiba belefáradva, úgy látszik, nyugalomba vonult.

Evlia Cselebi útleírásait egész terjedelemben az utóbbi évekig maguk a törökök sem ismerték, mivel nyomtatásban nem jelentek meg s a messze vidékekre kiterjedő utazásokról csak annyit lehetett tudni, amennyit munkája bevezető kötetében felemlít. A keleti kéziratok érdemes kutatója Hammer is csak az első és második kötetet ismerte Evlia Cselebi munkájából, sőt mivel a teljes útleírás kéziratos másolatához sehol sem juthatott, abban a nézetben volt, hogy Evliát azoknak a nagy utazásoknak leírásában, melyekről említést tesz, talán közbejött halála megakadályozta.¹⁾ A munka azon részét, melynek hézagos másolatához Hammer hozzájutott, amely Konstantinápolynak és Kis-Ázsiának leírását foglalja magában, angol fordításban ő kiadta Londonban.²⁾

Evlia Cselebi munkája első kötetének töredékes másolata megvan a bécsi császári könyvtárban is H. O. 193. sz. a. E kéziratos másolat címe: Táríkh-i szejjáh.

¹⁾ It may, therefore, be taken for granted that he never wrote any continuation of it.

He was probably prevented by death, when he had completed his fourth volume. Hammer, *Narrative of travels in Europe etc* London 1846. XII. lap.

²⁾ Megjelent ily cím alatt: *Narrative of travels in Europe, Asia and Africa in the seventeenth century. Translated from the turkish by Joseph von Hammer.* London 1846. I. és II. vol.

Evlia Cselebinek összes útleírásai most már előkerültek. A tíz kötetre menő útleírásokat 1896-ban találták meg Üszküdarban a Szelimie-bágcseben levő Pertev pasa-féle könyvtár kéziratai között. A tíz kötetre menő kéziratos munkának tartalma kötetenkint a következő:

Az I. kötet, 212 levél. Tartalma: Isztámbul története és leírása. II. Mohámméd szultántól kezdve Ibráhim szultán idejéig a török birodalomban előforduló nevezetes események kivonatos felsorolása; a vezírek, ulemák, nísándsik. Közben-közben belehozza Evlia a maga családi körülményeit, felemlít a saját ifjúkorából és atyjának életéből egyes eseményeket. E kötetben van még az isztámbuli dsámik, mecsetek, medreszek, dár-ul-hádiszok, kolostorok, imáretok, karavánszerájok, fürdők leírása. Az isztámbuli topkháne, az arzenál, az ipar, a lakosság ismertetése.

A II. kötet, 154 levél. Tartalma: Mudánia, Brusza leírása. A Konstantinápoly elfoglalása előtt élt szultánok uralkodásának főbb eseményei. Brusza környéke, Trapezunt, Abaza, Georgia leírása.

A III. kötet, 166 levél. Tartalma: Üszküdártól Damaszkuszig az út leírása. Nikápoly, Szilisztra, Babadagh, Filipopol, Drinápoly, Szofia városok leírása.

A IV. kötet, 150 levél. Tartalma: Isztámbultól Vánig az út leírása. A perzsiai követség, Mezopotámia.

Az V. kötet, 184 levél. Tartalma: Kurdisztán és Tokat leírása. Azov, Lengyelország, Akkerman, Gelli. Azután Kálá-i Szultánie, Gallipoli. Az oláhországi hadjárat. Belgrád, *Temesvár leírása. Nagyvárad ostroma.* Bosznia némely vidékei. Kamingrád, Üszküb.

A VI. kötet, 188 levél. Tartalma: *Magyarország és Erdély leírása.* A magyarországi hadjáratok 1661—1664. Bosznia, Hercegovina, Dalmácia némely vidékei.

A VII. kötet, 188 levél. Tartalma: Ausztria, Németország, Krimia, Dágisztán, Cserkeszország, Kipszak leírása.

A VIII. kötet, 197 levél. Tartalma: Krimia folytatólagos leírása, Kréta-sziget, Szaloniki.

A IX. kötet, 157 levél. Tartalma: Utazás Isztámbulból Arábiába. Mekka és Medina városok leírása.

A X. kötet, 194 levél. Tartalma: Egyiptom leírása.

Evlia Cselebinek ez útleírásai kitűnnek a régi útleírások közül írójuknak mindenre kiterjedő figyelmessége által. Evlia Cselebi nemcsak leírja a bejárt helyeket, hanem összeszedte a regéket, történeti és statisztikai adatokat is azon helyekre vonatkozólag. Keleti író létére elég világosan ír, csak néha csap át keleti szokás szerint szertelen nagyításokba, mikor az ellenségnek vagy saját hadseregüknek számáról, az egyes váraknak égis éró bástyáiról, tornyairól, tengermélységü vár-árkairól beszél. Történelmi és földrajzi dolgokban sokszor tévedései vannak, mindamellett is hozzá hasonlítható régi útleíró igen kevés van.

Evlia Cselebinek ez érdekes útleírásait *Áhmed Dsevdet efendi*, az »Ikdám« című török lap nagyérdemü szerkesztője találta meg s vállalta magára azok sajtó alá rendezését és a kiadás gondjait és terheit. Törökország legkiválóbb tudósai, Nedsib Ászim bej és Áhmed Midhát efendi hívták fel a tudós világnak és a közönségnek figyelmét Evlia Cselebi munkáira, melyeket valóságos nemzeti dicsőségnek hirdettek. Evlia Cselebi I. és II. kötetét azonnal sajtó alá is rendezték és az »Ikdám« nyomdájában kinyomatta Áhmed Dsevdet efendi. Ez a két kötet megjelent a hidsre 1314. évében vagyis az 1897. év első felében.¹⁾ A törökországi, kedvezőknek nem igen mondható irodalmi viszonyok között elég gyorsan következett a III., IV. és V. kötetnek kiadása.

A VI. kötetnek kiadását, mely Magyarországról szól, a M. T. Akadémia gyámolítása tette lehetővé, miként ezt a VI. kötetnek alább olvasható előszava bővebben elmondja.

Evlia Cselebi többi köteteinek kiadása egyelőre megakadt.

A M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága az 1902. évi április 5-én tartott ülésében Evlia Cselebi magyarországi

¹⁾ Evlia Cselebi munkájának török czíme a következő:

اوليا چلبى سياحتنامهسى — مؤلفى: اوليا چلبى
 محمد ظلى ابن درويش — طابعى: احمد جودت —
 در سعادتده «اقدام» مطبعهسى.

útleírásainak fordításával alulirottat bízta meg. A fordításra nézve megjegyzem, hogy amennyire csak lehetett, mindenütt ragaszkodtam a török szöveghez, mert a szabadon való fordítással a keleti író elvesztené azt a sajátosságát, mely őt a nyugoti írótól megkülönbözteti. A *terminus technicusoknál*, ahol megfelelő értelmű és alkalmas magyar szót találtam, ott magyarosítottam, ahol alkalmas magyar kifejezés nem találkozott, ott meghagytam a török szót, de vonal alatt a szükséges magyarázatokat jegyzetekben mindenütt, még ismételten is, közöltem.

A munka egyes részeinek könnyebb áttekintése és megértése végett minden nagyobb fejezet elé külön magyarázó bevezetést irtam.

Egyébként az egész munkában híven megtartottam a török kiadás felosztását, a fejezetek címeit, alakját, hogy az olvasó egészen a török munka gyanánt használhassa e könyvet.

1903. április 26.

Dr. Karácson Imre.

Áhmed Dsevdet efendi és Vámbéry Armin előszava Evlia Cselebi »Sziáhatnáme« című munkája VI. kötetének török kiadásához.

Evlia Cselebi útleírásának történelmi értéke a közönség előtt ismeretes. Az általa tíz kötetbe összefoglalt események közül igen sok éppen nincs meg a kézenforgó történelmekben, vagy pedig csak mondhatatlanul hiányosan fordul elő. Evlia Cselebi igen sok híres emberrel állott összeköttetésben s ezért az oszmán történelmekben fel nem említett eseményekről könnyen értesült s kiválóan nagy írói tehetségével útleírását a legértékesebb művek sorába helyezte.

Az útleírás hatodik kötete majdnem egészen és egész terjedelmében Magyarország történelmével foglalkozik, ezért *Vámbéry úr*, a nagyhírű keleti tudós, a pesti tudós társaság tiszteletreméltó tagjainak egyike, az oszmánoknak régi és hűséges barátja, ajánlotta a tudós társaságnak, hogy az említett kötet kiadását segítse elő s két-három ívnek magyar fordítását is felolvasta a tudós társaságban, mely Vámbéry úr ajánlatát elismerő nyilatkozattal fogadta s egyuttal a munka kiadási költségeinek könnyítése végett ezerötszáz frank kiutalványozását határozta el.

Mikor a tudós társaság főíródeákja a hozott határozatokat a kiadóval hivatalosan közölte, e határozatok mind a munka szerzőjének, Evlia Cselebinek hírnevére, mind pedig országunk irodalmának történetére megtisztelőknak mutatkoztak, ezért azonnal hozzáfogtunk a kinyomtatáshoz.

Itt különösen meg kell emlékeznünk egy személyről s ez *dr. Karácson*, aki Győr vagyis *Jánik* városról nevezett megyében Győr-Peéren esperes. Dr. Karácson efendi a magyar

tudós emberek egyike, Magyarország történelmében és földrajzában járatos, magánszorgalmával elsajátította a török nyelvet s az oszmán nemzetnek barátja. Nyilván tudva van, hogy Evlia Cselebi történelmének lemásolója a tulajdonneveket legtöbbnyire elferdítette és elrontotta. A hatodik kötetben levő másolási hibák kijavítását ezen tiszteletreméltó egyén magára vállalta s a kinyomatás után neki megküldött íveket figyelemmel átnézte. Így majdnem azt mondhatjuk, hogy a hatodik kötetben alig vannak hibák. Ezért az említett dr. Karácson efendinek a tudomány érdekében tanúsított eme jóságos szolgálataért különös köszönetünket nyilváníthatjuk.

A magyar tudós társaság megbízta Vámbéry urat, hogy a munkához előszót írjon. A török nyelv többféle ágát igen alaposan ismerő Vámbéry úrnak törökül megírt eme gyönyörű előszavát ime itt előrebocsájtjuk.

»A nemzeteknek egymáshoz való viszonyában csodálatos eseményekkel találkozunk. Tudvalevőleg a közép-ázsiai közös származású helyükről ezer évvel ezelőtt nyugatra költözött magyar és oszmán nemzet Európa keleti határain kétszáz esztendőnél tovább háboruskodott egymással. Abban az időben harcolással és öldökléssel lévén elfoglalva, a fajrokonságról és testvéri kapcsolatról tudomásuk nem volt s heves gyűlöletben és ellenségeskedésben éltek. Végtevére, mikor a háború tüze kialudt, felismerték az egymásnak okozott károkat s a barátság és rokonszenv mesgyéjéhez tértek vissza. Manap mi Magyarországon egészen elfeledtük az ozmánokkal való régi ellenségeskedésünket. A törököknek újabb és régibb eseményeire figyelmet fordítva, az oszmán irodalomnak sokféle hasznát és segítségét tapasztaljuk a magunk történelme és földrajzi viszonyainak magyarázatában.

Különösen nagyon értékes két tudományos kútfőt köszönhetünk az oszmánoknak. Ezek egyike a magyarországi török hódoltság idejéből fennmaradt s az adó-, vám- és más jövedelmekre vonatkozó defterek, mely hivatalos iratok országunknak kétszáz év előtti állapota-, lélekszáma-, földmívelése-, kereskedelme- és iparára nézve részletes leírásokat foglalnak magukban s a múlt időknek olyan tükrét mutatják,

hogy ahhoz hasonló alig található. Az akkori török hivatalnokok minden városnak, minden falunak, minden tanyának házait, lélekszámát, terményeinek faját és mennyiségét gondosan összeírták és kimutatták s a multnak igen értékes statisztikáját hagyták ránk.

A törököktől reánk maradt irodalmi emlékeknek második része az oszmán ház történetei, de főkép Evlia Cselebi útleírása. Az oszmán történetírók elbeszéléséből az akkori törökök politikai véleményéről, hadjárataik részleteiről, harczolási módjukról értesülünk. Ellenben Magyarországnak az oszmán uralom idejében való földrajzi állapota, lakóssági viszonyai részletes leírását Evlia Cselebi útleírásából tudjuk meg. Szerény véleményem szerint Evlia Cselebi munkáit mostanáig nem méltányolták eléggé. Nedsib Ászim efendi ez utazó könyvéhez írt előszavában a következő helyes ítéletet mondja róla: »Evlia Cselebi minden szükséges tulajdonságot magában foglaló igazi utazó, aki a bejárt helyeket teljesen megismerve tette meg utazását. Buzgó és szorgalmas emberek csupán egy dologgal nem elégszenek meg, hanem a lehetőségig mindenről értesülést szereznek. S íme ez az oszmánli utazó is a hivatalánál fogva bejárt helyek állapotát leírta, közben a hasonlóságokat megmagyarázta, a közszájon forgó regéket összegyűjtötte, mindenféle nép számáról a statisztikát állított össze.«

Valóban Evlia Cselebi a középkori muszalmán utazókat, mint Maszudit, Ibn-Fozlánt, Edriszit, Ibn-Batutát és a többieket sok tekintetben felülmulja. A bejárt helyeken a vidékek alakját, a hegyek magasságát, a városok és falvak terjedelmét, a várak és templomok falának hosszúságát, szélességét megmérte, s az épületek alakját s minden feltűnőségét figyelmesen leírta, sőt ezenkívül az ott lakó különféle népek számára, vallására, nyelvére is igen nagy figyelemmel volt és semmi fáradságtól, nehézségtől vissza nem riádva, útleírásának Magyarországra vonatkozó hatodik kötetében az ismeretek egész tárházával ajándékozott meg bennünket.

Azonfelül nagyon hasznos még nekünk Evlia Cselebi munkája az akkori oszmánok és magyarok között folyó diplomáciai események tekintetében is, mert e híres utazó értel-

messségével és ügyességével a pasáknak, emireknek bizalmát megnyerte és sok fontos megbizatással a magyar főurakhoz és a császárhoz küldetett s mostanáig nem is gyanított történelmi aprólékos részletekről értesült, aminek következtében történelmünket ez irányban kiegészíthetjük.

Ime ez az oka, hogy Evlia Cselebi útleírásának hatodik kötete a magyar tudós társaság figyelmét magára vonta s kinyomatásának és kiadásának megkönnyítése végett az anyagi segélyezéstől sem vonakodott.

Reméljük, hogy az oszmánok és magyarok között régóta fennálló barátságos viszony a nekünk segítségünkre szolgáló oszmán irodalom által gyarapodni fog s a testvériség köteléke megerősödik. In sa' Allah teala! (Adja a nagy Isten!)«

I.

Evlia Cselebi utazása Nagyváradra 1660-ban.

II. Rákóczy Györgynek 1657. évi lengyelországi kalandos hadjárata, melyet a lengyel korona megszerzése végett indított, nemcsak önmagára, hanem Erdélyországra is mérhetetlen bajokat hozott.

A szultán nagyon megneheztelt Rákóczyra, mivel engedelem nélkül háborút kezdett, a Portának járó évi adó megfizetésében pedig hanyag volt s azért őt a fejedelemségről is letette. Rákóczy sokkal nagyravagyóbb és makacsabb természetű ember volt, hogysen a hatalmat könnyedén kisiklani engedte volna kezéből s annak a megtartásáért három éven át élet-halál harczot vívott.

Erdélyre nézve az éveken át tartó háborúkon kívül súlyos veszteség volt még, hogy a fejedelemség területe megcsunkult, mert a törökök az 1660. évben elfoglalták Nagyváradot, mely addig Erdélyhez tartozott. Nagyvárad török hódoltsági területté és szandsák-székhelylyé lett.

Várad eleste nagy veszteség volt Magyarországra nézve is. Zrinyi Miklós főleg e szerencsétlen esemény hatása alatt írta meg híres művét, az *Afiumot*.

Evlia Cselebi, a híres török útleíró felhasználta e háború alkalmát, hogy Magyarországot is beutazhassa. Ő a Rákóczy ellen indított török mozgalmakban már úgylis részt vett, midőn a tatár khánnal és a török csapatokkal az 1657. évben Lengyelországba utazott s ott tanúja volt Rákóczy vereségének és az erdélyi hadsereg elfogatásának. Evlia Cselebi elkísérte a tatár khánt Lengyelországból Krimiaiba, a hol

látta a fogoly magyarokat, sőt Kemény Jánossal össze is barátkozott.¹⁾

Evlia Cselebi különféle utazásaiból éppen akkor tért vissza Drinápolyba, midőn a szultán Rákócynak a fejedelemségből való végleges elűzése végett az 1660. év tavaszán újra háborút kezdett s *Ali* temesvári beglerbéget és *Szidi Ahmed* budai beglerbéget Rákóczy ellen küldötte. A fővezér vagyis *szerdár* e háborúban a temesvári pasa volt, az erdélyi hadjáratot azonban a budai pasa végezte, ki a temesvári pasát megelőzve Kolozsvár felé sietett s a fenesi csatatéren Rákóczyval döntő ütközetet vívott. Rákóczy a csatában megsebesült s nemsokára meg is halt.

A győztes budai pasa Erdélyből Nagyvárad alá vezette hadait, hová a temesvári pasa, a főszerdár, már előbb megérkezett Temesvárról.

Mikor Evlia Cselebi Belgrádba jött, akkor az erdélyi hadjárat már befejeződött s a török vezérek Nagyvárad ostromára készülődtek. Evlia Cselebi tehát Belgrádból az 1660. évi június hóban Nagyváradra indult, hogy lássa a város ostromát. Erről az utazásról szól Evlia Cselebi magyarországi útleírásának első része.

Az érdekes török útleíró ebben az utazásában is, mint minden más alkalommal, nemcsak az útjába eső nevezetes városokat és falvakat nézte meg, hanem kisebb-nagyobb kitéréseket is tett, hogy a környéken fekvő jelentékenyebb helyeket megláthassa. Nagyvárad utazásában meglátogatta Pancsova, Denta, Temesvár, Cseribasi, Fácset, Fenlak, Arad, Lippa, Radna, Odvos, Váradja, Maros-Illye, Déva, Sólymos, Világos, Jenő, Fekete-Bátor várakat és városokat.

Ezek a helyek, Maros-Illye és Déva kivételével, akkor mind török uralom alatt állottak. Illye és Déva erdélyi birtokok voltak, de várparancsnokaik, talán félelemből is, kitüntető szívességgel fogadták Evlia Cselebit s a vele érkező többi török vendéget.

Az egyes városokat részletesen leírja Evlia Cselebi

¹⁾ اوليا چلبی سیاحتنامہ V. kötet 144. lap. Konstantinápoly 1897.

s elég világos képet ad azok állapotáról. Természetes dolog azonban, hogy a maguk értékére kell leszállítani a keleties, nagymondó kifejezéseket, különösen pedig a lakosok és épületek számáról közölt adatait, mert némelykor mintha sokszorosító tükörbe nézett volna, olyan hihetetlen számokat ír. Legrészletesebben szól Temesvár, Lippa és Jenő városokról, melyek a török uralom alatt jelentékeny erősségek voltak.

Terjedelmesen ír Evlia Nagyvárad ostromáról és elfoglalásáról. Ez a leírás ugyan hadtörténeti szempontból nem kimerítő története az ostromnak, a mi különben magától értetődik olyan írónál, a ki a hadvezetésbe beavatva nem volt, hanem kiválóan csak azokat a dolgokat írta le, a melyeket saját szemével látott; ámde éppen ebből a tekintetből értékes Evlia Cselebi leírása, mert a mit elbeszél, azt mint szem- és fültanú a legnagyobb közvetlenséggel adja elő. Az ostromló seregben közszájon forgó mende-mondák, a török vezérek egyenetlenkedése, a szedett-vedett török csapatok kapzsisága, a tatárok rablásai, a várakozó zsilipjének helyét eláruló magyar asszony, a várból kiszökött áruló magyar férfiú, majd pedig tovább a nagyvárad híres szöbrok elpusztítása, a püspöki városnak muzulmán várossá váló hirtelen átalakítása, a győzelmi jelentések szétküldése, végül a törököknek sikertelen ágyúöntési kísérlete, megannyi érdekes részletek gyors egymásutánban vonulnak el szemünk előtt.

Nagyvárad ostromát legalaposabban leírta az ismert kútfők felhasználásával Rónai Horváth Jenő a *Hadtörténelmi Közlemények* 1892. évfolyamában.¹⁾ Ezt a leírást érdekesen kiegészíti a szemtanú Evlia Cselebi, a kinek munkája kútfőül szolgál eme nevezetes hadi eseményhez is.

¹⁾ *Hadtörténelmi Közlemények*. Budapest, 1892. 469—492. lap.

I.

Az id-i¹⁾ imádságnak 1070-ben²⁾ Belgrádban történt elvégzése után Várad ostromára való utazásunk.³⁾

Belgrádtól egy órányira lejjebb, *Hiszárdszik*⁴⁾ közelében, a Dunán hetven darab dereglye és hordó fölé épített nagy fahídon keresztülmenve a temesvári vilájetben először *Pancsova palánkára* jöttünk. Ez a Száva folyónak a Dunába ömlésénél rétekekkel borított helyen, négyszög alakú fa-erődítmény, melynek átmetszete száz lépés. Benne egy parancsnok alatt ötven rendes katona van. Elegendő nagyságú hadi szertára, egy dsámija, egy fogadója és kis *csársija*⁵⁾ van, de fürdője nincs. Házai többnyire rözsével és náddal vannak fedve. A Temes⁶⁾ folyó Erdélyország hegyeiből, Sebes, Lugos, Fácset, Solymos⁷⁾ várak hegyeiből jön s Temesvár árkain átfolyván, e helyen ömlik a Dunába; kicsiny, mocsaras víz. Pancsova városa a temesvári kormányzóságban, szabadalommal bír, százötven *ákce* jövedelmű törvényszéki járás.

Onnan északi irányban *Zedes*⁸⁾ faluba érkezünk. Ez a falu az álájbég faluja. E síkságon egy babszem nagyságú kő sincs, fű azonban olyan buján van, hogy a lovas ember

¹⁾ Az *id* (عيد) ünnep Ramazán hónapnak, vagyis a bőjti időnek befejezése, melyet a Ramazánt követő Sevvál hó 1-én tartanak meg.

²⁾ Az 1070. évnek megfelel a mi időszámításunk szerint az 1660. év.

³⁾ Evlia Cselebi nagyváradi utazását munkája V. kötetében írja le. Ez a kötet megjelent Konstantinápolyban 1315-ben, vagyis 1898-ban Kr. u.

⁴⁾ *Hiszárdszik*, falu Szerbiában, Pancsova átellenében. Hevenesi térképén *Isardszik* néven jelezve.

⁵⁾ *Cársi*, árúcsarnok, bazár.

⁶⁾ Törökül: *نهـر طمشوار*, *Temesvár folyó*.

⁷⁾ Törökül e városok: *شيشي* (Sesi), *لـوـغـوش* (Lugos), *ناچاـط* (Facsat), *سولموش* (Szolmos) néven fordulnak elő e helyen Evliánál.

⁸⁾ *زدش* (Zedes), ennek a falunak ma semmi nyoma.

elvész benne. Onnan *Denta*¹⁾ palánkára értünk. Ez is a temesvári kormányzóságban, a Temes folyó partján fekvő, négyszögalakú, vesszőfonásból készült erődítmény. Parancsnoka, ötven katonája, szertára, dsámija, fogadója és néhány boltja van. Kertjei termékenyek. Onnan *Temesvár* várába mentünk.

Az *erős Temesvár várának leírása*.²⁾ A *khodavendigiár*³⁾ idejében ez a vár Erdély királyának, *Menajos*⁴⁾ királynak birtokában egy kis palánka volt. A *khodavendigiár* kivonulásakor a pokolra való hitetlenek Erdély királyát, *Menajos* királyt felbátorították s ez Felső-Magyarországot és Németországot rabolta és pusztította; erre a *német király* Temesvár ellen jött és hét hónap alatt irgalmatlanul elvette azt az erdélyi hitetlen kezéből s egy *Losándsi*⁵⁾ nevű kapitányt húszezer német katona parancsnokává tett benne. A német császár, *Ferdinánd* király, Belgrádhhoz menván, az oda jövő hajókat elpusztította, az utakat elzáratta s Belgrádot éhségre és szűkségre juttatta; kiadatott tehát a császári rendelet, hogy Temesvár vára a jól őrzött iszlám tartományokhoz kapcsolassék s e végből Mohammed pasa, rumili beglerbég, főszerdárrá nevezetvé ki, Belgrádba ment. Onnan a Száva folyón levő nagy hídon a szemközt fekvő partra vonulván át, nagy sietséggel *Vukovár*⁶⁾ váránál hidakon a Dunán keresztülment s ekkor a padisáhtól kétezer válogatott janicsár jött százötven darab *zár buzán*- és tizenöt darab *bálgemez* ágyúval s ezek az iszlám táborba érkeztek. Azon napon a tatár sereg is megérkezett s a fővezér *Titel* vára közelében átment a Tisza folyón s *Becse*⁷⁾ várát ostrom alá fogta és hét nap alatt Mohammed pasa *Becse* várát a 958. évben⁸⁾ elfoglalta, melyet azután kijavíttatott és helyreállíttatott s számos őrséggel ellátott. Onnan kelet felé men-

¹⁾ Törökül: *دانتا*, mezőváros Temesmegyében.

²⁾ Evlia Cselebi minden egyes városnál, mely a török uralom alá került, leírja annak történetét, különösen elfoglalása történetét. Ezek a történeti leírások azonban többször felületesek. Temesvár elfoglalásának történetét, mint írja, atyjának elbeszélése után jegyezte fel.

³⁾ *Khodavendigiár*, annyi mint uralkodó. Ez uralkodó alatt nyilván Szulejmán szultán értendő.

⁴⁾ Törökül: *منايوس* (*Menajos*), a másoló hibájából e helyett: *يانشوس* (*János*). Itt János Zsigmond fejedelemről van szó.

⁵⁾ Törökül: *لوشانچي* vagyis *Losonczy*.

⁶⁾ Törökül: *وولقوار* (*Vulkovár*).

⁷⁾ Törökül: *بيجه* (*Pecse*), a mai Török-Becse.

⁸⁾ A 958. évnek megfelel a keresztény időszámítás 1551. éve.

vén *Becskekerek* várát vette ostrom alá; ennek lakói az iszlám hatalomnak nem szegültek ellen s kegyelmet találtak. *Becskekerek* várának elfoglalása után jelentékeny sereget helyezett abba, ezután *Fenlak*¹⁾ várát, utána *Csanád* várát foglalta el. Ez utóbbi várban a tengersíki katonaságnak ellen nem állhatván, néhány száz keresztény igazhitű muszlimnává lett s ezek a várat szerződéssel átadták. A várba elegendő számú katonaságot helyeztek.

Ezután *Lippa*²⁾ várát elfoglalván, a várban *Uláma* pasát tették parancsnokká s utána *Temesvár* várát fogták ostrom alá.

Az egész iszlám sereg kilencz helyen *ostromsánczokba* ment s harczolt és küzdött; ámde Isten rendeléséből e várak elfoglalásáig a zordon tél megérkezett s rendkívüli nagy esőzés levén, az ostromsánczok mind megteltek vízzel úgyannyira, hogy a janicsároknak lehetetlen volt az ostromsánczokban megmaradni, ezért azt mondván: »*A felvállalt dolgokat a maguk idejében!*« — valamennyi katona kijött az ostromsánczokból és aknákból s a várat odahagyván, hadi eszközeik és összes ágyúik jobbra-balra maradtak. Eme zavarteljes állapot a Portán³⁾ bejelentetvén, elrendeltetett, hogy az említett *szerdár* a muszlimán csapatokkal Belgrád várában teleljen.

E nagy eseményeket mind a boldogult atyám elbeszéléséből hallottam, mert ama harczokban az én dicső atyám is jelen volt s ő így beszélt el: Ezen a télen a keresztények *Lippa* várát elfoglalták. Abban a rettenetes ütközetben a körülfogott *Uláma pasa* a vértanúság mézét itta meg a 958. esztendőben. *Báthory András*,⁴⁾ a ki azelőtt *Lippa* kapitánya volt, mondá: »*Lippa vára újra birtokomba jutott*«, s mikor *Lippáról* százezernyi népével *Csanád vára* ellen ment, *Ali pasa* budai vezírral találkozott és annak egész seregét összetörte, az erdélyi király pedig eközben *Lippa* várát üresen találván, elfoglalta s kulcsait a magas Portára küldötte, mely szolgálataért a padisáhtól aranyozott szablyával és díszöltönyvel tiszteltetett meg. A következő évben

¹⁾ *Fenlak* a Maros folyó bal partján állott.

²⁾ Törökül: *ليپو* (*Lipova*).

³⁾ Törökben ez a kifejezés van: *Der-i devlet* (a birodalom kapuja), melyet a nálunk közkeletű *Porta* szóval fordítottam mindenütt.

⁴⁾ *پاتوری آدراسی* (*Pátori András*) alakban van írva törökül. A b helyett p betű nyilván a másoló hibája.

Szulejmán szultán khán *Edirnebe*¹⁾ utazott s mivel előbb Temesvár elfoglalásában helytelen eljárás és késedelmezés történt, Lippa várát pedig az ellenség az erdélyi király kezéből újra elvette, ezért a dicsőséges padisah a rumili vezírt, Mohammed pasa szerdárt, főparancsnokká kinevezte s melléje rendelte még negyven *oda* janicsárral a *szezbánbasit* és *bölük agákat*, tizenhét *topcsi* és *dsebedsi miri-miránt*, negyven *miri-livát* és Ali pasa budai vezírt. Az említett szerdár a 959. évi *Rebi ül-ákhir hó 27. napján*²⁾ a jól gondozott *Edirne*ből tengernyi győzelmes sereggel kiment s nagy gyorsasággal és sietséggel, igazságot és méltányosságot téve mindenütt, Belgrád városában ütötte fel sátorát s onnan a Duna folyó hídján keresztülmenve, *Ramazán hó 5-ik* napján,³⁾ Temesvár várának halasztást és időt nem engedvén, tizenhat *báljemez* ágyúval hét helyről támadta meg azt katonaságával s egy nap alatt hét helyen tört rajta rést és egy éjjel a vár árkában folyó Temes folyót elrekesztette, mi által a vár szárazon maradt. A múlt esztendőben ostromolt *Losándsi* nevű átkozott kapitány újra bezárkózott és háromezer puskás és fegyveres német, lengyel és spanyol keresztényből álló seregével éjjel-nappal rettenetes harczot vívott. Ámde az iszlám nép parancsnokai bizonyos fokú harcziaságot és vitézséget fejtven ki, az ellenségre szemet sem hunyorítottak s az ágyúkat és puskákat szétröpítették. Minden fiatal ág kardul szolgált és siettek a réseken bemenni; Ahmed pasa szerdár lovát menet közben az ágyú megölte, de nyomban másik lóra ült s oly bátor volt, hogy az előremenetelben nem maradt hátra; ámde naponkint száz, százötven muszulmán katona itta ki a vértanúság kelyhét, a kiknek helyei a *szerden-gecsdi* vitézeknek adományoztattak s a harczosok az ütközetre feltüzeltettek.

Röviden szólva, Temesvár vára teljes harminczöt nap alatt Áhmed pasa ügyessége folytán kegyelemre meghódítatott s az iszlám sereg csapatonkint bement a várba, csak-hogy mivel mindenki zsákmányolni óhajtott, ezért az ellenség újra bezárkózott a belső várba s a béke megszegetvén ismét nagy csatazaj lett; néhány ellenséget a *záhháki*⁴⁾

¹⁾ Edirne = Drinápoly.

²⁾ A 959. évi *Rebi ül-ákhir hó 27. napjának* megfelel a mi időszámításunkban az 1522. évi április 21.

³⁾ A 959. évi *Ramazán hó 5-nek* megfelel az 1552. évi augusztus 25. Evlia Cselebit itt cserben hagyta az emlékezete vagy pedig a másoló követett el hibát, mert Temesvár ostroma éppen egy hónappal előbb, július 25-én kezdődött el.

⁴⁾ *Zahhak*, regebeli perzsa király volt, a ki kegyetlenségéről volt híres s kegyetlensége közmondásossá vált keleten.

kard ölt meg, néhány elkülönítve fogságba került. Mivel azelőtt Lippa várának kapitánya szerződésszegést követett el,¹⁾ ennek viszonzása fejében az oszmánok is szerződésszegést követtek el e háborúban s a temesváriakat kardra hányták s a várat elfoglalták.

Attól az időtől kezdve az iszlám kézben művelté és virágzóvá lett s Szulejmán khán összeírása szerint külön *ejálet* ez, melynek pasája két *tugos* ²⁾ *miri-mirán*, de néhány-szor három *tugos* vezírek is kapták. Pasájának jövedelme 806.790 *ákcse*; tizenegy helyen még külön birtoka (khász) is van, de ezen jövedelmeken kívül a vásári vámból, birságolásból s más ilyféle dolgokból igazság szerint 87.000 piászttert kap évenként. Ha Szidi Ahmed pasa-féle ³⁾ vezír kormányozza 800.000 piászttert is kap. Nagy *ejálet*, melynek hat *szandsákja* van: *Lippa*, *Csanád*, *Gyula*, *Morava*, ⁴⁾ *Orsova*. Az 1069. évben ⁵⁾ Köprüli vezír *Jenő*, ⁶⁾ *Sebes* ⁷⁾ és *Lugos* várakat meghódította s e három szandsák is a temesvári *ejálethez* kapcsoltatott.

Temesvár vára a pasaság székhelye s *ejáletjében* 59 *ziámet*- és 290 *timár-birtok* van; a *dsebelikkel* ⁸⁾ szabályszerint 7800 katonája van. A pasa katonaságával együtt pedig összesen 10.000 fegyverese van. Van *alajbégje*, *cseribasija*, *jüzbasija*. Hivatalosan parancsolt hadjáratban pasájuk zászlója alá gyülekezve mennek, ha nincsenek parancsolt hadjáraton, akkor a pasa embereitől elválva, a *timár*- és *ziámethez* tartozók más érdemes emberekhez csatlakoznak. Az *ejáletben* *kházine defterdár* (kincstári számvevő), *defterketkhuda* (számvevőségi helyettes), *timár-defterdár*, *csausok ketkhudája* (csausok ügyvivője), *csaus-emin* (felügyelő), *defter-emin* (számvevőségi felügyelő), *sehir-emin* (városi felügyelő) van. A *kházine defterdár* jövedelme 110.000 *ákcse*. A *ziámet-kethudának*, *defter-ketkhudának* és *defter-eminnek*

¹⁾ Ez a szerződésszegés 1551. december 4-én volt, midőn Uláma pasa szabad elvonulás feltétele alatt Lippát átadta, de Balassa Menyhért és társai a szerződés megszegésével a várból kivonult törökök után eredtek s Uláma pasa embereinek nagyobb részét leölték. Ennek megtorlása volt a Temesvárnál elkövetett szerződésszegés, melynek áldozata lett Losonczy.

²⁾ *Tug*, lófarkából készült jelvény, melyet a pasák maguk előtt vitettek.

³⁾ Szidi Ahmed budai kormányzó volt s Evliának nagy pártfogója.

⁴⁾ *Morava* vagy *Moldava* a Duna partján volt.

⁵⁾ 1658. Kr. u.

⁶⁾ Törökök: *Janova*.

⁷⁾ *Sebes* = Karánsebes.

⁸⁾ *Dsebeli*, a *ziámet*- és *timár-birtokosok* által kiállított zsoldos katona.

jövedelmeik (khász) 6.488 ákcse. *Hákim-serija* (törvényszéki bírő) 500 ákcse jövedelemmel bír. *Mollájának* (főbírő) igazságosan évente húsz *kisze*¹⁾ jövedelme van. Egyik hákimja várparancsnok, kinek összesen huszonnégy, *tugos*, zászlós agája van, mint az *ázáb-aga*, *besli-aga*, *gönüllü-aga* (önkénytesek agája), *martalóc-aga*,²⁾ *topcsi-aga* (tüzer-aga), *dsebedsi-aga* (vértések agája), *hiszár-aga* (vár-aga), *pandur-aga*³⁾ és így tovább. A vár katonasága éjjel-nappal jelen van s kikötött fizetésüket évenként az adókból, eleségjüket a defterdártól kapják. Egyik *hákimja*⁴⁾ a *sejkh-ül-islám*, egy másik hákimja a *nákib ül-esráf*; ⁵⁾ van szipáhi ketkhudája, janicsár szerdárja, a ki három *oda* janicsárnak agája. A dsebedsik szerdárja és a topcsik szerdárja mind Konstantinápolyból jönnek. *Jerli kulja*⁶⁾ nincs. Van vámfelügyelője, *muhteszib agája*,⁷⁾ magtár felügyelője, vámszedője, építészeti főnöke,⁸⁾ városi *szubasi*,⁹⁾ adófelügyelője. Harminczhatezer keresztény van, kik fejadót fizetnek s élelmi készleteket és adót szolgáltatnak be.

Temesvár várának földje. E várnak ékessége, hogy zöldelő, termékeny földön fekszik s környéke rózsaliget és kert s e lapos helyeken egy borsószem nagyságú kő sincsen. Ime ily helyen épült ez a vár. A vár árkain át s a belső vár tövénél folyó folyik, a mely Pancsova vára alatt ömlik a Dunába; egészséges, jó víz.

Temesvár várának alakja. Ez a vár a Temes folyó mocsarában oly módon áll, mintha teknősbéka feküdnék a vízben; négy lába a négy nagy bástya, a belső vár a feje, teste pedig a vár egész terjedelméhez hasonlít; ötszög alakja van. Sem téglá, sem kő nincs benne, hanem az egész vas-

¹⁾ *Kisze*, magyarul: erszény. Egy *kisze* = 500 piászter.

²⁾ Törökül: *مارتولوس* (*martolosz*), török szolgálatban álló keresztény katona. A törökök a *martaloszokat* rablócsapatokul és kalózkokul használták.

³⁾ *Pandur-aga*. A *pandurok* szerb zsoldosok voltak.

⁴⁾ *Hákim*, itt felsőbb bírót jelent.

⁵⁾ *Nákib ül-esráf*, a próféta leszármazottjainak feje. Az ulemák osztályába tartozó magasrangú hivatalnok volt. Ő vitte a próféta zászlóját.

⁶⁾ *Jerli kul*, szó szerint *földi katonaság*. A birodalom nagyobb városaiban állandó tartózkodásra, helyőrségi szolgálatra elhelyezett csapat.

⁷⁾ *Muhteszib-aga*, a mértékekre felügyelő hivatalnok volt.

⁸⁾ Törökül: *معمار باشی*, hivatala volt a vár jókarban tartására ügyelni.

⁹⁾ *Szubasi*, rendőrfőnök. Eredetileg csak az utcák öntözésére ügyelt fel, innen a neve is *szu-basi* (vízfőnök), utóbb az összes rendőri ügyeket végezte.

tag tölgyfából készült erődítmény. Fonott sövénykerítése olyan, mintha vékony, fényes falkerítés lenne. Az ügyes építőmester ezt a kerítést vadszöllőből készítette s gipszszel és mészzszel bevonva fehérszínű várat épített. A belső tömés-vár kettős magas czölöpsor, melynek közét az ügyes mester czeментомtel, mészzszel, gipszszel oly tömötté tette, hogy az ágyúgolyók ha a falak közé mennek is, az ágyúk repesztéseitől éppen semmit sem kell félni, mint a kőváraknál. Azt mondhatná ugyan valaki, hogy a vár fáit felgyújtják; ámde a tengernyi víz és mocsár miatt nem lehet megközelíteni, a környező ingovány miatt nem lehet ostromsánczokba menni.

A belső várból és a négy bástyáról az ágyúk közeli-teni sem engedik az embert, nemhogy a palánkát felgyujt-hatná! A várat ily módon elfoglalni lehetetlen, a körül-zároláson kívül más eszköz nincs, mivel igen erős vár.

Azt is vethetné valaki ellen, hogy a fa-vár idővel nem rothad-e el? Az egyes korhadó czölöpöket negyven éven át egyenkint mind kihúzzák s helyükre más fát tesznek, mivel ezek kijavítására hetven falu van rendelve, de különben is a mocsárban minden gerenda lassankint olyan lesz, mint az ébenfa s oly kemény, mint a *nakhcsiváni*¹⁾ aczél, az erős tömésfal pedig *sirváni*²⁾ gáttá változik. E fal szélessége ötven láb, némely helyen hatvan láb is van; ha fölötte a lovasok *dsiridet*³⁾ játszanak, még akkor sem szűk a hely. Köröskörül mély árok van s három helyen a várárookra néző őrszobák vannak; esténkint kilencz zenekar játszik s az összes örök »*Egy az Isten, egy*«¹⁾ kiáltással jelet adva örködnek reggelig; minden éjjel huszonnégy aga közül tizenkettő folyton körüljár s a míg Allah akarja régi szokásuk így van. E várnak lőrései, védelmi tornyocskái nincsenek, de ágyúlyukja sok van. Összesen kétszáz *báljemez-, zárbugán-, sajka-, kolumburna-, sáhi zárbugán-*féle szép ágyújuk van. E vár hadikészletének és más szükséges tárgyainak, élelmiszereinek és eleségének számát a felséges Isten tudja; öt bástyája fölött a janicsár *odák* tüskés borz gyanánt ékeskednek. Szekereken gerébvédek mögött a tüzerek ágyúi teljesen készen állnak úgy, hogy mikor a nap minden ágyúra ráveti fénysugarait, az ember szeme elbámul. E más-

¹⁾ *Nakhcsiván*, örmény város, aczélkészítéséről híres.

²⁾ *Sirván*, a Kaspi-tenger partján elterülő dombos vidék.

³⁾ *Dsirid*, a lovasok játékgyakorlata, mely gerelydobásból s annak nyargálás közben való elkapásából áll.

¹⁾ *يَكْدُرُ اللهَ يَكْ* (Egy az Isten, egy).

tyák fölött a várat teljes egy óra alatt lehet megkerülni. Mikor minden éjjel mindegyik aga a várat egy óra alatt megkerülte, az aga katonáinak csausa elkiáltja magát: »Egy éjjeli ór!« s ők lenyugosznak, ekkor másik aga kel fel s katonáival a várat körüljárja; télen-nyáron egész reggelig így van a szabályuk, más várakban ez a szokás nincs meg. Sőt fényes nappal is más agák az őreik, a kik a vár környékén levő síkságon végigtekintenek.

Azt mondhatná valaki: »Ha e várra ilyen nagy gond van, miért nem építették azt kőből és téglából?«? Amde ebbe a tartományba messze távolból kell a követ hozni s ez a kő sem állhat ellen az ágyúnak; ha téglából készítenék is, mivel a sok esőzéstől és az árkokban levő nagy folyónak süppedékes földjétől ez sáros hely, azért a kőépület néhány évig sem maradna meg, hanem a föld alá süllyedne; az előrelátó és okos építőmester tehát e várat czölöpkerítésből készítette. A mérnöki tudomány szerint azonban minden tehetségét ráfordította s e vár készítésében olyan építkezést végzett, hogy a ki figyelemmel megnézi, igazolja azt, hogy az égi *Atlaszon*¹⁾ kívül ilyen munkát egy régi építőmester sem készített. Röviden mondva, ez a vár nyílt ütközet végett épült, mivel fellegvára egyik oldalon sincs éppen semmi.

A várnak öt kapuja van; ezek a kapuk fába erősített, boltozatos, kettős, erős, magas és széles vaskapuk. Valamennyi kapu előtt fából készült felvonó hidak vannak; a kapukat minden éjjel bezárják s csigákon a hidakat is felhúzzák és a kapuk elé védelmül teszik. Az első az *Ázáb-kapu*, melynek *tárikhja*²⁾ a következő:

A melyik ellenség gonosz szándékkal van e vár iránt,

Érje Allah embereitől a kard és futtassa el.

*Hátif-i kudszi*³⁾ mondta *tárikhját* :

Dicséret Alláhnak! a nagy vár elkészült 1052-ben.⁴⁾

Ez a kapu a déli oldalra nyílik s nagyon erős és nagy kapu; a két kapu között levő tér különféle fegyverekkel van megrakva s a kapuőrök éjjel-nappal fegyverben állnak. E kapuknak kulcsai minden éjjel a janicsár agánál állanak s még ha a pasa kívánja, annak sem adják oda a kulcsot. Egy másik *Ázáb-kapu* is van, melynek ez a *tárikhja* :

¹⁾ A régi arab csillagászok nevezték *Atlasznak* azt a képzelt égboltozatot, mely az egész mindenséget körülfogja.

²⁾ *Tárikh*, emlékvers, khronostikon.

³⁾ *Hátif-i kudszi*, magyarul: a szentet dicsérő.

⁴⁾ A keresztény időszámítás szerint 1642.

Kicsiny vagy nagy legyen is belül ez az gyönyörű város.
Csak a Teremtő adja meg az utolsó perczen az igaz hitet.
Allah embereivel e *Kerszeri* mondott rá *tárikhot* :
Kívánom, hogy e vár őrzője legyen mindenkor Isten.

[1053. év.]

Ez a kapu a keleti oldalra nyílik, fölötte egy magas kis épület van s ott van a várarkot érintő egyik nagy bástya, rajta pedig a janicsárok egyik osztályának lakása. A *Kakas-kapu*¹⁾ *tárikhja* :

Allah! sohase szűnjél meg kegyességeddel
Az elbúsult szíveket megörvendeztetni és új életre kelteni.
Allah embereivel *Hátif* és *Abidi* mondtak *tárikhot* :
Óh Uram! őrizd meg e várat az ellenség ravaszságától.

Ez a nagy, kettős kapu északi irányba néz, fölötte minden oldalra nyíló magas épület van, mely egészen fából készült ugyan, de nagyon művészi épület, úgyannyira, hogy minden jövő-menő és vendég megállapodik annál; az óra-torony is ott van, a mely fölött bádogból egy kakas van; ha a szél a kakasra csapódik, az csikorogva megmozdul s az időjárás állapotát mutatja; nagyon művészies munka s erről nevezik *Kakas-kapunak*. A *Vizi-kapu*²⁾ egyszeres kapu. A *Parti-kapu*³⁾ is erős.

A várban négy városnegyed van. *Ázab-kapu*, *Kakas kapu*, *Parti-kapu* városnegyedekben ezerkétszáz alacsonyabb-magasabb ház van, valamennyi zsindelyvel fedve; a kémények csúcsosak; különös formában épült, kert és udvar nélkül való szűk házak. E városban a kéményeken kívül kőépítkezés nincs; valamennyi házban kályha van. A várban négy *dsámi* van: *Szulejmán khán dsámija* nagy imahely volt, de nem kőépület. Jelenleg ez a dsámi tele van a muszalmán harcosoknak halomszám álló kétszersültjével. A *Dsámdsime dsámi*, *Seket dsámi*.⁴⁾ Négy kolostora, hét elemi iskolája, három fogadója és négy szép fürdője van, melyek közül a *Parti-kapu* és *Vizi-kapu* fürdője a kapun belül vannak.

A várban négyszáz bolt van, a csársija díszes, az

¹⁾ Törökül: خوروس قاپوسی (Khorosz-kapuszi).

²⁾ Törökül: صو قاپوسی (Szu-kapuszi).

³⁾ Törökül: یالی قاپوسی (Jáli-kapuszi).

⁴⁾ Ezeknek nevei törökül írva: شکت و جامعہ جامعہ és جامعہ.

utczák mind deszkával vannak lerakva, kövezet egyáltalán nincs, de nem is lehetséges. A vár belsején két helyen a *Temes* folyó folyik át vízszűrőkön s az egész lakosság onnan veszi a vizet és azt iszsa; kut egyáltalán nincs. Minden pocsolyája a Temes folyóba ömlik s vele megy el. E várban búzamagtárak és kávéházak vannak.

Temesvár belső vára. Ez a külső vár déli szögletében négyszögalakú, kőépítkezésű szép vár, melyet a Temes folyó foly körül s ezért a vár mintegy tiszta földű szigeten fekszik; szilárd, könnyű alakú szép épület s várarkában a Temes folyó folyik. A városra nyíló hármass, szilárd boltozatú vaskapuja van s minden két kapu között ismét csigás felvonóhidak vannak. A boltozatok téglából épültek. E belső vár körületén téglából épített öt szép tornya van, melyek igen hegyes, deszkával fedett, zászlós csúcsban végződnek; e várban egy széles palotatér van. Nem deszkapadlóval, hanem erős cementburkolattal van fedve. Itt a parancsnok, kethkudán, imámon és műezzineken kívül egyetlen ember nincs. A tornyokban, raktárakban minden tele van kincssel, hadi felszerelésekkel és készletekkel s más dolog nincs is. Idegen ember még a megtekintésére sem mehet be; ha engedélyt kér a bemenetelre, fegyvereit a kapunál az öröknek átadva mehet csak be; kíváncsok, szép vár ez.

Temesvár külvárosa. Összesen tíz városrészből áll; ezerötszáz alacsonyabb-magasabb, tágas ház van benne, melyek mind deszkakerítésű udvarral birnak és zsindelelyel fedettek; minden háznak két *portakapuja* ¹⁾ van, egyiken a lovasok és szekerek járnak, a másikon a gyalog emberek jönnek-mennek s ez a kis kapu. E külvárosban tíz imahely van: elsőben a *Kakas-kapun* kívül a várárok szélén *Gázi Szidi Ahmeil pasa* dsámija új imahely; mivel ez a *csársiban* van, azért sok népe és szolgálja van. Ablakai a *míhráb* ²⁾ oldalán levén, a várárokban folyó Temes folyóra néznek. Kapuja fölött ez a *tárikh* van:

A hitetlen és gonosz *Rákóczynak* megölője,

Tudniillik a kegyes vezér és az idő győzelmes embere

Építette ezt a dsámit s a feltámadásig reggel és este

Jósága emlegetését szüntelenül hangoztatják a hitharczosok.

Hátíftől kérdezve *Kevseri* mondta *tárikhját*:

A *Korán* emberének, az igazságos *Szidi* pasának dsámija.

[1070. év.]

¹⁾ Törökül is így: *پورتانچو* (portakapu).

²⁾ Törökül *míhráb* szót használ az író, mely oltár szóval fordítható.

Fedett vásárcsarnoka ¹⁾ nincs, de mindenféle árúczikk van azért. E külváros utczái is mind deszkapadlósak. Ha a városban eső esik, akkor a városon kívül fekvő süppedékes helyen még egy elefánt is elmerül. Különösségei közé tartozik, hogy e városban szűnyog éppen nincs, szintűgy mostanáig ragályos betegség ²⁾ sem mutatkozott. Békességes népe szerény és kérésre hallgató emberekből áll; vidám harcosai, kereskedői és tanult emberei vannak. Lakói többnyire posztóruhásak, posztósubájuk kapcsos, nadrágjuk térdét szattyánbőr fedi, fejükön zöld posztókalpagot, lábukon vastag papucsot viselnek. Kedvező egészségi viszonyainál fogva lakói vidám és mértékletes természetűek.

Nevezetességei közül a cipó-kenyér, vajas rétes, mézes rétes, fekete leves, káposzta és töltött tök híresek. Italai közül nevezetese a meggyvíz és mézvíz. E tartományban bort inni nagy szűgyen; többnyire mézvizet isznak.

Temesvár összes nevezetességeinek befejezése. A környéken levő állatfajok közül a ló, ökör, bivaly, juh és bárány annyi, hogy azok számát csak Isten tudja. A rájá ³⁾ ha öszvért, tevét és szamarat látnak, a tevétől félnek és a szamárhoz menekülnek, az öszvért is ijedezve szemlélik. Méze és vaja világszerte ismeretes; nagyon gazdag ország ez, melynek hegyein oly különös fajú meggy, eper, szilva és kőkény terem, aminő más országban nincs. Mivel azonban ez hideg ország, azért füge, olajbogyó, gránátalma és gypot itt nincs, de körte sok van.

A *temesvári kerületben levő járások* ⁴⁾ és *várak* ⁵⁾. Dél felé a Duna folyón túl jó egy *konaknyira* ⁶⁾ van Belgrád vára, az ő szandsákjában a Duna folyó mellett van *Pancsova* vára; délfelé szintén a Duna partján egy *konaknyi* távolban van *Morava* vára, attól befelé délen a hegyek szélénél a virágzó *Versecz* ⁷⁾ vára. Temesvártól egy órányira van *Denta*

¹⁾ Törökül ez a szó van: *bedesztán*, melyre alkalmas magyar szónak tartom a vásárcsarnok szót.

²⁾ Törökül ez a szó van: *دولار*, mely igen homályos értelmű. Ezt a szót a török nyelv legteljesebb új szótára a *Kamusz-i türki* sem magyarázza meg.

³⁾ Rája, keresztény török alattvaló.

⁴⁾ Törökben ez a szó van: *قضا*, mely törvényszéki járást jelent a török közigazgatási beosztásban.

⁵⁾ Evlia Cselebi itt számos várat felsorol, de a másoló annyira elferdítette a helyneveket, hogy egyik-másikat alig lehet értelmezni.

⁶⁾ *Konak*, távolságmérték, egy napi járőföldet jelent. Innen: egy konaknyi út.

⁷⁾ Törökül így van: *ورس* (*Versze*), ez alatt tehát *Versecz* értendő.

vára. Keletfelé egy *konaknyira* Sebes vára, ahhoz közel *Lugos* vára; északon *Jécsa*¹⁾ vára, szintén északon *Lippa* vára, ugyancsak északon, de nyugatfelé hajolva van *Csanád* vára, melyek egy-egy *konaknyira* esnek. Szintén északon a hegyeknél van *Solymos* vára. Nyugatra van *Beckerek*²⁾ vára s attól egy *konaknál* kisebb távolban *Arad*³⁾ vára; északon két *konaknyira* van *Gyula*⁴⁾ vára, északon vannak még *Fenlak*⁵⁾ és *Pánkota*⁶⁾ várak. Ezután nyugatra⁷⁾ *Orsova*⁸⁾ vára, azután *Mosdár*⁹⁾ vára, *Ilne*¹⁰⁾ vára, *Mercsina*¹¹⁾ vára, *Fekete-Bátor* vára, *Fácsét*¹²⁾ vára, *Csalia*¹³⁾ vára, *Sakován*¹⁴⁾ vára, *Kis-Száds*¹⁵⁾ vára, *Szent-Miklós*¹⁶⁾ vára, *Nagy-Száds*¹⁷⁾ vára, *Lepokova*¹⁸⁾ vára, mely a Duna partján levő *Szedava*¹⁹⁾ szandsákba tartozik. Nyugaton *Gyula* közelében *Szalonta*²⁰⁾

¹⁾ Törökül: *يچى* (*Jecsi*), a torontálmegyei *Jécsa* helységnek tartom.

²⁾ Törökül: *پچ كرك* (*Pecskerek*), vagyis *Beckerek*.

³⁾ Törökül: *آرات* (*Arat*).

⁴⁾ Törökül így van írva: *ك.ل.ه*.

⁵⁾ Törökül: *فنلا* (*Fenla*), tehát *Fenlak*.

⁶⁾ Törökül hibás pontozással van *پانقوته* e helyett *پانقوته*.

⁶⁾ Ezt tévesen írja Evlia, mert délkeletre van *Orsova*.

⁷⁾ Törökül: *ارشوه* (*Ersova*), ez tehát *Orsova*.

⁹⁾ Törökül így van írva: *موش دار* (*Mos dár*), azt hiszem, hogy a hangzás után helytelenül írta le e a szót Evlia vagy a másolója. Nézetem szerint *Bogsán* várát kell alatta érteni.

¹⁰⁾ Törökül: *ايلنه* (*Ilne*), ez valószínűleg *Illyéd* vára volt Krassó-Szörénymegyében, a mai *Illadia* falu helyén.

¹¹⁾ Törökül: *مارچنا* (*Mercsina*), *Mercsina* falu Krassó-Szörénymegyében.

¹²⁾ Törökül hibásan *فاجات* e helyett *فاجت*.

¹³⁾ Törökül: *چاليا* (*Csalia*), a Maros partján volt. Jelenleg már nincs meg.

¹⁴⁾ Törökül: *شقوان* (*Sakován*), a temesmegyei *Csákova*. ✓

¹⁵⁾ Törökül: *كوچوك ساج* (*Kücsük Száds*), talán a temesmegyei *Német-Ság*.

¹⁶⁾ Törökül: *شمقوش* (*Semiklos*), vagyis *Szent-Miklós*.

¹⁷⁾ Törökül: *بيوك ساج* (*Böjük Száds*), a temesmegyei *Ság* mezőváros.

¹⁸⁾ Törökül: *ليپوك اووا* (*Lepokova*), valószínűleg a krassó-szörénymegyei *Kakova* helységnév hibás leírása ez.

¹⁹⁾ *Szedava*, a másoló hibája, e helyett *Morava*.

²⁰⁾ Törökül: *صلانتة* (*Szalanta*).

vára, *Világos*¹⁾ vára s a Maros folyó mellett Lippával szemközt van a kis *Radna* vára. Az egész beszédnek a lényege pedig az, hogy a temesvári szandságban azelőtt hetvenhat vár volt. Jelenleg, a mint láttuk és megtudtuk, ezeket írtuk össze.

*Bucsújárárhelyei. Böjük sehídlík*²⁾ bucsujárárhelye és *Sejkh Kara-bas* bucsujárárhelye

E Temesvár városát minden irányban megszemléltük s azután a pasa urunk kajmakámjától és a többi barátainktól búcsút véve kétszáz szemendriai harcossal Temesvárból kimentünk, de nem az Ali pasa szerdár által járt utakon, hanem egyedül a zsákmányolásra alkalmas utakon haladtunk.

II.

Temesvárról a váradi ütközetre való menetelünk.

Isten nevében először északi irányba mentünk s 5 óra mulva *Cseri basi*³⁾ nevű faluban állapodtunk meg, mely a temesvári kerületben ötszáz házból álló virágzó oláh falu, a *cseri basi* ziámetje. Onnan húsz harcossal előre siettünk s keleti irányban meredek hegyes és erdős utakon keresztülmenve és sokat szenvedve *Fácsét* várához érkeztünk.

Fácsét vára. Építője *Tilen* nevű asszony. Szulejmán khán ezt *Uláma* pasával foglaltatta el. Négyyszög alakú erős, szép épület. Nyugat felé a síkságra néző egy kapuja van; parancsnoka, háromszáz válogatott katonája s elegendő mennyiségű hadi felszerelése van; egészen deszkazindely fedí, de csársíja, fedett *bedesztánja* nincs; csakis egy tornya van. E várból a fácseti Ali agát társul vevén magunk mellé, nyugati irányba, szép falvakon áthaladva *Fenlak* várába érkeztünk.

Fenlak vára. *Fenlak* nevű tévelygő oláh király építtette. Szulejmán khán idejében foglaltatott el. A temesvári pasának birtoka (khász) és annak *vojvodája* kormányozza. A temesvári mollának helytartósága. Ebből a birtokból a pasának két *jük*⁴⁾ *ákce* jövedelme van. Vára a Maros folyó partján egy magas dombon fekvő, téglalapú csinos vár. Kerülete négyszáz lépés. Délre néző egyetlen kapuja s egy kis *dsámija* van, mely még Szulejmán khántól való. A vár-

¹⁾ Törökül: لاغوش (Lágos), vagyis Világos.

²⁾ *Böjük sehídlík*, annyit jelent mint nagy vértanúság.

³⁾ *Cseri basi* nevű falunak ma semmi nyoma nincs.

⁴⁾ *Jük*, tulajdonképp annyit jelent: *zacskó*, innen *jük ákce* = zacskó pénz. Egy *jük* vagyis zacskó pénz = 1000 ákce.

ban csak öt ház és öt darab *sáhi*¹⁾ ágyúcska van; kapuja előtt lánczos felvonóhíd van, ez előtt pedig egy *lonsa kösk*²⁾ áll. Parancsnoka és ötven katonája van. Külvárosa nincs bekerítve; mintegy száz deszkatetejű, udvaros ház van benne; tíz bolton kívül egyéb épülete nincs, kertje igen sok van. Onnan keleti³⁾ irányba, a Maros folyó partján menve 2 óra alatt *Arad palánkára* érkezünk.

Arad palánkája. Szulejmán khán idejében a 958. évben⁴⁾ Ahmed pasa másodvezír foglalta el. Azután mivel az ellenség visszavette, Szokolli Mohammed pasa újra elfoglalta. Időjárástával elpusztult s utóbb Köprili Mohammed pasa, mikor Jenő várát elfoglalta, ezt a várat újból felépíttette s egy parancsnokot és ötven katonát és hadiszertárt helyezett el benne, továbbá egy *dsámit*, egy nagy fogadót, kormányzói épületet, iskolát, kolostort, egy *imáretot*⁵⁾ és népkonyhát építtetett benne, a hol az összes vándorok, szegények és gazdagok ingyen jótéteményben részesülnek. Van egy kis fürdője s elég nagy, de keskeny piacza. Vára a Maros folyónak *Tó-vára*⁶⁾ környékén van s négyszáz lépés kerületű tömésfal épület. Két erős deszka kapuja van; egyik északon a *Jenei-kapu*, a mely kapun kívül kétszáz keresztény ház van; a *Temesvári-kapu* mellett, egy négyszögű kis *palánka* belső erődítményül szolgál. Ennek csak egy kapuja van, de az erős. E belső vár bejáratánál vámot szednek. Van egy kis *lonsa köskje*. A Temesvár felőli részen kétszáz nád- és deszkatetejű keresztény ház van; a Maros folyó partján nád- és deszkatetejű nyomorult kuli-bákból áll vásári boltok vannak. Évenként egyszer ezeknél a boltoknál hetven-nyolczvanezer hitetlen *rája* összegyűlekezik s olyan vásárt ütnek, hogy azt leírni nem lehet. Tizenöt nap, tizenöt éjjel ebben a sokaságban a kormányzó szolgáltat igazságot. Noha a temesvári *cjáletben* van, de

¹⁾ *Sáhi* ágyú, a régi fajú ágyúk egyike.

²⁾ *لونجه کوشکی* (*lonsa köski*), máskép *loggia kioszk*, pavillonszerű épület a várkapuknál, a hol az utasok megállapodtak, a míg a várba bebocsáttatást nyertek.

³⁾ Ez tévedés, mert Arad nyugatra esik Fenlaktól.

⁴⁾ 1551. Kr. u.

⁵⁾ *Imáret*, alapítványi intézet, hol a tanulók ingyen levest és kenyeret kaptak. Leginkább a mecsetek körül voltak ily intézetek. A szegények számára is voltak alapítványi imáretok minden nagyobb török városban.

⁶⁾ Törökül: *مورشك كول قلعسي* (Mörisin Göl-kalászi). Az aradi Tóvár a mai Új-Arad helyén volt. Ezt az erődítményt a törökök építették.

azért elkülönített kormányzóság s a temesvári *mollának* (főbíró) helytartósági kerülete.

Ezután 6 óráig a Maros folyó partján haladtunk. Erdély királya, a *Rákocsi*¹⁾ nevű átkozott, mikor fellázadt s ellene Kircsil Kenáán pasa budai vezír és Álcisi Haszán pasa kirendeltettek, ezen a helyen ütközött össze velük; Kenáán és Haszán pasák megfutamodtak s Álcisi Haszán pasa annyi ezer iszlám katonával a Maros folyóba fuladt.²⁾ Itt áthaladván, az összes vértanúk sírjait meglátogattuk s majd a Maros folyó partján, majd pedig erdőségben mentünk 6 órán át; közben egy réten megpihentünk s onnan *Lipova* várába érkeztünk.

Lipova (Lippa) vára. E várat szépségéről nevezik így, mert »*lipova*« szerbül van s annyit jelent: »szép«. Építője *Bánter* erdélyi király. Nagyon régi vár. Szulejmán khán idejében a 958. évben³⁾ Mohammed pasa rumili vezír a német császár kapitányától, *Báthory Andrástól* szerződésel foglalta el e várat s először Uláma pasát tette meg benne kormányzóvá. Azután az ellenség e várat visszafoglalta s Uláma pasa is vértanú lett. Azt már felemlítettem, hogy a másik esztendőben Mohammed pasa szerdár mikép foglalta el újra. Hála Istennek! ez időtől fogva oszmán kézben van s Szulejmán khán összeírása szerint a temesvári ejáletben szandsákbégi székhely. Bégiének külön jövedelme 210.000 ákcse; van benne 31 ziámetbirtokos, 355 timárbirtokos; van cseri-basija, alajbéjje. Háború idején a *dsebel-ekkel* együtt kétezer felfegyverzett katonája van; mikor háborúra kirendeltetnek, bégiük zászlója alatt mennek. Százötven *ákcse* jövedelmű járás levén sejkh ül-iszlámja, ná kibja, szpáhi ketkludája, janicsár szerdárja, vértés (dsebedsi) és tűzér (topcsi) szerdárja van. Várparancsnoka, tizenhét vár-*agasága*, nyolczszáz vitéz, bátor és erős várkatonája, számvevője, vámszedője, adószedője van.

Lipova várának leírása. A *Várova*⁴⁾ hegy szélénél ötszögalakú erős, kőépítkezésű szép vár, melynek kerülete énnekem szegénynek a lépéseivel körülbelül tízezer lépés; oly nagy vár ez. A Maros folyó az északi oldalán levő falat csapkodva folydogál s mivel a vár némely helyeit meg-

¹⁾ Rákóczy nevét Evlia majd *Rákofdsi*, majd *Rákocsi* alakban írja. A később előforduló alkalmakkor mindenütt eltekintünk a török írástól és rendesen írjuk a fordításban.

²⁾ Ez az ütközet 1658. évben volt.

³⁾ 1551. Kr. u.

⁴⁾ Törökül: جبل واروة (dsebel-i Várova) néven említi Evlia a Lippa mellett elnyúló alacsony hegységet.

rongálta, erős tömésfal kerítést készítettek oda. Öt kapuja van: északi oldalon a *Híd-kapu*,¹⁾ attól kétszáz lépésnyi távolban az *Ázáb-kapu*,²⁾ attól ötszáz lépésnyi távolban a *Vizi-kapu*,³⁾ attól ötszáz lépésnyire a *Batal-kapu*,⁴⁾ attól háromszáz lépésre a *Temesvári-kapu*,⁵⁾ azután kívül van a martalócz agáról nevezett *Martalócz-kapu*,⁶⁾ és a *Sorompó-kapu*.⁷⁾ E várban összesen öt *dsámi* és egy *mecset* ⁸⁾ van. Először a *csársiban* van a *Nagy-Dsámi*,⁹⁾ mely Szulejmán khán korabeli, egészen olomfedelű, kupolás és nagy terjedelmű. Azután a *Temesvári-Dsámi*,¹⁰⁾ melynek ez a *tárikhja*:

Buzgóságból készítette ezt egy művész,
S annak a *tárikhja* jutott e szent dsáminak.

A *Batal-kapu* közelében van az *Alajbég-Dsámi*, a német városrészben a *Hadsi-Mecset*. E várban ezerötszáz, szőlővel és kerttel bíró, zsindelyes fedelű alacsonyabb-magasabb szép ház van, minden utcája végesvéig *jálvánfa* deszkával és gerendával van burkolva; összesen kétszáz boltja van. Lakossága többnyire az erdélyországi *Torda* nevű várból a Maros folyón hajókon kőst hord és azzal kereskedik; a váron kívül néhány száz sóraktár van, ott hajókra rakják s a Maros folyón a Tisza folyóra, onnan a Duna folyóra jönnek s az iszlám birodalomban a sőt jól eladják.

¹⁾ Törökül: *جسر قپوسی* (Dseszr-kapuszi), talán itt volt a nagyobb felvonó híd.

²⁾ Törökül: *عرب قپوسی* (Ázáb-kapuszi), ilyen nevű kapu több várban is volt. Nevét az *ázáb* katonákról vette.

³⁾ Törökül: *صو قپوسی* (Szu-kapuszi).

⁴⁾ Törökül: *بatal قپوسی* (Batal-kapuszi), a mi annyit jelent, mint elhanyagolt, elhagyott. Talán nem igen használták s onnét kapta a nevét.

⁵⁾ Törökül így van írva: *تسوار قپوسی* (Tesvár-kapuszi), azt hiszem ez a másoló hibája, e helyett *Temesvár-kapuszi*, s azért így is fordítottam.

⁶⁾ *مارتولوس قپوسی* (Martolosz-kapuszi), a *martolosz* szó értelmét lásd fönnebb, 9. lap.

⁷⁾ *شرامپا قپوسی* (Serampa-kapuszi), a magyar sorompó szót a törökök átvették nyelvükbe.

⁸⁾ *Dsámi* és *mecset* (törökül: *meszdsid*) között, a mit nálunk rendszeren összetévesztenek, a muszulmánoknál nagy különbség van. A *mecset* kisebbszerű imahely, melyben nem végezik a pénteki hivatalos imádságot, a *khutbet*.

⁹⁾ Törökül: *Böyük-dsámi*.

¹⁰⁾ Lásd az 5. jegyzetet.

E városban közutak, *medresze*,¹⁾ *dár-ul-hádisz*,²⁾ *dár-ul-kurra*³⁾ nincs. Minden családnak kapui nyíltva vannak s az utasokkal szívességet tesznek, úgyannyira, hogy a városnak fogadóra nincsen szüksége. Ha vendégek, vidékiek jönnek s a legkisebb egyénnek házában egy esztendeig élnek is, az nem okoz nehézséget, mivel ez igen gazdag város s még Erdélyországból is évenként néhány ezer élelmiszert szállító hajó jön-megy. Van hét elemi iskolája. Mivel határszéli város, azért fiai mind portyázó hadjáratokra kívánnak menni. Van három kolostora; a váron kívül a temesvári uton van a *Jágmur Baba kolostora*,⁴⁾ melynek négy oldala *Irem kertjének*⁵⁾ mását mutató nagy *bektási*⁶⁾ kolostor, a melyben tiszta és ártatlan, igazhitű, tökéletes életű, tudós, Istenért epedő dervisek vannak.

A *középső vár*. E nagy várnak déli oldalán álló középső vár ötszögalakú, igen erős és szilárd bástyájú vár, melynek kerülete körülbelül ötezer nyolczvan láb; mivel én szegény a várban laktam, azért láb szerint számítottam, nem lépések szerint. Ötven lábnyi, emeletes, erős tömésfala van; nem köépilet, hanem véges-végig fából készült erős palánka vár. Különös és bámulatot keltő árka van, a melyen a Maros folyik keresztül; a halászok az árokban különféle halakat halásznak. Csupán egyetlen, keletre néző kapuja van. Szép felvonóhídja van. A várfal körül összesen öt bástya van s e bástyákon tizenöt *bájljemez* ágyú, melyek mindegyike hét araszos és húsz *oka* súlyú művészi ágyú. E középső várban összesen százötven katonának van lakása; van egy külön szöglete, a hol a katonazene minden este játszik.

Az *új vár*. Két tornyú, köépítkezésű szép vár, melynek árkából víz foly ki. Egy felvonóhídja s csakis egy erős kapuja van; e kapun belül a pokol mélységéhez hasonló *szidsini*⁷⁾ börtön van, a várbeli foglyokat minden éjjel ide hozzák s itt zárják el, reggel pedig kihozzák őket s szolgáltatnak velük. E várban a parancsnokon, imámon és müezzineken kívül senki sem lakik, mert a kincstár, hadi-

¹⁾ *Medresze*, theologiai iskola.

²⁾ *Dar-ul-hadis*, olyan iskola, melyben a próféta hagyományairól s csodatetteiről tanulnak.

³⁾ *Dár-ul-kurra*, szószerint annyi mint olvasók háza. A Korán olvasását tanulják benne.

⁴⁾ *Jágmur Baba*, annyit jelent: *Eső apa*.

⁵⁾ *Irem kertje*, mesebeli szép kert volt Arábiában. Irem kertjéhez való hasonlítás igen gyakori frázis a török íróknál.

⁶⁾ *Bektási* kolostor. Hadsi Bektás, muszalmán dervisrend alapítója volt a Kr. u. 14. században.

⁷⁾ *Szidsin*, a muszalmán hit szerint a pokol legmélyebb része.

szertár és raktárak mind e várban vannak. E vár a lippai szőlőket képező *Várova* halom tövénél magaslattal bíró helyen fekszik. Arról a dombról azonban e várat semmi kár nem éri, mert az a magas domb a várral ellenkező oldalon van, de mindamellett mégsem biztos föld ez.

Ipára és nevezetességei; a ruházat és szokások. Gyapothoz hasonló szíjat készítenek s az olajos szíjat hengeres gombolyítóra hajtják fel. Az egész határszéli nép lószerszámát és a lovak sütyelőjét ebből a szíjból készíti. *Sajak* nevű posztót is készítenek. Lakossága mind bosnyák. A határszéliek módjára rövid s egy kissé szűk ruhát viselnek. Azon mondás szerint, hogy legjobb ruha a rövid, térdig érő posztó ruhát, posztó-dolmányt és bőrdolmányt viselnek, ruhaujjakra és a ruhamellre mind ezüst gombokat varrnak. Dereukon selyemöv van. Nadrágjuk kissé szűk s posztóból vagy fehér bőrből készül. Fejükön turbánt éppen nem hordanak, hanem mind vörös és zöld posztóból készült prémes kalpagot viselnek, a melyen sólyomszárny bokréta van. Egy csapat hitharczos nép ez. A tudósokat és idegeneket nagyon szeretik s alamizsnát és ajándékot adnak nekik. Asszonyaik a kapun soha kívül nem mennek, csak mikor holttestüket hozzák ki. Ebben a tekintetben szerfölött nagy a buzgóságuk, de annyi igaz, hogy a mostani időben okosan van ez.

Nyelvük. Bosnyákul¹⁾ és magyarul beszélnek. Mivel Erdélyországgal összeköttetésben vannak s folyton a magyarokkal kereskednek, azért tudnak magyarul beszélni.

E városba jövő Maros folyó az erdélyországi *Kolcsát*²⁾ hegyeiből, *Elina*³⁾ dombjaiból és *Déva* hegyeiből gyülemlik össze s először a Tisza folyóba, azután a Dunába szakad.

A vértanúk⁴⁾ bucsújáróhelyei. Uláma pasa sírja. Ő Szulejmán-khán vezérei közül való volt s egy nagy ütközetben vértanú lett, mivel *Török Ferencz*⁵⁾ nevű átkozott várparancsnok, kinek a várat szerződéssel átadta és kivonult, utána sietett s őt elérvén, csellel Uláma pasát és egész

¹⁾ Törökül ez a szó van: **پوتورد** (poturdse). Poturnak neveztek a törökök a bosnyák muszalmánokat. A *potur* tulajdonképp a bosnyákok nadrágjának a neve volt. A potur nevű nadrágról nevezték el őket a törökök.

²⁾ Törökül: **تورکچا**

³⁾ Törökül: **الینا**

⁴⁾ A török írók *sehid* vagyis vértanunak nevezik a más vallásuakkal való harcban elesett muszalmánokat.

⁵⁾ Evlia így írja: **تورک فرانس** (*Türk Ferands*) vagyis Török Ferencz.

seregét vértanúvá tette. E fényes sír közelében van az *Ezeregy vértanú* búcsújáróhelye. A temesvári úton van *Jágmur Baba* búcsújáróhelye, a ki saját kolostorában nyugszik. A Maros folyón túl a Murád-halmon van a *lipovai vértanúk* búcsújáróhelye. Jámbor emberek itt néhányszor isteni fény ragyogását látták. *Indiai Serif Mohammed efendi seikhnek* búcsújáróhelye. Ő a hindu földön levő *Agra* városból való volt s ebbe a városba jöven, istenes életű ziámetbirtokos és Allah útján lútharczos volt, végre a vértanúság poharát kiitta s jelenleg e Lipova várának magaslatán van s a hindu utazók és az összes határszéli lakosok elzarándokolnak hozzá.

Miután e dicső egyének sírjait meglátogattuk, összes barátainktól elbúcsúztunk s Lipova alatt hajókra ülve a Maros folyón átmentünk és az átelleni oldalon, e nagy folyó partján levő *Radna* palánkára értünk.

Radna palánka. Régente e folyón lánczhíd volt. Ezt a várat Uláma pasa, a gázi és vértanú, építtette, jelenleg azonban pusztulóban van. A várban húsz kereszténynek háza van; parancsnoka és húsz *martulócz* katonája van. Lipova egész lakosságának itt volt a temetője, jelenleg azonban Lipova váránál van. Innen elindulván, a Maros folyó partján keleti irányban egy óráig mentünk s *Vefras*¹⁾ (*Odvos?*) várához értünk.

Vefras (*Odvos*) vára. A Maros folyónak radnai oldalán egy magas dombon fekvő kőépületű erődítmény. Jelenleg a lippai bég magánjövedelmű birtoka, *szubasiság*;²⁾ parancsnoka és hetven katonája van, összesen háromszáz szép ház van benne; szőlője és kertje sok van.

Innen felfelé ismét a Maros folyó partján 6 órát menve *Váradja*³⁾ várába érkeztünk. Ez is a lippai kormányzóságban, a Maros folyó partján, magas dombon fekvő négyszögalakú, hosszukás erős palánka. Százötven ház; parancsnok és hetven katona van benne. Ennek az erős várnak egészen a közepén egy szilárd építkezésű torony van, a parancsnok lakik benne s az egész hadiszertár ott van. Ebben a két várban *csársi* éppen nincs, de sok szőlője van. E várakból a fácsesi Ali aga társunk által ismert harczo-

¹⁾ Evlia másolója ezt a helynevet így írja: *وفاش (Vefras)*, ilyen nevű hely azonban Aradmegyében nincs és nem is volt. Azt hiszem, hogy ez a mai *Odvos* vagy régi neve szerint *Otvös* falu lehet s akkor a helyesebb kiírása így lenne: *ودواش* vagy *اودوش*.

²⁾ *Szubasiság*, l. fennebb Temesvárnál a *szubasiról* szóló jegyzetet.

³⁾ Törökül: *واردية (Várdija)* azaz *Váradja*.

sok közül öt hasznavehető vitézt magunk mellé bevén, három óra hosszat ismét a Maros folyó partján, hegyeken és völgyeken áthaladva Erdélyország bejáratánál *Illye*¹⁾ várába érkeztünk.

Illye vára. A régi időkben *Bethlen István* nevű király építette. Jelenleg az erdélyi király részéről a kormányzója *Szemere*²⁾ nevű kapitány. A Maros folyó partján egy magas dombon, kőépületű, ötszögalakú szép vár. Mivel ez a határ kezdete, azért ezer válogatott katonája van, *csársíjában* korcsmák, kikötőjében raktárak és nagy templomok vannak.

E vár kapitányától menedékleveleket és kalauzokat kaptunk s keleti irányban újra a Maros folyó partján meredek hegyeken áthaladva *Déva* várába érkeztünk.

Déva vára. Erdély királya,³⁾ *Kemény János* alá tartozik, de benne a német császárnak ötezer katonája van; tulajdonkép *Barcsay* király feleségének öröklött birtoka. Vára a Maros folyó partján az ég csúcsáig emelkedő magas sziklán meredek és erős vár, melyet egy oldalról sem lehet aláaknázni s elfoglalása semmikép nem lehetséges, hacsak körül nem zárolják s kiéheztetés által önkénytes feladással el nem veszik. A Maros folyón túl van ugyan magaslata, de onnan sem kell félni semmit. Ötszög alakú vár s repkényszerű várfala és bástyái fölött magas *bálméz* ágyúk tüskés borz szőre gyanánt ékeskednek; ez a törökországi *Ván* várához hasonlít. Erdélyországban ilyen igen erős magas vár nincs, mintha a Mindenható teremtette volna ezt a várat. Valamennyi háza várszerű s különféle színű, fényes tetejű ípalota módjára ékeskedik; ablakaik a Maros folyóra néznek s egyik a másikat takarja el. A Maros folyó partján levő alsó külváros is igen szép és művelt; szépségével leköt; néhány templomával dísz, ékességet nyert, ezer szép ház van benne. Ötszáz különféle fajú boltja van. Igen sok korcsma van benne. Ez nagy kikötő város, mivel a dunai *Belgrádból*,⁴⁾ *Szerémből*, *Szendrőről* és *Budáról* évenként ezrenként jönnek a hajók s ennek a várnak népétől néhány ezer *oka* kőszót vesznek s lefelé Lippára, onnan a

1) Törökül: ايلي (Ilia) a mai Maros-Illye.

2) Törökül így van írva: سماره (Szemare), azt vélem, hogy helyesen értelmezem e nevet így: *Szemere*.

3) Evlia Cselebi az erdélyi és magyarországi főurakat mind királyoknak nevezi.

4) A törökök *Nándorfehérvárt dunai Belgrádnak* nevezték, megkülönböztetésül *Székesfehérváttól* és *Gyulafehérváttól*, melyeket *Úsztüni Belgrád*, illetve *Erdel Belgrádnak* hívtak.

Tisza folyón a Dunára mennek vele s a Duna partjaira hozzák a kósót; ez a só nagyon ízletes s *erdélyi só* néven ismeretes.

Itt e várban a kapitány egyszerre nagy vendégséget adott nekünk s ötven darab *bálgemez* ágyút elsüttetvén vigalmat rendezett. Ekkor *fácseti Ali aga* társunk elkérte a kapitánytól az ott fogságban levő atyjafiát s ő a kívánt foglyot szabadon bocsátotta. A kapitány valamennyiünk kedvéért a szabadon bocsátott *Láfi-zádenek* egy öltözet ruhát és egy katonalovát ajándékozott, a mivel mindnyájunkat megörvendeztetett. Azon napon visszafordulván ismét *Váradja* várába mentünk, onnan pedig nyugat felé a hegyekbe menve *Sólymos*¹⁾ várába érkeztünk.

Sólymos vára. A lippai *szandsák* földjén s a Maros folyó partján az ég csúcsáig emelkedő sziklán, keskeny magaslatú vár ez; parancsnoka, katonasága, ágyúja és hadiszertára van. Kissé nyugatra néző egyetlen kapuja, harmincz háza s vágott sziklából várszerű mély árka van. A várban Szulejmán khánnak kis dsámija van, melybe csak tíz ember fér el. A 959. évben²⁾ Szulejmán khán parancsára *Ahmed pasa* másodvezír foglalta el ezt; az eredeti vár *Betlen Gábor*³⁾ király építkezése. Benne egy mély kút van, melyet kősziklába ástak; a *ferhádi*⁴⁾ mester ezt a kutat mintha kerékkel és csavarfúróval vágta volna ki, olyan tiszta és kerek s a ki látja, elbámul rajta. Ez a kút ily nagy, magas hegy tövében levén, vize három öl közelségben van s mintha jégdarab volna.

Miután ezt a várat is megnézegettük, hét hasznavehető vitétz innen társul vettünk magunk mellé s 7 órán át északi irányban mocsaras helyek partjain haladva *Világos*⁵⁾ várába érkeztünk.

Világos vára. *Lágos*⁶⁾ nevű király építtette. Ezt a 959. évben⁷⁾ Szulejmán khán idejében Ahmed pasa másod-

¹⁾ Törökül: *سلموش* e helyett: *تولموش*.

²⁾ A mi időszámításunk szerint 1552.

³⁾ Törökül így van nyomtatva: *تبلش غور* (Tebles Gor), ami nyilván hiba, e helyett *بتلن غبور* (*Betlen Gábor*).

⁴⁾ *Ferhád* a keleti regék ünnepelt hőse. Átvitt értelemben *ferhádi*, annyit jelent, mint sziklatörő, rendkívüli építő.

⁵⁾ Törökül: *لاغوش* (*Lágos*), a *Világos* szónak megrövidítése vagy a másoló hibája folytán.

⁶⁾ A *Világos* szó helyett *Lágost* írt előbb az író, most tehát ilyen nevű alapítót is költ hozzá.

⁷⁾ Vagyis 1552.

vezír hódította meg s lakosságát elűzte. Jelenleg a *jenői*¹⁾ kormányzság határán fekszik s az ég csúcsáig emelkedő magas, vörös szikla fölött sólyomfészek módjára álló kicsiny, erős, színes vár. E magas várnak nyugati oldalán három *konaknyira* a *Duna*²⁾ folyó és *Gyula* vára, északon pedig *Jenő* vára látszik. E várat négy oldalról az ellenség néhány-szor bekerítette s teljes hatvan esztendőre az ellenség kezébe esett ugyan, de az iszlám harcosok támadásától meg nem szabadulhatott. A várban hatvan ház, egy dsámi s egy magtár van s másféle épület nincs. Keletre néző egyetlen kapuja van. *Csársija* és *imáretje* nincs. Világos várának kapuja előtt a *Vértanúk bucsújáróhelye*³⁾ van.

Innen északi irányban 4 óra alatt a *Sza-Dsiger*⁴⁾ völgyén keresztülmenve *Jánova* (*Jenő*) várához érkezünk.

Jánova (*Jenő*) vára. *Jánován*⁵⁾ nevű magyar király építtette, a ki nagyon tisztelt és tudós volt s a keresztény nemzetek között olvassák is tiszteletreméltó történetét. A határszéli lakosok *Jáni ova*⁶⁾ néven mondják. A 959. évben Ahmed pasa másodvezír foglalta el, azután az erdélyi keresztények hódították el ezt a várat s benne laktak. Utóbb Ibráhím khán fiának, Mohammed szultán khánnak parancsára Köprili Mohammed pasa foglalta el. *Tárikhja* a következő: *Jánova* újra az Oszmán ház uralma alá került az 1061. évben.⁷⁾

Mostanában rendelet adatott ki, hogy a temesvári pasának székhelye legyen; hetven évvel ezelőtt a szandsák bégek uralma alatt állott, manap a vezírek uralma alatt áll. Mikor Köprili Mohammed pasa ezt a várat elfoglalta, az alatt Anatoliában Haszán pasa fellázadt s rabolva és pusztítva egész Bruszáig ment, ezért Köprilihez, midőn a vár alatt volt, a következő császári irat érkezett: »Édes Vezírem! Ha az erdélyi királyt meglánczolva és megkötözve elémm hozod, nem lesz előttem kedves, hanem birodalmi székhelyemre siess s ez ellen a lázadó Haszán pasa ellen indulj.« Erre az okos pasa azt mondá: »nagyon szívesen« s visszatért és megelégedett *Jánova* elfoglalásával. Köprili pasának azzal a tengernyi hadsereggel *Jánován* kívül alighanem Várad,

¹⁾ Jenő törökül: *يانووه* (*Jánova*).

²⁾ Itt nyilván tévedésből van a Duna a Tisza helyett.

³⁾ Törökül: *Süheda ziáretgiáhi*.

⁴⁾ Törökül: *سا دسكر* (*Sza-Dsiger*), az aradmegyei Csiger patak.

⁵⁾ Ez ismét az Evliánál szokásos költött nevű királyok egyike.

⁶⁾ Ez szójáték a *Jánova* szóból. *Jáni ova* annyi mint *János sikja*.

⁷⁾ A mi időszámításunk szerint 1651.

Székelyhíd,¹⁾ Sárpaták,²⁾ Szathmár,³⁾ Ecsedvár,⁴⁾ Husztvár,⁵⁾ Kassa nevű váraknak elfoglalása is erős szándéka volt.

Hála Istennek, attól az időtől fogva Jánova vára iszlám kézben maradt s nagy várossá lőn. Allah őrizze meg! A pasának császári birtoka (khász-i humajuni) ez; a kereskedők és ziámettulajdonosok a temesvári kerületbe vannak beírva. Mostanában az elfoglalás után ötszáz *akce* jövedelmű kormányzóság; van *várparancsnoka*, *janicsár odája*, egy *khászeki agája*, *szipahi ketkhudája*, egy oda vértés katonája (*dsebedsi*), egy oda tüzérsége (*topcsi*) *külső vár-agája*, fő segédtsíztje (*szág kol-agaszi*), al segédtsíztje (*szol kol-agaszi*), *urján agája*, *besli agája*, *martalócz agája*, az önkénytesek agája, összesen tíz agasága. Nyolczezer katonája és várőre van.

Jánova várának alakja. A Körös⁶⁾ folyó partján négyszögalakú vár; kicsiny kőbástyái vannak, melyek mindegyike *Jeedsuds*⁷⁾ torlaszához hasonlít s mindegyikbe ezer ember fér el, mindegyikben van tíz darab *bálmemez* ágyú. Déli oldalra néző egy kapuja van, melynek kulcsát a várban lakó janicsár aga őrzi. Árkában a Körös folyó folyik. Kapuján belül a *Mohammed szultán khán* dsámija van. E dsámi tövében deszkából egy óratorony s egy lóhúzó malom van. E váron belül az *Új-vár* van. Csinos kis váracska, melyben a janicsárok *odáin* kívül más nincs. Négy szögletén deszkatefű, négy erős torony van, melyek falának szélessége húsz láb. E belső várnak egy nyugatra néző kapuja van. Ennek az árka is tele van folyóvízzel.

Jánova külvárosa. A Körös folyó folyik rajta keresztül. E folyónak jobb- és balpartján nagy város van, melynek alakja tegezhez hasonlít s íj gyanánt terül el a földön; kerülete körülbelül négyezernyolczszáz lépés; jelenleg fejlődésnek indult palánka. Összesen nyolcz erős bäs-

¹⁾ Törökül: *سكل هييت*.

²⁾ Törökül: *شربطاغ* (*Sárbatag*), ez alatt *Sáros-Patakot* kell érteni.

³⁾ Törökül hibásan: *صقمار* (*Szakmár*), e helyett *Szatmár*.

⁴⁾ Törökül: *اچتووار* (*Ecsetvár*).

⁵⁾ Törökül: *خوسوار* (*Khuszvár*), e helyett *Husztvár*.

⁶⁾ Törökül: *كورش* (*Keres*).

⁷⁾ *Jeedsuds*, a bibliai Góg, a ki Magoggal (*Meedsuds*) mint az erőszakosság jelképe ismeretes a muszalmánoknál. *Jeedsuds* alatt értik a muszalmánok átvitt értelemben az északi barbár népeket, a kik ellen a rege szerint Nagy Sándor birodalma határán falat építtetett s ezt *Jeedsuds* torlasznak nevezték.

tyája és három kapuja van u. m.: a *Temesvári-kapu* délre, a *Gyulai-kapu* nyugatra, a *Váradi-kapu* keletre s mind fagakuk. Ennek árkát is a Körös folyó tölti meg; tízezer *rája* összegyülekezett s új árkot ástak. E külvárosban *Köprüli Mohammed dsámija* igen szép, cserepes tetejű, téglá mináretes, nagy terjedelmű dsámi. A csársiban *Khászeki Oszmán aga* dsámija szintén igen művészies, szép, cseréppel fedett, deszka mináretes dsámi. E dsáminak kapuja fölé a következő *tárikh* van felvésvé:

A felséges Isten kegyelmet gyakorolt e földdel.
Az ő szeretetéért készítettem e magas feliratú házat.
Kapudhoz a ki sirva jött, ne vesd el őt kegyelmedből.
Jázúdsi Oszmán bocsánatot és kegyelmet remél szolgádtól.¹⁾
A tényállás elbeszélésével *Hátif* mondta *tárikhját*:
Az ezerhetvenharmadik évben készült el az imádság e háza.
[1073. év.]²⁾

Szufi Kenaán pasa dsámija cserepes, deszka mináretes. Ahhoz közel szintén az említett hídfőnél van *Köprülizáde Fázil Ahmed pasa* dsámija. Ezeken kívül vannak még mecsetek is. Összesen nyolczszáz kisebb-nagyobb cserepes ház van kertekkel e virágzó városban, mely mostanában fejlődésnek indult. A Körös folyó éppen a város közepén folyik keresztül s minden ablakból és erkélyről különféle halakat horgásznak. A környéken levő kertek és rózsaligetek nagy száma, a különféle kertek sokasága s minden egyes kertnek alakja és fekvése le nem írható. Összes házai közt legszebb a pasa palotája a *Gyulai-kapu* mellett; valamennyi épülete cseréppel fedett, szép és díszes; van bennük előtornác, fürdő és számos alsó és felső szobácska. E házak ablakai és erkélyei a Körös folyóra néznek. Minden palotának van csónakja és élelmiszert hozó ladikja; ki-ki a maga barátaival azokra ül s a környéken levő szőlőkbe és a házaikkal szemközt fekvő kertekbe mennek s ott vigadnak és szórakoznak. A szőlőkertekben mindenütt a fülemile dalának bánatos hangjával lelkük eltelve, élvezetbe és gyönyörbe merülnek. A környező ligetben³⁾ a rózsa, jáczint és különféle kököröcsin virágok illatától az emberi agy felvidul. A folyóparton mindenütt gyümölcstermő fák⁴⁾ s megszámlá-

¹⁾ T. i. a prófétától.

²⁾ Megfelel az 1662. évnek. Kr. u.

³⁾ Törökül ez a szó van: *نخلستان*, a mi pálmaligetet jelent. Ez itt természetesen túlságos merész költői frázis, ezért fordítottam egyszerűen liget szóval.

⁴⁾ A török szöveg itt is *نخل*, *pálma* szót használ. L. a 3. jegyzetet.

lálhatatlan hajlongó cziprusok vannak ültetve, melyek a Körös folyót beárnyékolják s mintegy *ádsemi*¹⁾ árnyas-helylyé teszik. Ime! ez árnyas fák alatt az egész *vilájet* népe csoportokban üldögélve az évszak szépségét élvezi. Ez a város új hódítás levén, a mostani kormányzója a lakosoknak engedményeket és kedvezéseket adott s ily módon az napról-napra fejlődik, még más kerületből és városokból is jönnek oda *ráják*. Mostanáig csak egy fürdője van. A Körös folyón levő fahíd fejenél Köprüli fia Ahmed pasa egy nagy cseréppel fedett szép fogadót építtetett. Összesen kétszáz boltja van; másféle imáretje még nincs. Nagyon, de nagyon gazdag város ez; a *ráják* erdélyiek és oláhok benne; katonasága *potur* és bosnyák, kik a temesvári és lippai csapatok módjára a határörvidéki ruhát viselik.

Jánova megsejmlélése után a kajmakámtól és a többi előkelő emberektől elbúcsúzván, társainkkal északi irányban erdők között menve *Fekete-Bátor*²⁾ palánkára érkeztünk.

Fekete-Bátor palánka. Azelőtt nagy templom volt. Utóbb Sziávus pasa testvére *Szári Huszein pasa* újan építtette hozzá a várat, melynek egy parancsnoka és százötven várkatonája van; százötven lakóházat is épített benne és virágzóvá tette; templomát Mohamud szultán khán dsámijává alakította át s ezt a Portán bejelentette. Jelenleg Várad és Jenő között menedékhelyül szolgáló *dsán-kurtarán*³⁾ hely ez. Itt is a vár tövében folyik a Körös folyó s négy oldalról a nagy fák igen árnyékos helyet képeznek.

E félelmes helyen, a Körös folyó partján a főszerdár *Kösze*⁴⁾ Ali pasa urunk tengernyi katonaságával s néhány ezer sátorral éppen megállapodott s négy irányban öröket rendelt ki és a tatár khánnak s egyéb oszmán csapatoknak megérkezésére várakozott. Én szegény e helyen mindjárt a főszerdár Ali pasa urunknak fényes, magas⁵⁾ sátorába mentem s lába porához dörzsöltem arczomat, mire ő így szólt: »Hej! *Ecliám! Isten hozott!*« s az összes tanácsbeli emberekkel szemben engem szegényt igen megtisztelt, kitiüntetett és szíveséggel halmozott el. Nekem szegénynek azonnal egy

¹⁾ *Adsemi* (آدسمی), annyit jelent mint perzsa.

²⁾ Törökül is *تورک باتور*.

³⁾ *Dsán kurtarán*, annyit jelent mint lélekszabadító, életmentő. A törökök több helyet is neveztek el így Magyarországon. A fordításban meghagytam a török szót.

⁴⁾ *Kösze* = ritka szakállú.

⁵⁾ A mit *fényes, magas sátor* szókkal fordítottam, az a török szövegben elég czikornyás, mert szó szerint így kellene fordítani: Kilencz boltozatú, égi övezetű sátor.

tarka sátort ajándékozott s meghatározott mennyiségű élelmiszereket és italokat rendelt ki számomra. Éjjel-nappal megtisztelt kitüntető társalgásával, én pedig a meglátogatott várakat és erődítményeket beszéltem el neki a mennyire tudtam; tölem szegénytől a környék részleteit, a harcz, csatározás és ütközet nehézségeit és veszélyeit kérdezte és tudakolta; e mellett nem szűnt meg Várad várához a határszéli *rájá*k közül kémekeket küldeni. Hála Istennek az iszlám hadsereg napról-napra jobban hasonlított a tengerhez s híre érkezett, hogy már a tatár khán, Mohammed Géraj Erdélyországot és Felső-Magyarországban Várad környékét száz-ezer tatárral dülja és pusztítja, ezért Ali pasa szerdár az indulásra a trombitákat megfuvatta. A budai vezír vezette az előcsapatot s megparancsoltatott, hogy Sziávus pasa testvére Abáze Huszein pasa is *csárkhádsi*¹⁾ legyen. Jobbról és balról nagy távolságban figyelő őrsők rendeltettek ki; a főszerdár jobbján az anatóliai beglerbég *Csaus-záde Mohammed pasa*, balján a rumili néppel a rumili pasa haladtak két oldalról; e tengernyi hadsereg közepén ment a győzelmes szerdár negyven *oda kapu-kullal*, négy hadosztály *szipáhival*, húsz *mir-i miránnal* s százhusz *mir-i livával* s Várad síkságáig a végnélküli hadsereg csapatokban hullámozva, zászlóit, lobogóit mutatta s a pánczélok, fegyverek, vérteknek csillogásától a világ szeme elkáprázott. A dob, trombita és harsona hangjától rengett az ég s összes harcosok hétfejú sárkánynak látszottak. Istent magasztaló²⁾ szóval egymást a harczra fellelkesítették; mikor azonban a *váradi vár* láthatóvá vált, úgy mondták, hogy: »Gázi Szidi Ahmed pasa a várbeli nép szemeláttára kiment és eltávozott« s némely ilyen hebe-hurgya beszédek terjedtek el s mende-mondára szolgáltatnak okot. Amde az előrelátó szerdár ilyen dolgokra éppen nem hallgatott s a dobot megveretvén, *Várad* várát egy ágyúlövésnyi távolban körülzárta s időt nem engedve, a muszulmán harcosokat szemük láttára, fényes nappal ostromsánczokba vezényelte. Azon napon hétszeres ostromsánczokat emeltek s a földalatti aknákat³⁾ megszállván, egészen a vár ágyúi alá előrementek. A vár környékén levő végtelen síkságon a sátorok állottak.

¹⁾ *Csárkhádsi*, portyázó előcsapat.

²⁾ Törökül ez a szó van: *تکبیر* (tekbir), *tekbirnek* mondják a muszulmán imádság szokásos doxologiai záradékát.

³⁾ Törökül: *سیچان یوللری* szószerint: egérutak. Egérutaknak nevezték a földalatti aknákat.

Mivel *Eger* meghódítójának, III. Mohammed szultának idejében, mikor Száturdsi Mohammed pasa vezír e *Várad* várát ostromolta, az egész iszlám sereg nem vonult ostromsánczba, hanem *Várad* hét külvárosában állomásoztak s azzal pazarolták az időt, hogy az általuk megszállt házakból három kis ágyúval lövették a várat és így a negyvenedik napon, midőn a tél, vízáradás és vihar elkezdődött, valamennyien kijöttek szállóházaikból és Száturdsi Mohammed pasa ellen fellázadván, hódítás és öröm nélkül tértek vissza Belgrádba Íme! a mi előrelátó szerdárunk, Ali pasa ismervén a történelemből Száturdsi Mohammed pasának e zavarteljes sorsát, azt mondá: »Úgy ne történjék!;« s *Várad*nak valamennyi külvárosát felgyújtotta és felégette s *Várad* várát a csatatéren egész egyedül hagyván, megakadályozta, hogy a várban ostromlottakhoz kívülről a külvárosból bemenjenek és nekik segítséget adjanak, mind pedig arról is gondoskodott, hogy a hadsereg jó kedvvel készülődjék az ütközethez. Azon nap és azon éjjel nyolczszáz darab *báljemez* ágyúlövést tettek a várból az iszlám seregére. Az oszmán sereg sem ágyúval sem puskával nem lőtt, hanem csupán némely fegyverekkel foglalatoskodott s a *ziámetok* és *timárok* birtokosai ostromsánczokat és aknákat ástak s előre haladván, az ágyúlövések ellenében sövényeket és bórpaizsokat állítottak fel s pokróczok, zsákok és más készletek után néztek.

III.

*Várad*¹⁾ ostromának kezdete.

Először *Isten nevében* (bism-illah) mondással e *szálámánder*²⁾ vár egyik oldalán Ali pasa ment ostromsánczba hét *báljemez* ágyúval, tizenkét *oda kapu-kullal*, tüzérrrel, vértésekkel és saját katonaságával. Az anatóliai vezír *Zülehi Csaus-záde Mohammed* pasa is hét *báljemez* ágyúval, hét *oda* janicsárral ostromsánczba menvén, készen állott. *Csatalbas* pasa a vár nyugati oldalán levő kapu felől öt ágyúval és öt *oda* janicsárral ment ostromsánczba. Azután a vár déli

¹⁾ A törökök *Nagyváradot* egyszerűen csak *الراد* (*Várad*) szóval nevezték.

²⁾ Törökül: *سالمندر* (*szemender*) vagy *szálámánder*. A *szálámánder* a keleti népek regéiben szereplő csodás állat, mely a tűzben élt.

oldalán is ostromsánczba ment a katonaság. Az északi oldalon *Csaus-oglu Mohammed pasa* állomáshelye felől, a vár felé hajló váradi hegyről *Deli Jenter Haszán* pasa tíz darab *sáhi* ágyúval a vár belsejét kezdte ágyúzni. Azután minden oldalról megrohanták a várat s éjjel-nappal szemüket sem hunyorítva harczvágygyal a vár gyűlöletes belsejét zúzták az ágyúkkal s a várban levő ellenségnek estek. *Deli Jenter Haszán* pasa ágyúitól való félelemből azok közül senki még a fejét sem mutatta. Az ostromsánczokkal napról-napra minden irányban közeledtek a várárkokhoz s szörnyű harcztört kj.

Ámde tengerhez hasonló várárka van, mely oly széles és mély, hogy a *kapudán-pasa* ¹⁾ gályája is uszhatnék benne; ennek a vizét elrekeszteni sehogysen tudták, azért a vár alá aknát készítettek s a vár falát ledöntötték és noha így megállították, ez sem használt semmit. Habár a *bálgemez* ágyúk a várat rombolták is, de a várárkok vize miatt lehetetlen volt előrehaladni. Sőt az ellenség még azon éjjel a megrongált helyeket sorompókból és gerendákból készült rácsosattal és erős tömésfallyal kijavította. A sátáni ellenség a vár öt bástyája fölé naftás és kátrányos ágytakarókból és vászonból fáklyákat készített s reggel és este a hítharczosok ellen hadakozott. Ali pasa szerdár *Szidi Ahmed* pasát e helyre kirendelte, hogy a várat ez oldalról ostromolja; *Szidi Ahmed* pasa azt mondá: »A legnagyobb készséggel«; s valamennyi sátorát szétbontotta s azokat más helyen állította fel; ámde a muszalmán harczosok közé még sem jött, hanem a szerdárnak azt izente: »Mi ezeken az oldalokon örködünk.« Erre a vitéz szerdár azt mondván: »Baj ne legyen!«, minden erejét összeszedte s az összes muszalmán harczosoknak kegyeket, kedvezményeket, *timárokat* és *ziámetokat* osztogatva kegyesen és szépen bánt velük s az ostromsánczokból ki nem menvén, a katonaságot a harcra feltüzelte. *Csaus-záde Mohammed* pasa felől a vár nagyon meg volt rongálva s az ellenség a rongálásokat nem tudta kijavítani, mivel az egyik ágyúnak ütése még meg sem szűnt, mikor ugyanarra a helyre tíz golyót is irányítottak és rombolták. Ámde az ellenség sem maradt hátra a vitézségben s egyszerre ezer puskából is lőttek. Ily módon a harc napról-napra elmérgesedett s a muszalmán harczosok bármennyire igyekeztek és vitézkedtek is, a várárkok tengere megakadályozta őket. Eközben a főszerdár a tapasztalt öregekkel tanácskozott s az atheni pasát kirendelte a vár-

¹⁾ *Kapudán-pasa*, "tengernagy, a tengeri haderő főparancsnoka.

árok vizének elrekesztésére. Ezalatt azonban már tíz nap is eltelt s a katonák között mind sűrűbben emlegették a mondást: »A téli napok is ránk jönnek.«

»*Mikor Isten akarja a dolgot, megadja hozzá az eszközöket is*«, ezen mondás szerint egyik éjjel egy magyar asszony jött Ali pasa szerdárhoz s így szólt: »Uram! ha fiamat a tatárok fogságából kiszabadítod, megmutatom neked a várárok vizének útját s ha az árok vizét lefolyatod és a várat szárazföldön megtámadod, irgalom nélkül beveszed, máskülönben az ágyúval való ostromlástól ez a vár nem fél.« Ali pasa az asszony fiát azonnal megkerestette s előhozatván megmutatta, mire az asszony így szólt: »Mária anyám közbenjárt értem; éljen a török, mert a töröktől jószágot tapasztaltam.« Azon éjjel az asszony a vár déli széléhez jött s mondá: »Lenn a síkon levő törökök szedjék fel sátoraikat, mert elmerülnek«, s a szerdár parancsára a sátorokat azonnal más helyre vitték. Azután az asszony az árok partján át egy hasítást vágatott és tíz ölnyre levő helyen egy nagy vaskaput¹⁾ mutatott meg; a zárait letördelték, vasgyűrűbe ágyúvontató köteleket kötöttek s a mint a sok muszulmán a vastag köteleket lihegve felhúzta, nagy Isten! egy csöpp víz sem maradt az árokban s a halak az ember ágyékáig sárban maradtak oly nagy számmal, hogy azt csak Allah tudja. De lenn a síkon sok ló és ember is elmerült. A muszulmán harcosok pedig a hal evésétől egészen megundorodtak. Ekkor az említett asszonynak átadták a fiát s ő azt magával vivén, *Jenőre* ment.

Ezután a muszulmán harcosok hajnalkor *Allah, Allah* mondással az árokba mentek s először *Csaus* hadiszárnya felől érkeztek a mellvédek a vár falához, melynek rombolása megkezdődött. Utána *Csatal pasa* hadiszárnyától vonultak ostromsánczokba az árkon belül. Mikor az ellenség ezt látta, a vár megrepesztett helyein kifelé kezdettek futni és sírva mondták: »A várban nem maradt élelmiszer.«

Egyik napon *Csaus-záde* hadiszárnya felől egy nagy akna felrobbant s nagy darab falat ledöntvén, utat nyitott. Amde a vár falának teteje nagyon magas volt s belülről az ellenség a támadás visszaverésével foglalkozott, azért a támadó csapat hátulsó része nem haladt előre és a falra csupán három *szerdengecsdi* szendrői²⁾ vitéz lépett, kik

¹⁾ Ez a váradi várárok zsilipje volt, melyen át a víz a Pecze folyóba folyt. Az áruló asszony valamikor a várnagynál szolgált s azért ismerte a zsilip helyét.

²⁾ Törökök: *سندیرہ* (Szemendire).

látták, hogy a mögöttük levők nem jönnek s így magukra maradtak.

Minden tekintetben egy szív és egy lélek levén, kivont karddal a városba mentek, az ellenséget a városban üzve, törve mindegyik vitéz két, három főt levágott s zajos csatározással mentek előre s másik résen kimenvén a főszerdár elé jöttek, a ki mindegyiknek bőven osztogatott *timárt*, *ziámetot* és pénzt. Ezeknek nyomában a várból kétszáz főnyi ellenség kegyelemre kimenvén, eltávozott. A tatár sereg találkozott ezekkel s elfogta őket és azon napon nyolcz-ezer főnyi tatár sereg húszezer lóval a vártól egy ágyú-lövésnyi távolságban levő helyre érkezett s ott megállapodott. Mikor az ellenség ezt a sok katonát meglátta, jajgatni kezdett a várban mondván: »Kegyelem óh! nagyságos vezír!« A szerdár azonban e jajgatásra nem figyelt, hanem azon nap és azon éjjel is a várat törte-zúzta s ezalatt néhány százan az ellenség közül kimentek s egy darab kenyeret kívántak.

Köprüli vezír parancsára a kíváncsú Konstantinápolyból ¹⁾ tízezer anatóliai, kiválóan jeles, újabb katonával *mir-i miránok* jöttek segítségül s mikor az ellenség látta, hogy ezek Várad vára környékén állítják fel sátoraikat, annyi ágyúgolyót lőtt rájuk, mintha az átok zápora hullott volna. Az újonnan érkezett katonaság is azonnal rohamot intézett s a várnak megrongált helyein éjjel-nappal néhány-szor bementek s fejet és nyelvet hozván magukkal, a *szerdár* elé hozták, a kitől előléptetést és ajándékokat kaptak. Ámde a várbeli lakosoknak határtalan és mértéken felül való hadiszereik és készleteik voltak, maguk pedig a vadász kezéből kétszer kiszabadult vadállathoz hasonlítottak s külön-féle ravaszsággal, ördögséggel, fortélylyal és furfanggal éjjel-nappal szakadatlanul lövöldöztek. Így levén a helyzet, a szerdár az ellenségnek kegyelmét és időt nem engedve, a vár ostromában a legnagyobb erőlködést fejtette ki. Röviden azt lehet mondani, hogy soha egy szerdár sem tett ily nagy ágyúzást, mely ezt felülmulta volna. Tényleg a muszlimán harcosok hogyan is fejtsenek ki nagyobb erőlködést, mivel minden ostromsáncz útjain és minden hasadéknál kirendelt emberek voltak. Csupán *Seidi Ahmed* pasát, a budai *ejálettel* nem rendelték ki egyik oldalra sem. Talán ha kirendelték volna is, *Köprüli* nagyvezír bosszantására

¹⁾ Evlia ezt keletiesen így fejezi ki: *Netüde-i merám aszitanéi szeádet* = a kíváncsú tárgya, a boldogság küszöbe.

nem ment volna.¹⁾ Ő a vár északi oldalán állott tengernyi harcos seregével s az iszlám hadsereget őrizte és a környékre portyázásokra ment. Mindamellett Ali pasa szerdár Szidi pasának minden dolgában segítséget adott, a Várad környékén levő városokat és kerületeket, hogy az ellenségnek kárt okozzanak, a budai katonasággal kiraboltatván, elpusztíttatta és feldúlatta.

Ez az erdélyi nép²⁾ minden vagyonát a földbe szokta elásni, a muszalmán harcosok azonban a foglyoktól megtudták a kincseknek helyét s azokat megtalálván, temérdek zsákmányhoz jutottak. Annyi szőnyeg és konyhaeszköz került kézbe, hogy azok elszállítására sem idő, sem hely nem volt, s nehogy az ellenségnek maradjanak, az értékes tárgyakat elégették, némelyeket pedig a vizekbe hánytak és számtalan foglyot is szereztek. A vár alatt levő harcosokhoz naponkint három-négyszáz koci zsákmány érkezett s a várat ostromló hitharcosoknak kiosztatott. Míg a szélgyorsaságú tatárok és az ellenségvadászó Szidi Ahmed pasa a tábort gazdagították, az alatt a várnál is napról-napra hevesebbé vált a harc s a csatázás és öldöklés folyton erősödött. Sőt szájról-szájra terjedt ez a mende-monda: »Kemény János³⁾ király százezer katonával készül megtámadni a tábort«, s mindenkit bizonyos zavar fogott el.

Végre tanácskozást hívtak össze s a szerdár jelenlétében a tapasztalt öregek célzatossággal ilyen hiábavaló szavakat kezdtek mondogatni:⁴⁾ »Váradon lódd ki a puskát; tégy az előzsebedbe kenyeret; a helyett, hogy téltre maradj, nézz az elmenés után.« Némelyek pedig így szóltak: »Allah kegyelmezzen nekünk, ha ez a mi hadjáratunk is olyan

¹⁾ Evlia itt célzást tesz arra az ellenséges viszonyra, a mely Szidi Ahmed budai pasa és Köprüli Mohammed nagyvezir között volt s melynek eredménye az lett, hogy Nagyvárad elfoglalása után nem-sokára Köprüli nagyvezir Szidi Ahmed pasát megölette. A két szereplő férfiú között az ellenségeskedés igen régi keletű volt s még Ázsiában kezdődött, mikor mindketten kisebb rangú hivatalban voltak. Ezt az ellenségeskedést, továbbá Szidi Ahmed életét részletesen leírja Evlia Cselebi i. m. V. 591—603. l. s nagy kegyelettel emlékezik meg a rendkívüli vitéz, de makacs természetű katonáról.

²⁾ Evlia erdélyi népnek nevezi a biharmegyei népet, mivel Biharmegye akkor Erdélyhez tartozott.

³⁾ Törökül hibásan: كميانوش (Kemjános).

⁴⁾ Evlia itt török szójátékot mondat el a tanácskozó öregekkel, a mely szójátékot magyarul visszaadni nem lehet. Alig hihető, hogy haditanácsban ilyen tréfás mondásokkal foglalkoztak volna, hanem valószínűleg utána mondhatta valamelyik élczes öreg úr ezt Evliának, a ki érdemesnek tartotta feljegyezni.

lesz, mint *Száturdsi Mohammedé*; ¹⁾ akkor a Dsem-felségű padisáhnak és oly hatalmas vezírnek, minő Köprüli, mit feleljünk?« A tanácskozás után Szidi Ahmed pasát újra kirendelték, hogy Váradot egyik oldalról támadja meg. Szidi Ahmed pasa így felelt: »Én azzal vagyok megbízva, hogy az iszlám sereg utócsapatát oltalmazzam s az egész környéket pusztítsam és feldúljam. Lehetséges, hogy Kemény János király valamelyik oldalról jön, *insallah* ²⁾ ti helyeitekben ki ne mozduljatok, hanem a vár vívására legyen gondotok, hogy baj ne legyen; a ki hátulról jön, majd azzal én beszélek.« Erre a tanácskozó öregek így válaszoltak: »Hej Szidi pasa! a padisah nem azt mondta nekünk; Erdélyt pusztítsátok és égessétek fel; azt mondta: Várad várát kívánom tőletek. Jól van! dúld fel ezt az Erdélyországot s az ellenséget megtörvén pusztítsd el, mindenki megkapja majd a magáét. De mi marad hatalmunkban, a mit a padisáhnak adjunk? Az igaz vallás számára való szerzeményünk miből áll majd? Utóvégre nekünk mi hasznunk lesz? Ennek a tartománynak pusztítását és feldúlását a tatár seregre bízták. Ha Kemény János király e vár alatt levő sereg megtámadására jön is, négy oldalról néhány *ejálet* katonaságából öreink vannak. A tatár sereg két-három *ferszákh* ³⁾ távolságra van innen s mindenestre egy-két nappal előbb hírt veszünk, tehát lelkem Szidi pasa! te a budai ejálettel vonulj ostromsánczba.« — Szidi pasa ezekre a feleletekre ügyet sem vetve mondá: »Én a budai *ejálettel* és az összes szipáhikkal az ostromsánczokban levő harcosok oltalmazója vagyok, más megbízatásom nincs.« Szerencsétlenségre a janicsár csapatok itt-ott mindjárt mondogatták: »Okosan van.« E tanácskozásban jelenlevő összes vezírek, mir-i miránok, emírek és a dologhoz értő többi férfiak így szóltak: »Mostantól kezdve szemhunyorítás nélkül, mielőtt a tél megjönne s kezeink, lábaink megfagynának, haladéktalanul foglaljuk el a várat.« Ebben megállapodtak s a *Fátiha* ⁴⁾ elmondása után mindenki elfoglalta helyét és egyszerre huszonhét *báljemez* ágyút, ugyanannyi *kolumburna*, *sajka* és *sáhi* ágyút egy kanócczal elsütöttek s éjjel-nappal az ellenségre nem is figyelvén, az *Allah*,

¹⁾ Száturdsi Mohammed pasa 1598. október hóban ostromolta Nagyváradot, de eredménytelenül.

²⁾ *Insallah*, gyakori mondás a törököknél, jelentése: Ha Isten akarja.

³⁾ *Ferszákh*, négy mérföld tesz egy ferszákhot.

⁴⁾ *Fátiha*, a Korán első szurája vagyis fejezete. Ez a mohamedánok egyik leggyakrabban használt imádsága.

Allah kiáltás égis hatott, a várnak öt oldala pedig tele lett résekkel. Különösen a vár északi oldalán, a Körös folyón túl fekvő magas dombról *Jenter Haszán* pasa: »*Jon-tur, Jenter terelli váj*«¹⁾ dudolgatással annyi golyót lőtt be a várba, hogy azoknak a hangja az eget verdeste. A golyók a vár belsejében s a lőrések és bástyák fölött levő ellenségre folytonosan csapkodtak s a janicsár harcosok éjjel-nappal olyan golyózáport hullattak, hogy lehetetlen volt, hogy egy magyar is elvihesse a fejét. Ha valamelyik ellenség kegyelmet kérve a hüvelykujját felemelte, a czélozásban ügyes janicsárok azt a hüvelykujjánál lőtték meg. Ha azonban valaki kijött és a mutatóujjat emelte fel, annak kegyelmet határoztak.²⁾

Igy állván a dolog, mivel a réseket lehetetlen volt megközelíteni, azon éjjel az ellenség a lerombolt helyeket teljes ravaszsággal, ördögséggel és mesterséggel kijavította és kiigazította. Isten rendelése folytán a várárok vize egy magyar asszony útbaigazításával lefolyt ugyan, ámde a keleti részen még nagyon mély víz maradt; egyik éjjel azonban az említett víz is az aknák útjain kijárást talált s oly félelmes dörrenést okozott, hogy a harcosok elbámulva azt vélték, hogy az ellenség támadást intéz. A bátor fegyveres nép azonban helyén maradt, a muszulmán harcosok pedig a várárokból halat kezdtek fogni, de ez a hal nem volt ízletes. Annak a várároknak közepén, melynek a vize azelőtt lefolyt, tíz könyöknyi szélességben még egy mély árok volt, teljes húsz rőf mélységű, mintha ez a pokol feneke lett volna. Ebbe igen sok muszulmán harcos belemerült. A mi harcosaink miután előbb a vizet lefolyatták, annyi földet hánytak az árokba, hogy hegyeket tett ki, sőt *Csariz-záde Mohammed* pasa hadosztálya felől még kapukat³⁾ is állítottak fel, onnan napról-napra közelebb mentek a vár alá s a vízvezető középárkon is áthaladva a vár falát három löporraktár terjedelmű aknával újra ostrom alá vették; hetven *kantár*⁴⁾ löporral megtöltött akna volt ez, melyhez

¹⁾ Ennek a szójátékszerű nótának az értelme körülbelül ez: Gyalulod le Jenter, rajta!

²⁾ A mutatóujj feltartása az iszlám vallásban olyan jelentőségű, mint pl. a keresztényeknél a keresztvetés. A muszulmánok azzal vallomást tesznek az egy Istenről, miként a keresztények ez utóbbival a Szentháromságról.

³⁾ Kapuk alatt lövegsánczokat kell érteni, melyeket az ostromlók állítottak fel.

⁴⁾ *Kantár*, török mázsza. Egy *kantár* = 100 *oka*, körülbelül 120 kilogramm.

hasonlót semmiféle vár ostrománál még nem láttak. Ez akna készítése közben az éles elméjű szerdár az összes harcosokat értesítette s a hadi szertárból néhány százezer kardot, tört, pajzsot, alabárdot, lándzsát osztatott ki közöttük s előléptetéseket ígért; a harcosok között öröm és vígság volt s egyik a másikat lelkesítette a viadalra; az *id-i*¹⁾ ünnep fényes napját a setét éjszakáig megünnepelték, maguk között szórakoztak és vigadtak, halottjaikkal a szükséges imádságokat elvégezték s egymást megcsókolva végrendelkezéseket tettek.

Mikor az akna helye elkészült, az ütközetre a dobot megverték, a hadi kürtöt megfújták s egyszerre az ég és föld megrendült bele, mert *Csaus-záde Mohammed* pasa hadosztálya felől ötven rőf hosszúságú várfal a levegőbe felrobbant s a falon levő ellenségnek a pokol lett a helyévé. Erre utat tört magának az »*Allah, Allah*« kiáltás s az iszlám sereg új rohamot intézvén, fejet véve, fejet adva, szörnű harczot vívott, Ali pasa szerdár pedig lovon ülve, karddal a kezében, ajkán »*Ja-fetáh! já-káhár!*«²⁾ szóval s minden oldalán százezer összegű pénzes zacskóval a táborban körüljárt s a fejet és nyelvet hozó muszulmán katonáknak ajándékokat osztogatott; »rajta! oroszlán testvéreim!«, mondá s mindenkit harczra lelkesített. Ámde az ellenség ravaszsággal és ördögséggel a résekre naftát, kátrányt és löport öntözött s a várbeli összes ellenség a felrobbant akna helyére ment és minden erejét összeszedve mint a szálámander madár megállott a tűzben s teljes négy órán keresztül ember-ember ellen való öldöklő véres harczot vívott ott katonáinkkal. Végre az ellenség egy kis győzelmet nyervén, az akna helyén kijött a várból a várárokba s a hitharczosokkal összekeveredve olyan csatát kezdett, hogy hasonlót Deli Huszein pasa harczában sem láttak. Mikor a harczolók ezt a helyzetet látták: »Hej! vitézek! segítsünk a társainknak!« mondák s életüket az igaz hitért feláldozva egy szájjal felkiáltottak: *Allah, Allah* s a tűzbe rohanva, nyílt támadással kardot rántottak s az ellenséget a várba visszaűzték. Közben más oldalról is rohamot intéztek s az árokban az ellenség hullái között maradt vértanúk hulláit kiszedték s a partra vitték, de az ellenség részéről ezekre is az átok

¹⁾ Ez az ünnep az *id-i azha* vagyis a *kurbán-bajram* volt, melyet Zilhidse hó 10-én tartanak a muszulmánok. Az 1660. évben augusztusra esett.

²⁾ *Ja-fetáh!*, *ja-káhár!*, szószerint: *Oh hódító!*, *oh győzelmes!* Ezek a szók Allah melléknevei. Előfordulnak mint imádsági szók a muszulmán olvasónak, a *teszbihnak* elmondásakor.

zápora gyanánt hullott a golyó s többen kiálták a vértanúság kelyhét. A győzelmes szerdár ezután *Csatalbas* pasához így szólt: »Testvérem! a te hadiszárnyad felől is robbantsunk fel egy aknát s lássuk, hogy a sors tükre milyen képet mutat. Testvérem! légy szíves a hadosztályod muszulmán harczosait a harczra lelkesíteni úgy, miként ezt a boldogult *Kücsük Ahmed* pasa harczaiban láttad. Kedvezésekkel és ajándékokkal mi is újra sietünk, mert ha sereged még egyszer hátrálni fog, többé lehetetlenség lesz rohamra vezetni.« Arról az oldalról is tehát egy aknát készítettek, mely hetven *kantár* lőporral megtöltve hegyhez hasonló nagy akna volt.

A következő napon egy magyar¹⁾ kiszökött a várból s a szerdárhoz jöven hírt adott mondván: »Belülről alátok is egy aknát készítenek«; — de hála Istennek! mostanáig az ellenség részéről sem akna, sem más földalatti munka nem készült. Ezen ijesztő hír után a következő nap, miként előbb, harczra készülődtek mondván: »*Csatalbas* pasa felől az aknák fel fognak robbantatni«, s a harczra hívó dobokat megütötték; mindenki az aknák felrobbantására várt éppen, mikor a vár kapuja fölé a megadást jelző fehér zászlókat kitűzték; »*kegyelem! óh! jeles vezérek!*« mondták s békére vágyódva kegyelmet kértek. Ali pasa ezeknek úgy mutatta, mintha nem adna kegyelmet s a várat még egy óráig teljes erővel ostromolta. Végre az ostromlott hét magyar parancsnok közül az átkozott *Rákóczy* kapitányának testvére és századosai, továbbá egy német kapitány kezesekül kijöttek s fegyvertelenül Ali pasa elé menve, hét napi fegyverszünetet kértek. A szerdár értelmes ember lévén így szólt: »Nem; ha ma kimentek, jó; ha azonban holnapra marad ez, ime a hit-harczosok nem egyszer, hanem negyvenszer is készen állnak a rohamra s valamennyiteket összetörve, még gyermekeiteket is rabokká teszszük.«

Végre tehát beleegyeztek abba, hogy valamennyien fegyvertelenül kivonulnak s erre a janicsárok hadosztályából, a hét zsoldos csapatból és a szerdár embereiből ezer katona bement a várba s ezek az összes hadiszertárakat, kincstárt és ágyúkat lefoglalták. Az egész sereg újra készen állt az ostromsánczokban s a hitharczosok között oly nagy öröm és vígság volt, mintha azt az örömhírt hallották volna: »A paradicsom lakója vagy«. A következő napon aztán az ellenség a sebesültekkel és minden hozzátartozójukkal a vár

¹⁾ Erről az áruló magyarról a mi íróink is tesznek említést. L. Hadtörténelmi Közlemények 1892. 498. l.

kapuján kivonult s ez lett a *tárikhja*, melyben az 1071. évet kimondották: »*Ákhir dsim, dsim jár dsim.*«¹⁾

Ezután az iszlám sereg bement s én szegény gyarló is szokásom szerint mindjárt a kapunál az Isten prófétájának zászlója alatt elmondtam a győzelmi *ezánt*.²⁾ *Ez az Úrnak erejévé! lett, dicséret Alláhnak, újra dicséret Alláhnak* ³⁾..... Mihelyt bementünk a várba, azonnal elvégeztük a pénteki imádságot s utána ágyúsortűzet és puskasortűzet lőttek s felhangzott a mohammedán *Allah! Allah!* kiáltás és hetven felől pergett a dob. Elrendeltetett, hogy három nap és három éjjel kilágítás legyen, azért a sátorok köteleit minden éjjel meggyújtották, a bástyák és lőrések fölött pedig naftát, kátrányt és fáklyákat égettek. Ezt a vígságot a külvárosból nézegette az ellenség, melynek fohászkodása az égig hatott fel.

A győzelmes főszerdár ezután az összes vezíreknek, mir-i miránoknak, emíreknek és tevékeny férfiaknak díszöltönyöket ajándékozott s embereinek a megígért előléptetéseket is megadta, azonkívül háromezer muszalmán vitéznek fejére saját kezével tűzte fel a darutollat. Sőt társunknak, a fácsesi Ali agának, a pancsovai Huszein agának és a Déva várából általunk kiszabadított Láfi-zádenak fejére egész sólyomszárnyat tűzött fel, mivel ők ebben a harczban kiváló vitézséget tanúsítottak. Az összes vagyont, kincset és hadi felszerelést összeírták s mindegyiket az illető egyéneknek átadták és az összeírást a győzelem örömhírével ő fel-ségéhez a szultánhoz⁴⁾ küldötték. Várad elfoglalásának *tárikhja*:

Elfoglaltatott Várad, szív nélkül maradt Erdély.
[1071.]

Más:

Váradot elvette az ellenségtől a vitéz Ali pasa.

¹⁾ Ezt a *tárikhot* törökül közöltem, mert lefordítva értelmetlen. Magyarul szó szerint így van: A végső *dsim*, *dsim*, barátságos *dsim*. Ennek az értelme a következő: Várad elfoglalása a *Zül-hidsádse* hónap végén történt. E hónap nevében kettőztetve fordul elő a *dsim* betű, ezért mondja, hogy a muszalmán év ez utolsó hónapjának két *ds* betűje rájuk nézve kedvező betű lett. Törökül írva a *tárikh* így van: آخر

ج یار جیم

²⁾ *Ezán* imádságra való felhívás, melyet műezzeinek mondanak a mináretekről. Evlia papi hivatalt viselt, ezért mondott *ezánt*.

³⁾ Ez volt a kezdete Evlia imádságának.

⁴⁾ Törökül ez a kifejezés van: *rikjáb-i humájun*, szó szerint = a császári kengyel, mely alatt a szultán személyét értik.

A várból kegyelem útján fegyvertelenül kivonuló ellenségnek *Szenkőj*¹⁾ várába való elkísérésére *Khászim Mohammed* pasa rendeltetett ki, a ki ezeket helyeikre juttatta, de visszajövet a *Hajduság*²⁾ nevű *vilájet* lakossága ellene támadott s nagy csatát vívtak és ütközet közben *Khászim Mohammed* pasát is megsebesítette egy golyó a hasán. Ennek az ütközetnek híre azonnal a táborba érkezett s az önkényt ajánlkozó hitharczosok lóra ültek s még az ütközet közben megérkeztek *Khászim Mohammed* pasa segítségére; hétszáz fejet, három kapitányt és száznolczvan katonát magukkal hozván, a megsebesült *Khászim Mohammed* pasával az iszlám táborba jöttek; negyvenöt vértanunk és száz sebesültünk volt, kiket elhoztak. *Mohammed* pasát a sebészek meggyógyították, a vértanúknak dicsőséges hulláit a tábor szélén eltemették. *Khászim Mohammed* pasa parancsot kapott, hogy lakóhelyére menjen s a kegyes szerdár parancsára a hadiszertárt és a padisah kincsét képező vagyont újra elhelyezték a várban s csapatonként hozzáfogtak a vár kijavításához és kiigazításához. Nagyon iparkodván, az összes igazhitű harczosok a vár környékét hangya módjára ellepték s a várarkot minden tüskebozóttól és szeméttől megtisztították és helyreállították; a várároknak a magyar asszony útbaigazítása folytán megnyitott zsilipjét³⁾ újra elzárták s a várárok belseje, miként azelőtt telistele lett meszes vízzel.

Megparancsoltatott, hogy a külvárosokban levő összes templomok *dsámivá* alakíttassanak át; a várban a *Khunkiár dsámít*, a külvárosokban a vezírek és előkelők *dsámijait* kezdték elkészíteni. Az összes boltok és házak, minthogy önkénytes megadással hódoltak meg, Mekka és Medina *vákufjai*⁴⁾ lettek. A Várad környékén be nem hódolt kerületek elpusztítására és kirablására az egész iszlám sereg csapatonként elszéledt s tollal le nem írható sok zsákmányon kívül a foglyok közül hétszázat a vezér számára vittek. A szélgyorsaságú tatár katonáktól hallottam, midőn mondták: »A mi harczosainknál hetvenháromezer fogoly van.« *Ali* pasa szerdár Várad ostrománál életével és fejével jät-

¹⁾ Törökül ez van: سنکوی (*Szenkőj*), ilyen nevű hely Magyarországon nem volt; Szalárdi Siralmas krónikájából pedig ismeretes, hogy a nagyváradi várvédők Debreczenbe mentek a vár feladása után.

²⁾ Törökül: های دوشاق (*Hajdusák*).

³⁾ Törökben ez a szó van: kapu.

⁴⁾ *Vákuf*, vallásos czélu hagyománybirtok, vallásalap.

szott,¹⁾ azért az Isten útján küzdő hitharczosok közül a vár őrizetére kirendelt tizenkétezer vitéznek, kik elmondhatták: *Menem dıger nıst*²⁾ (én vagyok, más nincs ilyen), a *timárok-* és *ziımetokkal*, az itt-ott fel nem dılt házakat is odaajándékozta, mire ők kivilágítást rendeztek.

E kornak Rusztemje *Szıdı Ahmed* pasa volt, mert a mi idınkben ilyen oroszlánbátorságú vitéz vezır nincs; ő a környéket ırızte és tőle való félelmében nem tudott *Kemény János* király a vár alá jönni és támadást intézni. A fenlaki *Gázi Szıhráb aga* is a vitézek vezéreinek egyike. A fácsati *Ali aga* az ifjú hősök egyike s a fiatal vitézek gyönyörősége. Szıdı Ahmed pasa emberei közül *Kücsük Sáhın aga* és az egri agaságból letett *Ahmed aga*, azután *Pándsák Hüsni bég*, egy kis természetü ember, a *Szabods*³⁾ hegyei- és *Torda* völgyeiben elzárkózott lázadókat megtalálták s mint megkötözött foglyokat Ali pasa szerdár elé hozták. Igen sok hitetlen magyart lánczra vertek. A felséges Isten kegyelmével a győzelem az iszlám nép felé, a nagy futás pedig a rossz lelkiismeretü hitetlenek felé fordította arczát s mindegyik harczosunk némi dicsőséggel pusztította a hitetleneket.

Várad várának talizmánjai. Várad belsı vára elıtt néhány híres uralkodónak szobra állott. Némelyike bronzból volt s lovon ülı helyzetben volt felállítva. *Fácsati Ali aga* azt mondá, hogy miféle belpoklos bálványszobrok ezek? s lovát neki ugratván, szablyáját úgy dobta az említett bronzszoborhoz, hogy annak a szobornak jobb karját egyszerre leszakította, mint egy ugorkát. A többi nép is kardjával csapott erre a bálványra. Némelyeknek a kardjuk darabokra törött, de Ali agának régi német kardja volt s néhány bálványt összevagdalt vele. Ezek a szobrok oly szépek voltak, hogy mindegyik ragyogott az aranytól, mindegyik felért egy-egy *Rum*⁴⁾ tartomány adójával. Szemeik éjjel-világító kőbıl, körmeik hús karatos gyémántból voltak, némelyiknek kezében drágaköves, zománczos buzogány és dárda volt, derekukat öv, vállukat pajzs díszítette. Némelyik lóháton ülvé, másik pedig gyalog volt; a ki lovaikat látta

¹⁾ Célzás arra az eshetőségre, hogy sikertelenség esetén Ali fejét a szultán leüttette volna.

²⁾ Ez az idézet perzsa nyelven van.

³⁾ Törökül így van írva: صابوح (*Szabods*), Szabolcsot ez nyilván nem jelenti, mert Szabolcs hegyeirıl beszélni képtelenség. Tehát itt is egy fordítás van. Azt hiszem így lesz helyes a helyreigazítás: صاموش vagyis *Szamos*. S így értelme ez lesz: a Szamos melléki hegyek.

⁴⁾ *Rum* vagyis Rumélia tartomány.

azt vélte, hogy elevenek. Mindegyiknek termete felért két ember természetével. Az elfogott papoktól kérdezősködtem e szobrok felől s mondtam, hogy ezek mily szerencsések, mivel ezeknek semmi sem árt.

Egy pap ezt mondta nekem: »Ezeknek az érczük az *Ádsemországban*¹⁾ levő *Nákhsivánból* jött először. A bronz kétféle anyagból áll, fele ón, fele réz. Hogy a bronznak sárga színe legyen, cizinket is kevernek hozzá s akkor a sárga aranyhoz hasonló bronz lesz. Jelenleg az egész *Kjafirisztánban*²⁾ és a mi *Várad* városunkban levő háromszáz ágyunk mind ebből a keverékből van öntve és oly ragyogó sárgák, mint az arany. A mi váradi szobraink, melyeket Ali aga karddal vagdalt el, mind *nákhsiváni* bronzból voltak és sem tüztől, sem ráspolytól nem kellett őket féltetni, mert semmikép sem lehetett őket összetörni. Ez az Ali aga pedig hogyan vágta karddal e szobrokat! Az öreg pap szörnyen elbámult ezen.

A paptól kérdeztem még, hogy ezek bálványok-e s ezeket imádják-e? A mire a pap így válaszolt: »Noha a magyar nép a keresztény nemzetek közé tartozik, de azért nem bálványimádó. Templomainkban a kereszten kívül másféle készítményt s a lámpákon és fáklyákon kívül egyéb tárgyat nem tartunk tiszteletben. Az összes falak fehérek, mint a gyöngy. Ámde a német,³⁾ *dunkarkári*⁴⁾ és *dánországi*⁵⁾ templomoknak egész kapuja és fala képekkel és különféle feszületekkel van tele«. Hála Istennek! a váradi templomokban többé már semmiféle bálvány nincs, mert valamennyi muszulmán imahelylyé lett!

A hódítás után Ali pasa szerdár az összes agákat szétküldözte az *ejáletokba* a győzelmi jelentésekkel⁶⁾ s reám szegényre a boszniai *ejáletbe* szóló győzelmi jelentést bízta. Melek Ahmed pasa urunk⁷⁾ számára barátságos levelet és

¹⁾ *Ádsemország* = Perzsia.

²⁾ *Kjafirisztán* annyit jelent, a hitetlenek országa.

³⁾ Törökül: نيمسه (nemsze) német.

⁴⁾ Törökül ez a szó van: دنقاركير (Dunkarkir). Ennek a helynévnek szereplését itt onnan magyarázom, hogy Evlia Cselebi, mint másutt említi, járt ebben a városban s mikor munkáját írta, akkor már nem emlékezett azokra a helyekre, melyeket az a bizonyos váradi pap mondott neki, írt tehát találmóra egy nyugot-európai várost, Dunkerquet.

⁵⁾ Törökül: دانيماركا, a mi Dánországot jelent.

⁶⁾ Törökül: فتكنامه

⁷⁾ *Melek Ahmed* pasa, boszniai kormányzó, Evlia Cselebinek anyai nagybátyja volt.

értékes ajándékokat adott át; nekem szegénynek egy erszény (*kisze*)¹⁾ pénz útiköltséget, három lovat és hét rableányt ajándékozott s megparancsolta, hogy Boszniába menjek. E közben az összes harcosoknak rendeletet adtak s mindenki hazájába indult. Megparancsoltatott, hogy Ali pasa szerdár *Temesváron*, Csaus-záde *Versec*²⁾ várában maradjon, a többi vezírek és miránok pedig hivatalos tartózkodási helyükre menjenek. A főszerdár annak a zsákmánynak, melyet egy agája által Erdélyországból hozatott, az értékesebbjeit nem helyezte el Váradon, hanem Belgrád várába való elküldés végett a sok különféle ezüst és arany evőkészletet, a temérdek művésziessen kidolgozott, drágaköves feszületet, keresztet, a gyönggyel, gyémánttal, zafírral kirakott aranyos nyakékszert és koszorúkat, a különféle árúkat, posztókat és fehérnemüket a törvény kívánalma szerint Ali pasa mind leltárba vette s aztán agájának átadta. Azután a fennebb említett szobrokat, csodálatos képeket, néhány ezer harangot és csengetyűt, a különféle mozsárágyúkat, a szépen kidolgozott ágyúkat és más hadiszereket mind húsz-harmincz pár bivalytól és ökörtől vont szekerekre rakatta.

Mikor felkészülődtek, Ali pasa szerdár urunktól, a többi vezírektől és előkelőktől én szegény is elbúcsúztam s Alláhbán bízva útra indultam.

Várad várából Bosnyákországba utazásunk. Váradról Ali pasa agájával s mintegy háromezer katonával és hétszáz podgyászos szekérrel Isten nevében déli irányba mentünk s *Fekete-Bátor* várába érkeztünk. Onnan *Jenő* várába, onnan *Temesváron* és *Dentán* áthaladva *Pancsova* palánkára érkeztünk. Innen három napig szállítottuk át hajókon a sok szekeret és podgyászt s *Belgrád* várába érkeztünk. Itt kihirdették a parancsolatot, hogy ebben a városban lesz az iszlám katonaság téli szállása s egyszersmind az Erdélyországból hozott zsákmány is kótyavetyére került itt s a különféle arany- és ezüstoneszközöket és foglyokat a belgrádi bazárban eladták.

A főszerdár megparancsolta, hogy a *Sárpatak*³⁾ és *Székelyhíd*⁴⁾ várak ellen indítandó hadjáratra a váradi vár-

¹⁾ کيسه (*kisze*) vagyis erszény alatt 500 piaszter összeget értenek a törökök. Egy *kisze* a mai értékben mintegy 100 korona.

²⁾ Törököül: ورش (*Vers*) = Versecz.

³⁾ شربطاك (*Sárbatak*) = Sárospatak.

⁴⁾ سكلهيد (*Szekelhid*).

ből hozott ércszobrokból ágyúkat öntsenek. Egy szobrot *ferhádi* kalapácsokkal százezer baj és vesződtség között összetörtek, azután tűzbe tették azt, csak hogy lehetetlen volt megolvasztani, azért végtére kihúzták a tűzből és felhagytak a munkával.

Azután Belgrádból dél felé *Závic* faluba mentünk.³⁾

³⁾ Folytatásul itt leírja Evlia Cselebi Szerbián keresztül Boszniába Melek Ahmed pasához való utazását, a kinek átadta a temesvári pasától küldött levelet és győzelmi jelentést.

Evlia az őszt és a telet nagybátyjánál, Melek Ahmed pasa boszniai kormányzónál töltötte, a kivel még azon ősszel Dalmáciába ment, hogy ott a velencei birtokokat megtámadják.

II.

Evlia Cselebi látogatása Zrinyi Miklósnál.

Evlia Cselebi magyarországi utazásainak egyik érdekes részlete a Csáktornyán Zrinyi Miklósnál tett látogatása.

Mikor Nagyvárad elfoglalása után Evlia Cselebi nagybátyjához, Melek Áhmed pasához Boszniába ment, még ezen évi november havában ¹⁾ futár érkezett Konstantinápolyból Melek Áhmed pasához azzal a rendelettel, hogy a behkei ²⁾ kapitányt, a ki Zrinyi Miklósnál fogságban volt, váltsa ki. A szultáni rendelet szövegét is közli Evlia, mely fordításban a következő: »Te, a ki Melek Lálám vagy, szolgálmat, Behke várának kapitányát a hitetlen Zerín-oglu kezéből száz *kisze* váltságdíjat is megadva szabadítsd ki. A váltságdíjat császári kincstárámból kapod meg. A kapitányt okvetetlen kiszabadítsd és Portámra küldjed, hogy azon végek ügyeire vonatkozólag némi megbeszélések történjenek.«³⁾

Melek Áhmed pasa e megbízatás elvégzésére legalkalmasabbnak látta öcscsét Evlia Cselebit. »Egyik napon — írja Evlia — Melek Ahmed pasa urunk engem magához hívatván így szólt: Evliám! tudod, hogy a padisah azt a parancsolatot adta nekem, hogy a behkei kapitányt negyvenezer piaszterig is felmenve Zerín-oglu nevű rendbontó kezéből kiszabadítsam. Evliám! tetszésed szerint való ügyes embereket adok melléd, a kedvemért tedd meg, készülődjél

¹⁾ Törökül: 1071. évi Rebi hónapban, a minnek megfelel az 1660. november hava.

²⁾ Törökül: بهكه.

³⁾ اوليا چلبى سياحتنامهسى V. köt. 475. 1.

fel.«¹⁾ Evlia készségesen vállalkozott az utazásra. A vált-ságdíjúl szolgáló temérdek sok ajándéktárgyat összecsomagolták s »azokat tíz szerémi kocsira rakták fel«. »A pasa — írja Evlia — hűsz válogatott emberét s a behkei kapitánynak negyven emberét adta mellém s Zerin-oglu számára egy levelet, egy kisebb szőnyeget, egy festett selyemszőnyeget s egy veres posztójú prémes bundát adott át ajándékul s miután mindenféle tárgy már nálam volt, a pasától kézcsokolással elbúcsúztam s utiköltségül egy *kisze* pénzt kaptam tőle.«²⁾

Evlia Cselebi Banjalukából indult el Csáktornyára Zrinyi Miklóshoz.

A mai Horvát-Szlavonország nagyobb része ekkor török hódoltsági terület volt s a kalandos természetű Evlia, mielőtt Csáktornyára ment volna, előbb meglátogatta a szlavoniai nevezetesebb várakat. Boszniából Jasenovácznál ment át Szlavóniába s azután ellátogatott Pakrácz, Csernik, Velika, Pozsega és egyéb városokba, melyek akkor mind török uralom alatt voltak.

E követség alkalmából különösen részletesen leírja Zrinyi Miklósnál való fogadtatását, a behkei török kapitány kiváltását, továbbá Csáktornya és Légrád városokat.

Zrinyi Miklós nevét törökösen *Zerin-oglu*, vagyis *Zerin-fi* alakban írja Evlia.

¹⁾ V. köt. 508. l.

²⁾ اوليا چلبی سياحتنامهسى V. köt. 508. l.

Zerin-oglu tartománya.¹⁾

E határokon a vilájetet *kirintiliknek* ²⁾ mondják. Zerin-oglu *kirintije* a Dráva folyótól a Szávaig, vagyis északról délkeletre három napi útra terjed, melyet most évenként megújít. Sem várhoz nem hasonlít, sem tábori sánczhoz. A *kirintiben* levő égis erő fákat nem vágják le s így egész erdővé tették. Ezek magukra hagyva már 800 év óta megvannak, azért most évenként néhány ezer ember ide összejön s százezernyi fát letördelve, az előző évben letördeltek fölé hegy módjára felhalmozzák és innen nevezték a tartományt *kirintinek*.³⁾

Ilyen rendkívüli fákat, mint az itteniek, egy országban sem láttam, csakis a boszniai *Ravana* ⁴⁾ hegyben és a Duna forrásánál levő *Alámán hegyben*.⁵⁾ E fák vastagsága kitünik a következőkből: A fejszések levágtak egy fát s az ágait és gallyait letördelvén a földre fektették, azután eldarabolták s ebből a fából három kivájt hajót készítettek. Legvastagabb a töve, melyből ezer font almát befogadó hajó került ki.

Zerin-oglu határszéli *kirintijén* belül egymástól egy ágyúlövésnyi távolra a dombokon sorba állított vigyázó vagyis híradó tornyok vannak, mindegyik telides-tele katonával. Bármely oldalról jöjjön az ellenség, az azon oldalon levő toronyból egy ágyút sütnek el. Például ha az oszmánlik érkeznek, a Mura, Dráva, Száva parjain levő háromszázhatvanhét vigyázó toronyból ágyúznak s mintha az egész Horvátország kigyuladt volna, abban az órában tengernyi ember áll készen. A végeken levő harcosok azonban rava-

¹⁾ Törökül: Vilájet. E részletet Evlia a *سياحنامه*. V. köt. 524—535. l. írja le.

²⁾ Kirintilik, magyarul: törmelék, torlasz.

³⁾ Szójáték a kirmak (törni) és *kirinti* között.

⁴⁾ *راوانه* (Ravana).

⁵⁾ Alámán hegy, az Alpések.

szul járnak el, mert egyik oldalon katonaságot mutatnak fel s a vészjelző ágyúkkal ott lődöznek, azalatt pedig másik oldalról bemennek és zsákmányolnak.

A régi időben a Zerín-oglu kezében volt *Iszkender*¹⁾ koronája, de a német császár megkívánta e koronát, Zerín-oglu ellen támadott s elvette tőle. Ha Allah engedi, majd elmondom, hogy Bécs várában miként láttam e koronát. Mióta Zerín-oglu kezéből kiesett e korona, nem maradt meg régi jogában, hanem csupán hercegi rangja van a határon. Azonban virágzó tartománya van.

Mikor a sánczokról és tornyokról meglátták fehér zászlóval érkező katonaságunkat, így szóltak: »Hej! török! hová mentek ennyi katonával? — Mi válaszoltuk: »Zerín-oglu királyotokhoz visszük e tárgyakat a behkei kapitányért.« — »Hej kópé törökök! — mondák — a maguk embereinek kiszabadítására hogyan eljönnek; bezzeg, ha mi volnánk, minket senki sem szabadít ki, hanem a gályán halunk meg.«

Egy napig észak felé menve *Maszlobino*²⁾ várához értünk. Ez a szó latinul van s *édes bort* jelent. Mi azelőtt ide eleségért jöttünk. Ez a mi ejáletünkhöz tartozik s akkoriban csak csekély utiköltséget adtak nekem és midőn most ennyi katonával láttak, elbámultak. Az összes podgyászszal és kocikkal a várba mentünk s a vár kapitányánál megszállva, a kapitányt faggatni kezdtem. Szerencsére ép abban az órában a *jákovai*³⁾ Ibráhim pasától száz juh, tíz kocsi kétszersült és ötszáz vitézzel egy boszniai *kádi*⁴⁾ érkezett, a ki valóban mind kádi, mind gázi volt.

Azon napon egy gyönyörű *frenk-záde*⁵⁾ ifjú érkezett oda, a ki így szólt: »A király üdvözlö benneteket. Reggel szerencsésen lépjetek be a tartományba«; s egy kólikás íráshoz hasonló betűkkel megírt levelet hozott. Az ifjút lakásunk szögletében elszállásolván, láttam, hogy a moszlovini kapitány otthon akar maradni. A kapitány így szólt: »Ne foglalj mindent egybe. Én nem vagyok a boszniai ejálet hivatalnok. A kanizsai váli, Szihráb Mohammed pasa urunktól s a jákovai Ibráhim pasától, Csernik és Raho- vicssza szandsákok váraiból érkeznek emberek.« Erre én

¹⁾ *Iszkender*, Nagy Sándor. A törökök regéje a Zrinyieket is összeköttetésbe hozza a híres makedoniai királlyal.

²⁾ *ماسلوبينو* (Moszlobino), Moszlovino város.

³⁾ *Jakova* = Djakovár.

⁴⁾ *Kádi*, bíró.

⁵⁾ *Frenk-záde*, frenk-fi vagyis keresztény ifju. A muszulmánok minden európaiat *frenk* vagy *frenginek* neveztek régente.

sürgetve azt mondtam: »Rajta! siess! — Mire így szólt: »Hát a várat kire bízuk?« — »A várba most én ötszáz katonát helyezek« — válaszolám — és téged magammal vislek és mihelyt Szihráb Mohammed pasától a határozatot megkapom, helyedre más kapitányt állítok.« E szavakra a kapitány egészen megzavarodott s a topcsikat¹⁾ és dsebedsiket²⁾ felállítván, kijött a palotájából s még ötszáz magyar aranyat is tett az ölembe. Ibráhím pasa alaj-csausai³⁾ a dobót verték s mi Moszlovinából csupán két óránnyira menve, *Merti*⁴⁾ nevű helynek kapujához érkeztünk.

En itt a muszulmán harczosoknak alaj-csaus gyanánt jelt adva így szóltam: »Figyeljetez vitézek! az ellenség országa ez, a hová megyünk, tehát békében és nyugalomban legyetek. Itt az asszony és a bor megengedett dolog. Ha azonban megtudom, hogy valamelyiteket az asszony, a bor vagy a pálinka feltüzeltelte és megrontotta, azt agyonverve megsüttetem s hasát felnyársaltatom. Megértettétek?« Erre valamennyien így szóltak: »Allah mentsen meg! nincs miköztiünk ilyen ember.« Én szegény azt válaszoltam: »Hej! az emberek fiai gonosz tejet szoptak. Az atya fiának, a fiú atyjának természetét nem ismerheti. Annyi podgyászszal és kincscsel jöttünk, hogy azon vitéz harczost kiszabadítsuk s ha valami szegyenletes dolgot tesznek, az ellenség ürügyet talál, hogy a kapitányt ki ne adja s podgyásznunkat is lefoglalja; minket a legjobb esetben elkerget, ha pedig nem irgalmaz és kegyelmez, akkor összetör.« Erre mind egyszerre így szóltak: »Szultánom!⁵⁾ egyszeriben elvégezzük a szükségünket s azonnal jövünk s nem lesz rossz szagunk ha maradunk is.« »Mit értetek ez alatt a felelet alatt?« mondtam nekik. »Allah bocsássa meg! Szultánom! az erős ígért felelete ez.« Az *odsák agákat* és *kapitány ketkhudákat* azonban mégis összehivattam s így szóltam nekik: »Ha ti egyenkint katonáitok megfékezésében és rendben tartásában erősek lesztek, úgy jöjjetek e tartományba; ha az imádságot elhanyagoló, borivó, részeges embereitek vannak, azok érez-zék a fenyítést«, — ők mondták: »Becsületes embereink vannak« s megesküdték, hogy elbánnak velük és alantasaik-

¹⁾ *Topcsi* = tüzér.

²⁾ *Dsebedsi* = vértés katona.

³⁾ *Alaj-csaus*, a katonaság diszfelvonulásánál rendező, jelet adó tiszt.

⁴⁾ *مرتی* (*Merti*), a határőrség valamely kis állomáshelye volt.

⁵⁾ Szultánom, annyit jelent: uram. Megtisztelő czímül még ma is használatos, különösen Boszniában.

nak parancsot és rendeletet adtak. Ezután a *kirinti* nyilásán bemenve Zerín-oglu tartományába léptünk.

Azon napon utazván, *Vászlon*¹⁾ faluban aludtunk. Ezer házból álló, városhoz hasonló falu ez csársíval és bazárral. E faluból a bej című tisztátalan ifjút egy emberünkkel együtt két *oka* szultánkendővel és egy aranszövetű selyemmel előreküldvén, kérelmező levelünket is elküldöttük mondván: »Reggel, insallah!²⁾ szerencsések leszünk előtte tisztelni.« S tudósítás jött, hogy *Zerín bán temploma* közelében egy nagy palotát rendeztek be számunkra. A következő nap vasárnap lett s mi nagy csapattal az erős *Csák-tornya*³⁾ várába mentünk.

*Csák-tornya vára. Üngürusz*⁴⁾ királyai építették. *Uvruba*⁵⁾ nevű iszkenderi korona ezeknek ajándékozta. A királyságot igényelték. Sok év előtt az öreg *Zerín* e várat újra megalapította s azóta erős vár lett; néhányszor ellenségek támadták meg, de eredménytelenül távoztak. Az oszmánlik azonban nem ostromolták ezt, csupán a dsebedsik pusztították a külvárost.

Mikor a vár láthatóvá lett, fogadtatásunkra nagy számú katonaság s a város díszének megmutatása végett az egész lakosság fekete tömegekben jött ki s doboltak, trombitáltak; midőn pedig a vár alá érkeztünk egy kanócczal kétezer ágyút sütöttek el s a környéket megrázkódtatták.

Ezután *Zerín bán temploma* mellett levő palotába szálltunk meg. A következő nap ötszáznál több, különféle prémes kalpagos szolgálattevő nép jött értünk s e szegényt a királyhoz⁶⁾ hívták. Mi tehát szél gyorsaságú paripánkra ülve ez egész népet mind a háromszáz pár vitézzel együtt elének rendeltük s lóháton menve a várost bejártuk és megnéztük. Mikor *Zerín-oglu* palotájának udvarába mentünk a bán *divánkhánéjából*⁷⁾ gyalog kijött s erre én szegény is

¹⁾ واسلون (Vászlon), ismeretlen falu.

²⁾ Insallah, ha Isten akarja. Gyakran használt kifejezés a mohamedánoknál.

³⁾ Törökül: حقاطورنه (Csakaturna).

⁴⁾ Üngürusz, a latin hungarus szó elferdítése. A régebbi török írók így nevezték Magyarországot.

⁵⁾ Törökül: عورونه, ez bizonyára másolási hiba e helyett: ⁶⁾ اورونه (korona).

⁷⁾ Evlia Zrinyi Miklóst többnyire királynak nevezi.

⁸⁾ Divánkháne = tanácsterem, nagy fogadóterem.

bátran leszálltam lovamról és a bánnal összecsókolóztunk s együtt a divánkháneba mentünk, hol egy-egy karszéknél megállapodtunk. Ezeknek divánkhánejuk nincs szőnyegekkel takarva, hanem mozaikkal és fényes márvánnyal van fedve. Az összes dívántagok székeiken ülnek. Én szegény megörizve mohammedán bátorságomat s kiegyenesedetten lépkedve, a bátor bánnak tisztátalan kezébe adtam a levelet és megállottam. Ő a levelet átvevén megcsókolta s miután fejére tette¹⁾ a pelmánnak vagyis a tolmácsnak adta és lefordíttatta. A levél tartalmának megértése után így szólt: »Hol vannak azok a tárgyak, melyeket én jegyzékemben kívántam?«; s míg ő állott, szolgálómnak én azonnal intettem s tizenkét szerémi kocsival való értékes tárgyakat hoztak elő, melyeket a lajstrom szerint mind egyenkint előtte megszámláltak. Mikor a lajstromozás befejeződött, így szólt: »Hol van a negyven ló, melyet a pasától kívántam?« — Mire én válaszoltam: »Bán herczeg!²⁾ a mi lovaink e hideg országban meg nem élhetnek; megmaradt lovaink is a herczeg lovai; jobbak vannak azoknál neked. A lovak helyett íme! öt prémes bundával többet küldöttek, mint a mennyi jegyzékedben volt.« — »Valóban úgy volt; — mondá ő — Melek pasát én nagyon szeretem.« — »Ha Melek pasát szereted, akkor minket gyorsan bocsáss el és a kapitányt add át«, válaszolám én. A vár kegyetlen kapitányát azonnal előhivatván: »Menj s a bekkei kapitányt hozd elő«, mondá; mire a kapitányt a divánkháneba hozták. Azonban a lábán levő húsz oka súlyú vasat nem bírván el, nehezen jött. Én azonnal felugrottam s a kapitányt megölelvén, megcsókoltam. Embereim is a kapitányt megcsókolták és hátra húzódtak. — Én szegény így szóltam: »Bánom! vegyék le most már a lábáról a vasat.« — A bán válaszá: »Ha Mária anyára³⁾ megesküszik, hogy a mi tartományunkat nem fogja többé gyújtogatva, rabolva pusztítani, akkor nem tartom tovább fogságban. Máskülönben darabokra vagdalva megölöm.« — Én szegény erre azt mondtam: »Ez a végvidék helyzete; ti is az ő tartományukat, ők is a ti tartományotokat pusztítják; a világ szokása ilyen.« S a vasat a kapitány lábáról nehezen tudták levenni. Szegény bekkei kapitány nem volt

¹⁾ Török szokás szerint a tisztelet jele, valakinek levelét elolvasás előtt a homlokhoz érinteni.

²⁾ Törökül: بان هرسك (Bán herszek).

³⁾ Törökül: ماريه اناي شاهد طوقوب. Szűz Máriát, Krisztus anyját a mohamedának is tiszteletben tartják, ezért kívánta Zrinyi a török kapitánytól, hogy Máriára esküdjék.

képes járni s köszönő kézmozdulatot téve felém, nagy nehézséggel egy székre ült mellém.

En ekkor így szóltam: »Bánom! a béget ne bocsásd el ily meztelenül. Adj neki ruhát, egy lovat s ajándékozd neki a lábáról levett vasat.« Erre egy öltözet ruhát, egy prémes ruhát, egy lovat és a vasat neki adta. Nagy vendégség volt s ebéd alatt a behkei kapitányhoz szíves szavakat intézett. En így szóltam: »Bánom! a kapitányt az itt levő katonasággal küldjük el. Mi egy-két napig még beszélgesünk együtt.« S az alaj-csausok a katonaságot azonnal összegyűjtötték s ebéd után a kapitány a bántól engedélyt kapván, elbúcsúzott tőlünk. En megmondtam neki, hogy míg velünk nem találkozik, ne menjen a pasához. Ők ezerhatvan válogatott katonával eltávoztak. En szegény visszamaradtam négyszáz lovassal Csáktornya város megszemlélésére.

Zerin-oglu alakja és jelleme. Okos, értelmes és éleslátású ember volt; a behkei kapitányra vonatkozólag ezt mondta: »Dicséret Alláhnak! a kapitány vitéz és bátor férfiú. Herczegségünkben egészségére ittak és nevét hét versgyűjteményben olvasták. Azonban ilyen a hadi állapot; Alláhra! derék dolog, hogy ő kezünkbe került. Amíg ő fogságba került, 8030 ember porba sujtatott. Közülök negyven török meghalt és hetven fogságba jutott. Amíg őt elfogták, őt derék kapitányomat saját kezével vágta le lován, végre a nehéz tusában lováról lefordulván leesett. Háromezer katonám rohant köréje s tatár gyanánt néhány embereimet még összetörte. Utóljára azonban megköttözték s annyi éve már meglánczolt foglyom volt. Hála Isten! most megszabadult a kezeimből s a másvilágon majd feleljen meg az általa megölt emberekről.«

»Bánom! — mondtam én — küldj a kapitánynak egy sólyomszárnyból készült forgót és szerezz róla értesülést, hogy miként mennek.« Szavaimra azonnal egy sólyomszárny forgót és egy prémes ruhát küldött a kapitány után s nekem szegénynek is egy prémes felsőruhát, egy öltözet ruhát és egy lovat adott.

En szegény midőn kíséretemmel szállásunkra mentem, ötven juhot, száz tyúkot és tíz szakácsot küldöttek oda. Még ugyanabban az órában a Melek Áhmed pasa urunktól küldött művészi, selyemfestésű imaszőnyeget, a selyemfestésű, bámulatos divánszőnyeget¹⁾ és az ergavani posztóból készült prémes felsőruhát a herczegnek mi is átadtuk. Az összes

¹⁾ Diván = tanácsterem.

divánbeli férfiak mind elbámultak azokon s én szegény azt mondva: »Ezek az ajándékok Melek vezír apádtól¹⁾ valók«; a felsőruha gallérját megcsókoltam és saját kezemmel adtam fel a herczeg vállaira. Ekkor azonnal öt-hatszáz ágyút sütöttek el és vígság lett. Ezután három napig laktam még szállásunkon, mely idő alatt a várost megnézegettem.

Csáktornya vár földje és alakja. A Dráva folyótól egy állomásnyira, rétekek borított, termékeny földön, ötszög-alakú, köépületű erős vár ez, mely a királyok vágyódásának tárgya. Benn a várban tízezer köépületű szép ház van, melyek mind különféle keramittal vannak fedve. Különösen a herczeg palotája és hét kapitány palotája érdemes a megtekintésre. Összes utczái sakktábla alakú széles utak; kétezer boltja van s negyven templomot számláltam meg benne; vásárterei nagyon tágassak és tiszták. A vár egyik kapuja az északra néző *Kanizsai-kapu*, melynek útja a Dráva folyón keresztül a túlsó oldalon, Kanizsa földjén levő *Kedskivár*²⁾ nevű új várhoz vezet. Másik kapuja kelet felé a *Moszlovinai-kapu*, melyen bejöttünk.

Zerin-ogluval való vitatkozásom. Zerin-ogluval négyszor beszélgetésem és vitatkozásom volt. Egyik napon, épen mikor tanácskozva együtt üldögettünk, a kanizsai Szihráb Mohammed pasa miatt panaszkodó felek jöttek, kik így szóltak: »Királyom! a kanizsai portyázók folyton a Mura folyó partján járnak és *Peske*³⁾ várából kétszáz keresztényt elfogtak, háromszázat pedig megöltek.« S még sok másféle panaszt tettek. — Zerin-oglu erre így szólt hozzám: »Kőborló vezír, miért nem fékezi meg katonáit?« — Erre én válaszoltam: »A német császár sem tudja megfékezni a ti katonáitokat, mert azok folyton *Behke*, *Kopar*, *Odumia* várakra törnek, pusztítanak, rabolnak és sok zsákmányt és foglyot elvisznek; a behkei kapitány is íme most szabadult ki és távozott a fogságból; császárod ebbe bele nem egyezett, de ti a békével ellenkező dolgokat cselekesztek; ezért a mi kanizsai embereink is Szihráb Mohammed pasával eljönnek s határaitokon a *Rába*⁴⁾ folyót átlépik

¹⁾ Törökül: *Melek vezir babaniz*, Melek vezir atyátok. A középkorból fenmaradt azon szokás, hogy az egymással jó viszonyban levő egyének egymás közt az *atyá*, illetve *fiú* címzést használták, megvolt a magyar és török főurak közt való érintkezésben is.

²⁾ Törökül: *كج قيوار* (Kedskivár vagy Gedskivár). Evlia többször említi e várat. E néven ismeretlen hely; talán Kis-Kővár (?)

³⁾ *پشكه* (Peske), valószínűleg Pölöske, Zala megyében.

⁴⁾ *راده*

és egész Önvár¹⁾ váráig s Kemin-köse²⁾ és Kemeszvár³⁾ várakig eljövén, rabolnak, égetnek, dúlnak és foglyokat visznek el.« — A bán erre így szólt: »Hej kópé török! igazad van; itt a határainkon sokat portyázva sokat rabolattok, de mi is megöltük Bojnu Egri Mohammed pasa, kanizsai vezírnek fiát és háromszáz emberét elfogtuk.« — Erre mondtam: »Ime! a kanizsaiak ama vezír fiának vérért megboszulni jönnek népetekre és országotokra s ti arról panaszkodtok, hogy foglyaitokat elviszik.« — Zerinoğlu válaszolá: »Evlia aga! a végeken ilyen a helyzet; erről nem lehet eleget beszélni«; s ezt mondván elhallgatott. A kanizsaiak, csernikiek és pozsegaiai miatt azonban nagyon panaszkodott.

A következő napon a herczeggel együtt valamennyien lóra ültünk s podgyászungkat kocsikra rakatván Légráddsik⁴⁾ várába mentünk.

Légráddsik vára. Ezt a 921. évben,⁵⁾ mikor Szelim szultán Egyiptomot meghódította, az öreg Zerín újjraépíttette. Sík földön elterülő hatszögalakú épület ez, melynek mély árka van. Iszkender falához méltó hét bástyájáról Zerinoğlunek ezer ágyúval díszlővést tettek s az eget és földet megremegették s a falakat mind piros *prankoja* posztóval díszítették fel. Valamennyi bástyáján hajógerendákra vitorlarudakat szegeztek fel s a vitorlarudakra tízezer piasztert érő lobogókat akasztottak és a várat különfélekép feldíszítették; valamennyi templom tornyában a harangok hangja nagy zajt ütött. Az egész katonaság kivonult a bán fogadtatására s mind mélyen meghajoltak, mintha imádkoztak volna. A közutakon az arany- és ezüstedényekben égő tömjén, ámbra és pézsma illata az emberek agyvelejét elkábította. A bán herczeg a várban levő palotájába szállott s minket is egy palotában szállásoltak el, a honnan a város előkelői által adott vendégségre mentem. Ott mindenkinek olyan ebédet és annyi bort adtak, hogy egy sem maradt, a ki kezét-lábát össze tudta volna fogni, valamennyien meg részegültek. E *Légráddsiknak* sok szölleje és kertje van; a város nagyon virágzó, díszes és tiszta. Tizenegy díszes temp-

¹⁾ Törökül: اوکوار (Önvár), talán Ujvár(?)

²⁾ Törökül: کمین کوشه (Kemin-köse). A felismerhetetlenségig elferdített helynév, ép úgy mint a következő.

³⁾ Törökül: کیمسوار (Kemeszvár).

⁴⁾ Törökül: لفرادجق (Légráddsik), Légrád.

⁵⁾ A keresztény időszámítás szerint 1515.

loma van, melyeknek tornyain tiszta aranykeresztek vannak; nehánya ólommal van fedve. Egy kapitánya és hétezer katonája van. A leányok és menyecskék itt is a boltokban ülnek s nyílt arczzal kereskednek.

Ezt a várat is kedvem szerint megnéztem s a bántól engedelmet kértem a távozásra. »Három napja, hogy jöttél, maradj még néhány napig; reggel menjünk vadászatra, a vadászat is szórakoztató látvány«, mondá ő s visszatartott. Reggel hetven kocsival ágyút vittek és százezer alabárdos, puskás lovassal és gyalogossal, a kik nem frenk kalpagot, hanem zöld és veres prémes kalpagot viseltek, dob- és trombitaszó mellett *Légráddsik* városából kimentünk.

A vadászat leírása. Teljes hét óráig mentünk a mi határaink felé, hol a fönnebb említett *kirintiken* belül Zerín-oglunak egy magas kastélya van. Mikor oda érve megállapodtunk, a hegyekben és erdőkben nagy ágyúdörgés kezdődött; előbb azonban a rájákhöz¹⁾ emberek mentek s az a tengernyi ember háj-huj kiabálásban tört ki s az ágyúkkal is szünetlenül lövöldöztek, mire a hegyek vadjai mind a *kirinti* nevű helyre gyülekeztek és vesztőhelyükre jutottak. Nagy Isten! az elefánt nagyságú szarvasteheneknek szarvai villa gyanánt állottak, a vadkecske és őz nevű állatok mindegyike kásztámuni²⁾ gyors öszvérhez hasonlított és vörös szőrű medvék jöttek, melyek mindegyike bagdádi oroszlánhoz hasonlított; a félelmes, agyaras disznók nagyobbak voltak a számárnál s a vadkecskék és juhok olyanok voltak mint a tulok. Annyi róka, sakál, farkas, hiúz és nyúl jött, hogy azok számát csak a Teremtő tudja. Az emberek folyton ágyúztak s az ágyúdörgéstől az állatok futva egy helyre jöttek s a király és én ezt a kastélyból néztük.

Most a király azt mondá: »Rajta! öljétek!«, s ekkor az emberek a sok ezer állat közé menve, pusztítani kezdették; a disznók és medvék azonban mintegy ötszáz embert megöltek. »Ide ment, oda jött«, mondogatták s hátulról a hegyekbe a magukkal hozott kátrányos frenk kötélből ritka halháló gyanánt hálókat készítettek s így az állatok el nem futhattak. A disznók és farkasok dühükben az eléjük kerülő állatokat annyira tépdesték, hogy az összes állatok remegtek félelmükben; a medvék pedig egy helyre gyülekezvén, egy-egy ágas fadarabot kaptak fel s az emberhez hasonlóan felállottak és a disznókat és farkasokat dorongokkal verték. Az emberek ezeket megölték s azon nap olyan vadászatot

¹⁾ Rája, tulajdonkép keresztény török alattvaló. Itt jobbagyot ért alatta.

²⁾ Kasztamun, Kis-Ázsia egyik tartománya.

tartottak, hogy annak tiszteletére talán ezer kocsira való bort is megittak.

Ezután ismét *Légrádszik* várába tértünk vissza. A következő napon a hercegtől engedélyt kaptam a távozásra és Melek pasa urunknak hat lóval együtt egy frengi bársonnyal bélelt üveges hintót, tíz pár arannyal kivert csövű, karikákkal forgó puskát, tíz vég paszomántos posztót és ötven pár festett német kurta köpenyt adott, melyek mind színes préműek, hogy olyan egy országban sincs. Tíz darab bagaria bőrt és tíz darab német medvebőrt is adván, a jegyzéket azokról kezembe adta. Tíz mohamedán foglyot is egy-egy lóra ültetve fegyveresen elbocsátott. »A pasa kedvéért szabadon bocsátottam őket«, mondá s a tíz embert átadta nekem. Egy erszény útiköltséget, tíz vég posztót és tíz pár puskát ajándékozott nekem is s a pasa számára a leveleket átadván, ötszáz lovas katonát adott mellém kíséretül. A bántól elbúcsúzván, útra indultunk.

Elsőben délkelet felé haladtunk s a határon átmenvén, a Száva folyó partján a határszélieket elbocsátottuk. A Száva folyón hajókkal keresztülmenvén, szerencsésen megérkeztünk *Gradiska*¹⁾ várába. Itt egy emberemmel a behkei kapitánynak levelet küldöttem, melyben ez volt: »Levelem megérkezésekor a pasa urunkhoz jőjj s találkozzunk.« Innen elindulván délkeletre *Zsen*²⁾ városkába, onnan pedig 4 óra alatt *Banjaluka* nagy városba érkeztem, a hol a pasa urunkhoz menvén, jóságos kezét megcsókoltam és Zerín-oglu ajándékait a hintó-kocsival és Zerín-oglu jegyzékével együtt átadtam s a tíz fogoly katona is kezét csókolt a pasának. »Ime! — mondám én — ezek mindegyike tíz, húsz évig fogságot szenvedett; Zerín-oglu most Szultánom iránt való barátból szabadon bocsátotta őket.« A pasa örömében megölelt s az ajándékok közül sokat az agáknak adott. »Evlíám! Isten hozott! de hol van a behkei kapitány?« mondá ő. — »Én szegény őt a fogságból kihoztam, békóit és lánczait összetörtem s prémes ruhába öltöztöttem, felfegyverkezve, derék paripára ültetve szabaddá tettem, de azt mondtam magamban: Az ellenség földje ez, meglehet, hogy szabadon bocsátását megbánják; azért a királytól azonnal engedélyt kértem s mondám: A behkei kapitány hadd menjen kívánsága szerint. Kérésem elfogadtatott s a behkei kapitány ezer válogatott lovassal sietve Behkebe ment; most Gradiskából izentem neki s holnap vagy holnapután ide jön s hódolatát

¹⁾ Törökül: غرادشقه.

²⁾ زجن

bemutatja.« Ezután Zerin-oglu állapotát, tartományát, intézményeit, az általam megnézett erős várait egyenkint elkérdezte s azokról beszélgettünk.

Másnap a behkei kapitány valóban megérkezett tízezer piaszter ajándékkal s mivel ő királyi kegyencz volt, azért a pasa nagyon örvendett és mondá: »Kapitány! a felséges padisah parancsára téged nyolczvanhétezer piaszteren váltottunk ki. Téged a birodalom és nemzet ügyeinek megbeszélése végett a Portára hívtak. Evliám! te is készülj! te mentél el a kapitány kiszabadítására, te adtad át érte a pénzt és ajándékokat, te láttad és ismered azokat az országokat. Menj el a leveleimmel s tudomásod szerint felelj meg Köprüli Mohammed pasának.« — Én szegény válasszolám: »A parancs uramat illeti«, s a készülődések után láttam.

A pasa leveleit s Szidi Ahmed budai pasától érkezett leveleket, továbbá Iszplet kapitányának leveleit magamhoz vettem s a pasa kétszáz aranyat adott, hogy minden állomáshelyen az állomásfelügyelőknek ajándékot adjak. »Rajta Evliám! — mondá ő — nagyon siess s ha néhány napig szenvedsz is, minél előbb érkezzél meg, mert e levelekben a birodalomra nézve igen fontos dolgok vannak; insallah! ha egészségsben megjössz, jutalmadat bőven megadom; indulj és Allah tegye sikeressé dolgodat! de az úton gondatlan ne légy!«

A kapitány tíz lovat, én három lovat kaptam s kézcsókolás után Allah nevében útra indultunk.¹⁾

¹⁾ Evlia Cselebi ez alkalommal Konstantinápolyba ment. de ott nem sokáig időzött, mert az 1661. év nyarán már Erdélyben járt a török hadsereggel.

III.

Evliá Cselebi erdélyi és felső-magyarországi utazása 1661-ben.

Nagyvárad elfoglalása után, az 1660. év őszén, a török sereg széteszlott, illetve a rendes csapatok pasáik vezetése alatt állomáshelyeikre tértek vissza téli szállásra.

A tél folyamán Erdélyben nagy változások voltak. A törökök által Erdélyre erőszakolt fejedelem, *Barcsay Ákos* népszerűtlen volt s valójában nem is tartották őt igazi fejedelemnek. Mindjárt Rákóczy Györgynek halála után az erdélyi rendek nagy része *Kemény Jánost*, Rákóczy híres hadvezérét jelölte ki a fejedelemségre, a kit Barcsay Ákos lemondása után az 1661. évi január 1-én Erdélyország törvényes fejedelmévé a szokásos módon meg is választottak.

Kemény János Lipót király pártfogása alá vetette magát. A Porta semmi áron sem volt hajlandó őt törvényes fejedelmül elismerni s az 1661. év nyarán Ali temesvári pasát nagy sereggel Erdélybe küldötte, hogy Kemény Jánost elűzze és új fejedelmet állítson az ország élére.

Az erdélyi hadjárat megindításakor Evlia Cselebi számára is alkalom nyílt, hogy Erdélybe mehessen. Buzgó muszulmán létére nemcsak beutazni és látni akarta Erdélyt, hanem harcolni is óhajtott a hitért, mert úgymond »a hit-harcz a legkiválóbb isteni szolgálat«.

Ali pasa Temesvár alatt gyűjtötte össze a török hadakat, melyek Budáról, Boszniából s más helyekről érkeztek s ide sietett Evlia Cselebi is. A nagy hadi készülődések szükségeseeknek mutatkoztak, mert a kósza hírek, melyek Erdélyből érkeztek, mérhetetlenül nagyították Kemény János seregét. A fécseti Ali agától izenet jött, mely szerint

»Erdélyországban Kemény János király kétszázezer hitelent összegyűjtött.«¹⁾ Így beszélték neki azok az elfogott magyarok, kiket kikérdezett. »Mindennap tanácskoztak, írja Evlia, az összes vezírek az Erdélyországba való menetelről s azt mondták: Míg a tatár sereg meg nem érkezik, addig az ellenség földjére menni nem tanácsos.« Bevárták tehát míg Erdélybe érkezik a tatár khán is, a kinek a szultán rendeletet küldött, hogy részt vegyen az erdélyi hadjáratban.

Evlia Cselebinek az erdélyi hadjáratról szóló leírása feltárja előttünk azt a pusztulást és romlást, melyet a török sereg okozott az ellenséges vidéken. Szembeötlő a törököknek telhetetlensége különösen a foglyok szerzésében. Legkeresettebb hadizsákmányuk volt az ember. A foglyokat mindjárt a táborban elárúsították a kereskedőknek s minden nagyobb portyázás után valóságos embervásár volt a táborban. Ez a körülmény megérteti azt is, hogy miért néptelemedtek el Magyarország azon vidékei, melyeken a török sereg gyakran megfordult.

A tábori életnek, portyázásoknak, rablásoknak, gyűjtogatásoknak leírása mellett nagyon jellemzően írja le Evlia Cselebi az erdélyi és felső-magyarországi várakat, városokat, épületeket, népszokásokat, természeti ritkaságokat és sok egyebet. Ezek leírásában valóban meglepő ennek a török írónak éleslátása, kinek figyelmét semmi el nem kerüli. Alkalmat vesz magának Evlia Cselebi arra is, hogy megismertesse olvasóival a magyar nyelvet. Egész sereg magyar szót és mondatot közöl török betűkkel leírva s azoknak értelmét törökül is megmondja. Különösen olyan szókat és mondatokat ír le, melyekre az utazásnál szükség van.

Az 1661. évi hadjárat leírása Evliánál három részre oszlik. Az első részben leírja a török hadak átvonulását, Erdélyen és az erdélyi városokat, ritkaságokat. A második részben közli Felső-Magyarország egy részének leírását, midőn a menekülő Kemény János üldözlésére Felső-Magyarországba jöttek át a törökök, továbbá leírja, hogy ugyan-

¹⁾ اولیا چلبی سیاحتنامہ ص 589. V. köt. 1.

ekkor mikép kerestek új fejedelmet és mikép vált ez a fejedelemfogás sikertelenné, mert jelöltjeik egyikét sem kaphatták meg. A harmadik részben elbeszéli *Apafy Mihály-nak* fejedelemmé való választását, a lázadó székelyek pusztulását s végezetül Kemény János vereségét és halálát.

E történeti események keretében igen sokféle és változatos dolgokat ír le, a tábori életet, portyázásokat, városokat, hegyeket, folyókat, természeti ritkaságokat, ünnepélyeket, vendégségeket, népviseletet, szokásokat, szóval mindent, a mit feljegyzésre érdemesnek talált.

Evlia Cselebi Kemény Jánossal személyes ismeretségben volt, mint említettük, még abból az időből, mikor Kemény János a tatár fogságba került. Evlia Cselebi ekkor a tatár khán vendége volt Krimióban s többször beszélgett a rabságban levő Kemény Jánossal, kiről a következőket írja: »Ez a vezír az összes bölcséleti tudományokban jártas és tanult levén, némely különös és csodálatos tudományoknak birtokában volt. Mikor nyakán a nyakláncz-bilincs, lábain kar vastagságú békó volt, akkor mondta: »Ha majd e jégveremből és fogságból kiszabadulok, Rákóczy király után Erdély királyává kell lennem, az oszmánok tűzhelyére hamut töltök de mi haszna! hosszú életű nem lehetek, a ti Mehemedetek megöl engem.« — Én szegény mondtam neki: »Ezt a titkos végzetet miből tudod?« — A vezír: »Az astrologiából mondom.« — Én szegény válaszoltam: »De hát miért nem tudtad, hogy fogságba kerülsz s ennyi hitetlent miért engedtéel elveszni?« — Kemény János: »Mindenkép a sors rendelése volt ez, hogy az én királyomat, Rákóczyt szerencsétlenség érte; végre is vallásunk javára királyunkat elmenekültettük, mi pedig a végzet követelménye szerint rabok lettünk. Nem szégyen ez; megtörténik, a mit a csillagok mutatnak.« S ezt mondva önmagát vigasztalta. Sőt ez a *tárikh* is az övé:

Ez a szegény Kemény János, magyar,
Felsőhajtván mondá, hogy eljött a tatár.

Való igaz, hogy utóbb Kemény János a khán fogságából nyolczvanezer aranyon kiszabadult s újra Erdélyor-

szágba ment, újra Rákóczy király vezére lett. Gázi Szidi Áhmed pasa pedig Erdélyben Kolozsvár vára alatt Rákóczy királyt legyőzván megölte s midőn helyébe Kemény János kívánta a királyságot, ellene Várad meghódítóját, Kösze Ali pasát tették szerdárá, de ez Kemény Jánossal nem tudott elbánni s már Temesvárra visszatérőben volt, midőn egyik nap Kücsük Mehemed váradi pasa nagy sietséggel az Erdélyben levő Udvarhely nevű várhoz ment s e vár alatt Kemény Jánost megtámadván, vele együtt hétezer kísérőjét kardra hányta s fejét a Portára küldötte. Mehemed pasának jutalmul a váradi ejálet adományoztatott; Kemény Jánosnak pedig azon mondása: »Király leszek, de a ti Mehemedetek megöl engem«, ily módon csakugyan beteljesedett.

Röviden szólva, Kemény János minden tudományban járta, ügyes ember volt; velem szegénynyel összebarátkozott s fogságában egy tányérra megfutamodásuknek, megveretetésüknek, táboruk sánczainak és árkainak művészi rajzát készítette el és nekem adta.«¹⁾

Evlia Cselebi nagy munkájának VI. kötetét az erdélyi és felső-magyarországi török hadjárat leírásával kezdi meg, azért van itt muszulmán szokás szerint a »*Biszm-illáh-irráhman-irráhim*« (A kegyelmes és irgalmas Allah nevében) feliratú bevezetés.

Evlia ez útjában nagybátyjának, Melek Áhmed pasának társaságában volt.

¹⁾ اولیا چلبی سیاحتنامہ ص 144. 1. V. köt.

A kegyelmes és irgalmas Allah nevében! ¹⁾

Dicséret legyen Allahnak, a ki elküldötte nekünk az *Ájetot* ²⁾ és Allah áldása a mi urunknak, az emberek legjobbjának! Először megszámlálhatatlan dicséret és magasztalás legyen a nagyok legnagyobbjának, a felséges Istennek, a ki szent könyvében parancsolta: *Harczoltátok Allah útján a hitharczot*. Számatalan üdvözlés legyen az égben járt nyilvánvaló profétának, a ki a kegyes *Ájetot* népének értésére adta s még más jeles tanításokkal megmagyarázta, hogy a hitharcz a legkiválóbb isteniszolgálat. Határtalan és számatalan üdvözlés legyen az összes dicső felségeknek, — legyen Allah kegyelmes hozzájuk — a kik az isteni parancsot és Allah profétáját követve többszörönként hitharczokat vívtak.

Ime! a felséges Isten és az ő dicső barátja parancsához alkalmazkodva és a kiváló felségek nyomdokait követve, mikor a kormány a háborút elrendelte, én szegény szolga is vágyódtam a harcra s az 1071. évi *Zil-káde hónap* kezdetén ³⁾ Allah útján a hitharczba indultam.

I.

Temesvár mezejéről az erdélyi hadjáratra menetelünkben bejárt és megszemlélt várak, nagy városok, síkságok.

Ismáíl pasa, budai vezír, ejáletjének katonaságával *csárkhádsi* ⁴⁾ lett, a mi urunk *Melek Ahmed pasa* pedig a rumili sereggel a hátulsó védelemre rendeltetett. A csárkhádsi a sereg előcsapata lett s az összes vezírek és mir-i

¹⁾ A muszulmán írók ezzel a mondással szokták könyvüket kezdeni. Így tesz Evlia Cselebi is, a ki nagy munkájának VI. kötetét, mely Magyarországról szól, miként a többi köteteket, szintén ezzel a szólásmóddal s a rákövetkező ájtatos bevezetéssel kezdi meg.

²⁾ *Ájet*, a Korán verseit nevezik *Ájetoknak*. *Ájet* itt annyit jelent Korán.

³⁾ 1661. évi június 28. 'Kr. u.

⁴⁾ Csárkhádsi = előcsapat.

miránok *tugjaikat*¹⁾ felemelvén megindultak. Másnap *Ali pasa* szerdár is elindult Temesvár alól és *Zepel*²⁾ mezejére érkezett. E helynek *rájái*³⁾ mind oláhok. E helyen Sziavus pasa testvére, *Szári Huszein* pasa is *csárkhádsinak* rendeltétt Iszmáil pasával, mivel a hitetlenek meghallották Szidi Ahmed pasa megöletését⁴⁾ s nyugtalanító hír érkezett. Innen *Ordu dseszri*⁵⁾ állomásra s onnan öt óra alatt *Szerszik*⁶⁾ állomásra érkezünk. Ez háromszáz házból álló, rendezett *ziámet* falu, *rájái* mind oláhok. Olyan szilva nagyságú kökény, mint itten, egy országban sinos.

Innen öt óra alatt *Lugos* várához érkezünk. Ennek építője a Szulejmán khán korabeli erdélyi király, *Betlen Gábor*. III. Murád khán idejében Uláma pasa elfoglalta, azután a hitetlenek újra visszavették s egy ideig a hitetlenek kezében maradt ugyan, de végre IV. Murád khán idejében Köprülü Mohammed pasa meghódította. Jelenleg a temesvári ejáletben külön szandsákbégi székhely. Bégjének javadalma⁷⁾ 300.000 akcse.⁸⁾ Van 12 *ziámetje* és 300 *tim'írja*. Alajbéje és cseribasija van. Három *oda* janicsár csorbadsija,⁹⁾ egy *oda* tüzésége, egy *oda* dsebedsije, várparancsnoka, hatszáz főnyi várőre, ketkhudája, muhteszibje (mértékfelügyelő), vámfelügyelője van. Bégjének katonaságával összesen ezer katonája van. Kerülete még nincs összeírva, mert újabban meghódított tartomány.

Vára. Egy tágas síkon a *Zepel*¹⁰⁾ folyó partján négyszög alakú palánka-vár. Köröskörül a *Zepel* folyó folyja be árkait. E folyó Erdélynek Vaskapu hegyeiből gyülemlik össze s a Temes folyóba ömlik. A várnak egy kapuja van. A várárok felett díszes felvonóhíd van, melyet minden éjjel felhúznak. A várban háromszáz magyar ház van részint

¹⁾ *Tug*, lófarkból készült jelvénye a pasáknak, melyet diszmenetben s táborozáskor előttük hordoztak.

²⁾ *زپل* (Zepel) vagyis *Zsebely*, oláh falu Temesmegyében.

³⁾ *Rája*, keresztény török alattvaló.

⁴⁾ Szidi Ahmed pasa az előző évben Rákóczy Györgyöt Fenesnél legyőzte. A háború után, mint már említettük, régi haragosa, Köprülü nagyvezír megölette őt.

⁵⁾ *Ordu dseszri*, magyarul: *Tábor-hídja*. Ismeretlen hely.

⁶⁾ Törökül: *سرسیک* (Szerszik), a mi nyilván *Szinérszeg*, Krassó-Szörénymegyében.

⁷⁾ Törökül: *خاص* A pasáknak adott külön jövedelem. Rendesen földbirtok volt.

⁸⁾ Mai értékben mintegy 9090 korona a mi pénzünkben.

⁹⁾ *Csorbadsí*, ezredparancsnok.

¹⁰⁾ Evlia ezt tévesen írta, mert Lugos a Temes folyó partján van.

náddal, részint deszkával fedve. Mivel e várat újabban foglalták el, azért dsámija, fogadója, fürdője, boltja nincs. Belső vára is négyszögalakú, kőépítkezésű kis vár, külön árokkal. Kelet felé néző kapuja van. Ennek árka fölött is felvonóhíd van. E város körül mind a négy oldal szőlővel, kertekkel borított termékeny hely. *Rájái* mind oláhok. Nevezetességei közül a szilva, alma és a fehér gyapjú híresek. Tíz *jük akcseja* ¹⁾ Mekka és Medina *vakuvja* ²⁾ s a próféta sírja részéről évenként a *kizlár aga* ³⁾ embere eljön és a temesvári *defterdártól* a *tíz jük* akcset átvevén, elmegy.

Innen elindulván négy óra alatt *Zsidóvár* ⁴⁾ várához mentünk. Ezt is Köprülü foglalta el. A lugosi szandsáokban, a Temes folyó partján hegyek közt fekvő négyszögalakú fa-palánka. Parancsnoka és őrsége van. Új hódítás lévén, *imáretje* ⁵⁾ nincs. Innen kelet felé két óra alatt *Kevelábosra* ⁶⁾ mentünk. Ezt is Betlen Gábor király építtette. Mohammed szultán parancsára Köprülü vezír és Szidi Ahmed pasa hódították meg. A temesvári ejáletben *szandsákbégi* székhely. Bégjének javadalma 300.000 akcse. *Ziámetje* 15, *timárja* 105. Alajbéje és más tisztjei vannak; összes katonasága ezer emberből áll. Újonnan szervezett járás (kázá). Három *oda kapu-kulija*, ⁷⁾ a tüzérség és *dsebedsik szubasija*, *muhleszibja*, vámfelügyelője, városi ketkhudája, adófelügyelője van. Ennek az adójából is *tíz jük* megy Medinába. Összes *rájái* mind oláhok.

Vára. A Temes folyó partján erős építkezésű, szép vár. Körülete körülbelül 300 lépés. Mikor kijavították, a főépítőmestere meghalt. Két kapuja van, árka nem mély. A várban háromszáz deszkatetűjű magyar ház van. Alacsony dsámija van, mely Ibráhím pasa *defterdártól* való. Igen alkalmas helyen épült és sokan látogatják. Keramitos, magas mináretű szép dsámi. Kapuja fölött ez a *tárikh* van:

Meghallgatván jelességeit, *Zári* mondta *tárikhját* :

A szükségben levő emberek tekintetének központja e szép fekvésű dsámi.

¹⁾ Egy *jük* (teher) = 1000 akcse. Egy akcse mai értékben a piasztérnek 120 része, a mi pénzünk szerint körülbelül $\frac{1}{16}$ fillér.

²⁾ *Vakuf*, kegyes alapítvány.

³⁾ A *Kizlár aga* volt a mekkai kegyes alapítványok felügyelője.

⁴⁾ Törökök: زیدوار (Zsidóvár), melynek a romjai maig megvannak Krassó-Szörénymegyében.

⁵⁾ *Imáret*, közintézet, középület, pl. mecset, népkonyha.

⁶⁾ Törökök: كودلابوش. Ilyen néven egészen ismeretlen hely, de a leírásból nyilván kitűnik, hogy *Kevelábos* alatt *Karánsebest* kell érteni. Tehát Karánsebes neve másképp *Kevelábos* volt.

⁷⁾ *Kapu-kul*, a zsoldos csapatok egyik neve.

A bástyafal közepén erős építkezésű, ötszögalakú, meredek, erős belső vár is van. A parancsnokon kívül más tiszt nincsen benne. Telistele van hadiszerekkel s fényes magyar ágyúkkal. E belső várnak csakis egy északra néző kis kapuja van. E kapuhoz harmincz láb kőlépcsőn kell felmenni. A fölötte levő lőrések között kődobó réslyukak s a kapu jobb és bal oldalán hengerítő lyukak vannak, ezért igen erős kapu. A külvárosában díszes csársija és bazárja van. Vízének és levegőjének kellemes voltaért kedvelt, látogatott hely s emelkedőben van. Nevezetességei közül az alma, szilva és a tarka lópokrócz híresek. Sok szőlője és kertje van. Onnan 2 óra alatt *Deszne*¹⁾ várához mentünk.

Deszne vára. E vár Köprüli Mohammed pasa tengernyi hadserege rohamának ellen nem állhatott, a benne levők elfutottak s a pasa hétszáz iszlám katonát helyezett belé. A temesvári ejületben a *sebesi* szandákhoz tartozik s a Temes folyó partján erdők és hegyek közt levő négyszögű, rendezett vár, mely a *sebesi* kádióságban helyettes bírósági hely (*niibet*). Janicsár *odák* nincsenek benne, hanem csak parancsnok és sorkatonaság; csársija és bazárja nincs. E vártól három órányira megpihentünk. Innen 3 óra alatt *Böjük Tábur*²⁾ állomáshelyre értünk. Itt valamikor az oszmán seregnek nagy csatája volt a keresztény táborral; a holtak csontjai még most is látszanak.³⁾ Innen 3 óra alatt *Eszki Tábur*⁴⁾ állomásra érkezvén, megállapodtunk. Rákóczy király itt annak idején Szidi Ahmed pasával megütközni akart s e régi tábor helyén új árkot ásatván, a harczra felkészülődött. Megtudván azonban Gázi Szidi Ahmed pasának tengernyi sereggel való érkezését, Rákóczy megfutamodott s a Vaskapun át befelé húzódván, félelmében ezt a tábort ásta. Itt tartózkodásunk alatt a felséges padisáhtól egy *khászeki aga*⁵⁾ levelet hozott, mely így szólt: »Okvetetlen Erdélyországba menj és új királyt tégy. A ki gőgösen azt mondja: Kemény János⁶⁾ a királyom, azt meg

¹⁾ Törökül: *دسنه* (Deszne). Ilyen nevű várnak ma semmi nyoma nincs azon a vidéken.

²⁾ *Böjük Tábur* = nagy tábor.

³⁾ Itt volt Hunyady Jánosnak csatája a törökökkel 1443-ban Ohaba-Bisztra falu mellett. Ez a csata a történelemben vaskapui ütközet néven ismeretes.

⁴⁾ *Eszki Tábur* = régi tábor. A Vaskapu-szoros mellett volt.

⁵⁾ *Khászeki aga*, az udvarnál belső szolgálatra alkalmazott tisztviselő.

⁶⁾ Törökül: *کیمین یانوش* (Kemin János).

kell fenyíteni; mult évi adómat behajtsd s magas levelem szerint cselekedjél.»

Eszki Tábur helyéről elindulván, 4 óra alatt *Muszik dereszi*¹⁾ nevű helyre jöttünk. Itt egy *Muszik* nevű víz folyik, mely a *Muszik* hegyekből ered s a Temes folyóba ömlik. Isten a megmondhatója, hogy ebben a völgyben mennyit szenvedtünk a záportól; az egész sereg kétségbe esett vagyónáról és életéről, mert sem fekvő, sem megálló hely nem maradt s a sereg gyötrelmére ez a zápor, mint egy elátkozott eső uralkodott rajtunk. Innen 5 óráig ismét nyugati irányba²⁾ menve *Katia*³⁾ nevű állomáshelyre érkeztünk. Befelé erdős réten van ez. Itt az eső kissé alább hagyott; úgysis minden ruhánk, sátorunk már átnedvesedett. Itt egy magyar asszony hét alvó embert megölt a sátorban, reggel azonban a hitharczosok különféle kínzások között megölték a gyilkost. E helyen százankint törtek el a szekerek, mert az út igen rögös volt. Itt tanácskozás tartatván, azon éjjel ötezer puskás vitéz a Vaskapuhoz küldetett s ezek les helyekre mentek. Ezen csapat nyomában Abáze Szári Huszein pasa rendeltetett ki előcsapatul a temesvári ejálettel s utána Iszmáil pasa *csárkhádi* is megindulván, a Vaskapuhoz ment. Mikor híre jött, hogy a Vaskaput elfoglalták, a sereg egészen felvidult. Innen elindulván, 3 óra alatt az erdélyi híres *Vaskapuhoz* érkeztünk.

Magyar Vaskapu (Madsar demir kapuszi). A korábbi időben az egész földön páratlan erős védőfal volt. A magyar történetírók *Iszkendernek* tulajdonítják ennek a készítését.⁴⁾ Abban az időben ettől a helytől, dél felé négy *konaknyira*⁵⁾ a hegyek között egész a Duna folyó Vaskapujáig háromszoros magas fal és háromszoros mély árok volt, az árkok maradványai még most is világosan megvannak; e Vaskaputól észak felé húsz *konaknyira* egész a Tisza folyóig ismét háromszoros fal volt s az összes építkezés romjai láthatók. Így Erdélyország nyugati és déli oldalát körülbástyáztván, eme Vaskapu Magyarország és Erdélyország határpontján volt. Eme Vaskapu hegyei magas bérczek, melyek *Erdélyt*,

¹⁾ *Muszik dereszi*, annyit jelent: Muszik völgye. A sok apró hegyi patak közül, mely Krassó-Szörénymegyében van, melyiket neveztek a törökök *Musziknak*, ez ma nem állapítható meg.

²⁾ Tévesen van nyugoti irány, e helyett: keleti irány.

³⁾ Törökül: *كاتيا*, egészen ismeretlen hely.

⁴⁾ Ez csak a törökök regéje, kik szeretnek minden rendkívüli dolgot Nagy Sándorral (*Iszkender*) hozni összeköttetésbe.

⁵⁾ *Konak* = egy napi járóföld. A régi török íróknál igen használatos távolságmérték.

Hajduságot,¹⁾ *Szász-*²⁾ és *Szekelyországot*³⁾ körülfogják. Csak négy főút vezet Erdélybe: Az egyik nyugati oldalon az oszmánlik felől s ez a *Vaskapu*, a mely nagy út; a másik északon a Tisza folyó partján Felső-Magyarországba vezető *Námin*⁴⁾ útja; a harmadik az észak-keletre hajló, Székelyországból⁵⁾ Lengyelországba⁶⁾ vivő székely út; a negyedik pedig keleten az Oláhországba vezető brassói⁷⁾ út. Erdélyországba eme négy főúton kívül más főúton nem lehet bejutni, mert köröskörül eme Vaskaput képező hegyek környezik s ez az oka annak is, hogy Erdélyország hébe-korba az oszmánlik ellen fellázad. Vaskaputól nyugatra a temesvári vilájet van, észak felől a még teljesen meg nem hódított *Jenő*⁸⁾ és *Várad* várai, keletről az Oláh és Bogdán⁹⁾ vilájetek környezik, melyek a Duna partján fekszenek s a Duna határolja őket. Oláhország és Bogdánnak északi és nyugati részei Erdély vilájetjei lettek. Ime! ilyen nagy ország ez az Erdély s ha Allah engedi, rajtam nem múlik, hogy tehetségem szerint azt leírjam.

Vaskapunál az egész hadsereg két napig pihent az erdőkben; háromezer kocsi, ugyanannyi ezer igásló és társzekérszállító teve nehezen tudott átvonulni. Onnan keleti irányba fölfelé-lefelé szállva, 5 óra alatt *Kuru kelisza*¹⁰⁾ állomáshelyre jöttünk. Itt egy nagy templom volt, melyet Gázi Szidi pasa, mikor először ide jött, lerombolt. E síkon az egész sereg hadi állapotba helyeztetett s az összes mir-i miránokhoz előőrök rendeltettek. A harcosok éjjel-nappal felfegyverkezve készen állani kezdettek. Félóráig e végtelen síkon haladva *Khászek*¹¹⁾ állomáshelyre érkeztünk.

E sík réten felállított az iszlám tábor, melyhez hasonló, mint a határszéli harcosok mondták, még nem volt. Kihir-

¹⁾ خايدوشاق (Khajdusák) = Hajduság.

²⁾ ساس

³⁾ سكل (szekel).

⁴⁾ نامين (Namin), Námény, Vásáros-Namény.

⁵⁾ Szekel vilájet.

⁶⁾ Leh vilájet.

⁷⁾ Törökül: براسو e helyett بیراشو.

⁸⁾ *Jenő* neve törökül Janova (يانووه), a leírását l. fönnebb.

⁹⁾ Bogdán = Moldva.

¹⁰⁾ *Kuru Kelisza* (magyarul: Száraz templom), ez a hunyadmegyei Várhely falu. Itt kezdődik a hátszegi síkság.

¹¹⁾ خاصك (Khászek) vagyis Hátszeg.

dették, hogy tíz napig fogunk itt tartózkodni s újra nagy őrsegeket állítottak fel, mert Kemény János király mozgósításáról tudósítás érkezett, a tatár sereg pedig még nem jött meg. A hadsereg arca nem vidult fel, mert Szidi pasa már nem volt vele. Szidi Ahmed pasa budai, egri, temesvári s kanizsai seregével íme! e tágas síkon ütközött össze a magyarokkal s legyőzte őket. Abban az ütközetben Rákóczy-nak nyolczvanhétezer különféle alattvalója veszett el s a király háromszázig menő emberével elfutott.

Íme! míg az iszlám sereggel e síkon időztünk, Jáli agája, *Sáh Pulád aga* ötvenezer ellenségvadászó tatárral megérkezett s a főszerdártól díszöltönyöket vett fel. Iszmáil pasa csárkládsítól egy órányi távolban előbbre megállapodott, az iszlám tábor pedig tíz napig zsákmányolásra járt.

Először Jáli agája vett hírt Kemény János táboráról. azért nyelvek ¹⁾ hozatala végett elküldetett s ő negyvenezer katonával előre sietvén, a táborhoz ²⁾ ment. Ugyanazon napon Dserrah Mohammed pasa is tíz nyelvet küldött Kemény János király népéből s miután ezeket kikérdezték, megölték.

E háborúban első portyázásra való menelelem.

A hátszegi mezőről a budai harcosokkal nyugati irányba a hegyek közé mentünk s *Deszne* ³⁾ völgyei és hegyei között egy nap s egy éjjel bukdácsolva, völgyön, halmon, hegyen áthaladva, Deszne hegyeiben, meredek rejtkehelyen összegyülekezett ellenségre találtunk s háromezer vitézzel *Allah! Allah!* hangoztatással rohamra indultunk. Száz-ezernyi fáradtsággal és bajjal ugyan, de hála Istennek, mégis bevettük az eltorlaszolt helyet s százhuszonegy foglyot és sok hadizsákmányt vettünk el s épségben és gazdagon egy nap és egy éjjel a Deszne völgyein áthaladván a síkságra kiértünk. A negyedik napon *Hátszeg* ⁴⁾ mezején az iszlám táborba megérkeztünk s miközben a foglyokat és a zsákmányt árusítottuk, Ali pasa szeraszker véletlenül meghallotta, hogy e zsákmánnyal érkeztünk s mondá: »Ha mindenki portyázásra megy az iszlám tábor üresen marad.« A kikiál-

¹⁾ Törökben e szó van: *dil*, mely nyelvet jelent. Nyelvek alatt olyan hadifoglyokat értettek, kiket az ellenség hadállásáról, számáról stb. kikérdeztek. Nyelv alatt tehát élő embert, foglyot, kémét kell érteni.

²⁾ T. i. a keresztény tábor.

³⁾ *دسنه* (Deszne), magyarul ezen a néven ismeretlen hely.

⁴⁾ Törökben: *Khászek*.

tók által pedig kihirdetteté: »A portyázás tilos.« S híradó csausokat küldött hozzánk, mondván: »A most érkezett portyázók összes foglyaikat adják vissza tulajdonosaiknak s az ajándékot, a mit majd értük kapnak, tartsák meg, más-különbén a padisah fejére mondom, hogy a portyázókat összetöröm.« Én tehát társaimmal Hátszeg mezejétől keletre a félórányira eső *Kolcsvár*¹⁾ várába mentem a foglyok átadása végett s a néhai Szidi Áhmed pasára százezer áldást, erre a szerdárra pedig ezernyi átkot mondva érkez-tünk meg Kolcsvárra.

Kolcsvár vára. Ez az erdélyi királyok uralma alatt áll; Szidi pasa kivételével egy vezír sem jött ebbe a tartomá nyba. E vár *Zolomi-oglu*nak²⁾ öröklött birtoka s ezer katonája van. Vára a Kolcsvár hegység völgyében a Kolcsvár folyó partján magas sziklára épült, égig érő, ötszögalakú, erős vár. Hátszeg síkjára néző egy kapuja van, tizenegy tornyú szép vár. Környező magaslata sok van, de minden oldala oly meredek, hogy megközelíthetetlen. A környező hegyek hátulsó része és keleti oldala Oláhország. A vár alatt levő völgyben szőlőkkel és kertekkel bíró csinos város van s benne szép templomok; folyójában³⁾ sokféle hal van, levegője és vize kellemes, azért szépsége híres. E vár kapitánya meghódolván, ajándékokkal a szerdárhoz ment. Összes foglyainkat tehát a vár terén jegyzéssel (defter) átadtuk s nekünk a *foglyok öröme* néven három *kisze*⁴⁾ pénzt adtak, mely háromezer harcosnál egyenkint húsz-húsz piaszter hadizsákmánnyal ért fel s »*Isten áldját*« mondva, a kapitánytól némi ajándékokat kaptunk s újra az iszlám táborba tértünk vissza.

Azon napon, az 1071. évi *Zil-káde* hónap 18-án,⁵⁾ pénteki napon, az erdélyországi lázadóknak engedelmességre térítése végett kiadatott a rendelet, hogy a tatár sereg meg-indulva, egy órányira előre menjen. Iszmáil pasa a budai sereggel csárkhádsinak, Csatalbas pasa pedig hátulsó védelemre rendeltetett. Az indulásra a trombitát azonnal meg-fújták s Dserrah Kászim pasa lett csapatával a szállás-készítő. Ezen napig Hátszeg mezején tíz napot töltöttünk.

¹⁾ قوْلچوار (Kolcsvár), tulajdonkép Kolczvár, melynek romjai *Malomviz* falu mellett Hunyad megyében ma is láthatók.

²⁾ *Zolomi-oglu* (Zolomi-fi), Zólyomi Miklós.

³⁾ Ez a folyó, melyet Evlia Kolcsvár folyónak mond a *Riu Mare*, Hunyad megyében.

⁴⁾ *Kisze* (erszény), mint már említettük egy *kisze* = 500 piaszter.

⁵⁾ 1071. *Zil-Káde* hó 18. a keresztény időszámítás szerint 1661. július 15.

Innen Hátszeg síkján kelet felé 2 óráig menve *Szik*¹⁾ várához jöttünk. Az erdélyi királyok uralma alatt áll, de *Szolom Arar Pabudi*²⁾ birtoka, a ki Jenőnek a bégje, *Barcsay* király. Vára a *Kena*³⁾ folyó partján magas, köépületű kis vár; benne csak tíz ház s egy kis templom van, de lenn a síkon *Barcsay* királynak szép palotája volt, mely sokféle festményeivel világszép épület vala. A katonaság felgyújtotta e palotát s egészen a tűz martalékául hagyta. A vár kapitánya megrémülvén, temérdek ajándékkal a táborba jött s a szeraszkernek meghódolt. Innen elindulván, átmertünk a *Kena* torkolatán s a *Kücsük Szamosi*⁴⁾ folyó partján *Kuszvár*⁵⁾ síkján álltunk meg. Azon napon kiadatott a rendelet: »Az iszlám sereg zsákmányoljon, csapatonkint portyázásra menjen«; a mire én szegény is azt mondtam, hogy az alkalom már maga nyereség, ezért ötven fegyveres vitézzel nyugat felé a hegyek között öt óráig mentünk, de semmi zsákmányra nem találtunk, csakis egy oláh *nyelvet* fogtunk el, azonban bármennyit ígértünk is neki, semmi zsákmányról hírt nem adott. Azon napon tehát haszontalanul járkálván, visszatértünk az iszlám táborba.

Még azon éjjel száz gyalog puskás és száz lovas lándsás vitézzel együtt nyugati irányban egy nap és egy éjjel mentünk s egy kösziklás helyen barlangokba rejtőzködött negyven-ötven főnyi ellenséggel sokat küzdöttünk, a meredek sziklák miatt azonban sehogysem lehetett győznünk, azért nem törődve velük, visszaindultunk; lenn a völgyekben talált állatok egyikünknek sem kellettek, hanem mikor *Sebevár* völgyén visszafelé mentünk, háromezer kövér marhát hajtottunk el s 5 óra alatt *Sebevár*⁶⁾ várához, vagyis *Peszánvár* városhoz érkeztünk.

Sebevár vára vagyis *Peszánvár városa*. Erdély királyainak birtoka, egy völgy szájában, négyszögalakú, tizenegy tornyú, meredek, erős épületű szép vár. Keleti oldalra nyíló két kapuja van. Benne az összes ágyúk, felszerelések jó kar-

¹⁾ سیک (Szik), valószínűleg Zeykfalva.

²⁾ سولوم ارار پابودی (Szolom Arar Pabudi), érthetetlen elnevezése *Barcsay* fejedelemnek.

³⁾ Kena (کنا), valószínűleg a *Strigy* folyó.

⁴⁾ *Kücsük Szamosi* (Kis-Szamos). *Evlia Cselebi* földrajzi tudása itt nagyot tévedett, mert itt a *Maros* valamelyik mellékfolyójáról van szó.

⁵⁾ قوسوار (Kuszvár), egészen ismeretlen hely.

⁶⁾ شبه وار (Sebevár) vagyis پسان وار (Peszánvár), talán a mai *Boros-Sebes*.

ban voltak, azonban a lakosok seregünk zajától megijedve, minden vagyonukat a várban hagyták s gyermekeikkel barlangokba rejtőzködtek el. Mi kétszázán bátorságot véve lassú lépésekkel a várba bementünk. Benne semmi emberfia nem volt! Az értékes tárgyakat tehát magunkhoz vettük s a várat felgyújtottuk, a kívül eső Peszán városba is bementünk s az értékes és ritka tárgyakat onnan is elvittük s nagy Isten! ezalatt a vár ágyúi a tüztől elsültek s négy irányban olyan dörrenés volt, hogy azt elmondani nem lehet. Ezután e várost is felgyújtottuk s mikor a város szőlőin kívül jártunk, egy embert fogtunk el s kérdeztük: »Hová ment ennek a várnak népe?« »Íme! most mennek ebben az irányban a hegyekbe«, mondá. Erre mi kezeit tüstént hátrakötöttük, lóra ültettük s a zablyát egyik szolga kezébe adván, nyugat felé mentünk a hegyek közé az ellenséget üldözve, a mikor száz főnyi szélgyorsaságú tatárral találkoztunk. Megbeszéltük és elhatároztuk, hogy azokkal együtt maradunk s én szegény a *Fátihát* ¹⁾ elénekelvén, gyalogosainkat a tatárok üres lovaira ültettem. Háromszáz lovas volt most együtt s azon napon a hegyek között tizennyolcz fényes, kristályüvegezésű hintóval menekülő háromszáz magyarral találkoztunk s a harcra felkészülve a két-lovas kocsikat s a bennük levő magyar leányokat elfogtuk és sok zsákmánnyal együtt százharminczegy foglyot megkötöttünk; a hegyekbe menekülőkkel nem törődünk s így azok megszabadulását megkönnyítettük. Közülünk csak egy ember esett el, azt is kocsira tettük. Két ember megsebesült, de azért megmenekült.

Baj nélkül és meggazdagodva indultunk tovább, mert négy irányból nyolczszáz ökröt, hatszáz juhot hajtottunk össze és hetven darab zsákmányul elfogott lóra tatár harczosainkkal némely foglyokat felültetvén, azon éjjel utazva, élfélkor *Szerbáz völgyébe* ²⁾ mentünk. Itt egy nádas átjáró van, melyet szóval elmondani lehetetlen. Azon éjjel a kocsikkal táborot készítettünk, foglyainkat mind megkötöttük s négy irányba öröket állítottunk fel. Reggelig a háromszáz ember ébren, felkészülve állott s az összes állatokat összeretelvé, reggeltől fogva tizennégy óráig mentünk s százezer bajjal, fáradtsággal, félelemmel és rettegéssel a *Paján* ³⁾ hegyen áthalolva, *Bahár Zedvár* ⁴⁾ vára előtt aludtunk.

¹⁾ Fátíha, a Korán első fejezete.

²⁾ Törökül: *Szerbáz deresz*.

³⁾ Török írással: پایان.

⁴⁾ Bahar Zedvár (بحار زدار), talán Bihar Zsidóvár?

Zedvár vára. Ebben az országban a »vár« szó »kálá«-t ¹⁾ jelent. Ez a vár az erdélyi királyok alá tartozik s Kemény Jánosnak birtoka. Sűrű erdők és hegyek között, meredek szikla fölé kőből készült három bástyájú csinos kis vár ez. Alatta a *Zedvár* folyó folyik, mely keleti irányba haladva a Szamos ²⁾ folyóba ömlik. A vár közelében, sűrű fák között lesben voltunk s őreinkkel készen állottunk. Mihelyt reggeledett, őreinket a lovakkal előreküldöttük s mi is egy óráig mentünk már, a mikor őreink hirtelen odajöttek s mondák: »Hej! segítség! ez ellenség a hegyszoros nyílását elfoglalta s nagy fákat levagdálva, a baloldalon fegyverben áll.« Mi a tatárokkal egy helyre gyülekezvén, tanácskoztunk. A kezeink közt levő foglyok közül azokat, kik kardot foghattak volna, egyszerre kardra hánytuk s az ökröket és juhokat mind ott hagytuk, a szekereinket pedig tábor módjára elrendezvén, a *Bortin bogázi* ³⁾ nevű helyre mentünk és ott újra tanácskoztunk. Mialatt az ellenség a hegyszorost őrizte, száz vitézünk a hegyről sűrű golyózáport röpített az ellenségre, mi pedig kétszázan *Alláht* mondva, a völgyben munkához fogtunk s az ellenséget a szorosból kiűztük, lovasaikat lovasaink, gyalogosaikat gyalogosaink megtörték s kétszáz magyart és két asszonyt elfogtunk s így az előbb megölt foglyainkért kárpótlást találtunk. Igen sok zsákmányt és ott hagyott ökreinket is elhajtván, a foglyokat elvittük s hála Alláhnak! a fogságtól megmenekültünk és midőn gondtalanul mentünk, tizenkét magyar fogoly így szólt: »Ha mi titeket könnyű úton, épségben táborotokba elvezetünk, vajjon minket szabadokká tesztek-e?« Mi esküvel mondtuk: »Szabadokká teszünk«, s bízva bennük, kalauzokká tettük őket. Szidi pasa idejében kétszer mentünk Erdélyországba, de ezt az utat nem láttuk, mostani társaink között sincs senki, a ki látta volna. A tatárok pedig nem rendes úton jöttek be azelőtt sem. Ezért tehát a foglyok után indulva 13 óráig mentünk s az úton sok ökröt és juhot elhagytunk. *Sicse dereszi* ⁴⁾ állomáshelyre érkeztünk.

Két oldalról égis erő hegyek közt folyik a *Sicse* folyó, mely két *konaknyira*, Déva vára közelében a nagy *Maros* ⁵⁾ folyóval egyesül. Azon éjjel örködve feküdtünk le e völgyben. Reggel abban a völgyben a *Sicse* folyón száz-

¹⁾ Kálá = vár.

²⁾ Itt is összetévesztette a folyókat Evlia.

³⁾ *Bortin bogázi* = Bortin szoros.

⁴⁾ *Sicse dereszi* (شیدجه درسی) = Sicse völgye.

⁵⁾ Törökül: موریش (Moris) néven fordul elő e helyen.

tizenháromszor keresztül mentünk s már egészen kétségbe estünk; ötven helyen vasbánya — műhelynél mentünk el s fel-alá, sziklán, vizen keresztülmenve, újra néhány ökrünk és juluunk elmaradt. Két kocsink a hegyről leszaladva darabokra törött, hat foglyunk meghalt, az előbbi ütközetben vértanúvá lett társunk pedig felpuffadván rossz szagot terjesztett. E völgy két oldalán égig emelkedő sziklák fölött sólyom, karvaly és kánya fészkel. Mostanáig már huszonegy esztendeje, hogy utazgatok, de ily félelmes, veszélyes és irgalmatlan helyet még nem láttam.

Már teljes tizenkét óráig mentünk ebben a völgyben, de a kimenekülésnek még semmi nyoma nem volt, ugyannyira, hogy életünkről és megmenekülésünkről valamennyien kétségbe estünk s a kalauzoló ellenségekhez így szóltunk: »Hej! átkozottak! ebbe az irgalmatlan völgybe miért hoztatok bennünket?« Mire vigasztalásul azt mondták: »Más hegyszorosokban veszély van, de ez a *Sicse* völgye ha fáradtságos is, nem veszélyes.« Szóval, ilyen vesződtséggel ebben a völgyben még nyolcz óráig mentünk kelet felé s éjfél tájban *Boscsa dereszi*¹⁾ szájánál *Sicsevár*²⁾ várához érkezünk.

Sicsevár vára. Erdélyhez tartozik, de a német császár is ötszáz katonát helyezett beléje. A Szidi Ahmed pasa által megölt Rákóczy volt a tulajdonosa. Az ő halála után anyjára maradt. Vára a *Sicse* völgy nyílásánál, tágas helyen, kerek alakú, köéépületű erős vár, szép bástyával. A vár árkáiban a *Sicse* folyó folyik s éjjel, mikor a vár kapuját és falát kivilágítják, a várárok is ki van világítva. Ime most is ilyen világítás mellett az összes ellenség örködött a várban és: »*Pazsorezs! pazsorezs!*«³⁾ jelző kiáltásukat hangoztatták a várból, miközben mi egyszerre csak a vár tövében találtuk magunkat. Hirtelen valamennyien zavarba jöttünk s megmenekülésünkről aggódni kezdtünk, elbámultunk, ánde egyszerre csak a szekereken belül és kívül levő foglyaink jajveszékelní kezdettek. Azonnal magunkhoz jöttünk mindnyájan s tudtuk, hogy mibe jutottunk. Hadi zsákmányunkról lemondva a kiabáló foglyok mindegyikébe kést ütöttünk s azoknak, kik minket erre a helyre hoztak, a fejét levágtuk. A kiabálás és jajgatás erre megszünt.

Mikor mondogattuk, hogy vajjon e zavarteljes helyzetből mire jutunk, foglyaink egyike így szólt: »A ti had-

¹⁾ Boscsa dereszi = Boscsa völgye.

²⁾ Törökül írva: *شاهوار*, ilyen néven egészen ismeretlen hely.

³⁾ *پازورز* (pazsorezs) egészen érthetetlen szó. Valami magyar szó elferdítése lehet.

seregetek közel van ide, ha engem szabaddá tesztek, baj nélkül elvezetlek benneteket; ha nem vezetlek el, öljetek meg engem is, mint ezeket. Csakhogy azon az úton, melyen én vezetlek, kocsikkal nem lehet menni, de nagyon közel van.» Miután megesküdött, őt kalauzá tettük s tizenhat kocsin levő hadizsákmányunkat s a leányokat és fiukat a kocsiból kifogott lovakra raktuk fel, néhányat pedig a tatárok ültettek lovaikra, a juhokat ott hagytuk, a marhákat elhajtottuk s újra a Sicse völgyében mentünk félóráig, a mikor keleti irányban egy magas sziklára értünk fel s midőn a fölötte levő sűrű erdőségen haladva éjjélkor mende-gélünk, egyszerre nagy tüzet láttunk. »Vajjon mi ez?« kérdeztük a fogolytól. »Szászváros¹⁾ az, — mondá ő — íme! seregetek azt a várost is megtámadta, de abba a városba innen két napig tart az út.« Ebben megnyugodtunk s a mögöttünk maradt Sicsevár erődtményben megtudták, hogy a foglyokat megöltük, azért azon éjjel ezer ágyulóvést tettek reggelig s az eget-földet megrázkódtatták. Négy oldal-ról a pokol mélysége volt körülöttünk s így jutottunk még azon éjjel a *Kest*²⁾ folyó partjára. Ez a folyó a *Lipán*³⁾ hegyekből jön s az említett Sicsevár árkaiban a *Sicse* folyóba ömlik s együtt alább a Maros folyóba szakadnak.

Azon éjjel e folyón százezer fáradtsággal keresztül-hatolva s reggelig menve, hála Istennek! az iszlám sereg főújtára jutottunk s némely portyázó katonákkal is talál-koztunk, Déva vára alatt pedig az iszlám sereghez érkez-tünk. Már azelőtt háromezer darab ökröt és juhot küldöt-tünk a táborba s azok egyik napon meg is érkeztek és ezer piászteren keltek el, mikor megérkeztünk a pénzt készen találtuk. A magunkkal hozott foglyokat és hadizsákmányt a tábori vásáron eladtuk s összesen hét *kisze* pénz jött be, melyet társaimmal, valamint az utóbb hozzánk szegődött tatárokkal testvériesen elosztottunk. Nekem szegénynek negy-ven piaszter és egy rabszolga jutott.

* * *

Déva vára. Mikor Várad ostromára mentünk a fácseti Ali aga rokonságából való Láfi-zádénak a fogságból való kiszabadítása végett, e Déva várába jöttünk s egy éjjel a kapitány vendégei voltunk. Abban az időben leírtuk ezt.⁴⁾

¹⁾ Törökül írva: صاع وارش.

²⁾ Törökül: كشت (Kest).

³⁾ Törökül: لپیان (Lipán).

⁴⁾ Evlia Cselebinek ezt a leírását l. fennebb.

Most a kapitánya Ali pasa szerdárnak meghódolt s ajándékkal jött hozzá és az iszlám katonasággal sok adást-vevést csinált, így békében is maradt. Innen elindulván, egy óráig mentünk észak felé és *Szászváros* várához érkeztünk.

Szászváros vára. Az erdélyi királyok alá tartozik, de a szász magyarok hatalmában van. Benne a német császárserege volt, mely nem hódolt meg, hanem a várat üresen hagyván elment; külvárosa felégettetett. Vára egy hegy tövében szép, kerek vár, árka vízzel van tele. Nagy külvárosát különféle paloták, fogadók és templomok ékesítették; szőlőkkel, kertekkel, csársíval és bazárral díszített szép város volt, melyet mikor felégettek, annyi kincs és élelmiszer volt benne, hogy az iszlám katonák meggazdagodtak azzal. A hegyekben és szőlőkben háromszáz vitézzel itt is foglyokat és zsákmányt szereztünk s ezeket az iszlám táborban eladván, a háromszáz vitézzel háromszáz piaszterhez jutottunk, ezért a kiállott fáradságainkat semmibe sem vettük. A következő nap e várból elindulván, északi irányban hat órig mentünk s *Vincsazvár*¹⁾ várához érkeztünk.

Vincsazvár vára. Erdély királyai alá tartozik, de az elhúnyt átkozott Rákóczy birtoka s a benne levő ezer harczedzett német éppen nem hódolt meg, hanem ötszáz ágyúlövést tett s az iszlám seregnek lehetetlen volt azt megközelíteni. Mit csináljunk? A szeraszker nem azért küldetett Erdélyországba, hogy ágyúkkal várat ostromoljon, hanem csak az volt a küldetése, hogy királyt tegyen oda és a három évi adót beszedje.

Ez a Vincsazvár a Maros folyó túlsó partján az ég csúcsához hasonló magas hegy tetején kőépületű, erős vár. Négy oldalán völgyek, halmok, alacsony hegyek vannak. A Maros folyó innenső oldalán a hídfőnél nagy külvárosa van, melyet nagy templomok, házak, fogadók, csársík és bazárok díszítenek. Egyik éjjel a szélgyorsaságú tatár sereg ennek a városnak minden emberét elfogta s temérdek kincset és igen sok élelmiszert talált benne s a várost felgyújtotta és elpusztította.

Ez a város a magyarok előtt oly tiszteletben áll, mintha elődeik sírja volna. *Amde a tatár nem a tisztelet- és kegyelet-tudó népből való* s a szegény lakosok csak úgy mentették meg életüket, hogy megadták magukat.

Innen elindulván északi irányba mentünk s a tatár sereg Kemény János király táborával megütközvén, tízezer fogollyal tért vissza az iszlám táborba. Az iszlám seregben

¹⁾ وينچازوار (Vincsazvár), Alvincz város török neve.

oly nagy öröm és vígság volt, hogy azt leírni nem lehet. Azután a falvakat gyujtogatva, rombolva mentünk a Maros folyó partján s az egész iszlám sereg egy szép hídon ment keresztül és a muszalmán csapatok zászlóaljai előrehaladván, *Belgrádtól*¹⁾ (Gyulafehérvár) egy ágyúlövés távolságban megszállottak.

Erdel Belgrádi (Erdély Belgrádja, vagyis *Gyulafehérvár*). Ezt a várat a Dunánál fekvő *Belgrád* elfoglalása után építették s Belgrád nevet adtak neki. Ez az erdélyi királyoknak tartózkodási helye. Vára a Maros folyó partján egy nagy síkságon fekszik, négyszögalakú erős vár. Öt téglapítkezésű bástya van, mint Várad várának; két kapuja közül egyik keletre, a másik nyugatra néz. A vár belsejét sakktábla festésű főutak s oly művészi templomok díszítik, hogy azt leírni nem lehet. Fogadó, imáretok, medresze (főiskola), pátriárkai és papi házak, csársi, bazár és bedesztán²⁾ ékesíték. A vár keleti oldalán levő fal felett, síkságra tekintve állt a királyoknak ritkaság palotája, melynek összes falait és kapuit különféle színű festmények, valamennyi oszlopát pedig zöldkő, gránit és szemakuszi³⁾ márvány díszítette. Valamennyi ablaka bronzkeretű s kristály- és muránói⁴⁾ tüköruveggel volt üvegezve; padozata indiai mozaikmunka gyanánt finom márvánnyal kirakott kövekkel volt fedve. Különböző alsó és felső helyiségeiben szökőkutak, víztartó medenczék és csurgók vannak, melyekben tiszta víz bugvog. Ilyen különféle művészi munkák ékesíték.

A vár lakói tudták, hogy az oszmánli seregnek ellen nem állhatnak, azért ezt az erős és gyönyörűséges várost elhagyták s valamennyien a hegyek közé futottak. A vár minden részét elfoglaló tatár sereget lehetetlen volt megfékezni s először a templomok harangjait szedték le és más kincseket is találván, határtalan és megszámlálhatatlan zsákmányt foglaltak el, azután pedig ezt a szép várost felgyujtották s ez a kíváncsú, művelt város elhamvadt s benne egyetlen épület sem maradt meg. Mikor azelőtt Mohammed Géráj khán a jenői útközetbe ment, ezt a várost útban találta s e Belgrádot körülzárolta és hat nap, hét éjjel

¹⁾ A törökök Gyulafehérvárt *Erdel Belgrádi*, Székesfejérvárt *Üsztülni Belgrád*, Nándorfehérvárt *Tuna Belgrádi*, vagy egyszerűen *Belgrád* néven nevezték.

²⁾ Bedesztán vagy bezesztán, árucsarnok, hol szövetekeket árúsítanak.

³⁾ Szemakusz, Kis-Ázsiában van, márványbányájáról híres.

⁴⁾ *موران جاملر* (murán dsámlár) muránói tüköruveg. Murano Velence mellett van, üvegyártásáról híres.

nagy csatát vívott, végtére a vár ostromát abbanhagyán, a khán ő fensége a külső várost felégette s úgy távozott el. Azon idő óta az erdélyiek a várost felépítették ugyan, de most felgyújtatván, elpusztult. Ha ennek a várnak népe ügyesen felkészült volna, sok anyát könybe borítva nagy csatát vívott volna, mert a vár keleti része tiszta mocsár és süppedékes hely; ha a könnyű sereg meg is be abba, a kimenetelre utat nem találván, elsüllyed.

E város levegője és vize, kertjei, szőlője kellemesek. Az iszlám sereg itt két napig pihent. A tatár seregnek újra rendelet adatott, hogy előcsatározásra induljon, azért tizenkétezer katona Kemény János üldözésére elindult. Onnan 5 óráig menve a Maros folyó partján álltunk meg s az összes virágzó falvakat kirabolva, felégettük.

Onnan északra 3 óra alatt *Antvár*¹⁾ várához jöttünk. Építője *Jezdebán*²⁾ volt. Ez is az erdélyi királyok hatalma alatt áll, de *Rédei István-oglu*³⁾ birtoka. A Maros folyó partjától kissé távolabb egy síkon fekvő szép vár volt, melyet kolostorok, szép paloták, csársírok és bazárok, fogadók és más imáretok ékesítettek. Iszmáil pasa csárkhádsíval a tatár sereg előre menvén, az összes vagyont és kincset zsákmányul foglalta el, a várost pedig felégette. Csak a pinczékben és kertekben elrejtett vagyon maradt meg, mely az utóbb érkező iszlám csapatok birtokává lett.

Onnan ismét északi irányba 4 órán át hegyen, folyón és sok réten áthaladva, *Poncsab*⁴⁾ állomáshelyre jöttünk, mely nagyon virágzó kerület volt, azonban a tatárok Kemény János tábora után menvén, ezt a kerületet elpusztították s húszezer foglyot hozva magukkal, a táborba győzelmesen és diadalmasan tértek vissza. Egy foglyot most már egy piászterért kezdtek eladni. Azután 3 óra alatt *Tordára* érkezünk.

Torda városa. Az erdélyi király alá tartozik, de külön kormányzóság, melyből temérdek kincset kapnak.⁵⁾ Az öz-

¹⁾ Törökül így van: *آنتوار* (Antvár), bizonyára íráshiba e helyett: *اويوار* (Ujvár), vagyis Maros-Ujvár.

²⁾ *يزدبان* (Jezdebán), ismeretlen név.

³⁾ *ردی اشوان اوغلی* (Redei István-oglu), Rédey István.

⁴⁾ Törökül: *پونچاب* (Poncsab), ilyen nevű hely nincs, ezt is íráshibának tartom e helyett: *Kövend*, mely Torda-Aranyosmegyében van.

⁵⁾ Törökül ez a kifejezés van: *Misze kházineszi hászıl olur* = Egyiptom kincse származik; vagyis nagy jövedelmet hajt.

szes végekre és más tartományokba ebből a városból megy a só, a lakosai mind sóbányászok. A ki az itteni sóbányákat nem látta, az a világon még nem látott rendkívüliséget, mert nagyon félelmes, veszélyes földalatti helyek ezek, a hol minden egyes bánya a pokol fenekéig leérő gödörnek látszik s Allah óvjon, hogy Mohammed népét, ha fogságba kerül, ezekbe a sóbányákba helyezték, mert onnan kiszabadulni nem lehet. E helyen a sósziklák hegyek módjára összehalmozódtak úgy, hogy a katonák lovai, öszvérei és tevéi, ökrei és juhai ezt a sót jókedvűen ették és nyalogatták. Ilyen sóbánya csak kettő van a világon: az egyik ez az erdélyi *Torda*, a másik Oláhországban *Okia*; ¹⁾ más országokban a sót a tavakból és a tenger partjairól szerzik; Hádsi Bektás Veli sója kristályszerű kő, az oláhországi és tordai só pedig elefánt nagyságú sziklákból áll. Ennek az erdélyi tordai sóbányának közelében nagy város van, mely kertjeivel, szőlőivel, szép középületeivel mintha Irem kertje volna. E városban egy napig időzván, ezt is felgyújtottuk s olyannyira elpusztult, hogy romhalmazzal egyéb nem maradt a helyén. Én szegény újra engedélyt kaptam Melek Ahmed pasától s ötven jól felfegyverkezett vitézzel eme Torda városától nyugatra egy nap és egy éjjel a hegyek közt portyázva, *Sólyomkővár* ²⁾ várához érkeztünk.

Messziről nézve ezt a várat, az ellenség várának véltük s előresiettünk. Új mináretjét az építőmesterek még nem készítették el, noha ez a vár, mikor a mi szeraszkerünk, Ali pasa, Váradot elfoglalta, már akkor önkényt meghódolt s az iszlám birodalomhoz kapcsoltatott és a váradi pasa császári *khászához* ³⁾ tartozó vajdaság és kerületi székhely lett. Várad pasájának, Szinán pasának emberei minket meglátva elbámultak s egymás közt tanakodni kezdtek, mondván: »Vajjon kicsodák ezek?« — Mikor megtudták, hogy portyázó csapatok vagyunk, így szóltak: »Hé! vitézek! Isten hozott benneteket! Egy hónapja, hogy az iszlám seregről semmi hírt nem hallottunk, ti honnan jöttetek és hová mentek? hol az iszlám sereg?« Kérdezősködéseikre válaszoltuk: »*Valláhi!* ⁴⁾ mi az iszlám sereget a sótermelő *Torda* városában hagytuk

¹⁾ اوکيا (Okia), Ocna város Romániában, sóbányájáról híres.

²⁾ سلوم قووار (Sólyomkővár) Biharmegyében. A vár romjai maig is megvannak.

³⁾ A *khász*, a pasáknak magánjövendelmét képező birtok. *Császári khász*. törökül: *khász-i humájun*, pedig az uralkodó részére fentartott birtok, melyből ő egyes részeket használat végett elajándékozott.

⁴⁾ *Valláhi* = Isten bizony!

s egy nap és egy éjjel sietve jöven, ezt a várat az ellenség várának véltük; hála Istennek, hogy iszlám földre léptünk. »Erre elbámulva és csodálkozva így szóltak: »Hé! lelkem! az a sótermelő város a mi várunktól hat konaknyira van; ti e hitetlen országon negyven-ötven vitézzel hogyan jöttetek át?«, s nagyon dicsérve és magasztalva megvendégeltek bennünket. »Vigyázzatok testvérek! — mondák ők — ebből a járásból senkit el ne fogjatok, falut fel ne gyujtsatok, mert tudjátok« s igen sok ajándékot adtak nekünk. Én szegény pedig így szóltam: »Nézzétek vitézek! miután mi lóháton ide eljöttünk, életünkkel és fejünkkel játszó csapat vagyunk, mi ebben a tartományban nem jártunk, falvait nem láttuk, városait nem ismertük. Hogy ne üresen térjünk vissza táborunkba, ama közmondás szerint: Az éhes farkas a juhok kergeti — mi is vadászni megyünk. Azt kérjük tehát tőletek, hogy ennyi vitézetek közül ültessetek lóra velünk öt-tíz útmutató vitézt, a kik nekünk az ellenség falvait megmutassák, ők azután a határaitokról visszaforduljanak.« Némely vitézek így szóltak: »*Valláhi!* ez okosan van« — s tíz vitéz készen is volt s velünk jött.

Ez a Sólomkővár fa-palánka és nagyon erős hely. Benne ezer válogatott vitéz van, egy dsámija, gazdag szertára és legjava magyar ágyúi vannak. Nagyon erős vár ez, melynek egy hegy aljára hajló kisebb magaslata van, a hegyen szállói vannak, csársija, bazárja és más középületei (imáret) még nem készültek el.

Egy darabig a várbeli társakkal mentünk. Azután ők szomorúan és kedvetlenül visszatértek, mi pedig keleti irányban menve a *Körös*¹⁾ folyón átléptünk s a Körös túlsó partján éppen akkor tíz ellenséges katona hat iszlám foglyot hajtott vele, mi azonnal kardot rántottunk s egy perc alatt körülveltük és elfogtuk őket. A hat mohamedámnak lánczait levettük s rájuk nézve valóban *Khizrhez*²⁾ hasonlóan érkezünk oda. Őket az ellenség lovaira ültettük, az ellenséget pedig gyalog hajtottuk magunk előtt. Négy irányba gyujtogatva, rombolva negyvenhat foglyot fogtunk el s az iszlám táborba visszatérvén, a foglyokat eladtuk s mindegyikünknek tíz piásztér jutott.

Onnan elindulván, északi irányba tágas és népes síkságon pusztítva, rombolva 6 órán át mentünk és *Szamos-Ujvár* várához érkezünk.

¹⁾ Törökül: كرش (Keres).

²⁾ Törökül: *Khizr*, a ki alatt Illés prófétát értik a muszlimánok.

Szamos-Ujvár vára. Igazi *Ünvár*; ¹⁾ az erdélyi királyok alá tartozik, de Szulejmán khán ideje előtt az egész Magyarországnak kereskedelmi székhelye volt.²⁾ Vára egy nagy tó partján hatszögű, erős építkezésű szép vár, hét új bástyafala van. Felszerelése és ágyúi jókarban voltak s hat-ezer harczedzett német katona volt benne, mégis mikor a győzelmes sereg alája érkeztén, megállapodott s napkeltekor az egész katonaság darázsra módjára a vár négy oldalának nekiesett, a hitetlenek a várból alig tudtak egy ágyút elsütni s egy puskát kilőni. Egyébre nem is volt tehetségük. A papok a bástya fölé a béke zászlóit kitűzték s jajveszékelnéi kezdettek, mondván: »kegyelem! kegyelem!« A vár nyugati oldalánál Melek Ahmed pasa hadtestéből a rumili katonák kötélhágcsokon a vár falaira másztak fel és néhány *szerdengecsdi* a bástyákra felhatolt. Midőn a lőrések és mellvédek tele voltak muszulmán harczosokkal, sokan az ellenség közül mintha gödörbe esnének, a vár árkaiba hullottak s azok ott haltak meg. Mohammed népe a vár kapuit kinyitotta s az összes harczosok bementek.

Még nem volt rá eset, hogy aláaknázás és lödözés nélkül így várat foglaltak volna el. Pedig mily erős vár volt ez! Amde az oszmánli seregtől való félelmükben kegyelemért esedeztek, kérésük azonban nem teljesített s néhány ezren megkötözött foglyok lettek, vagyonuk pedig a szegény harczosok hadizsákmánya lett. A lőrések fölött én szegény hét szolgálommal elénekeltém Mohammed *ezánját* s a győzelmi zászlókat kitűztük. A bálványokat és kereszteteket egyik templomban sem hagytuk meg s a képeket is kihordtuk. Magas építkezésű, művészi templomai vannak, melyek mindegyike az égbe nyúlik fel s mind kékes ónnal vannak fedve s különféle színű festménynyel kidolgozva. Kiadatott a rendelet, hogy hét templomába *míhrábot*, *mímber*t, a müezzinek *máhfílját* és *kürszit* ³⁾ helyezzünk el s helyesnek látszott, hogy a muszulmán harczosoknak s az egyistenhívő csapatoknak inahelyévé legyen.

A mi urunk, Melek Ahmed pasa azonban ezt nem tartotta czélszerűnek, ezért a birodalmi előkelők és oszlopos emberek s más tisztek és a harczosok öreg főnökei tanácskozásra gyűltek össze. Melek Ahmed pasa itt így szólt: »Ha azt mondjátok, hogy Erdélyországot az iszlám birodalomhoz

¹⁾ Törökül: *اوکوار* magyarul: híres vár. Evliának egy rosszul sikerült szójátéka ez: Ujvár, ünvár.

²⁾ Szamos-Ujvár vára, melyről Evlia itt megemlékezik, ma romokban van. A mai Szamos-Ujvár tudvalevőleg Apafi fejedelem alatt épült.

³⁾ A muszulmán dsámik főrészei ezek. Míhráb megfelel az oltárnak, a mímber és kürsi szószékek, a máhfíl korusféle hely.

kapcsoltátok, — ezt sem Jildirim Bajazid khán, sem Szári Gázi Szulejmán khán meg nem cselekedhették. Ők a Dunát jelelték ki határvonalul, erre az oldalra nem tekintettek, hanem azt mondták, hogy ez Mekka és Medina *vákuſſja* legyen s eltávoztak. Ez a vár egészen *Káfrisztán*¹⁾ közepén van s húsz nap alatt nehezen jutottunk el ide az iszlám területől. Ha a várat kijavítjátok s beléje Alláhnak annyi szolgáját helyezvén, eltávoztok, hogyan fogjátok ezután ezt megoltalmazni, mert a környéken az iszlám váraknak se híre, se hamva nincs. A boldogult Szidi Áhmed is helyezhetett volna embereket ide, mert az ellenség szeméit elkápráztatta s nehány ezret megsemmisített belőle s előbb ezt megfékeztvén, az egész Erdélyországot hozzákapcsolhatta volna.« Ezt mondván elhallgatott. Erre a tanácskozók valamennyien így szóltak: »Okos tanács ez. Ez a vár a királyoknak régi székhelye, ha ezt az iszlám birodalomhoz hozzákapcsoljuk is, ahány ellenség csak jön, ezt mind megtámadja, elveszi s miatta nehányszor a háború bajait fogjuk viselni. DSámít, mecsetet lehet benne készíteni, de megőrizni nem lehet.«

Ez okból a házakból, templomokból minden értékes dolgot elvittünk s ezt a virágzó várost felégettük és így leírhatatlan sok zsákmányhoz jutottunk. Sőt a királyok palotájával szemközt levő templomban nehány király holttestét is találták a harcosok. Az egyik nagyon értékes drágakövekkel díszített, ezüst trónon ült olyan alakban, mintha kormányozna, fején drágaköves koronával és forgóval, rajta értékes selyemköpönyeg, derekán *Számszám*²⁾ öve és kard, kezében pedig drágaköves pálcza volt.³⁾ Négyfelől aranyozott porcellánedényekben különféle illatszerek s arany- és üvegserlegekben piros tulipánhoz hasonló borok, jobbról és balról száz erszény köriratos denár volt.

A harcosok a zsákmányolásnál egymásnak estek s ebben a csetepatéban hetvenen haltak meg. Az elhunytak számára a táborban gödröket ástak s oda temették őket; fölējök köveket raktak, hogy sírjok ismeretlen legyen, nehogy az ellenség megtalálja és elégesse őket.

A következő napon Szamos-Ujvárról elindulván, északi irányba mentünk. Azon napon a szerdárhoz kémek jöttek s a következő hírt hozták: »Kemény János király Ecsedvár környékén az összes hercegekkel, bégekkel százezer katonát

¹⁾ Káfrisztán = hitetlenek országa.

²⁾ *Számszám*, az arab regékben emlegetett hős.

³⁾ Evlia nem holttestet, hanem valami templomi szobrot láthatott s ezt írja le királyi holttest gyanánt.

gyűjtött össze s ma vagy holnap ellenetek jön. Az ellenségnek nagy felkelése van, mert Szidi Ahmed pasa meghalt. Míg hadseregünk egészen *Káfirisztán* közepébe nem húzódott, addig fejét sem mutatta. Vigyázatok!« A szerdárt erről értesítvén, gazdag ajándékokkal újra kémkedésre mentek.

Kiadatott a rendelet, hogy a podgyászt egyelőre el ne hagyjuk, a portyázók el ne távozzanak s a csapatok és podgyások egy helyen legyenek. Iszmáil pasa a budai ejálettel csárkhádsi lett, Hádsi Kászim pasa pedig hátvédő s Melek Ahmed pasa a rumili sereggel jobbról, Csaus-Záde az anatóliai sereggel balról foglalván állást, az iszlám tábor összes katonasága felfegyverkezve lassan-lassan indulni kezdett. Ez ijesztő hírnek Ali pasa szerdár nem örült s most megbánta, hogy Szidi Ahmed pasát megölte és szomorúan dohányozva ment előre. A megboldogult Szidi volt a hadseregnek lelkierője, az ellenségnek pedig Arzaele.¹⁾ Azután 5 óráig menve, néhányszor százezer kévés buzakepek között termékeny mezőn haladtunk át s a Szamos folyó partján egy réten megállapodtunk. Itt a szerdár tízezer ellenségvadászó tatárt elküldött, hogy raboljanak s Kemény János királyról hírt hozzanak. En szegény nem mentem velük.

A tatárok azon nap és éjjel portyáztak. Szatmár-megye²⁾ nevű helyen néhány ezernyi ellenség egy mocsaras tó mögött táborot sánczolt és abba bement. Köröskörül nagy árokkal gyanánt gödröket ásott s faágakkal és rőzsével elzárta s bevonulva nagyon sok értékes dologgal bezárkózott. Mikor a tatárok s a velük ment határszéli puskások, kétezer válogatott gyalogos és lovas, ennek hírért vették, az említett tábor ellen mentek. A hitetlenek a mocsáros helyről valamennyien kijöttek s teljes három órán át öldöklés és ütközet volt. Végére a tatárok oldalt fordultak s az ellenség azt hitte, hogy megfutamodtak s üldözésükre mind kijöttek a táborból. Midőn a síkmezőre érkeztek, a tatárok egyszerre visszafordultak és a határszéli harcosokkal az ellenséget közrefogták; néhányat kardra hánytak, minden vagyonukat, továbbá a gyermekeket és házi népeiket elvitték és elfogták s a hetedik napon sok zsákmánynyal és húsz-ezer fogolylyal tértek vissza a táborba. Mikor a foglyokat az iszlám vásárra vitték, azok kétszerannyinál is többen voltak, mint a mi katonáink.

Az én szolgálaim is hoztak három *magyar diákok*,³⁾

¹⁾ Azrael a halál angyala a muszulmán hit szerint.

²⁾ Törökül: Szatmár neváhléri (Szatmár kerületei), a mit Szatmármegyének fordítottam.

³⁾ Törökül: Ücs áded madsar diáki.

vagyis író, olvasó embert; ezek egyike nagyon jártas volt a történelemben, *golsza* ¹⁾ volt, vagyis a világot össze-vissza járta.

Eközben a foglyok nagy sokasága miatt az iszlám táborban félelem támadt s a főszerdár parancsára a gyermekeket, leányokat és fiatal asszonyokat megtartották, a kardforgatásra alkalmas férfiak közül pedig kilenczezeret a Szamos folyó partján megölték. Én szegény elbámulva mondtam: »Ej! Teremtő! nem kérdezzük miért cselekszel valamit, de micsoda rejtélyes titok ez, hogy kilenczezer embernek vére folyjon itt?« Azt mondták, hogy ezeket azért pusztították el, mert ha Kemény János jön, ezek a táborban megannyi ezer ellenségek lesznek. Ezalatt kémeink megjövén, hírül adták, hogy: »Kemény János a Tisza folyón átmenve húsz konaknyira befelé távozott.« A sereg erre felvidult és igen sajnálták és bánták, hogy a kilenczezer foglyot megölték. A Szamos folyó partjától elindulva, ismét északi irányba Kemény János király után mentünk s 5 óra múlva újra a Szamos folyó partjánál állottunk. Azelőtt Rákóczy király itt Szidi Ahmed pasától való félelmében nagy tábort ásatott, melyet egy napig alig lehetett megkerülni. Ennek az árka nagyon mély és a Szamos folyó folyik benne. Egyik felől volt a nagy Szamos folyó s az árkon kívül a keleti oldalon még nádas, mocsaras hely is volt. Rákóczy király ebben a táborban sem maradhatott meg.

Onnan elindulván, *Kis-Torda* ²⁾ nevű helyre értünk. Ez is az erdélyi királyok alá tartozó népes város. Itt is nagy sóbánya van, mely Egyiptom kincsével felérő jövedelmet hoz; külön herczegség. Ezt a várost is üresen találtuk s minden kész jószágot elvívén belőle, felgyújtottuk. A Szamos folyón nyugodtan keresztülmentünk s mind a két oldalon termékeny dombokon áthaladván, *Kolozsvár* ³⁾ várához érkeztünk.

Kolozsvár vára. Építője *Lajos* nevű király volt, a ki a Krisztus után való 1503. esztendőben született s a negyvenedik évben Szulejmán khántól való félelmében ezt a várat építtette. Jelenleg az erdélyi királyok alá tartozik. Benne a német császárnak is háromezer katonája volt, azért a vár a szerdárnak nem hódolt meg. A külvárosa megtámadtatván, a várbeli magyarok látták, hogy a vár a jóakarattérségére maradt, ezért a bástyákra a meghódolás zászlóit

¹⁾ غولسه, ismeretlen jelentésű szó. Talán a magyar *kósza* szó átvétele a török nyelvbe.

²⁾ Törökül: Kücsük-Tórda, magyarul: Kis-Torda.

³⁾ كولوزوار

kitűzték s *Hereko*²⁾ nevű kapitányuk ajándékokkal jött a szerdárhoz és meghódolt. Vára egy szőlődomb tövében fekvő, négyszögalakú erős épület, kerülete négyezer lépés. Egyszerű fala, negyven tornya, négy kapuja, várárka van. Fellegvára nyugati irányban van, melyre nézően van egyik kapuja. Ezen kapu felől van egy vízi malom. Keléti irányban van a *külvárosi kapu* s délre a *Mesátlik*³⁾ kapu; ez oldalon a várárok nem mély. A várba mindenki bement s azt meg nézte, én szegény is bementem s megnézegettem. Tizenegy szép kolostora van, mindegyiknek cziprushoz hasonló magas tornya van, melyek ezüsthöz hasonló ónnal, bronzsal, bádoggal vannak fedve. Mindegyik templom kupoláján ember nagyságú, aranyfényű keresztek és feszületek vannak; a templomok mellett főiskolául szolgáló papi házak állanak; raktárak, vásárterek vannak; az asszonyok adnak, vesznek s férjeik is valami munkával foglalatoskodnak. Az iszlám seregtől való félelemből a környékbeli falvak lakossága a várba jött s ez oly népes volt, hogy egy talpatnyi hely alig maradt. Négyezer katona is készenlétben volt itt. A város levegője és vize nagyon kellemes. Miután mindent megtekintettem, társaimmal visszatértem a táborba. Onnan 4 órán át menve *Fiz*³⁾ állomáshelyre jöttünk, a mely egy rétség. Onnan 3 óra alatt *Sebes-Ujvár*⁴⁾ várához jöttünk.

Sebes-Ujvár vára. Építője *Mikhádi László*⁵⁾ nevű király, a ki a német császár hatalmában levő . . .⁶⁾ várbán nyugszik. A magyar történelmekben ez van írva: »Ennek érsek fia⁷⁾ nevezetes király volt.« Ez a vár is az erdélyi királyok alá tartozik, de *Disván királ-zádenek*⁸⁾ öröklött birtoka. A váron kívül eső város felgyujtatván, a várbeli ellenség is feladta a várat kegyelemre; a benne levő tisztek, fegyveresek, nemesek a várból kijöven, ajándékokkal a szerdárhoz mentek; egy *oda* janicsárt és lovas *jászákcsit*⁹⁾

¹⁾ Törökül: *هركو* (Hereko).

²⁾ Törökül: *مشاتلق* (Mesátlik).

³⁾ *فيز* (Fiz).

⁴⁾ *شيش اويوار*, Sebesvár Kolozsmegyében, ma romokban van.

⁵⁾ Törökül: *ميكخادي لاسلو* (Mikhádi László).

⁶⁾ Olvashatatlan az eredeti kéziratban, a török kiadó is pontokkal jelzi.

⁷⁾ Talán Báthory Endre bibornokról szól, a ki erdélyi fejedelem volt.

⁸⁾ Törökül: *دشوان قرال زاده*, Sebesvár ekkor a Bánffy családe volt. *Disván királ-záde* érthetetlen.

⁹⁾ *Jászákcsi*, a janicsárok egyik osztálya.

elfogadtak. Vára a Körös ¹⁾ folyó partján hatszögű, köépületű szép vár, erős bástyákkal. A békekötés után a szerdárnak díszlövéseket tettek s nagy vígság és sok adás-vevés volt. Elelmiszert, italokat, sok lópatkót és szeget találtunk itt. A várban levő ötezer német katona is nyugodtan maradt.

Az említett Körös folyó *Sebesvár* hegyeiből ered s két ágra szakad. Egyik ága Várad tövében megy el, a másik a *Kis-Náment* ²⁾ felvevén, Várad alatt elfolyik s egy *konakra* lefelé halad és a Sziaius pasa testvére Huszein pasa által épített *Fekete-Bátor* vára alatt is elfolyik s egy *konakra* nyugati irányban haladván, a mi *Csongrádunkhoz* ³⁾ közel, a nagy Tisza folyóba ömlik.

Sebes-Ujvár alól elindulván, 5 óra alatt *Udvar-kapudáni-szerájba* ⁴⁾ jöttünk. Művészi palota volt itt, melynek leírására erőtlen a nyelv, gyenge a toll. Ezt a paradicsomi palotát a zsákmányolók és fosztogatók egy percz alatt felgyujtották s a földdel egyenlővé tették. Itt a réten az összes tisztek tanácskozáásra jöttek, mert *Vásárhelyen* ⁵⁾ a hitetlenek fellázadtak s nem lehetett ellenük indulni.

Meredek hegyeken és göröngyös utakon ismét északi irányba mentünk s 3 óra alatt *Szindek* ⁶⁾ nevű helyre jutottunk. E helyen a sok társzékér és ágyú nem járhatott, azért az összes podgyász megőrzésére a mi urunkat, Melek Ahmed pasát rendelték ki s mivel a meredek hegyekben néhány szekér elromlott, e helyen két napig várakoztunk. A velünk jövő foglyok számát Isten tudja. Egy-egy tizenöt éves foglyot száz *ákcsen* s egy lovat ötven *ákcsen* adtak itt el. Az iszlám táborban oly sok zsákmány volt, hogy mindenki emiatt esett kétségbe s a tábor helyén igen sokféle tárgy ott maradt. Néhány asszony és fiú a tábor helyén minden aggodalom nélkül járkált. Ezeket a helyeket *Bihar kerületnek* mondják; nagyon termékeny helyek. Onnan 5 óra alatt *Dizváros* ⁷⁾ nevű városba érkeztünk.

Dizváros. Az erdélyi királyok birtoka. A tulajdonképi

¹⁾ Törökül: كرش (Keres).

²⁾ Törökül: كيش نامن, ily nevű mellékfolyója nincs a Körösnek.

³⁾ چوكراد

⁴⁾ Törökül írva: اوتوار قپودانی سراي, egészen ismeretlen név. Talán Bánfi-Hunyad?

⁵⁾ Maros-Vásárhely, hol a székelyek a mozgalmat Kemény érdekében megkezdették.

⁶⁾ سندهك (Szindek).

⁷⁾ دزواروش (Dizváros vagy Dezváros), felismerhetetlen helynév.

Erdélyország ezen a helyen kezdődik. A város dombos helyen fekszik s tizenkétezer cserepes háza van s a kik látják mind elbámulnak rajta. Iszmáil pasá csárkhádsinak serege sok zsákmányt vivén el, ezt a kedves várost is felégette és elpusztította. Én szegény összetalálkoztam a mi urunkkal, Melek Ahmed pasával és együtt tekintettük meg. Hasonló volt ez a napfényhez és a tenger cseppjéhez és a szemet elbájolta.

Innen elindulván, 4 óra alatt *Mádenghiáh* (Bányahely) állomáshelyre jutottunk. Valóságban legelőbányának lehet ezt nevezni. Az iszlám sereg e nagy réten két napig pihent s a tatár lovak és a katonaság állatai a réten jóllaktak. Innen 5 óra alatt dombos és mocsaras helyeken mentünk keresztül s a Szamos folyó partján állapodtunk meg. Ez a folyó a keleti részen levő székely hegyek közül *Szál*¹⁾ nevű hegyből ered s útközben huszonegy várat érint s *Námin*²⁾ és *Kálló*³⁾ várak közelében a nagy Tisza folyóval egyesül. Nagyon jó víz. A folyó Erdély közepéből folyik s több völgyet, falvat, várost, várat, szántóföldet megöntöz, ezután északra foly s újra visszatér.

Itt én tizennyolcz vitézzel a Szamos folyón átmentem s keleti irányban a hegyeken keresztülmenve, egy éjjel hajnal tájban egy falut megtámadtunk s tizennégy szép ifjút elfogtunk és százötven ökröt, kétszáz juhot zsákmányul magunkkal vittünk. Szerencsésen visszaérkeztünk a Szamos folyó partjára s itt zsákmányunkat eladván, nekem huszonegy piászter jutott. Egy *Onáde Kázim*⁴⁾ nevű ifjút osztalékban magamnak tartottam.

Ezután 4 órán át északi irányban menve a Szamos folyó partján, Irem kertjéhez hasonló helyen megállapodtunk. A tengernyi katonaság letelepedvén, a környékbeli falvakat mind kirabolta és felégette. A falvak és mezők elpusztítása végett e folyó partján 10 napig időztünk s végre az egész sereg szerencsésen átment a folyó túlsó partjára s keleti irányban haladva, 5 óra alatt hegyeken és völgyeken mentünk át s egy síkságon, melynek a nevét nem tudom, megállapodtunk. A seregnek megparancsoltatott, hogy a sátorában levő foglyot mindenki jól őrizze. Onnan 2 óra alatt *Kővár*⁵⁾ várához érkeztünk.

¹⁾ *سَال* (Szál), mely alatt a radnai hegy értendő.

²⁾ *نامین* (Námin) = Vásáros-Námény.

³⁾ *قالو* (Kallo) = Nagy-Kálló.

⁴⁾ *اوکاده کازیم* (Onade Kázim), neve után itélve oláh lehetett.

⁵⁾ *قوار* (Kővár), a régi Kővár-vidék székhelye.

Kövár vára. A »*Tás kálá*«¹⁾ magyar elnevezése. Az erdélyi királyok alá tartozik. Rákóczy fiának, *Pupalinak*²⁾ birtoka. Építője *Gorándi Miklós*³⁾ nevű király volt. E vár nem hódolt meg, hanem seregünkre száznál több ágyulóvést tett és sok embert elpusztított. Mivel az úthoz közel volt és senki meg nem közelíthette, azért az egyistenhívő csapatok hátulról vonultak el. A várbeli katonák azonban már előbb lesbe mentek s Mohammed népéből sokat elfogtak és lánczra vertek. E zavarteljes helyzet a szeraszkernek nagyon ellenére volt, azért a mi urunkat, Melek Ahmed pasát megbízta, hogy a várból nyelvet hozzon. Ő tehát egyik éjjel kétezer vitézzel a vár alatt lesbe helyezkedett s midőn reggel a várkapu kinyílt és a tisztátalan ellenség kijött, a les helyen levő vitézeink *Alláht* mondvá kardot rántottak. A vár kapuját azonnal becsukták s a kívül maradt hitetlenek közül ötszázat elfogtak, négyszáznak pedig a fejét vették.

A várból talán ezer ágyulóvést is tettek, de hála Istennek! a mieink közül egynek sem ártottak. A kívül található összes vagyont horvát vitézeink elvették, az ötszáz foglyot pedig Melek Ahmed pasához vitték. Nehányat közülök a szerdárhoz hoztak kikérdezés végett s ezeket azután a fővezéri sátor előtt lefejezték. Ezután az összes zsákmánnyal együtt a foglyokat eladták.

A vár átkozott kapitánya álruhában öltözötten azon ütközetben szintén foglyul esett. Maga hallgatott, de a határszéli harcosok előtt tudva volt, hogy negyvenezer piászter váltságdíj is elkel, sőt emberei az elfogott száz-húsz iszlám foglyot is visszaadták és negyvenezer piászter váltságdíjot vették meg, melyből minden vitéznek harmincz piászter jutott.

Az említett Kövár vára a Szamos folyó partján az ég csúcsáig érő hegyen, villa módjára, szemben álló két nagyon erős kőépítkezésű erődítményből áll. Déva vára kivételével ilyen erős vár nincs. A Szamos folyó túlsó oldalán van ugyan egy magas hegy, de arról a hegyről a várban semmi kárt nem lehet okozni. A határszéli nép ezt a várat *Csátál kálá*⁴⁾ néven nevezi. Nyugat felé néző kapuja van, környéke dombos, völgyes hely. Innen elindulván, 3 óra alatt a *Lápos* folyó partjához értünk. Ez a

¹⁾ *Tás kálá*, magyarul Kövár.

²⁾ پاپالی I. Rákóczy Ferenczet érti alatta.

³⁾ غوراندی مېقلوش (*Gorandi Miklós*), talán *Gara Miklós* a kinek nádorsága idejében épült a vár.

⁴⁾ *Csátál kálá*, magyarul: *Villavár*.

folyó a *Halmás*¹⁾ hegységből ered s e helyen a Szamos folyóba ömlik. E helyhez közel csodálatos meleg források és fürdők vannak. Nyári évszakban húszezer ember is jön ide össze és sátorok alatt mulatnak, szórakoznak.

Onnan 3 órán keresztül város formájú falvakat gyujtogatva, rombolva mentünk tovább. *Tövár*²⁾ falu meghódolt, ezért egy janicsár *oda* helyzetetett el benne s nem lett felégetve. E helyen, hogy híre-neve legyen, ezer juhot foglaltak le s minden juh tizenhat *ákcsen* kelt el. Ramadán efendi hadbíró számítása szerint egy hadjáratban sem lett a sereg ily gazdag.

Onnan 5 órán át menve, az 1071. évi *Zilhidse* hónap *Árefe* napján³⁾ »*Alláhom lebbejk*«⁴⁾ mondással fegyveresen *Nikbán-ezsder*⁵⁾ várához érkezünk.

Nikbán-ezsder vára (Nagy-Bánya). Foglyaink azt beszélték, hogy Adsemországból *Menucseher* gyermekei közül *Nikbán*, vagyis jó király erre a földre jött s itt egy sárkányt (ezsder) ölt meg és róla nevezik *Nikbán-ezsdernek*. Jelenleg az erdélyi királyok egyik székhelye. Az *Ilidse*⁶⁾ vize partján, négy oldalról magas hegyek által körülvett völgyben fekszik. Negyvenezer szőlőkertje van. Lakosainak foglalkozása és kenyérkeresete a borkészítés és boreladás. Vára az említett völgyben négyszögalakú, magas kőkerítésű nagy vár. Kerülete teljes ötezer lépés. Nyugati oldala mestersegesen készült mocsáros hely, mely a városbeliek menedékhelye. A várárok széles, de nem mély és tele van vízzel. Déli oldalán van a város kapuja. Három kapuja, három különböző irányba néző erős kapu.

A vár nem igen erős, lakossága pedig híres kereskedő nép, azért félelemből meghódolt és Szidi Ahmed-pasa-záde Mehemed bég egy *oda* janicsárral *jászákcsi* lett benne s így a vár nem gyujtatott fel. Két napig időztünk ott s ment az adás-vevés. Én szegény is lópatkók és szegek vásárlására bementem a várba s megnéztem azt. Ezer katona van benne. Tizenegy tornyos monostora van. Főiskolája, papi háza,

¹⁾ حالماش (Halmás), a Láposhegyet nevezi így.

²⁾ توار (Tövár), talán Kővár-Remete.

³⁾ Az 1071. Zilhidse hó *Árefe* napja 1661. aug. 4. volt. *Árefe* napja mindig Zilhidse 9-én van. *Árefe* napja az Aráfát hegyi ünnep emléknepje.

⁴⁾ Alláhom lebbejk = ha Isten akarja.

⁵⁾ نكبان اذدر (Nikbán-ezsder), Nagy-Bányának ez a török neve a regével együtt ismeretlen nálunk.

⁶⁾ *Ilidse*, annyit jelent: *hévvíz*.

csársija és bazárja jól rendezettek és szépek. Az élelmiszereket itt is asszonyok árulják. E vár tisztjei is ajándékokkal jöttek Ali pasához és Melek Áhmed pasához s valamennyien megtiszteltetésben részesültek. Azután pedig, midőn a szerdár és Melek pasa a várhoz jöttek, »Isten hozott« gyanánt ezer ágyúval díszlovást tettek s vígság volt és azonnal öt erszény *riál táler*¹⁾ hoztak nekik. E városban ezüsbánya van s megjegyzésre méltó, hogy egy ország ezüsbányájához sem hasonlít ez; három helyen olyan vastag drágakövet vettek ki, mint az ember dereka, de lassan is vették ki. Bányáját nem láthattam, de a vár közepén, a városház közelében levő pénzverő épület érdekes látnivaló; Erdélyország minden aranyát és *gurusát*²⁾ itt verik.

A váron kívül Irem kertjéhez hasonló nagy külvárosa van, mely a folyó két partján fekvő díszes város, gyönyörű rácsos kerítésű szőlőkkel és kertekkel. A folyón magyar szerkezetű³⁾, mesterséges vizimalmok vannak, melyek különféle finom lisztet szolgáltatnak, még a lisztet is megszitálják s a korpát különválasztják, úgy, hogy az embernek hozzá sem kell nyúlnia, csak a búzát kell felönteni. Ez a *Bán-ezder* folyó a Szamosba ömlik. Mivel a *Bánya* folyó hévvíz, azért nem elég hűvös és kellemes, de hasznos. Ez a víz az ezüstérczes bányahegyekből jön s mivel a város népe azt használja, aprajának-nagyjának torkán golyva, vagyis daganatféle kinövés keletkezik. A város völgyben fekszik, azért levegője nehéz, lakossága azonban jókedvű és mulató emberek-ből áll. Mindegyiknek a szőlőjében egy-egy kastélya van. A tudós emberek, orvosok s e hitetlen országnak összes gazdag emberei őszi időben ebbe a városba jönnek s eme hévvizeknél sátorokban laknak. Egy hónapig e hévvizeknél mulatnak és szórakoznak.

Mondják, hogy a magyar nyelv először ebben a városban keletkezett, azért mi is itt közlünk egyet-mást ebből a nyelvből.

Magyar nyelv.⁴⁾ — Számok.

نیک (egy) — کتو (kettő) — حاروم (három) — اک
نیولج (négy) — اوت (öt) — حات (hat) — هت (hét)

¹⁾ *Riál táler*, vagyis tallér, mely nálunk is forgalomban volt.

²⁾ *Gurus* vagyis garas. A törökök ma is gurusnak nevezik a piásztort.

³⁾ A magyar malomipar, mint látszik, már ekkor híres volt.

⁴⁾ A magyar nyelvből közölt szokat úgy írom át, a hogy a török író fonetikus írással a tökéletlen arab betűkkel ezeket leírta.

(nyolcs) — كیلنچ (kilencs) — تیز (tiz) — حوس (husz) —
 حارمینچ (harmincs) — نكوان (negven) — اوتوان (ötven) —
 حاتوان (hatvan) — هتوان (hetven) — نیولچوان (nyolcs-
 van) — کیلنچوان (kilencsvan) — ساز (száz).

شایت (sajt) — شو (só) — وز (viz) — کذیر (kenir) —
 تیفل (tejfel) — تی (tej) — میز (miz) — وای (vaj) —
 کنز (kanál) — فنال (hagyma) — حاکما (alutej) — آلوتی
 کرمک (gyergy) — پینچه (pincse) — طال (tál) — کمال (kézs) —
 هوزہ بوزات (hozzá buzát) — دسنو (disznó) — توز (tűz) — لو (ló)
 آسون (asszon) — کرمک (gyermek) — لیان (lián) —
 عاش (száj) — صای (zorot) — زوروت (szem) — سم
 همار هوز (hamar hozz) — ارک (eregy) — کیول (gyüvel) —
 اینک (mozs meg) — سکر (szeker) —
 هوجہ نغم آیاندیق (hocsa nekem ajándik) —
 کوقمون (gyukmon) — کوق (gyuk) — فوگمک (fokmeg)
 چرشنه (meggy) — مک (alma) — تور توویل (körtvil)
 لست (liszt) — چومبو (csompo) — هال (hal) —
 دیو (dio) — فا (fa) — سیلوا (szőlő) — سولو
 کیوان اوت (ki van) — مناجکه (menecske) — انبر
 نم لاتم (nem látom) — نم تودوم (nem tudom) —
 هونلاقول (hun lakol) — ایت لاقوم (itt lakom).

Íme az utazásban szükséges szókat ide írtam.

Szavaikban, kifejezéseikben igen sok szépség és ékes-
 szólás van. Az előkelők, nemesek, sőt királyaik is alattvalóik-
 hoz ily nagyzólag szólnak: »Uram« vagyis »agám, dsánim«.¹⁾
 Könyvük az evangelium, vallásuk messiási, de nem bálvány-
 imádók, azért templomaikban faragott képek nincsenek.
 A magyar templomokban a kereszten kívül más nincs.
 Vallásuk »luterián«;²⁾ »páristák«, vagyis a római pápa
 vallásán levők nincsenek. Azonban a felső-magyarországiak,
 kiket a német nép legyőzött, majd »párista«, majd »luterián«
 valláson vannak. Ezek a számokat is eltérő módon számítják,
 ilyen formán:

¹⁾ Dsánim = lelkem.

²⁾ لوطریان (luterián) vagyis luteránus.

حارميج (tizvan) — حوسوان (huszvan) — هاتوان (harmics) — اوتوان (ötven) — نكوان (negven) — نوجوان (nocsvan) — هتوان (hetven) — كيلنجوان (kilencsvan) — ساز (száz).

Ezután e városból elindulván, északi irányba mentünk s 3 óra alatt *Szizvária*¹⁾ nevű nagy városba értünk. Ez meghódolt s kalauzokat vettünk onnan magunkhoz, a kik az utat mutatták. Ezt a helyet Szabolcsmegyének mondják s az erdélyi *Hajdúság* tartományhoz tartozik. Igen nagy tartomány, lakosai gazdagok és vitézek; az erdélyi király alattvalói. Innen 3 óra alatt *Aranos-Megesvár*²⁾ (Aranyos-Meggyes) várához érkeztünk.

Aranyos-Meggyesvár vára. Építője *Lajos* nevű király, a ki Szulejmán khánnal Mohácsnál megütközött és mocsárba süllyedt. Szulejmán khán Székesfehérvárra küldötte holttestét és eltemettetvén, sírjára pecsétet üttetett. Katonasága nem hódolt meg, hanem olyan ágyúzást tett, hogy a mezőn a golyók vérszcillagok gyanánt tánczoltak. A német császárnak e várban levő ötezer fegyverese éppen nem akart kegyelmet. A várfalon kívül szép külvárosa van. A várbeliek makacsságának megboszulására az egri, budai és kanizsai harczosok ezt a várost hatalmukba kerítették, bementek abba s mindent felpredálván és foglyokat vivén el belőle, felgyújtották; így a vár a nagy síkon, nyílt helyen maradt. A seregére újra negyven-ötven *oka* súlyú golyókat lőttek.

Nagyon megerősített, ötszögalakú, erős vár volt ez, öt bástyával és öt templommal. Megközelíteni nem lehetett, azért csak távolból szemlélhettük. A folytonos ágyúzás miatt senki sem mert hozzá közel menni. Innen 4 órán át sík mezőkön menve *Ak-kilisza*³⁾ (Fehéregyház) nevű helyre jöttünk. Ez városhoz hasonló hely szőlőkkel és kertekkel. Iszmáil pasa a budai katonasággal elpusztította s helyén csak hamu maradt. Onnan is elindulván, a túlsó oldalra mentünk⁴⁾ s négy óra alatt *Terebesvár*⁵⁾ várához értünk.

Terebesvár vára. Építője *János* nevű király volt, kinek Szulejmán khán a mohácsi ütközet után Budát odaajándé-

¹⁾ سيزواريه (Szizvária) = Szinyér-Váralja.

²⁾ اراكوش، مكشوار (Aranos-Megesvár).

³⁾ Ak-kilisza, magyarul: Fehéregyház.

⁴⁾ Itt mentek át a Tur folyón.

⁵⁾ ترهپشوار (Terepesvár) = Tur-Terebes.

kozta. *Az érsek pap*¹⁾ magyar történetében világosan ez van róla írva: »Engedelmes király volt s Lengyelországot, Csehországot és Erdélyt birta és ezt a várat építtette«. Az erdélyi királyok alá tartozik ez a vár is. *Királ-záde Zolomi-oglu*²⁾ birtoka volt s a benne levő tízezernél több gonosz magyar a követeink által küldött leveleinkre nem is hederítve, harczhoz kezdett. A ziszlám sereg a szél irányában a nagy külvárost azonnal felgyújtotta s a lobogó tűz a várban levő deszkatetejű házakra is átharapódzott s a várban levő házak, szertáruk annyira égtek, hogy a pokolra való hitetlenek rettegésükben a várban nem maradtak, hanem ki a vár kapuján jött ki, ki pedig a bástyákról vetette le magát. Némelyek elvesztek, mások pedig fogságba kerültek. A várban levő ágyúk megtüzesedtek s maguktól elsültek. Mikor a tűz megszünt, egyik templomban egy királyleány koporsója került elő; minden ruhája ékszerekkel volt díszítve, rajta volt öve, koronája, karperecze, nyakékje, koszorúja, újjain húsz-harmincz karatos gyémánt-, rubin-, zafir-, smaragd- és gyűrűk; s még másféle drágaköves, aranyos esz-közzel volt tele a sír, melynek minden ékszere felért egy *Rum* adójával. A sírban még két bronzfedelű doboz is volt elhelyezve, egyike színültig tele szinaranynyal, a másika tele *szolia gurusokkal*.³⁾ Mikor a harczosok e kincseket látták, a pusztító tűzre nem is nézve, a leány hullájára rohantak és a zsákmányért többen egymást ölték s csak mikor már minden kincset elraboltak, akkor lett nyugalom.

E tartomány levegője nagyon kellemes. Híresek ennek szarvasmarhái, melyeknek szarvai egy-egy rőfösek s éles szemű, kövér állatok. A juhok bütykös szarvúak s szintén hizodalmasak. Az itteni hegyekben levő hiúzban⁴⁾ olyan fekete viaszféle anyag van, melynek pézsmához hasonló illata az agyvelőt tisztítja.

A lapályoknak dús termékenysége van. E síkon időzésünk alatt kémek jöttek s az hallatszott, hogy Kemény János király Felső-Magyarországban ötvenezer emberével négy irányban szabadon jár, ezért a temesvári pasa Sziávus

¹⁾ ایرشك پاپ (irsek pap) alatt valószínűleg Veráncsics Antalt érti az író.

²⁾ *Királ-záde Zolomi oglu* = Zolomi királyfi, érti Zólyom Miklóst.

³⁾ *Szolia gurus*, valami török pénz volt.

⁴⁾ A török író ez állatot *يوز* néven említi. *Juz* perzsa szó s jelent leopárdot, hiuzt. A hiuzról mint babonás orvosszerről lásd Ballagi Aladár, Adalékok a régi magyar amuletek történetéhez. Pulszky Album 1884.

pasa testvérét, Szári Huszein pasát küldötte a temesvári katonasággal az említett után. Ők elmentek s nyomukban húszezer válogatott tatár is lóra ült s elment.

Innen 2 óra alatt *Botárvár*¹⁾ várához érkeztünk. Ez is Erdélyhez tartozik, de az erdélyi *főérseknek*,²⁾ vagyis a római pápánál három fokkal alább levő papnak birtoka. Minden templom kékes ónnal van fedve; virágzó város. Mivel a szerdárnak meg nem hódoltak, vagyonuk minden tekintet nélkül felpredáltatott, a város pedig felgyújtatott, csakis a hegyeiben levő szőlők és méhházak maradtak meg, a katonaság azonban a mézet és viaszt is felpredálta. Innen elindulván, tizenhárom órán át mentünk *Botár* mezején, a mely egy virágos rétnek határa. Szári Huszein pasa ide baj nélkül és gazdagon érkezett vissza, mondván: »Kemény János a Tisza folyón átmenvén, katonasága felével Felső-Magyarországba futott, serege másik fele pedig Hajdúság felé futva széteszlott.« Hatszáznyolczvan katonafele nyelvet hozott magával s e nyelveket kikérdezték. Némelyeknek a fejét meghagyták s a velük hozott vagyonukat eladták.

Innen egy óra alatt *Nyalábvár*³⁾ várához mentünk. Foglyainktól kérdezősködtem e vár építője felől s ezek így mondták: »Ferdinánd király építkezése, a ki Budára bezárkozván Szulejmán khánnal harczolt.« E vár Erdélyhez tartozik. Nehányszor öt-hat hónapig is ostromolták e várat a felső-magyarországiak, Kassa bánja és a *fruska magyarok*,⁴⁾ de nem győzhettek. Vára a Tisza partján van, kőépületű, nagyon erős, meredek vár. Egyik oldalról sincs körüle magaslat. A várban német katonaság volt, mely meg nem hódolván, harczolni kezdett. Annyi nagy ágyúval lövöldöztek, hogy a golyók a mezőn egymásba ütköztek. Végre a győzelmes sereg az 1071. évi *id-ul-azha* hetedik napján⁵⁾ a vártól egy ágyúlövés távolságban, a Tisza partján tágas mezőn foglalt helyet. Kiadatott a rendelet, hogy tizenöt nap és éjjel itt maradunk s kirendeltettek az őrkök. A Tiszának átellenben fekvő nyugati partja a német császár országa. A túlsó partra senki sem ment át, mert a hírnökök kikiáltották, hogy »a portyázásra és rablásra menők megbűnhőd-

¹⁾ بوطاروار (Botárvár), a mai Batár falu Ugocsa megyében.

²⁾ Törökül: bas irsek.

³⁾ نبالابوار (Nyalábvár) Ugocsa megyében.

⁴⁾ فروشقه مچارلار (fruska madsarlar), valami gúnynév lehet.

⁵⁾ *Id-ul-uzha* ünnep Zil-hidse 10-én van. Az *id-ul-azha* 7-ik napja az 1661. évben augusztus 2-re esett.

nek«. Itt a Tiszán magyar szerkezetű malmok vannak. Míg itt időztünk, azalatt a szélgyorsaságú tatár seregből tízezer tatár vitéz és tízezer határszéli harcos Kemény János király üldözésére, mindenfelé rabolva és pusztítva, Ak Mohammed aga szerdársága alatt elindult.

II.

E szegénynek a Tisza folyótól Felső-Magyarországba portyázásra menetelét adja elő e fejezet.

Melek Áhmed pasa urámnak áldásával az 1071. évi *id-i azha* ünnep¹⁾ nyolczadik napján a negyven-ötvenezer szélgyorsaságú lóval induló húszezer válogatott tatár katonával én szegény is és a kísérő szolgálaim, szélgyorsaságú paripákra ültünk és Alláhban bízva, Jáli agája, *Sah Pulád* agával mendegélve, az iszlám táborból kimentünk s azon nap és éjjel a Tisza folyónak Erdély felől való részén néhány száz falut és várost felgyújtva, rombolva *Belső*²⁾ megyébe értünk. Művelt, népes terület volt ez, de úgy elpusztult, hogy jólétének nyoma sem maradt, lakosai fogságba estek. A következő nap négy várost felgyújtottunk s néhány falut is elpusztítottunk, lakosaik részint fogságba kerültek, részint elvesztek. A Szamos folyón bátor lovainkkal átmertünk s azon nap síkságokon kalandozva *Szatmár*³⁾ megyébe jöttünk.

Nagy Isten! Oly nagy síkság ez s oly népes vidék, hogy szóval elmondani s tollal leírni lehetetlen. Mikor azonban felégettetett, annyira elpusztult, hogy csak földje, kőtemplomai és tornyai maradtak meg, hitetlen, parázna népe pedig mind fogságba jutott. A mig ide értünk, a nyugoti részt majd jobbra, majd balra pusztítva és rombolva, félelem nélkül vándoroltunk s evés-ivás között jöttünk el ide. Midőn azonban szürkületkor *Szatmár* vára látható lőn, az egész seregnek rendelet adatott ki.

E vár építője *Makszimilián*⁴⁾ király volt; ez fia annak, a ki Budánál Szulejmán khánnal harczolt. Erdély királyai alá tartozik, de a mig Rákóczy élt, a német császárral egy sziv, egy lélek volt s ötezer harcos németet helyezett e várba, mely éppen nem hódolt meg, hanem midőn reggel a

¹⁾ Az *id-i azha* ünnep magyarázatát lásd fönnebb.

²⁾ Törökül: بلشو, tehát a régi Belső-Szolnokmegyét jelzi.

³⁾ Törökül így van: صقمار (Szakmár).

⁴⁾ Törökül: مقسيميليان (Makszimilián).

pokolra való hitetlenek a várból látták a mi huszezer katonánkat, olyannyira ágyúztak, hogy az ég és föld rengett attól, mint az Isten nagyságától. *Szatmár* vára, mint a szálmánder madár, egészen tűzben állt s nekünk néhány lovunk elveszett és néhány emberünk vértanu lett. Mi a tatárokkal az ágyuk elöl, mint a hangyák és kigyók, szétszóródtunk s a vár keleti részén az ágyuktól mentve levő egyik réten gyülekeztünk össze. A felénk röpített ágyúgolyók mindegyike negyven-ötven *oka* súlyu is volt. Valóban Lengyelországban, Csehországban és Németországban ilyen nagy és erős vár nincsen. Vára egy nagy síkságon álló fehér, erős vár, magaslata semmi sincs. Négy oldala tő s elfoglalása lehetetlen. Egyik oldalról sem lehet aknákat és lövésánczokat készíteni. Az egetverő ágyúzás miatt a várat nem szemlélhettem meg, csak kerületét, árkait és bástyáit nézhettem meg. Kedvünk szerint nem tekinthettük meg, csupán a benne levő templomok, tornyok és paloták voltak láthatók. Ezután a szatmári síkon levő falukat elpusztítottuk, foglyokat vetünk el s utána a síkságnak Várad vára felőli részén aludtunk egy éjjel az örökkel együtt. Ezt a helyet is Szatmármegyéhez számítják.

Onnan felkelvén, azon napon nyugot felé rándultunk s rontva-bontva, zsákmányt és foglyokat szerezve, egy hegyen ámentünk s hét óra alatt *Károlvár*¹⁾ várához értünk. Építője János király fia *János Zsigmond*²⁾ király, a ki maga *Prák*³⁾ várában nyugszik. Ez a vár is az erdélyi király hatalma alatt áll, lakói ennek is keresztények. Az ellenség gondatlan levén, kétezer vitéz tatár bég este a vár alá ment s míg a városban az emberek házaikban aludtak, azalatt a várost felgyújtották, a *Károlvár*ban levő ellenség pedig ezt észrevevén négyfelől ágyúzni kezdett s közülünk sok embert elpusztított. Ámde ez nem használt, mert mi huszezer ép, erős, győzelmes és diadalmas katonával e *Károlvára* közelében levő falvak elpusztítása végett a vár alatt megállapodtunk. A vár síkon fekvő, magaslat nélküli, kicsiny, erős épületű kővár, építkezése szilárd és árka nagyon mély. Innen elindulván 8 óra alatt *Ecsedvár*⁴⁾ várához érkezünk.

Ecsedvár vára. Ez is az erdélyi királyok alá tartozik,

1) قارولوار (Károlvár) vagyis Nagy-Károly.

2) Törökben: ما x يانوش زيجموند (Máté János Zsigmond).

3) Törökül: پراق (Prák) vagyis Prága. Ez ismét csak török mende-monda volt, hogy János Zsigmond Prágában van eltemetve.

4) اچتوار (Ecsedvár).

de az átkozott Rákóczy igen sok katonával megtöltötte, azért meg nem hódolt. A Szamos folyóhoz közel, fellegrvár nélküli erős vár. A tó közepén tojás vagy fehér teknősbéka gyanánt fekvő hasonlíthatatlan vár. Szép templomai vannak s magas palotái is láthatók valának, de sem kerületéről, sem alakjáról, sem arról, hogy hány kapuja van, nincs tudomásom, mivel az ágyúzás miatt lehetetlen volt megközelíteni. Hála Istennek! huszezer katona sok zsákmányt foglalt el s a tó mögött egy ágyúlövésnyire a szállók mentén megállapodott; az ellenség sem vágyódott a katonaságunk után s egy ágyúlövést sem tett. Mi pedig majd nyugoti, majd keleti irányban annyi pusztítást tettünk, hogy az ember ha azt látná, így szólna: »Vajjon van-e eme lapályon még élőlénynek nyoma?« Ennek a megyének *Szabolcs*¹⁾ a neve. Az elmúlt években a boldogult Szidi Ahmed pasa is e lapályokon pusztított, rabolt s nehány ezer foglyot összeszedvén, elment. Innen aztán *Námény*²⁾ várához érkeztünk.

Námény vára. Erdélyhez tartozik ugyan, de a Haiduság magyarjainak földje. Benne háromezer német katona van, Rákóczy királynak öröklött birtoka. Rákóczy Szidi Ahmed pasával Kolozsvár vára alatt megütközvén, megszalasztva s megsebesülve megfutott s e várba jöven anyjánál meghalt. Sirja itt van. Anyja a szívfájdalmánál fogva megszámlálhatatlan ágyút lövetett ellenünk. Habár e vár a Szamos folyóhoz közel egy emelkedett helyen fekvő, fellegrvár nélküli kicsiny vár, de mivel sok hadi felszerelése, ágyuja és katonája van, azért sokáig nem támadtunk ellene s úgy mutattuk, mintha megfuttotunk volna. Mihelyt seregünk eltűnt szem elől, a leshelyen levő vitézeink háromszáz foglyot elfogván, a külvárost felgyújtották s falvait elpusztították.

Innen előre Szabolcsmegye van. Ez olyan megye, hogy elpusztítani s foglyok elhajtásával elfogyasztani nem lehet. Szőlőinek és kertjeinek vége nincs. Itt Rákóczynak olyan bámulatot keltő, szemtelen palotája volt, hogy ezen a görbe világon ilyen palotát nem lehet látni. Ha annak az alakját, fekvését a valóság szerint leírnánk, egy év alatt sem fejeznénk be ezt a könyvünket. A tatár harcosok e palotából a maguk számára használható tárgyakat elvitték, azután pedig belülről felgyújtották.

Ecsedvár kerületének határában van az *Ecsedi láp*.³⁾ E mocsárban kis rét-szigetekcskék vannak s mikor szél fuj

¹⁾ صابولج

²⁾ Törökül: نامين (Námin) vagyis Vásáros-Námény.

³⁾ Törökül: *Báhíre-i Ecsedvár*.

azon szigetekskék rétje, füve, köve és fája helyéből elmozdul s egyik oldalról a másik oldalra megy; mihelyt a szél lecsillapszik, helyén marad; *Masallah!*¹⁾ ezeknek a szigeteknek állapota ilyen; így teremtettek. Innen felkelvén, *Kállóvár*²⁾ várához érkeztünk.

Kállóvár vára. Hiedelem szerint *Milen Bátor*y Miklós³⁾ király építkezése, a kinek teste az *álámán*⁴⁾ várak közé tartozó *Német-Ujvár* várban van. Ez a vár is Erdélyé ugyan, de mivel benne német katonaság volt, a német király azt mondá: »Az enyém«, és lefoglalta. Hogy a békével semmi ellenkező dolog ne történjék és az elkésérités távol tartassék, nem raboltatott ki és nem pusztítottatott el, hanem úgy hagyatott. Ez a vár a Tiszához közel eső mezőségen, fellegvár nélküli erős vár. Szabolcsmegyében fekszik, de ezt a vidéket Hajduságnak nevezik. Tizezer erős magyart állított ki ez a vidék, csakhogy ezek közül a Szidi Ahmed pasával vívott harcokban sokan elesetek.

Ez a kerület éppen ezer faluból és hetvenhét városból áll. A *birónak*⁵⁾ nevezett eziüst botos hivatalnokok minden várostól százezer piasztért (*gurus*) szednek be s a királynak adják, ő pedig az oszmán kincstárnak évenként kétszázötven *kisze* pénzt küld. Amde Várad elfoglalása óta sok város a váradi vár népéhez iratott, azért elrendeltetett, hogy a biráiknak fizetett összeget a váradi defterdárnak adják át. Itt mi egy városból ezer foglyot vittünk el. A foglyok azt mondták: »Kemény János seregével hajóra ült és a tulsó partra vonult s Németországba⁶⁾ ment.« A mi seregünkéről is kérdezősködtünk s így válaszoltak: »Ők megtámadták az erdélyi tartományt s azt mondván: »a német határt átlépni békeszegés« — megállottak; lehetséges, hogy a Tiszától visszatérnek.« A mi szerdárunk, Sáh Pulál aga, erre a kikiáltók által azonnal kihirdetteté: »Más utakon kell visszatérni, foglyaitokra jól vigyázzatok, a tábor gazdagítása végett juhokat és marhákat kell elhajtani,« s ezt tiz aga által megparancsoltatta. Azon napon nyugoti irányba menvén, *Tokajvár*⁷⁾ várához érkeztünk.

¹⁾ Masallah! a muszalmánoknál igen gyakori felkiáltás, csodálkozás, bámulat kifejezésére.

²⁾ قالوار.

³⁾ میلن بطوری میقلوش (Milen Batori Miklós).

⁴⁾ Álámán = német.

⁵⁾ Törökül is: بىرو (biró).

⁶⁾ A törökök ebben az időben Németországhoz számították a Habsburgok alá tartozó részét az országnak.

⁷⁾ طوقای وار.

Tokajvár vára. Építője *Areds*¹⁾ herceg volt. Ez is Erdélyhez tartozik, de a benne levő *ráják* és katonasága német. Vára a Tisza folyó partján csucsos, magas hegy tövében fekvő erős vár. Messziről jól megsejleltük. Van fellegrára. A várban fenn és lenn paloták és díszes, fényes helyek vannak.

Itt Tokajvárat, a Tisza folyót és a hegyet oldalt és mögöttünk hagyván, azon napon némi zsákmányt szereztünk s kelet felé újra Kállóvár tövében haladtunk el s az ötödik órában *Kis-Várad*²⁾ várához érkeztünk.

Kis-Várad vára. Építője *Bocskay* herceg, kinek sírja Győr³⁾ vára közelében van. Németeké volt s bírói, kuruczai, duzsjai⁴⁾ eljöttek s Jáliagájával találkozván, ajándékokat adtak és ezért nem is lett semmi kárunk. Azután pedig azzal a mondással, hogy: »*ráják* a váradi várhoz ujonan irattak«. Ali pasa szeraszkerktől fermánt könyörögtek ki. Ez is Szabolcsmegyében, síkmezőn fekvő, fellegrvár nélküli erős vár, de nem igen rendezett. Szőlője, kertjei megszámlálhatatlanok. Ezek a síkságok *Debreczen*⁵⁾ városáig s ahhoz közel *Bulgár*⁶⁾ városáig terjedőleg mind Szabolcsmegyéhez tartoznak s mint Várad várának népe irattak össze. Innen *Csegevár*⁷⁾ várához érkeztünk.

Csegevár vára. Erdélyhez tartozik, de építőjét nem tudom. Ez a vár messze távolból meglátszik. Várának keleti részén nagy város gyanánt művészi templomok és tornyok tűnnek fel. Körülbelül egy mérföldnyire állapodtunk meg tőle.

Szinán váradi pasa ketkhudája ide jött s Szinán pasától a tatár szeraszkernek levelet hozott, melynek tartalma a következő volt: »Ti Várad *rájáit* elfogjátok. Feljelentelek benneteket a padisáhnak s Ali pasa szerdárnak is tudomására hozom. Az elvett foglyokat add át ketkhudámnak, máskülönben majd meglátod!« A levél elolvasása után Jáli agája így szólt: »Tudja meg pasád, hogy mi zsold nélkül való katonák vagyunk s az ellenség tartományára ütvén, foglyokat és zsákmányt vettünk el. Váradot és tartományát

¹⁾ *اعرج* (*Areds*) teljesen ismeretlen név.

²⁾ *قیش وارا* (*Kis-Várad*) vagyis *Kis-Várda*.

³⁾ Törökül: *يانك* (*Janik*). Szinte meglepő meséje ez is Evliának, hogy Bocskay Győr közelében van eltemetve.

⁴⁾ Törökül: Birolári, kuruszlári, duzslári.

⁵⁾ *دبره چين* (*Debrecsin*).

⁶⁾ *بولغار* (*Bulgár*). Bulgár város ma nincs meg.

⁷⁾ Törökül: *چكه وار* (*Csegevár*), a mely bizonyára a Hajdumegyében fekvő *Csege* község.

nem bántottuk.« Szinán pasa ketkhudájának ilyen féleletet adott s az Váradra visszatért.

Mi visszafordultunk s rabolva, pusztítva, más uton új zsákmányolással sok jószágot vettünk el s egy nap és egy éjjel a Szamos folyó partjához érkeztünk. Ennek a helynek *Belső-Szolnokmegye*¹⁾ a neve. Másnap a Szamos folyón átmenvén, még egy nap és egy éjjel mentünk s az 1071. évi *id-i azha* huszonkettedik napján²⁾, negyvenezernégyszáz fogolylyal és annyi sok zsákmánnyal megrakodva, a Tisza folyó partján a táborba visszatértünk. Jáli agája Sah Pulád aga, Ak Mohammed aga, Dedes aga, Ot aga a diszruhát felöltötték, én szegény csak egy díszforgó³⁾ ajándékot kaptam, melyet a szerdár saját kezével tűzött fejemre, de melynek én szerfelett megörültem. Minden zsákmányunkat és foglyainkat előhozva eladtuk, de pénzhez nem igen jutottunk. Némelyik gyönyörű rabszolga egy piaszterért kelt el. Egy-egy emberre ha két piaszter jutott, azt mondtuk: »Hadi zsákmány volt. Adjon Isten áldást!« A tábor oly gazdag lett, hogy mindenkinek elment a kedve a foglyok szerzésétől. E háboruban nekem szegénynek három foglyom jutott s három szolgálóm mindegyike is egy-egy foglyot szerzett. Én szegény találkoztam Melek Ahmed pasával, őt üdvözöltem, ő pedig társalgásával tisztelt meg. Valamennyi harczos eladta hadi zsákmányát s a hadi szerzeményből meggazdagodott.

Ali pasa szerdár s a birodalom előkelő, értelmes emberei tanácskoztak: »A padisah fermánja szerint, — ugymond — okvetetlen királylyá kell valakit tennünk, hogy egyuttal az adót is behajtva megbizatusunkat teljesítsük, máskülönben ha a tartományt így romboljuk és pusztítjuk, ebből a birodalomnak mi haszna lesz? Vagy a Huszt várában levő *Zolomi-oglut* vagy a Kassa városában időző *Haller Gábort* hozzuk el s tegyük királylyá, különben itt lesz a tél és minden dolog hátramarad.« Ezen határozat után Sziávus pasa testvére Abáze Szári Huszein pasa a temesvári sereggel és Haszán aga, szerdári ketkhuda, negyven zászlóalj szegbánnal⁴⁾ és száridsével⁵⁾ kirendeltettek és király hozatal végett elküldettek s Huszein pasával én szegény is *Huszt-várba* indultam.

¹⁾ بدلشو سولنق (Belső-Szolnok).

²⁾ Az 1071. évi *id-i azha* 22. napja 1661. augusztus 24-re eset.

³⁾ Törökül: *cselenk*, mely tollakból vagy ezüstsálakból készült diszjelvény volt.

⁴⁾ *Szegbán*: a janicsárok egyik osztálya.

⁵⁾ *Száridse*: az önkéntes csapatok egyik hadosztálya.

Én szegény három szolgálammal és hat pár lovammal mentem. »Vajjon a Tisza folyón melyik irányban lehet átmenni?«, arról tanácskoztunk s miután a Tisza mentén keleti irányban hat óráig mentiünk, azt mondva: »Ezen a helyen át lehet menni«, lelkiünket Alláhnak ajánlottuk s társától mindenki elbúcsúzott és fegyverét hátára kötötte. Némely tapasztalt és portyázáson járt vitézek fegyvereiket tömlőkre és nádból készült tutajokra rakták s a tizezer vitéz huszonötezer lóval, imádság után Alláhra bízva magát, mintha tengert úszott volna át, a Tiszába lépett s úzás közben mindenki lélekvásárra jutott. Huszein pasa tutajon ment át, én szegény pedig minden vagyonomat tömlőkre raktam s két ló közé lépve azokba fogózkodtam, a mint ezt a tatárok-tól láttam s úgy mentem át a Tiszán és Istennek hálát adtam. Habár ez nem oly széles és mély, mint a *Duna* és a *Ferát*,¹⁾ de örülten és sebesen folyó nagy víz. Az iszlám sereg nagy fáradalmak közt átment s csak tizenhét ember esett le lováról és lett vértanu. E helyen megpihenvén, ruháit mindenki megszárogatta s lóra ülve, a nagy síkság keleti részén virágzó városok, kolostorok, falvak, kertek és szállókön áthaladtunk s 8 óra alatt *Husztvár* várához értkeztünk.

Huszt vára. Építője *Ján Ezder*²⁾ nevű király volt. Az erdélyi királyok alá tartozik, de mivel Felső-Magyarország földjén van, egy ideig Felső-Magyarország fejedelmének *Kurusz Palatinusnak*³⁾ birtokában volt. Azután Erdély uralkodója Betlen Gábor király Szulejmán khán engedélyével ezt a várat *Kurusz Madsartól* elvette s az oszmán erővel oly erős várrá tette, hogy a ki éjnek idején meglátja, az ajka is remeg. Jelenleg németek vannak benne, őrei, fegyveresei mind németek, de Zolomi-oglnak birtoka. Vára a Haszán-hegy tövében fekszik, falai erős tömések s Iszkender erődtírnényéhez hasonló erős vár; bástyájának magassága az égboltig ér. Külvárosának házai a vár nyugoti oldalára néznek s egyik a másik fölött van. Palotáinak teteje színes cseréppel van fedve, a templomok tetejét ón fedi s a keresztetek tiszta arannyal vannak bevonva úgy, hogy az ember szemei elbámulnak rajtuk. A szállóknek, kerteknek vége nincs. Vize és levegője kellemes.

Miután a várat így távolból megszemléltük, egy ágyulövésnyi távolban valamennyien megállottunk. Két tapaszt-

¹⁾ *Ferát*, vagyis Eufrát.

²⁾ *Ján Ezder*, ismeretlen név.

³⁾ *قورص پلاتنوش*. Kit ért ez alatt Evlia? nehéz lenne megállapítani.

talt és magyarul jól tudó embert a várba küldöttünk. Félóra múlva a vár felől nagy por látszott. — »Mi ez?« mondánk s egyszerre tizezer fegyveres ember tünt elő, kik minden habozás nélkül Huszein pasa elé jöttek s mondák: »Hé! törökök! micsoda bátorsággal jöttetek ti ide? Tudassátok szándékotokat.« — Erre szerdárunk Huszein pasa mondá: »Számotokra és kapitányotok számára Erdély dúzsjaitól és német biráitól leveleink vannak s szerdárunk Ali pasától is levél van. A várkapitánynyal akarunk találkozni.« Főnökük erre így szólt: »Ha ez így van, akkor közületek néhány ember jöjjön velünk, de ti e helyen maradjatok s az ágyuk alá ne jöjjetek!« Huszein pasa erre a budai előkelő emberek közül való Huszein *odabasit*, Musztafa *odabasit* és engem szegényt jelelt ki s velünk tíz embert lóra ültetvén, a leveleket és írásokat átadta s elküldött. Azok előttünk mentek s mikor megérkeztünk, a külváros kapuit felnyitották és mi kétfelé nézegelődve a nagy vár tövébe mentünk. A várarók szélén lovainkról leszálltunk s ötven lovainknál maradtak. Mikor a hidra léptünk, a várbeli katonaság százankint jött elő s ötünk fegyvereit is elszedték, szemeinket bekötötték s kezeinket megfogván, teljes száz lépcsőn vezettek fel. Mikor szemeinket felnyitották egy *divánkháneben*¹⁾ találtuk magunkat s székekre ülve a Tisza síkságát, a Tisza folyót, a hegyeket és a széltében látszó városokat és falvakat szemléltük. Mi e szemléletbe elmerülve voltunk, mikor egyszerre előjött a kapitány s mondá: »Isten hozott benneteket!« — Mi ekkor az iratokat és leveleket kezébe adtuk. Elolvasván és megértvén azok tartalmát, *Zolomi-oglut* azonnal elénk hozatta, mondván: »Ez az a kit ti királynak akartok?«, s mi *Zolomi-oglura* néztünk és láttuk, hogy lábán hetven *oka* súlyú vaslánczczal jön elénk s kezei fonott kötéllel voltak megkötve. Szegény királyfi a várnak tulajdonosa s egyszersmind foglya volt.²⁾

A kapitány mondá: »Ha az oszmán birodalom ily örültet királylyá tesz, ugyan mit nyer vele? Erdélyt hogyan őrzi és védi meg? De mi van a mi királyunkkal Kemény Jánossal?« — Erre Huszein odabasi mondá: »Kemény János királyságáról a padisáhnak tudomása nincs. A törvény szerint nem király, hanem erőszakos lázadó. Miatta jöttünk e háboruba, de ő nekünk ellen nem állhatott, fut, bujdosik; mi őt királynak nem akarjuk. Adjátok ki e *Zolomi-oglut* s királylyá tesszük!«

¹⁾ *Divánkháne*, tanácsterem.

²⁾ Ezt Szalárdi János is említi *Síralmas Krónikájában* VIII. könyv. 4. rész.

A kegyetlen kapitány erre oly haragba jött, hogy szegény Zolomi-oglut a várból ledobatni parancsolta, de a rimánkodás és jajgatás következtében a kapitányok, az érsek és patriárák¹⁾ kérelmére megkegyelmezett neki. Mikor újra börtönbe küldötte, Huszein odabasi Zolomi-oglut átkarolta. Erre a kapitány a kezében levő karddal Huszein aga csonbjára ütött és megsebesítette. Most újra bekötötték szemeinket s kivezettek a várból. Mikor szemeinket felnyitották, mind-egyikünk kezébe egy-egy köteg posztót és 50—50 aranyat, szolgálóinknak pedig 50—50 piásztart adtak ajándéknak s elküldöttek.

Mi szomorúan visszatértünk a Huszein pasával együtt maradt tizezer főnyi sereghez s ott Huszein aga sebére azonnal flastromot tettünk, Huszein pasának pedig részletesen elmondtunk mindent, a mi velünk történt.

Valamennyi harcos egy helyre gyülekezett: »Vajjon, — úgymond — király nélkül hogyan térjünk vissza a szerdárhoz?«, s tanácskozáni azt mondtuk: »*Kassa* várából *Haller Gábort* kérjük el.« E Husztvár síkjáról északi irányba 10 órán át mentünk s Musztafa odabasi követségbe indult, a tizezer harcos szerdárja Huszein pasa pedig *Kassa* síkján²⁾ maradt. A többi katonával én szegény is elmentem *Kassa* vára alá s Musztafa aga ötven vitézzel volt s velem szegénynyel ötvenegyen lettünk és északi irányban 6 óráig menve reggel *Kassa*³⁾ vára alá érkeztünk.

Kassa vára. *Kassa bán* nevű király építette. Vára napról-napra kiválóbb lett, azért a királyok vágyódásának tárgya. Jelenleg Felső-Magyarországon a kurucok között a német császár hatalmában van, majd az erdélyi királyok birtokában volt s lakói is erdélyiek, magyarok, németek, felsőmagyarországiak és kurucok. *Rájái* oláhok és karulok.⁴⁾

Vára a *Kassa*-hegy szélén négyszögalakú, kőkerítésű, erős vár s hegyszélen fekszik, mint *Eger vára*. Ez a *Kassa* azonban *Egernek* háromszorosa; nagy bástyái vannak s a

¹⁾ Ezek a magasrangú papok, talán a huszti és környékbeli falusi plébánosok voltak, kiket Evlia ugyancsak megtisztelt nagy czimekkel.

²⁾ Itt ez elbeszélésben tévedés lehet, mert Husztól Kassáig alig lehetett tizezer embernek átlóvalolni 10 óra alatt. Különben is e néhány sor a török szövegben majdnem az értelmetlenségig kuszáltnak van lemasolva.

³⁾ قشقه.

⁴⁾ قارول (karul). Evlia többször említi a *karul* vagy *kurul*

népet, de melyiket érti alatta? — ismeretlen.

hegy felől olyan az árka, mint a mély kút; nyolcz új, erős kapuja van. Köröskörül kettős várfala s a váron kívül erős bástyái vannak, báljemez ágyúkkal úgy meg van rakva, hogy a tüskésborzhoz hasonlít s különféle ördögségekkel ellátott erős és híres vár ez. A várban négyezer kőépületű palota és más ház van, mindegyik erkélylyel díszítve s a *khénai* ház festményeihez hasonlóan kifestve. Valamennyinek a teteje különféle színű csillogó kerámmal, sárgarézzel, fehér ónlemezzel és ólommal van fedve. A kapuk közei telides-teli vannak hadifelszereléssel s az örök nincsenek szabadságolva, mert a vár lakossága a lengyelektől és csehektől nagyon fél.

Külvárosa. Kívül a váron, déli oldalon keletre nézőleg, egymás mellett álló magasabb-alacsonyabb házakkal messze ellátzó szép, nagy külvárosa van. Ez is négyszögalakú, egyszerű vár, de árka nagyon mély. Ez a város oly nagy, hogy csak két óra alatt lehet megkerülni. A kereszténységben ilyen keletre néző város több nincs. Belsejében sakktabla festéséhez hasonló tiszta kövezetű utcák vannak, hogy azt lehetetlen leírni. Csársíja ezerhatvan kőépületű szép bolthól áll. Finom ételeket és különféle szöveteket árusító, ragyogó szépségű leányai vannak. Tizenegy vendégfogadója van, többi között a »*Gábor bán*« fogadója olyan, mint egy vár. Három fürdője van, de nem kupolások. Sajátságos, négyszögletes boltozatú, mészszel és cementtel épített kályhás fürdők. Négy oldalának kőfalainál fokozatosan kőlépcsőhöz hasonló helyek vannak s azok mindegyikén fürdőmedenczék állanak; a felső *szofán*¹⁾ mosakodó emberek vize nem fecskendeződik az alsó *szofán* levő emberekre, hanem elfolyik; különös mesterség! A legalsó lépcsőfok hideg. Azon alul van az uszoda-tér. A középső fokok melegek, a felsőbbek még melegebbek. A boltozatnál levő fok oly tüzes, hogy tűrhetetlen. Az ember azon a *szofán* vesz fürdőt, a melyet eltűrhet s utána távozik; melegítő kemenczéje kívül nincs. A fürdő négy szögletében négy kristálytetejű kályha van s azok tetején a tűz meglátszik. A fürdői szolgálatot mind vénasszonyok végzik, kiknek mindegyike egy-egy kuruzsló orvos.²⁾

A város összes főutczái fehér márvánnyal levén lerakva, fényesek. Mikor sár van, akkor a Kassa-hegy tövétől jövő folyót a vár mögött felülről aláfolytatják s a háztulajdonosok az utcákat seprővel elsöpretik s ezek oly tiszták lesznek, hogy ha mézet öntenének ki, az felnyalható lenne. E város-

¹⁾ *Szofa*, a fürdőkben használt kőpad.

²⁾ Törökök: *hekim fertut*.

ban pestis soha sincs. Az orvosok állítása szerint a pestis a tisztátalanságból származik, e város pedig legnagyobb mértékben tiszta s ezért a pestis ellen biztonságban van. Kígyó, gyík, skorpió, egér, gólya, kánya és más ilyenféle kártékony és mérges állat e városban nem létezik. Valóban egy országban sem látható oly díszesség és tisztaság, mint ebben a tartományban. Ennek a vize és levegője kellemes és népe nagyon szép. A szemlélő elméjét elkábító szép látvány ez.

E város körül négy oldalról, egész a Kassa-hegy széléig hosszában és széltében négy óráig terjedő földön, szőlők és kertek vannak s úgy beszélnek, hogy »ötvenezer szőlőnek dézsmáját adják«; mindegyik szőlőben van nyaraló és rajta egy-egy torony. A kertetek megszámlálhatatlan vízmedencék és szökőkutak díszítik. Ha ezt a várost a valóság szerint dicsérnénk, igen hosszúra nyúlnék a beszédünk.

Templomai Hetven temploma van. Többi között a *Kassa-bán temploma*.¹⁾ Azon korszak művész mesterei hét láda tiszta aranyat költöttek el erre a templomra s némely művészi munkákat készítvén, oly díszessé tették e templomot, hogy ily remekmunkát egy régi építőmester sem készített. A nyugati kapu fölé ez van írva²⁾ magyarul: »E templom költségeire ötezer *kisze* tiszta arany fordítottatott.« Belülről és kívülről a különféle bevésett részeket mind bámulatot keltő színes márvány borítja s valamennyi fülkéjének falait zománczmunkához hasonló festéssel fényesítették és aranyozták be. E művészi templom mindegyik kupoláját, a falak egész felületét és ablakait kőoszlopok, fehér, fekete, vörös és más különféle színű értékes fák indiai gyöngyház-munkához hasonlóan díszítik s arannyal, jemeni rubinttal, topázzsal, gránáttal s hasonló finom kőekkel ékesített gyülekezési helye ez a kámzsás ruhájú papoknak. Némelyik kapujának forgókarikája és kapubálványa tiszta ezüsből van s néhány ezer, tiszta aranyból készült drágaköves lámpa és csillár díszíti e templomot, mely olyan mint Jeruzsálemben a feltámadás temploma. E templomban a papok számára szónoklás végett olyan aranyozott és ezüstözött szószéket állítottak, hogy a mi korunkbeli mesterek egyetlen olyan faragást nem képesek végezni. E szószékkel szemben egy orgonaemlévény van, ezt Bethlen Gábor király állíttatta. Ez is díszes az elragadtatásig és remekművű gyülekező hely, hol valamennyi pap, lelkész, pát-

¹⁾ A kassai főtemplom leírása egyik érdekes részlete e munkának. A templomi tárgyaknak rendeltetését a muszulmán író nem ismerte s azért némelykor nevetségesen magyarázza azokat.

²⁾ Ez a felírás aligha volt a kassai templomon.

riárka, *ladika*¹⁾, *kalejurusz*²⁾ és érsek fenszóval az evangéliumi verseket vontatott, bánatos hangon énekli s ezenközben a művészi orgona is megszólal s kellemes dallamot ad úgy, hogy az emberben meglepetés támad s az ember minden porczikája értesül róla és felgerjed. Ha tanulatlan hívő emberek hallják, hitükben kárt vallanak, de ha tudósok hallják, azt mondják: »csodálatos művészi orgona!«, s többet nem törődnek vele. E templomnak hosszúkás, négyszögű oltára baloldalára arannyal és ezüsttel diszített *number*³⁾ alakú különös emelvényt készítettek. hogy ez a pátriárkák széke legyen s ezt a néhai mester négy oldalról ritkaságú kristály-üveggel s a lengyelországi *Danszka*⁴⁾ kikötőjéből érkezett sárga borostyánkővel ékesítette; bámulatot keltő része ez a templomnak! Minden kidolgozása mintha »*Fakhri-i Bruszevi*«⁵⁾ vésése volna.

Az oltár mellé egy minden oldalon drágaköves keresztet vagyis az evangélium elhelyezésére szolgáló magas állványt készítettek, a mely tizenkét lábú égszínű emelvény.⁶⁾ Lábai előtt a Messiásnak — üdvözet neki — és a tizenkét apostolnak szobrai vannak s mindegyike szokás szerint ül, mintha élő volna. E kereszt-emelvényen igen sok tiszteletre méltó könyv és sok drágaköves kötésű evangélium van, ez evangéliumok között csupa arannyal borítva van *Merjem*⁷⁾ anyja szobra, ölében a szent *Íszával*⁸⁾, a ki még anyja tejével táplálkozik s mindenkire mosolygó tekintetet vet. Mind a *Messias* szobra, mind *Merjem* szobra úgy tűnik fel a szemlélő előtt mintha élő volna. E szobrok fejében az órakerekhez hasonló kerekék vannak, melyek a szemeket óramutató módjára mozgatják, kezeik és füleik is mozognak. Ilyen gyönyörű munka ez. Körmeiken egy-egy *Rum* adójával fölértékes kincsek, nyakukon pedig az összes keresztény királyoktól ajándéknul küldött gyöngy-olvasók (teszbihi), vésett alakok és talizmánok vannak. Egyszóval ennek a két szo-

¹⁾ *لاديقه* (*ladika*) a szláv *vladika* szóból ered, jelent püspököt, főpapot.

²⁾ *كاليوروس* (*kalejurusz*) az oláh *kalugyer* szóból ered, jelent szerzetest.

³⁾ *Mimber*, a dsámikban levő keskeny szószék.

⁴⁾ *دانصقه* (*Danszka*), Danzig városa.

⁵⁾ *Fakhri-i Bruszevi* = bruszai dicsőség. Semmi közelebbi adatot nem tudtam szerezni arra nézve, hogy kit értett ez alatt Evlia.

⁶⁾ Ebből a leírásból nehezen állapítható meg, hogy a templom melyik része volt ez. Talán az oltár körül levő oszlopsor.

⁷⁾ *Merjem* = Mária.

⁸⁾ *Isza*, Jézusnak neve a mohamedánoknál.

bornak mindegyike tíz Egyptom kincsenek értékére becsülhető. Ezek körül négyfelől arany- és selyemszövetű függönyök vannak a falakra felakasztva, melyek mindegyike egy-egy király ajándéka. Ezek mindegyike felért *Dilem*¹⁾ adójával.

A szögletekben itt-ott drága kidolgozású aloe- és ámbráfüstölők vannak, melyekből éjjel-nappal sohasem hiányzik a tűz s a templom összes szolgálait jóillatúvá teszik. Körülbelül háromezer pap, szerzetes és szolga van itt, kik szabályzatuk szerint aloet és ámbrát égetvén, szolgálnak. A hét földvön²⁾ levő keresztényektől érkezett különféle színű, tizenkét lámpa, arany, ezüst és más különféle csillárok vannak felfüggesztve. Az említett keresztmelnvény tizenkét lába tövében levő tizenkét apostol szobra előtt egy-egy aranyos gyertyatartó van, melyekről azt beszélték, hogy azok mindegyika két *kántár*³⁾ súlyú s ez igaz is, mert mindegyike ember vastagságú s mindegyikben minden éjjel viaszgyertyát gyújtanak és oly világos lesz, mintha fényes nap volna.

E nagy templom körül négy oldalról elterülő előtér⁴⁾ kövezetét türkisz, jáspis, jemeni rubin és különféle színű márvány borítja, mintha *Máni* és *Behzád*⁵⁾ festők kameleon-szerű festménye volna. Ez előtérnek számos szökökútja és csorgója van s az előtér belsejét különböző gyümölcsfák ékesítik. Van különösen egy szőlőlugasa, melyen a beoltás folytán néhány ezer, különféle színű szőlőfürt terem. De a Teremtő különös csudája mégis az, hogy egy adag szőlőben huszonnétféle fajú és színű mag van. Azonkívül hogy zöld, vörös, sárga és fekete magja van, a másik ágon *pármák üzümi* (ujj szőlő), *tilki kujrugü* (rókafark), *khore, meszkit* (muskát), *kesis* (papszőlő), *rezúki, durnál, zejni, hiszámi* és *kudszí* (jeruzsálemi)⁶⁾ magúak vannak; az Istennek különös műve ez!

Ez előtér szőlője körül háromszáz aranyos czella van, melyeken elbámul, a ki látja. Pátriárkák és papok vannak azok mindegyikében s néhány százan azok közül egy datolyával, egy findsa tejjel és egy mandulával bőjtölnek hetenkint.⁷⁾

¹⁾ *Dilem*, Perzsia egyik tartománya.

²⁾ A keleti tudósok a földet hét éghajlati övre (zóna) osztották.

³⁾ *Kántár*, török súlymérték, körülbelül 50 kilogramm.

⁴⁾ Törökül *háremnek* mondja Evlia. úgy mint a muszulmán mecseteknél szokás; a *hárem* szót azonban itt előtér^{ség} szóval fordítottam, alkalmasabb szó hiányában.

⁵⁾ *Máni* és *Behzád*, híres perzsa festők voltak.

⁶⁾ Ezeknek a különféle szőlőfajoknak magyar elnevezését nem lehet megállapítani.

⁷⁾ Valami kolostor és kórház lehetett ez az épület, melyet Evlia leír.

Kassa város dícsérete. Van egy kórháza, melybe ha a beteg élettelenül bemegy, ott feléled, mivel e kolostorban ügyes orvosok vannak, kik az *Eflátun*¹⁾ idejebeli tudományt tökéletesítették.

Midőn egyik nap e kolostort nézegettem, arról értesültem, hogy másnap *Isza* — üdvözet neki — születése napja lesz²⁾. Azon nap mindenki készülődések után látott. Kassa városába három nap és három éjjel tízszer százezer ember gyülekezett össze s az említett Kassa-bán kolostora és Kassa síksága tele volt kalapos fejű³⁾ és derékban felővezett emberekkel. Azon nap mindezt szépen megszemlélvén, gyenge elmémben a következő imádság támadott: »Óh! létezőknek Alkotója! a királyok királya, világok ura vagy, a ki e földet különféle nemzetekkel felékesítetted s ennyi százezernyi embert fenn-tartasz, nekik erőt, országot és szerencsét adsz, miért teszed őket a mi foglyaikká s minket az ő foglyaikká?«, s ezt mondva, elbámultam.

A lakosság e sokasággal a várból azon tulipánvirágos síkságra vonult ki⁴⁾, a melyen Huszein pasa állomásozott s papjaik *Isza* születésének történetét énekelték, valamennyien pedig fedetlen fővel, különös mozdulatokkal imádkoztak. Imádságaiknak a tartalma ez volt: »Óh! Isten! Óh! Mária erőnk! vagyis: oh! *Merjem* anya! Óh! Istennek nagy ereje! Az oszmánli sereg a Tisza folyó partjához és e Kassa városa alá jött. Az oszmánlik elől és a tatár sereg elől hozzád menekülünk.« Ilyen módon könyörögtek és jajgattak, azután pedig a nagy monostorba menvén, annak *imáretjében*⁵⁾ megebédeltek; a szegényeknek is ebédet adtak s a mezite-leneket felruházták.

Művészi munkák. Ennél a templomnál Gábrriel ark-angyal⁶⁾ szobra közelében, négyszögű márvány fölé bronzból egy fekete elefántot készítettek, mely füleit, fejét és ormányát mozgatja és szemei is óramutató gyanánt forognak. Mikor dél van, akkor az elefánt mozgásba jön s éles hangot adván, ormányát tizenkétszer melléhez üti, ennek a hangja a környékre elhat s a város lakói abból

¹⁾ Eflátun = Plato. Plato művei a mohamedán tudósoknál nagy tekintélynek örvendettek.

²⁾ A keresztény vallásban járatlan muszulmán író Jézus születése ünnepet említ, holott az decemberben van. Úgy látszik valami más volt ez az ünnep, melyről Evlia említést tesz.

³⁾ A törökök az európai embert *sapkalí adam*-nak nevezik. ellentétben a turbánt viselő keletiekkel.

⁴⁾ Valami körmenetet vagy bucsújárást látott Evlia.

⁵⁾ *Imáret*, a kolostor ebédlőjét vagy vendégszobáját érti alatta.

⁶⁾ Törökül: Szürus.

tudják meg, hogy az elefánt-óra tizenkettőt ütött s akkor mondják, hogy dél van. Ezután ebédelnek, más időben »*mandsa*«¹⁾ étkezés nem lehet, mert sokan közülök böjtölnek és szigorú életmódúak.²⁾

En szegény e művészi kolostor papjaival megbarátkoztam s néhányszor bemenvén, a kolostort megszemléltem. Egyszer körültekintvén a falakra néztem. Nehány ezer képen kívül, a jobb oldalon egy nyitott fal felületén, ötven lépés hosszúságban egy *paradicsomkert* volt festve, melyet a ki meglát, az a lelkét kiadva, e kertbe szeretne menni. A szemközti oldalon egy homályos falon, szintén ötven lépésnyi helyen egy *gehenna* van festve, melynek *Szirátját*³⁾ a ki meglátja, az rátér az egyenes útra. Tervezete, a pokol mélysége, mély ürege nagyon szép festésűek. Ezt a paradicsomkertet és gehennát a festőművészek oly szépen rajzolták, hogy Behzád, Máni, Sáh-kuli és Aga Riza nevű híres festők ha összejönnek, ilyen Irem-kertet és eget s ily gehennát, poklot, üreget és pokolfeneket megszemlélni sem képesek. A frenk festőmester az Örökkévaló képét elkészítvén, a nép megfélemlítése végett a poklot és annak tüzét úgy festette meg, hogy a gehenna mélységében az égő nafta és kátrány tüzeiben az embereket megsütik s tevenyak nagyságú kígyók, gyíkok és skorpiók kínoznak minden embert, úgy, hogy a kik ezt látják, azok a világról lemondva, az ételtől és italtól tartózkodnak, oly meglepődés és bámulat támad az emberben.

Röviden szólva, e kolostor leírásának ugyan majdnem semmi haszna sincs, csak hogy annyi év óta tartó utazásaim közben ilyen csodálatos munkát és különös épületet nem láttam, azért vettem erre ennyi bátorságot.

*Térjünk át a tárgyra!*⁴⁾ Huszein pasa szerdár serege a mi társainkkal e Kassa város alá jött s mi Haller Gábort királlyal kértük. Kassa parancsnoka ezt a hirt izente: »Kivül pestis van; *Iszának* — üdvözet neki — születése van; néhány napig legyetek türelemmel!« Amde halogatásuknak és késedelmezésüknek célja az volt, hogy tanácskozzanak s

¹⁾ *Mandsa*, az olasz mangia szóból ered. A török nyelvbe a levantinus olaszok révén került a *مانجا* szó, mely ebédet, nagyobb étkezést jelent.

²⁾ Ezt nyilván csak a kolostor lakóiról érti.

³⁾ *Szirát*, az a hajszál vékonyságú hid, melyen a holtak lelkei keresztlömennek.

⁴⁾ Kassa városnak hosszas leírása után csak most folytatja Evlia az eseményeket.

Isza születésének ürügye alatt nekünk tengernyi sereget mutassanak. Valóban úgy is volt, mert az ötödik napon strucztoallas, fekete sapkás németek jöttek ki s mondták, hogy seregünkől tíz ember a leveleket vigye be. Musztafa odabasi közülünk tíz embert maga mellé vett s velem szegénynyel tizenketten voltunk és a szerdár leveleivel Kassa várába mentünk. Szemeinket bekötötték, de némelykor azért nézegettünk s új utakon egyenesen a kapitány palotájába mentünk és mikor egy-egy széknél megállapodtunk, a kapitány kívülről a *divánkhánebe* jött s helyén megállott. Erdély duzsainak, biróinak s a mi szerdárunknak leveleit kezébe adván, azonnal lefordította, felolvastatta s tartalmuk megértése után az eszes kapitány így szólt: »Ime! az itt ülő ember *Haller Gábor* királyfi. Császárunktól félvén, nem adhatjuk nektek, hogy királyllyá tegyétek, mert a jelenlegi királyunk Kemény János a császár szövetségese. Ő jó ember s mivel nektek ellent nem állhatott, nehogy megsemmisíttessék, seregével Felső-Magyarországba menekült.«

Közülünk a budai Ömer aga így felelt: »Kemény János hogy tud nekünk ellenállni? Mi őt Szidi Ahmed pasával megtörve, kivertük. Ha Kemény Jánosnak ereje volna, minket ezen Erdélyországba beeresztett volna-e? Kétszázezer foglyot engedett volna-e elfogni? népét, országát engedte volna-e elpusztítani?«

Az ellenség nem tudott feleletet adni s a szerdárnak levelet irtak: »Haller Gábort — ugymond — nem adhatjuk oda, azonban ha német császárunktól izenetet hoztok, szívesen odaadjuk.« S mindegyikünknek egy-egy köteg posztót és bársonyt, egy-egy ezüst poharat, egy-egy órát és százszáz aranyat adván, ismét király nélkül küldtek bennünket Huszein pasa szerdárunkhoz.

*Korlád-keliszászi*¹⁾ mezejére érkezvén, ott találkoztunk a szerdárral s a dolgokat neki előadtuk. Ömer aga így szólt: »A várban nekem egy kapitány azt mondta, hogy Haller Gábor helyett egy más királyfit mutattak. Ha Haller Gábor itt volna, vajjon a császártól kérdeznék-e, hogy odaadják nektek?« Huszein pasa erre újra Kassa városába küldött bennünket, hogy más királyfit kérjünk, ámde az említett *Korlád Kassa-bán* templomának főpapja azt mondá: »Nem lehet; mi Kemény János királyunkkal, meg vagyunk elégedve; nektek más embert adni, félünk a

¹⁾ *قورلاد کليسیسی* (Korlád Keliszászi), magyarul Korlád temploma.

királytól. Menjetek; Erdélyben még sok királyfi van, válasz-szátok ki azok egyikét» — így szólt ő.

Kassát újra megnézegettük, azután Huszein pasához jöttünk s a helyzetet neki elbeszéltük, a mire felharagudván az indulás trombitáját megfuvatta. A Tisza mentében indul-tunk útnak.

Kassa városától egy állomás távolságra nyugot felé menve, egy zászlóalj harcosok egy helyre gyülekezett s lát-tam, hogy mindenki elcsudálkozva mondja: »Valóban Alláh minden dolog felett hatalmas!«¹⁾ Én szegény is megsarkantyúzván lovamat, előre mentem s azt láttam, hogy egy kút szélén a harcosok vizet merítenek, vasra öntik s az a vas azonnal rézzé lesz.²⁾ Szolgáimnak tarisznyájában volt egy-egy lópatkó; annak a kútnak a vizéből a lópatkókra öntöttünk s a patkók vörös rézzé változtak. Ezek egyikét a kegyes vezérnek, Ali pasának is megmutattam s elcsudálkozott rajta. Ha ennek a kútnak vize az ember kezét érinti, az egészen fekete lesz, ha a haját és szakált érinti, az ember szakála és bajusza tiszta és aranyos lesz. Kassa városának magyar asszonyai ebből a vízből porral sarat készítenek és nemző tagjaikra kenik, hajukat is egészen leöntik s az tiszta és fényes lesz³⁾; erre a babonás czélra igen jó víz.

Ezután a Tisza partján megszemléltük visszatérésünk-kor azt a helyet, hol a Kassa várát építő *Kassa-bán* és a *Korladik* monostort⁴⁾ építő *Korladik* egy sírbolt alatt ketten együtt nyugszanak. E helyen lovainknak takarmányt vágattunk s reggel Isten oltalmába ajánlva magunkat, tutajokon és tömlőkön, ezer veszély között, a Tisza folyón átmentünk s csak két emberünk fuladt bele s tíz lovunk veszett el. Azon napon szerencsésen megérkeztünk a táborba. Bejelentettük a szerdárnak, hogy királyt nem adtak s a kassai kapitány levelét a szerdárnak átadván, azt felolvastattuk. De mi haszna! ott királynak való ember senki sincs.

A birodalom összes előkelői és a szultánság oszlopai tanácskoztak. Végezetül elindultunk, hogy e Kassáról vis-szatérjünk.

¹⁾ Ez az idézet a szövegben arab nyelven van.

²⁾ Más nem lehetett ez a hely, mint *Szomolnok*, a hová Evlia Cselebi egy portyázó csapattal eljutott.

³⁾ Különös dolog, hogy Evlia ilyen mende-mondákat is meg-hallott.

⁴⁾ قورلادق مناسترى (Korladik monasztéri).

III.

Az 1072. évi Mohárrem hó kezdetén ¹⁾ a Tisza folyó partján Székelyországba menetelünk.

Először a Tisza partjától keleti irányba indultunk vissza a tengernyi sereggel s a síkságokon áthaladva, tizenhárom óra múlva a *Matar* ²⁾ folyó partjánál állapodtunk meg. Onnan elindulván *Terebesvárra* ³⁾, onnan nyolcz órát menve *Ak-keliszra* ⁴⁾ állomáshelyre jöttünk. En szegény itt tizenhat emberrel keletfelé portyázásra mentem s azon napon a hegyekből huszonöt foglyot hoztunk. *Aranyos-Megyes* ⁵⁾ várával szemközt megállapodván, az iszlám sereg újból e vár alá ment és sok zsákmányt foglalt el. A vár katonaságára különösen agyúztak.

Innen elindulván, ismét keleti irányban, *Nagy-Bánya* vára közelében, az *Ezsder* ⁶⁾ folyó partján állapodtunk meg s kívánságunk szerint a vár kapitánya, bírója és fegyveresei ajándékokkal a szerdához jöttek, mi pedig valamennyit letartóztattuk és Muhzir Musztafa agának átadtuk, hogy kalauzok legyenek.

Innen elindulván, *Kövár* ⁷⁾ vára alatt állapodtunk meg s itt Melek Ahmed pasa *szegbánjai, száridsái* és a janicsárok között a hadi zsákmány miatt harc tört ki s miután néhány ember haszontalanul elveszett közülök, békesség lett. Innen ismét kelet felé menvén, 5 óra múlva a Szamos folyónál, *Rédei István* ⁸⁾ falujában állapodtunk meg. A Szamos partján egy palota van, melyet ha az ember meglát, elbámul rajta. Emberek ugyan nem voltak benne, de pinczéjében megszámlálhatatlan kincs volt s ezt a csinos és művészi palotát azonnal felégették. A szőlőiben és kertjeiben levő gyümöl-

¹⁾ 1661. augusztus vége.

²⁾ مطار, ismeretlen folyó, talán a *Batár* patak.

³⁾ Törökül: ترهپش (Terepes), Túr-Terebes. Lásd a 91. lapon.

⁴⁾ اقى كليسزا (Ak-keliszra) magyarul annyit jelent: Fehéregyháza.

⁵⁾ آرانپوش مكش.

⁶⁾ ازدر (Ezsder), magyarul: Sárkány. Lásd fennebb 89. l.

⁷⁾ كوار.

⁸⁾ Törökben hibásan: درى اسوان (Deri Iszván) e helyett: دى اشتوان (Rédei István).

csőt megették s a katonaság jóllakott. Azután a sereg hangyaként ellepte a szőlőket s a gyenge fákat a földdel egyenlővé tették.

Innen 4 órán át ismét a Szamos folyó partján haladván, e folyó tulsó oldalán a hegyeken néhány fogoly tünt elő, erre néhány ezer ember a hegyek környékét megszállta, a foglyokat összefogdosták, a táborba hozták és eladták. Innen 9 órán keresztül a korábban elpusztított helyeken haladtunk át. E helyen Várad vára felől egy khászeki¹⁾ érkezett a császári irattal²⁾ s a khászekit Ali pasa saját fővezéri sátorában szállásolta el. Ezután diván (tanácsülés) tartatott s felolvastatott a császári irat, melynek tartalma ez volt: »Mihelyt e császári iratom megérkezik, a sereg menjen Erdélyországba. Egészen a németek országáig menjete. A tatár sereg közvetítésével oktassátok ki azon tartományokat a határaikra. A szokás és erkölcs ellen cselekvőknek életét kínozzátok meg. Okvetetlen tegyetek királylány valakit s a kétezer kisze erdélyi adót behajtsátok és Kemény János ellen, mivel a királyságot megkivánta, járjatok el. Magas jegyemnek hitelt adjatok!«

Mihelyt eme királyi fermán megérkezett, az egész megszámlálhatatlan sereggel e síkon három napig megállapodtunk s nagy tanácskozások folytak. A fennebb említett Nagy-Bánya várának kapitányait, bíráit kalauzolás végett letartóztattuk. Azoknak kezességével néhány hitetlen bántódás nélkül eljött s a szerdárral találkoztak. Ezek királyfiak voltak.

Az 1072. évi Mohárrem hó második péntekjén³⁾ Apafy Mihály⁴⁾ nevű királyfi érkezett oda, aki annak a Betlennek⁵⁾ rokonságából való, a kit néhai Szulejmán szultán három éves korában királylányá tett s ügyeit anyjára Elinára⁶⁾ bizta. Ez megígérte, hogy a padisah kétezer kisze adóját beszedi és megfogadta, hogy Kemény Jánossal, bárhol találja meg, el fog bánni. A szerdárnak azonban ő nem tett meg, hanem inkább Haller Gábor pártján volt és

¹⁾ Khászeki, udvari szolgálatban alkalmazott ember.

²⁾ Törökül: khatt-i serif.

³⁾ Az 1661. évi szeptember 14. Ebben az évben a Mohárrem hó 1. is péntek volt, de a török író ezt nem számította s így a második péntek szept. 14.

⁴⁾ اپانی میخال (Apafi Mihály).

⁵⁾ بوتلن (Botlen), ez bizonyára tévedés e helyett: Betlen. Evlia Cselebi itt újra összezavarja a történelmet s János Zsigmondot összetéveszti a Betlen családbeli fejedelmekkel.

⁶⁾ الينا Elina néven Izabella királynét nevezi.

szemével jelet adva mondá: »Ez nem lehet király.« Melek Ahmed pasa urunk pedig így szólt: »*Valláhi!* ez jó király lesz, mivel Szulejmán szultán ő felségének tekintete erre a családra esett.«

Melek Ahmed pasa a muhzir aga fejéről levévén a *faszurláját*,¹⁾ a királyllyá leendő ifjú fejére feltette s *Biszmüllát*²⁾ mondva, a szerdár kezét megcsókoltatta vele és egy székre ültette. Azonnal egy *Fátihát*³⁾ énekeltek s *Apafy Mihály királyllyá neveztetett ki*.

Először a csaus-basi s a többi diván csausok mondták a királynak: »Áldott légy!«; erre a király székeről felkelvén, a vezíreknek és mir-i miránoknak kezét csókolt, a jelenlevő kapitányok pedig a királynak csókoltak kezét és őt felavatták.

A hírnökök most kikiáltották: »A király megválasztott, mostantól kezdve a portyázás és rablás tilos. Akik foglyokat és zsákmányt foglalnak el, azoknak a feje levágatik, mint a birkafej.«

Mikor azelőtt követaink *Szikel-vilájetbe*⁴⁾ mentek, ezek nem hódoltak meg. Az új király is óhajtott ellenük hadjáratba menni s a szerdárt a székely hadjáratra ösztönözte; az egész sereg ezt mondá: »Ha portyázni nem lehet, legalább a székely háborúba menjünk,« s készen állottak. Keletről bal oldalra térvén el, Allálban bízva, a székelyek felé elindultunk. E gyűlésen a padisáhtól érkezett *khászekinek* negyven *kisze* ajándékozott. Kétszáz foglyot és prémes ruhákat is kapott ajándékba s a király is öt *kisze* ajándékot adott neki, azután pedig kétezer erdélyi katonát melléje adva, s Huszein pasát is a temesvári sereggel megindítva, a *khászekit* Várad felé küldötték. Seregünk is megindult s keleten a katonaság lábától még nem taposott, virágzó helyeket bejárva és megnézve, *Betlennvár* várához érkezünk.

Betlennvár. A Szulejmán szultán korabeli Betlen király építtetése, ezért Betlennvárnak mondják. A már királyllyá lett *Apafy Mihálynak* öröklött birtoka s az erdélyi királyok alá tartozik, azonban e vár a szász-magyarok vilájetének földjén van. Az erdélyi magyarok uralma itt végződik. A vár lakossága igen örült, hogy a vár tulajdonosa Erdély királyává lett s éjjel-nappal ezer darab ágyúval lövöldözve, a

¹⁾ *Faszurla*, magas tollbokrétás sapka.

²⁾ *Biszmilla* = Allah nevében.

³⁾ *Fatíha*, a Korán I. fejezete.

⁴⁾ *سیکل ولایت* (Szikel vilájet) = Székely tartomány.

várat megnyitották s az iszlám sereget befogadták. A vár kapitánya, duzsjai és bírái a tábornok ajándékokkal gazdagítván, derék szolgálatot tettek. Azon éjjel néhány ezer lámpával, naftával és kátránnyal a várat kilágítták. Reggelig, egy üteg ágyút, egy üteg puskát és színes légi röppentyűket kilődözvén, vígság volt. A vár a paradicsomhoz hasonló síkságon fekszik s négy irányban, meddig a szem ellát, dombos vidék van. A hegyek széleit falvak s megszámlálhatatlan szőlők és kertek díszítik. Paradicsomszerű vár ez az itteni. Falai alacsonyok és erős bástyájúak, árka azonban nagyon mély. Mindössze két kapuja van, egyik keletre, másik nyugatra nyílik. A vár belső épületeit mind rózsaszínű keramit fedi. Van fogadója, fürdői és hét temploma. Császája és bazárja nagyon szép. A vár kapitánya mindjárt a királyhoz jött s a tízezer piaszter padisáhi összeget megadván, ötezer piasztert a királynak és ötezer piasztert a szerdárnak adott. Falvait sem el nem pusztították, sem ki nem rabolták.

Onnan 2 óra alatt a *Kis-Szamos*¹⁾ folyóhoz értünk. Ez a folyó *Beszvárd*²⁾ hegyeiből jön s a Nagy Szamossal egyesül. Kis folyó, de jó vize van. Onnan kelet felé menvén, újra a Kis-Szamos folyóhoz jöttünk; ide is igen sok kapitány jött s a királylyal találkoztak. Innen 5 óra alatt *Szász-Szamos*³⁾ várához érkeztünk.

Szász-Szamos vára. Ezt is Betlen Gábor király építtette. Kapitányai Erdély királyainak alattvalói, ezért az utódló királynak öröklött birtoka ez, de a szász *vilájet* földjén van. Népe szász-magyar nép és sohasem lázadott fel. Ez a vár egy magaslatos domb tövében fekszik s Kolozsvár váránál nagyobb vár. Ugy mondták, hogy tízezer ház és nagyon művészi paloták vannak benne. Van fogadója és császája. Népe ügyes kereskedő s az összes kapitányok, bírák és duzsok eljöttek s a királynak meghódolván, várukba egy *oda* janicsárságot fogadtak be. A hitharczosok a várba menvén, nagy vígságot ültek. E várnak külvárosa nincs, de szőlője és kertje sok van. A padisah adójára itt is ~~hetven~~ *kisze* jött be a királynak. A király hadserege napról-napra növekedett, ezért elrendeltetett, hogy a tábor mögött külön helyezkedjék el.

Innen 6 órát menve, a *Kis-Szamos* folyóhoz értünk. Ezen a helyen megtudtuk, hogy *Besztercze*⁴⁾ vár kapitánya

¹⁾ Törökül: Kücsük Szamos (Kis-Szamos), tulajdonkép ez volt a Szamos folyónak Nagy-Szamos nevű ága. Evlia a Szamos minden ágát Kis-Szamosnak nevezi.

²⁾ بسوارد (Beszvárd).

³⁾ صاز ساموش (Szász-Szamos).

⁴⁾ Törökül: بسترجه (Besztercze).

nem hódol meg, ezért felhagytunk a kelet felé menéssel. Iszmáil pasa csárkhádsi, miként annak előtte észak felé, úgy most is a sereg előcsapata lett s elrendeltetett, hogy a tatár sereg is előre induljon.

Besztercze vára. Az erdélyi királyok alá tartozó szászmagyaroknak vára. Rákóczy idejében bizonyos ürügy alatt ötezer német katona ment a várba s Kemény Jánosnak hívei voltak, most pedig Apafy Mihály király ellen daczolva az összes lakosság a várba zárkózott s az iszlám seregre sok ágyút lőttek ki. Vára egy mocsaras helyen, fellegvárral bíró nagy vár. *Erdély váránál*¹⁾ nagyobb. Tizenegy bástyája s öt kapuja van; árka nincs, mert mocsárban van. Különbéféle mozaikszerű keramit fedí. Palotái, magas épületei, templomai és magas tornyai vannak. Magaslatos dombjai mind szőlők. Lenn a mocsár mentén tiszta sakktábla alakú kertjei vannak. Mihelyt a várbeliék látták, hogy a sereg félelem és rettegés nélkül az ágyúk alá száll, szilárdságuk nem maradt meg, hanem az oszmán fenségtől való félelemben kapitányuk a királyhoz jött, ajándékait bemutatta, a várba pedig *Dsán Arszlán* pasával egy oda janicsár *jászákcsi* rendeltetett. En szegény is ilykép egy éjjel a várban háltam s gyönyörködve jártam és néztem azt végig. Annyi szépsége van, hogy az le nem írható. Abban a házban is, a hol vendégek voltunk, egy fiatal, rózszaarcú, cseresnye ajku, szütleány volt, aki pézsmailatú haját szétbontván, homlokfürtjei bodrosabbnál bodrosabbak voltak s mikor, fehér aranyszövetű szoknyáját s uszályos ruháját felöltve, járni kezdett, észbontó volt.

Innen elindulván, 4 órát menve, *Zolomi-oglu-szeráj*²⁾ állomáshelyre értünk. Elhagyatva volt s katonaság szállotta meg, mely a kertben levő különféle gyümölcsökből evett s a kertet feldúlta. A palota téglapépület levén, oly erős volt, hogy felégetése, sőt elrombolása sem volt lehetséges. Itt öt ember portyázásra ment s mivel foglyot hoztak magukkal, a vézéri sátor előtt megölettek. A hírnökök újra kikiáltották, hogy a portyázás tilos. E helyen egy vásárhelyi kapitány érkezett ide s meghódolt. Innen 2 órán át menve, *Vásárhelyre* érkezünk.

Vásárhely vára. Régi vár, melynek a nyugoti oldalra néző egyetlen, erős, új kapuja van. A keleti oldalán ennek is

¹⁾ Törökül: *Erdel kálászi* (Erdély vára), talán Gyulafehérvárat érti alatta.

²⁾ *Zolomi-oglu-szeráj* (Zolomi-fi-palota, ismeretlen hely. Talán a görgényi vár.

domb- és halmokból álló magaslata van. Csupa szőlők és kertek vannak itt. A várnak czeментrakású téglával készült öt erős bástyája van. A vár azonban kicsiny és árka sekély. A várba Szidi Ahmed pasazáde Mohammed bég efendi egy *oda* janicsárral örködésre rendeltetett s az ő közvetítésével néztük meg mi is a várat. Szép, tornyos templomai, erős, deszkatetejű házai, díszes utcái és gazdag lakói vannak. Mindenféle árucikkkel gazdagították meg a sereget.

Vásárhely városa. E vár nyugoti oldalának tövében, északról délre nyúlva, fekszik egy tízezer lépés kerületű külváros. Fal azonban nem környezi, hanem mély árok, bejáró kapuval, fahíddal; két helyen van erős kapuja. Népe mind ügyes kereskedő s mivel gazdag város, ezért egész seregünk ott vásárolta be minden szükségletét. A kapitány és a bírák a királynak százöt *kisze* padisáhi adót adtak. Mivel e Vásárhely nagy kerületű *vilájet*, ezért százötvenezer szász-magyar *rájája* van. Innen felkelvén, egy virágos réten, a vár tövében 12 napig való pihenésre adatott rendelet. E helyen a király részéről néhány adószedő ment ki, hogy a négy irányban levő kapitányoktól pénzt szedjenek be s tíz nap alatt hatvan *kisze* pénz jött be s a szerdár szeme felnyílt. Az egész kincset Huszein pasával Váradra küldötték. Onnan 3 óra alatt *Szeráj*¹⁾ várához érkeztünk.

Szeráj vára. E palota a tényleges erdélyi király tulajdona, senkinek sem öröklött birtoka. Abul-Feth²⁾ idejében a 857. évben³⁾ a nagy Betlen István⁴⁾ építtette. Ha a királyok szász földre jönnek, itt szállnak meg, máskülönben régi székhelyük a fennebb leírt Gyulafehérvár (*Erdel Belgrádi*). E palota nagy síkságon fekszik, négy oldalát a Kis-Szamos fogja körül, fellegvára semmi sincs. Ártalmatlan vár. Mérnöki tudomány szerint épült, négyszög alakú s egészen téglából van; kívül és belül, fenn és lenn, háromszázhatvan díszes szobája van. Magas *divánkháneja* van, melybe ha ezer ember bemegy is, egy sem mondja, hogy szűk a helyem. E *divánkháne* falára a festőmester sok történeti dolgot és eseményt írt fel s ezt mind magyar írással írta. E *divánkháne* nyugoti oldalára ötven erdélyi királynak történetét

¹⁾ *Szeráj* = palota. Ilyen nevű hely nincs. A leírás után úgy vélem, hogy a ~~radnóti fejedelmi~~ palotát írja itt le Evlia.

²⁾ Abul-Feth = A hódítás atyja. Így nevezik a régi török írók II. Mohammedet.

³⁾ 1453. Kr. u.

⁴⁾ Törökül: *بتلن اسوان* (Betlen Iszván). Itt újra a török író történelmi járatlansága mutatkozik. A radnóti kastélyt I. Rákóczy György építtette.

s minden királynak felavatását, lemondását és halálát írták le. E palotában hatvan szoba mindegyikében tíz darab változatos, igen szép festmény van. E palota közelében a sereg tíz napig pihent, a mely alatt Csatalbas pasa adószedésre ment. Onnan észak felé négy óra alatt *Ravotob*¹⁾ várához érkezünk.

Ravotob vára. Az Erdélyhez tartozó szász-magyar várak közül való. Német katonaság nincs benne, ezer főnyi szász katonája van. Fellegvárral bíró, kis köépületű vár, keleti oldala paradicsomszerű szép síkság, szőlője és kertje termékeny, kertjei megszámlálhatatlanok. Vannak templomai, díszes házai, számos fogadója, igen sok csársija és bazárja; boltjaiban fehérneműket és másféléket árulnak. Kapitánya, összes bírái, érseke és nemesei a királyhoz jöttek és százhusz *kisze* padisáhi adót szolgáltatottak át. Onnan elindulván, 4 óra alatt a *Küküllő*²⁾ folyó partjához érkezünk. Szőlőkkel, kertekkel borított virágos hely ez, melynek rétjén megszálltunk. Az említett Küküllő folyó a székely hegyekből ered s a *Kis-Szamos* folyóba³⁾ ömlik.

Onnan négy óra múlva *Küküllő* állomáshelyre érkezünk.

V.

Az új királytól a hadseregnek adott nagy vendégség.

Erdély királya itt a hadseregnek nagy vendégséget adott, melyhez hasonlót még nem láttak. A temérdek élelmiszer többnyire kenyér, kalács, pogácsa és *czipó*⁴⁾ nevezetű kenyér volt, mely olyan fehér, mint a halebi *kálámkán*⁵⁾. A réten magyar szőnyegeteket terítettek le s föléjük rakott kenyérdarabokkal felékesítették. Negyven darab tiszta fehér kenyeret, egyenkint egy-egy pár ökörtől vont szekérre helyezve, hoztak ide s e kenyerek mindegyike húsz lépés hosszú, öt lépés széles és egy ember termetéig magas volt. Isten a bizonyosság rá, hogy ez így volt. Azonfelül a tojásos, szézám-

¹⁾ راورتوب (*Ravotob*). Ez olyan ferdtítés a másoló részéről, hogy még csak megközelítőleg sem lehet gyanítani, melyik volt ez a hely.

²⁾ قوئلو (*Küküllő*).

³⁾ Ez is egyike a sokszor ismétlődő tévedéseknek.

⁴⁾ Törökül: *szipó*, vagyis *czipó*.

⁵⁾ كالمكان (*kálámkán*) értelmére nézve semmiféle török szótár, még a legutóbb megjelent *Kámusz-i türki* sem ad felvilágosítást.

füves¹⁾, szegfűszeges és kakule²⁾ olajos kalácsokat hozó marhák számát Alláh tudta.

En szegény megkérdeztem, hogy miként dagasztották és sütötték e kenyereket?, s ily választ adtak: »Ennyi és ennyi ezer mérő finom lisztet hozván, néhány ezer teknőben tésztát készítettek s e kenyerek nagyságának megfelelően várarak gyanánt gödröket ástak s azokban szépen tüzet raktak és az egész tésztát azokba a gödrökbe töltötték. Föléje szitált hamút hintettek; e fölé pedig és oldalt tüzet raktak. Hét óra múlva a tüzet eloltották, az árkokból annyi és annyi emberrel a kenyereket kiszedték, némely égett helyeiket késekkel levágták s azután a vendégség helyére hozták.«

E kenyereken kívül volt még háromszáz ökör, bika, juh és bárány, tyúk, galamb és gyorsan sült marhapecsenye. Összesen háromezer juh, háromezer bárány, hatszázezer czipó-kenyér, száz katlan darapiláf, száz katlan herisze³⁾, száz katlan jogurtos daraleves volt. Ebben az országban rizs nem terem, azért rizs-piláf nem volt.

A nagy főasztalnál a *vezirek* és *vekilek*⁴⁾ előtt levő ezer réztálban a finom ételek minden neme volt, mert az összes vezirek és vekilek szakácsai három nappal előbb a királyhoz mentek s e nagy vendégség ebédjén fáradoztak. A király e dologban nagy költségeket tett. A pasák asztalánál néhány száz ragyogó királyfi és kapitányfi, kristályüveg- és porcelláncsészékben vizet és serbetet hordozva, szolgált fel. Csaus-záde Mohammed pasa ennyi szépség között azon napon bizony elbámult. A vezirek asztalának hosszát megmértem, összesen ötszáz lépés volt. E vendégséget délben szolgálták fel s akkor enni kezdtek és csak a délutáni imádság idején végezték el. Ebéd után a muszulmán harcosoknak háromszáz hordó mézes serbetet adtak. A király a hét vezirnek egy-egy üveges hintó-kocsit ajándékozott hat lóval s minden kocsiiban tiz-tiz *kisze* tallér-piaszter és posztók s finom szövetek voltak. A többi miri miránoknak öt-öt *kisze* piasztort és sok finom szövetet, az emireknek is egy-egy *kisze* piasztort és egy-egy köteg aranyozott szegélyű posztót és selyemszövetet ajándékozott.

¹⁾ Törökül: *csörek oti*, olajos tartalmú szézámfű.

²⁾ قاقول (kakule), Indiából származott fűszer, másképp cardamum.

³⁾ هریشه (herisze), rizsből készült étel cukorral és rózsavízzel keverve.

⁴⁾ *Vekil*, helyettes, ügyvivő. Az egyes hadosztályok élelmezési biztosait is így nevezték.

Az egész iszlám sereg különféle ételekkel megvendégtetvén, a padisah birodalmának tartósságáért imádkoztak. Onnan elindulván, 5 óra alatt *Megyesvár*¹⁾ várához jöttünk.

Megyesvár vára. Építője Haller Gábor, de a szász-magyarok uralma alatt áll. A jelenlegi erdélyi király Apafy Mihály feleségének, *Bornemisza Annának* öröklött birtoka. Mikor az iszlám sereg oda érkezett, a király öröme ezér ágyúlövést tettek s az eget és földet megremegtették. Várak, völgyek, halmok között széles földön, egy csúcsos halom fölött levő erős erődítmény és nagyon erős vár ez, mely faragott kőből van építve, azonban sok magaslata van. Benne csársi és bazár nincs. Temploma és sok szép zsindeyes háza van. Csakis egy délre néző kapuja van, de ez kettős vaskapu, készenálló örökkel; várárka nincs, mert magas domb tetején fekszik, az árok számára hely nincs. Ezer katonája van. Kapitánya a királyhoz ajándékokkal jöven, tíz *kisze* segílyt adott.

Külvárosa. A Szász-patak²⁾ folyó partján fekvő nagy város ez, melyben összesen tizezer, erős téglapalota és különféle színű keramittal és deszkazsindellyel fedett ház van. Tíz magas tornyú kolostora van, melyek mindegyikét egy-egy király építtette. Valamennyit fehér ónos kupola fed. Különféle celláik vannak ebédlő termekkel s szép vendégszobákkal. Vannak fogadói, egy fürdője, kolostor alaku épületei, tanításra szolgáló pátriárka-házai. Csársija és bazárja nagyon arányos elrendezéssel van építve. Egy szabályos piacza van, melyet leírni nem lehet. A kézművesek mind leányok és asszonyok. Az egész ország értékes árucikkei mind megvannak itt. Mivel északon az oceán partján fekvő lengyelországi Danszka³⁾ kikötője közel van, s keleten Bogdán⁴⁾ fővárosa Jászvásár⁵⁾ és Oláhországnak Tírgovist⁶⁾ és Bukarest⁷⁾ városai is tíz-tíz *konaknyira* közel vannak: ezért összes népe kereskedő és ügyes üzletember.

Az erdélyiek viselete. Ezek is a többi magyarok módjára különféle vörös és zöld posztóból készült, czoboly- és nyestbőrrel prémezett kalpagot viselnek; mellükre a gombokat ezüstből, a gombkötéseket szép posztóból készítik. Nadrágjuk és köpönyegjük mind színes posztóból készül.

¹⁾ Törökül: *مکیشوار* (Megisvár).

²⁾ Törökben: *صاز بطاغ* (Száz-batag).

³⁾ Danszka = Danzig.

⁴⁾ Bogdán = Moldva.

⁵⁾ Törökül: Jás sehir.

⁶⁾ Törökül: Terkovis.

⁷⁾ Törökül: Bukres.

Lábbelijük sárga és vörös bőrből készült végvidéki papucs. Öveik aranyozott selyemből vannak. Derékban csatolt csatos nadrágot viselnek.

Az asszonyok mind selyem rokolyát és különféle szoknyát viselnek, a leányok hajfonat kötőit és az asszonyok fejét arab selyemszínnek szerint különféle gyöngyök, rubinköves párták ékesítik. Ezek sárga és narancsszínű szattyánból készült színes papucsockban járnak. Az összes erdélyi férfiak és asszonyok viselete ilyen; német és frenk módra fekete kalaposok nincsenek; valamennyien az evangelium hívei és keresztények, vallásfelekezetüket *luteriáninak* mondják.

Térjünk a tárgyra: E Megyesvár külvárosának két kapuja van: egyike északra, másika délre nyílik. E város közepén tágas tér van. Ott van egy bírósági épület felállított akasztófáival, melytől Isten mentsen meg!, mert megtörik az ember bátorsága, ha látja, hogy mikép kínozzák eme szerencsétlen helyen a magyarokat. A rumili hitharczosok egyikének lova az iszlám seregből hátra a katonaság tömegének közepébe szökött s mivel e hitharczos ott megsebesült, a vétkes magyart, ki ezt cselekedte, annyira kínozták, hogy *Perzsiában, Dágisztánban és Arábiában ilyen sokféle kínzást nem láttam*. A mi katonaságunk, ezt a példát látva, egészen elbámult.

Csársijában, bazárjában folyt az adás-vevés és akiknek azelőtt szerzett foglyaik voltak, kimentek és olcsó áron eladták. A következő napon a főszerdár ketkhudája, Huszein aga, a királyt egy zászlóalj katonával a várban levő palotájába vitte, a mire a várban egy kanóczczal egyszerre ötszáz falrengető ágyút sütöttek el, úgy, hogy a föld alapja meg rázkódott. A vár mint a szálámánder madár tűzben állott s a fekete lőporfüst, mint a tejút csillagzat, az ég felé szállott fel. E várost kedvünk szerint megnézegettük s igen sok hiábavaló podgyászunkat eladván, ezerháromszáz piasztért szereztünk s hála Istennek! megkönnyebbültünk és szeke-reink közül egyet elégettünk. E városon átmenő *Szász* folyó a székely *vilájet* keleti részén levő *Niszván*¹⁾ hegyekből jön s a Kis-Szamosba ömlik.

A következő napon a király felesége meghívta Ali pasa szerdárt, hét vezírt, huszonkét mir-i miránt és még hetven mir-i miránt és egy Irem kertjéhez hasonló rózsaligetes, paradicsomszerű kertben vendégséget adott, melyet nyelv el nem mondhat, le nem írhat. Mivel asszony volt a vendéglátó, azért amennyi holdarczú, fekete szemű leány és asszony

¹⁾ *Niszván*, magyarul: asszony, tehát *Asszonyhegy*.

volt azon a környéken, drágaköves ruhában mind eljött s felszolgálva, serbetet nyújtott át. E holdarczuak szépségétől és kedvességétől, valamint ott a térségen levő kábító illattól megrészeült tatár Sah Pulád aga tréfából így szólt a vezírnek: »Szultánom! ha nekem itt hivatalt adnál s ezen városban egy ideig megmaradva ezek közül a gyönyörű szép leányok közül egyet elvehetnék s vele egyesülhetnék, halálomig nem szomorkodnám.« A jelenlevők sokat nevettek ezen.

Ebéd után a királyné asszony a szerdárnak, a hét vezírnek s az összes mir-i miránoknak és az emirek mind-egyikének egy-egy értékes emléktárgyat ajándékozott. A vezírek és vekilek lovaikra ülven, elindultak s ekkor a várból újra egy üteg ágyút lőttek ki és vígság volt. Egyszóval ezt a vígságot és élvezetet, a mi ez országban volt, sehol sem láttam.

E Megyesvár várából elindulván, kelet felé menve, *Küküllő* városához jöttünk. E helyen a táborba különféle zamatos gyümölcs érkezett s bőség volt. Onnan 3 óra alatt ismételtén a *Küküllő* folyóhoz jöttünk. Onnan újra a *Küküllő* partján haladtunk s e helyen a *Szikel vilájetbe* követségül ment budai Ömer aga, a váradi Pancsa Huszein aga s a fécseti Ali aga a székelységből megérkeztek s mondák: »A lakosság nem engedelmeskedik, a levelet darabokra tépte s mi is nehezen szabadultunk meg, *Kuta*¹⁾ nevű székely szorosban pedig egyik hegytől a másikig három nagy táborban huszezer puskást helyeztek el.« Erre nagy tanácskozás volt, melyen a király és az összes főemberek is jelen voltak s elhatározták, hogy *Szikel vilájetet* elpusztítják.

VI.

Az 1072. évi Száfár hó 20-ik²⁾ napján Erdélyből Szikel vilájetbe³⁾ menetelünk.

Isten nevében a *Küküllő* folyó partjától az iszlám-sereggel a székely hadjáratra elindulván, nyugot felé 6 órát menve, *Udvarhely*⁴⁾ várához érkeztünk.

¹⁾ كوتا (Kuta). Ilyen néven ismeretlen hely. Talán a mai Tolvajos hágó ez, mely Udvarhely megyéből Csik megyébe vezet.

²⁾ Az 1661. évi október 14. Kr. u.

³⁾ Székel vilájet = Székely tartomány.

⁴⁾ اودوارهل (Udvarhel).

Udvarhely vára. Építője *Hel bán Porám.*¹⁾ Szulejmán khán idejében *Kodsa Betlen Gábor* a székelyektől ezt elfoglaltván, a szász-magyaroknak ajándékozta. Jelenleg az erdélyi királyok hatalma alatt áll, de a szász-magyarok kezében van. Háromezer katonája mind szász-magyar. Mikor azelőtt az iszlám sereg a Tisza partjához ment, akkor a tatár sereg egész eddig a helyig eljött és mivel sem szász-nép, sem *láz*-²⁾ nép, sem sok, sem kevés erről nem tudott, e várnak külvárosi lakóit mind otthon találta s anélkül, hogy egy lélek is megszábadult volna, valamennyit elfogta; azután a tízezer tatár tízezer nyilvessző hegyére ként és gyantásfát kötött s hatvanegy nyaláb nyilat lőtt be a várba; valamennyi deszkaház fölé kén és gyantásfa esett, melyektől a várban és városban levő házak tüzet fogtak; erre a várból minden ember kiment s a tatárok azokat, kik kezüket ellenük emelték, karddal levagdalták, a megmaradtak pedig az ellenségvadászó tatárok fogságába jutottak. Mikor ezért mi a várhoz érkeztünk, azt elpusztulva találtuk. Csak a város környékén maradtak meg a szőlők és kertek s mikor a falvakban meghallották, hogy új király van, a vár belsejét és külsejét s a külvárost kijavítani kezdték.

E vár alatt a hadsereg értelmes emberei s a dolgokhoz értő egyénei a főszerdár sátorában összegyülekezvén, nagy tanácsot tartottak s egyértelműen ezt mondták: »Szultánom! Mi e Székelyországba nem mehetünk, mert annyi ezer szekerünk, tevénk, lovunk és podgyásznak van. E helyett csupán a könnyű seregek menjenek, mert Székelyországnak négy oldala meredek, sziklás hegyekből áll. Ez iszlám seregből huszezer válogatott könnyű lovas, fegyveres vitéznek és tízezer gyalogos, puskás vitéznek élére tegyük szerdárát Iszmáil pasa, budai vezírt, Dserrah Kászim pasa pedig legyen *csárkhádsi* ³⁾, Piri Haszán pasa legyen utócsapat, Melek Ahmed pasa ketkhudáját, Juszuif agát pedig husz zászlóaljjal örökösre rendeljük ki. Tíz *oda* kapu-kuli janicsárt, egy *oda* tűzért, egy *oda* portyázót, tíz darab sáhi zárbugán ágyút és teljes felszerelést rendeljünk ki nekik. A jáli ⁴⁾ tatárok közül tízezer madár-lovu embert csatoljunk hozzájuk.« Tanácskozás végeztével, az imádságok után minden hadosztálynak kiadatott a rendelet s a következő napon

¹⁾ Hel bán Porám, értelmetlen, költött név.

²⁾ *Y* (láz) = szerb.

³⁾ Csárkhádsi = előcsapat.

⁴⁾ *Jáli* = parti. Jáli tatároknak vagyis parti tatároknak nevezték a krimiai tatárokat.

reggel Dserrah Kászim pasa csárkhádsi elindult s Iszmáil pasa indulására is megveretett a dob s megszólalt a trombita. Ekkor én szegény is Melek Ahmed pasának kezét csókoltam s az ő áldását véve, őt szolgálammal s egy könnyű teherhordó lóval, elindultam Juszuf ketkhudával a székely hadjáratra.

A tanácskozás helyéről elindulván, kelet-felé 7 órát menve, *Vánds*¹⁾ nevű faluhoz értünk. A Székely-hegység tövében szőlők és kertek közt levő falu, mely felgyújtatott. A Székely-hegyről folyó forrásvizeken e falu környékén különféle szerkezetű magyar lisztes-malmok voltak, melyeket szükséges volt megnézni. Nehány száz, bámulatot keltő fűrészmalom is volt, melyek különféle deszkákat metszenek. E hegyekben egy különös pisztácizű háromszögletű gyümölcs terem, mely csak bab nagyságu; az ég csúcsáig emelkedő magányos fákon terem s csodálatos ízű olajos gyümölcs.²⁾

Ezen a helyen az iszlám-seregnek a csausok a következő rendelkezést adták ki: »A harc kezdeten vagyunk, gondatlanok ne legyetek, lovaitokat őrizzétek, fegyvereiteket vizsgáljátok meg s gondatlanul le ne feküdjétek;« ezért midőn lefeküdtek, minden irányban őrköt rendeltek ki. Mi is Melek Ahmed pasa seregével a hegyekben, lovainkat kézen fogva, reggelig ébren voltunk és őrködtünk. Az első hajnali sugár idején, mikor még az egész sereg aludt, arab lovaink némelyike, melyeknek kötőfékjeit kezünkben tartottuk, felhorkant s orrát mozgatva hátát borzongatni kezdte. »Vajjon mi ez?«, mondtuk és mindannyian felriadtunk. Valamennyi ló nagyon topogott a helyén s némelyik a lábfékjét és nyűgjét összetörte. Kényszerüsből valamennyi harcos kengyel nélkül a lovára ugrott és készen állott. Azonban a mi előőrseink a lovak e mozgolódásáról nem értesültek s gondatlanul mély álomban fekiüdtek. Azonnal néhány vitézt küldöttünk hozzájuk. Némelyek őrködtek, némelyeknél pedig a hét alvó eseményét látták.³⁾ Ezek az álomból felébredtek s fegyveresen valamennyien lovaikra pattanván, egy szempillantás alatt hozzánk jöttek. Mialatt azonban lovaink rugdalózásaikkal egymást majdnem feldarabolták, egyszerre a hegyekben a gonoszindulatú magyar

¹⁾ *وانج* (Vánds), ez az ismeretlen hangzású helynév úgy látszik, Kápolnás-Oláhfalut jelzi, a hol még ma is fűrészmalmok vannak.

²⁾ Ez a gyümölcs valószínűleg hólyagos mogoró volt.

³⁾ A hét alvóról (septem dormientes) szóló rege nemcsak a keresztényeknél, hanem a muszulmánoknál is megvan.

ellenség harsonáinak, trombita és luterián sípjainak, valamint dobjainak és harangjainak hangja hallatszott s azt láttuk, hogy zászlóik feltűntek; ők is megláttak bennünket s megállottak, a mi lovaink azonban megvadultak. Melek Ahmed pasa szerdárunk most azt mondá: »Hej! vitézek! a lovainkon levő ez az állapot jó jel, csak egyszer az ellenséggel összeütközzünk, vagy trón legyen vagy szerencse!«¹⁾ Erre Melek emberei valamennyien így szóltak: »Bármilyen történjék, Isten nevében!«, s valamennyien, mint mikor az erős íjjból a nyíl kirepül, előretörtünk s a hitetlenekre eresztettük lovainkat. A szélgyorsaságu lovainknak lábaitól felverődő fekete por az égig emelkedett s a por a világot beragyogó napot is elfedte. A fényes nappal sötét éjszakává változott át s a lárma hangja az égig hatott fel. Az ellenség serege azt mondva: »*pazsorezs!*, »*pazsorezs!*«, ellenünk indította lovait. Ember ember ellen támadván, oly küzdelem lett, hogy még a lovaink is egész haraggal hétfejük sárkánynyá változtak át. Hála Istennek! egy csillagászati óra alatt igazhitű seregünkről a sötétség eloszolván, a győzelem szellője az iszlám felé lengedezett s az ellenség összetörve megszláldt. A kik életben maradtak, azoknak megállapodásuk futássá változott át. Összesen ezerhatvan fejet és háromszáz fegyveres ellenséget elfogván, győztünk és diadalmaskodtunk.

Mikor ebből az előőrsi ütközetből győzelmesen és diadalmasan a táborba visszatértünk, ötezer katona segítségül jött: »Hej! emberek! — mondák — hogyan történt?« »Hála Istennek! — mondtuk, — nagyon köszönjük, szerencsésen!« s újra a táborba jöttünk.

Mi egyenesen Melek Ahmed pasával jöttünk s ő a szerdárhoz ment. A szerdár a mi urunknak, Melek Ahmed pasának, a főszerdártól egy prémes ruhát s Juszuf ketkhudáknak egy aranyszövetű kaftánt adott át és mondá: »Hej! Juszuf ketkhuda! szerencsés légy!²⁾, de nekünk miért nem adtál hirt?« — Juszuf ketkhuda mondá: »A hitetlenek hirtelen éjjeli támadást intéztek ellenünk, az ellenséget szemügyre nem vehettük; hála Istennek! kormányzásod oltalma alatt győzelmesek és diadalmasak lettünk!« A többi bölükbasíknak is kaftánokat ajándékoztak, nekem szegénynek pedig egy foglyot adtak. A katonaság ezt jó előjelnek vette s mindenkinek a szájában ily szók voltak: »*Insálláh!* ez szerencse; Melek Ahmed pasa előőrsében így történt.

¹⁾ Törökben ez a kifejezés van: *ja takht ola ja bakht*, megfelelő alkalmas magyar kifejezés híján szóról-szóra lefordítottam.

²⁾ Törökben: *jüzün ak olşun*, szó szerint fordítva: arcod fehér legyen.

A táborn is így fogjuk legyőzni.« Másnap reggel egész seregünk egyszerre megindult s egy óráig menve *Kutuh bogázi*¹⁾ nevű csataterre jött és sátorok nélkül letelepedvén, a kötőfék mindenkinek kezében volt s az ütközetre, harczra, háborúra, öldöklésre készen voltak.

A *székely tábor leírása*. E tábor helye a *székely vilájet* határán, *Kutuh bogázi* nevű erdős helyen volt, a hol a hegy-szoros jobb- és baloldalán az éggel összekeveredő magas hegyeket az égbenyuló ritka fák ékesítik, hogy a ki látja, elméjében megzavarodik. A magyarok életüknek és háznépüknek megszabadítása végett e székely hegy-szoros völgyébe, az egyik hegytől a másikig, mináret nagyságú gályahajógerendákat s más néhány százezer különféle fát összetördelvén, felhalmoztak s egy nagy táborn ástak, melybe huszezer puskás magyar ment be és harczra készen állott. E táborba hét sorban hatvan-hetven sáhi ágyút helyeztek el és a táborn kívül, tőlünk oldalt félóránnyira a völgyekbe, halmokra, hegyekre, szőlőkbe igen sok magas fát letördelten felhalmoztak, az elkészített leshelyekre pedig katonaságukat elrejtették. Különféle ravaszsággal és ördögséggel, hegyet és völgyet torlaszszal eltöltvén, a hátul levő tábornukba vezető utakat keményítették. Nemcsak tábornukba menni, hanem a torlaszon bemenni is lehetetlenség volt.

Seregünk ezt érezvén, tudta, hogy a dologhoz nem foghat, míg megállapított terve nincs, azért valamennyien összegyülekezvén, tanácskozásnak estek. Végtere a tatár-sereget három óránnyira balfelé a hegyekbe küldötték. Az egri *ejálet* lovasait jobb oldalra küldötték. Ők azon oldalakon a hegyekben jártak, ezalatt pedig a mi szerdárunk, Iszmáil pasa, az összes gyalogos *kapu-kuli* janicsárokat, az egri és budai janicsárokat és dsebedsiket egy helyre gyűjtvén, egyik szárnyat képezte. A többi vezírek és mir-i miránok szegbán és száridse vitézeinek szerdárjává Melek ketkhudáját tették s ez mint másik szárny előre lovagolt, maga pedig a többi mir-i miránokkal, a lovas és gyalogos sereggel középen gyülekezett össze s az összes harcosok, egy szájjal, egy óhajtással szívből és lélekből jövő »Alláh! Alláh!« kiáltással, hét helyről támadólag előre hatoltak.

Két oldalról annyi ágyut és puskát lőttek ki, hogy az iszlám sereg Nimród tüzeiben²⁾ maradván, a torlaszokból

¹⁾ Itt قوتوه, fennebb pedig قوتوه néven említi e hegy-szoros. Kutuh vagy kuta bogazi = kutuh vagy kuta szoros.

²⁾ انش نمرود (átesei Nemrud), a muszulmán hagyomány szerint Nemrud vagyis Nimrod király Ábrahámot tűzbe dobatta, de Ábrahám sértetlen maradt.

az ellenséget könnyen kihajtotta s helyére a mi seregünk ment be és csattogva kutyaviaskodás kezdődött. A mi ágyuinkba naftát, kátrányt és zsiros kanóczot tettünk s miután a táborra ¹⁾ az ágyukat hétszer-nyolczszor kilőttük, a tábor szélső fái itt-ott az erős szél miatt tüzet kezdtek fogni. Végtére már úgy harczoltak, hogy két katona egymást ragadta meg s az ellenségnek a tűz eloltására így nem maradt ereje; megállása futássá változott át s valamennyien a nagy táborba zárkóztak. Isten rendelkezéséből a külső torlaszok tüze a nagy tábor fenyőfáira is átharapózott s a tábor is helyenkint égni kezdett. A táborban levő ellenség ez állapotot látva, elbámult. Azonban minden erejét összeszedve, nagy harczot kezdett s még ágyuink sem nyitották föl az ellenség szemeit. Ezután az összes harczosok félelem és rettegés nélkül a tábor schrapneljeihez ²⁾ és aljához menvén, nekiestek a tábornak s helyenkint földön kuszva és mászva, a tábor némely helyeit elfoglalták s az átok zápora gyanánt hullatták a golyót a tábor ellen. E közben azonban sok bátor vitézünk is kiitta a vértanuság serbetjét. A pasák e közben mondák: »Hej! rajta vitézek! az alkalom napja itt van, a győzelem és diadal, ha Isten akarja, a mienk!«; s a katonaságot harczra buzdítván, a fejet hozóknak s az ügyes embereknek bőséges ajándékokat adtak.

A tábor teljes három óráig harczolt ily módon velünk s a közben a tábor belsején és keleti részén is egy-egy »Allah, Allah« kiáltás hangzott fel. Az ellenség ezt hallván, hátra fordult s látta, hogy a székely *vilájetokból* egyfelől zöld és vörös zászlós iszlám katonaság, más oldalról az ellenségvadászó tatárság jön, másfelől pedig az oszmánlik támadnak. Helyükön meg nem állhatván, kényszerülve futásnak eredtek s táborukat elhagyván, a hegyek közé menekültek. Mi pedig az ellenséget törve-zuzva, az 1072. évi *Száfár-hó* 28. napján ³⁾ a székelyek táborát elfoglaltuk. Ali pasa szerdához öröm-hirnök ment. Nagyon éles volt a kard, melyet e harczban az ellenségnek meg kellett ennie. A tábornak kerítő szélső fák alja egymás mellett emberi hullákkal volt telve. E közben Iszmáil pasa sátora elé kétezer hétszáz fej és ezernegyven fogoly érkezett s valamennyinek, kik foglyot hoztak, ajándékokat adtak s a harczosok ajándékot kapva,

¹⁾ Törökül: *tábur*, mely alatt keresztény tábornak kell érteni.

²⁾ *Schrapnel* német szó, a török szövegben is: شراپنل (srap-nel). *Schrapnel*, a régebbi időben használt hadi roppentyű.

³⁾ 1661. évi október 22.

kielégítették. A meghódított táborból az utak megnyíltak s a *Szikel vilájet*be bementünk..

Szikel vilájet és vára. Erdélyország négy osztálya közül egyik osztály ez a *Szikel vilájet*. Az elfoglalt táborból az összes iszlám csapatok befelé menvén, két órányira előre siettek s lovaikat nekieresztve, egész a székely síkságig haladtak. — A székelyek, azzal a gondolattal: »A török a tábort szét nem vágja s azon keresztül nem mehet!«, elmerültek a mulatságba, ivásba és beszélgetésbe. Mikor aztán támadás történt ellenük, akkor ki lánczra vert fogolylyá, ki pedig a kard martalékává lett. Némelyek a futás gondolatával a hegyekbe menekültek. Gyermekeik és házinépük közül sokan muszalmánná lettek s a hátramaradt falvak és városok teljesen elpusztultak és elromboltak. Este felé megállapodván s a harczot abbahagyván, a csapatok szorosan egymás mellett felállítottak; az összes mir-i miránoknak kiadták a parancsolatokat s minden irányban sürően öröket rendeltek ki.

*Betestvár*¹⁾ *várának leírása.* Ez a vár is az erdélyi királyoké, de lakossága alabárd hegyével van alávetve a királyoknak, mivel meredek, erdős hely és külön *vilájet*. Noha az új királytól és a szerdártól levelek érkeztek, éppen nem hódoltak meg.

Ez a vár a székely síkság keleti oldala végén, fellegvár nélküli, kőépületű erős vár. Ötszög alakban van építve és öt erős bástyával s két új kapuval bíró erős kővár ez. Azon éjjel a vár és külvárosa ellen hadseregünk rohamot intézett s azt körülfogta; a vár is tüzet szórt s a megszámlálhatatlan ágyuk nagymérvű tüzeiben maradt. Ámde a litharczosok még azon éjjel felöltözködtek az éjjeli támadáshoz s azon a sötét éjszakán, a külvárosra szemet sem hunyorítva, az ágyukkal a várat rombolták. »Allah!, Allah!« mondással a külvárost elfoglaltuk s reggelig minden zsákmánynak a javát kihordván, elosztottuk. Az ellenség a vagyonát hátrahagyván, a várba ment s a városban csupán a munkaképtelen öregek és vénasszonyok maradtak. Azok utbaigazítása nyomán a város pinczéiből annyi temérdek kincs került elő, hogy annak számát csak Allah tudja. Ezután a várost felgyújtottuk s mivel az északi szél igen erősen fujt, annyira leégett, hogy a lángok a várig menvén, néhány helyen az is tüzet fogott s a tűz egész reggelig eltartott. Mihelyt reggeledett, a várban lévő magyarok nehéz

¹⁾ Törökül: *بیتشت وار* (Betestvár), ismeretlen nevű hely. Talán Csik-Szereda.

súlyu és értékes portékáikat magukhoz vevén, házinépükkel és gyermekeikkel kegyelemért könyörögtek s mikor a várból kijöttek, valamennyien elfogattak. Kapitányuk, kétszáz *írsék* papjuk, bírái, összesen négyezer emberrel fogságba estek s náluk levő vagyonuk elvételre. Az iszlám sereg a vár repezgett falain bement s sok kincset és felszerelést foglalt el. Ezután felgyújtották a még nem égő helyeket s a hadiszertár és a mozsarak kigyuladván, talán harmincz darab ágyu magától elsült. A vár és a város elpusztult. A győzelmes harcosok örvendtek és vigan voltak.

Ez után az indulásra megfújták a trombitát s félóraig menve, *Namiedsik*¹⁾ faluban állapodtunk meg. Négy irányba őrköt állítottak fel s azon éjjel ott tartózkodtunk. Akik a négy irányban levő falvakba és virágzó városokba mentek, épségben és gazdagon tértek vissza. Azután reggel tanácskozás tartatott s a hírnökök kihírdették: »E helyen három nap és három éjjel lesz tartózkodás, a környéken mind csapatosan járjanak és vigyázzanak, a negyedik napon valamennyi portyázó jelen legyen a faluban.«

En szegény gyarló is azon napon Melek Ahmed pasa emberei közül ötven fegyveressel, kétszázötven temesvári, egri és kanizsai vitézzel s ötszáz tatárral, Istenben bízva, a székely síkságon északi irányba egy nap és egy éjjel nyargalván, a székely tartomány határain kimentünk s a nagy *Turla*²⁾ folyó partján látható egyik nagy erődítmény környékén megállapodtunk. Reggel a világosságnál feltűnt, hogy *Lapovecssze*³⁾ városához érkeztünk.

*Lapovecssze városa.*⁴⁾ Vára nincs, de oly virágzó város volt, hogy leírásában és elbeszélésében a nyelv meg nem állapodhatik. A tatárság e városba benyomult s mivel ott hon mindenki részegen feküdt, néhány házat felgyújtottak, s a mohammedi szózatot hallatták. Úgy mentek a városba, mint az éhes farkas, s igen sok embert a nyugodt álmából riasztottak fel, kik meztelenül, jajgatva a hegyekbe menekültek. Az egyik részen levők a foglyokat gyűjtöttük össze s kitiűnt, hogy számszerint egy emberfőre öt foglyot fogtunk el, azonban nem volt elegendő lovunk, melyekre fel-

¹⁾ نامیه جك (Námiedsek), ismeretlen nevű hely. Talán Csik-Tapolcza.

²⁾ *Turla*, a Dnyeszter folyó török neve.

³⁾ Törökben: لاپو، وچسه (Lapovevecssze), a mely ismét másolási hiba, e helyett Lapovecssze.

⁴⁾ Ezt a Lengyelország területén történt portyázást a fordításban kihagyni nem akartam, részint mivel az író személyére vonatkozik, részint mivel a tárggyal szorosan összefügg.

ültessük őket. Azonnal szétmentünk a városban s annyi lovat találtunk, hogy ha ötször annyi lett volna a foglyunk, akkor is elég lett volna. Én szegény hét vitézzel egy palotába mentem, a kapukat betörtük s az erkélyekre mentünk fel; csinos ifjak és leányok ágyaikban édes álomban feküdtek. Ezeket összefogván, mind foglyul ejtették. Zsákmányt itt nemvettek el. A kaput felnyitván, hirt adtak társaiknak s ezek az alatt a zsákmányolással gazdagodtak. Szükséges ugyanis hogy mind a nyolczszáz vitéz ily nagy városban valamit szerezzen és vigyen el.

E palotában néhány ellenség kezét akart ránk emelni, ezért hetet közülök megöltünk; e palotából félelem és rettegés nélkül husz ezüst tálat és ezüst kancsót, hét ezüst poharat és három arany-poharat, ötven darab kisebb tárgyat, husz darab kirakott munkához hasonló, kerekeken forgó puskát, tiz darab ezüstös kardot, három darab ezüstös fakeresztet és egy ezüst *Merjem*¹⁾ anyát, ölében arany *Iszával*²⁾, kiknek kezeik drágakövekkel és ékszerekkel valának felékesítve s még más képeket raboltunk el. Hét prémes bundát, sok atlasz-szővetet, aranyos fátyol-szővetet, brokátot, habos selymet és más ruhaféléket összegyűjtván, magunk közt tanakodva mondtuk: »Vajjon ennyiféle tárgyat szerencsésen elvihetünk-e magunkkal? Csupán a fejünkkel megszabadulhatunk-e?«

Közülünk egyik egy fogolynak ujját a puska kovácskövének helyére tette s azt összeszorítván, mondá: »Hozz gyorsan kincset!«, — s egy ajtó küszöbe alatt egy *kisze* (erszény) *riál gurust* találtunk. Négy irányban mindent összekeres-tünk s e közben a határszéli társaink jajgatással kiabálni kezdtek, mondván: »Menjünk! haj!« Tüstént abbahagyván a keresgélést, a palota istállójába mentünk. Tizenhat lovat és a fetsett hintókocsikat kihúztuk, valamennyi foglyunkat lovakra, zsákmányunkat kocsikra rakván, a várost felgyújtottuk. A városon kívül valamennyien egy helyre gyülekez-tünk össze; előbb nyolczszázan voltunk s kitűnt, hogy háromszáz vitéz vértanu lett. Foglyainkkal, lovainkkal, kocsijainkkal utra indultunk. Ez a város egy *merhále*³⁾ közelségben van *Kamanicsze* nevű lengyel várhoz.⁴⁾

Alláiban bizva, izmainkba erőt és czombjainkba áldó

¹⁾ *Merjem* = Mária.

²⁾ *Isza* = Jézus.

³⁾ *Merhále*, 8 órai útnak megfelelő távolság.

⁴⁾ *كمانيسه* (*Kamanicsze*), Kamienic város a Dnyeszer partján.

segítséget kívánva, innen éjjel-nappal mentünk, és Szion¹⁾ városába érkeztünk. Erdély uralma alatt volt, de a lengyel királyok részéről egy vámhivatalnok lakik benne, mert e város az erdélyi Székelyország és Lengyelország határa között, a Tuzla²⁾ folyó partján, kertekkel, szőlőkkel bíró s Irem kertjéhez hasonló hely egy hegynék szélénél. Benne azonban egy ember sem volt. Valamennyi utcája sakk táblára módjára volt elhelyezve s víz folyt bennük. A városban lévő kőépületű kisebb-nagyobb paloták számba nem vehetők. — Némely palota teteje sárgaréz és némelyiké önmeléz; zöld, vörös, sárga és rózsaszínű keramittal fedett szép házai vannak. Tűzhelyeik mind alacsonyok, a kémények szája mind a sárkány szája alakját ábrázolja és magas. Nagyon kellemes vizű és levegőjű város. Az oszmánli sereg jöveteléről értesülve, a lakosság a szőlőkbe és hegyekbe futott s a várost magára hagyta, a miért a mieink a várost felégették.

Noha zsákmányunkkal két nap és két éjjel megjöttünk, de akkorra a tábornak már hült helye volt. Összes társaimmal megrémültünk: »Hajh! Furfangos szerdár — mondogattuk — minket az ellenség között hagyott!«, s különféle kép tanakodtunk. Végre az volt a megállapodásunk, hogy: »podgyászunkat otthagynánk, legalább foglyainkkal meneküljünk valamerre.« — Én szegény így szóltam: »Hé! vitézek! itt negyven-ötvenezer katona tartózkodott. Azok, ha e mezőkről elmentek is, nyomuk megmaradt, keressük fel nyomdokaikat s arra az utra induljunk, a melyen ők elmentek. Ők minden bizonynyal vagy ma, vagy tegnap indultak el.« Mindenki helyeselte ezt s a székely síkságon szerteszét mentünk s a sereg nyomait megtaláltuk; más uton mentek el, mint a merre jöttünk s az utról már eltértek. »Hé! rajta, közel vannak!«, s ezt mondva, sietve mentünk és mikor a sereg hátsó részét utolértük, hálaimádságot mondtunk, szekereink azonban hátramaradtak, mivel meredek, hegyes hely volt ez. Végre a budaiaktól egy kocsit és négy tatár vitézt társul vettünk, hogy segítségül legyenek s a mi festett, fényes kocsinkat üresen elhoztuk.³⁾

Azon napon dél felé menvén, Székelyvárához⁴⁾ érkeztünk.

¹⁾ سیون (Szion), ismeretlen nevű város.

²⁾ طوزله (Tuzla).

³⁾ Ezek a merész portyázó kalandozások, melyekről Evlia Cselebi említést tesz, szinte hihetetlen távolságokról szólnak.

⁴⁾ سیکل کالاسی (Szikel kálászi) Székely vára. Ismét egyike azoknak a bizonytalan elnevezéseknek, melyek Evliánál oly gyakran előfordulnak.

Székelyvára. Ez is teljesen az erdélyi királyok alá tartozik. Amde mikor Iszmáil pasa szerdár követet küldött s megkérdezte őket, ők az odaérkezett követet megölték, kíséretét szidalmazva és megverve elkergették! Iszmáil pasa tehát a vár alatt egy ágyúlövés távolságban megállapodott s a várat ostrom alá fogta. Ostrommal azonban semmire sem lehetett menni. A vár nagyon erős és a szükséges dolgokkal jól fel volt szerelve, nekünk pedig csupán száz sáhi ágyúnk és száz golyónk volt s csakis mutató és látszat végett vittünk magunkkal még tizenkét sáhi ágyút. A velünk szemben levő várnak egy bástyája egész Erdély váraival felért. Különösen az alsó nagy bástyának mély árkában a *Székely folyó* tengerként folyt és körülfogta. Négy oldalán többszörös magas bástya ékeskedett, melyet leírni nem lehet. Sőt mikor a vár környékén elfogott ötven nyelvet¹⁾ kikérdeztük, ezek így szóltak: »A várban hét megyének katonaságával együtt összesen tizennyolczezer keresztény katona van; egyéb *ráják* is megszámlálhatatlanul vannak. A benne levő fegyvereknek és hadikészleteknek nincs határa. E vár elfoglalásában nehézségre találtak. Csak valamelyik éjjel hirtelen támadás ne történjék, mert egyszer a lengyel királynak is úgy tettek s a lengyeleket a vár alól megszasztották.«

Végül tehát *Székelyvár* alatt abban a nagy forrásban köröskörül örököt rendelve ki, megállapodtunk. Azon éjjel a várból a »*pazsorezs!*«²⁾ hang égis emelkedett s a várnak négy oldalán, az összes kapuk és falak fölött néhány százezer fáklyával kivilágítottak s a sötét éjjelen úgy mozogtak, mint fényes nappal és kétezeret túlhaladó ágyút sütöttek el. Iszmáil pasa szerdárunk ez állapotot látva, mivel a hódításban a kétségtelen nehézség feltűnt és nyilvánvalóvá lett, reggel a vár felé nem is tekintett s a székely síkságon északi irányban három óráig menve, egy magas halmon ütötte fel sátorát. A harcosok pedig összes sátoraikkal és podgyászukkal lenn a síkon helyezkedtek el s *Mezdánvár*³⁾ várával szemközt megállapodtak.

Mezdánvár vára. Ezt *Mezdán bán* nevű király építette. Erdély királyainak uralma alatt áll és a *Székely*

¹⁾ Törökben: *dil* (nyelv). Olyan elfogott emberek, kiktől egyet-mást kikérdeztek az ellenség hadállásáról, erejéről.

²⁾ *پازورز* (pazsorezs), másolási hiba folytán egészen értelmetlen szó. mint ezt fönnebb már említettük.

³⁾ *مزدان وار* (Mezdán vár).

vilájet földjén van, lakószai azonban a királynak nem nagyon engedelmesek, mivel váruk nagyon erős kőépület, egyenkint szép bástyákkal. Várárka, falai és bástyái lőrészekkel vannak díszítve és más hadi eszközökkel ékesítve. Nyugoti oldalán, egy ingovány partján virágzó külváros van, melyben több művészi templom, fogadó, csársi és bazár volt. Iszmáil pasa mihelyest e vár alatt megállapodott, a budai agák közül való Haszán csaut a vár kapitányához követségbe küldötte; Haszán csaus sebes fejjel, kiszúrt szemmel jött vissza a pasához s ezt a tábori kikiáltók azonnal kihirdették, a mire valamennyi harczos nagyon felháborodott s felkészülődött. A várat a külvárossal együtt körül fogván, napkeltekor a sereg minden oldalról nekiesett az erős bástyafalnak s a vár magas környékéről mindjárt öt-tíz ágyút lőttek be, azonban a várból is negyven-ötven ágyúlövést tettek. Az ellenséget erről az oldalról foglalkoztatták s azonközben alul a várost felgyújtották. Két óra eltelte után a várnak sem adatott kegyelem, elfoglaltatott s bevonultak abba. Összesen ezerhétszáz válogatott foglyot fogtak el, vagyónuk a hitharczosoknak engedett át. Haszán csaus is a szemeit kiszurató kapitánynak kiszúrta a szemeit s miután a hetven birót, *írseket* és mind az ezerhétszáz foglyot megkínózták, a kapitányt a vesztőhelyen darabokra vagdalták.

A foglyok elbeszélték, hogy a kapitány nagyon kegyetlen ember volt s a kezébe kerülő iszlám és török foglyoknak bőrét elevenen lenyúzta s őket négyszögre kinyújtotta. »Akkor tehát nem történt vele igazságtalanság« — mondtuk. Azután ez állomáshelyen Iszmáil pasa kikiáltói a következőt hirdették ki: »E vár alatt három napig pihenőt tartunk! Valamennyi harczos a környéken portyázásra, rablásra és támadásra menjen.« A táborban csupán háromezer kapukuli, kétezer budai és kétezer egri katona s egyéb gyalogos maradt, a többiek a környéken szétáradni kezdtek. Az elfoglalt zsákmánynak számát csak Alláh tudja. Nemcsak a székelyföldön, hanem Erdélynek néhány napi járóföldjén sem igen maradt jele az emberi művelődésnek. Egy hadjáratban sem volt oly pusztítás és kár, mint ebben a hadjáratban; a portyázók Lengyelország, Felső-Magyarország, Németország és Bogdán ¹⁾ tartományokig pusztítottak.

Ime! a sereg három nap, három éjjel ily módon portyázott s Lengyelországban és másutt a mennyi szép fogoly csak volt, azt mind elfogták s végre a székely síkságon

¹⁾ Bogdán = Moldva.

összegyűlvén, egyetlen emberünk sem maradt hátra s négyezer kocsi nehéz podgyászszal a harczból visszafordulván, a *Székely szoroson*¹⁾ át kifelé indultunk.

VII.

A janicsároknak a tatárokkal való összeütközése.

E *tábor hegyszorosában*²⁾ az összes budai és egri kapu-kulik és janicsárok egy szívvel és egy akarrattal a táborból lejöttek. »Mi gyalogosok vagyunk s őriztük a tábort, de igazságos-e Alláhtól, hogy mi üres kézzel maradjunk?«, mondák s a gyalogos janicsárok megrohanták a tatárokat és a szekereket, a tatárokat lovaikról ledobálták és sem foglyot sem zsákmányvagyonot nem hagytak a kezükben, hanem mint az éhes farkasok elragadták.³⁾

A tatárok is azonnal lóra ültek s mondák: »Ezek a janicsárok akadékjaink, e határokon ne ereszszük ki őket«, s a janicsárokkal valóságosan összeverekedtek; a janicsárok a táborban, a tatár pedig szabad téren volt s mihelyt néhány előkelő tatár vértanu lett, Iszmáil pasa szerdár, a többi emirek és értelmes mir-i miránok s a janicsárok csorbadsijai azonnal közéjük mentek s mindkét fél harczosait kérelték. Mivel azonban ennek semmi látszata nem volt, ezért a tatárok, mint vesztesek és károsultak, lovuk nyakára esve, Ali pasa szerdár felé⁴⁾ futottak.

Hála Istennek! a mi szekerünk és foglyaink a határ-széli harczosoknál voltak s így semmink el nem veszett.

Azon napon, míg a *tábor szorosán*⁵⁾ annyi ezer katona átment, mi figyelmes tekintettel végigszemléltük. Különös tábor volt. A világlátott emberek sem gondolhattak ilyen tábort! Minden oldalon hadi ördögséggel és fufanggal felszerelt s hálóformán bekerített tábor volt ez. Most a béke

¹⁾ *Szikel bogázi* = Székely szoros. Mint a leírásból kitűnik, a Székely szoros ugyanaz a fönnebb *Kuta* vagy *Kutuh* bogázinak nevezett hegyszoros al.

²⁾ Törökül: *tábur bogázi* = tábor szoros. Ugyanaz a Székely szorossal. Tábur bogázinak nevezi Evlia azért, mivel ott állott a csiki székelyek tábora, mikor Iszmáil pasa vezérlete alatt a török sereg Csikba bevonult.

³⁾ Ezek a haragos budai és egri katonák, mint fönnebb láttuk, Mezdánvár alól nem mehettek portyázásra.

⁴⁾ Ali pasa főszerdár, mint fönnebb elmondva volt, nem ment át Csik megyébe, hanem Udvarhely megyében várta. be a csiki székelyektől visszatérő csapatait.

⁵⁾ Tábor szorosnál megvolt még a székely tábornak sánczolása, melyet Evlia fönnebb leírt.

idején is nehezen tudtunk rajta egy nap átmenni. A következő napon annyi fogolylyal és hadi zsákmánynyal egy csapatban a fővezéri táborba¹⁾ bevonultunk.

Ali pasa szerdár sátora előtt nagy tanácskozás lett s Iszmáil pasa szerdár egy prémés ruhát, Dserrah Kászim pasa, Piri Haszán pasa és Huszein pasa s a többi emirek és Melek pasa ketkhudája és a janicsár csorbásdik és mások, összesen háromszáztíz aranyszövetű köpönyeget kaptak ajándékul és felöltötték. A tatár szerdár Sáh Pulád agának is díszköpönyeget adtak, de nem öltötte magára, hanem így szólt: »A próféta törvényének parancsolata mai napon az, hogy te, a ki főszerdárunk és magas vezírünk vagy, e padisáhi tanácsban nekünk igazságot szolgáltatass. Mi zsold nélkül való idegen harczosok vagyunk s az igaz hit segítségére jövünk, országunkat elhagyva győzünk vagy vértanuk leszünk; hittestvérek vagyunk s a janicsárok minket összetörve, úgy bántak velünk, mintha ellenségek volnánk.« — S erre tizenhét vértanújukat a tanácskozási térre hozták; azután pedig mondá: »ennyi foglyunkat és zsákmányunkat elvették tőlünk,« s a jegyzéket a szerdár kezébe adta, a *mürzák, ot-ayúk, atalikok*²⁾ pedig nemezkalapjaikat földhöz vágván, sírtak.

A szerdár azonnal a *divánba* hivatta a janicsár agát, a rodostói Muhzir-bágzáde Musztafa agát és a háborúba küldött csorbásdikat s mondá: »Nézzétek oh vitézek! micsoda vértanuk ezek? Ily igazságtalan és meg nem engedett dolgot miért néztek el? Vajjon a tatár harczosok nem testvérek, utitársak és haditársak-e?« — A janicsárok főnöke így válaszolt: »Szultánom! Mi e harczba menvén, a tatároknak mondtuk: »Bajtársak! mi gyalogos csapat levén, megkötött lábu emberek vagyunk s nem csatlakozhatunk hozzátok, ti lovaitokkal szertebarangolván zsákmányt szereztetek, a visszatéréstekkor tehát hadd osztozkodjunk mi is« —, s ily szerződést és feltételt kötöttünk ki, mikor elindultunk. Hála Isten! a hódítás megtörtént s azután mikor a hadjáratról való visszatéréskor részünket kívántuk tőlük, az egyikük azt mondá: »Üsd!«, s reánk rohanva kilencz emberünket vértanuvá tették. Parancsoljon a törvény!« —, s a vértanukat a térre hozták.

A tatár pedig mondá: »Isten mentsen! mi nem mondtuk, hogy veletek osztozkodunk; ti a harczban vagytok és zsoldot kaptok, de mi idegen csapatbeli harczosok vagyunk. Először ti öltetek meg közülünk embereket, hogy vagyó-

¹⁾ Törökben ez a szó van: *ordu*, melyet csakis megkülönböztetésül fordítottam: *fővezéri tábor* kifejezéssel.

²⁾ Tatár katonai címzések.

nunkat elvegyétek tőlünk, a ti véreteket igazságosan ontottuk ki, mert ti utonállók voltatok, »*A nép támadóit irtsd ki. . . .*» *ájét* szerint megfékezve lettetek.«

E szabatos felelet után Ali pasa mondá: »A padisah fejére! valamennyiteket feljelentelek a padisáhnak s majd elbánok veletek; e vitézeknek feljegyzésében foglalt valamennyi foglyukat adjátok vissza gyorsan, máskülönben majd meglátjátok!...« —; keményen parancsolt, a tatár harczosok pedig hálálkodva kimentek.

De mi lehetséges? A hétfejű sárkány szájába esett vadász egyszerre kiszabadul-e? Egyszóval, a foglyoknak és a zsákmánynak felét valahogyan összeszedték és a tatárnak visszaadták. A másik feléért pedig Ali pasa a maga vagyonából tízenkét *kísze* pénzt adott a tatároknak, a minek azok megörültek. A janicsárok és a tatárok között a kiegyezés megtörténvén, az előrelátó szerdár a kibékülés végett egy külön sátort állíttatott fel s abban nagy vendégséget rendezett, melyet leírni nem lehet.

Hire jött, hogy a székelyek itt-ott váraikba és falvaikba mentek s a javításhoz kezdettek. A híres szerdár, hogy a tatárok kedvét megnyerje, valamennyi tatárt újra a székely-tartományba küldötte s két nap alatt tízezerhatszáz fogolylyal és temérdek zsákmánnyal gazdagodott a tábor. A főszerdár innen elindult s ekkor, nyugot felé visszatérve, *Udvarhely* vára előtt mentünk el.

Ebben a harczban csupán a tatárok keze által harmincezer ember veszett el. Istenem! Vajjon ezek is nem a föld lakói s nem drága teremtmények-e? A többi teremtmények módjára e szállóházba jöven nem vándorok-e? Miért ez a rájuk jövő szerencsétlenség? A néhai Vejszi efendi mondása szerint: »*Mikor volt a világ szerencsés és művelt?*«

Innen elindulván, 3 óra alati *Szenják*¹⁾ faluba értünk. Itt a székely lakosság, kapitány, bírák és duzsok a fehér zászlókat kitűzvé, kegyelmet kérve a királyhoz jöttek s a padisah kincstára számára a hat év óta meg nem adott adó fejében teljes százötven *kísze* pénzt adván, *Betestvár* kapitányát²⁾ Ali pasától negyven piaszteren kiváltották. Innen előremenne, *Kőhalom*³⁾ várához jöttünk.

Kőhalom vára. Ez is az erdélyi királyok alá tartozó szász-magyar vár. Valamennyi kapitány, bíró és értelmes

¹⁾ سنجاك (Szenjak), e falunak ezen a néven semmi nyoma.

²⁾ A kapitány elfogatásáról a vár leírásánál volt szó.

³⁾ قوهالوم (Kőhalom).

ember s az előkelők, kétszáz *kísze* padisáhi adót hoztak a királyhoz, azt átadták s elismervényt vettek róla. E helyen a királynak egy sátor ajándékozottatott s külön szállván meg, indulása elrendeltetett.

VIII.

Egy jóakarató papnak Ali pasa szerdárral való tanácskozása.

E várban egy pap titkon Ali pasához jöven mondá: »Vigyázz Szultánom! Ime Kemény János király innen öt konaknyira, *Gyalu* vár alatt készen van. Jelenleg is *Német-, Lengyel-, Csehországból, Iszfáds és Kuru*ból katonát szed s az a szándéka, hogy titeket e helyen megsemmisítsen. Nálatok pedig a hadsereg szétszórta, embervadászat végett a hegyekbe szállva, menőben van. Hallottam, hogy Szidi Ahmed pasa sincs közöttük. Parancsszóra azt a harcziás vitézt megöltétek. Hogy Kemény János mostanáig a fejét nem mutatta, annak az oka az a reménye volt, hogy: »utoljára is az oszmánli rám szorul s a császár kértére engem királylyá tesz.« Most meghallván, hogy királyt tettek helyébe, felharagudott s bizonyára hirtelen támadást intéz.«

Ali pasa a papot nem bocsátotta el, hanem felügyelet alatt tartás végett átadta a mulizir agának. A szerdár a királyt magához hivatván, Kemény János állapotáról különféle kérdéseket tett s ezalatt a váradi pasától kereskedő ruhában két kém jött s a pap elbeszélésével egyező leveleket hoztak; erre a szerdár a papot gazdagon megajándékozván, a királyhoz küldötte. Ez alkalommal a király is értesült a rossz hírről s azon a napon a hozzá hűséges várakba nyomban tudósítást küldött.

Azon éjjel egész reggelig a fekete sapkás keresztények hegyet-követ eltölteni kezdtek. Melek Ahmed pasa a *szerdár ekremnek* mondá: »Okos dolog az lesz, hogy azon irányba, honnan Kemény János jönni fog, a király seregét a tábor-tól kissé távolabb állíttassuk fel s közéjük a mieink közül *Csatalbas pasa, a dogándsi basi* ¹⁾ *Ibráhím pasa* és a karamániai *ejálet* harczosai helyezkedjenek. A király előtt a tatár lovasok helyezkedjenek el s menjenek előre.« Melek pasának e tanácsát minden oldalon okosnak látták s *Kücsük Mehemed pasa* mondá: »Szultánom! Ha az előrs parancs-

¹⁾ Dogandsi = solymász. A janicsárok egyik hadosztályát is dogándsinak nevezték s ennek parancsnoka *dogándsi basi*.

nokául engem is elfogadnál, én is hódítva mennék előre és erős barátainktól el nem maradnék.« Midőn ezt mondta, Melek Ahmed pasa tüstént így szólt: »Ime! ez már beszéd, a dolog ebben van!«, s helyéről felugorván, a szerdár nevében, prémes ruháját leemelvén, Kücsük Mehemed pasa vállaira terítette. »Menj! — úgymond — Allah tegye dolgodat szerencséssé! A szerdár tégedet, Testvérem! a király előtt e dolog *csárkhjádsijává* tett.« A szerdár Meleknek e szavaira elbámulva hallgatott. Kücsük Mehemed pasa kezét csókolt, a király és Ibráhím pasa pedig azonnal a tábortól egy *ferszákh*¹⁾ távolságra foglaltak állást, de a sereg Kóhalom síkságát keresztüljárta s mintha zsákmányolással foglalatkoskodnék, ott megállapodott

Azon éjjel az idegen világról tájékozatlan Kücsük Mehemed pasa a királyi tábortól egész seregével elveszett, összes sátorai és podgyászhelyükön maradtak, de tulajdonosaikról sem név, sem jel nem volt. Mikor e hír a szerdárhoz jött, elbámult rajta. Ámde azon éjjel Kücsük Mehemed pasa, hirtelenében csupán azon hatezer fegyveres lovassal és végbeli harcossal Kemény János elnyomása végett, nagy gyorsasággal előresietett s egy éjjel és egy nap haladva, hajnalban hatvanezer részeg, magánkívül levő, pánczélosan fekvő ellenségnek, szívből-lelekből: *Allah! Allah!* kiáltást hangoztatva, lovát nekieresztette s összezsapva nagy ütközetet és csatát csinált s akarva, nem akarva a gonosz ellenséget úgy verte kardjával, hogy még mását nem látták. Kemény János király erről értesülván, abban a szándékban volt, hogy megszalad és menekül, a sereg azonban támadást intézett ellene s őt a csatatéren összetörvén, összes szekereit, sátorait elfoglalta s negyvenezer fejet, hétezer katonafoglyot, trombitát, dobot, zászlókat, negyven ágyút, ezerhatvan hintókocsit és más podgyászt és konyhakészletet összeszedve, utazásának hetedik napján a táborba nagy csapattal bejött s a fejeket póznákon, mintha erdő lett volna, úgy vitték s valamennyit a főszerdár sátora elé gurították.²⁾

Ali pasa szerdár örömeiben Kücsük Mehemed pasára két prémes ruhát adott fel s derekára egy kirakott mívű tört, drágaköves handsárt és íjját, fejére pedig sólyomszárnyat tűzvé, monda: »Hej! én Kücsük Mehemed oroszlanom! a padisah kenyere legyen számodra szabadon;« s egy

¹⁾ *Ferszákh*, négy mértföldnyi távolság.

²⁾ Itt az eseményeket nagyon összezavarta Evlia, mert Kücsük Mehemed győzelme és Kemény János veresége nem az 1661. év őszén. hanem 1662. évi január vége felé történt. L. Joannis Betlen, Commentarii. Lib. III. C. XXIII.

ejáletot adott neki és Kemény János megöletésének örömhírével a király beiktatásának hírért is bejelentették a Portára.

A szerdár így szólt: »A ki csak szeret engem az Mehemed pasának ajándékokat adjon,« s Melek pasa, Csauszadé, Dserrah basa, Iszmail és Huszein pasák és Pir Haszán pasa, mindegyik egy-egy prémes ruhát adott s más drága szöveteket is ajándékoztak. Ugyanakkor a király is azon való örömében, hogy versenytársa meghalt, Kücsük Mehemed pasának tizenöt *kisze* pénzt, egy prémes felsőruhát, száz kocsi élelmiszert és tíz kocsi posztót adott, s szegény Kücsük Mehemed pasa, a ki egy közönséges mir-i¹⁾ mirán volt, a vitézségéért egyszerre Iszkenderként hatalmas és igen gazdag lett. Mivel Kemény Jánosnak kincsét, podgyászát, felszerelését, szükséges dolgait és készleteit birtokolta, a mit elvett, azt senki sem kérdezte és bele nem avatkozott. A meglánczolt foglyok úgy beszéltek, hogy: »készpénzben kétezer *kisze* tallér garas és száz *kisze* arany volt«. Mehemed pasa harcosainak mindegyik öszvérhajcsára is egy-egy kapitány podgyászát és száz *kisze* készpénzt kapván, előtte éjjel-nappal néhány szolga állott keresztbe kulcsolt kezekkel.¹⁾ Ime! a vitézek és bátrak ilyen zsákmánynyal gazdagodnak.

E hadjárat az új királyra nézve nagyon jó volt, mivel versenytársa Kemény János meghalt. A király ezután független levén, egy év alatt összeszedte a kétezer *kisze*ből álló három évi hátralékot s a kincset átadta. A fennmaradó ezer *kisze* padisáhi adónak megadására pedig esküt tett.

Valóban e terv és eljárás mind, a dolog végére gondoló szerdár ekrem, Ali pasa éleslátásával és Melek Ahmed pasa áldott éleselméjűségével történt meg! Mivel Ali pasa nagyon megnyerő, értelmes, éleslátású, jó természetű, szerencsés, ügyes fővezír volt. Ő valósággal Abu-Bekr-esz-Szádiknak — legyen hozzá Allah hajlandó — nemzetségéből való volt s a Szilivriben kegyes és ájtatos alapítványokat tevő Kara Piri pasának, Szelim khán vezérének fia. Neki a jobb kezén levő mutató ujjának egy bütyke hiányozott s ez az ismertető jel, a mint beszéltek, Abu-Bekr-nél is — legyen hozzá Allah hajlandó — megvolt. Ő maga Kirk-kiliszében jött a világra. Azután Haszán pasa tengernagy szolgálatában növekedett fel, azután Tabáni Jászi²⁾ vezír mellett volt,

¹⁾ Keleti szokás szerint, a ki kér valamit vagy magát megálázza, parancsolatra vár, az keresztbe font karokkal meghajolva áll.

²⁾ Tabáni Jászszi, annyit jelent: széles talpu.

utána Dervis Mohammed pasa ketkhudája, defterdár, a valide ¹⁾ ketkhudája és kapudán (tengernagy) levén, a Dardanellákban ³⁾ várat építtetett. Azután Várad meghódítója lett s utóbb Erdélybe szerdárnak neveztetett ki, utána Ujvárra ment, melynek elfoglalása után, Ujvár alatt a felséges Isten rendeletéből elhunyt. Kegyes és barátságos, tudós, ékesszóló, mindig vidám és jókedvű, történetíró és szónok, mindenféle rendezéssel és intézkedéssel nevezetes egy vezír volt. Nehány ezer különféle tervvel és ügyességgel Erdélyországban a sereget győzelmessé és diadalmassá tette és jóságos nevet kapott.

Ezenközben egy szomorú eset történt.

Szerencsétlen és kellemetlen események. E tartózkodási helyünkön *Kőhalom* vára alatt Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Simontornya, Kanizsa várainkból a segélykérőkkel véres levelek érkeztek. A következőket írták: »Kegyelem! Szultánom siess! Nép, tartomány elveszett«.

A német császár ugyanis embertelenséget tett s a békét megbontván, szerződészegést követett el; kileste a zsákmányolásra az alkalmat s a budai *vilájetot* üresen találván mondá: »Az oszmánli Erdélyország pusztítására ment, a határok üresek. Az őrzésre hagyott sereg nekünk ellen nem állhat«; s a határokkal szomszédos váraink ellen különféle nemzetekből ötvenezer főnyi sereget összegyűjtván, a Buda közelében levő várak közül Hamzabég, Ercsi ³⁾, Pentele ⁴⁾, Dsánkurtarán ⁵⁾, Zsámbék ⁶⁾, Vörösvár ⁷⁾, Palota, Csákvár, Battyán-Nádas ⁸⁾ nevű palánkákat, várakat, városokat *Zerin-oglu* ⁹⁾, *Battyán-oglu* ¹⁰⁾, *Kenán-oglu* ¹¹⁾ nevű hercegekkel egyesülve, szerencsésen, könnyen s félelem nélkül támadva, elfoglalta és sok kincset, drágaságot elvett, Mohammed népét pedig juhnyáj módjára elhajtotta. *Belgrád* váráig és *Maszu-*

¹⁾ Valide, a szultán anyja.

²⁾ Törökül: *Bahr-i Szefid bogázi*.

³⁾ ارچین (Erdsin), Ercsi.

⁴⁾ پنتلی (Penteli), Pentele.

⁵⁾ *Dsánkurtarán*, török falu volt Adony közelében. Hevencsi térképén Ráczkévével szemközt van jelezve, Leírását lásd alább.

⁶⁾ جان بك (Dsánbég), ma Zsámbék, mely a török Dsánbég szóból eredt.

⁷⁾ Törökül: *Kizil huszár*. A törökök szó szerint lefordították a magyar elnevezést.

⁸⁾ بكان ناداز (Bakján-Nádazs), talán a mai Szabad-Battyán.

⁹⁾ Zerin-oglu, Zerinf = Zrinyi.

¹⁰⁾ Bakján-oglu vagy Battyán-oglu = Batthyány.

¹¹⁾ Kenán-oglu, Kanánfi, ismeretlenül elferdített név.

*turnâig*¹⁾ elküldött s a váraknak minden felszerelését és ágyuit elvevén, azokat felgyújtották, azután meg nem állhatván, megállásuk futássá változott át és szemtelen országukba szaladtak.

E hír vételekor Ali pasánál erő és önuralom nem maradt s felbuzdulásában mintegy magánkívül lévén, a harcra való elszántsággal egyszerre, egy perczet sem halogatva, nagy sietséggel hívta a budai vezírt Iszmáil pasát a padisáhi *divánba* s mondá: »Gyorsan! ne késsél Testvérem! Budai *ejáletoddal* azonnal indulj el s három *konakot* egygyé tevén, érd el a Budai határokat;« s a dicső tigrás szerdári parancsot a kezébe adván, egy díszköpönyeget is felöltetett vele.

Iszmáil pasa tehát az erdélyi *Kőhalom* alól, sátorát, podgyászát összeszedvén s az indulásra a trombitát megfuvatván, budai seregével *Budára* ment. Ezalatt az értelmes szerdár is nagy *divánt* hívott össze és tanácskoztak, melynek következtében a német császáron való boszúvétel végett megparancsolta, hogy Eger, Várad, Temesvár, Szendrő *ejáletok* serege és a várban levő harczosok az összes ellenségtörő tatár sereggel a német tartományba menjenek, népét rabolják és pusztítsák s Kücsük Mehemed pasát újra szerdárként nevezte ki. Negyvenezer válogatott oszmánli katona és ötvenezer tatár e *Kőhalom* alól elindulván, a Tisza folyón keresztülmenve, Németországba harczba ment; Isten tegye nekik azt könnyűvé!

A győzelmes szerdár nyolczvenezer rumili, anatóliai sereggel *Kőhalom* alatt maradt s a királylyal egy szív és egy lélek lévén, a padisáh kincsének behajtásán fáradozott s a behajtott padisáhi vagyont a főszerdári kincsekkel és egyéb vezíri vagyonnal együtt valamennyit *Kőhalom* várába helyezte el s Khászim Mehemed pasát, Csatalbas pasát és Pir Haszán pasát kapuörökökül rendelte melléje. E vár a hódítás markolatába szépen belefoglaltatott s az egész sereg a vár alatt sátorok alatt megállapodott és a vár megtekintésére mentek. E vár ugyanis igen erős és tisztelt lévén, Erdély részeinek kulcsa. Szász-magyar-, Erdély- és Székely *vilájetok* határa között kellemes, gazdag és szép vár. Két völgy között, egy magas földhalmon fekvő, téglapítkézésű, kerek alakú, csinos vár, mely fehér és fénylő, mint a hattyú; egy kapuval, hét templommal, teljes felszereléssel bíró, fellegrvár nélküli, nagy kereskedelmi hely ez.

¹⁾ مصو طورنا (*Maszu-turna*), talán Mezőtornya?

Külvárosa. A vár nyugoti oldalán egy rétségen van ez, szőlőivel és kertjeivel. Húsz erős temploma van, melyek mindegyike olyan mint egy vár. Három fürdője, tiz patriárkai háza, kétezer boltja van. Más keresztények szokása szerint az árucikkeket itt is asszonyok és leányok árulják. A város körül sorompós, igen meredek s erős várszerű bástyafal van, egyszeres fallal, három kapuval, nyolcz bástyával s egészen megtelt hosszú árokkal. *Pálinka*, *boza*¹⁾, *bira*²⁾ nevű szeszese itala igen sok van s a lakósok a sereg aljasabb fajtájának fehér kenyérdarabokkal sok vendégséget adtak azokból. Hadseregünk gondolkodóbbjai és becsületesebbjai így szóltak: »Ezeknek a bor itatásban való kívánságuk alighanem ravaszság«, s tartózkodtak attól, véleményükben azonban tévedtek. E vár ugyanis az oszmánli sereget még nem látta, a tatárok zaklatását még nem próbálta, közülök foglyokat még nem vittek el, mivel nagyon meredek helyen fekszik s elfoglalása valóban lehetetlen. E vár lakói oly együgyűek és tudatlanok, hogy néhány gyermek és ifjú az iszlám sereg félelmes voltát látván, ijedtében meghalt. Szőlőkben és kertjeikben a hadseregből senki kárt nem okozott, ezért a sereget barátságosan fogadva, borral megvendégtették. Népe nagyon iparkodó, azért leírhatatlan mennyiségű gazdagsága van.

E város faluin és szántóföldjein, hegy magasságú dombokon, negyven ötven helyen az Aja-Szofia kupolájának és az egyiptomi piramisoknak magasságával fölrő száz éves búzakévék asztagjai vannak. Az összes búzának kalásza az asztagon belül van, töve pedig kívül levén, sem télen sem nyáron meg nem romlik; évek óta megmaradt tized-búzája van. Ilyen gazdag Irem-város³⁾ ez, azért a szerdár e biztos városban megállapodott, a katonákat pedig minden irányba szétküldte.

Mivel az ellenségeskedést okozó és nyugalom-akadályozó Kemény Jánosra már nem kellett gondolni, azért Erdélyország békét és nyugalmat talált.

A székely hadjáratban én szegény is a nyolczszáz vitézzel kóboroltam s a *Laporcssza*⁴⁾ városban szerzett zsákmányt *Kőhalom* bazárjára vittük s a palota kapujának

¹⁾ بوزة (boza), köleskásából erjesztés folytán készült szeszese ital.

²⁾ بيرة (bira), az olasz birra szóból, jelentése: sör.

³⁾ Irem, regebeli arabiai király, gazdagságáról volt híres.

⁴⁾ لاپورچسسه (Laporcssze), fönnebb *Lapovecssze* néven fordult elő.

küszöbe alatt régebben elásott kincset megtalálván¹⁾, a hét *kisze* piasztert, melyet megtaláltunk. hét egyén között elosztottuk úgy, hogy mindegyik egy *kiszet* kapott. Ezután hozzákezdünk a lovak, foglyok s értékes ezüstszerék- és tárgyaknak bazáron való eladásához s először a művészi festett, üveges hintókocsi hat igen szép lóval ezer darab vert *riadtalléron* adatott el, más tárgyakat is karatonkint a teljes, sőt nagyobb értékben adtunk el. Azon kincstre nézve, melyet heten a palotából hoztunk ki és más vagyona nézve, meg egyeztünk a négy budai vitézzel, a kik kocsit hoztak, hogy megosztoznunk. E portékák ára összesen tizenegy *kisze* volt s minden egyénnek egy-egy *kisze* hadizsákmányt testvériesen kiosztottunk s *Fátihát* imádkoztunk rá.

A többi foglyot és podgyászt a nyolczszáz vitéz eladta s azoknak értéke negyvenegy *kiszét* tett ki s mivel a nyolczszáz harcos az én számadásom szerint testvériesen megosztzkodott és mivel e harcosokat igazságosan és törvény szerint osztottattam meg, azért nekem szegénynek száz piasztert, egy gyönyörű foglyot, egy lovat és egy kis ezüst gyertyatartót adtak. Mikor annyi vagyonunkat ott helyben mind elárúsítottuk, a táborban levő harcosok irigylették, hogy ennyi vagyont szereztünk és sajnálkozva mondták: »Hajh! a mi portékáinkat azelőtt semmi áron adogattuk el!«

Hála Istennek! e helyen a szegény Evliának kezébe a hadizsákmányból jócskán jutott!

A sereg e *Kőhalom* vára alatt tíz napig állomásozott s ezerhatvan *kisze* padisáhi pénz felvétele után a főszerdár megindult s dél felé menve az *Olt* folyó partján állapodtunk meg. E helyen az összes falvak biztonságban és békében voltak s a lakosok helyeik kijavításával foglalkoztak. E helyen egy el nem égett külsejű nagy város állott, melynek neve nem maradt meg emlékezetemben, azért nem írhattam le. Innen ismét dél felé, termékeny mezőkön 2 óráig menve, az *Olt* folyó partján *Kacza*²⁾ várához érkeztünk.

Kacza vára. Ezt *Kacza* nevű asszony építtette s ezt a nevet adták rá. Erdély királyai alá tartozik s a szász-magyar várak egyike levén, főpapjuknak birtoka. En szegény a várba mentem, de nem nézhettem meg. »Ezek a helyek csak eddig biztosak és békességesek, mondtották,« azért újra kijelöltetett a *csárkhádsi*, Dogándsi Ibráhim pasa pedig szállás készítőnek rendeltetett ki,

¹⁾ Lásd *Lapovecssze* város leírásánál ezt.

²⁾ Törökül: قاجا (kacza) vagyis Kacza város a mai Nagy-Küküllő megyében.

Az összes mir-i miránok *tugjai*¹⁾ dél-felé indultak, hogy *Fogaras*²⁾ vára alatt álljanak meg. Öt óra mulva Fogaras irányában ötven báljemez ágyút sütöttek el, a táborban azonnal zűrzavar és keveredés lett s Fogaras irányába emberek jöttek-mentek. *Fogaras* kapitánya fellázadt, a *tugokat* a mezőn nem helyeztette el, hanem összeszedette. Erre a főszerdár elindult s 4 óra alatt *Fogaras* várához érkezett.

Fogaras vára. Erdély királyai alá tartozik, de a szász-magyarok hatalmában van. Mivel Kemény János birtoka és katonasága itt volt, azért kapitánya nem hódolt meg, hanem a seregre sok ágyúlövést tett. Mi, a kik Melek Ahmed pasa hadosztályában voltunk, felkeltünk helyünkéről s a szerdár hadosztályához költözködtünk, a hová az ágyúgolyó nem ért el s ott megállottunk. A következő nap az egész hadsereg kirendeltetvén, az egész külváros felégetése végett, ezer válogatott *szerdengecsdit*³⁾ írtak össze s ezek valamennyien mezítelenül, kardjukat a szájukba fogva, a város tövében levő Olt folyón átmentek s az átelleni külvárosba félelem és rettegés nélkül bevonultak s az ellenséget karddal vagdálni kezdték. A lakósok ezeket a teljesen mezítelen embereket látva, elbámultak s elcsudálkozva mondták: »Hé! néz-zétek! a török megbolondult!«; a mi bolond, meztelen vitézeink pedig meztelen karddal annyira vagdalták őket, hogy sokan a folyóba vetették magukat s ki a másik oldalra menve, fogoly lett, ki pedig elmerült a vízben s úgy került el a kard élet. A többiek futásra határozták el magukat, a harcosok pedig napkeletkor a várost felgyújtották s közvetlen a vár alatt levő sorompókból is foglyot és zsákmányt vittek el és a meztelen harcosok az ágyúk mögött a víz partjára menvén, az elvett tárgyakat és foglyokat különféle fákra és hordókban szerencsésen átvitték a tábor oldalára, a várost pedig felégették. Nehány ifjúnk újra átment a tulsó partra és zsákmányt szerezvén, a folyón keresztül úszva, szerencsésen és gazdagon tértek vissza az iszlám oldalra.

Miután a vár külvárosa elégett, *Fogaras* vára maradt a téren s azon napon ezernél több foglyot fogtak el. Kiadattott a rendelet, hogy e vár alatt tíz napig maradunk, mert a tatár-seregnek és Kücsük Mehemed pasának a német *vilájetből* való visszaérkezésére kellett várakoznunk. A sereg

¹⁾ *Tug*, lófarkából készült hadijelvény.

²⁾ فو غ ر ا ش (*Fogaras*).

³⁾ *Szerden gecsdi* = fején túlment, fejeről lemondott. Azok a katonák, kik valamely nagyobb hadi vállalat elvégzésére önkényt ajánlkoztak.

azonban nem maradt nyugodtan, hanem Fogaras árka tövében, a sorompókban tartzkodó ellenségből óhajtott foglyokat szerezni s e miatt a várból éjjel-nappal ezer darab báljemez ágyúval lödöztek, miközben neves vitézek százankint itták ki a vértanúság mézét és lelküket kiadták. A többi harczos zsákmányt foglalt el és vígan volt s noha ez így volt, a vár azért éppenséggel nem hódolt meg, mivel a környező vidékről összegyülekezett igen sok lakós és katona volt benne. Ebből az okból a vár ostromlását is abbanhagyták.

Az ostrom abbanhagyásának oka. Az volt az ok, hogy noha Ali pasa főszerdár volt, felszerelést és szükséges kellékeket nem adtak neki s vár ostromlására nem küldötték. Ha azonban belekapott volna, az elfoglalás könnyű lett volna. Csakhogy *Kászim napja* ¹⁾ közel levén, a tél zordon-sága oly [foku volt, hogy a sok eső és havazás miatt, a temérdek sár és pocsolya miatt, a kezét és lábat egy cseppet sem lehetett mozgatni s a katona sátorából ki nem mehetett, ezért a vár ostromát abbanhagyván, annak elfoglalásáról kétségbe estek.

Eppen az ötödik nap volt, a mikor Kücsük Mehemed pasa csapatai láthatók lettek s a délelőtt közepétől a délutáni ima idejéig nem végződött be a foglyok és zsákmányt vivő kocsik sora, melyeket Mehemed pasa serege és a tatár-sereg elfoglalt. Százhetven ismert nevű kapitány meglánczolt fogoly lett s a fogarasiaknak boszuságára, trombita és dob-szó mellett, csapatonkint zászlót és keresztekert hozva magukkal, igen sok zsákmánnyal a táborba mentek. Az általunk nyolcz hónap óta szerzett pénznél és zsákmánynál talán háromszor több foglyot és végtelen sok pénzt hoztak, úgy hogy egy fogoly egy *akcsén* kelt el. Az összes fiuk és leányok németek voltak.

Álem sah nevű tatár beszélte, mondván: »A mi testvéreinknél éppen hatvanegyezerhatvanhat fogoly van. A Tisza partján áthaladván, hallottam, hogy Kücsük Mehemed oszmánli táborában is háromezer fogoly van.« Hála Istennek! a muszulmán harczosok ennyi zsákmánnyal jöven boszút vettek azért, hogy a németek azelőtt Buda közelében pusztítottak és romboltak. A győzelmes csapatoknak arcza újra felderült. Fogaras várának kapitánya ezt látván, noha nem sok esze volt, de az most egyszerre a fejébe jött s a vár fölött a fehér békezászlókat hét helyen azonnal kitűzte: »Kegyelem! oh! Oszmán-ház seregei!« — mondá s a vár

¹⁾ *Kászim napja*, a *Tisrini száni* hó 26-án van vagyis november hó 7-én. Kászim napja a törököknél a táborozás befejezésének napja.

kapitánya és egy *írseke* csónakra ültek s a másik oldalon a királyhoz jöven, meghódoltak. A padisah pénzéhez százhetven *kiszet* adván, kegyelemmel távoztak. Várukba *Izkenderia*¹⁾ bégje, Juszuf bég várórzőnek rendeltetett. Mivel ez a folyó tulsó oldalán volt, a hadseregből nem sok ember ment nézegetődni.

IX.

E helyről Brassó²⁾ várába menetelünk.

Először tanácskozás volt s azután a mi urunk Melek Ahmed pasa rumili ejáletjéből a jobb szárny Musztafának és a bal szárny Cselebinek parancsnoksága alatt a padisah pénzének behajtása végett négyezer katonával Brassó várába rendeltettek; Melek Ahmed pasa engedelmével én szegény is elindultam Fogaras vára alól s 7 óráig menve, a *Brassó* folyó partján állapodtunk meg. E folyó *Bogdán* és *Erdély* hegyeiből ered s Fogarashoz közel a nagy Olt folyóba ömlik. E helyen *Brassó* nagy városa van. Szilisztra válija, Kádri pasa és Mohammed Géráj, krimi khán, mikor a jenői³⁾ ütközetbe mentek, e városhoz közel levén, azt felégették és kirabolták.

Brassónak, a nagy városnak és régi kereskedő helynek leirása. Foglyaím azt beszélték, hogy *András* nevű király építette. Erdély királyainak uralma alatt áll és a szász-magyarok *írsekjeinek* székhelye. E szász-magyarok soha sem lázadtak fel az oszmánok ellen, mert okos, körültekintő és ügyes kereskedő emberek. E vár kapitányai, érsekei, bírái valamennyien felfegyverkezve, lóháton, kezeikben ezüst-botokkal, egy csapatban a mi katonáink fogadtatására kijöttek s minket a város külvárosában szállásoltak el. A többi katonáinknak a város nyugoti részén mutattak helyet, a hol sátoraikban ezek is elhelyezkedtek s utána négyezer katonánkat számba vették s fejenként fél *oka* húst és egy-egy *oka* czipókenyeret s ennek megfelelő más különféle ételeket és italokat hoztak és átadták, mondván: »Tíz napig vendégeink vagytok; insallah! a padisáhi adót előteremtjük s a tizenegyedik napon elbocsátunk benneteket.« Ezt a jó hirt adták s idővesztégetés nélkül azonnal a pénz összeszedéséhez kez-

¹⁾ Izkenderia, itt az albániai Szkodra vagy Skutari várost jelenti.

²⁾ *براشو* (Brassó).

³⁾ Törökül: Janova.

dettek, én szegény pedig elkezdtem a várat minden oldalról megszemlélni.

A vár alakja. Völgyes, dombos, magaslatszerű helyen fekvő nagy vár ez, ámde mivel magaslata északi irányban fekszik, elővigyázóan azon a helyen két várszerű erős bástyát építettek s a várat a magaslattól szabaddá tették; a vár erős épület s nagy bástyái vannak, melyek mindegyikén negyven-ötven báljemez ágyú van. Összesen kétezer katonája van s e között német¹⁾ éppen nincs és nem is helyeznek oda.

A várban összesen tízezer szoba van, mert minden palotában öt-tíz, felső és alsó, kameleon festésű lakás van s mindegyik mértani szabály szerint épült és csupa zöld, sárga, kék, fehér színű keramittal fedett tetejű szép palota. Nehány ezer háza deszkaszindelyvel van fedve. Különféle kristály- és fénylőüvegből készült ablakaik, erkélyeik és külön helyiségeik vannak. Díszes város, sűrűn egymás fölött fekvő, kimagasló szép házakkal. Hetven temploma van, de huszonkettő kolostorhoz tartozik s ezek mindegyikében kétszáz *ladika* és *írsek* tartózkodik. Valamennyinek a teteje sárgarézzel és ónnal van fedve, harangtornyaik felett a kereszt aranyfényt mutat. »A külváros negyvenezer szobából áll, így beszéltek a bírák. Ezt is egyszeres fal keríti. Egy országban sincsenek ilyen szőlőkkel, kertekkel ellátott, paradicsomszerű fényes- és tarkafestésű paloták.

Csársija, bazárja, összes utczái sakktábla szerint vannak készítve; kétezer boltja van, de valamennyi nincs a főuton. Az iparosok a házaikban dolgoznak, az asszonyok és leányok szokás szerint a csársikban árusítanak. Az utcákon az emberek sokasága miatt alig lehet járni. Bírának számítása szerint a várban százezer ember volt, mivel a vár az oszmánoktól való félelem ellen biztonságban levén, igen sok magyar tódult a várba. Noha bazárjának nincs olyan kupolás *bedesztánja*²⁾ mint ez a rumili városokban van, de azért az arab, perzsa, hindu, bokharai, moltai, muszka, lengyel, cseh, iszfáds, német áruczikkék legtöbbször ékeskedik a bazáron. A bazárban levő különféle illatos fűszerektől az ember agyveleje illatos lesz s a bagariabőr szaga az orrot elkábítja. Tízenhét fogadója van. A külföldi kereskedők e fogadókban laknak s a hét földövnök kereskedői találkoznak itt össze, mert e város Erdélynek Egyiptoma.

Vize és levegője nagyon kellemes, szőlője és kertje számtalan; szőlője édes-csipős ízűvé válik. Szilvája, almája,

¹⁾ Itt a német alatt császári katonát kell érteni.

²⁾ Bedesztán vagy bezesztán. az a hely, hol szöveteiket, ruhá-neműeket árulnak.

körtéje, fehér cipókenyere híresek. A város az ötödik földvén végén fekszik. A város előkelőivel, tudósaival, orvosaival külön beszélgettem s ez nagyon sok élvezetet és örömet szerzett nekem. Ötvenezer piásztér *mir-i*¹⁾ pénzt innen is hintókocsikra raktunk s némelyik agának és alajbégnék egy-egy gyapjuszövetet²⁾ és egy-egy posztót³⁾ adtak. Nekem szegénynek is két gyapjuszövetet és két posztót és egy zománcos órát adtak. A pénzzel együtt százötven bíró és fegyveres ember is elindult Brassóból s nyugoti irányban, 5 óra alatt Fogaras vára közelében egy sík réten keresztülmenvén, 9 óra mulva *Fogaras* várához jöttünk. A pénzt a szeraszkernek átadtuk s tizenheten díszköpönyeggel lettünk megtisztelve a szeraszkeri tanácsban. Brassó kapitánya átadta a szerdárnak és a királynak az ajándékokat s gyönyörű kaftánt öltött magára.

Míg a vár alatt tartózkodtunk, azalatt a Portáról magas irattal a *khunkjár kapudsik* ketkhudája érkezett s Ali pasának díszkaftánt, egy ritkasép kardot s egy prémes bundát, Melek Ahmed pasának egy prémes bundát, a többi vezíreknek és mir-i miránoknak egy-egy díszkaftánt hozott s hírül adta, hogy *Köprüli Mohammed* pasa meghalt és helyébe fia *Fázil Ahmed pasa* lett a nagyvezír. Melek Ahmed pasához még az a tudósítás érkezett, hogy Ahmed szultán leánya, *Fatime szultána* házasságra lép vele. Köprüli halálán az összes vezírek örültek, de hogy a *mühür*⁴⁾ Köprüli fiánál maradt, azt semmikép nem helyeselték. »Nagyon jó! vajjon a *mühür* most már örökség lett-e?» »Insallah! a *mühürt* a szerdár kapja meg. Nem. Melek kapja meg. Nem. Csaus-záde kapja meg«, így mondogatták s ilyen mende-monda volt elterjedve. Szóval, Dsermen bégig menve mind remélték a *mühürt*.

Ezután Fogaras alól a összes *tugokkal* megindultunk s virradatkor, midőn a nap melege kissé áthatolt, az összes sátorok köteleit megoldották s azokat teherhordó állatokra rakván, az indulásra a dobót minden oldalról megfújták. A kapudsik ketkhudája a szerdárral együtt nagy csapattal elől ment, s két óra mulva Fogarastól délre, egy síkon megállapodtunk. Foglyainktól kérdeztem e síkság nevét, de nem tudták. E helyen a fogarasi katonák néhány foglyot elvettek

¹⁾ Miri = vezéri. A perzsa *mir* szó megfelel a török *bég* szónak.

²⁾ Törökben: csokha.

³⁾ Törökben: kumas.

⁴⁾ Mühür = pecsétnyomó. Jelenti a nagyvezíri hivatalt, melyre a hivatalos pecsét átadásával történt a beiktatás.

tőlünk, de azonnal megfogták őket s az elvett embereket visszavették.

Onnan 4 óráig menve, a *Kis-Olt*¹⁾ folyóhoz értünk. A brassói hegyekből ered és a *Nagy-Olt* folyóba folyik. Onnan 4 óráig keletfelé menve, újra a Kis-Olt folyóhoz jöttünk. *Kászim*²⁾ napja itt most már elérkezett s a tábor mollája, Ramazán efendi a vezíri sátorban mondá: »A hadjáratból való visszafordulás ideje itt van«; s mielőtt a szerdár parancsa kibocsáttatott volna, a szökevények megbüntetésére Pír Haszán pasa kirendeltetett.

Azután három óra mulva *Szeben*³⁾ vára közelében megpihentünk. A szebeni összes bírák, érsek és kapitányok eljövén, meghódoltak s lefizettek százhetven *kísze* padisáhi adót s hetven *kiszét* a szerdárnak, negyven *kiszét* a királynak adván, gondoskodtak, hogy annyi különös ajándékkal a tábor nagyjának, kicsinyjének szívét megnyerjék s a díszkaf tánokat felöltvén Szebenbe visszatértek. A következő napra nagy díszmenet rendeltetett s reggel az összes iszlám csapatok felfegyverkezve, egészen vértbe, páncélba öltözve, sisakosan, tetőtől-talpig fegyverrel borítva, arab lovakon, szélgyorsaságú paripákon lovagoltak, a melyek ezüst zablyával és nyereg-takaróval, bársonyszegélyű nyergekkel s hat darab nakhsiváni aczélból készült lópáncéllal és *hotász*-czafranggal⁴⁾ voltak ellátva s az összes vezírek, mir-i miránok, alajbégék szabályszerint való helyeiken mentek a sűrűn egymás mellett haladó csapatokkal, a hol fegyver, fegyver mellett, kengyel, kengyel mellett volt s mikor Szeben vára látható lett, Ali pasa szerdár szélgyorsaságú lován ülven, jobbról és balról díszes csatlósokkal és apródokkal haladt, mögötte ötszáz villogó fegyverű belső apród ment. Utánuk kilencz katonazenekar zeneszóval vonult s mikor a vár alá érkeztek, ezer darab báljemez ágyút egyszerre elsütöttek, hogy azt gondolhatta volna az ember, az utolsó ítélet napja van itt. A győzelmes szerdár a sorrend szerint vezíri sátoránál megállott s szokás szerint a sorok hosszan elhúzódván, mindenki sátorába vonult.

Szeben vára. Az erdélyi királyok hatalmában a szász-magyarok vára. A szász-magyarok érsekének és főkapitányainak székhelye; pénzverdéjében »*Kjagiz nerten*«⁵⁾ nevű

¹⁾ Törökül: Kücsük-Olt.

²⁾ Kászim nap magyarázatát lásd fennebb.

³⁾ Törökül: سبىن (Szebin).

⁴⁾ *Hotász* vagy *khotász*, a tibeti jak szőréből készült czafrang, melyet a lovak nyakára szoktak tenni.

⁵⁾ كاجز نرطن (Kjagiz nerten), érthetetlenül elferdített szó.

egyik fajta tallért verik. Vára a folyó partján, itt-ott mocsárban álló, hetvennégy tornyu, erős erődítmény. Tízenegy nagy téglabástyája van, melyek mindegyikén negyvenötven *bájljemez*, *kolumburna* ágyú van. Bástyái oly tágasak, hogy ha ezer ember gyűl is össze mindegyiken, egy sem mondja, hogy szűk a helyem. Összesen hatezer katonával és hatvanezer emberrel bíró nagy vár ez. Öt kapuja van; a nyugoti oldalon levő kapu felől a vár dombos helyen fekszik s azon a részen kettős várfal és kettős árok van. Nagy bájljemez ágyúi mind erre az oldalra néznek, mivel a vár csak ez oldalról fél, a többi oldalakon árka sincs. A keleti, déli és északi oldalakon mesterséges mocsarak vannak, de nem szélesek s nem mélyek, a golyó egyik oldalról a másikra elér, sőt a mocsár közepén itt-ott kis káposzta- és tök termelő kertek vannak. Ha az oszmánok valaha e várat ostromolják, a mocsaras helyen jó utat készíteni könnyű munka lesz. A jelen állapotban azonban a mocsár felől ostromsánczba menni, lehetetlen dolog.

Az északi oldalon egy kapu fölött magas *dsinn*¹⁾ alakok vannak, hogy a ki látja, elbámul rajtuk. Ezt a kaput *Dsinn-kapunak* nevezik. En szegény, gyalogosan a várat teljes másfél óra alatt köröskörül járva, megsejmeltem. A következő napon Ali pasa udvarmesterével bementem s belsejét is láttam.

Tíz *bíró* kormányzója van: azoktól kérdezősködtem. Itt hetven papi kerület vagyis városrész (*míhálle*) van. Hetven temploma van, melyek közül hét várszerű kolostor. Mindegyikben negyvenötven pap van. Hét-nyolczemeletes magas harangtornyai vannak, melyekből a hang egy napi járóföldre is elhallatszik. Az utczái sakktábla alakban rendezettek és kövezettek. A *Dsinn*-kapu mellett egy különös kis várkapu van. E kapun kívül, egy lépés széles és magas kis kupola alatt, vörös márványból készült igen szép, nagy értékű szobor van, mely a szent *Iszának*²⁾ keresztre feszítetetését ábrázolja. A szent Messiás mintha sírálnakozva segélyt kérne s a szobrászmester még a szemeiből folyó könnyeket is cseppenként mutatva, teljes művészettel ábrázolta. A szemlélő elméje megzavarodik, olyan látvány ez.

Szeben városában még néhány bámulatos mű és rendkívüli munka van. Művészi, erkélyes palotái vannak, melyek mindegyikében a festőmester többféle művet és jelképes festményt készített. Házait egészen deszkazsindely fedi.

¹⁾ *Dsinn* = szellem, genius. Valami szobrok lehettek e kapu fölött, azért nevezték el a törökök *Dsinn*-kapunak.

²⁾ *Isza* = Jézus.

Gazdag város ez, különösen bor és tojás van bőven. Utczáin tengernyi ember jár s benne százezeret felülhaladó lélek van. Egyike ez a nagy városoknak, melyeket utazásunk alatt láttunk. Isten tegye könnyűvé az oszmánoknak annak elfoglalását!

Hetven fogadója van, melyek a hét földöv kereskedőivel telides-tele vannak. Negyven főiskolául szolgáló érseki háza van, bennük a papok a vallást és művészetet tanulják. Nehány templománál önmegtagadó életű, világ szép leányok vannak, kik ember szavát nem hallották, ember arczát nem látták, *Isza* kedvéért atyjukat, anyjukat elhagyva fogadalmat tettek, végre megvénülve, összefonnyadva maradnak. Ily csodálatos tévelygő életbe merültek! ¹⁾ Hála Allahnak! nálunk szerzetesség nincs és ilyen magtalan szegény madár nem mutatkozik.

Ezt a Szeben városát ha hosszadalmasan részleteznék és leírnánk, egy terjedelmes kötet lenne. Hogy ez a vár milyen igen erős, az kitünik a következőkből: Az 1065. évben, ²⁾ mikor Köprili Mohammed pasa Jenő várát meghódította, Barcsay nevű királyfit Erdély királyává tévén, az adó behajtására e Szeben várába küldötte. Ő eljött ide és a Hájderaga-záde Mohammed pasa ketkhudaságából kikerült Mohammed pasa lett e várban az őrpáncsnok. Rákóczy király százezer katonával megérkezvén, Barcsay királyt és Mohammed pasát e Szeben várába zárta és teljes hét hónapig ostromolta s ők ezt kiállották. Százezer báljemez ágyúgolyóval döngették a vár falát, elővédjét, minden bástyáját s a váron semmi repedést nem tudtak csinálni, sőt egyik éjjel Mohammed pasa serege és a király serege együtt kimentek a várból s hajnalban Rákóczyt hirtelen megtámadva megtörték, egész erejét megsemmisítették s vagyonát felprédálták. Rákóczy csakis hetven lovassal menekülve futott el. A szebeni katonaság három-ezer fogollyal és annyi sok hadi zsákmánnyal gazdagodott. Hátramaradt hadi felszerelését és báljemez ágyúit, mint zsákmányt, a várba vitték, ezeket az ágyúkat most megnéztük. Röviden szólva, ez a Szeben vára ilyen tömör és szilárd építkezésű, erős vár. Az ott összetört ellenségnek csontjai a mezőn most is halomszám hevernek még.

Midőn a vár megtekintésére kimenő szerdár ott járkált, Szeben várából »Isten hozott« mondással egy kanóc-

¹⁾ Itt valami apáczakolostorról ír Evlia.

²⁾ Megfelel az 1655. évnek Kr. u. Ez azonban tévedés, mert Barcsay megválasztatása 1658. történt. A török évszámot tehát Evlia másolója tévesen írta le.

czal ezer ágyút elsütöttek, úgy, hogy minden tűzben állott. Azon napon a vár kapitánya az iszlám sereg vezireinek, vekiljeinek, mir-i miránjainak, emirjeinek, a janicsárok, dsebedsik és tüzérek ezredeinek tízezer juhot és százezer fehér kenyeret ajándékozott s a tábornokot gazdagította, egyszersmind száz *kisze* padisáhi adót is hozott és elbúcsúztva távozott. A következő nap a szerdár is megindult az iszlám sereggel s 4 óráig Szeben vára faluiban megállapodott; itt az iktató hivatalnok (*szidsill emini*) kétszázezer fogoly lajstromozási leveleit¹⁾ befejezte, melyből a padisáhi pénzhez hatszáz *kisze* jött be, azonban százezernél több fogoly csupán a tatár seregnél volt s tőlük lajstromozási díj nem vétetett; másnap az összes tatárságnak megparancsoltatott, hogy előremenjen.

Innen elindulván, 4 óráig menve *Szebin*²⁾ falujához jöttünk. Az összes erdélyi hitetlenek, előkelők és kapitányok izenetet küldtek a királynak, mondván: »*Bán-Ezder*³⁾ ösünknek törvénye szerint királyunkat iktassuk be!«

Mikor e hír a pasához érkezett, az értelmes szerdár Huszein pasát, Kücsük Mehemed pasát és Khán-nászi pasát seregeikkel és a tatár katonasággal a király mellé adta kíséretül és *Szendván*⁴⁾ vára mezejére küldötte. Ez a nagy mező olyan, mintha a *kipszáki* síkság volna. E virágos síkság környékére a katonaság sátoraival csapatonként letelepedett, egészen a középén a király serege állott s köröskörül a király mellé rendelt pasák és a tatár katonaság vették körül. A király számára a nagy ezredekéből és tarka sátorokból utcákat alakítottak s miután a király megállapodott, reggelre a síkságnak egy emelkedett helyén, márványból negyven lépcsős magas, erős és trónhoz hasonló emelvényt készítettek, melyet *Erdély trónjának* mondanak, s ez tiszta *alamán*⁵⁾ márványból készült. Ha ezt az emel-

¹⁾ Törökül: *pendsik kjadidlár*. *Pendsiknek* nevezték a kiváltott foglyoknak és a raboknak lajstromozási ívét, illetve szabadságlevelét, mely az illető személy leírását, származási és lakóhelyét foglalta magában.

²⁾ Itt a *Szebin* név alighanem másolási hiba, valami más név helyett.

³⁾ Bán-Ezder magyarázatára nézve lásd fennebb Nagy-Bánya leírását.

⁴⁾ *سندجان* (*Szendván*), ez a szó *Kis-Selyket* akarja jelezni, mivel Apafy oda hirdetett ekkor országgyűlést. Lásd Joan. Betlen, *Commentarii de rebus Transilvanicis*. Lib. III. c. XX. Viennae 1740. pag. 89.

⁵⁾ *Alamán* = német.

vényt leírnánk, hosszúra nyúlnék a beszéd. Csupán annyit mondunk, hogy ha valami együgyű és tudatlan ember meglátja ezt a trónt és emelvényt, azt gondolja, hogy a Teremtő alkotta.

Mikor a virradat ideje közelgett, fekete sapkás és színes posztó kalpagos és ködmenes gyalogok és lovasok jöttek e nagy síkságra s az egész mező megtelt keresztényekkel. A katonaságnak megparancsoltatott, hogy a háttérből előre lovagoljon s egyszerre negyvenezer katona állott felkészülve a király körül, úgy hogy lovaikról le sem szálltak. Ezután a király egy aranyozott székre ült s Ali pasa szerdár részéről Ibráhim pasa ajándékokat hozott neki. A király először a *muhzir agától* átadott tollbokrétás aranyos sisakot fejére tette, az ajándéku kapott hermelin palástot vállára öltötte és a drágaköves övet derekára kötötte, a padisáhtól érkezett buzogányt kezébe vette s három *sáhi tugot* az említett trónszékre feltűzött. A zászlókat, lobogókat az emelvényre feltűzette. Ezután két vezir a királynak jobbján és balján, őt felemelte s a sátor udvarmestere a széket a király alól elvette és fenn az emelvényre helyezte. Most a király is a két vezirtől karonfogva lassan felment az emelvényre s leült a fejedelmi székre, a tiszteltreméltó két vezir pedig a királynál egy lépcsővel lejjebb ült le az emelvényre.

A király ekkor a kezében levő drágaköves buzogányt két térdére helyezvén, kezeit kiterjesztve először az oszmán padisáhért, IV. Mohammed szultán khánért imádkozott. Nagy Isten! mikor a föld által nem hordozható, ottani keresztények összessége az oszmánli nevet hallotta, valamennyien leborultak s a király felállván, tollbokrétás sisakját¹⁾ levette s hajadon fővel az oszmánokért imádkozott. Mikor valamennyi jelenlevő mélyen leborult, *nekem szegénynek is kicsordultak a könnyeim s az oszmán birodalomnak az idők végeig való fenmaradásáért imádkoztam.*

A király újra felállt s a padisáhtól küldött buzogányt kezébe vette és a jelenlevőknek megmutatván, hangosan felszólította őket, mondván: »Az oszmán padisáhnak engedelmeskedtek-e?«, a mire ők hajadon fővel meghajolva válaszul, hogy *nagyon örömet.* A király a jobbján és balján levő néphez fordult s nagy ígéreteket és esküdözéseket tevén, mondá: »A tőlem kívánt háromezerhatvan *kisze* adót megígérttem; azt előteremtsük, az oszmánokkal békében éljünk,

¹⁾ Törökül: *kuka*. Ilyen kukát vagyis tollbokrétás sisakot kaptak a beiktatásra az oláh és moldvai fejedelmek is.

még ittas állapotban se legyünk kellemetlenek«, s valamennyi jelenlevő fedetlen fővel megígérte, mondván: »A padisáhi adót megadjuk.« A király ezután még néhány tanácsoló szót mondott s jobbra és balra köszöntve, a szónoklati helyről leszállott. A két vezir a királyt ekkor is karonfogva vezette le s az aranyos trónra ültették.

Az összes erdélyiek csapatonkint hódolatra jöttek, miközben az oszmán zenekarok tárogatóval, trombitával, csengős dobbal olyan hadi zenét játszottak, hogy a környék dörgött bele. Röviden szólva, azon napon valamennyien hódolatot tettek s a kézsókolásnak, értekezletnek és beható tanácskozások meghallgatásának nem volt szünete. Ezek befejezése után a király alattvalóinak vendégséget adott, melyről most is regélnek. Az ebéd többnyire kenyérből, sültből és borból állott. Történt, a mi történt, — néhány ezer kocsival hoztak és megitták, mi pedig a hosszú éjszakát lóháton töltöttük egész reggelig. Reggel mindenki haza ment és a mező üresen maradt.

Onnan elindulván, 9 óra alatt *Sebes*¹⁾ közelében a szerdár táborába mentünk. Azon napon a király a *khunkiár kapudsík* ketkhudájának, a szerdárnak, az összes vezireknek és mir-i miránoknak száztíz *kisze* pénzt és kétszáz foglyot ajándékozott s a király most már önálló király lett. Az említett aga azzal az örömhírrrel küldetett a Portára, hogy »*kétezer kisze padisáhi pénz behajtatott*«. Onnan két órát menve, *Sebes* várához érkeztünk.

Sebes vára. Építője Betlen Gábor. Ujabbkori levén néhány pátriárka és szerzetes van, kik építéséről tudnak. Erdély királyai alá tartozik és a szász-magyarok hatalmában van. Vára a síkságon egyik oldalról mocsaras; négyszög alakú, egyszeres alacsony fallal bíró nagy vár. Falai néhol kőből, néhol téglából vannak; Szeben váránál azonban nagyobb. Kevés ember van benne s lakói nagyon szegények. Hatezer nádfedelű háza van, öt harangtoronyos kolostora látható volt. Bástyái nincsenek; mivel kevés hadi felszerelése és ágyúja volt, azért a szerászkernak »Isten hozott« gyanánt csak tíz sáhi ágyúval tudtak löni. Arka alacsony s benne nádas és mocsaras hely van. A városban a boltok és házak kijavításán fáradoztak, mivel nyolcz²⁾ hónappal előbb, mikor a sereg a Tisza partjára ment, ezt elpusztították. E vár lakosai akkor nem tudták, hogy váruk mily gyöngé s nem

¹⁾ شمش (Sebes) = Szász-Sebes.

²⁾ Ez itt valószínűleg íráshiba. mert a török sereg öt hónappal azelőtt járt e vidéken.

hódoltak meg, azért a hadsereg portyázói eljövén, éjjel felé a várba mentek s miután ezer foglyot elvittek, azt felgyújtották. Hála Isten! a király megválasztása óta elhatározták, hogy egyesülten meg fognak hódolni s a várost kijavították. Ezeknek kapitányuk és bírái eljöttek s mivel nem adtak többet hetven *kisze* pénznél, a király a kapitánynak és a bírának nyakát levágatta s más bírót és kapitányt nevezett ki és száz *kisze* pénzt kapott.

Ez a kerület annakelőtte egészen felégettetett s így a zordon télben nehéz volt élelmiszereket találni; nehogy tehát a tatár sereg annyi sok foglyával a táborban éhséget okozzon, Jáli agája, Sáh Pulád agának egy prémes bundát, három arab lovat és más tárgyakat ajándékoztak s átadták neki a tatár khánnak szóló leveleket és szabadságot adtak neki a távozásra. Sáh Pulád aga ekkor nekem szegénynek egy derék tót rabszolgát és két német leányt ajándékozott s az egész tatár sereggel Akkerman tartományba elindulván, Vaskapu felé tért el.

E közben megérkezett a tél, nagy hidegek lettek s mivel mind felégetett helyeken jártunk, semmi élelem és ital nem volt, úgy hogy az éhség már felütötte a fejét. Tíz *dirhem*¹⁾ kenyér már egy akcseért s egy *oka* dohány tíz piaszterért kelt el, mert a táborban kétszázezer fogoly, százezer katona és mintegy százezer erdélyi katona volt. Mivel igazán éhség és szükség volt, a katonaság szeme azt még nagyobbnak látta s minél előbb menni akart, de az engedély nem adatott meg neki. Az Ászáf-bölcsességű szerdár inkább a mennyi elesége a király seregének csak volt, azt itt mind a mi táborunk katonáinak osztotta ki, a királynak pedig engedélyt adott a visszatérésre. A király vállaira egy prémes bundát adtak fel s miután megígérte, hogy a még hátralékos ezer *kisze* adót a tavasszal megadja s erre esküt tett, a király a vezirektől s vekilektől elbúcsuzván, visszatért.

Onnan 7 óráig haladva az *Olt*²⁾ folyón keresztülmentünk és *Száz*³⁾ városába érkeztünk.

Száz városa. Vára egy dombon, ennek a megyének a szélén volt látható, itt a külvárosa van. Annyi foglyom és

¹⁾ *Dirhem*, egy okának $\frac{4}{100}$ része.

²⁾ اولت (*Olt*); itt tévedett Evlia, mert az *Olt* folyó Szász-Sebesnél nem folyik. Ez is olyan tévedés, mint a fönnebb előforduló hibák a Szamos folyónál. Itt talán a Sebes folyóról lehet szó.

³⁾ Törököül: صاز (*Száz*). Szász-Sebestől Szászvárosig nincsen *Szász* jelzőjű városnév. Itt ismét tévedés van.

vagyonom gondja miatt nem nézhettem meg. Az látszott, hogy csinos és szép vár. Itt már csak öt *dirhem* kenyeret adtak egy akceért, mint ez feljegyeztetett. Innen déli irányban 6 óráig menve, *Szászváros*¹⁾ várához érkeztünk.

Szászváros városa az első állomáshely, ezt pedig *Szászváros várának* mondják. Ez a gazdag vár most már egy kissé kijáratottnak látszott s bírāja és kapitányai eljöttek és száz kocsi élelmiszerral meghódolásukat kimutatták. A tábor ellátva lett s mindenki a városból szerzett élelmiszert. Innen délfelé 7 óráig menve, *Déva* várába értünk.

Az előbbi hadmenetkor nem hódolt meg,²⁾ most azonban a király beiktatása következtében kapitánya kétszáz kocsi élelemmel a szerdárhoz jöven, teljes meghódolását bemutatta s az élelmiszert a hadseregnek szétosztotta. Nehány ember *Déva* várába ment magát eleséggel ellátni.

Innen elindulván, 9 óra alatt *Lia-bogázi*hoz³⁾ jöttünk. Egy nap a *bogázin* keresztül menvén, a tulsó oldalon 6 óra alatt *Szeráj*⁴⁾ várához érkeztünk. Ez azelőtt felégettett. Onnan előremenvén, *Hátszeg* síkján állapodtunk meg. E helyen az egész hadsereg mind a havon állította föl sátorát s azon éjjel igen hideg jeges eső is esett s a sátorok a hó alatt állottak. A kikiáltók kihirdették: »Itt két napig időziünk«; azután a Vaskapu belső oldalán állapodtunk meg. Mikor azelőtt a Vaskapun bementünk, háromezer kétszáz kocsink volt s mivel tavaszi idő volt, egy nap és egy éjjel könnyen keresztülmentünk, Most azonban bejegyzett tizen-nyolczezer nyolcyszáz kocsi s kétszázezer fogoly és egy millió marha csak nagy nehézséggel ment keresztül három nap és éjjel. A teve-, öszvér- és teherhordó lovak hajcsárainak számát nem tudom. E Vaskapuban a három napon át ötezer-nél több fogoly pusztult el az éhségtől és zordon téltől s ezt látva, szomorú napjai voltak Allah szolgáinak. Néhány száz kocsi, podgyász és még életben levő foglyok is ott maradtak, mert mindenki csak élete megmentésére gondolt. Hála Istennek! én szegény gyarló Evlia tizenhárom foglyommal, tizenkét lovammal és egy kocsi podgyászommal egészséggben és szerencsésen keresztülmentem a Vaskapun s

¹⁾ صاز واروش (Szászváros).

²⁾ Főnnebb azt írta, hogy *Déva* kapitánya ajándékot hozott a szerdárnak.

³⁾ Törökben: ليا بوغازي (Lia bogázi) = Lia szoros. Teljesen meghatározhatatlan hely.

⁴⁾ *Szeráj* alatt Zeykfalvát kell érteni, melyet főnnebb *Szik*nek nevezett Evlia.

az 1072. évi *Dsemádi-ül-ákhír hó vége felé*¹⁾ az iszlám országhoz tartozó temesvári *vilájet* földjén, *Muszeke*²⁾ faluhoz egészségesen megérkeztem s egyik keresztény barátunknak házába jöttem.

Foglyaimat és szolgálmat nem ültettem azonnal meleg tűzhely mellé, hanem szolgálmat ruháit és podgyását a házi gazdával lemosattam s miután meleg ételeket ettek, valamennyi szolgálmat szeme felnyílt s arczzsinük visszatért. A szerdár ezen a helyen valamennyi harczosnak szabadságot adott s egy nap alatt a katonaságból hirmondó sem maradt, mert valamennyi hazament.

Ezután nyolcz óra mulva *Sebes*, vára³⁾ közelében az összes vezíreknek, vekileknek és emireknek megparancsoltattott, hogy téli szállásaikra menjenek. Ali pasa szerdár Temesváron, Csaus-záde Mohammed pasa *Versz*⁴⁾ várában, Melek Ahmed pasa urunk pedig Belgrádban telelt a rendelet szerint, azért azonnal elindultunk a belgrádi téli szállásra.

Sebes vára alól Melek Ahmed pasa seregével elindultunk s déli irányba 4 óráig menve, *Zsebel*⁵⁾ faluhoz értünk. Itt Melek Ahmed pasa kétezer szegbánnak, kétezer száridsenek, kétezer kulnak hetvenkilencz *kisze* zsoldot osztott ki s a kara-kullukdsik kivételével katonáinak szabadságot adván, mindenkit hazaküldött. Onnan 5 óra alatt *Kilád*⁶⁾ faluba, azután *Szentmihály*⁷⁾ faluba, onnan *Alibunár* faluba, onnan *Zseldesz*⁸⁾ faluba, onnan *Pabuka*⁹⁾ faluba érkeztünk. Ezeknek leírását már elébb adtuk. Pabuka szerbiül van, az értelme *Elmakőj*¹⁰⁾. Belgrád áteleneben a Duna folyótól elvált patak partján, csinos, háromszáz házzal bíró, oláh, bolgár, szerb falu és *ziámet*. Ez a sikság mind a temesvári *elájetben* van.

¹⁾ Megfelel a keresztény időszámításban az 1662. évi február közepének.

²⁾ *موسکه* (Muszeke). Főnnebb Muszik vagy Muszek folyóról tett említést Evlia.

³⁾ Sebes vára = Karánsebes.

⁴⁾ *ورس* (Versz) nyilván Versecznek a neve.

⁵⁾ *زبیل* (Zsebel).

⁶⁾ *قیلاد* (Kilád) vagyis Gilád, Temes megyében.

⁷⁾ Törökül: *سمیهال* (Szemihál), a mai Vég-Szent-Mihály.

⁸⁾ *زلدس* (Zseldesz). Ez a falu ma már nincs meg.

⁹⁾ *پابوکه* (Pabuka).

¹⁰⁾ Elmakőj = Almafalu, a mai Almás, Torontálban.

A következő napon háromszáz hajóval a nagy Duna folyón keresztül menvén, a paradicsomi Belgrádba téli szállásra érkeztünk. E város előkelői és nagyjai fogadtatásunkra a kikötőbe jöttek s Melek Ahmed pasa urunk oly nagy sereggel ment be Belgrádba, hogy az le nem írható. Az összes előkelők és nagyok pasánknak vendégséget rendeztek, melyben annyi ételt elfogyasztottak, annyi mulatságot csináltak, hogy a szív minden kívánsága betelt. Valóban olyan borsót, minőt a belgrádi vendégségen ettünk, sem Rumban, sem Arábiában, sem Perzsiában nem láttunk. A belgrádi borsó tényleg híres. Városa is *Rumnak* Egyiptoma.

Melek pasa urunk kiránduláskép Belgrád környékét bejárta s így jutottunk, kelet felé 7 óráig menve, *Nohále*¹⁾ várába.

Havále vára. Építője *Jildirim Bájázid khán*, a ki *Sehábeddin* pasával építtette. Belgrád vára hitetleneinek meggyengítése végett *Jildirim khán* Szemendria kormányzójának, *Deli-oglu Dudsia* kereszténynek leányát feleségül vevén, *Deli-oglu* segítségével ezt a várat építtette s a belgrádi hitetleneknek nyugalmat nem engedve, biztonságukat elvágta. Mikor utóbb *Jildirim khán* *Timur khán* fogságában meghalt, a szerbek *Havále* várat elfoglalták. Utóbb a 846. évben,²⁾ mikor *Ab-ul feth*³⁾ szultán *Mohammed khán* Belgrád elfoglalására jött, ezt a várat Gázi Porcsával elfoglaltatta. Jelenleg a szemendriai szandsákban, a belgrádi kerületben, az ég csúcsáig felnyúló magas sziklán áll s éppen semmi magaslat nincsen körülé. Fallal kerített, magas kapuval ellátott, árok nélküli, kőépületű, csinos kis vár. Ez a magas vár minden irányból meglátszik *öt konaknyiról*. *Havále* várnak azért nevezték, mert, mint mondják, »az említett vilájetokban magaslatul (*havale*) szolgáló vár«, s nincs is annak megfelelő magaslat. E várnak magas csúcsán levő bástyájáról egészen Hercegovina hegyeiig ellátni. Gázi Porcsa ezt a várat negyven vitézzel meghódítván, e váron kívül egyszeres erős falat vont s e falon keletre néző egyszeres vaskaput is készítvén, meredek és erős várrá tette. E vár környéke négy oldalról oly meredek, hogy Isten mentsen! az ember még lenézni sem mer.

Nyugoti oldalán egy kis külvárosa van s azon oldalról sziklába vágott árka egészen kút mélységű gödör. Gázi

¹⁾ نوحالة (*Nohála*), ezt másolási hibának tartom, ezen szó helyett: حواله (*havále*), mert néhány sorral alább világosan *Havále* várról beszél. *Havále* vár Belgrádtól néhány órányira délkeletre volt.

²⁾ 1442. év Kr. u.

³⁾ *Ab-ul-feth* (a hódítás atyja), II. *Mohammed* mellékeve.

Porcsa idejében ebből a kis várból ezer válogatott vitéz hitharczos felfegyverkezve és lóháton kiment és azokkal a vilájetokkal és Belgráddal elmondatták, hogy »kegyelem!«, mert a Duna partján zsákmányolván, ebbe a sasfészek gyanánt álló *Háváleba* jöttek vissza. Jelenleg azoknak a harcosoknak szobái a várban egymás mellett álló kicsi, szűk szobák, melyek egyedül állottak, udvaruk semmi sem volt. Ezek a szobák azonban napról napra pusztulnak, mivel a vár most már belföldön van s így kijavítására nincs szükség. Van parancsnoka, ötven felfegyverzett katonája, elegendő mennyiségű hadikészlete, néhány sáhi ágyuja, egy dsámija és szép viztartó czisztárnája, öt háza. Udvara nagyon szűk. Nyugot felől a váron kívül mintegy száz szőlővel és kerttel ellátott, nád- és kerámit-fedelű külvárosi házacskája és egy dsámija van, azonban csársija, bazárja és egyebe nincs. De a paradicsom kertjéhez hasonló sétahelye és szőlője sok van. Ezen magas hegyén, a szőlőknek pinczehelyiségei mellett két-három ölnyire közel, jó vizükutak vannak, melyek mind fenékgig tiszták . . . Ezek a szőlők mind a belgrádi előkelőségek sétahelyei.

Gázi Porcsának bucsujáróhelye. E szőlők között, a temetőben egy magas pisztácza¹⁾ van, mely bámulatot kelt, mivel Rum tartományban pisztáczafa nem nő. Gázi Porcsa sírja fölött nincs kupola és épület, csupán e pisztácza árnyékában pihen ő csendesen. Még életében megparancsolta, hogy: »Az igaz hitért harczolván, ha vértanu leszek, vagy Allah kegyelméből meghalok, valami ritka fát ültessenek fölem.« Jelenleg híres és látogatott bucsujáróhely.

Melek pasa urunkkal onnan újra Belgrád városába jöttünk s husz napig a belgrádi előkelőségekkel vidám mulatóságokban voltunk, miközben az 1072. évi *Dsemádi-ül-ákhír* hó végén a magas Portáról Musztafa aga nevű előkelő aga Mohammed szultán khán magas iratával jött Melek Áhmed pasa urunkhoz s a magas irat elolvastatván, annak a tartalma a következő volt: »Te, a ki elődeimnek nagy szolgálatoakat tett Melek Áhmed pasa vagy, mihelyest e magas iratom megérkezik, azonnal Portámra jőjj és kajmakám légy s menyasszonyoddal, *Fatime szultána* nagynénémmel kitüntette lévén, padisáhi birodalmam tartósságáért imádkozzál.« Ennek következtében valamennyien azt mondvá: »Isztám-bulba megyünk«, az előkészületek után néztünk.

Megbizatások és váratlan dolgok. Melek Áhmed pasa engem szegényt magához hivatván, így szólt: »Evlíám!

¹⁾ Törökül: fisztk, latinul: *pistacia*.

tudod, hogy az erdélyi hadjáratban Iszkenderia bégjének, Juszuf bég-oglu Mohammed bégnek három ezer piaszter kamat nélküli kölcsönt adtam, Dukakin bégjének tíz *kisze szolta-riál* kölcsönt adtam, Pruzin bégje, Arszlán bégnek öt *kisze riál* kölcsönt adtam és a bokhurli Memi bégnek ezer aranyat adtam, ime az összes kötelezvényeket és okmányokat azok behajtása végett rád bízom! Ime! itt van husz bátor utitárs és két *kisze* utiköltség! Vedd a kötelezvényeket és sietve az arnaud (albániai) Iszkenderiába és Oz szandsák bégjeihez menj, vedd fel ezen pénzeket mind aranyban, mert te könnyen elhozhatod. Megírtam, hogy a bégek szandsákjaikban embereket adjanak melléd és vigyázzanak rád. Én Isztambulba megyek; *Fatime szultána* lakodalmára és egyéb kiadások miatt a pénzre nekem szükségem van, mert az erdélyi hadjáratban nyolcz hónap alatt ezerhatvan *kisze* pénzt elköltöttem. A pénzeket, Fiam! még Isztambulba való érkezésem előtt okvetetlen hozzám juttasd.«

E szavakra én elbámultam, és válaszolám: »Alláhra! te tudod, hogy én szegény nagyon örültem, mikor mondtam, hogy Isztambulba megyek. Te nekem bármelyik országba való menetelemet parancsolod, a hatalom és rendelkezés egészen téged illet.« Erre én Melek Áhmed pasának kezét csókolván, mondtam: »Szives készséggel Szultánom!, menjünk!«, s mindenféle utikészülődéseim után láttam.

IV.

Evlia Cselebi hazatérése Konstantinápolyba és elutazása az 1663. évi magyarországi hadjáratra.

Evlia Cselebi nagybátyjának, Melek Áhmed pasának megbízásából husz főnyi kísérettel Belgrádból Albániába utazott, hogy Melek pasának kikölsönzött pénzeit felvegye és elhozza. Megállapodásuk az volt, hogy mire Melek pasa Belgrádból Szófiába ér, akkorra Evlia megforduljon Albániából s Szófiában találkozzanak.

Evlia Cselebinek ezt az utját, mivel ránk nézve kevesebb történelmi értéke van, csak kivonatossan ismertetjük.¹⁾ Evlia maga is nagyrészt csak egy-két szóval jelzi az útjába eső helyeket.

Evlia Szerbián és Novibazáron át utazott az albániai *Szkutari* vagyis *Szkodra* városba, melyet törökül *Iszkenderiának* nevez. Itt Juszuf bégzáde nagy szivességgel fogadta őt s a várparancsnoki lakásban szállásolta el. Mikor Evlia átadta Melek Áhmed pasa levelét Juszuf bégzádének, ez arra kérte őt, hogy tiz napig legyen vendége, a míg az adóssága kifizetésére szükséges összeget beszerzi. Evlia tiz napig időzött itt s ez időt felhasználta Szkodra városának és a környéknek meglátogatására. Megnézegette és leírta Szkodra városát, a szkodrai nagy tavat, az albán nép vise-

¹⁾ Ezt a részletet Evlia Cselebi munkájának 104—171. lapjain találjuk. Ebből a részletből csakis azon eseményeket és azoknak a helyeknek leírását közlöm egész terjedelemben, melyek Magyarország történetére némi vonatkozással bírtak.

letét, szokásait, nyelvét, melyről azt mondja, hogy »egy nyelvhez sem hasonlít.«

Szkodrából átment a montenegrói *Podgoriczába*, melynek lakosai »olyan természetesek, mint a magas platánfa.«

Furcsa viseletnek találja a montenegróiak ismeretes kis kerek sapkáját. »Noha a fejük, ugymond, akkora mint egy kazán, a sapkájuk meg oly kicsiny, mint egy findsa.« Ezt a sapkát Evlia *takiának* (tökhéj) nevezi. A kíváncsi utazó innen kíséretével elment a tengerpartra, hogy az akkor velencei uralom alatt levő *Cattaro* és *Budua* várakat megnézzé, azonban csak messziről láthatta ezeket, de be nem mehetett egyikbe sem, sőt mikor *Budua* közelében járt kíséretével, a várórség török rablóknak nézte őket. Czélszerűnek látták tehát továbbállani s *Bárba* vagyis *Ánti-várba* mentek, mely akkor török kézben volt.

Bárból elment *Ülkünbe* vagyis *Dulcignoba*. Ennek megtekintése után visszatért Szkodrába, hol Juszuf bégzáde kifizette az összeget, melylyel Melek pasának tartozott s levéllel együtt ajándékokat is küldött neki. Evlia is ajándékokat kapott. »Nekem szegénynek, ugymond, 300 velencei aranyat, egy Behzád nevű spanyol szolgát, egy lovat és kardot ajándékozott.«

Szkodrából Szofiába sietett Evlia, utba ejtven a többi adósokat. Utja a szkodrai, dukakini, küstendili szandsákon vezette keresztül. Megemlíti a falvakat, városokat, a melyeken keresztülhaladt. Ez utóbbiak között különösen leírja *Üszkübot* és *Istipet* (Stiplje), mely aczélkészítéséről híres. A bolgár rablóktól való félelmében nagyobb albán kíséretet volt kénytelen magával vinni. *Kíratova*, *Madenköj*, *Kodsana*, *Jenipazar*, *Csarnaszló*, *Anberova*, *Orta-dsuma*, *Dubnicza*, *Sztarova*, *Szamakov* albán és bolgár helyeken áthaladva s a *Kodsa-Rilo* hegyen keresztülmenve, megérkezett Szofiába. Mire Melek pasa odaérkezett, Evlia már ott volt s a pasa fogadtatására ő is kiment. »Lovamról leszállva, írja Evlia, gyalog mentem s a pasa urunk kengyelét megcsókoltam, mire ő így szólt: »Ej! Evliám! ej! lelkem világjáróm! Isten hozott!« Evlia átadta Melek pasának a pénzt, melyet meghozott.

Szofiából Melek pasával együtt ment Evlia Konstantinápolyba, hová az 1072. évi *Sábán hó* második hetében¹⁾ megérkeztek. Melek Ahmed pasa megérkezése után nem sokára megtartotta lakodalmát Fatime hercegnővel, a szultán nagynénjével s átvette a kajmakámi hivatalt.

Melek Áhmed pasa a menyegző után nem soká élt. Egy napon jelen volt a *divánban*, utána ott jól ebédelt és sok hűsítő italt ivott. Ez alkalommal oly rosszul lett, hogy haza kellett vinni palotájába, hol egy hét múlva Evlia karjai közt meghalt.

Evlia külön fejezetben részletesen leírja nagybátyja életét²⁾, ki másfél évig nagyvezir is volt. Evlia szerint tudós, istenfélő és tekintélyes ember volt. Rendkívül sok jót tett, s végrendeletében is nagy összegeket hagyott katonáinak és jó embereinek. Az *Ejüb* városrészben temették őt el és maga az akkori nagyvezir, Köprili Áhmed is megsiratta őt.

Evlia nagybátyjának halála után rövid ideig maradt Konstantinápolyban. Az utazási vágy újra felébredt benne s ezt a vágyat még élesztette az a körülmény is, hogy a konstantinápolyi államtanács elhatározta Lipót király ellen a háborút. Ali temesvári pasa — mint fentebb leírta Evlia — bejelentette a Portán, hogy azalatt, míg ő Erdélyben járt, a német hadak megtámadták Hamzabég, Ercsi, Pentele, Vörösvár és Zsámbék várakat s így a békét megszegették, e békeszegés miatt indították tehát meg az 1663. évi hadjáratot. A török sereg 1663. évi márczius havában indult el Konstantinápolyból s IV. Mohammed szultán Dri-nápolyig elkísérte hadait.

Ezekre vonatkozólag Evlia a következőket írja: »E gonosz világon sem gyermekem, sem feleségem nincs«, mondtam magamban s az utazási vágy ismét föltámadt bennem, és midőn vérző szívem sebének gyógyítása végett azon tanakodtam, hogy merre utazzam, éppen akkor Isten rendelése volt, hogy az 1073. évi *Sábán hóban* a világ menedék-

¹⁾ 1662. április első felében.

²⁾ اولیا چلبی سیاحتنامہ VI. köt. 140—146. l.

helye, a felséges padisah, Mohammed khán szultán, a német hadjáratba indulva, tengernyi nagy seregével Isztambulból kivonult s *Daud-pasa-szeráji* nevű helyen állították fel az oszmánok tarka sátorait, ahol a katonáknak ezer *kisze* ajándékot osztott ki. Onnan nagy sietséggel a jól őrzött *Edirnebe* mentek; én szegény más úton indultam el a háboruba.« (146. lap.)

Evlia Cselebi a Fekete-tenger partján ment egy ideig, különösen azért, hogy *Terkosz* városát és a hasonló nevű tavat megnézzé. Onnan lekerült *Lüle-Burgasz*, *Baba-Eszki* és *Havsz* felé. Mikor a hadsereg Drinápolyba érkezett, akkorra Evlia Cselebi is ott volt.

Drinápolyban haditanácsot tartott a szultán, melyről Evlia a következőleg ír:

»E második fővárosnak, *Edirnenek* mezején a világ menedéke, a boldogságos padisah tarka sátorait felállítván, az iszlám sereg tapasztalt öreg embereit, a dologhoz értőket, az összes vezíreket és vekileket padisáhi sátorában összegyűjtötte s nagy tanácskozás volt. Néhány jóakaró öreg így szólt: »Padisáhom! Dicső elődeid közül III. Murád khán az 1003. esztendőben Szinán pasa által *Győr*¹⁾ várát elfoglalta. A pokolra való ellenség azonban ravaszsággal Győr várát felgyújtván, elvette tőlünk s dsámijainkat templomokká változtatta át. Padisáhomnak kell dsámijainkat ezeknek a németeknek kezéből kiszabadítani.« S a tapasztalt emberek és öregek valamennyien elénekelték a szent *Fátihát* a német császáron való boszuállás végett. A Szeráj-téren a felséges sátor elé imádságok között a sáhi tugokat kitűzték s a Porta kapudsi-basijai elmentek, hogy a jól őrzött tartományok összes katonaságát mozgósítsák és a hadikészületek után nézzenek s ezt a városban a kikiáltók kihirdették. A világhódító felséges padisah a szultánság becsületéért és oltalmáért való háborura esküt tevén, fejedelmi sátorában összes kuljainak²⁾ nagy vendégséget adott s *Köp-*

¹⁾ Törökül: *Janik kálá* (égett vár). Török nevét onnét vette, mert 1529-ben, mikor a törökök legelőször látták, valóban leégve találták.

²⁾ Kul = szolgál. Itt a hadsereg főtisztjeit érti alatta.

rülüzáde Fázil Áhmed pasát a szulejmáni *mühürrel*¹⁾ és a próféta zászlójával *Győr vára* ellen *Alamánországba* főszerdárrá tette s vállára egy prémes és aranyas sáhi kaftánt adott fel. — A *müsir* vezír ezután nagy csapattal sátorába ment.«

Evlia Cselebi Drinápolytól Uzundsa-ováig, mely Kelet-Rumélia déli részén van, együtt ment a hadsereggel. Itt azonban újra elvált a hadseregtől, mert attól félt, hogy a nagyszámu katonaság miatt majd nem jut élelemhez s nélkülözéseket kell kiállania, másrészt meg Bulgária néhány városát akarta megnézni, melyeket még nem látott.

Evlia társaival a Tundsa folyó mentén Eszki-Zágra és Kazanlik városok felé utazott s Lofcsa, Isztudincsa (Sztudincza), Plevna, Tresznik, Rahova, Volocsedirma (Vlecse-drama) városokat érintve, *Vidinbe* ment. A történelmünkben is szereplő *Vidin* vagy régi magyar elnevezés szerint *Bodon* várát részletesen leírja Evlia.

Vidint elhagyva, találkozott Evlia régi ismerősével, Ibráhím nikápolyi pasával, ki seregével útban volt Belgrád felé, hogy a nagyvezírhez csatlakozva, Magyarországba menjen. Ibrahím pasa Evliát beosztotta a kapudsi-basik csapataiba s az 1663. hadjárat leírásában egész Érsekújvár ostromáig folyton Ibráhím pasát emlegeti Evlia »a mi urunk«, a »pasa urunk« jelzővel, miként az erdélyi hadjárat leírásában Melek Áhmed pasát.

¹⁾ Mühür = pecsétnyomó.

Evlia Cselebi utazása Vidinből Belgrádba.¹⁾

Vidin vára. — Ezt a 880. évben ²⁾ *Bájázid ben-Abu-l-feth* ³⁾ khán építtette. Azelőtt a hegyben, a szőlőkben meglátszottak a réginek alapjai. Az eredeti várat a 792. évben ⁴⁾, *Jildirim Bájázid* khán idejében *Gázi Evrenosz* bég meghódította s egészen az alapjáig lerombolta. A rumili ejáletben szandsákbégi székhely s bégjének 330.000 ákcse jövedelme (*khász*) van. Kerületében 1265 *ziámet* és *timár* van. Pasájának katonaságával együtt összesen kétezer embere van, alajbégje és cseribasija is van. Százötven ákcse jövedelmű törvényszéki járás (*kázá*). Van *sejkh-ül-iszlámja*, *nákib-ül-esráfja*. Ez idő szerinti *hákimja* (kormányzó) szigorú és ügyes főfelügyelő aga, aki háromszáz emberrel kormányoz. Egyik hákimja hajóhad-parancsnok (*kapudán*), ki tíz darab hadihajóval és háromszáz emberrel a Duna folyón a rablókat összefogdossa és megöli; igen jó kormányzóság és »*vidini hajóparancsnokság*« név alatt híres. Van vámfelügyelője, adószedő agája, városi szubasija, várparancsnoka, lovassági ketkhudája, janicsár szerdárja, muhteszib agája, vámszedője. Oláhországból évenként néhányszor százezer *oka* só jön ide; százezrenként érkezik ide tinnhal és merszinhal ⁵⁾ s mindezek után vámot vesznek. Van városi ketkhudája, szálló felügyelője. Szőlői azonban nem valami dicséretesek.

Vidin várának földje és alakja. A Duna partján, rétekekkel borított, magaslat nélküli alacsony helyen fekvő, kőépületű kis vár melynek kerülete az árok part mentében ötszáz lépés. Árka ugyan sekély, de nagyon széles és a Duna vizével egészen tele van. Kerek alaku vár; elefánt nagyságú kövei látszanak; összesen kilencz igen erős tornya van; a Duna felőli oldalán háromszoros erős fala van. E háromszoros fal felől árka nincs. Ez az oldal teljes ötszáz

¹⁾ Evlia Cselebi Sziáhetnámieszi 167—172. l.

²⁾ 1475. Kr. u.

³⁾ II. Bájázid.

⁴⁾ 1390. Kr. u.

⁵⁾ Merszinhal, törökül: merszin baligi.

lépés s ezen számítás szerint az egész kerülete ezer lépés. Épületének fala teljes hetven rőf hosszúságú.

Keleti oldalról a Duda felé alacsony vaskapuja van, a hármass falon azonban igen erős vaskapui vannak; külső kapuja előtt, az árok fölött felvonóhid van fából, ezt minden éjjel örök őrzik s csigákkal a hidat felvontatván, a kapuhoz támasztják. A vár sziget gyanánt áll a víz közepette. A vár külső kapuja fölél fehér márványra nagy betűkkel a következő *tárikh* van fölírva:

Ime! milyen erős vár ez,
Allah uralma történjék ez épületből!;
A szultán mondotta nekünk *tárikhját*:
Erősödjék meg Allah uralma ezen műből.¹⁾

A hármass kapukon kocsi nem mehet be, mivel kis vaskapuk és girbe-görbe utjaik vannak. E kapukon belül a vár kapujához lépcsőn kell felmenni. E kapu boltozata fölél fehér márványra az oszmánli tugra van vésvé, a tugrában ezzel az írással: »*Tartsa Isten Bájazid szultánt, Mohammed khán fiát.*« E kapun belül egy kis vaskapu van s azon belül a belső vár. Ott csak a parancsnok háza, az éléstár, a hadiszertár, egy lóistálló és egy vizes kút van, más középület nincs. A vár sarkán az ég csúcsáig emelkedő torony van; a belső várból ötven kőlépcsőn kell ebbe a toronyba felmenni, mely négyszögű és kerámittal fedett s *Szinán pasa tornyának* nevezik. E toronynak a közepén egy kis vaskapu van s azon belül a pokol mélységéhez hasonló vasrácsos börtön. A gonoszokat mind ide zárják. E torony magas csúcsán egy messzelátó hely van, honnan az egész vidini síkság és túl a Dunán az oláh lapály látható. E magas kilátóhelylyel szemközt, a nyugoti oldalon levő toronynak az árookra néző szögletén, márványra nagy betűkkel van fölírva: »Készült a nagy szultánnak, a szultánok nagy khágánjának, Bájazid szultánnak, Mohammed khán fiának idejében a nyolczszáznolczvanadik évben.«²⁾ Szóval, nagyon erős és vastag falakkal bír e vár. Isten legyen annak őrzője, mert százötven katonája, ötven háza és egy dsámija van.

Külvárosa. Vidin várának déli részén, a Duna partján egy tágas síkságon, kétezerhét száz lépés hosszú, nagy külvárosa van. Szélessége a szőlők felél ezeröt száz lépés és csupa rózsa és pálmaliget. Huszonnégy városrészből áll: ezek közül négy keresztény, egy zsidó, a többi muszalmán. Ula bég,

¹⁾ Ez a vers arab nyelven van az eredetiben.

²⁾ Ez is arabul van az eredetiben.

Csársi-, Debbág-kháne-, Orta dsámi-, Sejkh-, Nálbend-, Jokári- (Felső) városrészek. Huszonnégy imahelye van. Többi között a *Jesil-dsámi* (Zöld dsámi), melynek magas művészi mináretje van. Ez régi dsámi és nagy sokaságot fogadhat be. *Uzun-dsámi*, *Csársi-dsámi*, *Kapán-dsámi* a híresebbek és nagyobbak közül valók. E dsámik mind ólomtetejűek. A *Csaus-dsámi*, *Debbágkháne-dsámi*, *Orta-dsámi* a víz partján kellemes imahelyek. *Sejkh efendi dsámija*, *Nálbend-dsámi*, és a Felső-városrészben levő *Ák-dsámi* (Fehér-dsámi) mind rózsaszínű keramittal fedett istenszolgálati helyek. Összesen tíz téglapépületű és lámpa kifüggesztésére alkalmas mináretjük van.

Tíz darab városrészi mecsetje is van: a Hádi Áhmed mecsetje, Sejkh efendi mecsetje a híresebbek, valamennyinek deszka mináretje van.

Házai és az előkelők lakásai. Összesen négyezerhét-száz alacsonyabb-magasabb, régi alakú, tágas háza van s mind-egyik a paradicsomkertjéhez hasonló szőlőkertekkel van díszítve, kis szobákkal, pavillonokkal ellátva; kerámmal, némelyik pedig deszkaszindelyvel fedett ház. Többi között híresebbek: a bég palotája, a deláver aga palotája, a hajóhad parancsnokának palotája. Hét díszes, teljes medreszéje van, a tudós ulemák iskolája.

A *hádiszt*¹⁾ csak két helyen tanítják, a Jesil dsámi-ban és a Kapán-dsámiban. Van tizenegy elemi iskolája és hét kolostora. Két ritualis fürdője van: egyik a *Csársi-hámmám*, mely kékes ónnal van fedve, a másik a *Csaus-hámmám*, melyet kerámit fed. Ezeken kívül az előkelők házaiban még kétszáz fürdő van, melyek Jeni-hán, Báldsi-Kiáb-hán, Csaus-hán néven ismeretesek, ezeken kívül még húsz fogadó van az idegenek és magányos emberek számára. Négy-százötven boltja van s vásárterén mindenféle értékes árucikk megvan. A Duna partján hatvan sóraktár és hat hal árúcsarnok van. Lakosai vagyonosak, iparkodók és jómódúak s vendég nélkül sohasem ülnek asztalhoz. Népe a kék sapka fölé fehér *desztárt*²⁾ csavar fel, némelyik tatár kalpagot, némelyik határszéli kalpagot vagy a rumili nép módjára különleges saját kalpagot visel s posztó feredseben és dolmában járnak. Bosnyákul, bolgárul, szerbül és oláhul beszélnek. Vize és levegője kellemes, népe szép és kedves, utczái mind kövezettek. A vár északi oldalán levő *Jokári-máhállenek* (Felső-városrész) csársija és bazárja nincs. A város

¹⁾ Hádizs = traditio, vallási hagyomány, melyet a Koránban nem jegyeztek fel.

²⁾ *Desztár*, az a szövet, melyet a keletiek a f:z köré csavarnak s ekkor turbán lesz belőle.

a folyó partján levén, minden háznak van kertje, víztartó medenczéje. A várostól egy órányira levő hegyeket szőlők ékesítik. A szőlő-aga szavai szerint 26000 *dönüm*¹⁾ szőlő van. Mustja²⁾ és almája híresek.

Búcsújáróhelye: Szultán Sira Zárif Cselebi búcsújáróhelye. Ő itt született Vidinben s mikor ez a vár épült Bájazid szultán környezetébe került s különös kegyencze lett neki, világos, gyönyörű ifjú volt s halála után a torony aljához közel egy *szófürő*³⁾ temették el.

Miután ezt a várost megnézegtettem, barátaimtól elbúcsúztam s menetközben értesültem, hogy Számi-záde Mohammed efendi *rejsz-ül-küttábnak*⁴⁾ veje, Kádi-záde Ibráhim nikápolyi pasa útban van a hadjáratra, ezért azonnal előre siettünk s 7 óra múlva *Azpur*⁵⁾ faluban állapodtunk meg. Ibráhim pasa táborával *Számácsáiri*⁶⁾ nevű síkságon állomásozott s mikor ott találkoztam vele és kezét csókoltam neki, így szólt hozzám: »Hajh lelkem Evlia efendim! Isten hozott! Egészségben légy: Urad, Melek Ahmed pasa elhunyt; Istené a rendelkezés! Mind a ketten egészségben legyünk! Jöjj el! menjünk a *jániki*⁷⁾ hadjáratra!« S engemet kapudsi-básijainak⁸⁾ csapatába felvévén, fizetésem kiutaltványozásával hadserege közé beosztott és mindenkor magas társalgásával tüntetvén ki, kedveltje lettem.

Eközben a Timok-hegyből kijövő s *Vidin* és *Feth-Iszlám* várak között a Dunába ömlő Timok folyón lovainkkal átmenve, 5 óra alatt *Kursundsa*⁹⁾ várához érkeztünk. Onnan *Bána*¹⁰⁾ faluhoz jöttünk; *Bána* annyit jelent: *hévíz*. Ezt a várat Fátih Mohammed szultán idejében Kodsa Mahmud pasa vette el a szerbektől. A vidini kerületben vajdaság ez és százötven ákcse jövedelmű járás (kázá). Van

¹⁾ *Dönüm*, egy török hold. hosszúsága és szélessége 40 lépés.

²⁾ Törökül: *sira*. A muszulmán vallás a borítalt tiltja, azért az édes mustot a törökök nem engedik megerjedni, hanem édesen isszák.

³⁾ Szofa, egy nagyobb kőpad.

⁴⁾ *Rejsz-ül-küttab*, az állami cancellária feje.

⁵⁾ *ازپور* (*Azpur*).

⁶⁾ *صماچایری* (*Szamacsairi*).

⁷⁾ *Jániki* = győri. Sajtóhibából *یانچور* van e helyett: *بانق*. Győri hadjáratnak azért mondja itt Ibráhim pasa az 1663-ik háborút, mert a törökök első terve az volt, hogy Győr ellen indulnak.

⁸⁾ *Kapudsi-basi*, leginkább politikai küldetésekre s hivatalos rendeletek hordására használt katonai hivatalnok.

⁹⁾ *قورسوندسا* (*Kursundsa*).

¹⁰⁾ *بانہ* (*Bana*), másképp *Banja*.

ketkudája, janicsár szerdárja, várparancsnoka, ötven várkatonája és muhteszibje. Vára egy nagy hegy szélénél, csúcsos és meredek sziklákra épült kővár, mely időjárástával elpusztult és Dseláli Abáze pasa, mikor budai váli volt, kijavíttatta s tornyait deszkával befödven, elegendő mennyiségű katonát, ágyút és hadiszert helyezett beléje. Meredek helyen van, azért árka nincs. A várban csak néhány ember őrködik, a többi katonái lenn a negyven-ötven házból álló faluban laknak. Ezen vártól keletre a hegyek mögött, hat órányi távolban Nis vára van. A vártól nyugotra kétezer lépést haladva s egy dombon átmenve, *Bánja* városába mentünk. Dombon fekvő s kétszáz deszkatetejű házból álló város ez. Négy városrésze és hat imahelye, van, ezek közül kettő olomtetejű kupolás dsámi. Van négy *máhülle* (városrész) mecsetje, két kis fogadója, két kolostora, két mektebje (kisebbl iskola), egy medreszeje. Van ötvennégy boltja s két fürdője. Ezek egyike igen szép épületű, kupolás, olomfedelű fürdő, uszodával, fürdőszobákkal. Egy másik fürdője az asszonyok számára külön van. Vize oly meleg, hogy hideg víz hozzákeverése nélkül nem lehet belemenni. A kopaszság és poklosság ellen hasznos. A város levegője jó, vizei folyóvizek, szőlője és kertje igen sok van. Fehér sója igen ízletes és csipős. Lakossága határszéli ruhában jár, lábaikon bőrczipő van, fejükre kalpagot tesznek fel. Nagyon hívó, jó természetű, szelíd emberek.

Innen elindulván, nyolcz óra alatt a hegyeken keresztülmenve, a Szofia és Belgrád közt levő főútra mentünk ki. *Radina* palánkában állomásoztunk. Ibráhim pasa urunk ezer lándsás agával és hatszázhetven horvát szegbánnal innen a nagyvezírhez ment Belgrádba. Mi pedig a podgyászszal, a pasa ketkudája-, kházinedárja- és egyéb agákkal hat óráig menve, *Peraken*¹⁾ vára mellett elhaladtunk s *Jagodinába* értünk, onnan elindulva a négy órai utat a sártenger miatt nyolcz óra alatt tettük meg s *Pajcsina*²⁾ palánkára jöttünk. Itt éppen akkor egy szép új fogadót építettek. Onnan hat óra alatt *Haszán-pasa*³⁾ palánkára, innen négy óra alatt *Kulár*⁴⁾ palánkára, onnan négy óra alatt *Hiszárd-sik*⁵⁾ palánkára, onnan pedig 4 óra alatt *Belgrádba* érkeztünk.

¹⁾ پراکن (Peraken), Paracsin város.

²⁾ پایچینه (Pajcsina), talán Batocsina város.

³⁾ A mai Palánka város.

⁴⁾ قولاړ (Kulár), Hevenesi térképen Semendriától délre *Collár* néven van jelezve.

⁵⁾ *Hiszárd-sik*, Hevenesinél *Isargik*, a mai Grocka helyén.

V.

Evlia Cselebi utazása Belgrádból Budára 1663.

A török hódoltság korában a Duna jobb partján, Belgrádból Eszéken át Budára vezető út volt a legélénkebb forgalmu és legjobb közlekedési vonal.

Ezen az úton ment a mohácsi csata után Szulejmán szultán hadaival Budára, ezen az úton vonultak be hazánkba legtöbbször az országot elárasztó török seregek. Ez volt a hadak útja, de egyszersmind az akkori kereskedelmi és személyi forgalomnak is a legjelentékenyebb iránya, mivel az út itt legjárhatóbb s a személy- és vagyonbiztonság leg-
tűrhetőbb volt.

Buda elfoglalása után a törökök ezt az utat azonnal hatalmukba vették s az út mentébe eső városokat őrséggel megrakva török közigazgatás alá vetették, sőt mi több, ez út mentén új erődítményeket is építettek, minők voltak *Jeni palánka*, *Dsánkurtarán*, *Hamzabég*, melyek megannyi török helységek voltak.

Az európai írók közül az angol *Brown Eduárd*, a ki ezen az úton ment 1670. Konstantinápolyba, röviden bár, de aránylag mégis legalaposabban írta le ezt a Budáról Belgrádba vezető utat.¹⁾ Az angol író azonban keveset érdekelték az útmenti kis városok, azért egy-két megjegyzéssel vagy csak éppen egyszerű felemlítéssel siklik át azokon.

Egészen más, mert sokkal részletesebb, kimerítőbb és alaposabb Evlia Cselebinek útleírása, a ki az angol utazónál

¹⁾ Brown útleírását magyar fordításban közölte Szamota J. Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Budapest 1891.

hét évvel előbb 1663. ment Belgrádból Budára. Evlia Cselebi ezt az útját a felső-magyarországi hadjáratra induló Köprüli Áhmed nagyvezir seregével együtt tette meg.

Evlia Zimonytól kezdve minden várost és falvat az aprólékos részletekig leír. Az egyes helyek erődtímenyeinek, hadi felszerelésének és őrségének feljegyzésével világos átnézetet nyújt a törököknek a magyarországi várakban tartott hadi erejéről. Az épületek, utcák, közintézetek, népszokások, nyelv és viselet, ipari és kereskedelmi élet leírásával bemutatja annak a zagyva társadalomnak a képét, mely a hódolt-sági városokban helyet foglalt.

Evlia az egyes városokra vonatkozó történelmi eseményeket is felemlíti. Különösen figyelmet érdemel a történeti visszaemlékezések közül a mohácsi ütközet leírása, melyet állítása szerint egy szemtanúnak, *Kuzu Ali* agának elbeszélése nyomán írt le. Evlia azt mondja, hogy a régibb íróknak téves előadását akarja helyreigazítani, azonban az ő elbeszélésében is csak egyetlen új adat van, mikor azt írja, hogy csata közben egy lándsára tűzött fejet hordoztak körül a török táborban s azt hirdették róla, hogy az a magyar királynak feje, holott a király megfutott. Ezzel a csellel — ha igaz volt — úgy látszik a török csapatokat akarták bátorítani. Új adat az is, hogy ebben az időben, mikor Evlia Mohácson járt, a *mohácsi csatatér a törököknek bucsújáró-helye volt s emléképület jelezte az ott elesett törökök sirhelyét.*

Különösnek tűnhetik azonban fel Evliának azon állítása, hogy ő a mohácsi ütközet elbeszélését a szemtanú *Kuzu Ali* agától hallotta. Evlia a mohácsi ütközet után több mint nyolczvan esztendővel utóbb született s így ha gyermekkorában hallotta is *Kuzu Ali* elbeszélését, ennek az öregnek legalább 130—140 esztendősnak kellett lennie. Evlia állításának némi valószínűségét csakis az a körülmény ad, hogy Keleten az ily hosszú életű emberek nem tartoztak a ritkaságok közé. Így fel kell említeni, hogy Evlia atyja és nagyatyja is mesés hosszúéletűek voltak, mert ezt írja róluk: »A mi áldott öregapánk Demirdsioglu Kara Ahmed bég volt, a ki *Abdul-fethtel* (II. Mohammed szultán) Isztámbul meghódításánál jelen volt. Öreg-

apánk 147 évig élt s Kiutahiában Zereken városrészben levő házunk előtt van eltemetve. Atyám 117 éves korában hűnyt el s Ibrahim szultán trónralépésekor¹⁾ temettetett el. Én szegény a Kule-kapunál levő Mevlevi-kháne temetőjében áldott sírját *tárikhokkal* ékesítettem fel. Allah irgalmazzon neki.«²⁾ Kuzu Ali agáról még bővebben is lesz szó Szigetvár leírásánál.

Evlia Cselebi ez utazásában meglátogatta Pécset is, mely az ő leírása után akkor egészen muszulmán jellegű város volt.

Különös gondot fordított Evlia mindenütt a dsámik, mecsetek, kolostorok, iskolák s főleg a bucsújáróhelyek leírására, mivel ez útja zarándokút is volt.

Legfőbb vágya volt Evliának, hogy Buda várát megláthassa, ezért mikor Budára érkezését leírja, szinte meghatottsággal ad hálát Alláhnak, hogy Budára eljuthatott s azt megnézhetette.

¹⁾ 1640. Kr. u.

²⁾ اوليا چلبى سياحتنامہسى III. kötet. 443. lap. Nyomattott Konstantinápolyban a hídsre 1314. évében. (1896. Kr. u.).

I.

Utazásunk Belgrádból Magyarországba¹⁾ és Alamánországba.²⁾

Az 1073. évi *Zil-kádé* hónap harmadikán, pénteki napon³⁾, Belgrádból a Száva folyón ötven darab hajóval készített fahidon keresztülmentünk. En szegény gyalog léptem meg s teljes négyszáz lépés volt a folyó szélességében. E hiddal összefüggőleg a Száva folyó mocsárain és *Zimony*⁴⁾ síkján százezernyi tölgyfa-karóval összeállított 4000 lépés hosszú fahidon a katonasággal együtt mentem át s a mocsár szélén sátorainkkal megállapodtunk. Bevásárlások végett mindenki Belgrádba ment.

Zimony várának leírása. Építője János magyar király. A 927. évben⁵⁾ azon napon, mikor Belgrádot ostrom alá vették, Szokolli parancsára Gázi Khosrev bég, boszniai pasa, 500 janicsárral és 1000 *jigittel*⁶⁾ Zimony várához ment s azt körülfalolván, ágyúzni kezdte. A vár kapitánya, midőn a lörés fölött azt mondta: »kimenjünk!«, egy ágyútól találva, földre esett s a hitharczosok a várba bementek és elfoglalták. A szerémi szandsák területén a szerémi bég tulajdona (*khász*) és 150 ákcse jövedelmű kerület. Parancsnoka, ötven katonája, *szubásija* és *muhteszibje*⁷⁾ van. Vára a Duna partján, a Duna fölött emelkedő hegyen, ötszög alakú s immár időjárástával pusztulóban van. A város a vártól keletre, a Duna partján egyenes síkságon fekszik s egyik része sártenger. 400 zsindelyes tetejű, szegényes ház van benne. Van egy ólomtetejű dsámija, 6 mecsetje, egy

¹⁾ Törökül: *انكرونس* szót használ Evlia, mely a latin Hungarusból lett.

²⁾ Alamánország, másképp Németország.

³⁾ A mi időszámításunk szerint 1663. június 8-án.

⁴⁾ Törökül: *زيمون* (Zemun).

⁵⁾ Vagyis Kr. u. 1521.

⁶⁾ *Jigit*, annyit jelent: legény, vitéz.

⁷⁾ *Szubasi* és *muhteszib* szók értelmét lásd fennebb Temesvárnál.

iskolája, egy kolostora; csársija nincs, bevásárlásaikat Belgrádon teszik meg s a közelség miatt Belgrádba *csirnik*¹⁾ csónakokon mennek-jönnek. Finom, gyenge, friss vaja és *jogurtja*²⁾ híresek. Egy fazék jogurtot, mely három *okára*³⁾ megy, Belgrádon egy *pénzért*⁴⁾ adnak. A belgrádi mesteremberek itt laknak.

Innen elindulván *Kojnicsa*⁵⁾ faluba érkeztünk. Ez is a szerémi síkságon fekvő szerb falu. A szerémségi fuvarosok⁶⁾ mind e faluban laknak. Ez a falu vízszegény síkságon van, ezért a padisah a *rájáknak* napszámot fizetett s kutat ásott velük és hajógerendákból hengerkereket készített; vödörrel húzzák fel a vizet. A régi időkben ezt a síkságot nagy öntözőcsatornák látták el vízzel. Az akkori római történetírók azt mondták: »A szerémi síkság Irem kertjéhez hasonló.« Most már újra termékeny. A hadsereget mézzel, vajjal, juh-, ökör- és lóhussal, különféle növényi termékekkel bőven ellátták. Innen elindulván, a szerémi síkságon nyugot felé mentünk s nagy csatornákon áthaladva, szintén síkságon fekvő *Mitrovičza*⁷⁾ várához érkeztünk.

Mitrovičza vára. A 977. évben⁸⁾, Szulejmán szultán idejében, *Gázi Khosrév* bég hódította meg. Ez a szerémi pasának a székhelye s a budai *ejáletbe* tartozik. Pasájának jövedelme (khász) 32,562 ákcse, van 154 *ziámetje* és *timárja*. Hadserege kétezer felfegyverzett katona; e határszáron a ziámet- és timárbirtokosok híresek, mert akármelyik csatába mentek, mindig győztek. Alajbégje, cseribasijai bátrak és vitézek. Az idegent nem bántják. 150 akcse jövedelmi osztálylyal előnyös járásokból áll; van nyolcz járása s háború idején 3600 *dsebeli* katonát állít ki. Csapataikban a legtöbben két lóval vannak; a kötőfékeket karjaikra erősítik s a lovak egymástól el nem válhatnak. Szóval félelmes, vitéz

¹⁾ *Csirnik*, bolgár nyelvű szó, a két végén felkonyuló csónakot jelent.

²⁾ *Jogurt*, különleges módon készült aludtej, mely a törököknek most is kedvelt eledele. Igen ízletes jogurtot lehet enni Konstantinápolyban.

³⁾ Oka vagy okka = 1.280 kilogramm.

⁴⁾ Törökben ez a szó van: *پنجر* (*pénz*). a mit a magyarból vettek át.

⁵⁾ Törökül: *كوينچ*, ez a falu ma már nincs meg.

⁶⁾ Törökben: *ارابه چيلر*, kocsisok.

⁷⁾ Törökül: *ميتروويچسا* (*Mitrovicssza*).

⁸⁾ A 977. évnek megfelelő az 1569. év, ez tehát sajtóhiba. e helyett 927. év = 1521. Kr. u.

ben összesen 400 bolt van, csakhogy nem kőépületűek. A csársijában levő boltok közül huszonkilencz Bájázid bég alapítványa. Összesen háromszáz vásáros boltja a város déli részén, a Száva folyó partján, ponyvából készült boltocska; évenként egyszer negyven nap, negyven éjjel használják. Tavaszi időben a városba negyven-ötvenezer ember gyűlekezik össze és sátorok alatt lakván, különös *háj-huj* mulatságot csapnak. Oszti időben pedig egyszer a legélénkebb vásár van, a midőn a határszélről *dsemapur*¹⁾ seregként különféle teremtmények és hiábavaló emberek²⁾ összejönnek s adnak-vesznek; vásárlás közben bosnyákul, szerbül, bolgárul beszélnek, szűk és rövid ruhában, bocskorban és kapcsos nadrágban járnak; némelyike pedig a tulajdonos és vagonos ember kísérlője és szolgája.

Levegője, vize kellemes, terményei bőségesek; fehér kenyerre és fehér lépes méze hiresek. A katonaság a város népével meg van elégedve s áldja annak gazdagságát. Jó ideje immár, hogy világotázó vagyok, de ily kegyes és vendégszerető embereket nem láttam.

Különös munka. A Száva folyón e városnak két-két hajón elhelyezett vízi malmok vannak; ezek a malmok nagyon furcsa kerekű tárgyak. Az átelleni oldalon szőlő és kert ékeskedik. A város szélén egy imahely-térség van. A fennebb említett vízcatornának a régi időben a város keleti oldalán folyatták a vizet. Szulejmán khán, Szári Huszein pasa szerázkersége³⁾ idején, ebben a *vilájetben* szállott meg. Az ellenség egyik éjjel a Száva folyó partján levő catornának zsilipjeit elvette s ez a szerémi síkság hasonló lett a tengerhez; az iszlám seregből többen s még lovak is elmerültek; a táboron így sok kár esett. A következő nap a tatár khántól segítség érkezett s az ellenséget szétverték. Ezután *Rusztém pasa* a zsilipeket elromboltatta s Szerémiséget vízszegénynyé tette; azonban, ha öt arasznyira ásnak most is, újra víz jön elő.

Bucsújáróhelyei. A kis csársiban, a Bajazid bég temetőjében, a boldogult vértanú Gázi Bájázid bég egy kőépületű ólomtetejű szép kupolás kápolnában van eltemetve; dsámijában és szép kupolás kápolnájában a Korán olvasók a szent *khátemot*⁴⁾ olvassák. Az alsó csársiban Memi pasa,

¹⁾ Dsemapur vagy csemapur szó értelmére nézve semmiféle török szótár nem ad felvilágosítást. A szöveg szerint sokaságot jelent.

²⁾ Törökül ez a szó van: *حشرات*, a mi csúszó-mászó férget, hitvány embert jelent.

³⁾ Szeraszkér, hadvezér, hadügyminiszter.

⁴⁾ Khátem, a halottakért elmondott imádság a Koránból.

saját dsámija mellett egy kupolás kápolnácskában van eltemetve. Váiz Hálím efendi is ott van. Allah szentelje meg sírjaikat!

E városból is elindulván, *Továrnik*¹⁾ *palánkája* érkezünk. A szerémi *szandsák* területén vajdaság és tartó-ság. Várparancsnoka s százötven katonája van. Palánkája a Duna folyó partján, magas dombon, széles és sík helyen fekvő négyszög alakú fa-erődítmény. Van elegendő mennyiségű hadi készlete, ötven deszkatetejű háza s egy deszkamináretes dsámija. A fogadóval szemben és mellette tizenöt boltocskája van. Szőlője és kertje sok van. Azon helyen, hol az iszlám sereg megszállott, 400 hengerkerek, jó vízű kút van.

Innen nyugoti irányban három óráig menve *Szotin*²⁾ *palánkája* értünk. A szerémi szandsák földjén vajdaság, van parancsnoka és harmincz várkatonája. Vára a Duna partján magas dombon fekvő, szép, faépületű palánka, környező magaslat nélkül. A várban egy dsámi és húsz katonaház van. A belső várban egy elpusztult templom van. A váron kívül egy kis fogadó s a várkapu előtt, a várárok fölött egy *londsa kösk* van. Ez a vár a régi időben az ellenség kezén volt s a *pétervárad*³⁾ ütközet alkalmával a 933-ik évben⁴⁾ foglaltatott el. Innen *Vulko*⁵⁾ várába mentünk.

Vulko vára (Vukovár). *Ferdinánd* magyar király építkezése. Mivel a *Vulko* nevű víz folyik a vár tövében, a vár is ezt a nevet kapta. A 937. évben *Sevrál* hóban⁶⁾ foglaltatott el s a szerémi szandsák határán vajdaság és 150 *ákcse* jövedelmű járás (kaza) lett. Várparancsnoka s ötven katonája van. Vára a Duna partján s északi oldalról a Vulkó folyó partján fekvő téglaeépületű, erős kis vár; benne vannak a parancsnok háza, Szulejmán khán dsámija, hadi szertára és az éléstárak. Hat, deszkával fedett tornya s egy nyugotra néző kapuja van. Ezután van a külső vár. Negyven-ötven kisebb katona-szobája van, melyekbe senkit fegyveresen be nem engednek. Minaretjén egy harangóra van. A kapun belül a pokol mélységéhez hasonló börtön van s a külvárosi népből való foglyaikat minden éjjel ebbe a börtönbe zárják. Az örök minden éjjel kiáltják: »*Jek dir*

1) Törökül is: *طوارنيك*, Szerémmegyében.

2) Törökül is: *صوتين*, (Szerémmegyében).

3) Törökül: *وارادين* (Varadin).

4) Kr. u. 1526. év.

5) Törökül: *وولكو* (Vulko) vagyis *Vukovár*.

6) Megfelel az 1526. július hónapnak.

*Allah, jek*¹⁾ s öt óraker a zenekar játszik. Régente ez a vár egy királyleány palotája volt. Északon és nyugaton a szőlőkben magaslatok vannak, néhány darab sáhi ágyújuk azokra a helyekre néz; bástyái és lőrései jó karban vannak.

Külvárosa. A Duna folyó partján és a Vulko szélénél, egy sötét völgyben ötszáz, deszkazsindelyvel fedett szép ház van, kertjeik és udvaraiknak falai nem látszóttak meg. Öt városrész (mahalle), öt imádkozóhely (mihrab) s egy dsámi van benne. Három kis fogadója van, melyek vendégek szállóhelyei. Mindössze egy kereskedő-szállása, egy nyomorult kis fürdője s ötven boltja van. Két elemi iskola s egy *Hindi kolostor* van benne, mely a híddal szemközt áll. Azon a helyen, hol a Vulko a Dunába ömlik, a Vulko folyón hétszáz lépés hosszú fahíd van, mely a 932. évi *Zil-káde* hónap tizenkettedik napján²⁾ adatott át a használatnak; ezt a hidat a kivégzett Ibráhim pasa, mikor Szulejmán khán parancsára az eszéki ütközetbe ment, valamennyi czéhből néhány ezer mesterembert összegyűjtván, a muszulmán csapatok átvonulása végett három nap és három éjjel elkészíttette. Még annak a nagyvezirnek hagyatékából való híd ez, mely ha kiigazíttatnék és kijavíttatnék, nagyon jó lenne. E jól készített híd alatt folyó Vulko egészen a *jákovai* hegyekből jön s itt egyesül a Dunával; kicsi kis folyó.

Hindi Baba búcsújáróhelye. E híddal szemközt levő oldalon a paradicsom kertjéhez hasonló kertekből és viruló rózsáligetekből álló sétahely és gyönyörű kolostor van, melyben a próféta családjából való *Hindi Baba* — szenteltessek meg a sírja — nyugszik. Itt a jövő-menők közül néhány zarándok számára élelmezési hely és szálló van, a hol én szegény sem szállottam más helyre, hanem a küszöbhez dörzsölvén arczomat, ott vendég lettem. Az összes szegényekkel nyájasan beszélgettem s ájtatos alamizsnakép egy sültet adtam egyik szegénynek és a szentnek lelkéért a prófétai imádságot³⁾ elmondtam s egy szent *Jeszt*⁴⁾ elénekelttem. Vacsora után, midőn az *Evrádot* és *Ezkiárt*⁵⁾ elmondtuk s a *Muavvizeteint*⁶⁾ is elénekeltük, lefeküdtünk.

¹⁾ Magyarul: Egy az Isten, egy.

²⁾ Kr. u. 1526. augusztus 20-án.

³⁾ Törököül: *كلمانك نبي*. *Gülbenknek* nevezik a muszulmán imádság azon részét, mely Allah nevének többszöri felkiáltásából áll.

⁴⁾ *Jesz*, a Korán egyik fejezete. (36. fejezet.)

⁵⁾ *Evrád* és *Ezkiár*, szó szerint: *megérkezés* és *megemlékezés*. Muszulmán imádságok.

⁶⁾ *Muavvizetein* a Koránnak két Szurája, melyek egyike így kezdődik: *قل اعد قرب الناس*, a másik pedig: *قل اعد قرب الفلق*.

E szegénynek szerencsés álma. Nemsokára álmomban láttam, hogy egy középtermetű, hábesi ember jött hozzám s üdvözölt. Az *álejkát*¹⁾ fogadván, tudtam, hogy ez a kolostor tulajdonosa *Hindi Baba*, a ki így szólt: »Fiú! egészséggel mégy el, harczolsz és szerencsésen térsz vissza hazádba. Egy pej és egy barna lovadat az ellenség elveszi, de te megmenekülsz. A Teremtő gondviselése sok kegyelmet gyakorol veled és *Alamánországban* néhány utazást tész!« Mihelyt álmomból felébredtem, szívem remegett s elmém egészen megzavarodott. »Vajjon mire fordul el állapotom? Allah irtalmazzon, a mi el van rendelve, az megtörténik,« mondám s minden ügyeimet Istennek ajánlottam és *Hindi Baba* lelkeért szívem szerint egy *Fátihát* énekeltem el. Reggel az Isten kegyelméért áldozati ajándékot²⁾ hoztam s azt a *Hindi Baba* kolostorában levő szegényeknek kiosztottam; fogadtassék el tőlem!

Ez a *Hindi Baba* Szulejmán khánnal együtt volt a mohácsi ütközetben s megérte a hódítást és győzelmet. *Hindi Baba* hetven nappal előbb megjövendölte Lajos király halálát, a hét király megszasztását és kétszázezer ellenség leveretését, a mi abban az időben és órában meg is történt s azért a hódítás után Szulejmán khán *Hindi Babának* e kolostor helyét ajándékozta, melyben el is temettette. Életében sok csodás tette lett nyilvánossá. Szentelje meg Allah az ő dicsó sirját! Innen elindulván, 7 óra alatt *Eszék*³⁾ városába értünk.

Eszék városa. Építője *Mátyás* magyar király volt. A 932. évi *Redseb-ül ferd* negyedikén⁴⁾, hétfői napon, mikor Szulejmán szultán a mohácsi csatára indult, a később kivégzett Ibráhim pasa, mint nagyvezír az előcsapatot vezette s nagyvezíri seregével a lehető legnagyobb gyorsasággal előre sietett s abban az évben Szerém, Pétervárad, Ilok várakat s még negyven kisebb-nagyobb várat elfoglalván, utána *Eszék* várát vette ostrom alá. A benne levő *Bodskai*⁵⁾ nevű bán hitetlenei a heves harcznak és ütközetnek ellen nem állhattak s a várat feladták és az ellenség a várból fegyvertelenül, üresen, nyomorultan, szerteszét ment; némelyik a szerdártól kegyelmet kérván, megmaradt, hogy *rája* legyen. Fejedelmi parancsra azután tengernyi katonaság

¹⁾ *Alejka*, a muszulmán üdvözlés második szava (szelám alejka vagy alejkum).

²⁾ Törökül: *تربان*, a Kurbán áldozat rendszerint birkahús, melyet a szegényeknek kiosztanak.

³⁾ Törökül: *اوزك* (Öszek).

⁴⁾ A mi időszámításunk szerint 1526. április 16-án.

⁵⁾ Törökül: *بودقاي*.

gyülekezett össze Eszék váránál, melyet három nap alatt egész alapjáig a földdel egyenlővé tettek. Azután Ibráhím pasa szerdár a 932. évi *Zül-káde*¹⁾ hónapban az egész muszalmán sereget a Dráva folyón csapatonkint átszállította s nehány ezer *rájának* szolgálatával hat nap alatt egy erős fahidat készített, a melyen a magyarországi hadjáratokra a muszalmán csapatok mind keresztül mentek. Mikor Szulejmán szultán a mohácsi²⁾ csatára menet e hídon keresztülment, császári parancsára a hidat szétvágták s a hadseregtől így a visszavonulás reményét elvették, valamenynyien tehát elszántan harczoltak a mohácsi mezőn és hála Istennek! kétszázezer ellenséget megöltek, százezeret pedig elfogtak. Szulejmán khán szerencsésen visszatérván, Eszék vára közelében megállapodott; ekkor a határszéli előkelők és főemberek összegyülekeztek s így szóltak: »Padisáhom! ez a vár a hídfőnél nélkülözhetetlenül szükséges, mert menedékhely ez, azért ki kell azt javítani és újrāépíteni.« Tanácsuk helyesnek látszott, ezért a padisáh kincstárából ötszáz *kisze* pénz s a szükséges kellékek megadatván, Pecsevili Kászim pasát megbízták a kijavítással és helyreállításal; a 932. évben alapjában hozzákezdettek s ugyancsak a 932. évben Eszék vára egészen ujan elkészült; kerületi parancsnokságát (mir-i liválik) az építéssel megbízott Pecsivili Kászim pasának adták s összes házai és szertárai jó karba helyeztetvén, háromezer válogatott őrt rendeltek beléje.

Szerém, Ilok és Pétervárad határai biztonságba jutottak. Mikor ez a vár az ellenség kezében volt, hét horvát és magyar, gonosz hitű, csavargó, vérengző herczegnek helytartói voltak ez Eszék várában, mely a sülyedt paráznák székhelye volt. A német császár imperátornak³⁾ kapitánya *Bocsfali*⁴⁾ kapitány volt.

Utóbb Szulejmán khán ezt összeíratta s jelenleg a pozsegai *ejáleiben* vajdaság és százötven ákcse jövödelmi osztályzattal törvényszéki járás. Van seikh-ül-islámja, nákib-ül-esráfja, várparancsnoka (dizdár), tizenkét vár-agája, hétszáz várkatonája, adószedő-agája, muhteszibje (mérték felügyelő), vámszedője; azonban szipáhi ketkhudája és kapu-kul

¹⁾ 1526. augusztus hava.

²⁾ Törökök: *مهاج* (Meháds).

³⁾ Törökökben: *Nemsze császári imperator*.

⁴⁾ Törökök: *بوجفالى* (Bocsfali), ez is épp úgy nem igaz, mint fönnebb a Bodskai név.

szerdárja nincs. Van még janicsár szerdárja, egri csausa¹⁾, főépítőmestere (mimár basi), ziámet- és timárbirtokosai, alajbégje, cseribasija. Szóval, az iszlám sereggel megtelt virágzó város ez.

Eszék vár földje és alakja. Egy védett, egyenes, terjedelmes, termékeny síkságon fekszik a vár, melynek a nagy folyó²⁾ körülbelül három oldalát öntözi s tovább menve egy ágyúlövésnyire lejjebb a Dunába ömlik; ezen helyhez közel van ez a hármass erős vár, melynél a belső vár, a közép vár és a külső város vára is igen erős falkeletéssel bír.

A középső vár. Emelkedés nélkül való földes talajon, négyyszög alakú, erős kerítésű, vörös téglából épített szép vár ez. Mikor Ibráhím pasa vezír ezt a várat nagy erőlködéssel lerombolta, még öt ember természetnek megfelelő vastag, erős téglafal maradt. Utóbb midőn uralkodói parancsra helyreállítatott, az említett erős, alacsony falra vastag tölgyfagerendákból készült *szándukokat*³⁾ tettek, minden oszlop helyére tömör *szánduk* illesztetett be, az erős téglafal fölé pedig rácsozatos *szándukot* helyeztek s mészs- és gipszcementtel töltötték ki; a várat is magasabbá tették s minden oldalán tornyok és utak hozzákapcsolásával feltöltötték, köröskörül az ágyúk számára lövő-lyukakat készítettek, de, mellvédjei, miként más váraknál szokás, nincsenek. Mivel e vár a Dráva partján van, háromfelől a Dráva folyó veszi körül s azon oldalakon gödrök és dombok vannak, árok éppen nincs és nem is szükséges. Eme parti oldalakon csupán egyszerű tömésfal-kerítés van, helyenkint a vízre nyíló szelöltető kis kapuk vannak. Ezen kívül három⁴⁾ oldalon erős fal van. Azon az oldalon egyik kaputól a másikig földbe metszett mély és széles árok van. A hitetlenek idejében a Dráva vize folyván benne, az árokban halásztak. A halfogó zsilipek az árokban maig is láthatók. E várnak árokkal ellátott oldala egyik víztől a másikig ezerszáz erős lépés, de a víz partján levő, ároknélküli oldal kétezer lépés s e számítás szerint Eszék várának kerülete mintegy három-ezer lépés.

¹⁾ Ennek a katonai műszónak: egri csaus, ismeretlen a jelentése. Szó szerint annyit jelent: görbe csaus.

²⁾ T. i. a Dráva.

³⁾ A *دبلك* (szánduk) magyarul: láda. A török szót meghagytam, mivel alkalmas magyar szó itt nincs rá. A szánduk vagy szándik a vizenyős helyeken és vízi építkezéseknél használt *caisson* jelenti. A *caisson*, török *szánduk* nevét szekrény vagy láda alakjáról kapta.

⁴⁾ A várat három oldalról víz folyta körül, tehát csak egy oldalról lehetett az a fal, melyről itt szó van.

Két kapuja van : egyik keletre néző széles kapu. Filibei Musztafa pasa e keleti kapunak belső felénél egy nagy, szép tömésépítkezésű bástyát készíttetett, mely olyan mint egy *kahkaha*¹⁾ bástya. Tetejét báljemez ágyúkkal díszítette fel. Másik kapuja déli oldalon a külső városra nyílik és *Csársi-kapu* néven ismeretes. A kapuboltozatra szarvas-aganacs van felfüggesztve. E kapuk között levő falak oromzata néhány ezer különféle fegyverrel van díszítve, melyeket az örök őriznek. E kapun belül egy nagy *sajka-ágyú*²⁾ van, melybe egy ember elfér.

E kapuk előtt az árkon átvezető fahidakat az örök minden éjjel csigákkal felhúzzák s a várkapukhoz kapcsolják. Az említett kapuk azonban nincsenek vassal beborítva, hanem *pajván*³⁾ tölgyfa-gerendákból összeillesztett kapuk. E várban négyszáz, alacsonyabb-magasabb, kőépületű s egészen deszkazsindelyvel fedett ház van. Hat városrész és hat imahely van benne.

A *belső vár*. Eme középső vár északi sarkánál, a Dráva folyó partján, a középső várral összefüggő kiszögellésben, négyszögű, erős téglapítkezésű szép vár ez, négy szögletén négy oszlop gyanánt álló tornyokkal. A különféle hadi felszerelésekkel megtöltött magas tornyoknak teteje csúcsos deszkakupolában végződik. A déli oldalra nyíló egyetlen kapuja fölött minden éjjel az oszmán-zenekar dob hangszeren játszik. Itt a parancsnok házán és a hadiszertáron kívül más középület nincs. Kapuja előtt Szulejmán khán dsámija van. A Dráva partján deszkákból összeállított búzamagtárak vannak. E magtár előtt egy nagy ágyútelep van; itt van Szulejmán khánnak egy negyven arasznyi ritka ágyúja,⁴⁾ melynek hatvan *oka* súlyú vasgolyói voltak; a golyók közül némelyiket most lisztraktárban mérlegre teszik s tárgyakat mérnek vele.

Mikor Szulejmán khán az *Alamánországban* levő Bécs vára meghódítására ment, két ilyen ágyút vitt magával s

¹⁾ Törökül: *سدها كهكاه*. Nedsib Ászim bég barátom szives magyarázata szerint Kahkaha város Iránban volt s a muszulmánok nagy fáradtsággal tudták azt elfoglalni. Innen közmondássá vált az igen erős várat Kahkaha várnak nevezni.

²⁾ Törökül: *سايقه طوب*, sajkákon, hajókon használható ágyú.

³⁾ *Pájván*, más helyeken *jálván* tölgyfáról szól Evlia. A *pájván* vagy *jálván* tölgyfáról közelebbi magyarázatot még a legutóbb megjelent Kámuusz-i türki sem ad.

⁴⁾ Erről a nagy ágyúról említést tesz Brown angol utazó is, a ki 1670-ben járt Eszéken. Lásd Szamota: Régi utazások Magyarországon. Budapest 1891. 335. l.

egyik ágyú ezen a helyen, midőn a Dráva folyó hídján sietve átvitték, elsüllyedt. »Mostanáig is az a régi ágyú a hídfőnél a vízben áll«, úgy mondják. A hadsereg értelmesebbjei közül némelyek az ágyúnak a vízbe süllyedésében előjelet véltek s ily beszéd volt az emberek között: »Bécszet ez ágyúkkal alig veszik be s hódítás nélkül térnek vissza«. Isten különös titka! Szulejmán khán ezekkel az eszéki ágyúkkal Bécs várát tizenhét napig löveti s a míg ott időzik, meglepi a tél zordonsága. Kéz és láb nem foglalkozhatnak, sőt egyik napon oly nagy hó esik, hogy sátorából senki sem tud kimenni. Szulejmán khán is podgyászát, szulejmáni sátorát és kincseit ott hagyván, ezt az itteni ágyút és a többi négy *báljemez* ágyút abban a téli időben elhozta és *Dsánkurtarán*¹⁾ nevű helyre jöven, lelkét megmentette.²⁾ Abban a zordon télben az alamánországi Bécs várától húsz *konáknýi* távolságra hozta ezt el szerencsésen.

Különös dolog azonban, hogy mikor ez ágyúk egyike a Drávába elsüllyedt, az emberek ezt mondogatták: »Ez ágyú elsüllyedésében nincsen jó előjel; a sors kedvezőtlen; Isten tudja! ebben az esztendőben nincs hódítás és győzelem.« Valóban úgy is történt; hódítás nélkül térvén vissza, Eszékre jöttek. Eme nagy ágyú mellett négy darab *báljemez* ágyú is van, melyek mindegyike egy várat ér. Mindezek az ágyúk *Dárda* vára felé néznek, mely a Dráván túl, az eszéki híd fölött két órányira levő hídfőnél van.

Külvárosa. A középső vár keleti kapuja előtt, a főuton egészen a déli oldalon levő *Pánáir-kapuig*³⁾ menve, ezerszáz lépés hosszú külváros van. Vastag fagerendákból készült egyszeres palánkafallal övezett erős vár ez. Bástyái vannak s az ágyúlyukak⁴⁾ sűrűn következnek egymásután. Két kapu van rajta: déli oldalon van a vásártéri *Pánáir-kapu*, keleti oldalon pedig a *Vukovári-kapu*. Nagy mellvédjei nincsenek; a *Pánáir-kapu* fölött csak tíz *sáhi* ágyú van; tüzérei éjjel-nappal készen állanak. A külváros árka időfolytán szeméttel és földdel telt meg, jelenleg tisztogatásra szorul.

E várnak kerülete ötezerkilencz lépés. Mindössze négyszáz deszkatetijű, deszkaépítkezésű és fapadlózatú ház van

¹⁾ *Dsánkurtarán* (magyarul: lélekmentő) a törökök által alapított helység volt. Hevenesi térképén *Czankkurtura* néven van jelezve. Dsánkurtarán Adony közelében volt s Buda visszafoglalása után pusztult el.

²⁾ Szójáték a Dsánkurtarán névvel: »Dsánkurtarán nám máhálle gelerek dsán kurtardi.«

³⁾ Pánáir kapuszi = Vásár-kapu.

⁴⁾ Törökül: *mázgál*, belülről széles és kifelé keskenyedő lyuk a várfalon.

benne. Kőépület és kövezet e városban egyáltalán nincs, mivel alacsony, vízes, mocsaras hely. Ha szilárd épület van is, az mind czeментtégla építkezés. Minden háznál van azonban egy kis kertecske; elég tágas és csinos házak ezek. Összesen hét városrészből áll; a középső vár öt városrész s így mindössze tizenkét városrész van. Főbbek: a *Kászimpasa* városrész, *Bég-szeráj* városrész, *Mehkeme* városrész, *Anbár* városrész, *Aga* városrész, *Nagy-kojumdsi* városrész. Összesen negyvenhat imahely van; többi között a belső vár kapuja előtt van Szulejmán szultán dsámija, mely a régi időben templom volt; nem nagyon díszes és látogatottság tekintetében is elhagyatott dsámi. A középső várban van Kászim pasa dsámija; ennek a *tárikhja*:

A jóságos Kászim pasa — tartson örökké dicsősége!
 Az örökkévaló Allah dicséretére állította ezt a házat.
 Szép hely ez, mint ama *Bájt-ul-átik*.¹⁾
 Legyen a *tárikhja*: egyenes boldogság neki
 966. év. ²⁾

Ez a fényes dsámi a középső várból kimenet, a főút jobb oldalán van s kékes ólommal fedett, kupolás, ragyogó dsámi, mely hosszában és szélességében száz-száz láb. Szószéke, máhfilje igen szép és nagyon művészi. Külső lépcsőjénél hat, tiszta fehér márványoszlop fölött, hét alacsony, kékes kupola van s ily gyönyörű dsámi semmiféle határszéli helyen nincs. Erős téglapépület ez és tágas *háremje*³⁾ van. A *hárem* belseje ritka szép fákkal díszített arnyas sétat hely. Nagyon művészi, díszes, magas mináretje van.

A külvárosban van Musztafa pasa dsámija. Keramittal fedett dsámi ugyan, de nagy sokaságot fogad be, mert ez a dsámi a csársi és a bazár gyülekező helyén áll; kapuja fölött ez a *tárikh* van:

Az irgalom e házat Musztafa pasa
 Építtette, hogy az a hit utja legyen.
 Míg az itt összegyülekezők Isten után sóvárognak,
 A jámborok elnyerik a Teremtőhöz való közeledést.
 A dsáminak így mondtam *tárikhját*:
 Az irgalom menedéke, a hit szolgálóinak helye ez.

Ezekon kívül van még negyven mecset a városrészekben. Összesen négy tudományos tanintézete van, ilyenek: Kászim pasa medreszeje, Musztafa pasa medreszeje. Az idevaló nép a

¹⁾ *Bájt-ul-átik* alatt értik a mekkai *Kaába* templomot.

²⁾ 1558. Kr. u.

³⁾ *Hárem* a dsámik, mecsetek előrésze, hol a rituális mosdás hoz szükséges nagy vízmedence van. A háremek a mecsetek előtt levő befásított térségek.

tudományokat nagyon kedveli, de azért *dár-ul kurraja* és *dár-ul-hádisza* ¹⁾ nincs. Tanítóik azonban a dsámiban a *hádiszt* is elbeszélik. Van négy kolostora, öt elemi iskolája, többi között a *Kászim pasa* és *Musztafa pasa* iskolái jelesek és úgy tele vannak, mintha paloták volnának. Minden év kezdetén valamennyi szegény árvának a *Vakufból* pénzzel és ajándékokkal együtt egész öltözet ruhát, sapkákat és fejrevalókat adnak.

Tizenkét csorgókútja ²⁾ van; többi között a középső várnak *Csársi kapuján* kimenve, bal oldalon az árok partján a deszkakupolás Kászim pasa csorgója; július hónapban a kerbelai vértanúk lelkéért valamennyi szomszjas embernek *Kevszer* ³⁾ vizet adnak itt. A szerdár csorgója, a ketkhuda csorgója is az ismertebb közkútak közül valók. A középső-vár kapuján kimenvén, a csársiba menet jobb oldalon, ólomtetejű. kupolás épületű szép fürdők vannak. Van hat kereskedői fogadója. Van egy karaván étellemezési szállója. A külváros erődítményén kívül, egy palánkából készült várforma hely van, ezt vásártérnek (pánáir) mondják. Az összes jövő-menők itt ellátást kapnak; a városban ezenkívül más karavánszeráj ⁴⁾ nincs, hanem van sok háztulajdonos, előkelő és főember s midőn a kapukat kinyitják és jövő-menő vendégek érkeznek, néhány napig ellátják őket, mert gazdag város. Kétszáz *bedesztán-boltja* ⁵⁾ van, de nem köépítkezésű boltok, hanem azért India, Arábia és Perzsia minden árucikké megvan bennük.

Van egy folyóvize, mely tiszta, egészséges viz s ez a nagy *Dráva* folyó. E folyónak kezdete nyugoti irányban és a déli határon, két helyről folyik össze. Egyik ága Horvátország ⁶⁾ hegyeiből jön ki, a másik Duduska ⁷⁾, Megmoria ⁸⁾ és Szlavonia ⁹⁾ hegyeiből gyülemlik össze s folyá-

¹⁾ Dár-ul-kurra (olvasó ház), hol a Korán helyes olvasását, dár-ul-hádisz, hol a muszalmán hagyományokat tanítják.

²⁾ Törökül: سبيلخانه (szebilkháne). A szebilkhének a fő-utczákon és útakon kegyes alapítványból fentartott kupolás épületű közkutak, hol a jövő-menők ingyen kapnak vizet. Ilyen sok van Konstantinápolyban.

³⁾ *Kevszer*, regebeli nagy folyó, melynek vize igen egészséges volt. A *Kevszer* folyó a paradicsomban eredt.

⁴⁾ *Karavánszeráj*, félszer alakú nagy szállóhely.

⁵⁾ *Bedesztán* vagy bezesztán, vásárcsarnok, hol szövetekeket árulnak.

⁶⁾ Törökül: *Khorvatisztán*.

⁷⁾ *Duduska*, Karinthia és Krajna neve.

⁸⁾ Törökül: مكمورية (Megmoria), ebből a horvát szóból: Medjimor (Muraköz).

⁹⁾ Törökül: اسلاوون (Eszlaven).

sában *Légrád*¹⁾ vára közelében, *Kedskivár*²⁾ tövében elhaladván, a mi *Maszluk*³⁾ és *Valp-ova*⁴⁾ várainknál megy el és Eszék közelében, *Dárda* várának hídja alatt foly keresztül; ezt az Eszék várát néhányszor megrongálta s Eszék vára irányában a vizek anyjába, a Duna folyóba ömlik.

A *csársi. bazár és vásár*. Eszék várától délre, a várostól elkülönítve egy palánka van, melynek ha felszerelése és ügyüi volnának vár volna. Négyezer lépés kerületű vásártér ez, tudniillik olyan hely, ahol évenként egyszer vásár szokott lenni. Ennek az árúcsarnoknak belseje a sakktábla festése alakjára van s az építömester a mérnöki tudomány szerint rendezte el annak útjait s ezer boltot készített benne. Bármelyik utczából nézünk rajta, a csársinak túlsó vége meglátszik. Egyik oldalán a lovak számára istállók, másik oldalon a kocsik számára megálló terek vannak s a várkapu módjára levő kapu környéke, alacsonyabb-magasabb, szobákkal ellátott nagy épület, mely nem kőből, hanem fából van. Mikor a tavaszi⁵⁾ évszak elérkezik, egész az őszi napokig a *rumi*⁶⁾, arab, perzsa és más vidékekről százezernél több kereskedő jön s e várban letelepedvén, mindenki a maga árúcikkének megfelelő helyen állítja ki áruját. Egy felől pedig az egész *vilájet* népe e váron kívül sátoraival letelepszik s oly *csemapur*⁷⁾ bazár lesz, melyet leírni nem lehet, Ily módon midőn a vásártér helyei ember-tengerré váltak, a pozsegai pasa egész seregével és sátoraival egyik oldalon megállapodik s felfegyverkezve készen áll.

A *kazzáz*⁸⁾ agák háromezer, harczos, bátor, legjava

¹⁾ Törökül: لغرادج (Legrádsik).

²⁾ *Keds-Kivár* (török írással: کج کيوار) várnak semmi nyoma a Dráva parton. Valószínűleg a másoló hibája folytán lett ebből *Kis-Kővár*, melyről azonban Hevenesi térképe nem ad jelzést.

³⁾ Törökül: اصلوکی (Maszluk), a mely alatt *Moszlovina* várát kell érteni.

⁴⁾ *Valp-ova*, tulajdonkép *Valpó* vára. A török író vagy inkább a török nép török összetett szóvá: والپ اووا alakította ezt s így az értelme: Valp mező.

⁵⁾ Törökben: کياراز موسمی. Magyarul: cseresnye évszaka.

⁶⁾ *Rumi* vagy rumiliai. Rum tulajdonkép római. *Rum*, vagyis római földnek nevezték a törökök nemcsak a mai Rumeliát, hanem Kis-Ázsia elő részét is.

⁷⁾ چماپور vagy *dsemapur* szóra nézve lásd fennebb.

⁸⁾ *Kazzáz* (کزاز) tulajdonkép annyit jelent: selyemárúsító, selyemgyártó. Így hívták azokat a vásári tisztviselőket, kik a vagyonbiztonságra és rendre ügyeltek.

vitézzel a vásártér egyik oldalán elhelyezkednek s éjjel-nappal az összes kereskedőket és szállítókat ¹⁾ őrzik s midőn végre a kereskedők árúczikkeiket s egyéb tárgyaikat mind előrakták, negyven nap és negyven éjjel foly az adás-vevés, néhány ezer csomagot felbontanak s eladnak, néhány ezer csomagot megvesznek s a térségen állatokat és másféle dolgokat árúsítanak el. Szóval ha e vásárnak nagyságát úgy íránk le, a hogyan láttuk, egy külön könyv lenne belőle.

A negyvenedik napon valamennyien a maguk árúczikkeivel együtt, a *kanizsai* ²⁾ katonasággal egy helyre gyülekeznek s a kereskedőktől az évi bolt-jog fejében hét-, nyolczezer piasztert vesznek. Ez a hely Kanizsa meghódítójának, Ibrahim pasának alapítványa.

A *lakosság és viselet*. Az eszékiek mind végvidéki kalpagot és különféle ezüst gombos, posztó dolmányt viselnek, nyelvük magyar. A levegő és víz kellemes. Ezek a helyek mind oszmánli vérrel vannak átgyúrva. Itt van a *Gázi Kászim pasa* bucsújáróhelye, a ki a dsámi temetőjében, egy ólomtetejű, fényes kupolás sírboltban van eltemetve. A városban van *Musztafa pasa* bucsújáróhelye, a ki a dsámi közelében nyugszik. Az említett vásártérhez közel, a Valpó várába vezető uton van *Bájrám-Baba* bucsújáróhelye, keleti irányban a kertek között, a belgrádi uton van *Khoszrev-Baba* bucsújáróhelye.

Miután e várost teljesen megszemléltük s *Kádi-záde Ibrahim* pasa urunknak hátramaradt katonái is megérkeztek, *Köprülü-záde Fázil Ahmed* pasa sátora előtt csapatonkint elvonultunk.

Pasánk két tugos ³⁾ volt. Hadosztályunk a többi vezírek hadosztályainál kiválóbb volt s az egész hadsereg hadosztályunkat látva »*Bárik Allah*« ⁴⁾ szóval dicséretet mondott és elbámult. Százhusz felfegyverzett díszöltözetű *kapudsi basi*, kétszáz *vádsib-ül-rája*, háromszáz *mütefer-rika*, kétszáz *deli*, kétszáz önkénytes (*gönüllü*), kétszáz tatár,

¹⁾ A török szöveg اوردوجی szót használ, mely szállítót jelent. Így hívták a hadsereg szállítóit is.

²⁾ Törökben világosan másolási vagy sajtóhiba قيشه e helyett قانيشه.

³⁾ *Tug*, lófark. Egy, két, három *tug* jelezte a török pasák rangját. A *tug* (توغ) lófarkából készült jelvény volt, melyet a pasák előtt vittek.

⁴⁾ *Bárik Allah* = áldott az Isten.

száz *csásnigir*¹⁾), száz külső élelmezési felügyelő (*kilárdsi*), kétszáz nyeregkészítő belső aga (*szerráds*)²⁾, háromszáz puskás *száridse*³⁾, kétszázhetven horvát, bosnyák és arnota⁴⁾ *szezbán*⁵⁾ volt együtt, a kiknek mindegyike egy-egy erős oroszlánhoz hasonlított. Vörös tollas uti fővegük⁶⁾ egészen vörös gyapjuszövetből volt s aranyrojtos boklóju fővegüket félre csapva, valamennyien gyalog, negyven-ötven *dirhem*⁷⁾ súlyú golyókat lövő puskaikkal öz gyanánt szökelve, sorrend szerint páronként elvonultak. Azután a vezetékek lovak és dúsan aranyozott szerszámu paripák lépdeltek el s utánuk *Kádi-záde Ibráhim pasa*, mint egy nagyvezír fénynyel és fenséggel, csupa drágaköves gyönyörű fegyverzettel, egészen aranyos és ragyogó tegezzel és karddal díszítve *Aszáként* vonult el. Midőn a tapasztalt emberek ezt látták, így szóltak: »A nikápoli⁸⁾ szandsáki hivatallal ily vezériesen és fenségesen megjelenni szükséges volt-e?« Mások pedig azt mondták; »Háború van, hogy az ellenségnek ragyogást és pompát mutassanak, ezért a *reis-zül-kuttab*⁹⁾ efendinek kormányzása alatt így történt.« Azután háromszáz, csupa aranyos ruhába öltözött belső aga, fejükön csillogó sisakkal, kezükben hosszú lándsával, gyors lovakon vonult át, utánuk éppen száz, kovás puskájú belső apród ment, azután pedig hét zenekar a *Dsemsid*¹⁰⁾ dobokat verve a *Szeziáh*¹¹⁾ dallammal vonult el. Ekkor Ibráhim pasa urunk lováról leszállván, daliás ugrással a nagyvezírnek kezét csókolt, a mire a fényes elméjű vezír így szólt: »Helyesen! százszor helyesen! a birodalom kenyere neked biztosítva legyen.

¹⁾ *Csasnigir*, ételkóstoló. Így nevezték a szultán háztartásában alkalmazott konyhaszemélyzet egy részét. A hadseregnél a csasnigirok élelmezési biztosok és katona-szakácsok voltak.

²⁾ *Szerráds* alatt a nyergesek osztályát kell érteni.

³⁾ *Száridse*, a pasák által zsoldba fogadott katonaság egy osztálya.

⁴⁾ *Arnota*, törökül arnavud vagy arnaud = albán.

⁵⁾ *Szezbán*, vadászászlóalj.

⁶⁾ Törökül ez a szó van: *عراقية*, mely alatt magas gyapjúsapkát kell érteni. Ilyent viselnek jelenleg a dervisek.

⁷⁾ *Dirhem*, egy okának (1280 kilogramm) 400-ad része.

⁸⁾ Törökül: *نیکه بولی*.

⁹⁾ *Reis-zül-kuttab* vagy *rejsz efendi*, nálunk a hódoltság korában *rész-efendi*, ugyanazon teendőket végezte, melyeket ma a külügy-miniszter.

¹⁰⁾ *Dsemsid* regebeli perzsa király, a ki 700 évig uralkodott.

¹¹⁾ Török zenedarab volt (*سکاه مقامی*), de közelebből semmit sem tudunk róla.

Nemcsak hivatalodnak megfelelő, hanem vezéries zászlóaljat mutattál be. *In-sálláh!* (ha Isten akarja) neked a budai vezírséget a padisáhtól meghozom, hogy Budán ezt a hadosztályodat tökéletesítsd.»

Ezután egy aranyos díszköpönyeget és ritka szép prémes mentét öltetett fel vele s hadosztályával küldetése irányában sátorba szállott. A következő napon az indulás trombitája megfuvattatott s legelőször a sereg előcsapata Ali pasa *csárkhádsival Eszék* alól elindult. Ibráhim pasa urunkkal az eszéki hídon két óra alatt nehézségek között én szegény is keresztül mentem s *Dárda* palánkára érkezünk a hídfőnél. Itt az iszlám seregnek ötven szállító hajón érkezett élelmiszere kiadatott és a hadsereg annyi gazdagsághoz jutott, hogy egy lovat, két *ákcsén* adtak el.

Az eszéki híd. Már a keresztények idejében is megvolt; utóbb mikor Szulejmán szultán ő felsége a 932. évi *Zül-káde* hónapban ¹⁾ *Pétervárad* ²⁾ és *Eszék* várakat elfoglalván, Mohács mezején csatát vívott, a kivégzett főszerdár Ibráhim pasa egész seregével építette e hídát. Egyik hídfőtől a másikig teljes két órai út. Környéke ingoványos és vizes hely lévén, minden oldalról olyan vastag tölgyfa-gerendákat vertek le, hogy két ember tudná csak azokat átkarolni. A híd közepén jobbról és balról, hogy a jövő-menők kipihenhessék magukat, fából készült magas pavilonok vannak. Innentől kezdve a hídnak tíz lépésnyi helye felszedhető s e helyen várkatonáság tartózkodik s a jövő-menő kereskedőktől a kormányzói kincstár számára vámot vesznek, éjjel pedig a hídát csigákkal felhúzzák s kapuját elzárják. A hídnak jobb- és baloldalán gerendákból korlátok vannak. E korlátokon kívül a gyalogmenők számára két rőf széles gyalogló rész van. E hídon ha két kocsi szemközt jön, a gyaloglók a szélére mennek s a kocsik egymás mellett kényelmesen átvonulnak. E hídon folyóvíz módjára tengernyi ember jön-megy.

Dárda várának alakja. A Dráva folyó partján, egy fahídnak végénél négyszögű, kis fa-palánka. Nyugat-felé egy fakapuja van, de bástyájával és hadiszertárával erős vár. Parancsnoka és nyolczvan katonája van. A várban ötven deszkatetejű, különálló, kis ház, egy dsámi és egy magtár van. Kívül külváros módjára egy fogadó és tíz bolt van. Szőlője nincs. Nagyon végvidéki hely ez, azért a verekedés és támadás nem hiányzik belőle. A nagy hídfőnél levő kapun

¹⁾ A keresztény időszámítás szerint 1526. augusztus.

²⁾ Törökül: *وارادین* (Varadin).

bemegy az ember s e külváros nyugoti kapuján jön ki. E Dárda közelében a *Dráva folyón keresztülvezető még egy nyugoti híd van.*

A *Dráva hídja.* Azon a helyen, hol a folyó a vár tövében elfolyik, teljes negyven darab hajó van, melyek mind vaslánczokkal vannak egymáshoz kötve. Nehogy az ellenség elvághassa, kar vastagságu lánczokat használtak fel erre. Eme negyven darab hajóra egy fa-átjárót készítettek. Hossza 160 lépés, mert keskeny medernél van; a hídnak két oldalán erős kapuk vannak; a közepén levő tömlő-hajók közül kettőt az örök minden éjjel vaslánczczal újra összekötnek s a hídnak más helyein madár sem repülhet, darázs, hangya és kígyó sem mehet át; egész reggelig őrzik.

A *Karacsicsa*¹⁾ *láp.* Dárda és Baranyavár²⁾ között a Duna és Dráva folyókból kiszakadt kis láp van, mely nyolcz mérföld³⁾ kerületi tó; ízletes és kövér halai vannak. Innen elindulván nyugot felé mentünk s 5 óráig haladva *Baranyavár* palánkára érkeztünk.

Baranyavár palánkája. A mohácsi szandsák területén van és százötven ákcse jövedelmű járás. Várparancsnoka, nyolczvan katonája, ötven deszkatetejű háza, egy dsámija, hadiszertára, ruha-raktára, húsz darab sáhi ágyúja, nyugotra néző fakapuja és árka van. Szép fa-palánka. A külvárosban száz deszkaháza, egy kis fogadója s tíz boltja van. E várnak négy oldala a síkságról jövő *Ázák*⁴⁾ víz által mocsaras hely. Egy erős fahídja van; az egész hadsereg e hidon keresztül ment s *Miháds*⁵⁾ mezejéről az *erős Miháds*⁶⁾ palánkára érkeztünk.

Az igen erős Miháds vára. Ezt a palánkát *Lajos* magyar király építette, utóbb az iszlám sereg lerombolta. Azután a 949. évben⁷⁾ Szulejmán khán, a midőn elfoglalta, ezt az erős várat újra felépítette s ez a budai *ejáletben* külön

¹⁾ Törökül: قَرَاسِجَا (Karacsicsa).

²⁾ Törökül: بارانیدوار és نارابوار (Baranvár és Baranyavár).

³⁾ A török میل (mérföld) megfelel a magyar mérföld szónak, de a török mérföld jelentékenyen kisebb, mert 2500 török rőf egy mil.

⁴⁾ Törökül: آرق, ez a folyó a *Karacsicsa* folyó.

⁵⁾ Törökül: مهاج (Miháds) néven mondják Mohácsot. A török nevet azért hagytam meg, mert az író alább megkülönböztetésül megmondja a magyar *Mohács* nevet is.

⁶⁾ مهاج متین.

⁷⁾ Megfelel az 1541. évnék Kr. u.

szandsákbégi székhelylé lett. Alajbégje van; a *ziámet* birtokosok *dsebeli* katonaságával és bégjének katonaságával összesen kétezer válogatott fegyveres katonája van. Százötven ákcse jövedelmű járás. Várparancsnoka, háromszáz várkatonája van; budai janicsár szerdárja is van.

Miháds vára. Magyar nyelven ezt *Mohácsnak* nevezik. E vár a Duna partján, fellegvár nélküli, egyszeres tömésfalú, magas és igen erős vár. Négy sarkán, a négy bástyán ágyúlyukak és *sáhi* ágyúk vannak. A várban mindössze körülbelül ötven deszkatetejű katonaház, Szulejmán khán kerámitetejű dsámija, két búzamagtár és hadiszertár van. Két kapu van rajta. Az egyik északi irányban, a Dunára néző kis *Vizi-kapu* ¹⁾. E kapu előtt a Duna folyón a magyar mesteremberek igen szép mesterséggel hajókra tíz malmot készítettek, melyeket érdemes megnézni. A déli oldalon a *Városikapu* ²⁾, kettős fakapu; a két kapu köze telides-teli van fegyverrel. E kapu fölött egy magas toronyerődítmény ³⁾, tetején tíz darab kitűnő *sáhi* ágyú van s a kapu két oldalán ágyúlyukak és *zárbuzán* ⁴⁾ ágyúk vannak; e kapu előtt, a várárok fölött levő hídfejl, egy *londsa-kösk* (pavillon) ⁵⁾ van; az árokban a Duna folyó folyik; az átellenben levő oldalon szintén van fából egy *londsa-kösk*; ezekben a váracsakokban a jó barátok s a jövő-menők összejönnek, vendégeskednek s ott élvezettel szórakoznak.

Miháds városa. Mintegy háromszáz, deszkazsindelyes és nádas, középszerű ház van benne, csak a pasa palotája, egy fogadó és egy dsámi van, melyek kerámittal fedettek; van egy *medreszéje*, egy kolostora és két elemi iskolája. E külváros környete csupán földtömésű sövény-palánka fal, melyen két kapu van; árkába a Duna folyót folytatták, nagyon megerősített hely ez.

A *mohácsi csata* ⁶⁾ *elbeszélése.* A történetírók eme csatamező leírásában némely tévedéseket írtak. Mivel ez történeti dolog, azért hazugság, sőt ravaszság is belekeveredik. Mi tehát tehetségünk szerint ezt leírni óhajtottuk oly módon, a miként ezt *Kuzu Ali agától*, Szulejmán khán fegyver-

¹⁾ Törökül: صو قپوسی.

²⁾ Törökül: واروش قپوسی.

³⁾ Toronyerődítmény szóval fordítottam az arab قصر szót, mely várát, erődítményt, palotát, tornyot jelent.

⁴⁾ *Zárbuzán*, a török ágyúk egyik faja, váruzó ágyú.

⁵⁾ *Londsa kösk* magyarázatát lásd fennebb a nagyváradi út leírásánál.

⁶⁾ A törökben: csatamező.

hordozói¹⁾ közül való veterán *müteferrikától* hallottuk²⁾, a ki ez ütközetben a felség bizalmi embere volt.

A 932. esztendőben Szulejmán khán éppen százezer katonával e síkságon megállapodott s négy irányba öröket rendelt ki; azon éjjel e tulipánkert-síkságot néhány száz fáklyával kivilágították s a sötét éjet fényes nappallá tették. Reggel a kémek megjöven, így szóltak: »Padisáhm! Ime az ellenség serege helyéből megindult s közeledik;« ámde Szendrő bégje, Jáhjá pasa-záde Báli bég, Bosznia bégje, Khoszrev pasa, tízezer vitézzel előcsapatok levén, készen állottak. A nagyvezír a *Karasicsa* tó partján a rumili-sereggel és tízezer puskás janicsárral, százötven *zárbuzán sáhi* ágyúval hadosztályát összeszedvén, készen állott, ugyanakkor az anatóliai, szivászi, karamáni, ádanai, merási, hálebi és damaskusi (*sám*) csapatok is Szulejmán khán előtt készen állottak. Abban az irányban levő helyet jelenleg »*Khunkiár tepeszi*«-nek³⁾ mondják s az imádság idején arra felmennek és imádkoznak. Mai nap egy *kísk* van itt, melyet Haszan pasa budai vezír építtetett.

Szulejmán khán is e halmon imádkozott s midőn az összes harcosok »*Amin*«-t mondtak, láthatóvá lettek az ellenség keresztes jelvényei s Báli bég és Khoszrev bég előcsapatai az ellenséggel verekedni és küzdeni kezdtek. Báli bég részéről jött először fej és nyelv⁴⁾: a fölséges padisah erre lováról leszállott, arczát a fekete földhöz dörzsölte, s megalázkodva és könyörögve mondá: »Istenem! az erő, a hatalom és a győzelem a tied, a kegyelem és oltalom is a tied! Barátodnak Mohammed-el-Musztafának arcza viduljon fel s Mohammed eme népét tedd győzelmessé és diadalmassá!«, s a hitharczosok Allah prófétájának zászlójával felhő gyanánt rohannak az ellenségre s egymást mind harczra buzdítják, mert tudják, hogy ezen az úton a halál, a vértanúság — örök élet. Az ellenség részéről a fekete

¹⁾ Fegyverhordozó = *szilihdár*. Fölöslegesnek tartottam a szilihdár szót a fordításban megtartani, mert erre jó kifejezés ez: fegyverhordozó.

²⁾ *Müteferrika*, a szultán közvetlen környezetében alkalmazott katonákat nevezték így, kik különféle, sokszor politikai megbízatásokat végeztek. Körülbelül olyanok voltak, mint a mai hadsegédek. Megjegyzem, hogy ezen a helyen *Kuzu* Ali agának nevét sajtóhibából *Kuru* Alinak mondja a könyv. Másutt azonban mindig *Kuzunak* írja s így ez volt az igazi neve.

³⁾ *Khunkiár tepeszi*, magyarul Császár dombja. A dombon levő kioszkot a törökök elüzetésekor, 1687., rombolták le.

⁴⁾ Törökül: *ك* *و* vagyis *nyelv*. Olyan hadifogoly, a kit az ellenség állapotáról kikérdeztek.

sapkás katonaság lassan-lassan a mohácsi mező közepéig jut, a mire az összes egyistenhívő hitharczosok negyvenkét irányból támadnak az ellenségre s egy szájjal mondják: »Allah, Allah!« és mindenfelől összemelve, ember ember ellen támad.¹⁾ A nagyvezír hadiszárnya is ezalatt megjön s mihelyt megérkezik, olyan harcztot és ütközetet kezd, hogy az meseszerű. A nagyvezír hadiszárnya felől egy ütegben huszezer puska két-két golyóval és egy üteg ágyú az átok záporát hullatta az ellenségre, a mire a rumili, anatóliai, szerémi és szendrői csapatok, miként az éhes juh a farkasba kapaszkodik, az ellenségre rohantak. Mihelyt az ellenség ezt a zavarteljes állapotot látta, egyuttal látja, hogy a padisah felől a damaskusi, hálebi, merási katonaság mozdulatlanul készen áll s a nehéz podgyász mellett is hegy módjára katonaság van: azonnal visszafordult s a mint a *Lámnice*²⁾ hegynek akart támaszkodni, a rumili sereg hátrálni kezdett; az ellenség is hátrálni kezd s megállása futássá változik. Eközben lándzsára tűzve egy fejet hordoztak körül s az iszlám sereg táborában azt mondták: *Ez a királynak a feje*. A megszalasztott ellenséget egész estig üldözték s azt akarták, hogy egy lélek se szabaduljon meg.

A király kíséretével futás közben egy mocsárba süllyedt; a fejét elhozták. E mocsárban néhány magas állású, előkelő magyar is életét vesztette. Szulejmán khán *Lajos* király holttestét, az ékszereket ruhájáról leszedetvén, *Székesfehérvárra*³⁾ küldi s ott *Menait*⁴⁾ templomában eltemetik. Szóval Kuzu Ali aga elbeszélése szerint ebben az ütközetben két király volt, mindegyik királynak sok válogatott katonája vala s beigazolt dolog, hogy ezeknek fele kard által veszett el. Valójában a padisah mellett százezer katona volt, csakhogy tizenkétezer ügyes főember csinált igazán kardforgatást e háborúban. Ez ütközetről írt *tárikhok* ezek:

Összetörte a hitetlen királyt az igazságos padisah a 932. évben.

Másik *tárikh*:

Az átkozott Lajos király megszalasztása a 932. évben.

¹⁾ Evlia Cselebi leírása a mohácsi ütközetről kevesebb értékű az egykorú írók és szemtanúk feljegyzésénél, mert ő ezt csak hallomás után írta le, és pedig 136 esztendővel utóbb.

²⁾ Törökül: *لامنيچ*, természetesen ilyen nevű hegy nincs, hanem ezalatt ügylátszik a *lancsuki* dombokat kell érteni.

³⁾ Székesfehérvár törökül: *استولنی بلغراد*.

⁴⁾ *منايط*, ezzel a szóval bálványtemplomot akar jelezni. A régi pogány araboknak volt *Menát* vagy *Menait* nevű bálványuk.

E hadjáratban seregünk ismét ezen a mezőn szállott meg s midőn tüzhelyet, kutat és félrehelyeket ástak, néhány régen eltemetett hullát találtak. Ebben az ütközetben vértanuvá lett mohammedán népet Szulejmán khán a fennebbi halom körül eltemettette s az most *bucsújáróhely*. E bucsújáróhely fölött egy magas *pavillon* áll, melyben kút van s a jövő-menők ott isznak. E zarándoklási helynek négy oldalán árok van, melyet a kegyes budai vezír Haszán pasa ásott, mondván: »Az itt eltemetett vértanukat állatok ne rágják össze.«

A nagyvezír elrendelte, hogy itt öt napig időzzünk s ekkor én szegény, engedélyt kaptam Ibráhím pasától, hogy élelmiszereknek s egyéb tárgyaknak vásárlása végett ötven társammal *Pécsre*¹⁾ mehessek. Útra indulván az *Arsán*²⁾ hegy tövében mentünk el. Ez magas hegy, mely minden irányban három *konak* távolságból meglátszik; magányosan álló hegy, melyhez más magas hegy nem csatlakozik, mintha egy tojás volna. Innen két óráig menve, *Pécs* várába érkeztünk.

Pécs vára. A latin és görög történetírók írása szerint ezt a várat a próféta születése előtt 882 esztendővel, még *Nagy Sándor* elhalálózása előtt építették. Magyarország királyának *Lajosnak* birtokában volt, azonban a híres mohácsi ütközet után nem sokára *Ferdinánd* király kezébe került ez a vár. Utóbb a 950. esztendőben³⁾, mikor Szulejmán khán Székesfehérvárra ment, gyepölőjét *Valpó* vára felé fordította s az ostrom tizennyolczadik napján azt elfoglalta, utána *Siklós*⁴⁾ várát is a negyedik napon nagy ütközetrel meghódította. E Pécs várához is császári parancs ment s Eszék bégjének, Murád bégnek és Mohács bégjének, Kászim bégnek tízezer gyalogos puskást adván, Gázi Mikháloğlu Mohammed béget tízezer lovas nép vezérévé tette s előcsapatul rendelte; ők a Siklós vára alól Pécs váráig terjedő síkságon a falvakat és rózsaligeteket felégették s a várat ostrom alá fogták. A várban levő okos, tanult és világos elméjű papok és *vladikák* tanácskoztak s így szóltak: »Ez a Szulejmán khán világhódító padisah, jertek e várat kegyelemre és szerződéssel adjuk át neki s minden bajtól megmenekülünk;« és a vár csúcsára egyszerre valamennyien fehér, kegyelemkérő zászlókat tűztek ki. A papok kimentek s a várat a törvényszerű kívánság szerint feldíszítván, kul-

¹⁾ Törökül: پچوی (Pecsevi).

²⁾ Törökül: ارشان (Arsán) vagy Harsány.

³⁾ 1543 Kr. u.

⁴⁾ Törökül: شقلووش.

csait drágaköves kagylóhéjban Mohammed bég szerdárnak, Murád bégnek és Kászim bégnek átadták, ők pedig a kulcsokat a várnak *fő érseke által*¹⁾ Szulejmán khánhoz küldötték. Sietve egy nap alatt megérkeztek, a minek Szulejmán khán nagyon megörült s így szólt: »Aki engem szeret, az ebben a városban kegyes alapítványt és jótékony művet tegyen.« S a vezírek és előkelők a várost azonnal díszessé tették.

Ők is látták, hogy a várnak felszerelései és készletei számosak s így beszéltek: »A mohácsi bég székhelye legyen.« Mikor a padisah szultáni székhelyére utazott, e Pécs várának őrizetével a szerémi és szendrői szandsákokat bízta meg. Utóbb az 1009. esztendőben²⁾, midőn *III. Mohammed* szultán idejében Ibráhim pasa *Kanizsa*³⁾ várát elfoglalta, eme Pécs vára *szandsákbégi székhelylyé* lett s a kanizsai *ejálet* szandsákjai közé íratott. Jelenleg Kanizsa védelmére rendelt külön szandsákbégi székhely s bégjének a birodalom részéről 400,000 ákcse külön jövedelme (khász) van. Van alajbégje, cseribasija és jüzbasija. Bégjének katonaságával együttesen kétezer válogatott fegyveres katonája van; százötven ákcse jövedelmű tekintélyes járás (*kázá*) ez; igazságszolgáltatásból *kadjának* hat és bégjének húsz *kísze* (erszény) jövedelme van. Seikh-ül-izlámja, nákir-ül-esráfja, előkelői és nagyjai, serifjei⁴⁾, lovassági felügyelője (*szípáhi ketkhuda*), egri⁵⁾ janicsárja, adószedő agája (*kháráds ágászi*), vámszedő agája (*bádsdár agaszi*), főépítőmestere (*mimár agaszi*), városfelügyelő-főle (*sehir ketkhudászi*) hivatalnokai és várparancsnoka s kétszáz várkatonája van.

Pécs várának alakja. A *Ferava*⁶⁾ nevű alacsony domb-szerű hegy szélénél, négyszögalaku, erős kőépítkezésű szép vár, melynek alapkövei mind oly nagyok, mint egy elefánt termete. Egészen faragott kőből van építve. Fala egyszeres és alacsony, de vastag és széles fal, magassága húsz rőf; köröskörül mély és széles árok van, mely építészeti rőfökkel⁷⁾

¹⁾ Törökül: *باش ایرشك* (bas irsek). Pécsett sohasem volt érsek s így az Evlia által említett fő érsek alatt a pécsi püspököt vagy valamely tekintélyesebb papot kell érteni.

²⁾ A keresztény időszámítás szerint 1600. jul. 12. — 1601. jun. 1.

³⁾ Törökül: *قانيضا*.

⁴⁾ Serif tulajdonkép annyit jelent, előkelő nemes.

⁵⁾ Ez a szó *egri* (magyarul: görbe) ismeretlen katonai hivatal.

⁶⁾ Törökül: *فرافا*, ezalatt a *Mecsekhegyet* kell érteni.

⁷⁾ Építészeti rőf (mimár arsun) hosszabb mint a közönséges rőf. mert ez 68 centiméter, az építészeti rőf pedig 76 cm.

teljes nyolczvan rőf szélességű, kettős mély árok; ez árok fenekének egészen a közepén hal formára összegyülemlett föld van, mely a várat körülfogja; ostrom idején e földhányásra csupa fából *sorompót*¹⁾ vagyis rácszatot tüzelnek le, mely mögé ostromsánczokat ásnak s az árkot védelmezik. Ez árok fenekétől a várnak bástyamellvédjéig a vár ötven rőf magas, azonban az ároktól fölfelé a fal húsz rőf; a vár körülete a körülvevő fal szerint teljes ötezer lépés. Összesen nyolczvanhét erős bástyája van, melyek mindegyike egy-egy remekmű. Van összesen 5500 mellvédje, melyek gyöngy módjára sorban álló lőrések. Öt kapuja van: először a keleti oldalon a *Budai-kapu*,²⁾ melyből befelé a császin és bazáron át egészen a nyugoti oldalon levő *Szigetvári-kapuiig*³⁾, a város hosszúsága ezerötszáz lépés. A délkeleti oldalon *Siklós* várába vezető kaputól befelé egész az *Ujkapuiig*⁴⁾ menve, a város belseje 1500 lépés. A *Kárikai*⁵⁾ torony kapuja déli oldalra nyílik. A várnak a *Kárikai-kapu* felől való részein csak egyszerű fal van, de a többi részein védőfal gyanánt árokkal ellátott erős falak vannak.

Muszulmán városrésze van hét; egyetlen keresztény városrésze, a *Budai-kapun* kívül fekszik. A városban magyar, bolgár, szerb, görög, örmény és frenk nincs, de zsidó van. Összesen 2200 iszlám háza van, melyek alacsonyabb-magasabb, régies alakú szép kőépületek s leírásukra a nyelv elégtelen. Minden háznak a tetjét megannyi díszes, rózsaszínű cserép fedi, úgy, hogy ilyen cserepeket egy országban sem láttam. Középszerű házai azonban itt-ott deszkazsindelyvel vannak fedve. A Duna⁶⁾ partjához közel van. Minden házban szőlők, kertek, vízmedenczék és szökőkutak vannak. Összes utczái sakktábla festése szerint lerakott főutak, úgy, hogy bármely irányba nézünk, ezek az utak a városnak egyik végétől a másikig meglátszanak. Két oldalról vége végig széles kövű, régi kövezetű, igen tiszta gyalogjárók vannak. A fő közúton a város előkelőinek negyven palotája van.

Dsámijai. Tizenhét imahelye van. Gázi Kászim pasa dsámija igen tetszetős és szép, ezért nagy sokaság látogatja. Kupolái kékes kőből vannak. Hosszában és szélességében

¹⁾ Törökül: شرامپه (serámpá).

²⁾ Törökül: Budin kapuszi.

³⁾ Szigetvár kapuszi.

⁴⁾ Törökül: Jeni kapu.

⁵⁾ Törökül írva: قریکی قیبر, melyet *Kárikai* és *Kárjeni*-nek is lehet olvasni.

⁶⁾ A Duna közelségéről ugyan bajos szólni Pécsnél.

száz lépés. Művészi *mimberje*, *mihrábja*, a műezszinek *máh-filja* és egy drágakövekkel kirakott *kürszije* van, melyet szóval elmondani és leírni nem lehet. Egy kerek, magas kupolája van, mely mintha az ég esztergályosának kezéből került volna ki. Olyan szép és nagy ez, mint Isztambulban a Szelim szultán dsámijának kupolája, mert ez is négyszögletű fal fölé van építve, miként az. Délkeleti ajtajának jobb- és baloldalán, az oldal-szofák ¹⁾ fölött levő hat végső oszlopon, két kékes festésű kupola van. Mináretje igen magas és mérnökileg van elhelyezve. A *Szigetvári-kapun* egy kissé kívül a *Jakováli Haszán pasa dsámija* van; ez is tetszetős régi imaház és nagy templom. Kékes ónnal van fedve, mináretje az utóbbi módjára szabályos és szép; háremje ²⁾ nagyon kellemes levén, köröskörül a tanulók szobácskái vannak. A *Szigeti-kapun* belül van a *Memi pasa dsámija*, mely a *platonistáktól* ³⁾ maradt nagy templom volt; egyik szögletében van egy imahely, melyet némelyek látogatnak. Memi pasa katonaságával fegyveresen jöven, ezt a templomot elfoglalta s pinczéiben ötven muszulmán gyermeket talált, kik közül némelyik tudott beszélni, némelyik nem. A hit-harczosok ezt a helyet elfoglalván *Memi pasa* nevére és *Fethia* névre dsámivá tették. E dsámiban a gyönyörtől az embernek a kimenetel eszébe sem jut; egészen ólomtetejű, háremes, mináretes régi imahely ez. *Ferhád pasa dsámija*, noha szép dsámi, még sem igen látogatják, mináretje nagyon magas és ólomtetejű. A *Kis dsámi* (*Kücsük dsámi*); ez is az építészeti tudomány szerint készült kellemes és gyönyörű fekvésű dsámi. Ólomtetejű; nem igen látogatják; építője ismeretlen. A *Budai-kapun* belül van *Elhádai Huszein dsámija*, délkeleti kapuja fölé nagy betűkkel a következő *tárikh* van felírva:

Hádai Huszein pasa dsámija az összes kegyes alapítványokból,
Az Úr segítségével jutott helyére, tudd meg.
Szívembe sugalmaztatván dicsérő *tárikhot* mondtam:
A paradicsomba vezető legyen a kegyelemnek e nyilvánvaló háza.
[1028. év.] ⁴⁾

¹⁾ Szofa vagy szoffa, hosszúkás ülőhely, mely a török házaknál a fal mentében van. A dsámik bejáratánál két oldalról levő alacsony fal, mely ülőhelyül szolgál.

²⁾ Hárem, a mecsetek előcsarnoka. Lásd fönnebb.

³⁾ Törökül: *انلاطرنيل* (efflatunilar). *Eflaton* vagy *Plato* a muszulmán tudósoknál nagy tekintélynek örvend.

⁴⁾ 1618. decz. 18-tól 1619. decz. 7-ig.

Ez a dsámi is egy kissé üresen áll. E dsámival összefüggőleg a *Budai kapu* fölött egy toronyban ütő harang van, azért van e dsámiban kevés nép; a városbeli összes dsámik és mecsetek ez óraharang hangját hallván, a mohamediek *ezánt*¹⁾ elmondják; rettenetes hangú harang. Van tiz mecset is.

A belső vára a külső várnak nyugoti oldalán van. Nagyon erős és szilárd építkezésű vár s az összes pécsi lakosok értékes portékáikat itt őrzik, mivel kettős, széles, magas fala van és valamennyi várnál hiresebb, menedéket nyújtó belső vár. Széles és mély árka s délkelet felé néző kapuja van; ez a kapu egy magas, négyszögletű toronynak szélénél álló művészi kapu, melynek boltozata fölött a *tallér* nevű garason látható két fejű, két szárnyát kiterjesztő s két lába karmait kinyújtó madárnak rajza van, mely fehér márványon van elhelyezve; a ki látja, élőnek gondolja. E képpel összefüggőleg a fehér márványra latin írással némi történeti események vannak feljegyezve. A belső kapun bemenve, még egy várfal van. Bemenet sötét boltozatok alatt elhaladva, ha egy kissé megyünk, a *Szulejmán szultán dsámijára* találunk. Ha ezt a tekintélyes dsámit úgy iparkodnánk leírni, ahogyan láttuk, egy kötetre terjedne az.

Valamit mégis írjunk. A régi mesterek közül egy ügyes építőmester minden tehetségét erre az épületre fordítván, olyan munkát létesített, hogy a világon egyetlen régi építőmester sem készített ily művet. Sőt e dsáminak külsején és belsején, a különféle gyűrűköveket készítő kőcsiszolónak kezéből kikerült többfajta ékszerféle kővel kirakott fal van, a melyet a tanult emberek szájtátva bámulnak és szemlélnek. Az itt levő boltozatok, csiszolt művészi ablakok s rajtuk a ragyogó márványkövek, igen szép, változatos színű festmények, sem nyelvvel el nem beszélhetők, sem tollal le nem írhatók. Egy szóval, e végeken ilyen díszes dsámit nem láttunk! A dsáminak, a délkeleti kaputól a *míhrábig* menve, hosszúsága 250 lépés, szélessége 100 lépés. A *míhráb*, a *mímber*, a műezzinek *málfilja*, olyan értékes mesteri munkák, hogy a ki látja, elbámul és elcsodálkozik azok művészetén. Minden része gyönyörű márványnyal van borítva, hogy a ki látja a művészi dolgozást, azt mondja, hogy az apró kövekkel van fedve. E dsáminak felétől a *míhrábig* (oltár) negyven kőlépcsőn kell felmenni. A *míhráb* felől levő oldal igen magas, és sima fehér márványnyal van lerakva ;

¹⁾ *Ezán*, imádságra hívás, melyet a műezzinek a mináretről énekelnek.

egy dsámiban sem láttam ilyen magas *mihrábot*.¹⁾ Ennek a magasságnak eredete az, hogy e hely előbb könyvraktár volt, jelenleg is vaskapuja van. Belseje telides-teli van oszmánli hadiszerekkel. Ennek a szertárnak és a dsámi kapujának kulcsai mind a parancsnok aga kezében vannak. A dsámi alsó részében a kormányzóság buzája van, egyéb helyei kölessel és kétszersülttel vannak tele. Raktárainak semmi üres helye nincs, mivel a benszüllötteknek és keresztényeknek lázadása óta e dsáminak kapuját nem nyitották fel s benne hét esztendő óta isteniszolgálat nem volt.

Magas kapuja mindig zárva van. Vajha a felséges Isten békességet adna, hogy e kapu újra felnyitassék és öröm legyen! E magas kapu olyan bejárat, hogy két oldalon többszörös ívek és kőből készült csavarvonalas művészi oszlopok vannak. A mérnöki és építészeti tudományban jártas egyén, ha ezt az épületet meglátja, elbámul rajta. Ez imahelynek négy sarkán egy-egy óratorony van; a régiek ezekbe a tornyokba harangokat helyeztek el s harangoztak, a mely egy *konaknyira* is elhallatszott. A jobb oldalon levő torony fölé egy deszka-minaretet készítettek, mely érdemes a megtekintésre. E dsáminak a tetején nincsen kőkupola, hanem ciprusgerendákból készült mestergerendák fölé egymásba illesztett padlásdeszkák vannak, melyekből festett, királyias plafond készül. Ezt a szép festést Erzenk, Máni Behzád és Sáh Kuli²⁾ sem képesek megkészíteni. Az építőmester e dsámira rózsaszínű cserepet rakott föl, mely jó időse már s erősen áll. Háremének leírására gyenge a nyelv és a toll, sőt olyan épület az, hogy a szem nem lakik jól vele.

Köröskörül kitünő *medresze* (főiskola) van, melynek leírására hiányos a nyelv. Jelenleg azonban minden cellája a várkatonaságnak cellája, mivel Szulejmán khán rendszabálya szerint külön van parancsnoka és százötven katonája; van összesen negyven katonaháza is. A dsámi mellett az életvizének kutja van; ha valaki július hónapban iszik belőle, mintha az örökélet vizéből ivott volna, oly örömet talál benne. Felszerelése és hadikészlete sok van, de embere a vár nagyságához képest kevés, mivel a végvidéknek közepén fekszik és *kulja*³⁾ is kevés. A külső várnak azonban sok embere és *imárisztánja*⁴⁾ van.

¹⁾ Ez a templom, ügylátszik, a pécsi bazilika. A mihráb a templom szentélye volt.

²⁾ Erzenk, Máni, Sáh Kuli a keletiek híres festői voltak.

³⁾ *Kul* a katonaság egyik osztálya volt, mely eredetileg rabszolgákból állott.

⁴⁾ *Imárisztán*, középületek mint a mecsetek, népkonyhák stb.

Főiskolái (medresze). A Koránmagyarázók és ulemáknak öt iskolájuk van. Többi között az isteni *Eflatunnak* (Plátó) a belső várban lévő régi, tudományos főiskolája ¹⁾, melynek hetven, fejedelmi boltozatu és várszerű szobája van. Ezeknek mindegyikében egy-egy fajta építészeti tudomány szerint kidolgozott elrendezés van, melynek leírására hiányos a nyelv s az ékszerszóró tollnak beszédje töredékes. A korábbi időben ebben a főiskolában keletről és nyugatról több tanuló lakott, kik az összes különös és csodálatos tudományokat mestereiktől látván, a tudományokat tökéletesítették, jelenleg azonban e szobácskákban várkatonaság lakik s a lakosokkal szórakozik. Azután a *Szigetvári kapun* kívül van *Jakováli Haszán pasa medreszéje*, mely a dsáminak előcsarnokában ²⁾ áll és sokan keresik föl. A *Szigetvári kapun* belül van *Memi pasa medreszéje*; ezzel együtt tizenegy, kezdő oktatást nyújtó elemi iskolája van, melyek a dsámi építőinek kegyes alapítványai.

Kolostorai. ³⁾ Hat kolostora van. Valamennyi között legkiválóbb és legjelesebb a *Jakováli Haszán pasa* alapítványát képező *Mevlânai Rumi kolostora*, ⁴⁾ mely Irem kertjéhez hasonló rózsáligetben és *ergaváni* ⁵⁾ pálmaligetben fekszik; midőn a fülemilék itt a dervisfuvola hangját és ütemeit hallják, ők is elkezdik fülemile-nyögdécselésüket, úgy, hogy ez minden hallgatónak lelkét elbájolja. Tánczolótere (mejdán-i szemakháneszi), zenészek gyülekező helye, *Mesznevi* ⁶⁾ olvasók helye és szószéke, valamint művészi, rácsozatos, felosztott gyülekező helyei és mihrábjai vannak, melyek leírására és elmondására gyenge a nyelv. Hetenkint kétszer van e kolostorban dervistáncz, a mikor az ég kerekéhez hasonló körforgást végeznek. — Külső háremjében hetvennyolczvan szobácska van; konyhája, éléskamrája és egyéb része is szép és díszes; minden *imâretje* egészen olomtetejű levén, erős, nagy kőépület. Ez a kolostor Haszán pasa dsá-

¹⁾ Itt a régi pécsi egyetemről szól Evlia.

²⁾ Törökül: *hárem*.

³⁾ Törökül: *تکبه*.

⁴⁾ Evlia itt a mevlevi derviseknek vagyis tánczoló derviseknek kolostorát írja le. A *szemakhâne* vagy tánczház, melyről itt említés történik, az a nagy terem, hol a dervisek a nádfuvola hangjaira körforgásukat végezik.

⁵⁾ *Ergavánfa* a keleti írónál sokat emlegetett díszfa, melyet szép piros virágaiért kedvelnek.

⁶⁾ *Mesznevi* (*مثنوی*), Dsælâleddin Ruminak, a mevlevi dervisrend alapítójának nagyíró könyve, mely erkölcsi tartalmú verses munka. Mesznevinek nevezik általában valamennyi versekben megírt erkölestani munkát.

mijával összefüggésben van, ezért az öt imaidőt végző jó barátai mind a kolostorba jönnek és ott szórakozva, vigan vannak. Valamennyi népe remete jellegű, perzsául olvasó, öreg és ifju emberekből áll. Ennek a kolostornak huszezer piaszter kegyes alapítványa van, ezért imáretjében évenként és hónaponként, reggel és este, a jövő-menőknek finom ele-delt adnak és sok szegénye van; szóval *Rum*, *Arab* és *Adsem-országban* ilyen gyönyörű kolostort nem láttam. A felséges Isten tegye ezt az idők végeig virágzóvá!

Ferhád pasa kolostora. Ez a kolostor a magányos élet útján haladóknak különleges zárdája.

Fürdője három van. Többi között Kászim pasa dsámijának mihrábja előtt és az út tulsó felén, bal oldalon van egy tiszta és kellemes fürdő, melyről szeltében beszélnek; vize, levegője és épülete is kellemes. E fürdőnek vetkőző helye nagy, magas kupolájú hely, melynek közepén egy darab fehér márványból egy nagy medencze van, hogy az leirhatatlan. A kőfaragómester ezt az egy darab sulyos követ hogyan tudta ebben a teremben ennyire kivájni? S miféle tehervontató eszközzel helyezte el ebben a teremben?; — az ember e fölött nagyon elcsodálkozik. A medencze közepén a legsárgább aranyhoz hasonló rézből egy szőkőkut pohara van. Ha tizenöt ember beletül is elfér benne. E pohár körül tizenkét sárkányszáj alakból az élet vize szökken ki s lefolyva, a nagy medenczébe ömlik. Ezt a művészi poharat az ügyes mester három bronz ökörfejre és három bronz teknősbéka derékra úgy helyezte el, hogy a szemlélő elméje megáll rajta s elbámulva marad.

A *Szigetvári kapun* belül Memi pasa dsámija közelében van *Memi pasa fürdője*, kellemes, szép épületű meleg fürdő, melynek fürdőszolgái, mint a nap, olyan tenyerűek. *Vers:* »Gyengédséggel bement a fürdőbe egy szép ezüst test, — Nincs ott helye azt mondani: ezt emígy, mert egészben szép.« Ezen vers értelme szerint a fürdőben gyengédséggel és kedveskedéssel járnak. *Ferhád pasa fürdője*, noha kellemes és tiszta, annyira mégsem látogatják; a szegények fürdője.

Csorgókútjai. (Csesme.) Negyvenhét csorgókútja van: Hiresebbek a *Kászim pasa csorgója*, *Kadi csorgója*, *Memi sah csorgója*. *Fogadója* van három.

Csársija és bazárja. 400 mesterember boltja van. A *Sötétség csársi* (Karanlik csársi) nevű helyen, rőfös-boltok (bedesztan dükjánlári) módjára, India és Jemen híres áruai találhatók. Noha kevés boltja van, e város mégis felül-mulja a végvidék minden szövetáru csarnokát (bedesztán).

A *Budai kapun* kívül, a vizek partján egy tímárműhely van, mely mintha az anatóliai *Afiun-Karahiszár* tímárműhelye volna.

A város ketkhudájának állítása szerint 6160 szőlő-kert van jegyzékbe véve. Ezért mondják erről a városról: »*Pecsevi-i Szirem, mánend bág-i Irem*,« (Szerémnek Pécsé hasonlólt Irem kertjéhez).

Nevezetességei. A *kumri*¹⁾ kajszibarack, a fekete és dúis levű szeder; megbízható és öreg emberek beszéltek, hogy százhetven fajú körtét irtak jegyzékbe s valóban úgy van. En szegény is, mikor a *Szigeti kapu* közelében az alajbég házában vendég voltam, a házában található különféle körtéit előhozatta s egy napon negyvenhét-féle körtét ettem; mindegyike más-más zamatu s édes-csipős levű és kellemes illatu körte volt; a szakértők között mindegyiknek más-más neve van, ha valamennyit leírnánk, akkor e könyv gazdasági könyv vagy kertészeti könyv lenne.

Viselet és ruházatuk. Valamennyi lakos a határszéli öltözködés szerint, a mellen és ujjakon ezüst gombos rövid dolmányt, nagyon szűk, kapcsos nadrágot, selyemszövetből való övet és magas sarkú erős lábbelit visel. fejükön fehér posztóból készült prémes kalpagot hordanak s felfegyverkezve járnak. Fegyvereik a kard, nyelves buzogány, dárda és nehéz buzogány. Valamennyi végvidéki nép között ez a pécsi nép visel fehér kalpagot a fején, derekukon kövekkel kirakott kötél- vagy gyapjuöv van és derekukon *kurt* nevű késeket hordanak. A könnyű sereg katonáinak (levend) kezében buzogány van. Hárfa-hangszeren játszani, ezeknek a pécsi harcosoknak szokása. Isten látja, a zenekedveléssel testvériesen annyira zenélnek, hogy a kik hallják, felhevülésbe és felindulásba jönnek s egymást is egészen felbuzdítják. Ebben a tartományban a zene, az evés-ivás, elfogás, felakasztás, elnyomás, összevagdolás nem szégyen. Az elfogult, gyalázkodó és rágalmozó ópiumevőket azonban nem szeretik, és nem köszöntik őket, nem társalognak velük. A portyázásra és rablásra küldött vitézeik magyar ruhát öltenek fel s egészen bemennek Magyarországra²⁾; értelmesen és ékesen tudnak magyarul. Az ottani vidékekről, a melyik kapitányt vagy más valakit, a kit akarnak, elfogják s öt-tíz napon belül rabolva és bántódás nélkül járnak városaikba.

A vakbuzgókat és elfogultakat nem szeretik. Valamennyien igazhittűek s a legtöbbben perzsául is olvasnak.

¹⁾ Kumri = gerlicze.

²⁾ Törökül: *Madsar diari*; Magyarország alatt a be nem hódolt részeket érti.

Háfiz Divánja ¹⁾, a Gülisztán és Bosztán ²⁾, Khejjám és Nizámi ³⁾ Divánjaik sohasem hiányzanak kezükből. Mikor az ellenség ellen portyázásra akarnak indulni, többnyire Háfiz Divánjából tudakolják meg a sorsot, és ha a helyzetnek megfelelő szép vers akad elébük, Alláhban bizva, azonnal megindulnak s Isten rendeléséből győztesen és diadalmasan térnek vissza. Szerbül, bolgárul, magyarul és perzsául mind igen szépen tudnak.

Mulatóhelyei. Hetven helyen van sétahelye, tulipánokkal és madarakkal tele. Többi között a vár mögött északon, hegyes helyen, a nap által soha át nem hatolható árnyékos és pázsitos hegyszegély van, a hol a baloldalon levő, hajlott lombozatu fűzfa, nyárfa, ciprus és hársfa nevű különféle fák árnyékában, százakra menő helyen, magas fű között *Szelszebil* ⁴⁾ folyóhoz hasonlóan, csillogó viznedenczékét képezve néhány száz folydogáló forrás folyik s mindenki a maga szerettével ott barátkozik.

Bucsújáró helyei. A *Szigetvári kapun* kívül déli irányba hajló fűt jobb oldalán, a paradicsomkerthez hasonló hegyes földön, egy igazhitű tudós orvos volt, a ki az orvosi tudományban olyan volt, mint a Messiás. Szerette ezt a helyet, azért itt tartózkodott. — Sírja fölött kupola vagy másféle épület nincs, csupán egy hosszú márványkő van, melyen különféle nyelveken való írást lehet látni. *Idrisz Baba* bucsújáró helye; ez az ember az 1000. esztendőben ⁵⁾ élt s az öregek többféle csodáiról beszélnek. *Nisándsí Mehemed* pasa bucsújáró helye; ő Kászim pasa dsámija közelében van eltemetve.

E látogatások elvégzése után szíves barátainktól bucsut vévén, keleti irányban majd hegyeken, majd erdőkön mentünk keresztül s 9 óra mulva Ibráhim pasa urunkkal találkoztunk, aki újra szíves beszélgetésre méltatott. *Szecsevi, (Szekcső)* ⁶⁾ táborába mentünk s annak megszemléléséhez fogtunk.

Szecsevi várának leírása. Az iszlám sereg itt megállapodott s a többi *ejáletnek* utána jövő katonaságára várakozott. Ezt a Szecsevi várat *János* nevű magyar király építtette; utóbb a 926 évben ⁷⁾ Szulejmán khán a magyarok

¹⁾ Háfiz híres perzsa költő volt.

²⁾ Gülisztán (Rózsaliget) és Bosztán (Kent) Szaadi perzsa költő munkái.

³⁾ Khejjám és Nizámi híres perzsa költők.

⁴⁾ Szelszebil, a paradicsom egyik folyója.

⁵⁾ 1591. Kr. u.

⁶⁾ Törökül: *سجیوی* (Szecsevi), magyarul *Szekcső*.

⁷⁾ Ez itt másolási hiba, e helyett 962, mert a 926. évnek megfelelő 1519. év Kr. u., a 962. évnek pedig 1555. év Kr. u.

kezeiből azt elfoglalván, vajdasággá ¹⁾ és helytartósággá tette. Két parancsnoka és szerdárja van. Vára a Duna partján, magas dombon fekvő, téglapítkezésű szép vár; az ágyúkkal megrongált helyei meglátszanak. E vár magas dombon fekszik, azért benne a katonák házain kívül más nincs. A felső váron alul, az alsó oldalon, kis alacsony dombon még egy kis vár van. Néhány deszka- és nádas tetejű kis háza is van. Más épületféle nincs benne.

Szecsevi vár külvárosa. Az említett középső vártól lejjebb, legjava földön és tágas réten, négyszög alakú, erős, tömésfal építkezésű palánka van. Kőfala nincs. A várnak ezt a városrészét Piru Haszán pasa építette. Mivel a felső várak a közlekedési úttól távol vannak, azért adás-vevés végett a várbeli lakosok erre a helyre házakat és boltokat készítettek s itt élnek. Abban az évben, mikor Píru Haszán pasa Kanizsa várába zárkózott, eme *szecsevüi* népből némelyek a felső várakba futottak s ott települtek meg. Utóbb Haszán pasa az ostromból kiszabadult s az ellenséget annyira összefogta, hogy maradványát egész ... ²⁾ országig kergette. Ezután *Szecseviben* telepedett meg s ezt a várat abban az esztendőben ³⁾ építtette ezen a helyen. Valóban biztos menedék- és tartózkodási hely is ez, mert a végvidék valamennyi palánkájánál erősebb. Az erődítményben nyolczvan deszkatejű katonaház és ötven bolt van, fürdője és egyéb *imáretje* nincs, hanem mivel e vár völgyes, dombos helyen fekszik, sok szőlője van. A levegője is kellemes ennek a helynek, mely Pécsről egy *merhále* ⁴⁾ távolságra van.

Az iszlám sereg azután a nagyvezírral e helyről elindult s egyenesen észak-nyugati irányban 5 órát menve, *Bátaszék* ⁵⁾ palánkára értünk.

Bátaszék palánka. Építője *Ferdinánd* magyar király. Nagyon, de nagyon virágzó város volt, az épületek nyomai ma is láthatók. A 936. évben ⁶⁾, mikor a meggyilkolt Ibrahim pasa volt a nagyvezír, ezt a várat ostromolta s mivel nehéz volt az elfoglalása, ezért az elfoglalás után lerombolta a várat. A belső várban egy templom van, melyet érdemes

¹⁾ Törökül: vojvodalik.

²⁾ A kézirat itt olvashatatlan, ezért a nyomtatásban is üresen maradt ez egy szónak a helye. Talán Németországot kell ide érteni. Haszán pasának Kanizsa várában való körülzároltatása 1601-ben történt, midőn Ferdinand főherczeg ostromolta.

³⁾ Tudniillik az 1601. évben.

⁴⁾ *Merhále*, olyan távolság, melyet a karaván nyolcz óra alatt tesz meg.

⁵⁾ Törökül: باتاشك.

⁶⁾ 1529. év Kr. u.

megtekinteni. Hála Istennek! ez most Szulejmán khán dsámija. Ez a vár a *szegszárdi* ¹⁾ szandsák területén, a Duna folyótól kissé távolabb eső kettős palánka. A várban nyolczvan katonaház van. Parancsnoka a városnak is bégje. — Hadiszertára és ruharaktárai élelmikészletekkel és különféle szükséges kellékekkel tele vannak. Déli oldalán lévő fakapuja előtt, az árok fölött, fából egy kastély van; árka nagyon mély és széles. A kapu előtt lévő hidja csigával felhuzható. Minden éjjel felvonják azt s a várat őrzik. A kapu fölött a zenekar minden éjjel játszik. A vár nyugoti része erős téglapépület, melynek még a régi időből fenmaradt erős fala van. Külvárosa is lakott hely, összesen ötven deszkatetejű, alacsony, szegényes háza van. Jelenleg épülőben van egy új fogadója s néhány boltja. fürdője azonban nincs; e *palánka* nem igen népes. Itt-ott szőlőkertjei vannak; valamennyi háza szűk.

Innen 4 órán át az eső kellemetlenségét szenvedve mentünk s *Szegszárd* várába érkezünk.

Szegszárd vára. A budai jeles emberek és a pécsi tudósok ezt »*Szik hiszári*«-nak ²⁾ mondják, csakhogy a szegszárdiak e miatt a név miatt nagyon elszomorodnak. Építője *László* ³⁾ király, annak a *Lajos* királynak az atyja, a ki Szulejmán khánnal a mohácsi csatában harczolt és meghalt. Mikor Szulejmán khán kezébe került, külön szandsák-bégi székhelylyé lett; bégjének a padisahtól 123.400 ákce külön jövedelme (khász) van. Ziámetje, timárja, alajbégje, cseribasája van; a szabályzat szerint a *dsebelikkel* és bégjének ötszáz katonájával együttesen ezerhatszáz katonája lesz. Százötven ákce jövedelmi osztályu járás (*kaza*). Budai *kuli szerdárja*, várparancsnoka és kétszáz rendes katonája van.

A vár alakja. Egy sétahelyes, magas dombon, négyszögalakú, köépületű vár, de magányosan áll. Összesen nyolcz tornya van s az egész körülete hatszáz lépés, alacsony árok veszi körül. A várban csak öt ház van, a többi helye szabad tér. *Szulejmán khán dsámija* kicsiny deszkaépület; a déli oldalra nyíló egy kapuja s az árok fölött lánczczal megkötött felvonóhídja van. A várnak északi részétől a Duna folyóig menve, egy ágyúlövésnyi távolságon sík rét van, melynek környéke termékeny föld, némely helyein náda-

¹⁾ Törökül: *سكسار* (Szekszár).

²⁾ Törökül: *سك حصارى*. A *سك* szó jelentése többféle; mindenesetre gúnynévnek kell lennie; mert a szegszárdiakat boszantotta az elnevezés. Ezt lehet *szeg* és *szik* alakban kiejteni. Így kiejtve: *szeg* annyit jelent, kutya, tehát: szeg hiszári = kutyavár; *szik* alakban kiejtve pedig egészen trágár értelmű.

³⁾ Törökül: *لاصلو* (László), tudniillik Ulászló.

sok vannak. A várnak környékén kimagasló dombok vannak; Oszmán és Rusztem pasák e dombokon helyezték el az ágyúkat s miközben vívtak, megadás útján elfoglalták.

Külvárosa. Ez a város a vár felé hajló dombon fekszik s ötszáz deszkatetejű alacsony házból áll. A *bég palotája* (bég szeráji) azonban elég magas, derék palota. A vár kapuja előtt, az árkon túl egy kicsiny, sötét fürdője, e fürdő útján túl pedig egy cseréppel fedett fogadója van. E városban összesen négy imaház (mihráb) van. A csársiban lévő dsámi cseréppel van fedve, mecsetjei és száz boltja van; népe határszéli bosnyák emberekből áll s különösen barátságos emberek. E külváros mögött levő halmokon és hegyeken mind rózsasligetes szőlők, kertek és folyóvizek vannak; levegője, vize és vára kellemes.

E vártól előre észak felé egy órát menvén, *Jeni-Palánkára* érkeztünk.

*Jeni-Palánka.*¹⁾ Oszmánli építkezés. Az 1004. évben²⁾ Eger meghódítója, Mohammed khán a háboruba menetelkor a *Sárvíz* folyón levő husz ívű fahidnak megőrzése végett építette ezt a várat. Annyi igaz, hogy a maga helyén jótétemény. Kicsi kis palánka, melyben egy dsámi, tíz ház és tíz sáhi ágyú van, hidja felhuzható. Parancsnoka, száz katonája mind a szegszárdi katonasággal kapja fizetését. A vár előtt néhány ház, néhány bolt van. Csupán egy kis fogadója, néhány kertecskéje, néhány halfogó hálócskája van; a hid fölött nyugvóhelyecskéül szolgáló őrháznál a budai vezíreknek egy alárendelt agája a felügyelő. E hidon átvitt minden bor után vámot vesznek, másféle tárgyak után semmit sem vesznek. E helyen a fahid alatt a *Sárvíz*³⁾ folyó nevű egészséges víz folyik, mely a *Koppán*⁴⁾ és *Kaposvár*⁵⁾ várak előtt levő *Balaton*⁶⁾ tónak lefolyása, mely *Simontornya*⁷⁾ várát is érintvén, a *Jeni* vár közelében a Duna folyóval egyesül.

Jeni várát elhagyván, 4 óra alatt *Tolna*⁸⁾ *palánkára* mentünk.

¹⁾ *Jeni Palánka*, a *Sárvíz* partján álló török városka volt. A Hevenesi-féle térképen *Jeni* néven van jelezve. Helyén ma *Palánka* nevű pusztája van Tolnamegyében.

²⁾ 1596. Kr. u.

³⁾ شارويز.

⁴⁾ قوپان.

⁵⁾ قپوشوار.

⁶⁾ Törökül: بكطين (Balatin).

⁷⁾ Törökül: شيمون طورنه (Simon-torna).

⁸⁾ طولنا.

Tolna palánkája. A Duna folyó partján álló rendezett palánka. Benne *Szulejmán khán dsámija* és husz deszkatejű ház van; közepén egy négyszögű, kőépítésű, magas toronyban néhány sáhi ágyú; hadiszertára teljes és tökéletes, parancsnok agája és várnépe készenlétben állnak. Kívül egy virágzó és díszes külvárosa van, összesen nyolczvan házzal, melyek mind a Duna partján fekvő keresztény házak. Egy romladozó fürdője az úttól távol félreeső helyen van, ezért nem igen használják.

Tolna¹⁾ vára tavának alakja. A magyar történetírók ezt *Torgánának* nevezik; kerülete teljes tíz mértföldet ²⁾ foglal magában s a Duna folyótól délre egy *ferszákh* ³⁾ távolság. Tavasszal ha a Duna folyó kiárad, ez Tolna tava megtelik s tengerre lesz, benne a halászok hét hónapig halásznak. Külön felügyelőség, melynek jövedelmét a határszéli katonaságra irták; egyik része gyékénynádas. Vize azonban nagyon izletes, ezért mint a kanizsai tóban, ebben is van *galanga* ⁴⁾, de én nem láttam.

Innen öt óráig északfelé menve *Paks* ⁵⁾ palánkára érkeztünk.

Paks palánka. A régi keresztények idejében virágzó volt. Mivel elpusztult, azért a 936. évben ⁶⁾ Szulejmán khán parancsára újra felépítették. A szegszárdi szandsákba tartozik. A Duna partján egy halom tövében hármassal, erős és szilárd palánka. Benne Szulejmán khánnak egy kolostorból átalakított dsámija, ötven deszkatejű ház, hadiszertár és ágyúműhely van. Árka nagyon mély. Az északi szélnek szemközt levő kapuja előtt, a hídon egy *lonsa kösk* ⁷⁾ van. Kétszázig menő katona tartózkodik ebben az erődítményben és örködik. Az árok fölött ennek is van egy fából készült csigás felvonóhídja, melyet minden éjjel felvonnak s a várkapuhoz támasztanak. Az esti ima után a zenekar itt is játszik s a mohammedi imaszózatot (*gölbenk*) elkiáltják. A várárok szé-

¹⁾ Törökül itt így van írva: طونه (Tona). Ez a tó, melyről Evlia itt említést tesz, a Duna mocsára lehetett.

²⁾ Mérföld (mil) lásd fennebb.

³⁾ *Ferszákh*, négy órai út.

⁴⁾ Törökül: اكر (ekir), melyet *galanga* vagy *alpinia* néven ismernek a botanikusok. Gyógyszerül használják. Evlia hivatkozik a kanizsai tóra, melyről az 535. lapon írja: كوندۀ اولاءكبر كوكى
اوتى مشهور.

⁵⁾ Törökül: پاخشل (Pakhsel).

⁶⁾ 1529. Kr. u.

⁷⁾ *Lonsa kösk* értelmét lásd fennebb.

lén a várat körül vevő vastag gerendákból és keskeny sorompókból palánka van, úgy, hogy a várnak körülete nyolcz-száz lépés.

Külvárosa. Ez a város egyszerű sorompó és palánka. Két kapuja van, melyek a főútra esnek s az egyik kapun bemegyünk, a másikon pedig ki; összesen kétszáz deszkazsindelyvel fedett, szegényes, nyomorúlt viskója van. Egy kerámittal fedett szép dsámija van, az építője ismeretlen. Egy nagy fogadója s a fogadóhoz közel egészséges vizü kútja van. E helyen mintegy ötven bolt is van. A város mögött sok szőlő van s az egész hadsereg szőlőt eddegélve vonult át. Kellemes és jó levegőjű hely ez is, népe különösen barátságos s néhány beteget házaikba fogadtak és gyógyították őket.

A város nyugoti részén, a zajos vár útján s e városnak temetőjében, a Dunára néző sétahelyen *Árkods Baba* búcsujáráhelye van. Ez az ember Szulejmán khán korában hit-harczos, tökéletes egyén volt.

Innen észak felé menve *Földvár*ra érkeztünk.

Földvár vára. *Lajos* magyar király építtette. Azután 936. évben Szulejmán khán elfoglalta és fejlődötté tette. Buda területén a pasa magánjövendelmű birtoka (*khász*) és helytartóság. Ennek a vára is a folyó partján igen magas hegyen fekvő, nagyon erős és szép vár. A Duna mentén ennél erősebb palánka nincs. Köröskörül háromszoros tömésfal építkezésű palánka ez, melyet két igen mély árok vesz körül. Két helyen nagyon erős fa-kapuja van, melyek egyike a keleti irányba néző *Kicsiny kapu*. Az árok fölött fából egy pavilonja van, mely megtekintésre érdemes *londsa*; a várszolgák valamennyien itt üldögélnek és a Duna rakodópartját nézegetik. A várbeli nép e kapun át viszi be a Duna vizét. A másik kapuja nyugoti irányban a külső városra nyíló *Nagy kapu*. Ennek az árka fölött fahíd van. A vár négy szögletén levő igen erős tornyokban *sáhi* és *zárbuzán* ágyúk vannak. Benn a várban deszkazsindelyes ház és egy templomból átalakítottot *Szulejmán khán dsámi* van. E dsámival összefüggőleg az ég csúcsáig emelkedő, négyszögletes, erős építkezésű, szép torony van, mely kilátáshely levén, onnan az összes síkságok és víztócsák partjai három *konak* távolságra meglátszanak. Egészen a csúcsán négy darab kitűnő ágyú van, sőt azon felül e tornyon van még Szulejmán khán dsámijának magas deszkamináretje is. E toronyban őrzik a parancsnoknak és a kétszáz várkatonának értékes tárgyait.

Külvárosa. Négyszögletű, csupán tömésfal kerítésű város, melynek kerülete húszezer lépés. Erős toronybástyákkal

felszerelt s igen mély és meredek árokkal ellátott két deszkakapuja van, melyek mindegyike kettős szárnyú kapu. Mind-egyik kapu fölött deszkabástyájú és készenlétben álló ágyúkkal ellátott tornyok vannak. Ezen kapuk egyikén bemenvén, a másikon kimennek; középen főúttal bíró város és állomáshely ez. Van összesen kétszáz laposfedelű, alacsony háza, továbbá kertjei, egészszséges vizű kútjai és egy dsánija, mely az előtt művészi templom volt. Egy mecsetje, egy fogadója, ötven boltja, a fogadó tövében pedig egy csorgókútja van. Ez *imáreteken* (középület) kívül e külvárosnak néhány üres telekféle helye van, sőt oly terjedelmű város ez, hogy az összes temetők a városkerítésen belül vannak. E várba évenként egyszer öt-tízezer ember gyülekezik össze s akkor nagy vásár van, ilyenkor a várban is két háromszázig menő, nyomorúságos gunyhó formájú boltot készítenek.

Innen a Duna folyó partján nyugoti irányban 3 óráig menve, *Pentele*¹⁾ *palánkára* értünk.

Pentele palánkája. A királyok közül *Szapolyay János*²⁾ nevű királynak építése. A 936. esztendőben³⁾ a muszulmán hit-harczosok ezt felégették; Buda elfoglalása után Szulejmán khán ezt a várat újra felépíttette. Azután midőn az 1072. esztendőben⁴⁾ Ali pasa szerdárral és Melek Ahmed pasa urunkkal én szegény is az erdélyországi hadjáraton voltam, a német császár alkalmat találván, mivel az oszmánlik Erdélyt pusztították, viszonzásul ő is a békével ellenkezőleg cselekedett s az egyezséget megbontván, ezt a várat felégette s ezzel a *győri*⁵⁾ hadjáratunk megindításának okozója lett. Ime ennek és egyéb váraknak felégetése volt a háboru oka. Már az 1073. esztendőben⁶⁾ Iszmáil pasa, budai vezír, hozzákezdett ennek újraépítéséhez és terjedelmesebbé tenni szándékozott, mint az előbbi budai vezír Khoszrev pasa tette. Először egy fejedelmi dsámit építtetett, úgy, hogy a Duna mentében levő palánkákbán ilyen királyiasan fényes építkezésű szép dsámi nincs. A Duna folyó partján, egy magas dombon fekvő négyszögletű, új építkezésű vár ez, sorompó kerítéssel és mély

1) Törökül: پنتلی (Penteli).

2) Törökben: صیولای یانوش.

3) 1529. Kr. u.

4) 1661. Kr. u. A nyomtatásban sajtóhibából 972 van.

5) Evlia *győri hadjáratnak* nevezi az 1663. évi hadjáratot. mivel az első haditerv az volt, hogy Győr ellen indulnak a törökök, de ezt a tervet a budai haditanácsban megváltoztatták. Lásd erről a Rásid efendi munkáját s annak nyomán írt czikkemet a Haditört. Közl. 1896. 73—104. l.

6) 1662. Kr. u.

árokkal, keleti része a Duna folyóra néz, nyugoti része pedig kivágott földárok. Benne a házak és hadiszertárok még nem voltak készen. Mintegy háromszáz katonája, parancsnoka és budai *kuli szerdárja* van, akik szolgálatban voltak. Külvárosa előbb elkészült, száz deszkatetejű ház, egy fogadó és hús bolt van benne; a város új építkezésű. Nagyon jó levegője van és szép építkezés. Szőlője és kertje számtalan.

E várból kimenvén, Buda felé menet az egész oszmánli sereg egy árok formájú völgyön ment keresztül s 4 óra alatt *Dsánkurtarán*¹⁾ *palánkára* érkeztünk.

Dsánkurtarán palánka. A 935. évben²⁾ midőn Szulejmán khán Bécs várát ostromolta, rájött a zordon tél s az iszlám seregnek nem maradt ereje a harcizásért. Isten rendelése folytán az összes kincseket és podgyászt Bécs vára alatt hagyták. Szulejmán khán azonban a próféta köpönyegjét és Allah barátjának³⁾ zászlóját magához vevén, néhány belső ágával az ágyúvontató bivalyokra ült s *Német-Ujvár*⁴⁾ alól a *Rába*⁵⁾ folyón keresztülmenve *Székesfehérvárra*⁶⁾ került és Bécs várától hat nap és hat éjjel abban a zordon télben menve, e *Dsánkurtarán* (lélekmentő) helyen, *Kuvin*⁷⁾ szigete előtt megállapodott. Szulejmán khán egy csónakon *Kuvin* szigetére ment át s vezíreinek megparancsolta, mondván: »Ezt a helyet *Dsánkurtaránnak* nevezzétek; mi Bécsből az iszlám sereggel ide jöven, lelkiunket megmentettük (dsán kurtárdik). Mivel pedig hadseregemből és tiszteletreméltó gyermekeim közül néhányan *Győr* várán keresztüljöttek, hogy e Dsán-kurtaránban ők is lelküket megmenthessék, gyorsan! építsetek itt egy várat«. Amint e rendelet kiadta, parancsa szerint hozzákezdtek az építéshez.

A *dsánkurtaráni hitharczosok dicsérete.* Az 1073. esztendőben a német császár biztatására *Zerin-oglu*⁸⁾ negy-

¹⁾ *Dsánkurtarán*, lásd fennebb.

²⁾ 1529. Kr. u.

³⁾ Tudniillik Mohammed profétának.

⁴⁾ Törökül: نعمت اوبار.

⁵⁾ Törökül: رابی (Rábi).

⁶⁾ Törökül: Üszkülüni Belgrád, a szláv *Sztol* (szék) szóból. Szulejmán szultánnak Bécs alól való menekülését szinte regényesen beszéli el Evlia. A dolog, mint ismeretes, nem ilyen tragikusan történt. Szulejmán nem Német-Ujvár felől jött Dsánkurtárra bivalyszekéren, hanem egész hadseregével vonult le a Duna balpartján Budára s onnan Dsánkurtárra.

⁷⁾ قووين (Kuvin), Csepel-sziget török neve. A törökök különben ('sepel-szigetet *Kojun ada* (Juh-sziget) néven is nevezték, mint ezt alább Evlia is mondja.

⁸⁾ Zerin-oglu = Zerinfi vagyis Zrinyi.

venezer katonával e várhoz jött, ostromolta s azt gondolá magában: lövegekkel felgyújtom. S némely helyein csakugyan réseket ütött. Az ostromlott hitharczosok látták, hogy sehonnan segítség nincs. Az egész oszmánli hadsereg az erdélyországi háborúban volt. Mit tegyenek? A segítségről kétségbe estek s egyik éjjel mikor ez a negyvenezer ellenséges katona álomban horkolva feküdt, e hitharczosok, kik az asszonyokkal és gyermekekkel együtt összesen kétezerhatvanan voltak, kivont karddal a vár kapuján kimentek s szívből-lélekből az »Allah! Allah!« kiáltásnak utat engedvén, a várból egy üteg ágyú- és puskalövést tettek az ellenségre. A ellenség megrémülve riadt fel; mialatt elbámmészkodtak, a kardok annyira vágták őket, hogy annak leírására gyenge a nyelv. Az ellenség e hirtelen támadást látván, ki a Duna folyóba vetette magát, ki pedig mezíttelenül a hegyeknek rohant, ki pedig lovára ülve elfutott. Podgyászuk, sátoraik, pénzük és kincseik a dsánkurtarániak kezében maradtak; a foglyokat és a zsákmány egy részét Ali pasához küldötték, mikor én szegény az erdélyi hadjáraton voltam. Ime! ez az oka, hogy mostanában ezeken a budai végeken fegyverekben és hadi felszerelésben egy sincs olyan gazdag vár mint Dsánkurtarán. Jelenleg hét herczeg bán felsóhajt és igen feljajdul e szóra: »Dsánkurtaráni.«

Most e hadjáratban a nagyvezír Dsánkurtarán parancsnokának, a hadosztály-agáknak (bölük aga) és az ötszáz főnyi várkatonaságnak összesen hetven darab aranyozott díszöltönyt ajándékozott, a hitharczosok fejére saját kezével tűzte fel az ezüst-forgókat valamennyi határszéli nép között kiténtette őket.

Dsánkurtarán várának alakja és földje. A Duna partján egy tágas síkon, négyszögű, nagyon erős és szilárd tömésfal kerítésű palánka. Tölgyfa czölöpje mind olyan, hogy egy ember nehezen tudja átkarolni. Vastag tölgy- és palamutfái¹⁾ vannak, melyek annyi idő óta ébenfává átváltozott gerendák. Az ellenség annyi ideje már *bálgemez* ágyúkkal döngette s a golyók két gerenda közé jutva elvesztek, olyan igen erős palánka ez. Árka nagyon mély, széles és meredek. Valamennyi ágyúlyukja az árokra néz, mivel az ellenség ha ily fa-várakhoz jön, az árkoktól fél. Ezért e vár árkának szélén egy sor gerendából köröskörül sorompó és ostromsáncz van. Hogy az ellenség az árokhoz ne jöjjön, a hitharczosok már jó ideje e sorompóknál harcolnak és ütköz-

¹⁾ پالاموت (palamut); ennek a fának közelebbi meghatározásáról biztos adat nincs.

nek meg. Összesen három kapuja van: kettő a Duna partján keletre nyílik. E kapuk előtt, az árkok fölött levő lánczos felvonóhidak fejénél *londsa toronyerődítmények* (londsa kaszr) vannak. A várban mindössze százötven szükecske ház van s utcái is szükek; minden utca kezdeténél víztartó van. *Szulejmán khán dsámija*, hadiszertárak, raktárak és magtárak vannak benne. A várnak a dunaparti szögleténél egy rombadőlt temploma van, mely deszkával s más készletekkel és a város némi eszközeivel van tele. A várban a harcosok családjai és házi népei egymástól éppen nem futnak el¹⁾, mivel valamennyien egymáshoz rokonok és atyafiak. Ezért egymás előtt szégyenkezvén, a csatatéren vitézül viselkednek. A várba ha kívülről jön be valamelyik ember, ott nem lesz családossá, hanem a külső városban legyen azzá.

Dsánkurtarán külvárosa. Ez is meredek, egyszerű kerítésű palánka és sorompós erős épület. Összesen százötven háza van. Egy fogadóval, hús bolttal ellátott gazdag végvár ez. Levegője és vize kellemes, szőlője és kertje sok van.

Kuvin²⁾ szigete. Az itteni határszéli nép ezt a szigetet *Kuvin*-nak mondja. Az oszmánlik pedig ezt *Kojun adá*-nak (Juh-sziget) nevezik. Keletről nyugatra hatvan mértföld hosszú; szélessége egy *ferszákh*. Benne hét virágzó falu, néhány százezer marha és a dsánkurtarániaknak ezrekre menő szőlőjük van. Dsánkurtaránban hagyván lovainkat, egy barátommal hajóra ülve a szigetre mentünk. Itt az egi hódító idejében Dervis pasa katonasága és a magyarok között nagy ütközet volt s habár az anatóliai hősök a magyarokat a földdel egyenlővé tették is, a mieink közül is néhány férfiú, különösen *Dervis pasazáde*-féle vitézek elvesztek. Ezt a harcot a határszéliek regyszerűen beszélik el. Utóbb, mikor Dervis pasa budai szerdárá lett, csónakon a szigetre ment és a csatatérre azon a helyen, a hol katonáinkat megszalasztották, kedves fia és a többi hitharczosok hamvai fölé sírkápolnát (*türbe*) és egy magas pavillont (*kaszr*) állíttatott, mely jelenleg *bucsújáróhely*. E bucsújárási pavillonnak oszlopa fölé a következő épületes tartalmú versek vannak felírva:

Ha a mindenható orvosnak nincsen rendelkezése valamely dologban.
Hasztalan lesz ezer okos embernek véleménye és rendelkezése.
Ha irgalmat gyakorol valamely szolgájával az Úr,
Megigazul annak a bűne s tökéletessé lesz a hibája és fogyatékosága.
Ha boldogságot akarsz, légy odaadó és Istenben bízó!
Fogad el szívesen az öreg méltóságos Dervisnek e tanácsát.

¹⁾ Ez célzás arra a muszalmán szokásra, hogy a török asszony idegen emberrel nem beszélhet, csakis a legközelebbi rokonaival.

²⁾ Csepel szigete.

Dervis pasa ezt a saját írásával írta. Ha ezen a szigeten egy várat építenének, az egész Dunapart védve és biztosítva volna. S e szegénynek gyarló véleménye szerint, ha az építendő vár ennek a szigetnek Buda felé eső végén lenne, akkor a Dunának két oldaláról nem mehetnének át a rablók hajói.

E sziget madárligetes szőlőjének gyümölcse az oszmánli tábort gazdagította.

Innen elindulván, 2 óráig észak felé mentünk és *Ercsi*¹⁾ palánkára értünk.

Ercsi palánka (*Erdsin palánka*). A 935. esztendőben egy *Erdsin*²⁾ nevű mir-i liva (zászlóalj-parancsnok) Isten iránt való szeretetből a hadi zsákmányból építette ezt s az ő nevére maradt ismeretes. Ez is egyike azoknak a szép váraknak, melyeket *Zerin-oglu* felégetett az 1072. évben, mikor én szegény Erdélyben voltam. Utóbb Iszmáil budai pasa a várat felépítette s még erősebbé tette, mint előbb volt. A várban ötven deszkatetejű katonaház, hadi szertár, magtárak, *khunkjár dsámi* és keletre néző egy kapuja van; egyik oldalán meredek árok s az árok felől magas domb van. Az ellenség a várat innen, támadja. Jelenleg kétszáz katonája és parancsnoka van. Ágyúja és felszerelése nincs. Külső városa dombos helyen levén, csak árka maradt meg. Van egy új, szép fogadója és negyven boltja. Ennek az elpusztult városnak árkan kívül csupa rácszott kerítésű kert van.

Innen északi irányban négy óráig menve *Hamzabég*³⁾ palánkára jutottunk.

Ezt Szulejmán khán parancsára Simontornya várának bégje, *Hamza* bég építtette. Miután *Zerin-oglu* ezt felégette, Iszmáil pasa, budai vezir, mikor meghallotta, hogy a nagyvezir a *győri* hadjáratra fog jönni, a *rájákat* és népeket összegyűjtván, újból felépítette. Parancsnoka, háromszáz katonája van. A várban husz deszkatetejű ház és egy dsámi van.

*

Innentől kezdve a sereggel együtt maradtunk s nagy csapatok mozgósítottak. Oszmánli törvény szerint az iszlám sereg felvértezve, pánczélban levén, a miri miránok, vezírek, vekilek és tanácsstagok valamennyien Buda síkságának *Kile*

¹⁾ Törökül: *ارجين* (*Erdsin*).

²⁾ *Erdsin* nevű török városalapítóról a mi történetünk nem szól.

³⁾ *حمزبک* a mai Érd helység.

*ovászi*¹⁾ nevű helyére csapatonként mentek, azalatt pedig Buda lakosságának apraja-nagyja a főszerdár fogadtatására kivonult s Budának 17.000 *kulja* is felfegyverkezve, csapatonként az üdvözlésre felállott s mind a 170 hirneves agájuk a nagyvezir kengyeléhez dörzsölte arczát, a többi katonaság pedig szokás szerint állva volt. Midőn a sereg ezen csapattal vonult előre, azalatt a Dunán ezer darab élelmi szer szállító hajó a kedvező idővel vitorlált és *filándera*²⁾ zászlóit kibontotta s teljes pompával jött. Mihelyest Buda, *Gürziliász* és *Barutkháne*³⁾ várak láthatókká lőnek, e várak az Isten prófétája zászlójának és a nagyvezirnek, Gürziliásztól kezdve azonnal akkora díszágyúzást és lövöldözést tettek, hogy az ég és föld fekete füstben volt. Ezen por közepette a várak fényt löveltek s bástyáik és lőréseik lófarkakkal (*tug*), zászlókkal, filándera lobogókkal díszítve s nehány száz ágyúval felékesítve valának.

Hálát adtam Allának, hogy Buda várát megláthattam s imádkoztam érte, hogy szándékom és kívánságom szerint megnézegethessem azt. *Harminczöt évi utazásom alatt ilyen magas várát még nem láttam.*

A nagyvezir seregével a Buda alatt levő *Kile* mezején fővezéri sátorába szállott s a várak ágyúzásaikkal az eget és földet megremegtették. Mi is Ibráhim pasa urunkkal a számunkra kirendelt irányban sátorainkkal letelepedtünk. En azonban gyalogszerrel azonnal Buda várának megszemléléséhez fogtam.

¹⁾ *Kile ovászi* vagyis *Kile* mezeje, síksága. *Kile ovászinak* (mérték mezeje) nevezték a törökök a Kelenföldet.

²⁾ *Filándera*, a flandra szóból törökösített szó és hosszú zászlót jelent, melynél a zászló lobogója majdnem oly hosszú, mint a nyele.

³⁾ *Gürziliász* és *Barutkháne* ismertetését lásd alább Buda leírásánál.

VI.

Budapest leírása.

A magyar főváros 1541-ben került török kézre s 1686. szeptember 2-ig török város volt. Buda ez idő alatt egészen keleti jellegű várossá alakult át, a hol csakis a régi királyaink idejéből fenmaradt házak és paloták, különösen Mátyás király nagyszerű építkezései emlékeztettek arra, hogy itt jövővény nép szállott mások örökébe.

Azok a régi látképek, melyek Buda és Pest várakról a török időkből fenmaradtak, a karcsu mináretek sokaságát tüntetik fel s mutatják a magyar fővárosnak azt a helyzetét, a mikor félhold kérkede szét városi tornyaitól.

A török uralom alatt álló Buda városáról nekünk egykorú magyar leírásunk nincs. A külföldi utazók közül is csak *Wratislaw báró*¹⁾ és *Brown E.*²⁾ emlékeznek meg Budáról egy-két szóval, de feljegyzéseik leírás számba nem jöhetnek, mert oly rövidék és felületesek, hogy megközelítőleg sem adnak hű képet a városról.

Budának a török uralom alá kerülése után csak azok a kevés sikerű hadműveletek ismeretesek történelmünkben, melyekben a császári seregek kísérleteztek Buda és Pest visszafoglalására, magának a fővárosnak állapotáról azonban leírásunk nincs. Mikor pedig 1686. Buda és Pest visszakerültek a törökök kezéből, az ostrom alatt úgyszólván egészen romba dőltek e városok és a kormos, meredező falak, szerteszét

¹⁾ Wratislaw báró 1591-ben járt Budán.

²⁾ Brown 1669-ben volt ott. Lásd Szamota i. m.

heverő romok éppen nem nyújthattak fogalmat a városok előbbi helyzetéről, még kevésbé arról az életről, mely falaik között honolt.

Salamon Ferencznek érdemes munkája ¹⁾ is csak a török foglалás idejéig terjedőleg írja le Budát és Pestet melyeknek történetére az 1541. évtől kezdve mély homály borul. Ezt a homályt eloszlatja most Evlia Cselebi leírása, mely elénk tárja a török uralom alatt álló Budát és Pestet úgy, miként ő azokat 1663-ban találta.

Evlia Cselebi leírásában kibontakozik előttünk a régi Buda mint egy mesebeli keleti város a maga tarka-barkaságával, összes épületeivel, mecseteivel, fürdőivel, erődítményeivel, hadi felszerelésével, közigazgatási és társadalmi berendezésével, iparával, kereskedelmével, szokásaival, népével, szóval a mindennapi nyüzsgő életével.

A török író által felemlített helyeknek, a várkapuk, bástyák, utcák, terek, mecsetek, paloták, nagyszámú fürdők s közutak mindegyikének topografiai meghatározását a mai napon már szinte lehetetlen biztosan megjelelni, mert a régi Buda és Pest várak helyén most egészen új, fényes, nagy fővárosunk áll, honnan a régi romok és nyomok eltűnedeztek.

Még csak azt említem fel, hogy Evlia Cselebi is Buda nevét törökösen mindig *Budin*, Pest nevét pedig *Peste* alakban írja. A fordításnál azonban nem a török, hanem a magyar elnevezést használok. A főváros egyes részeinek és környékének olyan török elnevezéseit, melyek egészen eltérnek a magyartól, meghagytam törökös alakjukban, de jegyzetekben mindenütt megmagyaráztam azok értelmét.

¹⁾ Salamon, Budapest története. Harmadik kötet. Budapest. 1878—1885.

I.

Magyarország szilárd erődítményű és erős bástyájú fővárosának vagyis Buda várának leírása.

A latin és magyar történetírók elbeszélése szerint ez a vár a próféta születése előtt 782 évvel épült. Végre az oszmánlik Anatolia határán feltűnván, az ellenségekkel folytonosan osztozkodtak s a dolog eljutott a szerencsés Szulejmán khán korszakáig. Mikor Szulejmán khán Belgrád várát elfoglalta, a magyarok minden erejüket összeszedve, Budát rendkívüli módon megerősítették s mindenfelől segítséget kérve, Buda őrizetére százezer katonát készenlétbe helyeztek. A 932. évben,¹⁾ mikor Szulejmán khán harmadik hadjárata volt s Mohács mezején *Lajos* magyar királyt megszalasztotta, Ibráhím pasa főszerdár *Kurbán-bájrám* harmadik napján²⁾ Buda várát körülfogta és a várbelieket megadásra kényszerítette. A kulcsokat hozzáikkal együtt a *Földvár* vára alatt tartózkodó Szulejmán khánhoz küldötte. Szulejmán khán, mihelyest ez esetet megtudta, sietve Buda alá jött s a város lakóainak kegyelmet adott és a vár elfoglalásával a kincstár őrzésére tizezer katonát rendelt ki.

A következő napon, midőn egy sereggel Budára bement, látta, hogy ez olyan vár, minőt még szem nem látott. Csársija és bazárja többszörös és tetszetős. Házaí művésziek és ragyogók. Utczái márvány-kövezetűek és tágasak. Azután a király palotájába ment s miután azt teljes hét órán át megnézegette így szólt: »*Ah! mi lenne, ha ez a palota a mi Isztambulunkban a Szeráj-burnun*³⁾ volna;« utána a király kincstárába ment s látta, hogy ott a temérdek kincsnek se szeri, se száma. Mindezen dolgoknak örvendő így szólt: »Fogadást

¹⁾ 1526. Kr. u.

²⁾ A *kurbán bájrám* ünnep mindig *Zil-hidse* hónap 10-én van. Az 1526. évben szeptember 17-re esett.

³⁾ *Szeráj-burnu* (palota-fok) Konstantinápolynak a tengerbe benyuló előrésze, melyen a régi szultáni palota, a Szeráj áll.

teszek Alláhnak, hogy ezen hadi zsákmányból Jeruzsálemben ¹⁾ és a fénylő Medinában egy-egy várat építtetek és Isztambulba vízvezető csatornákon vizet vezetek be.« Ezután a kincstárból kimenet egy festményt látott s kezébe vevén, a rajta levő írást lefordíttatta és a királynak a következő végrendeletéről értesült abból: »Ej! ismeretlen valaki! a ki utánam mint birtokos ide fogsz lépni, engemet az áldásból ne felejts ki s nevemért jóságos cselekedeteket tégy és tűzhelyemet ki ne oltsd! Fiamat *Jánost* királylyá tedd. Engemet és fiamat Székesfehérváron temess el. Sok várat foglalj el s légy oly tehetséges mint én, a ki az összes tudományokban híres és a század egyetlenje, *Lajos* király vagyok, *László* királynak a fia. Anyám *Gallia* királyának leánya *Anna asszony*.²⁾ Tűzhelyemet ki ne oltsd, hogy *Isza* (Jézus), Alláhnak a lelke se oltsa ki a te tűzhelyedet.« Szulejmán khán elbámult és Lajos királynak a mocsárban megtalált testét Székesfehérvárott eltemettetésén, föléje darútollakat és sólyomforgókat tűzetett. »Gyorsan hozzák ide a királyfit.« úgymond s mihelyt ezt megparancsolta, Lajos királynak felesége *Hemadia* ³⁾ nevű királyné csupa aranyos ruhába öltözködve eljött. Fejére azonban fekete gyászfátyolt öltött fel s maga elsárgult és elhervadt volt. Fiát Jánost jobbkeztől fogván, Szulejmán khánnak egész bátran így szólt: »Ennek az atyját megöletvén, a vagyont és a királyságot tőle elvenni nem mesterség. A királyok és császárok között abban áll a padisahság, hogy szegénynek és gazdagnak irgalmazzanak, az árvagyermeken és árvaleányokon könyörüljenek. Vedd tehát a saját földönfutó árvagyermekedet!« s ezt mondva a gyermeket Szulejmán khán előtt hagyta, maga pedig félreállott. Mikor Szulejmán khán ezt a fiatal gyermeket látta, könyörületessége felbúzdult s a gyermeket gallérjánál fogva jelképesen fiává fogadta és Buda királyságát neki adta, az anyját pedig, mivel királynak a leánya volt, a várban felügyelővé tette s a magyarok nagyjait is vezírekké tette. Az összes tanácsbeli férfiaknak ebben a belső várban nagy vendégséget adott s a hitharczosok örege-aprajának a rangjuknak megfelelően egy-egy díszköpönyeget

¹⁾ Törökül: قدس شريف.

²⁾ Törökül is így van: عنه آمنون (Anna asszon).

³⁾ Törökül: هاديّا (Hemadia). Ilyen nevű királyné nem volt Magyarországon. Az egész történet mint első tekintetre is feltűnik, ügyetlen összezavarása a személyeknek és eseményeknek. Az a történet, melyet itt Evlia leír, Szapolyai János feleségével, Izabellával és kis-korú gyermekével, János Zsigmonddal, történt.

adományozott; az elbocsátott és tényleg hivatalban levő emireknek, mir-i miránoknak magas hivatalokat ajándékozott. Mindezen eseményeket a boldogult atyám beszélte el.¹⁾

A vendégség után Szulejmán khán Lajos királynak kincseit hétezer bőrládába rakatta és sok hadi készletet, ritkaság tárgyakat, drágaköves trónokat, százakra menő drágaköves ablakredőnyöket és ajtókat, bronzból készült s bearanyozott fényes angyal-alakokat, a régi királyoknak bronzból készült szobrai s *jelenleg Isztambulban az Ája-Szofia dsámi mihrábjának jobb- és baloldalán levő fényes gyertyatartókat*²⁾ s több ezekhez hasonló tárgyat helyéből elvitetvén, hajókon Isztambulba küldötte. A szobrokat megtekintés végett az *Atmejdánon*³⁾ állították fel. Budának néhány báljemező ágyúját is Belgrád várába küldötték. A keresztények, zsidók, tudós emberek és *ráják* közül három-ezerig menő embert Isztambulba küldött s Galatában, Jedikuleben és Khászköjben lakást adtak nekik és letelepítették őket.⁴⁾ János király mellé Buda őrizetére huszezer katonát adván, a Duna hidján szerencsésen átkelt s Pest síkságán megállapodott és megpihent. Kemál-záde Ahmed efendi, Ebu-Szuud efendi és a költők szultánja Báki efendi⁵⁾ hadbíró tanácskoztak s hogy az ellenség a vár alá többé ne kíváncsozzék, a felső várat hetven-nyolczvan helyen felgyújtották és elpusztították. Még mostan is vannak romba dőlő házak.

Miután Szulejmán khán Isztambulba visszatért, az összes magyar királyok irigykedvén, így szóltak: »Szulejmán khán Budát egy kis gyermeknek adta s Magyarország kormányja egy asszony kezében maradt, a messiási nép ilyen napokra jutott-e?«; ilyféle beszélgetés járta közöttük. —

¹⁾ Mint az olvasó észreveheti, Evlia atyja ugyancsak összekusálta az eseményeket és személyeket. Bővebb helyreigazításokat tenni nem tartom szükségesnek, mert az olvasó maga is kiismeri magát és tudja, hogy hol és mikép kell helyreigazítani a török író elbeszélését.

²⁾ Ezeket a gyertyatartókat, melyekről Evlia itt említést tesz, az 1902. évben, konstantinápolyi időzésem alatt csakugyan megtaláltam az Ája-Szofia-ban. Lásd erre vonatkozólag a *Századok* 1902. évi VIII. füzetében megjelent közleményemet.

³⁾ Az *Atmejdán*-tér Konstantinápolyban van a régi Hippodrom helyén.

⁴⁾ A törökök száma megközelítőleg sem volt arányban a nagy hódításokkal, ezért idegen népelemeknek beolvasztásával növelték a régi szultánok alattvalóik számát.

⁵⁾ *Abdul Báki*, a törökök legnagyobb lírai költője (1526—1600). Báki életrajzát és költeményeinek német fordítását kiadta Hammer. Lásd Báki's, des grössten türkischen Lyriker's Diwán. Wien 1825.

Némelyiknek pedig az a vágya támadt: »Ah! ha én Lajos király feleségét Budán elvehetném.« Utoljára a királyok valamennyien János gyereket Budán ember számba vették, az engedelmességet megtagadták s a 943. esztendőben¹⁾ Buda várát hét oldalról körülzárolván, ostromolni kezdték. E közben Szigetvár bánja *Türk Szalendo*²⁾ nevű király egy embert küldött be izenettel s a Szulejmán khán által Jánosnak ajándékozott »korona« nevű *iszkenderi*³⁾ koronát kívánván, ezt izente: »Ha a koronát nekem adjátok, Buda alól eltávozom, máskülönben a földdel egyenlővé teszem.« Pozsony várának parancsnoka pedig a várban ostromolt Lajos feleségének titokban ezt izente: »Ha hozzám jössz, akkor Buda ostromával felhagyok és félreállok.« Szóval mindegyik valami gonosz szándékban volt s a várnak időt és pihenőt nem adva, egyre ostromolták.

Benn a várban a királyné erőtlen levén, az asszonyok híres ravaszságához folyamodott s az őt megkérő királyoknak és a koronát kívánóknak titokban izenetekeket küldött s az egyes királyoknak küldött levelében egy-egy hamis ígéretet irt: »Jézus és Mária anya⁴⁾ legyen bizonyságom, hozzád megyek s feleséged leszek. A koronát és trónt birtokoló független király lesz. De mig testvérem Erdélyből megérkezik, a várat ne ostromold, aknákat ne készíts és a vártól állj félre.« Ravaszul ilyen vigasztaló leveleket küldözött s e leveleknek a királyok hitelt adtak, s ki betegeskedését hozta fel ürügyül és színlelt betegséggel visszafordulván, a várat nem ostromolta, ki pedig azt mondá: »Álomlátásom volt. *Szent Miklós*⁵⁾ nem egyezik bele.« Némelyik pedig azt mondá: »Hadifelszerelésünk kevés.« Szóval mindegyik valami mentegetőzéssel és ürügygyel Buda ostromától elállott. Ki *O-Budán*, ki *Gürz-Elíasz* dombján, ki *Muháid* halmán állott meg. Egy király pedig *Érsek-réten*⁶⁾ megállapodva maradt. Másfelől pedig az okos és értelmes asszony ostromoltatását és zavarral teljes állapotát azonnal tudatta a boszniai vezírrrel, a

¹⁾ 1536. Kr. u.

²⁾ Törökül: *ترك سالندو* (Türk Szalendo) talán Török-Bálint nevének elferdítése.

³⁾ Törökben: *Korona nám táds-i iszkenderi* (Korona nevű iszkenderi korona) Iszkender = Nagy Sándor. A törökök regéi a magyar koronát is Nagy Sándorral hozták összeköttetésbe.

⁴⁾ Törökben: *Isza ve Merjem ana*.

⁵⁾ Törökben: *Iszvet Nikola* (szent Miklós), szláv nyelven van.

⁶⁾ Törökül: *اشك چایری* (érsek-csairi), *Érsek-rét*; a magyarok *Püspök-rétnek* nevezték.

rumili vezírrrel, s azután Szulejmán khánnal. »Padisáhom! — úgymond — pártfogoltad és hűséges szolgáltnak, János tiamnak kezéből Buda elvész. Jelenleg hét király ostromolja, siess Padisáhom! kegyelem! kegyelem!« E segélykérő levele a padisah kezébe jutott, csakhogy míg Szulejmán khán a budai harcra kijött, addig két hónap elmúlt. Amde a padisah vitézségének és gondoskodásának segélyét közbehozván, nagyon sietett. Másrészről pedig előbb már a várak környékének behódoltatására menő hadseregnek vezére, *Kászim pasa*, mikor Buda ostromoltatását meghallotta, háromezer janicsárral, háromezer saját katonájával és János királynak tizezer magyar katonájával *Pécsről* azonnal elindult s éjnek idején félelem és rettegés nélkül Budára bement, Buda lakossága így segítséghez és élelmiszerekhez jutott s a város egész lakossága új erőre kapott.

Reggel *Ferdinánd* király, német császár látja, hogy a várnak segítségére érkező szekerek Buda környékét ellepték s Buda várának bástyáira jelvényeket, zászlókat, lobogókat tűztek ki s a vár lőrésein török katonaság díszleleg. A várban az oszmanli és magyar katonaság azonnal felkészült, Jahja pasa-záde Mohammed szendrői bég, Khoszrev boszniai bég pedig a nagyvezír seregével és a rumili seregből negyvenezer válogatott katonával Buda alatt összegyülekeztek s egy szájjal *Alláht* mondva, előre indultak. Mikor a budai muszulmán harcosokkal János király serege is feltűnt, egyik sereg kívülről, a másik sereg a várból haladt előre s az ostromlókat közre fogván, törve-zuzva kit a Dunába kergettek, kit pedig lánczra verve elfogtak, Budát megszabadították s temérdek zsákmányt és foglyot vettek el.

Azután a segítségül jött sereg vezérei, Mohammed bég és Khoszrev bég, a Duna hidján keresztülmenvén, Pest várából ügyes és híres kalauzokat vettek maguk mellé s *Hatvan* ¹⁾, *Hollókó* ²⁾, *Buják*, *Szemendre* ³⁾, *Szécseny* ⁴⁾, *Gyarmat* ⁵⁾, *Drégely* ⁶⁾ várakat és a *Nyitra* ⁷⁾ folyón átmenve,

¹⁾ Törökül eltérő neve van egyik-másik városnak s azokat itt közlöm: خطوان (Khatvan).

²⁾ هولوكو (Holokó).

³⁾ سعنדרه (Szemendre), meghatározhatatlan hely.

⁴⁾ سچاق (Szecsak) = Szécseny.

⁵⁾ گرمات (Germat) = Balassa-Gyarmat.

⁶⁾ درگل (Dregel).

⁷⁾ نتره (Netra) = Nyitra.

Nógrád¹⁾ és Nyitra várakat, onnan visszafordulva, Ujvár és Komárom²⁾ várak alját összerázva megsztálták³⁾ s a negyvenedik napon igen sok zsákmánnyal *Dsigerdelen*⁴⁾ nevű várnál a Dunán hajókon keresztülmenvén, szerencsésen bementek *Esztergom*⁵⁾ várába. Abban az időben Esztergom János király alá tartozott. Azután a zsákmányt elosztván, a téli idő előtt hazájukba mentek.

A mint az iszlám sereg Buda alól elment, az őrségül kirendeltek valamennyien Buda királya, János mellett maradtak. A hercegek és Horvátország bégjei hétszázezer katonával és éppen hétszáz báljemez ágyúval Buda alá jöttek s az emberek szemeláttára ostromsánczokat ástak s Budára annyi ágyúgolyót lőttek, mintha az átok zápora hullott volna! János király ily állapotban negyven napi ostromot állott ki s látta, hogy már itt a téli idő és segítség sehonnan nem jön, és ha jönne is, későn jön. A várbeli iszlám őrsereggel tanácskozott s kényszerűségből a várnak bástyáira a megadás zászlóit kitűzték s kegyelemre János király és a többiek fegyveresen Budáról kivonultak s Pest várának hidján átmenvén, ipához, az erdélyi királyhoz ment s a zavaros állapotot az erdélyi érsekek által a boldogságos padisáhlal tudatta. Erdélyben kétszázezerig menő sereget kezdett gyűjteni. Mihelyt e szerencsétlen hír a szerencsés padisáhnak tudomására jutott, a sáhi *tugot*⁶⁾ a sáhi hadiszertár elé azonnal kitűzette s tavasszal az összes egyistenhívő csapatokkal a legnagyobb sietséggel Szófiába ment s Ferdinánd német császárnak egy *kapudsi* által ilyen tartalmú levelet küldött: »Ha férfi vagy, Lajos király módjára Mohács mezején vagy Buda alatt Kile mezején találkozzunk össze és ütközzünk meg.« Levelet írt és küldött az Erdélyországba menekült budai királynak, Jánosnak is, mondván: »Kétszázezer katonával jőjj a táboromba.« — A tatár khánhoz csizma ára fejében tizenkétezer arany ment s levelet küldött neki, mondván: »Kétszázezer katonával jőjj s Buda alatt csatlakozzál hozzám.«

Azután Szófiából a rumili vezír és a nagyvezír és

¹⁾ نوغراد (Nogradio).

²⁾ قومران (Komorán).

³⁾ Ez a furcsa török kifejezés (csalkalajarak elekden gecsirüp) azt jelenti: *kirabolták*.

⁴⁾ جیکردلن (Dsigerdelen), az Esztergom átellenében levő Párkány vára.

⁵⁾ استرغون (Isztergon).

⁶⁾ Tug, a lófark zászló.

dicső szerdár negyvenezer katonával az előcsapatot képezvén, megindultak. Nyomukban a szerencsés padisah, és a tizenegyedik napon a paradicsomkert-szerű Belgrádba értek, azután a nyolczadik napon Eszék várából negyven darab ágyut magukkal vivén, a tizenharmadik napon Mohács mezejére érkeztek. Szulejmán pártfogoltja *János király* kétszáz-ezer katonával az iszlám táborban megállapodott s azután a boldogságos padisah meglátogatására jöven, a szulejmáni sátor előtt gyalogosan volt s mihelyt a *sehinsáhi*¹⁾ felséget meglátta, nyolczszor a földig meghajolt és a szerencsés padisah boldogságos színe elé érkezvén, szegény János király a földre hajtotta le fejét és zokogó sírás között a padisah ruhájának szegélyét megcsókolta. Azután megparancsoltatott neki, hogy egy aranyos trónra üljön le, s némi beszélgetés után aranyos díszöltőnnyel megajándékoztatván, saját külön sátorába ment.

Ugyanazon napon kétszáz-ezer ellenségvadászó tatárral megérkezett a Dsengiz családból való *Szemiz (kövér) Moham-med Géraj* khán. Az előírt szabályok szerint ő is bement az Oszmán-ház tengernyi katonasága közé s midőn a császári sátorhoz érkezett, a győzelmes hadsereg szemléletétől őszi levél gyanánt remegett. Megérkezésekor Szulejmán khán régi szokás szerint felállott a khán előtt s összecsókolóztván vele, így szólt: »Isten hozott khán testvérem!«, s aranyozott, drágaköves trónra ültette le; némi beszélgetés után Szulejmán khán így szólt: »Khán testvérem! hozzád parancsom volt ugyan, de e síkságon ne telepedjél le, hanem menj s Budán belül Magyarországot pusztítsd s rombold.« Ezt mondva, a khánnak egy prémes köpönyeget és két arany-szövetű, értékes sáhi öltönyt adott, fejére pedig királyi *tugot* (diszforgó) tett fel s a khán mihelyt kijött, az indulásra a trombitát azonnal megfujván, *Káfirisztánba*²⁾ portyázásra ment; másfelől az időkor fölséges Szulejmánja³⁾ is a mohácsi mezőről azonnal megindulván, az ötödik napon tengernyi seregével Buda vára alatt állapodott meg és síkot, hegyet, követ a hadsereg lepett el egészen. Boldogult atyám beszélte, hogy valahányszor az idő alkonyodott, az állatokat a Dunára hajtották le itatni, s mi alatt valamennyi állat a szomját oltotta, a Duna folyónak alsó része, mely az iszlám tábor végénél volt, magasságából öt rőfnyire kevesbedett. Oly sok volt az állat.

¹⁾ *Sehinsáhi* = királyi. *Sehinsah* tulajdonkép annyit jelent: sáhok sáhja vagyis királyok királya.

²⁾ *Káfirisztán* = hitetlenek országa.

³⁾ Szulejmán annyit jelent Salamon. Itt a bibliai Salamonra történik czélzás.

A 936. évi *Mohárrem ül-háram* hó elején ¹⁾ a világ menedékhelyéül szolgáló padisah tengernyi hadseregével Buda alatt állapodott meg s az összes egyistenhívő csapatok esti időben a várat negyven felől körülzárolták s azon éjjel ostromsánczokba menvén, a *bájljemez* ágyukat alkalmas helyeken elhelyezték s *Mohárrem hó 4-ik* napján ²⁾ hajnalban az összes ágyúkat egy kanóczczal elsütötték s ezek néhány helyen a vár falain olyan réseket nyitottak, hogy kocsi befért volna rajtuk. Miközben minden oldalról előrehatoltak, a várban ostromlottak tudták, hogy ez a vár az oszmanliktól meg nem menekülhet, azért a vár bástyáira a megadást jelző fehér zászlókat feltűzték s valamennyien azt mondva: »Kegyelem! kegyelem! óh! Oszmán-ház padisahja!« kegyelemért könyörögtek. Kegyelemkérésük kedvezően fogadtatván, valamennyien podgyász nélkül és fegyvertelenül szemtelen lakásaikba távoztak. Csakhogy mikor a várból kimentek, akkor is árulást követtek el s néhány hitharczost a hegyekben vértanúvá tettek. Amde Isten rendelése volt az, hogy valaki mondta: »Hejh! vértanúvá teszik az embereket!«, a mire az egész sereg kivont karddal lévén, azonnal hetvenezer hitetlent villogó karddal vágtak le és semmi életet nem hagyván bennük, fejeiket legurították ³⁾. Ily módon Buda vára harmadszor is elfoglaltatott s őrizetére husz *oda* janicsárral együtt Elbaszán bégje, *Haszán bég* rendeltetett ki s királysága újra a korábban pártfogásba vett ⁴⁾ János királynak ajándékozott. A birodalom összes jóakarói így szóltak: »Padisahom! adományozd ezt a várat egyik vezírednek, hogy megmaradjon az alatt, míg az iszlám sereg más hódítással lesz elfoglalva.« Szulejmán khán pedig válaszolá: »A felséges Allah rendeletéből annak is meg lesz az ideje.«

Az iszlám sereg Budáról elindulván, Buda nyugoti részén, Ó-Buda ⁵⁾ földjén állapodott meg. Ezután a Bécs felé vezető útra léptek s hetven erős várat, mint Tata, Pápa, Palota, Veszprém, Csóka ⁶⁾, Csobáncza ⁷⁾, Szent-

¹⁾ 1529. szept. 4. Kr. u.

²⁾ 1529. szept. 7. Kr. u.

³⁾ A német őrseget, mely békében elvonulhatott volna, a *Püspök-réten* gyilkolták le a janicsárok azért a merényletért, melyet a török katonák ellen elkövettek.

⁴⁾ Törökül: *csirág efrukhteszi olán*, a mi szószerint annyit jelent: meggyújtott fáklyájú.

⁵⁾ Törökül: Eszki-Budin.

⁶⁾ Csóka vára Fehérmegyében volt.

⁷⁾ Törökül: *چونا بیچسه* (Csobanicssza). Csobáncza vára Buda környékén volt.

Márton¹⁾ s más ezekhez hasonló erős várakat és palánkákat elfoglaltak s a zordon tél közeledtével Bécs várát fogták körül. A hátulról jövő iszlám csapatok Győr²⁾ várát *fölégették* s ezért maradt rajta a *Jánik*³⁾ név. Ezután Szulejmán khán Bécs várát ostrom alá fogta, de az igen erős vár volt, a hideg és fagy pedig napról-napra zordonabb lett s a muszalmán harcosok a hó alatt maradtak, ezért végre a huszadik napon a várát otthagyták s bajjal, vesződséggel és nehézséggel a *győzelem nélküli Száfár* hóban⁴⁾ *Dsánkurtarán* nevű helyre jöttek s onnan Budára tértek vissza. Buda királya, János, a padisah kengyeléhez dörzsölte arczát s *khoszevi*⁵⁾ díszruhával tiszteltetett meg.

Ebben az örvendetes hadjáratban Esztergom várából az *iszkenderi koronát*⁶⁾ elvitték és János budai királynak ajándékozták s ekkor ő kétségen kívül álló király lett. — Mihelyt Szulejmán khán Pest előtt a Duna hidján keresztülment és abban a zordon télben *Kecskemét*⁷⁾ sikságára vonult s *Pétervárad*⁸⁾ hidján is keresztülmenvén, Konstantinápolyba érkezett: a németek Szulejmán khánnak Bécs vára alól győzelem nélkül való visszatérését hadserege gyöngeségének tulajdonították s ekkor három királylyal és tizenháromszor százezer katonával Buda vára ellen indultak.

János király kémei által híret vette, hogy Ferdinánd királylyal más három király Buda ellen fog jönni, mivel azonban *Iszkender koronája* a budai királynál volt, ezért más négy király engedelmes volt neki s ezek Buda alatt s benn a várban a harcra készen állottak. Ferdinand király Buda közelében *Kizil szakra* (Vörös mező) nevű helyre jöván, megállapodott, ámde János király Ferdinándot hirtelen elnyomta s lándsával és puskával annyira verte, hogy katonái podgyászukat és vagyonukat otthagya, többnyire megfutamodtak. Ferdinand nehézséggel Esztergom vára alá sietett, mivel azonban az ottani *érsekek* a várba be nem bocsátották, a Dunán keresztül menve, *Dsiger*⁹⁾ várában

¹⁾ سمارتین (Szemártin), Győr-Szent-Márton.

²⁾ کور (Gör).

³⁾ *Jánik*, magyarul: égett. Győr neve a törököknél *Jánik*.

⁴⁾ A török szöveg szójátékot csinálva, így mondja: *Száfár bizáfár* (*győzelem nélküli Száfár*). A 936. évi Száfár hó = 1529. szept.

⁵⁾ Khoszevi = királyi.

⁶⁾ Iszkenderi = sándori. Nagy Sándorra való célzás.

⁷⁾ ككسميت (Kedskemet).

⁸⁾ Törökül: Varadin.

⁹⁾ *Dsiger* annyit jelent, *máj*. Dsigernek nevezték a törökök Esztergom átelében *Párkányt*.

egy kissé megpihenteté máját¹⁾. János király sok kincsel és zsákmánynyal Buda várába jött s az elfoglalt hadizsákmány értékeesebbjeit a magára vállalt adóval együtt Szulejmán khánnak mind ajándékol küldötte s Buda várában igazságos kormányzást és az összes *rájákkal* szemben barátságos bánásmódot tanusítván, a vár jólétére fordította gondjait és Szulejmán khán oltalma alatt *független király lett*.

A 948. esztendőben²⁾ esztendőben János király Budán nyugodtan lévén, egyik éjjel meghalt. Az ott őrizetre kirendelt elbaszáni bég és a szegbán-basi negyven *oda* janicsárral összes vagyonát és kincseit birtokukba vették s a Portára³⁾ megizenték, mondván: »A király meghalt!« E közben János király halálának hírért vették a bécsi király: *Ferdinánd*, a német császár *Károly* és a cseh császár⁴⁾ *Vibkos*. »Buda király nélkül egy asszony kezében maradt«, ugymond s fejüket újra felemelve mondák: »Rajta! mielőtt az oszmánlik megérkeznek, mielőtt a törökök kezébe kerülne!« S négyszázezer emberrel sietve Buda alá jöttek és hetven helyen a várnak ágyukat szegeztek s Gürz-Eliászról, Muhaddia dombjáról lövetni kezdték azt.

Amde az elhunyt király felesége és anyja, továbbá a szegbán-basi és Elbaszán bégje a várból kötélhágcsókon embereket menesztettek le s vízi utakon a Dunán száz fiatal embert küldöttek el, a kik által a hír a Portára, Bosznia és Rumilibe megérkezett. A kiküldött kém a rumili sereggel Eszéken, a nagyvezírral Belgrádon találkozott. A boldogságos padisah is épen midőn Edirnében tartózkodott, idejekorán értesült a dologról. Mikor Buda ostromlatásának hírért vette, éjjel-nappal sietve jött. A huszadik napon a boszniai, rumili csapatok és a nagyvezír csapatai Buda alá értek s ott megállapodtak.

A Budán ostromlottak már a legnagyobb fokú zavarban voltak, mivel az ágyúk rombolásaitól a bástyák megrepedeztek s a falakon olyan pusztítások és nyílások voltak, hogy kocsi bemehetett volna azokon. Mikor a nagyvezír megérkezését látták, újra megörültek s a vár rongált helyeit törmelékkel kitöltötték s az ellenségre szemet sem hunyorítottak. A várat ostromló királyok, mikor az iszlám seregnek Buda alá érkezését és letelepedését látták, egy helyre gyülekeztek és rohamot intéztek. Mi alatt összekeveredve

¹⁾ Szójáték a Dsiger (máj) és kebed (máj) között.

²⁾ 1541. Kr. u.

³⁾ Törökül: *Der-i devlet* = a birodalom kapuja.

⁴⁾ Törökül: *چه چاساری و بیقوش* (cseh császári Vibkos).

nagy harc volt, az alatt a király katonasága a várbeli iszlám katonasággal együtt kijött a várból s a királyok ostromsánczait elfoglalta, az összes hadi felszerelést, az ágyúkat egy szempillantás alatt a várba vitte. Azután az ellenséget hátulról karddal kezdték támadni. Az ellenség látta, hogy két sereg között marad s a csatatéren ágyúval megfogott majomná változván át, színlelt futással az ostromsánczok felé akart harczba menni. Ámde a nagyvezír erősen állott s olyan harczot vívott, hogy arról regélnek. Mivel azonban az ellenségnek vége-hossza nem volt, néhányszor ő is aggódó arcot mutatott.

A nagyvezír minden erejét összeszedve, az ellenséget ezrenként verte le a földre s ő felségének, a khalifaság birtokosának, a világot megvilágító napnak példájára ötven-ezer válogatott katonával eme rettenetes ütközetben utolérvén őket, az ellenséget erőtlenné és tehetatlenné tette.

Az ellenség látta, hogy a hadsereg ellene jön, azért félelem és rettegés fogta el s a hegyekbe és mezőkre szerteszét kezdett futni. Negyvenezeren kétségbeesve, lovaikkal s lótarakó szőnyegekkel a Dunába vetették magukat, az iszlám sereg pedig a vízben úszó ellenségre jégeső gyanánt hullatta a golyót.

Néhány ezer menekülő az Ó-Budán levő hajókra ment s minden hajóra többen mentek, mint a mennyit azok elbirtak és midőn ők a nyílt vízre értek, a parton maradt lovat, sártort, lándsákat, kincset a katonaság zsákmányul elvette. Mivel pedig hajóikkal nem tudtak felfelé menni, az átelleni Pest és Vác¹⁾ várak felől s egyben Ó-Buda felől is vékony hosszú puskáikkal a csónakokban és sajkákban levő menekülőkre a halál golyóit szórták. Az evezőlapát forgatására senki sem mutatkozhatott, s midőn a hajók a Duna partjára jöttek, az iszlám sereg az ellenséget megkötözte s mintegy huszezret foglyul ejtett.

Szulejmán khán a foglyokat hozó hitharczosoknak ajándékokat adott és ők tizenkét nap alatt a hegyeket mind átkutatták. Többeknek fejére tollforgókat és darutollakat tűzött fel, azokat pedig, kik vitézséget tanúsítottak, *tímárokkal* és *ziámetokkal* ajándékozta meg.

Ily módon a 948. évi *Rebi-ül-ákhir* hó 29. napján²⁾ Buda várát az ostrom alól felszabadították s az iszlám sereg a javításhoz és kiigazításhoz fogott és igen erős várrá tette azt.

¹⁾ (Vács).

²⁾ 1541. augusztus 23.

Szulejmán khán Budát negyedszer is megszabadította a veszedelemtől s hogy máskor az iszlám seregnek Buda segítségére való jövetelében ilyen nagy baja és gondja ne legyen, elhatározta, hogy Buda várát egy értelmes vezírnek átadja.

Tanácskozás után az elhalt király holttestét *Kizil-szeráj*¹⁾ templomából kihozatván, Székesfehérvárra küldötte. Azután *divánt*²⁾ tartván, a király anyját és feleségét *Izabıla asszon*³⁾ nevű asszonyt és fiát *Zsigmond János*⁴⁾ nevű három esztendőös kis gyermeket a császári tanácsba hozatta.

A király feleségéhez így szólt: »A te királyod János az én pártfogoltam és jelképesen fiam volt. Ez a kis gyermek is az én pártfogoltam és fiam legyen. Ennek a fiúnak Erdélyország királyságát adományozom. Te az ő anyja és Erdély királyának leánya vagy. Atyád jelenleg Erdélyben király, de mivel öreg és roskatag ember, az országot nem tudja féken tartani. Te fiadnak helyettese és a tartomány főfelügyelője légy. Erdély adóját évenként megküldd és anyósodat is magaddal vivén, Erdélybe menj.«

Miután az asszonynak e tanácsokat adta, a fiúnak egy drágaköves tollforgót, egy aranyos széket, egy drágaköves buzogányt és egy tarka sátort ajándékozott, a királyné fejére pedig drágaköves koronát és anyósára aranyos díszruhát adatott fel és monda: »Menj, Allah tegye dolgodat könnyűvé!«

Az asszony erre így szólt: »Padisáhom! A te pártfogoltad, az én fiam még kicsiny; Erdélybe egyedül nem mehet be. Fiam ilyen magadféle nagyhirű padisáhnak pártfogoltja, a budai királynak fia s jelenleg erdélyi király is. Adj tehát nekünk negyven-ötvenezer katonát, a kik fiamat pompával és dicsőséggel vigyék be Erdélyországba.«

Szulejmán khán az asszonynak eme szép szavait hallván, Készim pasát az egész rumili hadsereggel kirendelte, hogy a királyt Erdélybe bevigye s az asszony gondolkodását helyeslén, díszruhákat adatott rá s a »*János királyné*«⁵⁾ nevet adta neki.

¹⁾ *Kizil szeráj* (piros palota). A törökök a budai királyi palotát *kizil szeráj* vagy *kizil elma szeráji* (piros alma palotája) néven említik. Az okát alább mondom meg.

²⁾ *Diván* = államtanács.

³⁾ Törökül: *ازابيله اصون* (Izabıla asszon), Izabella királyné.

⁴⁾ Törökül írva: *زديغمون يانوش* (Zsigmon János).

⁵⁾ Törökül: *قراليجه يانوش* (Királicsa János).

Mihelyt a királyné Erdélybe indult, Szulejmán khán most már Buda birtokosa lett s az ulemákat, imámokat, és a müezzineket a bástyákra küldötte fel s az összes hit-harcosok a mohammedi szózatot¹⁾ elkiáltották, utána pedig hét üteg ágyuval és hét üteg puskával diszlővést tettek s a dörgés az eget és földet megrázkódtatta. Hét nap és hét éjjelen át tartó hódítási ünnepélyt rendeztek.

Valamennyi templomot kitisztították; a *mihrábokut*²⁾ *Mekka*-felé³⁾ fordították s meglett a *mihráb* és *mimber*⁴⁾ Az első szent *khutbet*⁵⁾ a császári imám, Ebu-Szuud efendi tanítványai közül való Nurallah efendi énekelte el, az imámi tisztséget pedig Ebu-Szuud efendi teljesítette, a ki akkor *kádi-ászker* (hadbíró) volt s a győzelmi imádság így a dsámiban elvégeztetett.

Atyám elbeszélése szerint az iszlám sereg azon a pén-
teken oly nagy számú volt, hogy nemcsak a várat töltötte meg, hanem kívül is egy órányira terjedő helyen a hegyekben és szőlőkben egész *Gül-baba* halmáig mind sokaság volt. Első ízben *Gül-baba* adta itt ki lelkét s Szulejmán khán az imádságra már felkészülődve levén, Ebu-Szuud efendi azonnal elvégezte fölötte az imádságot és Buda földjébe eltemették őt. *Gül-baba* a bektási szegények közül való volt s Fátih⁶⁾, Bajazid, Szelim és Szulejmán khánokkal valamennyi harcban jelen volt. *Gül-baba* a próféta családjából való volt; Allah szentelje meg sírját!

Azon pénteki napon Szulejmán khán saját kezdeményezéséből egy vezírt rendelt ki, hogy Buda kormányzója legyen. Így történt ez: Azon áldott napon Szulejmán pasa bagdádi vezírt maga elé hivatván, fejére sólyomforgót tűzött s hármassal díszöltönyt vétetvén fel vele, így szólt: »Három *tuggal*⁷⁾ főszerdárom és jeles *müsim*⁸⁾ vagy. Egészen Isz-

¹⁾ Többször is előfordul ez a kifejezés: *كلانك محمدی*, melyet mohammedi szózatnak fordítottam. A *gülbenk* abból áll, hogy ismételtén az Allah, Allah nevet elkiáltják.

²⁾ Mihráb, az előimádkozó helye a dsámiban. Itt az író arról szól, hogy Szulejmán a budai templomokat mecsetekké alakította át.

³⁾ Törökben: *Mekka mükerrime* = a kegyes Mekka.

⁴⁾ *Mimber*, keskeny szószék a mecsetekben, honnan a pénteki imádságot, a *khutbet*, mondja elő az imám.

⁵⁾ *Khutbe*, az uralkodóért való pénteki imádság.

⁶⁾ *Fátih* = hódító, Mohammed szultánnak, Konstantinápoly meghódítójának melléknéve.

⁷⁾ *Tug*, lófarkból készült jelvény, melyet díszmenetkor a pasák előtt hordoztak.

⁸⁾ *Müsim*, udvari tanácsos.

tambulig menve a *Rum*¹⁾ tartomány valamennyi hivatalnoka a te előterjesztésedre lesz kinevezve s valamennyi *mír-i mirán* parancsod alatt álljon. Sőt ha Isztambulban a *jedikulei*²⁾ parancsnokság megüresedik, az is előterjesztésedre legyen kinevezve. Allah legyen hozzánk irgalmas! valamikor ellenség jön ellened, ostromoltatásodról egy futárral küldj nekem ízenetet s katonáim parancsodra azonnal jöjjenek. Sőt gyermekeimnek és utódaimnak, a vezíreknek és előkelőknek, valamennyinek adott végrendeletem a következő: »Eme rendszabályomat senki meg ne változtassa, mert Buda várának elfoglalása sok fáradságomba került, Budáért hatszázezer mohammedán ember lett vértanuvá s eme tiszta földet a vértanuk vérével töltöttem el. Buda erős vár lévén a királyok vágyódásának tárgya és Magyarország fővárosa; e várat Allahnak ajánlottam és Szulejmán pasát Buda főfelügyelőjévé és királyi helytartóvá neveztem ki. Pasám éber örkődésszel legyen a *ráják* pártfogója s mindenkivel szépen bánjék, harcosaimnak kedvében járjon, Buda várának lakói előnyre és megélhetésre találjanak.« S teljes egy óráig jó tanácsokat mondván, a szulejmáni *tugrával* díszített sáhi okmányt Szulejmán pasa kezébe adva így szólt: »Örködés alatt és gondozásban legyen s *Gül-baba* lévén Buda őrzője, az ő gondoskodása ügyeljen fel rá!«, s ez óhajásra egy *Fátihá*³⁾ imádkoztak el. Nyomban egy *Kháireddin efendi* nevű hasonlíthatatlan erényes embert ötszáz *ákce* fizetéssel főbírói hivatalra nevezett ki, a *szegbán-básit*⁴⁾ hatezer janicsár agájává tette s ötvenegy *dsemáet*⁵⁾ *oda-basiját*⁶⁾ budai parancsnokká nevezte ki; összesen negyvennyolcz vár-agát rendelvén ki, tízenkétezer várórségi katonát és tízenkétezer *timár* és *ziámet* katonaságot állapított meg. Buda várának minden hiányos és rongált helyét, felszerelését és egyéb keltekeit kiigazíttatta s hogy teljes és tökéletes legyen, *topkháne-jában*⁷⁾ ezerhatvan darab ágyú hever. Szóval Szulejmán khán

¹⁾ *Rum*, annyi mint római föld. Rumnak nevezték a törökök az európai Törökországot.

²⁾ *Jedikule* = Héttorony. Konstantinápolynak egyik városrésze, melyben a híres *Jedikule* vár van.

³⁾ *Fátihá*, a Korán első fejezete.

⁴⁾ *Szegbán-basi*, a janicsárok egyik hadosztályának parancsnoka.

⁵⁾ *Dsemáet*, a janicsár sereg dsemáetokra (csoport) volt felosztva.

⁶⁾ *Oda-basi*, századparancsnok a janicsároknál.

⁷⁾ Törökben ez a szó van: *Topkháne*, mely ágyú-raktárt, ágyú-öntő-műhelyt s arzenált is jelent. Topkhánenek nevezték a régi időben a tüzerek állomáshelyét is.

e várnak dolgát elvégezvén, a 948. évi *Sábán hó 8-ik* napján ¹⁾ székhelyére visszatért.

Budára vonatkozó eme részletes dolgokat mind atyamtól hallottam s kivonatosan összefoglaltam, mivel a történelmek ezek mindegyikét alapos részletezéssel le nem írták. Eme harcokban jelen volt atyám, a magas Portának fő ékszerése, Dervis Mohammed Zilli, a ki Kara Áhmednek fia, ez pedig Kara Musztafának, ez meg Javuz Erin Adsa Jákubnak, ez meg Germián-záde Jákub bégnek fia volt, a ki a törökök törökjének Khodsa Áhmed Jeszsinak leszármazottjai közül való. Allah tegye valamennyinek sírját a paradicsom kertjévé!

Most tehát célunkhoz érvén, Buda várát amiként láttuk leírjuk.

II.

Buda várának tisztviselői.

A 1073. évben a *tugrarajzoló* ²⁾, három *tugos* ³⁾ vezír, Iszmáil pasa a kormányzó, a kinek Szulejmán szabályrendelete szerint 880,000 ákcse jövedelme van. A dsebelikkel ⁴⁾ együtt négyezer katonát kell élelmeznie. Évenként igazság szerint kétszáz *kisze* ⁵⁾ vagyona van, de a bírságpénzekkel és ingyen ajándékokkal háromszáz *kiszét* is szerez, azonban igazságosan, mert a *Kizil szeráj* (veres palota) falára Szulejmán szultán saját írásával írta:

Hitharczosok lakóhelye ez, bégem itt más nem lesz;

Itt a zsarnokoskodónak jó vége nem lesz.

Ez alá pedig ezt a szent *hádísz* ⁶⁾ vették: »Egy órai igazság többet ér, mint hetven évi imádság.« ⁷⁾ A kincstári *defterdár* jövedelme 10,553 ákcse. A *ziámet* ketkhudának jövedelme 10,324 ákcse. A *timár* defterdár ketkhudának jövedelme 12,899 ákcse. Van *defter emünje* (számadás vizs-

¹⁾ 1541. november 27. Kr. u.

²⁾ *Tugrás* vagyis *tugra rajzoló*, törökül *tugrakes*. Iszmáil pasa fiatal korában *tugrarajzoló* volt a kancelláriában, innen a mellékeve.

³⁾ Tug, lófark-zászló.

⁴⁾ *Dsebeli*, a *ziámet*- és *timárbirtokosok* által birtokuk arányában kiállított katonaság.

⁵⁾ *Kisze*, erszény. Egy *kisze* = 500 piaszter.

⁶⁾ *Hádísz* = traditio, hagyomány.

⁷⁾ Ezt a mondatot arabul írta Evlia.

gáló), *defter ketkhuđája* (számadási megbízott), *csaus eminjé* (csausok felügyelője), *csausok ketkhuđája*, *csausok ırnokja*, *gedikli defter kışedârja* (pénztáros), *târikhdsi efendije* (történetíró), *mâhlul kjâtibja*,¹⁾ *ruznâmedsije* (naplóíró), *muhâszibedsije* (mérték felügyelő), *vâr tezkeredsije* (várparancsnoki titkár), *nisândsija* (tanácsjegyző), *mukataâdsija* (vám- és adófelügyelő), *sehir-eminje* (városfelügyelő), *gömrük-eminje* (vámfelügyelő), *müfettis efendije* (alapítványi felügyelő), *sehir ketkhuđája* (városi ügyvivő), a várak *joklamâdsija* (az épületek felügyelője). A budai *ejâletben* 287 *ziâmet-birtokos* és 1391 *timâr-birtokos* van. *Alajbégje*, *cseri-basija*, *jüz-basija* van, továbbá *âzsker szürüdsik*²⁾ és *kirk agaságok* vannak.³⁾ A *ziâmet*- és *timâr-birtokosok*nak háromezer âkce után kiállított egy-egy *dsebelijeivel* összesen tízenkétezer válogatott, felfegyverkezett katonája van.

A *budai ejâlet szandsákjai*. Buda-, Szerém-, Szendrő-, Szegszárd-, Simontornya-, Székesfehérvár-, Esztergom szandsákja.⁴⁾ Nógrád szandsákja jelenleg a magyarok kezén van, de falvai és katonasága az oszmánok kezébe jutottak. Eme szandsákokban tízenkétezer felfegyverzett katona készen áll s egy jekre Buda segítségére jön.

Budával határos vilâjetek. Szabályrendelet még, hogy eme szandsákokon kívül az egri-, váradi-, temesvári-, boszniai-, kanizsai *ejâletekben* levő huszonhatezer kiváló harcos mind Buda őrizetére jöjjön s *Kîle*⁵⁾ mezején nyolcz hónapig örködjék. Bácska és Alacska *vilâjete*kéből tízezer katonának kötelessége Buda segítségére jönni. Az említett *ejâletekben* ha valakit hivatalból letesznek és elbocsájtanak, a szandsákbégségeket a budai vezír adományozza embereinek a dicsőséges tigrával.

A *törvénybirákra* áttérve: Ötszáz *âkcesére* menő bíróság ez. Van a Portáról jött aranyhimzéses sapkájú *muhzir-basija*⁶⁾, a csausok osztályából *ketkhuđája*, a janicsárok osztályából

¹⁾ *Mâhlul kjâtib*, a hagyatékok ügyeivel foglalkozó hivatalnok, leltározó.

²⁾ *Âzsker szürüdsi*, hadnagyi rangban levő tiszt.

³⁾ *Kirk aga*, annyit jelent: negyven aga. A *kirk agák*, kisebb rendű tisztek voltak.

⁴⁾ A budai *ejâlet* vagyis beglerbégség szandsákjait Evlia itt nem sorolja fel mind, mert az említetteken kívül ekkor még a pécsi és mohácsi szandsákok is a budai *ejâletbe* tartoztak. Lásd Evlia: *Sziáhátnâmeszi* I. köt. 180. lap.

⁵⁾ *Kîle* mezeje. a mai Vérmező.

⁶⁾ *Muhzir basi*, *muhzir* eredetileg törvényszolga volt, ki a vádlottat elővezette. A *muhzirek* utóbb közvádó szerepet vittek.

csokadárja,¹⁾ ennek száz alantas közege, *báb-náibja* ²⁾, *muh-teszib-náibja* ³⁾, a városon belül két *náibja* ⁴⁾ és hét külső *náibja*, kik a nyilvánosság előtt tárgyalják a panaszokat. Főbírájának, évenként igazságos úton minden pör után huszonnégy ákcsot számítva, tízezer piaszter jövedelme van. Összesen van huszonegy törvényszéki járás (*kuza*) és 1060 falu. A budai ejäletben háromszázhatvan vár és palánka van. A tíz szand-sák földjén 3900 virágzó és művelt falu van; a bennük lakó keresztények a budai szandsáknak adóznak. Az ejäletben 600,053 adófizetésre kötelezett rája van. Keleti oldalon van Pest. *Győr váráig* menve a budai határ hosszúsága keletről nyugatra 47 *konak*,⁵⁾ *Győr vára* az alamán (német) határnak kezdete. Déli oldalról 50 *konakra* a *Száva* és *Bojána* ⁶⁾ folyókig menve a boszniai ejälettel határos. Dél-nyugaton a 40 *konakra* levő Kanizsa közelében és a Mura ⁷⁾ folyó partján *Zerin-ogluval* ⁸⁾ határos. Nyugaton *Palota* és *Csókakó* várak közelében a német *vilájetekkel* szomszédos. Északon 2 *konakra* a mi Esztergom várunk van a Duna partján, a túlsó oldal már Felső-Magyarország. Észak-keleten ⁹⁾, három *konakon* túl, az egri vilájettel és keleten három *konakon* túl a Tisza folyó partján levő Szeged vára közelében, a temesvári ejälettel határos.

A budai ejälet igen terjedelmes és *mukátuádsijának* számadásában foglalt feljegyzés szerint a budai katonák fizetése évenként 4060 *kisze*. Van sejk-ül-iszlámja, nakib-ül-esráfja, müfettis efendije, kapu-kulja, janicsár parancsnoka (*dizdár*), lovassági ketkhudája, három hadosztály (*oda*) kapu-kuljának parancsoló *turnádsi-basija* ¹⁰⁾, a *dsebedsik* ¹¹⁾

¹⁾ *Csokadár*, tulajdonkép annyit jelent posztó viselő. A csokadárok a törvényszéki ítéletek végrehajtói voltak s posztóruhájokról nevezték el őket.

²⁾ *Báb-náib*, szó szerint: kapu bíró. Helyettes bírák voltak a náibok.

³⁾ *Muh-teszib-náib*, adás-vevési pörökben bíráskodott.

⁴⁾ *Náib*, jelent helytartót, helyettes bírót.

⁵⁾ *Konak*, török távolságjelzés. Lásd fennebb.

⁶⁾ *بويانا* (Bojána), a Száva valamelyik mellékfolyója, talán a Bossut.

⁷⁾ Törökül: *موراوا*.

⁸⁾ *Zerin-oglu* = Zrinyi.

⁹⁾ Törökül az a szó van: *چيراز*, ami északi szelet jelent.

¹⁰⁾ *Turnádsi basi*, a janicsárok törzskarának egyik tagja. *Turna* annyit jelent daru. A turnadsik eleinte udvari vadászok voltak.

¹¹⁾ *Dsebedsi*, fegyverkovács, fegyvergondozó, vértés katona.

agája, *jerli janicsár*¹⁾ *agája*; van 60 *fő-csorbadsija*²⁾. A janicsárok különféle színű posztó-dolmányt és aranyhimzésű sapkát viselnek. A főuton porcelánhoz hasonlóan festett szobák vannak s hogy mutatósabbak legyenek, igen nagy gondtal vannak lepadlózva. Rendőrfőnöke (*ászász basi*), *jerli szubasija*³⁾, csaus agája, 3000 diván-csaus, kik aranyfonállal átszőtt, drágaköves szegélyű sapkát viselnek fejükön, főhadsegédje (*szág-kol-agaszi*), al-hadsegédje (*szol-kol-agaszi*), *jerli topcsi basija*⁴⁾, *dsebedsi agája*, *kumbaradsi-basija*⁵⁾, löporfelügyelője (*bárutcsi basi*), *mühimmát basija*⁶⁾, főépítőmestere (*mimár basi*), ágyúöntő főnöke (*top döküdsi basi*), a vár zenekarának főnöke (*kala mehter basiszi*) van benne. Egyik főtisztje a Duna hajóhadának parancsnoka (*kapudán*), a kinek külön zászlója, lobogója és tugja van; ötvenkét hadihajón 2000 matrózkatonája (*kapudán-kul*) van s a Dunán Bandsa, Prága és Belgrádig menve kormányoz s az ellenségnek a rablást nem engedi meg. Kiváló hajóhad parancsnokság.

Egyik *főtisztje* muhteszib aga, aki az összes mesteremberek felügyelője. Egyik főtisztje vámfelügyelő, a ki a jövő-menők árúczikkei után vásári vámot vesz. A portyázó főnök (*csetebasi*) zavargás idején háromszáz emberrel az ellenség országába megy s onnan nyelvet és foglyot hoz; dolgát érti. A fő-iszkábás a hajóhad parancsnokával együtt a hajókat iszkábálja.

A vár *földjének alakja*. A Duna nyugoti partján, magas halmon, sziklák fölött keletről nyugotra terülve fekszik a vár, melyet a német királyok egyike építtetett. Gülbaba helyéről nézve mondulának látszik, de ha Gürz-Eliászbaba⁷⁾ hegyéről nézzük, úgy tűnik fel, mintha oszmán gályahajó volna. A *Kizil hiszár*⁸⁾ mintha a gályának magas hajófara volna. A vár közepén levő csársi két oldalán a boltok olyanok, mint a gályá jobb- és baloldalán a karikák.

¹⁾ *Jerli janicsár* (földi janicsár), a városokban állandóan elhelyezett janicsár csapat.

²⁾ *Csorbadsi*, egy-egy oda vagyis hadosztály janicsárnak parancsnoka.

³⁾ *Jerli szubasi*, katonai rendőrtiszt volt, aki a büntetőpénzeket behajtotta.

⁴⁾ *Jerli topcsi basi*, a tüzérség főparancsnoka.

⁵⁾ *Kumbaradsi basi*, a kumbara ágyuknak felügyelője. A kumbara, mitrailleuse-féle ágyú volt.

⁶⁾ *Mühimmát basi*, a különféle tábori készleteknek, sátraknak, fejszéknek, köteleknek gondozója.

⁷⁾ *Gürz-Eliász-hegy*, a Gellérthegy.

⁸⁾ *Kizil hiszár* (veres palota), a budai királyi palota.

a középen levő nagy út a gálya fejénél levő összekötő gerenda. Uláma pasa tornya az oromzat-felé a gálya kormányive gyanánt áll. Szóval, semmi különbség nincs.

Körülete tízezer lépés; a *Kizil szerajtól* (veres palota) az *Ova-kapuig* kettős, vastag és erős fal van, a többi helyeken egyszeres fal van. De oly tömött és erős építkezési fal, hogy fölötte két kocsi egymás mellett elmehet és lovakkal (dsiridet¹⁾) lehet játszani; e szegénynek a lépéseivel mérve ötvenhat láb széles; erős építkezés ez. A vár nyugoti oldala meredek, dombos föld, ezért árka nincs és nem is lehetséges, mivel ez az oldala csupa vágott magas kősziklákon van. A *Bécsi-kapun* kívül azonban ezer lépésnyi helyen széles és mély, vágott kőszikla-árok van. A *középső vár* körülete körülbelül ezer lépés. Talán összesen kilenczven darab meredek, szép tornya van, melyek mindegyikének más-másféle neve van és külön őrei vannak. S ugyancsak e *középső várban*, az említett tornyok között, a szükséges helyeken összesen tizenhét nagy bástya van, melyek mindegyikére ezer ember fér. *At-mejdán*²⁾ nagyságú térre nyíló tágas bástyái vannak, melyek mindegyike egy-egy védőgát. Mindegyike egy-egy mérnöki munka s a néhai építőmester ezeknek sziklaköveibe olyan *ferhádi*³⁾ fejszét vágott s olyan falakat készített, hogy a korunkbeli építőmesterek a fejszével így bánni nem tudnak. Csínosságban és tiszta munkában egyik toronynak és bástyának sincs párja, azonkívül a *sirini*⁴⁾ mester a végsőre is gondolt, hogy ha e vár még egyszer ostromoltatnék, az ágyúgolyók ütésétől a falak meg ne repedjenek s e végett az összes bástyák falait teknősbéka háta gyanánt belül görbére csinálta s így ha ágyúgolyó jön, az lecsúszik s ugrálva tovább megy, de a falba nem hatol.

Az oszmán vezírek e bástyák mindegyikét egy-egy munkával díszítették. Ali pasa bástyája kettős. Karakas pasa, Báli pasa, Szulejmán pasa, Szári Kenán pasa, Sziavus pasa, Kara Murád pasa bástyái mind különféle módon épített erős bástyák. Mindegyiken tíz-tizenöt, hétfejtű sárkányhoz hasonló, vörös posztós *csul tutmaz*, *kundak tutmaz*, *báljemez*, *ámán vermez*⁵⁾ ágyú van. Minden pénteken zász-

¹⁾ *Dsirid*, a török lovasság hadi játéka, mely gerely dobásokból áll.

²⁾ *At-mejdán-tér* Sztambulban, a régi Hippodrom.

³⁾ *Ferhád*, a keleti regék egyik kedvelt alakja, Sirin kedvese. Khosrev elszakítani akarta őt Sirintől, azért a sziklák között nagy építési munkákat bízott rá. Átvitt értelemben építő mestert jelent.

⁴⁾ *Sirin*, Ferhád kedvese.

⁵⁾ Régi török ágyú elnevezések.

lőkat, lobogókat tűznek e bástyákra s mindegyiknek az őrei imádkozva a *mohammedi gülbenket* éneklik. Minden bástyának a föld mélyében levő alapja szikla fölött van s az alapok alja üres. Mind ilyen üreges alapok vannak, hogy ostrom idején aknával ne lehessen hozzájuk férni. Némely utcákon ágyúk vannak szerteszét. Eme középső vár valamennyi bástyája fehér, mint a gyöngy s azért fehér és szép vár.

A *Középső vár* (Orta hiszár) *kapui*. Összesen hét új és erős vaskapuja van. Elsőben déli irányban van az *Ova-kapu* ¹⁾, mely hármass vaskapu, meredek, girbe-görbe úttal. Mind-egyik kapu két oldalán nagy *báljemez*, *zorina durulmaz* ²⁾ ágyúk vannak. E kapuk között a különféle fegyverek, hadi eszközök és örök mind készen állanak, a kanócok égnék és a segélykiáltásra figyelnek. E kapun kívül egy kőszikla formájú bámulatos bástya van, melyet Gürdsi Kenáán pasa kezdett el és három lépés magasságra jött ki vele a föld felett, de befejezetlenül hagyta hátra. Ha készen volna, Buda vára új életre kelne. Ugyanis ez oldallal szemközt a szőlőkben *Muhábád dombja* ³⁾ nevű nagy magaslat van s ha e nagy bástyák készen volnának, a vár ez oldalán a védőfalnak felét megoltalmazná. Körülbelül kétszáz lépésnyi erős bástyaalap ez.

A *Középső várnak* egyik kapuja nyugot-felé, a Gül-babára nyíló *Bécsi-kapu* ⁴⁾, mely többszörös vaskapu. E kapuk közei egészen boltozottak s az ég éppen nem látható onnan. Juliusban hüselő helyek ezek. A kapuközök ötven lépés terjedelműek. E kapuk között a fal felületét néhány ezer különféle fegyver ékesíti s a vár katonái minden perczben fegyveresen készen állanak e helyen. Minden kapu fölé, a boltozatokra különös fortélyossággal állított vasrácszatoknak alján alabárdok, dárdák vannak s a vasrácsok lánczokon függenek úgy, hogy azokat támadás közben az ellenségre lebocsájtják s a dárdák azok közül többeket felnyársalnak és az utat elzárják. A különféle hadi eszközök közül vannak ott még vas mellvérték (*kaplavi*), rostélysapkák (*zerh-i külah*), sisakok (*tugulga*), fejdédők, dárda, lándsda, alabárd, gerely, balta, *zemberek* és puska-féle tárgyak.

¹⁾ *Ova-kapu*, magyarul: síkság-kapu. Az *Ova-kapu* valószínűleg a régi *Fehérvári kapu* volt.

²⁾ Török ágyú elnevezések.

³⁾ Muhábád-domb — *موهاباد بايري* — talán a mai Svábhegy.

⁴⁾ Bécsi kapu, törökül: Becs kapuszi, a vár nyugoti részén. A Bécsi kaput jelzi Salamon, Budapest története című munkája III. kötetében közölt térrajzon. Budapest, 1885.

A harmadik ostromnál, mikor az ellenség e kapun berohant s a várat elfoglalandó volt, a zsidók egy-egy darab patkánymérget¹⁾ vettek a kezükbe és zsidó nyelven azt mondogatták egymásnak: »Ha az ellenség bejön a várba, a mérget megnyaljuk; meghaljunk vagy megmeneküljünk.« A budai zsidók között manap is közmondás ez: »Nyaljunk-e?« A *Bécsi-kapun* belül még az ellenséges időkből egy ágyú van, melybe egy ember belefér; mikor az ellenség itt egyenesen befelé rohant, egy zsidó ezt az ágyút hirtelen elsütötte s az úgy találta e kapuk között sűrűen levő és kívül álló hitetleneket, hogy maguknak a keresztényeknek elbeszélése szerint néhány ezer válogatott katonájukat a halál porába terítette. Ez okból a budai zsidók most minden kormányzósági adó alól föl vannak mentve. A *Bécsi-kapun* belül több köépületben laknak, de ha magyarok, németek és cseheknek kezébe kerül erről a tájékról egy zsidó, azt felnyársalva megsütik. Mostanában ez ágyú mellett négy *báljemez* ágyú van, melyek mindegyike egy várat ér.

Ez a *Bécsi-kapu* az alsó külvárosba vezető főút, azért ő felsége, Bagdád meghódítója²⁾, azt mondva, hogy a jövőmenők ezt megnézzék, hat darab lánczón függő pajzsot egymás mellé helyeztetett s egy rövid lándsával olyképen ütögetik ezeket, hogy a hat darab pajzs a másik feléről két arasznyira mozog. E pajzsok mostanában a *Bécsi-kapun* belül a boltozatokra lánczokkal vannak felaggatva. Erről a tetszetős kopogtatásról Dsevri Cselebi ezt a *tárikhot* mondotta:

Dsevri őszintén imádkozván mondotta *tárikhjút* :

A szultáni kar erejét nagyobbítsa az Úr!

E pajzsok mellett van Gürz-Eliász-babának dárdával átlukasztott hajító vasa, száz *okára* menő buzogánya, tizenhat ágú lánczos buzogánya. E buzogány minden darabja tíz *okára* menő bámulatos munka.

Ugyancsak e középső várnak a Dunára néző oldalán van a *Káfeszlí-kapu*³⁾; kicsi, szűk kis kapu, melyen kocsi, ló nem járhat. E kaputól le a nagy külváros várához kőlépcsőn kell lemenni; nagyon meredek kapu ez. *Ogrun-kapunak* is mondják ezt. A gyalog embereknek útja ez.

¹⁾ Törökül : *سليم وصيچان اوتى*.

²⁾ IV. Murad szultán.

³⁾ *Káfeszlí-kapu*, a *Jezsuita-lépcső* körül lehetett ez a kapu. Lásd ezekről Rupp: Budapest helyrajzi története. Budapest 1868.

A *Középső várnak* kapuja a *Szeráj-kapu*¹⁾ is; a tanácsbeli férfiak mind ezen a kapun járnak s a pasa palotájába mennek. Északi irányba nyíló kettős erős vaskapu ez. Ezen a nagy forgalmu kapun lefelé járnak.

E *Középső várban* van még a *Topkháne-kapu*²⁾; ez is északra nyílik. E kapun a ló nehézséggel jön-megy, kocsi azonban nem járhat rajta, mivel ezen az oldalon tíz láb kőlépcső van, melyen lefelé a külvárosba mennek. A Dunára néző tér van itt, honnét Pest és Kecskemét síkságai láthatók. Ez a kapu díszes és hires. Ezenkívül még egy kapu vezet a Topkháne térre; ez a kapu széles ugyan, de fakapu. E kapun át *Báli pasa terére* és *Kizil Elma* palotájába érünk. Keletre néző kapu ez.

E kapuhoz közel a jobb oldalon van a keletre néző *Hiszárpecse-kapu*³⁾, mely nem főút, csak kis kapu. A *Középső vár* eme hét kapuján belül tekintélyes házak és paloták vannak és pedig 1060 számú, öt-hat emeletes, erős építkezésű, kameleon festésű, bámulatot keltő, frenk izlés szerint készült szép házak. Néhányszor az ostrom és nagy tűzvészek következtében megromlottak, de újra kijavítottak. A pasa palotáját kerámit fedi.

A *Középső vár palotája*. E középső vár északi részén, a várfal fölött a Duna folyóra, Pest síkjára és Kecskemét völgyére nézőleg, ablakos, erkélyes, szűköcske, kisebbszerű *divánkháne*⁴⁾ van. Kétszáz szűk szobás, szűk udvarú, egy fürdőjű, kert nélküli palota ez. *Kara Murad pasa* e palotában nem fért el, azért kibővítette és kijavította azt. Divánkhánejának a *tárikhja* a következő:

Ej! ország ékessége! az iszlám nép öröme;
Áldott légy! szerencsés légy! s egyszersmind vidám légy!
Khuda-dád készítette a verset s mondott rá *tárikhot*:
Murád pasa a palotát megújította igazsággal.

1065. év. ⁵⁾

Habár Murád pasa e palotát megépítette is, Budához képest mégis szűk e palota. Valamepnyi szobája a vár fala fölé épült, nagyon szép és szellős. Atellenében van a pasa ketkhudájának palotája. A janicsár lakások is díszesek. A csársi és bazár mindkét oldalán sok régi ház van. Minden palota alatt pince van. Ostrom idején az ágyúk elől a föld alá menekülnek.

¹⁾ A *Szeráj-kapu* a mai Ferencz József-kapu lehetett.

²⁾ *Topkháne-kapu* a mai gőzsikló közelében lehetett.

³⁾ *Hiszárpecse-kapu*, a kirohanási kapu. L. Salamon F. i. m. III.

⁴⁾ Divánkháne = tanácskozási terem, tanácsolóház, fogadó terem.

⁵⁾ 1654. év Kr. u.

Buda városrészeiben, mikor Szulejmán szultán azt elfoglalta, oly szép és díszes házak voltak, hogy valamennyi csásrja és bazárja, minden háznak erkélye és ablakai kristályhoz hasonló üveggel voltak díszítve s minden háznak tetejét kékes ón ékesítette. Sárgaréz lemezzel, vörösréz-, deszka- és ónlemezekkel fedett házak voltak s valamennyi festett ház volt. Még mostanában is megvan azokból a különös festményekből néhány százezer különféle alak és művészi kép némelyik ház kapuján és falán. E városnak minden szögletfejnél egymással szemközt három-négy vastag karika (*pranka*)¹⁾ volt vaslánczokkal áthuzva; helyeik most is felismerhetők. Minden szögletfőnél a házak egészen boltozottak.

E *Középső várban*, a pasa palotájától kiindulva, kelet felé háromszáz lépésnyire a *Topkháne tér* kapujához érünk. Különös faju *jálván*²⁾, tölgyfa-gerendákból készült, szárnyas, erős fakapu. Ezen erős kapun belül, tiszta nagy térség mellett az ágyúöntő műhelyek, ágyú-raktár, golyó-raktár és fegyver-raktárak vannak. Tető alatt ötven darab *bálgemez* ágyú van, melyek mindegyike felér egy-egy Rum³⁾ kincsével. Ötven darab *sajka-ágyú* is van, melyekbe egy ember belefér. A *kolumbu-na*, *zárbuzán*, *háván*, *sáhi*, *domuz ajági*, *mákász*, *mekik*, *muskát*, *kizán* és *khumbere* ágyúk néhány ezer faja hegy módjára van felhalmozva e téren úgy, hogy a ki e teret nem látta és e Topkhánét meg nem tekintette, az a világon semmit sem látott. Sőt e Topkháne-tér előtt a belső vár árka fölött, e térre néző lőrészekben is készen álló ágyúk vannak, melyek mindegyike hétfejtű sárkányhoz hasonlít. Ha véletlenül az ellenség a *Középső várat* elfoglalná, ez ágyúk a belső várat megvédelmezik.

Buda belső vára. A Topkháne-térről a belső vár árka fölött köhid vezet a belső vár kapujához, mely kettős, erős kapu. A külső kapu magas boltozata fölött két oroszlán alak van, melyeket élőknek vélnek, a kik látják. Ennek a belső várnak két kapuja között a pokol fenekéhez hasonló börtön van. A gonosztevőket és gyilkosokat a város előljárói itt börtönözik be.

¹⁾ A *پرانقه* (*pranka*) szó jelentése különféle. Thury (Török történetírók II. 13. lap) e szót *taracz*, *mozsárágyú* jelentéssel magyarázza s illirből kölcsönzött szónak tartja. A *pranka* jelentése: *vaskarika*, *vasgyűrű*, *bilincs*.

²⁾ *Jálván* tölgyfa (*Jálván mise*) ismertetését semmiféle török szótárban, még a Kámusz-i türkiben sem találtam.

³⁾ *Rum* vagyis római föld.

Eme belső vár két kapuja között igen tágas hely van s e börtön körül minden nap egy *bölük aga* örökdi ős száz pánczélos és vértés, fegyveres várkatonával. A következő napon reggel másik *bölük aga* jön. E börtön-kaputól befelé semmiféle ház nincs. Tágas térség ez, mely *Báli pasa-tere* néven ismeretes; az isztambuli *At-Mejdán-térhez* hasonló gyülekező hely ez. E téren két darab ágyú van, melyek csodálatot keltenek; oly nagy kőgolyójuk van, mint egy fürdőkupolácska. E tér körül vannak a *topcsik* és *dsebedsik* lakosztályai. Északon *Báli pasa kapuja* néven egy kis kapu van, a mely titkos és mindenki nem tudja. Ostrom idején innen lefelé a külvárosba segítség jön-megy. E kaputól lefelé a *Szuluk kapuig*¹⁾ a kettős várfalon igen erős és a földbe mélyedő torony és bástyák fölött őrházak vannak. A Báli pasa terének keletre néző erős vaskapuja van. Ez a belső vár kapuja s belül egy nagy tér is van, melyet *Királyi palota terének* neveznek.

Budának Kizil Elma palotája. E palota terén hasonlíthatatlan fehér márványból egy gyönyörű nagy medencze van, melybe a magyar mesterember *khoszreváni*²⁾ korsó nagyságu csiga-alakokat öntött bronzból oly módon, hogy a csiga épen szarvait mutatja ki házából. E csigák fölé egy nagy bronz-serleget oly mesterséggel helyezett el, hogy olyant nem lehet készíteni, mert e bronz-serlegbe harmincz-negyven ember befér. A serleg szélén a folyóvizekre vonatkozó versek és költemények vannak magyarul felírva.³⁾ Köröskörül ijesztő, gonosz arcú manók (div) fehér fejéből tiszta víz folyik a márvány medenczébe. A keresztények, mikor a vízbe dobták a keresztet, ennek a szélén mulattak.⁴⁾ E medenczéből kifolyó vizek a tér alatt levő czisztarnákba gyülemlelenek össze. A vár lakói ezt nem igen pazarolják. A Topkháne-tér, Báli pasa tere mind földalatti czisztarnák fölött vannak. A környékbeli *imáretoknak* és e *Kizil Elma* palotának esővize mind e czisztarnákba gyülemlelenek össze. E medencze előtt van *Murád pasa dsámija*; kicsiny, de szép és művészi munka, mináretje kőből van. E dsámi előtt egy kapu is van, melyet *Ogrun kapunak* neveznek. Tíz lépésnyi kőlépcsőn a külvárosba lehet lemenni. Ez keletről

¹⁾ *Szuluk-kapu* a régi vizi-kapu. Lásd Salamon i. m. III. köt. térrajzát.

²⁾ *Khoszreváni* = királyi.

³⁾ Erről a víztartóról s a rajta levő feliratokról említést tesz az európai útleírók közül Vratisslaw báró is, aki 1591-ben járt Budán. Lásd Szamota: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Budapest 1891. 200. l.

⁴⁾ Érthetetlen és ismeretlen szokás ez, amit itt Evlia felemlít.

északra hajló kapu. A vízmedencze déli oldalán, tiz lépésnyi kőlépcsőn *Hiszárpecsére*, onnan pedig a víztorony útra lehet lemenni. Egy kis vaskapu van ott.

Kizil Elma palotájának kapuja. Ha e kapunak boltíveit s jobbról és balról, az alsó és felső kapukeretekben levő márványmunkát lefrnánk, könyvünkben hátramaradnánk. Magas kapu ez, mintha a kapuk kapuja volna. E kapun bemenvén, nyolczvan lépcsőjű tágas kőlépcsőn a király tanácstermébe jutunk. Magas *divánkháne* ez, melynek párja nincs a világon. Tiszta szemakuszi márvány fölé különféle kámeleon festéseket készítettek s valódi *khinai* házhoz hasonlít. A falakon levő különös és csodás festmények bámulatot keltenek. A nagy *divánkháne* földjét különféle vésett, gyönyörű márvánnyal rakták le, hogy az hasonlíthatatlan. — E régi épületnek némely helyei öt-, hat-, hétemeletes kastélyhoz hasonlóak s minden kastélynak kupoláján egy-egy arany gömb áll, innen nevezik ezt *Kizil Elma* (piros alma) palotájának.

Magyarország királyainak saját lakásául egy hasonlíthatatlan magas kastély szolgált, melybe negyven lépcsőn kell felmenni s melyről szélteben regélnek. A benne lakókat a nap nem éri. Ablakai az egész környező síkságra néznek. Egymás mellett 340 kisebb-nagyobb szoba van rajta. Mindenfelé *Kizil Elma* palotája néven híres. A nagy tanácssteremre világos írással a következő *tárikh* van felírva:

Sáhom! a király keblét a bánat nyilával szegeztük át.

Azzal a rossz hajlamu hitetlennel a maga valóságát tudattuk.

Egy tökéletes ember mondott rá *tárikhot*:

Sáhom! a piros almát birsalmával átlukasztottuk.

938. év. ¹⁾

A hozzáértő emberek előtt nem titok, hogy ez a vár néhányszor ostromot látott s akkor e palotát rombolások érték, de ismét helyreállíttatott. Mi haszna azonban, ha a régi munkája szerint nem készíthették el. Jelenleg a palotában a felügyelőn ²⁾ kívül senki sincs. A palota pinczéi puská-, nyíl-, íj-, kard-, pajzs, alabárd-, nyárs-, dárda-, lőpor-, lándsa-, balta-, kés-, ásó-, lapát-, nafta-, kátrány- és szurokkal telides-tele vannak. Kincstárainak kulcsa a felügyelő kezében van. Minden este vacsora után, e palota közelében levő zenetoronyban kilenczszeres oszmán zenekar

¹⁾ 1531. Kr. u.

²⁾ Törökül: *Dizdár*, ami jelent parancsnokot, felügyelőt.

játszik s minden éjjel kétezer katona örökös egész reggelig. Óráról órára húsz vár-aga deressel és bottal az őrseget végigjárja. Ha valamelyik őrt kissé elszunnyadva találják, felébresztik s nyolczvan botot ütve rá, az álmát kiverik. E vár ugyanis az egész keresztény nemzetnek szemében van. Sőt úgy tesznek, mintha Buda az övék volna s a kiknek a régi időben Budán házuk és birtokuk volt, azokat, miként hajdan, gazdagoknak tartják s leányaikat hozzájuk adják. A hét király¹⁾ eleget erőlteti is a bécsi királyt, mondván: »Vegyük el Budavárát.« E palotára nézve *Gürz-Elíasz* hegye a magaslat.²⁾ E magaslatok ellen való védekezés céljából a palota keleti oldala előtt kettős, erős várfal van. Ezen az oldalon, a nagy bástyák fölött negyven-ötven darab kiálló ágyú van. Amde *Muhabat*³⁾ dombja igazán magaslat s az ellenség a várat mindig arról az oldalról támadja.

A *középső vár imáretjei*.⁴⁾ Összesen huszonegy mihrábos⁵⁾ dsámija van. *Szulejmán khán dsámija* előbb díszes templom volt. E régi dsáminak hosszasága a keleti kapujától egész a mihrábig kétszáz, szélessége pedig száz láb. Egy mináretje van, mely régente harangtorony volt. 210 lépcsős magas mináret ez s én szegény onnan Pest, Buda síkságait áttekintettem. Tiszta fehér márványból készült igen szép mináret ez. E dsáminak két kapuja van. A keleti oldal kapuja fölé fehér márványra a szobrászmester egy szárnyas sárkány alakot készített, mely mintha élő volna. Száját kinyitva, ajkait előrenyújtva s farkát összekunkorítva áll. E sárkány előtt hasonlíthatatlan Szent György⁶⁾ alak lovon ülve van s a kezében levő dárdával a sárkányra egy szurást mér s a sárkányt lábai alá vevén, összetiporni készül. Az ostrom idején Ebu-Szuud mondá: »E szobor szent, tehát nem összetörni való.« *Szulejmán khán gázi* megkegyelmezvén, mondá; »E szobrot senki meg ne nézze, a muszulmánok ne lássák«; s a nyakán lévő kasmiri sálát leoldván, ez alakokat befödte vele s az összetördeléstől megmentette. Csupa cziprusfa gerendái fölött, bájos festményű plafondja fölött valamennyi épületrészeinek tetejét kékes ón fedi.

¹⁾ T. i. a hét német választófejedelem.

²⁾ Törökül: حواله (havále).

³⁾ *Muhabat*, mint fennebb említettük. a Svábhegy.

⁴⁾ *Imáret*. jótékonyági középület. pl. szegényház. tápintézet. mecset stb.

⁵⁾ *Mihráb*, az előimádkozó helye a dsámiban, mindig keletnek fordítva.

⁶⁾ Törökül: Házret-i Khizr.

A *Fethia dsámi*¹⁾ fényes imaház, az előbbi dsámihoz nagyon hasonlít. E dsámi mináretjén egy nagy ütő óra van, mely egy *konaknyira* is elhallatszik.²⁾ A város összes dsámiai ez óra szerint igazodnak; egy perczet sem hibázó, szabatos óra ez.

Az *Orta dsámi*, ez is régi. A csársiban lévén, sok látogatója van. Négy oldalán közút van s a városnak éppen a közepén lévén, *Orta dsámi* (közép dsámi) néven ismert. Keramittal fedett, egy mináretes dsámi. — A *Szeráj dsámi*, ez is templom volt. A budai vezírek mind itt végzik imádságjukat; a pasa palotájának közelében van. Oszmánli módon egy mináretje van, de díszes. Márvánnyal lerakott, tiszta épület; *hárem kapuja*³⁾ tövében egy ólomtetejű magas kupola alatt Gázi Ahmed bég van eltemetve. E kupola ajtója fölé fényes betűkkel e *tárikh* van írva:

A paradicsom rózsaligetébe szándékozott s Isten legyen a segítő,
A legjobb végződéshez ez esztendőben tette ide fészket *Ahmed bég*.

Mecsetek. Tizenhat mecsetje van a városrészekben. Leghíresebb a janicsárok laktanyája közelében az *Aga mecset*.

*Medreszek*⁴⁾ Mindössze hét *medreszéje* van; az új medresze Makbul Musztafa pasáé. Nyilvános leckeadóí⁵⁾ Konstantinápolyból jönnek. *Mektebje* (kis iskola) is van hat; híresek a *Fethia* mektebje, az *Orta dsámi* mektebje.

A *csársi és bazár.* E középső várban mindössze háromszáz iparosnak van boltja. Noha *bedesztánja* elpusztult is, de a városban mindenféle értékes szövet megkapható. Valamennyinél díszesebb a fűszerek *csársija*. Mindegyiknek a boltja díszes és tekintélyes.

Öt kereskedő-fogadója⁶⁾ van. *Csorgója*⁷⁾ csupán egy van. E város meredek kősziklán álló magas vár, ezért nem lehetnek drága vízművei. Ezernyi teherszállító ló hordja a Duna vizét korsókban s a város lakóit ezek látják el vízzel. Egyetlen csorgója a pasa palotája dsámijának hárem-

¹⁾ A budai Török mecsetekről Némethy L. Török mecsetek Budán czím alatt adott ki egy munkát.

²⁾ Erről az óráról említést tesz Vratisslaw is, i. m. 197. l.

³⁾ *Hárem*, a mecsetek előtt levő térség, melyben rendszeren kút van s a muszalmánok itt végzik a rituális mosdást.

⁴⁾ *Medresze*, theologiai főiskola.

⁵⁾ Olyan nyilvános tanítók, kik a mecsetben adnak leczkét, tehát prédikálók.

⁶⁾ Törökül: *Tudsárkháni*; értelmezését lásd fennebb.

⁷⁾ Törökül: چشمه (csesme), melyre legalkalmasabbnak találom a *csorgó* kifejezést, mely a régi magyar útleíróknál is előfordul.

kapujánál, Ahmed bég mauzoleuma mellett levő egy csöví jó vizű csorgó. A vizét alulról a Dunából egy ügyes *frenk* mesterember úgy vezette fel, hogy mesterségén az ész elbámul.

A Duna partján egy nagy torony van. E toronyban különféle kerekék forognak és e kerekeknek lapátjai egymásután a Duna vizére csapkodnak s a Duna ez erőszak által korszokba megy és szökőkút gyanánt mindig felebb menesztetvén, egész a középső várban levő csorgóig jön, a hol megtisztulva folyik ki. Olyan csodálatos mű ez, hogy látni kell.

*Közkútjai.*¹⁾ Hetvenöt helyen vannak közkútjai: Szulejmán khán kútja, Uláma pasa kútja, Arszlán pasa kútja, Aga kútja, Kodsa Musza kútja s még több ólomtetejű kútja van. Negyven helyen sziklába vágott házi kútjai vannak, melyek a régi időből maradtak meg. E városban százhetven pince-cziszterna van s a tetőkről lefolyó esővíz mind e cziszternákba gyűlik össze. E középső várban csakis egy kis fürdő van. Vízét a Dunából hozzák a vízhordók. A város egészen le van kövezve; ha eső van, az utcákat kiséprik s a szennytól és piszoktól egészen megtisztulnak. E középső várnak levegője is nagyon kellemes.

A *Kizil Elma* palotájától délkeleti irányba, felülről lefelé a palota alatt elmenvén, kettős erős fal között, tíz darab katonaháznál és a nagy bástyákon áthaladva, lenn a *Szoluk kapuhoz* érünk. A kapun belül egy bástya van, mely az összes budai bástyáknál nagyobb. *Gog* és *Magog*²⁾ bástyáihoz hasonló bástya ez, a mely fölött ötszáz lovas dsiridet játszhatik. Felső fokán tíz darab *bálgemez* ágyú van, az alsó fokán szintén tíz darab sajka-ágyú van, melyek mindegyikébe egy ember belefér. A bástyához hét aga és száz katona van órségül kirendelve. E bástyán kívül a pokol mélységéhez hasonló nagy gödör és sziklába vágott széles árok van, úgy, hogy az ember abba belenézni sem mer. E bástya körülete a *Kizil szeráj* külsejét körülfogó tömésfal-erődítmény. A kapun kívül és belül lánczos felvonó-hidak vannak. A belső felületen levő árokban szintén faragott kőlépcsőn a föld alá lehet leszállani, hol két viziut van.

*Debbághkháne külvárosa.*³⁾ A Duna partján, Buda völgyében, egy tágas sikon, éppen ezer házból álló virágzó

¹⁾ Törökül: *Szebil* (سبیل), értelmezését lásd fennebb.

²⁾ جوج و ياجوج (Dsuds u Jeedsuds), a biblia *Gog* és

Magog a muszalmán rege szerint a bábeli torony kezdeményezői voltak.

³⁾ *Debbághkháne* annyit jelent: timárműhely. Ez a külváros török nevét a timárok műhelyeiről vette. Körülbelül a mai Ráczváros helyén volt.

külváros ez. Csakis téглаépületű, deszkatetejű, kétemeletes házai vannak. Kilencz városrészből áll. Híresebbek az Ilidse (fürdő), Jesil direkli (zöld gerendás), Ömer sáhi, Aga városrészek. Tíz imaháza, négy elemi iskolája, három fogadója, három kolostora, száz timárboltja, három meleg fürdője van. E külvárosból nyugotra menve, az *Iszkele kapun*¹⁾ át a nagy külvárosba jutunk.

Nagy külváros. (Böjük város)²⁾ Az *Iszkele kapun* bemenve, délnek nyíló kettős erős kapu van. E kapun befelé menve, egyenesen nyugotnak a nagy *Akhor kapuig*³⁾ tágas főut van. Körülete egyszeres *bölme*⁴⁾ erődítmény. Ezt az Akhor-kapu *bölmejének* (erődítményszakasz) hívják. Az Akhor kapun bemenve, újra nyugotra kell menni s ezeket a városrészeket *Dujukun pasa erődítményszakaszának* nevezik. Különálló várfala van. Ennek kapuján bemenvén, az a főut újra nyugot felé vezet s ezeket a városrészeket *Szulejmán pasa erődítményszakaszának* hívják. Ez is erős fal. Ennek a kapuján is bemenvén, az említett uton nyugotra egészen Gül-babához közel a *Khorosz-kapuig*. (Kakas-kapu) négyszeres erődítményszakasz falai vannak. Ez egész az Orta-hiszár (középső vár) faláig megy. Az *Iszkele kaputól* a *Khorosz kapuig* a város hossza kétezer lépés. A Duna partján erős, egyszeres fal van. Hét helyen a vízre nyíló kapui vannak. Fölfelé a Khorosz kapu körül és lefelé az Iszkele kapu tövében, a Dunában sziget gyanánt nagy bástyák vannak. Mindegyikben negyven-ötven sajka- és báljemez-ágyú van és ötszáz katona. A Khorosz-kapun kívül délre, az árokpárt mentében fölfelé, a *Jeni kapuig* (Újkapu), onnan a *Mináret kapuig*, onnan a Sziávus pasa tornyáig menve, teljes ezer lépésen az *Alsó-város* (*Ásági város*) egyszeres falai vannak. Az e részen levő falon negyven erős torony van. Ezekre nézve Gülbaba és Türbe (Mauzoleum) dombok a magaslatok. — E városrészeknek házai mind a Dunára néznek.

¹⁾ *Iszkele-kapu*, magyarul: *Révkapu*.

²⁾ *Nagy külváros*, törökül: Böjük város, a régi Taschenthal és Viziváros.

³⁾ *Akhor-kapu*, magyarul: *Istálló-kapu*. Így nevezték, mivel azon a helyen állottak hajdan Mátyás király istállói.

⁴⁾ A *bölme* szóra nincs alkalmas magyar kifejezés. *Bölme* annyit jelent: elkülönítés, elválasztás, rész. Konstantinápolyi tudós barátomnak, Nedsib Aszim bég ezredesnek, szíves magyarázatát kértem erre nézve s az ő közlése szerint *bölmenek* nevezték a vár egyes részei közé húzott védőfalakat vagy árkokat, melyek abban az esetben, mikor a vár egy részét az ellenség elfoglalta, a többi részeknek védelmére szolgáltak. Tehát *erődítményszakasz*nak volna nevezhető.

Az *Akhor-kapu* tövében a Dunában egy nagy torony van. E torony közelében egy másik torony is van s az *Orta-hiszárba* (középső vár) a Dunának kerekével felhajtott vize mesterségesen ebből a toronyból indul ki. E toronytól az Iszkele kapuig a várnak fala egyszeres. Az Iszkele kapu előtt a Duna partján, a hídőre nézően Ali pasa bástyája van, mely az összes bástyák között a legerősebb. Itt a végeken hasonló nincs is. A Duna folyó e bástyát sziget módjára körülveszi. Két sor ágyu van itt, mindegyik sorban husz darab kitünő ágyú, melyekkel Gül-baba hegyfokánál felebb az Ó-Budával szemközt fekvő *Leány-szigetig* (Kiz ádaszi¹⁾) ellőnek. A felső sorban levő ágyúi Pest, Kecskemét síkjaira és összes völgyeire úgy ellőnek, hogy e síkságokra madár sem szállhat le.

E bástyának a Dunára néző oldalán, négyszögű fehér márványon *szülűsz írással*²⁾ egy emlékirat látszott. Mivel távol volt, nem tudhattam meg, hogy miféle írás, azért egy csónakba ülve, odamentem és elolvastam. A bástyának *tárikhja* ez, mely a következő:

Hála Allálmak! Szulejmán lelke ismét vidám lett,

Elkészült a bástya Szeid Ali pasa idejében.

Ez a kérelmünk Istentől, hogy legyen boldog a hitnek e harczosá.

A helyén levők adják életüket az előbbihez hasonlóan.

E bástyán belül egy *erődítményszakas* is van, melynek belseje tele van ágyúgolyóval. Ez *erődítményszakas*ban a Dunára néző ágyúk vannak. A vár kulcsa mindig a parancsnok (dizdár) kezében van, a ki őrizi és vigyáz rá és senkire nem bizza. Én szegény is csak úgy nézhettem meg, hogy Köprülizáde Fázil Ahmed pasával együtt mentem be. Ez *Alsó város* kerülete körül-belül hatezer lépés. Az ötszörös *erődítményszakas* vízi-kapui és a fal kapui összesen tíz kaput tesznek ki. A Debbág-kháne külvárossal együtt huszonnégy városrészt számítanak benne. Híresebbek az *Iszkele*, *Akhor-kapu*, *Musztafa pasa*, *Dolab*³⁾, *Ali pasa bürdsi*⁴⁾, *Dujgun pasa*, *Hádsi Szefer*, *Oszmán bég* városrészek. 2500 alacsonyabb-magasabb, kerttel és szőlővel bíró, deszkaszindelyvel fedett háza van. Az új épületek cseréppel vannak fedve. Itt-ott pusztult helyek is vannak. Huszonnégy imahelye van, melyek közül husznak téglas és négynek deszka-

¹⁾ Leánysziget, törökül: Kiz adaszi, a Margitsziget neve volt a törököknél.

²⁾ *Szülűsz írás*, a török kalligráfának egyik faja, melyet feliratokon, könyvcímeken használnak.

³⁾ Dolab = kerék.

⁴⁾ Ali pasa bürdsi = Ali pasa bástyája.

minaretje van. Négy ólomtetejű dsámija van. Dujgun pasa, Hadsi Szefer, Oszmán bég, Makbul Musztafa pasa dsámijai szépek és művésziek. Öt medreszéje van; híresebbek a Makbul Musztafa pasa új medreszéje, és Dujgun pasa medreszéje. Hat kis iskolája (mekteb), egy fogadója és a Dujgun pasa fürdője van. E városnak gőzfürdőre (hamám) szüksége nincs, mert sok hévvize (ilidse)¹⁾ van.

Hévvizei (Ilidse). Nyolcz helyen²⁾ teljes és tökéletes hévvize van. Híresebbek a *Kaun*, *Vidne*, *Vaszilik* és *Ili-szu*. Az *Ácsik ilidse*³⁾: Frangisztánból és Magyarországból kocsi-kon jönnek oda. A francia betegségre és más hétféle bajra hasznos. E fürdő használatának szabálya az, hogy mikor a test egészen vörös lesz benne, ki kell menni belőle s magát melegen kell tartani. A *Jesil direkli ilidse*⁴⁾: Debbág-kháne külvárosban van a Duna partján; nyolcz boltive fölött magas kerek kupola van; cseréppel fedett levén, benne vízmedencze van, a melynek kerülete kétszáz lépés. Nagyon tiszta s a vízmedenczébe öt fokozatú széles lépcsőkön kell lemenni. Mindenki a természetnek megfelelő fokozaton vesz fürdőt. A kik úsznak, azok kedvük szerint merülnek le. A nyolcz boltív alatt nyolcz *hánefi*⁵⁾ medencze van; tiszta fürdőszolgák vannak benne, a kik szivesek és értelmesek. Ennek a vize mérsékelt; természete erős. Kupolájának négy sarkát deszkazsindely fedi. Egy zöld oszlopa van, azért nevezik zöld oszloposnak (jesil direkli)⁶⁾. *Debbág-kháne ilidseje*: A város területén belül ólomtetejű, díszes fürdő. Ennek a vize is mérsékelt. Vize kénes levén, szétvágott kénnek a szagával bír. Az aranyművesek palaczkokkal visznek ebből a vízből s fényesítési munkánál használják. Az én ujjamon is volt egy ezüst gyűrű, a melynek smaragdjárá világos írással rá volt vésve: »*Szejjáh-i álem Evlia*« (világjáró Evlia); ezzel a gyűrűmmel bementem ebbe a *debbág-khánei* fürdőbe s mikor kijöttem a gyűrűm, mely tiszta ezüstmű volt, tiszta aranszint vett fel. A míg *Ujvár*⁷⁾ meghódítására mentünk s utána Belgrádban teleltünk, egy évig a gyűrűmnek színe nem változott meg. Ide reggel a férfiak s ebéd idejétől éjfélig az asszonyok mennek és mosakodnak. Számos külön rekeszü,

¹⁾ Az *ilidse* szóra legalkalmasabbnak tartom a *hévvíz* kifejezést.

²⁾ Brown angol utazó is nyolczat említ. L. Szamota i. m. 329. l.

³⁾ *Ácsik ilidse* = nyílt hévvíz, nyílt fürdő.

⁴⁾ Vratislav is leír egy fürdőt, melynek a leírása éppen ráillik erre. I. m. 193. l.

⁵⁾ *Hánefi*, az orthodox muszalmán ritus szerint élőket nevezik hánefinek.

⁶⁾ Jesil direkli = zöld oszlopos.

⁷⁾ Ujvár = Érsekujvár.

nyolcz medenczéjü fűrdő ez. A ki köténnyel és törülközővel megy be, tisztán kijön s egy fillért sem fizet. Ha törülköző és gypjútakaró szükséges valakinek, az egy *ákcset* fizet. Más fűrdőkben is így van. Különös tulajdonsága, hogy a fűrdő vize olyan mint az eczet; a *búza-levesben*¹⁾ van ilyen íz. Ennek a forrásából alul valami iszap marad, ezt az iszapot az asszonyok nőiségük helyére kenik. Ez egyetlen szőrszálat sem hagy meg, hanem azt leviszi.

A *Khorosz-kapu üldseje*²⁾: A kapun belül van, kicsi és hasznos fűrdő. Nyolcz boltív fölé van építve, keramittal fedett, rózsaszínü kupolája van. Egészen a közepén levő medenczéjének négy oldalán oroslán-szájakból éjjel-nappal tiszta meleg víz folyik. Azonban nagyon meleg, úgy, hogy az ember³⁾ abba be nem mehet. Ha a budaiak közül valaki meghal, rokonai e fűrdőből hordókban vizet vitetnek s a Szent-Mihály-lovát leöntözik. A *vakufból*⁴⁾ erre a szolgálatra emberek vannak rendelve, kik többnyire ebből a *Veli bég fűrdőjéből*⁴⁾ viszik a vizet. A fűrdőterem fölé nagy betűkkel ez a *tárikh* van írva:

E gyönyörű helynek elmondták a *tárikhját*:

Musztafa pasa építkezése e hasonlíthatatlan hely.

A *Barutkháne üldseje*⁵⁾: Veli bég fűrdőjének a közelében van, nem olyan díszes.

Az *Alsó-városban* a közép úton levő imáretok között négyszáz bolt van. Habár nem is csinosak, de minden dolog meg van ott. Utczái a régi időből megmaradt vastag kövel lerakott kövezésű utak. E városban az *Iszkele* és *Akhor-kapu* környéke nagyon szűk, de csinos és látogatott hely. *Akhor-kapunak*⁶⁾ azért nevezik, mert Lajos király az elfogott oszmánlik lovait itt záratta el.

Kolostorai. (Tekeleri) Hét kolostora van. *Gül-babának bektási kolo-tora*, melynek alapítványa valamennyinél több és bővebb. A *Khorosz-kapun* kívül Veli bég fűrdője közelében szőlővel borított halmon levő szép kolostor. Dervisei harczba menő jámbor emberek. Téli- és nyári-terén⁷⁾ külön-

¹⁾ Törökül: bogdáj csorbászi.

²⁾ *Khorosz-kapu üldseszi* = A Kakas-kapu fűrdője.

³⁾ *Vakuf*, helyesen kiejtve *vakf*, vallási célra tett alapítvány.

⁴⁾ A *Veli bég* fűrdőről megemlékezik Brown. L. Szamota i. m. 329. l.

⁵⁾ Barutkháne = löporraktár.

⁶⁾ Akhor-kapu = Istálló-kapu. Lásd fennebb.

⁷⁾ A bektási kolostorokban a derviseknek, kiket közönségesen tánczó derviseknek neveznek, egy nagyobb termük van, ahol különös forgótánczukat végezik. Ennek a teremnek a neve *szemákháne* vagy egyszerűen *mejdán* (térsg). A budai Gül-baba kolostorban külön volt a nyári és téli tánczó terem.

féle gyertyatartók, mécsek, lámpák, füstölők és rózsavíztartók vannak. Többféle szegény-alapítvánnyal van ellátva. A tengeren és szárazföldön utazók néhány tartalmas verset írtak márványfalaira. E kolostor *Gázi Mikhálzádenak* alapítványa s a jövő-menők kegyes jótéteményben részesülnek itt. Maga Gül-baba is ez ólomtetejű kupola alatt, virágok közt van eltemetve. Koporsóját zöld posztó borítja, boldog fején a *bektási* fénylő korona van. Köröskörül különféle arab *Korán*-versekkel van díszítve. Én szegény, ez alkalmi verseket írtam:

Hived és tisztelőd vagyok, meglátogattalak én koldus,
Csalogányként siránkozom, ej! Gül-baba!

Másik vers:

Az egyenesség és igazság rózsaligetjének rózsája.
Szenteknek szentje a budai Gülli-baba.

Másik vers:

A szultáni kegyesség bányája a Baba.
Nem marad üresen az öreg koldus.
Merzifunból jövőn, itt hazát talált
Szulejmán sah idejében Gülli-baba.

Ilyenfajta verseket írtam, azután szent lelkéért egy *Jeszt*¹⁾ elmondtam.

Baba Miftáh kolostora: E kolostor is közel ide a Duna partján van. Miftáh-baba benne nyugszik. *Khizil-baba kolostora*: Az *Ova-kapun* kívül déli irányban gyönyörű szőlők között, kisebbszerű kolostor. *Gázi Gürz-Eliász* kolostora: Ez *imám* a vallás nagyjai közül, Allah útján hitharczos és választott vitéz, *Szemendre*²⁾ szandsák közelében Babakaszabából való hős vitéz volt, aki Mohammed sok népét megoltalmazta, végre az ellenség ravaszsága folytán itt vértanuként elesett. Kolostorának déli oldalán nagy betűkkel írva ezt a verset láttuk:

Allah útján minden perczen hitharczos volt Gürz-Eliász.
Az ő érdemiért legyen útmutatónk Eliász.³⁾

Népkönyha imáretjei. Szulejmán imáretje: Szegény és gazdag itt levest és kenyeret kap szemrehányás nélkül. *Szeráj imáretje*: A szegény embereknek itt levest adnak.

¹⁾ *Jeszt*, a Korán XXXVI. fejezete, mely e szóval kezdődik: *يس* (jesz). Haldoklóknál szokták imádkozni.

²⁾ Szemendre = Szendrő.

³⁾ Eliász = Illés próféta.

A janicsárok imáretjeinek is mindig van leve-se s az egész helyőrségi népnek (odsak khalki) különféle kedvezményeket adnak e közintézetekben.

Templomai. Kívül a váron három oláh templom van; ezek az oláhok azok a keresztények, a kik ezeken Buda kijávitására vannak kirendelve s minden terhelő adózás alól fel vannak mentve. A várban két zsidó városrész (mahalle) és két zsinagóga van.

*Hét víztartója*¹⁾ van. Vizük a Dunából jön. A házakban mintegy kétszáz víz-kút van. Ló és ökörrel hajtott lisztes-malma van százötven. Télen a dunai malmok használhatatlanok. A Dunán hetven hajónak lánczczal egymáshoz való kapcsolása által egy hidat készítettek, melynek háromszáz öre van. A hajók átbocsátása végett felnyitják. A Dunán levő hajókon lisztes-malmok is vannak. *Ali* pasa bástyája közelében a víztoronyban levő vas-kerekeket érdemes megnézni.

Lakó-sai ha már a húsz esztendőt elérték is, az arczukon még semmi szőr sincs. Arcszínük fehér és rózsapiros. Az előkelők közül Ömer aga szárnysegéddel, Ömer záimmal, a dizdár agával, a janicsár agával társalogtam. Az orvosok közül Dsáfer Cselebi, Muszli aga, Ali Zámen igen híresek. Ebben az országban igen sok ütközet van, ezért legtöbbnyire a sebészeten jártasak. Memi Zámen, Sázli Cselebi, Szípahi *Madsar Jován*²⁾ a híresebbek. Madsar Jován valóságos Abu-Szinna³⁾; mindennap orvosi könyvet olvasgat. Költői közül Gázi Cselebi, Názi Cselebi, Számi Cselebi ismeretesek. Az Orta dsámi azelőtt kórház volt, utóbb a janicsár kaszárnya közelében építettek egy kórházat. Az idegen származású betegeket ott helyezik el és ápolják.

Ruházatuk alakja. A nép ruházata vörös-barna színű, fejükön zöld és vörös prémés kalpag van. Kapcsos nadrágot és bőrdolmányt viselnek. Az előkelők prémet és atlaszszövetet hordanak s muszelin-selymet csavarnak turbánjukra. Az asszonyok posztó *feredset*⁴⁾ öltenek magukra. Bő fejkötőt viselnek s a föléje abroncsolt fehér *jasmak*⁵⁾ fedi el

¹⁾ Törökül: بكار، اوطاخ، melyre legalkalmasabbnak találom a víztartó (reservoir) szót.

²⁾ Ez valószínűleg magyar ember volt.

³⁾ Abu-Szinna, az európai írónál Avicenna néven ismeretes.

⁴⁾ *Feredse*, a török asszonyok utcai felső ruhája.

⁵⁾ *Jasmak*, fátöl, mely a nők arcját és nyakát elfedi. Egyiptomban most is abroncs alakú eszközzel erősítik ezt a fejkötőhöz. A törököknél ez ma divatját multá. A sztambuli nők jasmakja ma igen könnyű fátöl.

arczukat. Papucsaik és belső lábtakaróik sárgák. Csársiba és bazárba egy asszony sem megy.

Neveik. ¹⁾ Gázi Pehliván, Buzu Zámem, Ebru Zámem, Máhv Szipáhi, Szeid és Gázi-féle neveket vesznek fel. Asszonyaik nagyzolók és ilyenféle neveik vannak: Fatima, Menire, Eszia, Szultana.

Szolgaik magyarok, németek és horvátok, kiknek Kázánfer, Hoprát, Azádli, Buják, Szolmos-féle neveik vannak. Szolgálóleányaik erdélyi, iszveds, magyar és horvát leányok, kiknek Gül-máh-helál, Mehr-u-mah, Csáreszáz-féle neveik vannak.

— Budának nagyon jó vize és levegője van s a reggeli szellő ideje az ember lelkét felüdíti. Az ötödik földön ²⁾ végén fekszik, ezért a nappal hossza tizenhat és fél óra. Lakossága fegyveres hadakozó nép, azért kereskedő és kézműves kevés van. Az idevaló kovácsok híresek, kik különféle fegyvereket készítenek.

Az itteni zsidóasszonyok *seják* nevű posztót szőnek, mely más országban nincs.

Rózsaszínű tevefog buzája (devedisi bogdáj), lencséje és babja sok terem. Buzájába a tetű nem esik bele.

Vendégség és étkezés. Buda lakói télen egymásnak vendégségeket adnak. Híres ételeik: a fehér czipókenyér ³⁾, friss vajjal főzött piláf, lengyel tyúkpecsenye, lengyel tyúkpörkölt, pörkölt ponty, rántott süllő, karah ⁴⁾ leves és a főzelékek. Kitűnő gyümölcsük is bőségesen van. Lédús és édes-csipős szőlője van. Sárga-barackja, őszi-barackja, cseresnyéje, meggye bőven van. Sőt a hegyekben egy-két arasznyi fákon földi meggy is terem. E város tiszta földjében, Pest, Kecskemét és Kile síkságain, Ó-Buda tanyáin igen sok fű, lóhere, luczerna, másféle réti fű, foghagyma, metélő-hagyma és vörshagyma terem.

Italaik. E város korcsmás embereinek különféle részegítő italaik vannak. Egy *ketkösia* ⁵⁾ nevű sárga, topáz-színű s kristályhoz hasonló bora van, a minő *Bozdsu-Ada* ⁶⁾ és

¹⁾ A szolgák nevei közt egyik-másik (pl. Buják, Solymos) magyaros hangzásúak.

²⁾ A muszulmán tudósok a földet hét földre osztották éghajlat tekintetében.

³⁾ Törökül: *سپو اکمک* (szipo ekmek).

⁴⁾ *Karah leves*, törökül: *قزاق چورباسی*. A *karah* szó jelentése ismeretlen.

⁵⁾ *کتکوشیه*, e szónak jelentése ismeretlen.

⁶⁾ Bozdsu Ada = Tenedos-sziget.

Anko szigeten sem terem. Hires a fűszeres meggyvize, mely nem részegítő.

Sétahelyei. Hetven helyen van sétahelye, minők: a *Király-szöllő*¹⁾, *Szöllő liget*²⁾, *Király liget*³⁾, *Gürz-Elíasz-hegye*⁴⁾, *Khizir-baba* kolostora, *Miftáh-baba* kolostora, *Barut-kháne* vára. A budai vámfelügyelő elbeszélése szerint Gül-baba dombjától, a közép-hegyektől és Muhabad dombjaitól egész a Gürz-Elíasz hegyig és *Kile ovaszi* dombjaiig menve, onnan pedig egész Ó-Budáig szélkében és hosszában három órányi helyen 7000 szőlőkert van.

A város népének különös szavai és kifejezései. Buda egész lakossága boszniai bosnyák. Némely különös szavaik vannak, például: »vefiha«⁵⁾; »mahszil csalam«⁶⁾; »záhir evermisim«⁷⁾; »sájed geldseszen«⁸⁾; »szenkudsi szevmisim«⁹⁾; »ja dáha szág-mi-sziin?«¹⁰⁾. Magyarul azonban tisztán tudnak.

Bucsújáróhelyei. Gázi-Gürz-Elíasz-baba, Baba-kaszaba lakói közül való és Budán lett vértanu. Harczokkal teljes hős volt. *Gül-baba bucsújáróhelye*; születéshelye a Szivász ejáletbeli Merzifun. Szulejmán khánnal Buda elfoglalásánál jelen volt; azon napon, mikor az első pénteki imádságot végezte a dsámiban, végrendeletet tevén, kiadta lelkét; a kétszázezer katonából álló tömeg azonnal imádságot végezett fölötte s koporsóját Szulejmán szultán személyesen vitte. Jelenleg fényes nyugvóhelyén pihen. *Sejkh Miftáh-baba bucsújáróhelye*; ez is a Buda elfoglalásánál jelen levő vitézek közül való. *Sejkh Khizir-baba sírja*, az *Ova-kapun* kívül, a szőlőkben levő kolostorban van. *Sejkh Mukhtár-baba*, az oszlopos fürdő¹¹⁾ fogadója előtt egy fényes kupolában van eltemetve. *Kalajli Kuz Ali pasa*; külvárosban

1) قترال باغی.

2) باغیر قوروسی.

3) قترال قوروسی.

4) Gürz-Elíasz hegye, a Gellérthegy.

5) و فیها annyit jelent: és egyebet.

6) محصل چالم = végre rászedem. (?)

7) زاهیر اوده میبشوم = fényesen házasodtam.

8) شاید بکجه سن = feltéve, hogy eljön.

9) سنجوجی سومیشم = úgy szerettem, mint téged. (?)

10) Magyarul: Egészséges vagy-e már?

11) A Jesil direkli-fürdő.

egy dombon van eltemetve. *Arszlán pasa bucsújáróhelye*; ez építtette a Bárutkháne várát. *Ahmed bég bucsújáróhelye*; a középső várban a pasa dsámija háremjében olomtetejű kupola alá temetve fekszik. *Buda temetői*: E város minden temetője nyugotra Gül-baba mellett van, ott néhány *Zál-oglu* ¹⁾ *Rusztémhez* hasonló vitéz csendes völgyben fekszik és segítségért ²⁾ könyörög. *Báli pasa bucsújáróhelye*, Báli pasa terén van.

Buda körül levő várak. Elsőben Buda várának nyugoti oldalán Gül-baba és Báli bég fürdője közelében a Duna folyó partján a *Barutkháne* ³⁾ vára. A 936. évben ⁴⁾ Szulejmán khán korában a vértanu *Arszlán pasa ben Jahja pasa ben Mohammed pasa* építtette. A vár alakja a következő: A Duna folyó partján alacsony földön, itt-ott alacsony sziklák közt van az alapja; szép váracska, melynek négy szögletén és négy oszlopán egy-egy nagy torony van, keletre néző egy vaskapuja, ágyúval és puskával felszerelt hadiszertára, külön parancsnoka, háromszáz várkatonája, egy *oda bárutdsi* ⁵⁾ katonája, egy *oda dsebedsi* katonája van. Kívül a váron húsz darab dűledező ház van, csársija és bazárja nincs. Körülete mintegy nyolczszáz lépés. E várban családos embernek éppen nincs lakása. A vár körül a fallal összefüggőleg köépítkezésű raktárak és a *Barutkháne* külső műhelyei vannak. A várnak egyéb helye mind rózsaliget, szőlő, kert, rét, tulipánkert mulatóhelyekből áll. Még Budának némely tudós, előkelő és magasrangú emberei is e vidám helyre jönnek szórakozni. Mikor azonban a löpörgyár dolgozik, senki a várba be nem léphet s egyetlen szolga sem dohányozhatik a lőpor meggyuladásától való félelem miatt. De mikor nincs a lőpor készítés ideje, néhány jó barát a parancsnoktól engedélyt nyerve megtekintheti.

Többnyire az asszonyok jönnek ide s vigadozva a lőpor-kerekék és hengerek alól folyó vizekben *negyveneznek* ⁶⁾ vagyis negyvenszer megmosdanak. Sőt a babonás asszonyok véleménye szerint, ha egy tiszta, sértetlen leánynak nem nyílik szerencséje és nem mehet férjhez vagy valamelyik

¹⁾ Zál-oglu = Zálfi. Zál volt Rusztém atyja, azért Zál-oglu Rusztém vagyis Zálfi Rusztém.

²⁾ Vagyis imádságért.

³⁾ Barutkháne = lőporraktár, löpörgyár.

⁴⁾ 1529. Kr. u.

⁵⁾ Bárutdsi = lőporos. A lőporkészítésnél és raktározásnál alkalmazott katonaság.

⁶⁾ Törökül: *قرقلانق* = negyvenezni. Különös kifejezés, melyet csak Budán használtak.

asszony férjével nem élhet békében, vagy valamely asszonyt balsejtelem és szerencsétlenség fenyeget, akkor ha e *Barutkháne* vizeibe megy és *negyvenez*, annak a leánynak szerencséje nyílik és férjhez megy s a baleset eltávolíttatik. Ime mindenkor ilyen gondolattal mennek ebbe a vízbe.

A vár építőjének, Arszlán pasának ritka ügyes magyar mesterember foglyai voltak. Ügyes mesterséggel különféle kitünő vasból, tölgyfából és paliszanderfából henger-kerekeket készíttetett s a hengerekhez a sors kerekéhez hasonló tizenkét kereket csináltatott. Minden kerék elé egy-egy bronzmozsarat tett s valamennyi mozsár lapátjait bronzból és vasból készítette. E kerekeket mind a víz forgatja. A víz pedig az *Ilidse*¹⁾ vize, mely külön kupolájú meleg víz. E meleg vízforrásnak alja folydogálva a *Barutkháne* kerekeit forgatja, mint ez nyilvánvaló. A kerekekkel a hengerek is forgásba jönnek s egyuttal a mozsarak lapátjai a mozsarakba mennek és onnan kijönnek s ezeknek olyan zörgésük van, hogy az ember elbámul rajta. Nagyon, de nagyon sok panasz van a lőpor meggyuladása miatt és a műhelyek júliusban nem dolgozhatnak, mivel a lőpor robbanásától nehányszor e *Barutkháne* meggyuladt és elpusztult. De télen s az őszi-tavaszi napokban dolgoznak s a lőport a várban raktározzák el. Kívül e váron tíz lisztes-malom is van ez *ilidse*²⁾ vizén.

*Istrán király vagyis Gürz-Eliász vára*³⁾ István király idejében Frengisztánból egy *Gerániusz*⁴⁾ nevű pap jött Budára, hogy a magyar népet Jézus vallásában megerősítse. Mikor meghalt, ez *ilidse* mellett temették el s föléje egy *Kanadin*⁵⁾ nevű templomot építettek. Utóbb mikor Gürz-Eliász itt vértanu-halált halt, azt mondták: ez meg a törököknek szentje, s barátságosan ide temették. Jelenleg azért több nyelven *Gürz-Eliász-hegye* néven ismeretes magas domb ez. Amde mivel Buda nehányszor ostromot és háborúságot állott ki, ezért a hegy tetején levő templom-, kolostor-, és várból semmi jel sem maradt fenn, csupán Gürz-Eliásznak, a papnak és egy királyfinak kő nélküli sírhelyei ismeretesek. Buda elfoglalása után Szulejmán khán fermánja⁶⁾

¹⁾ Itt a *Barutkháne ilidsejéről* van szó, melyet fennebb már megemlítettünk.

²⁾ *Ilidse* = hévvíz.

³⁾ Szent Gellérthegy.

⁴⁾ Szent Gellért.

⁵⁾ Evlia Cselebi itt újra összekuszálja a neveket és eseményeket. A *kanadin* szó, Csanád vagy régiesen írva Chanád elferdítése.

⁶⁾ Fermán = rendelet, császári parancs.

folytán a 948-dik évben ¹⁾ Gürz-Eliász palánkája építtetett fel.

Az ég csúcsáig felnyúló magas szikla fölött a négy tájék őrzésére és őrházul való alkalmazás végett, belülről kőépítkezésű, kívülről pedig tisztán palánkaszerű szép és szilárd erődítmény ez, mely a tejút csillagzat gyanánt az égig emelkedő s a sólyom-, keselyű-, sas- és karvalynak fészkeül szolgáló sziklák fölött, nyolczszáz lépés kerületű erős vár. De azért kicsiny. Déli oldalra nyíló egy kapuja, külön parancsnoka, száz fegyveres katonája, tíz sáhi ágyúja, tíz deszkatetejű katonaháza, egy dsámija, egy magtára, elegendő mennyiségű hadi készlete és szolgálja s két czisztarnája van. Egyik szikláról lefolyó záporosó e czisztarnákba gyülemlik össze s az egész népség ebből az éltető vízből iszik. A szikláról az egész budai és pesti síkság, Ó-Buda és a Királyszoállók lábunk alatt látszanak. Sőt Buda várának hány *erődítményszakasza*, hány ágyú ellen való vára és bástyája van s azok milyen kerületűek és alakuk, házról-házra, szögletről-szögletre megláthatók, úgy, hogy Buda vára hosszában fekvő oszmánli gályahajó alakú vár.

E hegyről az oszmán hadseregtől megszállott *Kíle* ²⁾ mezejét áttekintettem. Nagy Isten! az a végtelen síkság, tarka-barka, kisebb-nagyobb sátorokkal valóságos virágos, ékes rétnek tünt fel, mely emberekkel és állatokkal telideszte volt. E síkságot *Kíle* ³⁾ néven a következő okból nevezik: Buda lakói között az a közmondás van, ha ez a mező tengernyi emberrel úgy megtelik, mint a *mérő*, akkor annak a seregnek nem lehet ellenállni, ha azonban ez a mező nem telik meg, akkor annak a seregnek ellen lehet állani. Ime ebből az okból mondják ezt *Kíle száhrászinak* (mérő-mező). Ebben az évben Kíle mezeje nemcsak megtelt emberekkel, hanem a déli és keleti oldalon a hegyek és szőlők között voltak Khaszta Kenaán pasa szivászi vezér, Szihráb Moham-med pasa merimesi vezír, Csatra-patra-záde Ali pasa, Dsán Arszlán pasa, Kurd pasa, a mi urunk Kádi-záde Ibráhim pasa és más mir-i miránok és emirek, kik e mezőn egy csipetnyi helyet sem találtak sátor felállításra, ezért igen sok katonával a Kíle mezején kívül fekvő hegyek- és szőlőkben telepedtek le s négy irányba örököt állítottak fel. Ilyen nagy volt az iszlám-sereg sokasága; nagyobbítsa azt a fölséges Allah!

¹⁾ 1541. Kr. u.

²⁾ Kíle mező = Mérőmező, így nevezték a törökök Kelen-földet.

³⁾ Kíle annyit jelent: *mérő*.

Röviden szólva, Gürz-Eliász vára olyan kilátáshely, mely az egész Budának kirándulóhelye, mert e magas hegy lábánál néhány ezer sétahelyül szolgáló szőlő és az élet vizéhez hasonló kutak vannak. A várbeli dsámi mellet Gázi Gürz-Eliászt meglátogatván, nemes lelkéért egy *Jeszt*¹⁾ elénekeltém és segítségét kértem. Síremléke falára ezt a verset írtam :

Allah útján hitharczos volt mindenkor Gürz-Eliász,
Az ő közbenjárására legyen nekünk segítőnk Khizir-Eliász.

E vár megsejmlélése után a domb alatt fekvő Debbágháné külvároson keresztülmenvén, a Duna partjára értem s a rendkívüli csodálatos hídon is átmentem.

A *híd*. Buda várának *Ali pasa-bástyája* előtt a Duna folyón hosszú híd van, mely teljes hetven darab tömlőhajó fölé van hosszú gerendákból építve s a tömlőhajók lánczokkal vannak egymáshoz kötve. Közepén négy hajó van, melyeket ha átmenő hajó érkezik, felnyitnak és bezárnak. A hídnak szolgálatával éppen háromszáz ór van megbízva. A híd hajóinak védelmezésére harmincz budai katona van kirendelve s még külön negyven pesti katona ugyanazon védelemre. A ravasz ellenség, néhányszor nagy fatörzseket és vastag fákat kötözött egymáshoz s mihelyt e fákat a Dunára eresztette, innen-onnan sokat rabolt s még ugyanazon napon elfutott. E híd tatározásának fele a budai, fele pedig a pesti vakufból történik. Télen-nyáron e hídfőnél a jövő-menőktől vámot szednek. Mikor igen zordon tél van és a Duna folyó befagy nincs szükség e hídra, mert a Duna folyó tíz-tizenöt arasznyi hóval van fedve s a Dunán igen jó út van s néhány százezer kocsi és szán jön-megy a Dunán. Abban az időben vámot nem szednek; a Duna folyó három-négy hónapig be van fagyva. Olyankor a híd hajóit egy oldalra húzzák s tavasszal ismét helyükre állítják. E hídfőnél az erős *Pest vára* van.

*Pest vára*²⁾ A Duna folyó nyugoti oldalán van Buda vára. A másik hídfőnél van a gyönyörű *Pest vára*, melynek északi, keleti és déli oldalán a pesti síkság és a kecskeméti síkság vannak. E virágzó pesti síkság, mely hosszában és széltében tíz napi járóföld, egyik végén Hatvan³⁾ váráig, másik végén Szolnok váráig, nyugoti (?) részén pedig Szeged⁴⁾

¹⁾ *Jeszt*, a Korán egyik fejezete. Lásd fennebb.

²⁾ Törökül : پشته.

³⁾ Törökül : خاتوان (Khatvan).

⁴⁾ Törökül : سکه‌دین (Szegedin).

váraig húzódva a Tisza folyó partjáig terül el s falu falu mellé, vár vár mellé sorakozik rajta. Mikor Szulejmán khán ez országot birtokába vette, Magyarországot királyának *Ferdinand* királynak szíve fájt s utóljára Ferdinánd a római pápától, Iszfed, Cseh-, Lengyelország, Kurul, Tót-, Szlavonország, Daniszka, Dánimarka¹⁾, Kolonia, Hollandia, Ankona, Anapolia²⁾ és Gállia királyaitól s más keresztény nemzetektől kétszázezer katonát gyűjtött össze. *Csupán a francia király nem adott segítséget, még csak nem is izent*, mivel az oszmánokra támaszkodva Spanyolország³⁾ királyságát óhajtotta. Ily nagy sereg szerdárjává *Kara Herszek*⁴⁾ nevű egyént tette s ez a 949. évben hatalmas seregével Pest vára ellen indult. Másrészt a budai vezír is az egész iszlám sereget összegyűjtötte s a budai *szezbán basi* három oda janicsárral Pest várába bement s minden szükséges dolognak utána nézván, a harcra készen állottak.

Isten titkos végzése volt, hogy egyik napon a Duna folyón nagy tutajokat menesztettek le s a Duna hídját szét-szedték, a következő napon pedig az ellenség Pest várát ostromolni kezdte s *negyven darab báljemezzel*, szemeiket sem nyitva fel, hét helyről döngették azt. Azon napon *Uláma pasa* Budáról hajókon Pest várának segítségére ment s a várnak az ágyúk által elrombolt helyeinél az ellenséget megtámadta s úgy megtörte saját ostromsánczaiban, hogy a kik a kardoktól megmenekültek, azok is nehezen tudtak táborukba visszatérni. A sok hadi felszerelést, a temérdek kincset és a *negyven darab báljemez* ágyút egyszerre mind a várba vitte, úgy, hogy az ellenség ostromsánczaiban semmi sem maradt. *Uláma pasa* a vár megrognált helyeit sorompókkal és tömésfölddel azonnal eltöltötte, belső felületén pedig nagy árkot ásott s a harcra ismét készen állott. Az ellenség azonnal minden erejét összeszedte s valamennyien az ostromsánczokhoz húzódtak, de látták, hogy az ostromsánczok mind egészen el vannak töltve s a török az összes felszerelést és ágyúkat elvette. Ekkor *Kara Herszek* azt mondá: »Hajh! a királynak micsoda feleletet adjak?« s komolyan aggódván, seregével napkeltekor újra ostromsánczokba ment, de a szemközti Buda várából és Pest várából ezerötszáz ágyúlövést tettek ellenük s az ágyúgolyók az

¹⁾ Dánország.

²⁾ Anapolia = Nápoly.

³⁾ Törökül: اسپانيا (Iszpania).

⁴⁾ *Kara Herszek* = *Fekete herczeg*, így nevezték a törökök brandenburgi Joakkum herczegét, Ferdinánd vezérét.

összes ellenséget megtörték, s húszezren veszték el közülök. Isten végzése volt, hogy azon a helyen egy ágyúgolyó a *Kara Herszek* nevű tisztátalannak fejét két darabra hasítván, a pokol tüzére juttatta, mire az ellenség valamennyi nagyja lovára ült s megállapodásuk futással változott át, a pesti és budai hitharczosok pedig valamennyien nyomban utánuk estek s egész Nógrád, Léva, Nyitra, Ujvár várakig menve pusztítottak s az összes harczosok temérdek zsákmánnyal megrakodva, épségben és gazdagon tértek vissza Pest várába. Az iszlám seregnek egy csapata északon a *Dejirmen dereszi* (Malomvölgye) ¹⁾, Hatvan, Hollókő, Buják, Szécsen ²⁾, Gyarmat ³⁾, Fülek ⁴⁾, Szemendire ⁵⁾ és Eger várak felé futamodókat is üldözte s hét nap alatt kilenczezer foglyot lánczra fűzván, a vitézek sok kincsesel és zsákmánnyal megrakodva, nagy csapattal Pest várába érkeztek és vígság volt. Hála istennek! Pest vára azon idő óta békében és biztonságban van, úgy beszéltek az öregek.

Pest várának alakja és földje. Pest csak egyszerű falal van kerítve, de ez nagyon erősen van építve. A Duna partja ötszáz lépés. Mindössze öt *iszkenderi* ⁶⁾ bástyája van, ágyúi a Dunára néző nagy bástyákon vannak. Amde a Duna folyó partján levő bástyák némelyike között itt-ott tömésfal palánka is van. E várnak a szárazföld felőli oldala háromszögletű. Összesen tizenkét erős tornya van, minden toronyban öt-hat *kolumburna* és *sáhi zár buzán* ágyú van. A toronyok felső részei deszkazsindelyel fedett zászlós kupolák; egyik toronytól a másikig ötven lörés van, minden lörés két lépésnyi. E várnak négyszögű kerülete 1700 lépés. Összesen hat hapuja van, a nyugotra nézők részint a hídfőre, részint Vác vára irányában nyíló kapuk. A *Váci kapu* azonban igazában észak felé nyíló kapu. A *Hatvani kapu* keletre néz. A *Szolnoki kapu* keletről dél felé hajlóan nyíló nagy kapu. Más kis kapuk a Duna partjára nyílnak s ez oldalon semmi árok nincs. Némelykor ha a Duna megárad a vár falait verdesi, azért árokra szükség nincs. A száraz felől a földből metszett sekély árka van, de ez nagyon széles, sőt a régi időben a Duna körítette, a minek a jelei most is láthatók. A száraz felől semmi magaslata nincs.

¹⁾ Dejirmen dereszi, magyarul: Malomvölgye. Ismeretlen hely.

²⁾ Törökül: سیجان.

³⁾ کرمات.

⁴⁾ فلك.

⁵⁾ سمندیره (Szemendire) ismeretlen hely.

⁶⁾ Iszkenderi. vagyis nagy-sándori.

Déli oldalon a Duna folyón túl Gürz-Eliász-hegye nagy magaslát, úgy, hogy a várban az ágyúgolyó miatt még, lúd, tyúk sem járhat.

Pestvárának imáretjei. Tizenegy imahelye van, ezek közül öt dsámi. a többi pedig városrészi mecset. Összesen tizenegy városrésze (máhállé) van: ilyenek az *Uláma pasa, Jászi, Hatvan, Szolnok, Defterdár* városrészek. Összesen ezer kőépületű, deszkazsindely fedelű, alacsonyabb-magasabb háza van. Van két *medreszéje*, de kevés tanuló van bennük. Mindössze három elemi iskolája és két dervis-kolostora van. *Mevlevi* kolostor azonban Budán sincs. Van ugyan két gőzfürdője, de gőzfürdőre (hámám) szükség nincs, mivel a tél zordon-sága miatt valamennyi házban kályha van s fürdő módjára fűtött házak. Minden kályha mellé egy mosdó szobácska van állítva. Van két vendégfogadója is, de ezekre sincs szükség. A lakosság ugyanis a vendégeket a fogadókban nem szállásolja el, hanem házaikban készítene vendégszobát és elszállásolják. Ingyen asztala a téren egy zászlóalj vitéz számára van. Ötven boltja van, melyekben mindenféle árúczikk feltalálható; ezeknek *csársira* szükségük nincs. Szükségleteiket a szemközti Budáról szerzik be. Nagyon, de nagyon termékeny és füves földön fekszik, azért gazdag város. Szőlője és kertje ugyan nincs, de búzája, árpája és más veteménye sok van. Mezőin az iszlám sereg hegyek gyanánt felhalmozott takarmányt és szénát gyűjtött össze. Benn az erődítményben a nagy raktárak tele vannak élelmi készletekkel és más kellékekkel. Valamennyi főútja igen széles és kétoldalt vastag kövel van kövezve, mert téli időben nagy sár van.

Pest tisztviselői. Szulejmán khán szabályrendelete szerint Budának *mál-defterdárja* ¹⁾ egy *tugos* emiri ranggal e várban lakik. Háromszáz katonája van, mivel kormányzása alatt a budai *ejáletben* sokféle adó van. A padisáhnak járó adó beszédésére három-négyszáz adószedőt és ügyes, jeles, hűséges szolgálkat tart. A budai főbírónak helyettese van itt; egyik *tisztviselője*, a parancsnok aga (*dizdár agu*) is. Összesen húsz agaság van, minők; a *szág-* és *szol kol* ²⁾, *arabisztán* ³⁾, *gönüllü* (önkéntesek agája), *mazuldsi* ⁴⁾, *martalócz* ⁵⁾, *topdsi* (tüzér), *dsebedsi* és másféle *odsák agák*.

¹⁾ Mál-defterdár. főszámvevő.

²⁾ Fő- és alszárnysegéd.

³⁾ *Arabisztán* = Arabország vagyis Arábia. Ebből tehát az következtethető, hogy Pesten arabok is voltak s ezeknek külön agájuk volt.

⁴⁾ *Mazuldsi*, kiszolgált katona, hadastyán, veterán, kiknek külön agájuk volt.

⁵⁾ *Martalóczok*, törökül: *martolosz*, keresztény zsoldosok voltak.

Kapu-kuli (zsoldos sereg) agájuk nincs, hanem a *mázuldsik* szerződés és zsold nélkül kétezren vannak s ezek az országban portyázásra mennek és abból élnek. Lakossága különösen barátságos. E katonai őszpontosításkor megvendégelték bennünket, figyelmességüket éreztük s teljes egy héten át élveztünk és mulattunk. Különösség azonban abban van, hogy a város szőlői szemközt a budai oldalon *Küle mezejénél*¹⁾ vannak. Temetői is mind a budai oldalon és Gülbaba környékén vannak. Régtől fogva ott volt már e városok temetője.

Térjünk a tárgyra:

Mivel Köprülizáde Fázil Áhmed pasa nagyvezír teljes egy hétig azért tartózkodott itt, hogy az iszlám sereg Buda vára alatt össze gyülekezzék, annyi katona jött össze, hogy *Küle mezeje* megtelt, sőt azután még a hegyekben és szőlőkben is tengernyi ember volt. Egyik napon tehát a nagyvezír az értelmes és tapasztalt öregeket titokban összegyűjtve, tanácskozott velük s a budai hitharczosok mind így szoltak: »Ah fenséges vezír! Jöjj és szavunkra figyelj! Nehány éve már, hogy az ellenség *Győr*²⁾ várát annyira megerősítette, hogy más várakból négyszáz ágyút és a német pus-kások közül húszezer harczost a várba helyezett el s többféle ravaszsgot cselekedett. Ezenkívül míg ti Konstantinápolyból és Drinápolyból három hónap alatt Budára jöttetek, az ellenség Győr alatt hét helyen nagy tábort állított fel és kétszáz-ezer embert összegyűjtött. A helyes eljárás az, hogy azzal a hírrel *mintha Győrbe mennénk*, innen Budáról meginduljunk s Esztergom mezején állapodjunk meg. Egy nap és egy éjjel a hidakat elkészítve az egész sereggel *Újvárt*³⁾ támadjuk meg s mivel ez a hadjáratoknak kezdete, insálláh! azt könnyen elfoglaljuk s azután Győr várához menjünk. Ha egyenesen Győrbe indulsz, a sereget tűzre rakod s leverve, összetörve, megsemmisíted. Ez a tanácsban a legjobb vélemény.« Erre *Fátiha*⁴⁾ énekeltetve, ez a vélemény elfogadtatott s az indulásra a trombita megfuvatott.

¹⁾ Kelenföld.

²⁾ Törökül: Jánik.

³⁾ Érsekújvár.

⁴⁾ A Korán egy fejezete.

VII.

Az 1663. évi felső-magyarországi hadjárat.

A török hadseregnek Budára érkezése után megkezdődött a felső-magyarországi hadjárat. Lipót király hadserege Montecuccoli vezérlete alatt ugyan felkészülődött a háborúra, de a túlságosan óvatos vezér sehol sem ütközött meg az ellenséggel.

A nagyvezír Budára érkezéséig bizonytalan volt, hogy melyik irányba veszi útját a török sereg, csak azt gyanították, hogy Győr, vagy Komárom vagy Érsekújvár kerül ostrom alá.¹⁾ A törökök a budai haditanácsban határozták el, hogy Érsekújvár ellen indulnak. Montecuccoli semmit sem tett Érsekújvárnak és a felső vidéknek megmentésére, hanem Magyar-Óvárnál táborba szállott és hadseregének ide-oda meneteltetésével tétlenül nézte a párkányi ütközetben Forgách seregének leveretését, Érsekújvárnak s a többi váraknak elfoglalását és Felső-Magyarország nyugati részének feldúlását. Megelégedett azzal a csekély eredménnyel, mely előtte legfőbb volt, hogy »védve vala Ausztria«.²⁾

Evliá e fejezetben leírja az útba eső városokat, várakat, különösen részletesen *Esztergom* várát. Elbeszéli a *párkányi* ütközetet, *Érsekújvár* ostromát és elfoglalását s *Érsekújvár* ostromának ennél részletesebb leírása nincs is. Telve ez a felső-magyarországi hadjárat leírása sok érdekes eseménnyel, melyek a háború elbeszélését meg-megszakítják

¹⁾ Montecuccoli, *Commentarii bellici*. Viennae 1718, pag. 147.

²⁾ »*Tegebatur Austria*, observari poterant hostium motus«, mondja Montecuccoli. *Commentarii etc.*, pag. 147.

s mozaikszerűen illeszkednek egymáshoz. Leírja Evlia a különböző irányban történt portyázásokat, melyekben többnyire maga is részt vett.

Ez a felső-magyarországi hadjárat a legmozgalmasabb és legváltozatosabb háborúk egyike volt az összes török háborúk között. E háborúban résztvettek a törökökkel szövetségben: Apafy Mihály erdélyi fejedelem, Ahmed Géráj tatár khán, az oláh és moldvai vajdák, kiknek a török táborba való megérkezésüket, a nagyvezírral való találkozásukat, a tiszteletükre rendezett ünnepélyeket nagy közvetlenséggel s élénk leírásban adja elő Evlia Cselebi.

E háborúban Evlia pártfogóját, Ibráhim nikápolyi pasát, a kit Evlia »*a mi urunk*« néven emlegetett, alattomos cselszövényei miatt megölette a nagyvezir. Az élelmes Evlia hamar keresett magának egy másik »mi urunkat« a nagyvezir kethudájának személyében.

E hadjárat leírásában igen sok felső-magyarországi várat és várost írt le Evlia. Nyitra, Surány, Galgóc, Sempte, Gimes, Verebely, Sellye, Komját, Tapolcsány, Mocsonok, Hollókő, Buják s más helyek több-kevesebb részletességgel előkerülnek. Leírja még Tatát, Komáromot, különösen pedig Vác városát.

Az elfoglalt felső-magyarországi városoknak rendezése s török közigazgatási beosztása után, az őszi idő beálltával Köprülüade Ahmed pasa nagyvezir Belgrádba vezette hadait téli szállásokra.

Evlia megemlékezik még Zrinyi Miklósnak híres téli hadjáratáról, melyben az eszéki hidat felgyújtatta.

Belgrádból Evlia Cselebi hivatalos küldetésben Boszniába, onnan pedig Ragusába utazott.

I.

*Az 1073. évi Zilhidse tizenötödikén¹⁾ Buda alól az
ujvári ütközetbe menetelünk.*

Sziávus pasa testvére Szári Huszein pasa, mivel budai vezir volt, húszezer katonával a sereg elősapata lett s utána Káplán pasa, Kádi-záde Ibráhím pasa, Szihráb Mohammed pasa összesen negyvenezer katonával megindultak és négy óra alatt Budától északra *Vörösvár*²⁾ palánkára érkeztünk.

*Vörösvár palánka.*³⁾ A 950. esztendőben *Lala Musztafa* pasa építtette ezt. Az oszmánoktól való félelemből a régít a hegyek közé építették.⁴⁾ Kiemelkedő maradványai egy dombon most is látszanak és felismerhetők. Mivel azonban ez az esztergomi úttal ellenkező irányban volt, azért Lala pasa ezt a várat egy réten építtette meg, mely igazán helyén van. Négyzögű, hármás, erős *palánka*-erődítmény ez. Kerülete ezer lépés, földből vágott árka mély és széles. Két kapuja van: nagy kapuja a déli oldalra, kis kapuja az északi oldalra nyílik. Az árok fölött levő hídjai fából vannak, ezért az örök minden éjjel fellúzzák és elzárják. A várban mintegy száz deszkatetejű katonaház van, de ezek nagyon szűkek. Szulejmán khánnak egy dsámija van. Fürdője nincs. Gürdsi Mohammed pasa mostanában egy új építkezésű szép fogadót kezdett építeni. A fogadó mellett van öt bolt. Parancsnoka, az esztergomi kádítól függő helyettes-bírája (naib) s összesen kétszáz hitharczos katonája van. Buda és Esztergom várak között erős hely ez. Számtalan

¹⁾ 1663. július 21. Kr. u.

²⁾ Törökül: *تيزل حصار* (Kizil hiszár). A török elnevezés szószerinti fordítása a magyarnak, azért a szövegben magyarul említem.

³⁾ *Kizil hiszár palánkaszi.*

⁴⁾ Vörösvárnak arról a régi erődítményéről mondja ezt, mely Buda elfoglalása előtt épült. Lala Musztafa e helyett új erődítményt építtetett.

kertje van s rácszal körülzárt kertjeiben olyan sok és olyan nagy káposzta terem, mintha mindegyik egy mir-i miráni dob volna. A bosnyákok ezt a káposztát meglátva, így szóltak: »Ah! *dsánun, dinun imánun kápuszka*.«¹⁾ Budára Vörösvárról jön a káposzta. A bosnyákok ugyanis a káposztát, *karah* levest és a kecsketej *surtekát*²⁾ nagyon szeretik. Innen való elindulásunk közben, Budáról Khászem Moham-med pasa, *Okhri*³⁾ pasája Szefer pasa és hat *oda* kapu-kulival a janicsárok szerdárja, a zágárdsi basi⁴⁾ Ibráhim aga, összesen tízezer katonával megérkeztek s a padisah parancsát hozták, hogy Esztergom alatt a Dunán gyorsan hidat kell készíteni. Onnan elindulván, hat óra alatt *Esztergom* várához érkezünk.

Esztergom vára. Építője az öreg *Madsar László*.⁵⁾ Utóbb egyiktől a másakra jutott s egy ideig az álámán⁶⁾ királyoknak, egy ideig az erdélyi királyoknak, egy ideig a kurucz⁷⁾ magyaroknak és a felső-magyarországiaknak kezében volt, végre Magyarország királyának, Lajos királynak kezébe került. A keresztény nemzeteknél az isztámbuli pátriárka után harmadiknak számított *érsek*⁸⁾ itt lakott. Buda elfoglalása után a 950. évi *Mohárrem 5-én*⁹⁾ Szulej-mán khán tengernyi seregével az esztergomi síkságot eltöltötte. Azon éjjel a harcra felkészülvén, a katonaság ostromsánczba ment s reggel a mohammedi szózatot¹⁰⁾ elkiáltván, a várat dőngetni kezdték. Allah kegyelméből hét napi ostrom után a várnak az ellenállásra ereje nem maradt s a várban levő *érsek* is a császári kengyelhez dörzsölte arcát és a vár-falra a kegyelemkérő fehér zászlók kitűzettétvén, *Mohárrem 25-ik* napján Esztergom vára kegyelemre meghódolt és az

¹⁾ Törökül: *اى جانوم دينوم ايمانوم قاينوصقه*. Evlia Cselebi itt a bosnyákok beszédmodját írja le, akik a török nyelvet hibásan ejtették ki. Ennek a mondatnak értelme: Ah! lelkem, hitem, kedves káposzta.

²⁾ *شورتقا* (surteka), valami bosnyák étel volt.

³⁾ Okhri = Okhrida város európai Törökországban.

⁴⁾ Zágárdsi basi. régente a szultáni vadászebek gondozója volt. Utóbb a janicsárok közé beosztva egyik hadosztály főparancsnoka lett.

⁵⁾ Kodsa Madsar László = öreg Magyar László.

⁶⁾ Alamán = német.

⁷⁾ Törökül: *قورص* (kurusz).

⁸⁾ Törökül: *ايرشك* (irsek).

⁹⁾ 1543. április 10. Kr. u.

¹⁰⁾ Gülbenk-i mohammedi, amely Allah nevének ismételt felkiáltásából áll.

iszlám birodalomhoz csatoltatott. Ezután Szulejmán khán e vár kormányzását Jáhja-pasa-záde Mohammed pasának átadván, a vár kitatarozására háromszáz *kisze* pénzt és a várban hétezer *kult*¹⁾ és húszezer őrkatonát hagyott, maga pedig Tata, Pápa, Székesfehérvár várak elfoglalására ment. Szulejmán khán után az ellenség folyton ez Esztergom ellen jött, de megtörve, leverve menesztetett el. III. Murád szultán korában hét király Esztergomot hetven napig ostromolta s egy kövére ezer követ is rálöttek, de be nem vehették. *Jemen* meghódítója, Szinán pasa másod-vezir tengernyi hadsereggel az Esztergom alatt levőkre kápráztató villámként rácsapott s egy napig szünet nélkül verve őket, 3000 foglyot és igen sok zsákmányt vett el.

Azután az erdélyiek Temesvárt ostromolták. Abban az évben, mikor Dsáfer pasa azt megszabadította, a német alkalmat találván, alamán hadseregével újra Esztergom alá jött s Ozmán pasa, Terjáki Haszán pasa, szerdár Szinán pasa-záde, a kik őrizetre voltak ott, valamennyien megfutamodtak s néhány vezir és mir-i mirán a vértanúság serbetjét megitta. Ezek közül némelyek szétszórattván, Budán állapodtak meg. Topál Mohammed pasa azonban Esztergom várába menvén, ostromoltatott s teljes hét hónapig harczolt és csatázott. Végre mivel sehonnan sem jött segítség a várnak, éhség és szükség lett benne s az ágyúk rombolása miatt a várbeli lakosság Mohammed pasa ellen általánosan fellázadt és szegény Mohammed pasa Esztergom várát száz-ezer halogatással *Miklós*²⁾ nevű fővezérnek szerződéssel átadván, maga a hitharczosokkal épségben Budára jött és helyzetét a Portán bejelentette. III. Mohammed szultán semmiféle szemrehányást nem tett neki, hanem ezt a megfutamodást a sorsra hárította.

Teljes tíz esztendeig volt ez a vár az ellenség hatalmában, végre az 1013. esztendőben³⁾ Áhmed szultán khán a nagyvezírséget Távil Lala Mohammed pasának adván, megparancsolta neki: »Esztergom várát, úgymond, a hogyan az ellenségnek átadtad, úgy vedd is vissza, különben majd megtudod!« Ő tehát tengernyi sereggel megindult s mikor Buda alá érkezett, Nászuhi pasa, ki Anatóliában a szemtelen lázadók fejének mutatkozott, egy csapat katonával eltávozott s Mohammed pasa környezetéből is sok katona

¹⁾ *Kul* tulajdonkép annyit jelent: szolgál. A zsoldos katonákat szintén *kul*nak nevezték.

²⁾ Miklós (میلوش) alatt Pálffy Miklóst kell érteni, ki Esztergomot 1595-ben visszafoglalta.

³⁾ 1604. Kr. u.

hiányzott. Alláiban bizva, Esztergom várát azért újra ostrom alá fogja és tíz napig döngeti, lőréseit és mellvédjeit a földdel egyenlővé teszi. Ámde a Duna túlsó oldalán, *Dsigerdelen*¹⁾ vára alatt az ellenség hetven csapattal hét nagy tábort ásott s hajókon folytonosan frissebb és frissebb csapatot küldött a várba segítségül, úgy, hogy Mohammed pasa bármennyi rohamot intézett is, az ellenség szemközt jöven, a *szerden-gecsdiket*²⁾ visszaverte. Hét hónapig csatáztak így s midőn a téli napok megérkeztek a muszulmán hitharczosok hódítás nélkül térvén vissza, Budára jöttek s Nakkas pasa janicsár agát, mivel ostromsánczba nem ment és a janicsárokat nem tartotta rendben, feljelentették és Belgrádba mentek. Azon évi tavasszal és az 1014-ik³⁾ évben újra Esztergom vára ellen menvén, először a környéken fekvő néhány várát rabolták ki s a hitharczosok azzal a bőséggel Esztergom vára ellen támadtak.

Először egy Szolák Ali aga nevű előrelátó agát a vár kapitányához követségbe küldött ilyen levéllel: »Te, a ki *Miklós* kapitány vagy, neked e várát ideiglenesen adtam át. Add vissza nekem újra, máskülönben sereggemmel erőszakosan veszem el s téged világcsúfjává teszek.« *Miklós* ezt elolvastván, így szólt: »Tegyen, a mit tud«, s a követet elkergette. A főszerdár azt mondá, hogy a hibától mi mentve vagunk s *Tepedelen*⁴⁾ nevű helyen három bástyát és *Máhánád*⁵⁾ dombján három erős védősánczot készített s tizenhét helyről *báljemez* ágyúkkal tíz éjjelen át lövette a várát s mihelyt a sánczok fölött elkészültek az utak, azonnal rohamot parancsolt. Hajnalban a sereg a mohammedi szózatot elkiáltva, előreindult s mivel a várba felvezető helyeken akadályt képező mély aknák és különféle fortélyos, tüzet szóró eszközök voltak, azért a muszulmán hitharczosok *szerdengecsdikjei* fejükről le is mondtak.⁶⁾ A várba azonban be nem mehettek s kétezernél több hitharczos itta ki ott a vértanuság kelyhét, a kiknek hulláit azonnal mind kivitték; a hadseregbe e baleset miatt nem jött bátortalanság.

¹⁾ *Dsigerdelen*, Párkánynak török neve.

²⁾ *Szerdengecsdi* annyit jelent: fején túlmént, fejéről lemondott. A *szerdengecsdik* rendes zsoldot nem kaptak, hanem a hadi zsákmányból élő önkéntesek voltak.

³⁾ 1014. év a keresztény időszámítás szerint 1605. május 18-án kezdődött.

⁴⁾ *Tepedelen*, a Szent Tamáshegy Esztergom vára mellett.

⁵⁾ *Máhánád*, bizonytalan, hogy melyiket mondták a törökök Mahánád dombnak.

⁶⁾ Szójáték a *szerdengecsdi* és *szerden geicsdi* szavakkal.

sőt egymást újra harczra bízdtatták. *Tirnákdí Haszán pasa* testvére volt a janicsár-aga, azért az ő közvetítésével a janicsár- és lovas-ezredeknek tíz *kisze* s a többi ezredeknek öt *kisze* ajándékkal kedveskedett és különféle ígérekkel harczra lelkesítette a sereget.

Hajnaltól a hitharczosok Allah! Allah! mondással úgy mentek, hogy meztelen kard sem metszette volna el egyiket a másik háta mögöl s egyszerre csak feltűzték a vár falára a janicsár-zászlót és nyomában jött a nagyvezír hadserege és a hitharczosok csapatonként összegyűlekezve a várnak minden mellvédjét és bástyáját elfoglalták s az ellenség védősánczaiba bemenve, azokat is elvették. Az ellenség ez állapotot látva, a belső várba futott. Seregünk sokat megölt közülök és a külső várat elfoglalta. Azon éjjel húsz-ezer fegyvert adtak ki a hadi szertárból a hitharczosoknak s kihirdették a parancsolatot, mely így szólt: »Reggel a belső vár ellen lesz a roham.« Az ellenség értesült erről a dologról s a janicsárok hadiszárnya felől felhangzott a jajgatás és siránkozás: »*kegyelem! kegyelem!*« mondták és a vár bástyáira kitűzték a megadás fehér zászlóit. A janicsárok ezredéből a *zágárdí basí* hat oda janicsárral bement a várba s az összes hadiszereket és kincstárt lepecsételte, a hitetlenek pedig azon napon valamennyien fegyvertelenül az átellenben fekvő *Dsigerdelenre* mentek át és vérző májjal¹⁾ *Ujvár*ra utaztak. Abban az évben *Bocsakay* és *részeges Ibráhim* pasa engedélyt kaptak a főszerdártól, hogy százezer katonával Komárom,²⁾ Győr³⁾ és Bécs vidékét rabolják és pusztítsák, s ők el is indultak; másrészt a szerdár futárokat küldött, hogy a vár elfoglalásának örömhírét Ahmed szultán khánnal tudassa s tengernyi haderőt gyűjtött össze a várnál, melyet kijavíttatott és kitataroztatott s így az 1014. évben, Ahmed szultán korában *Dse-mádi ül-evvel hó 30-án*, hétfői napon,⁴⁾ Mohammed pasa által ismét elfoglaltatott.

Ennek a hódításnak történetét nem magamtól írtam le, hanem minden részletét megboldogult atyámtól hallottam. O ugyanis e harczban Allah útján hitharczos volt és Szulejmán szultán idejétől fogva egyetlen ütközetből sem maradt vissza s nekem is megparancsolta és végrendeletében meg-

¹⁾ Ismét szójáték a *Dsigerdelen* és *dsiger* (máj) szókkal.

²⁾ Törökül: Komorán.

³⁾ Törökül: Jánik.

⁴⁾ A keresztény időszámítás szerint 1605. évi október 12-nek felel meg ez a nap. Tévedés van azonban a nap megnevezésében, mert október 12-ike abban az évben szerdára esett és nem hétfőre.

hagyta, hogy vissza ne maradjak. Most én szegény le fogom írni Esztergom várát, a hogyan ebben az 1073. évben láttam.

A vár tisztréselői. A budai *ejáletben* külön szandsák-bégi székhely, de néhányszor mir-i miránoknak adták, mivel Buda vára előtt fekvő erős védőbástya és határszéli erődtí-mény s jelenleg ennél előbbre eső végvárunk nincs. Az esz-tergomi bégnek magánjövödelme (khász) 210.000 *akce*. 13 *ziámetje* és 14 *timárja* van. Van *alajbégje*, *cseribasija*, *jüzbasija* (százados), katonai *szüürüdsije*, *csetedsije* (portyá-zás vezető), *poturadsija*¹⁾. Pasájának igazság szerint csak hat ezer piasztere van. Hat várparancsnok agája²⁾ van: a főparancsnok aga, a ki fenn a belső várnak kormányzója; lenn a nagy külváros parancsnoka; az elővédelmi erődtítmény parancsnoka; Tepedelen vár parancsnoka; a lőporraktár várának parancsnoka, a Duna tulsó oldalán Dsigerdelen vár parancsnoka; ezek valamennyien a felső vár parancsnokának alárendelt előkelő agák. A főparancsnok a Porta részéről és a janicsár hadtest csorbádsijai és csausai részéről is parancs-nok aga, ezért tágas hatáskörű agaság. Husz váragája van; *szág-kol-aga*, *szol-kol-aga*, *günüllü aga* (önkéntesek agája), *arabisztáni aga*³⁾, *martalóczok agája*, *beszli aga*⁴⁾, *mázul-dsik agája*⁵⁾, a dunai *kapudán aga*⁶⁾, a *tüzér aga*, *dsebedsi aga*, *kumbaradsik agája*⁷⁾, *építészeti aga*, *mutemed aga*⁸⁾, *bender aga*⁹⁾, *adófelügyelő aga*, *vámfelügyelő aga*. A Por-táról folytonosan van három *oda* janicsárság agája, topcsi-basija, dsebe-basija, csaus- és janicsár efendije¹⁰⁾. Ezek vala-mennyien a pasa palotája és a parancsnok (dizdár) palotája közelében a belső várban laknak. Mindannyian a vár őrei, a várból sehova el nem távoznak. A *kapudán* katonái, a *martalóczok*, *csetedsik*, *poturadsik* portyázásra mennek s fej

¹⁾ *Poturadsi* (پتورده‌چی) a trombitások, dobosok felügyelője és beoktatója.

²⁾ Törökül: *Kálá dizdár agalari*.

³⁾ *Arabisztán agaszi*, lásd fennebb, Pest leírásánál.

⁴⁾ *Beszli aga* (بشلی اغاسی), erről a hivatalról semmiféleszótár nem ad felvilágosítást. Lehet, hogy e helyett van: *besli aga*, aki az altisztek felügyelője volt.

⁵⁾ *Mázuldsi*, veterán, kiszolgált katona.

⁶⁾ *Kapudán aga* a hajóhad parancsnoka volt.

⁷⁾ *Kumbarádsi* = bombavető, gránátos katona.

⁸⁾ *Mutemed* (متمد) annyit jelent: megbízott. A *mutemedek* hatásköre ismeretlen.

⁹⁾ *Bender aga*, a kikötő felügyelője volt.

¹⁰⁾ *Janicsár efendi* a janicsárok könyvivője volt.

és nyelv hozására vannak rendelve. Valamennyien nagyon válogatott vitéz katonák s négy-öt pár lóval nyargalásznak; mikor kimennek, mindegyiknek a kezében, derekán, nyakán s lovaiknak nyereg-szíján, hátán, öt-hat forgó karabin-puskájuk van. *Ruházatuk egészen magyar formájú. Bőrdolmányt viselnek; a ki látja őket, magyaroknak véli. Valamennyien szépen és jól beszélnek magyarul.* Sőt ezzel a nyelvvel egész Alamánorszáig elmennek s foglyokat hoznak.

A budaiak nem érnek fel az esztergomi harczosokkal. Egész Magyarországon és Alamánországon a tatár katonától és az esztergomi néptől félnék. Sőt ha két magyar egymást megátkozza, azt mondja egyik a másiknak: »*Esztergomi baleset éjjen!*« A néhai esztergomi Musztafa bégnek, mikor az erdélyi háboruban velünk járt, hétszáz lovas vitéze volt. A boldogult Szidi Áhmed pasa arczát többnyire ezek az esztergomi harczosok derítették fel. Ebben a hadjáratban, mikor a nagyvezír fogadtatására kimentek, teljes 6000 díszes lovu, sisakos, pánczélos, félelmes és erős katonából álló csapatot mutattak be, a minek a nagyvezír igen megörült és őt *kisze* ajándékot adott nekik. Valóban híres, kardforgató vitézek s tiszta eredetű, nemes családbeli, szelíd, kifogástalan hősök. A szent törvényhez nagyon ragaszkodnak. Bármit dolgoznak, azt mondják: »A nyilvánvaló próféta törvényének parancsával.« 300 akcse jövedelmi fokozatu járás (kaza)¹⁾ s van sejk-ül-iszlámja, náki-ül-esráfje és muhteszib basija.²⁾

Esztergom várának földje és alakja. Buda várától északra egy *merhále*³⁾ távolságban az ég csücsáig emelkedő és a Duna partjára lenyúló természetes dombon, mondula alakban vagy inkább a pénzváltók deszkája⁴⁾ gyanánt, keletről északra huzódva fekszik a vár, melynek építője *Kodsa László*⁵⁾ volt. Mellvédjei, kapuja, tornya, szögletei úgy meglátszanak, mint a felhőkben a fehér hattyú. Ezt Felső-Magyarország *Kizil-Elmája*⁶⁾ néven mondják. A fekete várfal körülete teljes 1106 lépés. E vár keleti oldalán, a völgyön túl egy sziklamagaslat van, melyet *Tepedelennek*⁷⁾ nevez-

¹⁾ *Kázá* járás alatt bírósági kerületet kell érteni.

²⁾ Ezek az igazságszolgáltatás dolgát végezték.

³⁾ *Merhále* = egy napj járóföld.

⁴⁾ Törökül: *akcse takhtaszi*. Keleten az utcasarki pénzváltóknak, (szarra) van egy karimával ellátott deszkalapjuk, mely keske részén nyílt s ezt nevezik *akcse takhtászinak* (pénz deszka).

⁵⁾ Törökül: *قوجہ لاصلو* = öreg László.

⁶⁾ *Kizil elma* = piros alma.

⁷⁾ Tepedelen, a Szent Tamáshegy.

nek. Erről a sziklamagaslatról való támadás elhárítása végett a mérnökmester a várnak 500 lépésnyi falát befelé hajlítva, teknősbéka hátához hasonlóan, görbére építette. Ez oldalon a falak mind ötven láb szélesek, erősek, tömöttek és vastagok s a falon 200 darab vadszőlőből összefont, három ember magasságú ágyú-sövények vannak. Belülről mindegyik csementtel, mészszel és gipszszel van kitöltve és oly magasak, mint egy fürdőkupola. Ezek a sövények *Tepedelen* magaslatával szemközt állanak s közeik teljes ötven darab *báljemez* ágyúval vannak felszerelve. Minden ágyú mellett készen állanak a szükséges kellékek és a szolgák kezében a kanóc van, derekukon a kard lóg. — A várnak a Duna felől való oldalán három mináret magasságú szikla felett áll, erős védőfal van. Mellvéd, torony és bástya nincs rajta. Ez a fal terjedelmes lévén, benne néhány kilátásra alkalmas ház van. A *topkháne* (ágyútelep) is e falon elnyúló rácsos tetőzet, melyben fényes, veres posztóval fedett német, iszfáds¹⁾ és magyar ágyúk vannak. Mindegyike egy-egy *Rum* adójával ér fel. A Duna túlsó oldalán *Dsigerdelen*²⁾ síkjára, *Lára*³⁾ dombjaira, *Láke*⁴⁾ hegyeire néznek. E *topkháne*val szemben egy víz-kut van⁵⁾, mely épen száz rőfnyi. Vize a Duna folyóból jön földalatti csatornákon s a kútból lövönatású kerekkel felhajtatván, némelyik házba és a kapu mellett levő víztartóba megy. Ebből a kupolás víztartóból szegény és gazdag vizet merít és szomszját oltja. A *topkháne* alatt, a pasa palotája és más házak alatt csiszternák vannak és az valamennyi vasfedelű.

Ebben a felső várban 200 alacsonyabb-magasabb, erős ház van, de kertjeik nincsenek. A várnak északra nyúló nagy kapuja van. Hármass, kanyargós utcájú, igen erős vaskapú ez. Minden kapú köze száz-száz lépés. A legkülsőbb előtt levő ároknak nagy mélysége fölött vaslánczos felvonó híd van. Az örök minden éjjel felhúzzák azt és a külső kapú elé rostélyt tesznek. E kapú előtt levő nagy toronyba az előkelők és nagyok összejönnek s *tavla*⁶⁾ és sakkjáték ürrüge alatt a várat őrzik. E kapun belül hintó-

¹⁾ اسفاج = svéd.

²⁾ Dsigerdelen = Párkány.

³⁾ Törökül: لارا (Lára).

⁴⁾ Törökül: لاک (Láke).

⁵⁾ Erről az esztergomi kútról és vízvezetékéről említést tesz Dsialzád Musztafa is (I. Thury, Török történetirők II. 241. l.); az európai útleirők közül Vratislav báró (I. Szamota i. m. 190. l.).

⁶⁾ *Tavla* játék, a domino játéknak felel meg.

Éppen csikón jönnek-mennek, mivel az útjaik szélesek és köve-
 tettek. E kapuk között vastag golyószóró ágyúk állnak
 szélesen köröskörül. E kapuk között levő boltozatok alatt a
*Árkofákon*¹⁾ a várkatonák felfegyverkezve örködnek. A falak
 mind hadieszközökkel vannak tele. A kapun kívül a vár
 megvédője, Kodsza Mohammed pasa, a kapú jobb oldalán
 egy nagy bástyát csináltatott, melyen három sor ágyú van;
 együ mind az árok jobb- és baloldalára néznek. A középső
 sor ágyúi mind a szemközti temető magaslatának, a felső
 sor ágyúi pedig *Tepedelen* magaslatának vannak fordítva.
 E kapun belül, egész a nyugoti oldalon levő *Toprák* bász-
 tyáig (Föld-bástya) éppen ötszáz lépésnyi az út; a *Toprák*-
 bástya is két emeletes, erős kőből való, új építkezésű bász-
 tyá, melynek minden emeletén *báljemez* ágyúk vannak. —
 Erről a bástyáról nem mer az ember lenézni. Eme *Toprák*-
 bástya közelében a várnak egy kis kapuja van. Lefelé a
 külvárosba vezető út ez, ló nem járhat rajta, az ember is
 csak nagy fáradsággal megy le azon. Ötszáz kőlépcsőből
 álló magyar munka ez. Sietve a városba lemenő s onnan
 feljövő bátor vitézek ezen a lépcsős kapun jönnek-mennek.
 E kapuhoz közel, a várnak északi szöglete végén egy kis
 várban csupán a parancsnok aga, a ketkhuda aga, a vár
 imámja, a vár zenészei és alajbégje laknak. Más idegen be-
 nem mehethet. Csúpn a külső várba nyíló kis vaskapuja van.
 E kapú előtt egy törött szájú nagy *báljemez* ágyú van;
 ostrom idején a külső várnak nagy kapuján befelé menő
 ellenségre ezt az ágyút elsütik, s a felfelé jövő ellenséget
 mind összetörik vele. E kapun belül most a pasák palotája
 van, melyben a *Sehid-mejdán* (Vértanú-tér) van; itt a
 kilátó helyet *Szeráj burunnak* (Palota-fok) nevezik. Ezen
 a fokon egy nagy bástya is van, mely a többi bástyáknál
 magasabb. Az itt levő ágyúk mind²⁾ negyven arasz
 magasságú ágyúk. Ezt a bástyát és a pasa palotáját a 859.
 évben³⁾ építette az Abul-Feth szultán Mohammed khánnal
 harczoló és Belgrád várát át nem adó *Mátiser*⁴⁾ királynak
 fia. Néhányszor azonban az ostromlásokban megrongálódott,
 azért megcsontkíva maradt fenn. Az alsó város és a külső
 város az *érsek-bánnak* építkezése. A pasa palotájának kilá-

¹⁾ *Szofa* alacsony kőpad volt a várkapunál.

²⁾ Ezen a helyen olvashatatlan szó van a kéziratban, azért a
 török kiadó is üresen hagyta ezt a helyet.

³⁾ 1454. Kr. u.

⁴⁾ Törökben: *ماتيش*, ezen szó bizonyára *Mátyás* helyett
 van. Valószínűleg másolási hiba folytán írja a: *fia* szót, e helyett:
atyja.

tásra alkalmas *köskjeitől* egész Komárom¹⁾ váráig a német császár építkezése. A pasa palotája külső falának tövében egészséges vizű csorgó van. Alulról a Duna folyóból ebbe a három mináret magasságú sziklán levő csorgóba az építőmester igazi mesterséggel hajtotta fel a vizet, úgy, hogy az ész elbámul rajta. Valamennyi vízi útja egyenesen felfelé menő szökőkút gyanánt megy alulról felfelé. A különösség abban van, hogy ez a víz nyikorgó kerekék által megy fel. E csorgóval szemközt levő úton, kőből készült tíz lépcsős feljárattal egy dsámi van.

*Esztergom Kizil Elma*²⁾ dsámijának leírása. Ennek *Huszám*³⁾ kapuja fölött egy magas épület van. Teljes száz-tíz lépcsőjű, igen művészi, magas mináret, mely kőből épült, oszmánli módszer szerint készült, szép imahirdető hely. — A mérnök mester ezt a súlyos mináretet a dsámitól hátra építette. Azért volt erre kényszerítve, nehogy ostrom idején ha az ágyúzás ezt a mináretet ledönti, az a dsáminak ragyogó kékes kupoláján kárt okozzon. Két ízben állotta ugyan ki a dsámi a ostrom és hódítás viszontagságait, azért a belépőket mégis bámulatba ejti. E dsáminak kívülről kettős *háremje* volt, de az ágyúk rombolásaitól a külső *hárem* elpusztulván, a várnép és katonaság tartózkodási helyéül szolgáló belső kis *hárem* maradt meg; a körülötte levő kupolák, oszlopok és ragyogó boltozatok most is állanak. Olyan művészi, példányszerű festésű, indiai mozaik gyanánt lekövezett padlózata van, hogy minden kővén jaspis, szemákuszi márvány és más különféle kővel fénylő hárem ez, melyhez hasonló nincs. *Kible*⁴⁾ kapujának küszöbe előtt levő márványán is különféle vésések díszlegnek, oly remek dsámi ez. Felső és alsó küszöbén aranyozott, csigavonalalakú, művészi és fényes mélyedések vannak, melyek mindegyike egy-egy *Rum* kincsével ér fel. E *hárem-kapu* fölött azelőtt harangtorony volt. E kapu alsó küszöbén kívül két oldalról, szemakuszi márványból jobbra és balra egy-egy orosz-lán alak van. E dsáminak falain, tornáczaiban és előcsarnokaiban igen sok és különféle kép van, melyek mindegyike mintha élő volna. E *hárem-kapun* belül, a dsáminak *kible* kapuja még a hárem-kapunál is művészebb és díszesebb.

¹⁾ Törökül: *تورمان* (Komorán).

²⁾ Kizil elma = piros alma. Az esztergomi templomon kívül így nevezték a törökök, mint láttuk, a budai királyi palotát is.

³⁾ *حسام*, annyit jelent: szablya. Miért nevezték a törökök így ezt a kaput, annak magyarázatát nem tudjuk.

⁴⁾ *Kible* = kelet, vagyis Mekka város iránya. *Kible-kapu* = keleti kapu.

E kapu fölött írás van latinul. E kaputól a *mihrábig* teljes száz láb a hosszúsága, szélessége nyolczvan láb. E dsáminak négy oldalán, a padlózatától egész a kékes kupola széleig, belül a falak felületét nyolcz darab magas, vörös szemakuszi márvány borítja. Milyen terjedelmes, széles és magas márványlapoknak kell ezeknek lenniök! Ez a nyolcz darab kivágott márványlap a dsáminak falán áll s a márványfaragó mester eme rózsaszínű kőlapokat annyira kifényesítette, hogy alul az imádkozóknak minden cselekedete és mozdulata, mint a tükörben, úgy meglátszik.

Zománczos kupolája vöröses, rézzel épített magas kupola. A belépő ember elbámul rajta. Olyan, mint egy rézserleg, mely belülről aransydronynyal van fedve. Oly művészi dolgok, mint e kupolában, egy dsámiban sincsenek. A kupola szélét különféle kövek és értékes dolgok díszítik. A keleti részen szemakuszi márványból készült szarkofág¹⁾ van. A moreai Athen város kivételével sehol sem láttam olyan tiszta márványművet, mint ezen. Az oldalaira vésett rózsák, bazsalikomok, jáczintok és kökörcsinek mindegyike egy varázslatos munka. Szintén márványból készült, hosszú-nyakú palaczkon különféle virágok vannak kivésve s egy szőlőfürt van rajta, melynek a leve mintha mindjárt csepegne. — Továbbá a kupolás épület keleti, külső részén kívülről látható egy márvány csésze, melyben márványból vésett rizspiláf van, a piláfnak minden szeme mintha folyó piláf volna, szemenkint fénylik. Isten a bizonyságom, hogy eme dsámiban levő csodálatos és különös műveket saját szemeimmel láttam és biztos tudomásom után írtam le ilyen módon.

Maga Szulajmán khán, mikor ezt a várat elfoglalta és a dsámit még mint templomot megsejmelte, így szólt: »Ah! ha ennek a rózsaszínű kupolás épületnek hozzáillő, megfelelő, alkalmas művészi *mihrábja*²⁾ és művészi *mimberje*³⁾ lenne!« Mihelyt eme gyöngyragyogású szavak elhangzottak, az öreg építőmester, *Szinán* mélyen meghajolva, így szólt: »*In-sá-Alláh!* padisáhom magas gondoskodásával olyan *mihrábot*, *mimbert*, *müezzint mahfílt*⁴⁾ és *kürszit*⁵⁾ helyezek el itt, hogy a világon utazók olyant nem láttak.« Szulejmán

¹⁾ Törökül: Szanduka.

²⁾ *Mihráb*, a dsámikban keletre néző üreg, ahol az előimádkozó foglal helyet. Megfelel a keresztény templomok oltárának.

³⁾ *Mimber*, kis keskeny szószék a dsámiban, ahol a pénteki imádságot, az úgynevezett *khutbet*, mondják el.

⁴⁾ Tágas szószék a dsámiban, ahol a müezzinek gyülekeznek össze s az előimádkozónak szavait, mozdulatait mondják és mutatják a népnek.

⁵⁾ *Kürszit*, kisebb szószék, ahonnan a tanítást (predikációt) hirdetik a népnek.

khán a székesfehérvári útközetbe ment s mikor visszatért, látja, hogy olyan *mihrábot* és *mimbert* készítettek, hogy szóval elmondani nem lehet, sőt az öreg *Szinán* a padisáhnak külön olyan szép *máhfilt* készített, hogy más ember arra nem képes. E *máhfil*hez egy oszlop nélküli ritka szép lépcsőt is készített, melyre az ember fél reálépni; egy alapot nélküli hegyhez hasonló művészi kőlépcső ez, úgy, hogy minden lépcsőkővének a vége a dsámi falához van illesztve, s a lépésre szolgáló helyek egészen szabadon függenek. — A lépcsőnek a dsámi belseje felé eső részére vasrácsozatot készített, a mely nagyon sajátos; a kovácmester itt is a kézhosszúságot vette figyelembe. A máhfil széleire az esztergályos mester különféle fenyőből és másból korlátablakokat és rácsozatokat készített s a ki látja e rácsozatot, elbámul rajta. A szép ablakokon annyi rácsozatos, drágaköves, művészi, vésett művi ablakfedő van, hogy azok leírására a világ nem elég. Ezen máhfil falán, egy kis tömjéntartó szekrény sárga rézlemeze fölött tiszta arany fedő van, a mely atyámnak, a magas Porta főaranyművésének, Dervis Mohammed Zillinek vésési munkája. A szekrényre saját írásával ezt a verset is felírta:

Szépséged okainak megőrzésére oh! gyémántfényű!

A szemeim két fedelű szekrényné lettek.

Boldogult atyám gyermekkoromban nekem az esztergomi harczot s az itteni dsámi számára készült művészi szekrényt is elbeszélte; hála Istennek! saját szemeimmel láttam most és örvendeztem. Ez a dsámi két ízben az ellenség kezébe került ugyan, de mivel szépségét megszerették, a mihrábot és mimbert nem rombolták le. Szulejmán khánnak eme *máhfilja* mögé az ellenség is, német és magyar mesteremberekkel, két művészi és megtekintésre érdemes kaput csináltatott. Áhmed szultán idejében ezeket hajókra rakva, Isztambulba küldötték, hogy az új dsámi (jeni dsámi) kapuivá tegyék, de mivel útközben a Vaskapunál a hajók elsüllyedtek, nem érkezhettek meg rendeltetési helyökre. — Az emberek között elterjedt ugyan a beszéd, hogy Ahmed szultán új dsámijának háremjén az esztergomi dsámi kapuja van, de ez tévedés, mert az új dsáminak keleti háremkapuja, mely sárgaréz lemez fölött ezüst felirású és aranyozott díszítésű, néhai boldogult atyámnak a munkája. Magas feliratán világos írással mondja: »Készítette a magas Porta főaranyművese Dervis Mohammed Aga Zilli az 1011. esztendőben«¹⁾;

¹⁾ 1602. Kr. u.

ezen *tárikhban* meg van írva, hogy atyámnak a munkája. Valahányszor látom azt, lelkéért egy *Fátihát* mondok el.

A felső várban eme dsámin kívül más említésre méltó középület nincs.

Esztergom külvárosa. Az alsó vár a felső várnak nyugoti szélén, a Duna partján, északnak elnyúlva, a felső várat körül fogja, és a felső várnak sziklája e várost keblére veszi. A város virágzó és díszes lévén, egy arasznyi földje nincs üresen. A Duna partján levő fala alacsony, erős kerítés. Nagyon erős és széles védőfala van; ennek a falnak hosszúsága a Hádsi Ibráhim dsámija mellett levő oromzati mellvédtől ezen Duna parti fallal együtt egész az árok *Hévvizéig*¹⁾ éppen hatszáz lépés. Hat bástyája van; minden bástyán nyolcz-tíz darab *bálgemez* ágyú, melyek mind a Dunára és a szemközti oldalon, a Dunán túl *Dsigerdelen* várára néznek. Ezen falon kívül, a Duna partján, a fal tövében, teljes hatszáz lépés hosszúságban egy sorompó és egyszerű palánka-fal is van, melynek összes karói a Dunába levert tölgy- és cserfa-karók, melyeknek mindegyike tíz rőf magas, és oly vastagok, mint az ember dereka. — E sorompó a vár falát védelmezi. Háború idején, ha az ellenség a Dunán hajókon jön, a hitharczosok ezen sorompók mögé menve harcolnak. A Duna partja és a város között egy főút van. A vár falával egyetlen ház sem érintkezik. Itt csak az öröknek szobácskái vannak. *Hévvíz* várától (Ilidse kálászi), szintén a várfalakon kívül, a *Budai kapuig* menve, erős kőfal van, mely összesen négyszáz lépés. E számítás szerint az alsó vár kerülete összesen ezer lépés.

Három kapuja van: Először a keletre néző *Budai kapu*, mely kettős, erős vaskapu. A *Budai kapu* előtt egy kis erődítmény²⁾ is van, mely, miként Kanizsa vár tömésfala, tizenöt lépés vastag tömésfalból áll. Ezen falon belül az ároknál egy kis kupolás meleg fürdő van. Az idegenek és szolgaféle népek ebbe a meleg fürdőbe járnak. Van még ezenfelül kívülről is egy árok, ebbe az árokba a Duna folyó belemegy és azt megtölti. A Budai kapu sorompó kapuja előtt, a Duna vizével telt árok fölött fából egy erős, láncczos felvonó híd van s ennek a hídnak két oldalán *sáhu* ágyúk vannak. E hidon kívül egy sorompós kis külváros is van még, melyben a szegények laknak. E városcsában egy

¹⁾ Törökül: Khándik ilidseszi. Az *ilidse* szó hévvizet jelent. Az esztergomi meleg forrásokról megemlékezik Oláh Miklós is. Lásd Szamota i. m. 525. l.

²⁾ Törökül: Hiszár bölmedsiki (vár osztályocska). A bölme szó jelentését lásd fennebb.

tér van, azon a téren egészséges vízü *sáfi*¹⁾ medencze, melynek vízvezető csöveinél az imádkozó népek mosdásukat végezték, az istenitiszteletet teljesítik. E téren tíz bolt van. A kis külváros kapuja tövében, az árokparton, deszkából egy *londsa-kösk*²⁾ van; a jövő-menők valánennyien e kioszkban pihennek meg. Budáról és egyéb végekről érkezők mind ezen a kapun mennek be a városba, ezért nagyon járt főút ez. A külső kis városnak egy kapuja délnek nyílik.

Az *Iszkele kapu*³⁾ egyszeres, csupán gerendákból készült erős kapu. A Duna partjára, a kikötőbe vezető nagy forgalmu kapu. E kapun kívül, a folyóparton tíz mézsáros-bolt van. E kaputól kissé hátra egy árok is van, de sekély. Benne a Duna vize folyik, azért ez árok fölött karókra épített erős hid van; e hídnak átelleni oldalán a Dunában egy szigetféle van. Ezen a szigetecskén néhány raktár és mintegy húsz nádfüdelű ház van. E szigeten azon épületeken kívül semmi sincs más és egészen kertekből, különösen zöldséges-kertekből áll.

Ez alsó nagy külvárosnak egyik kapuja még az *Özicseli Hádsi Ibrahim* dsámija alatt levő *Kis kapu* (*Kücsük kapu*), mely nyugot felé a Dunára nyílik. Ha ló bemegy is rajta, kocsi nem mehet be. E kapun kívül nincsenek a városnak házai, a kapun belül pedig felfelé a belső várba kerekkel vizet felhajtó gépezetnek a háza van.

Az *esztergomi lámulatos vízhajtó gép*.⁴⁾ Lenn a nagy külváros nyugoti részének végén, a *Kis kapun* belül egy vízi gépezet van. Deszkazsindelylyel fedett kupolás épület van felette. A kupola deszkából van, hogy felnyitható legyen. A deszkakupolán azonban egy kéménylyuk van. A tudós mester ezzel a nyílással valóban nagy szolgálatot tett. E nyíláson a világító napnak fénye beverődván, a gépház belsejét egészen megvilágítja. Egyenesen e nyílás alatt a Dunából jövő egészséges víz számára kerek vízmedencze van. Ebben a medenczében különféle hengerkerekek vannak, melyeknek minden eszközük, úgy a kerék is vastag tölgy-, cser- és égerfából van és egészen a Dunában állnak. Eme hengerkerekeknel magasabban, egy tölgyfából készült, kocsikerék nagyságú hengerkerék van, melynek kereke körös-körül a szélén lyukas és így a vizet beeresztő ötven darab kis láda

¹⁾ *Sáfi* az orthodox muszalmán ritus négy fő imámjainak egyike. Innen van e kifejezés: sáfii ritus. Sáfii damaszkuszi születésű imám volt, meghalt a hidsre 204. évében. (819. Kr. u.)

²⁾ *Londsa-kösk* (loggia kiosk) értelmét lásd fennebb.

³⁾ *Iszkele-kapu*, magyarul: Révkapu.

⁴⁾ Törökök: *Csárkhá má* = vízkerék.

van rajta; ez a hengerkerék azonban nincs a vízben úgy, mint az alsó hengerkerekek. Az említett világosság-bebocsátó nyílás alatt a hengerkeréknek tengelye emberi kar vastagságú vastengely. Lenn a Dunában levő fahengereknek kerekei és kötelei emberi ágyék vastagságú vaskerekék és kötelek. Némelyik kerék emberi kar vastagságú s teve nyaka módjára girbe-görbe, mesterséges kerék. A kovácsmester eme bámulatos kerekéknél annyi ügyességet fejtett ki, hogy az elképzelhetetlen. E vaskerekék szélein ágyúgolyó formájú, negyven-ötven darab kerék vasgolyó van; ezen eszközök- és kerekekkel a különféle hengereket a víz erővel mozgásba hozza és a keréken levő golyók a Dunára csapódván a Duna vizét erővel a vascsövekbe hajtják és míg a kerekék forognak ezen golyók folyton egymást követik. A Duna vize ily módon fenn a belső várban levő csorgókút víztartójába ömlik; az összes vízcsövek vas muskéta-puska alakú, csatornás csövek s a meredek sziklák között egyenesen fölfelé álló, néhány csekély értékű vascsőből állanak. Ezen vasból való vízi utak, melyek szökőkút gyanánt egyenesen felfelé menve három mináret magasságúak és a háromszáz rőf magasságban levő csorgókút, bámulatot keltenek. Az említett belső vár sziklájának egészen az alján, a vízi malmokat és kerekéket magában foglaló gépházban, egy sziklából hétfejű sárkányként meleg forrás vize bugyog ki s elfolyván, húsz rőfnyire alább a Dunába ömlik.

E gépházban a kerekék kezelésére csakis egy ember van kirendelve. Miután a megsemlélést elvégeztük a molnár ¹⁾ apónak néhány álcset adván, így szóltam: »Öregem! engedd meg, hogy a kerekék- és hengereknek mozgását és megállását is megtekinthessük.« »Fiuk! — mondá ő, — ezeknek a kerekeknek a mennydörgő zakatolását és zúgását ti ki nem bírjátok és a szökőkutaknak az égis való felszökkenését meg nézni nem lesz bátorságtok.« Én válaszoltam: »Lelkem apó! mi világutazó és értelmes emberek vagyunk. Vajha! ezt is megláthatnánk.« — Erre mondá: »Tehát ne féljetelek fiuk; egy kissé hátrább!«; s először a tetőn az említett kéménynyílás födelét felnyitván a gépházat kinyitotta s a meleg forrásnak a Dunába folyó útját elzárván a gépházban levő magas keréknek vizet befogadó kis ládái vízzel teltek meg, a mire a hengerkerekek azonnal forogni kezdettek. Nagy Isten! olyan zörgés keletkezett, mintha az utolsó ítéletnek

¹⁾ Törökül: *Dejirmendsi baba* = molnár apó. Ez a dejirmendsi nem valódi molnár volt, hanem a gépház felügyelője és gépkezelő, Evlia azonban az egész gépházat malomhoz hasonlítja, ezért a kezelője is dejirmendsi nála.

hirdetője volna. Némely kerek jobbra, némelyek balra forogtak s valamennyi kerék, egyik a másikba kapcsolódván, óra módjára mind forogni kezdett. Az öreg molnár apó pedig egyszerre csak azt mondja: »Ne féljetek, ne féljetek fiúk!« s egy vízvezetéki vascső formájú csövet erősen forogatott s mihelyt megcsavarta, a várba vezető vízcatornából a víz emberi nyak vastagságban a kéménynyíláson át egyenesen az ég felé kimenvén, három Szulejmánie¹⁾ mináretjénél magasabbra emelkedett s zúgva, dörögve úgy ment ki, hogy midőn legmagasabb pontját elérte, szivárványt játszva szökőkútszerűen leesett s a Duna folyóba ömlött. Félóráig voltunk a szemléletébe csodálkozással elmerülve. Isten látja, a molnár apó is igen kíváló ember s hála Istennek! áldásával tisztelt meg. Maga a nagyvezír, Köprülü-záde Fázil Ahmed pasa is megnézte e dolgokat s a tiszteletreméltó öreg molnárnak ötven aranyat ajándékozott és tíz ákese fizetés-emelést rendelt el neki.

Ezen külvárosnak harmadik kapuja is e gép malmának ajtója felé nyílik. E városban 2900 darab mindenféle alacsonyabb-magasabb ház van; kert és udvar nélküli szűk házak. Sőt némely háznak még a halottjait is az utcán mossák meg, mert nagyon szűk házak vannak. Ostrom idején azonban e városnak házai oltalmazva és védve vannak. Tizenhat városrésze (mahalle) van: a Hadsi Ibráhim, Alajbégi, Mehkeme, Csársi, Budin kálászi (Budavára), Tasra város (külváros), Iszkele (Rév), Tepedelen városrészeket ismerem. Négy imahely (mihráb) van; kettőben a pénteki imát²⁾ végzik. Mind a kettő városrészi mecset. *Özicseli Hadsi Ibráhim* dsámija, ólom tetejű, festett deszka padlású, nagy térfogatú, téglá mináretes, magas és új építkezésű szép dsámi. A *Mehkeme* dsámi, régi építkezésű és nagy sokaságot fogad be, keleti kapujának boltozata fölé ez a *tárikh* van felírva:

Ismert nevü vértanúk vannak mellette,
Vértanuságot állott ki mind valamennyi.
Ki jobbra, ki balra van,
Ez a dsámi lett a vértanúk helye.
A hívó szó elhangzott, az imádság megkezdődött;
Meghallgatást nyerjenek az imák a bántalmakban.
Mohammed Musztafának vakufja lett,
Fogadja Isten kedvesen, a ki ezt cselekszi.

¹⁾ A *Szulejmánie* Konstantinápolyban egyik legnagyobb és legmagasabb mecset.

²⁾ Tudniillik a khutbet.

Ennek a dsáminak a háremjében néhány ritka fa van, másutt fa nincs. A világos törvényű ítélőszék is ebben a dsá-miban van.

Két medreszeje van: az egyik *Özicseli Hádsi Ibráhím* medreszeje, a másik pedig e *Mehkeme* medreszeje. Mindössze négy *mektebje* (kis iskola) van. Két derviskolostora van: egyike az esztergomi Ali efendi kolostora, a másik eme Hádsi Ibráhím kolostora. Van egy kis fürdője. Van összesen 210 boltja, bedesztánja ¹⁾ nincs. Csársijában a kis téren egy *londsá-kósk* van, a hitharczosok hadizsákmányukat mind itt hordják össze és elárverezik, a végvidék hadizsákmánya mind ide gyülemlik össze. A tudósoknak egy deszkatetejű gyülekező helye van. E városnak fogadója nincs. Azt mondják: »*Török tartományra nézve szégyen a fogadó*«, s kegyes alapítók azt nem is építtettek; a szükségben levő emberek és vendégek számára minden ajtó nyitva áll. Egy csapat hitharczosból és Allah útján járó emberekből állanak ők s ebédjüket egyedül nem eszik meg s vendég nélkül egy éjjel sincsenek.

Utczái is tiszta és kövezett főutak; nagyon szűk és rendezett város levén, egyúttal minden irányban tiszta. E városnak azonban külön parancsnoka van, mert ostrom idején katonaságával mindegyik készen áll a harczra. A Budai kapu és a felső vár között négy nagy és erős építkezésű bástya van s azoknak is külön katonaságuk, és parancsnokuk van. A bástyák a vártól a Duna partjáig menve s onnan ismét északi irányba a Duna partjáig, a felső várat körülfogó szárazföldi oldalt képezik. Magas, egyszeres, tömés palánkájú várfala van. Mögötte és előtte út van. Ez egyszerü palánkafalnak árka előtt a Duna partjáig és onnan a víz útjának tornyáig, a várnak keleti oldalát még egy palánka-fal körítette. Egyszóval az Esztergom várának némely helye ötszörös, csupán a Duna partja kétszeres fal; egyszeres a Dunára néző felső vár fala. Egyszeres a Duna partján az alsó város fala is. A száraz föld felől egyéb részei három-, négy-, ötszörös részletű falak, palánkák és bástyák.

Tepedelen palánkája. Esztergom várától keletre egy völgyön túl, nyíl távolságra egy magas domb van. Kodsza Mohammed pasa, a ki az ellenségtől ezt újra elfoglalta, Ahmed szultán idejében, az 1014. évben ²⁾ újból felépítvén, *Tepedelen vára* nevet adott neki. Egy vörös szikla fölött

¹⁾ Bedesztán vagy bezesztán, árúcsarnok, melyben leginkább szöveteket árúsítanak.

²⁾ 1605. Kr. u.

tágas, füves helyen, tömés palánka fallal bíró sorompós vár. Kerülete körülbelül ötszáz lépés. Az esztergomi oldalon egy kis fakapuja van. Kocsi nem mehet be rajta. Száz deszkatetejű és deszka udvarkerítésű háza van. Utcái és házai szűkek. Egy dsámija, parancsnoka, 200 katonája, elegendő hadiszertára és jó ágyúi vannak. Ez a vár tojás alakú, felül széles és minden oldalról meredek sziklán áll, azért árka nincs, csupán a keleti oldalon van egy metszett árka. A várban meredek sziklába vágott, egészséges vizü kút van. Ha ellenség jön, az első ütközetben e várba való behatolása ellen célszerűbb ezt aknákkal a földdel egyenlővé tenni.

Tepedelen várából lefelé a sík rétre leszállva, a Duna folyó partján egy meleg forrás van. Ime! ezen hévíz-forrásnál van a *Barutkháne palánkája*¹⁾. Ezt a várat is Kodsa Lala Mohammed pasa építette az 1014. évben. A Duna folyó partján lapos, sík réten fekvő, tágas négyszögalakú, tömésfal kerítésű, erős palánka. Kerülete hatszáz lépés. Mivel alacsony helyen fekszik, azért árka nincs. Eszaki oldalon a kapuja előtt árka és felvonóhídja van. Négy szögletén négy erődítményében sáhi ágyúk és muskéta puskák vannak. Parancsnoka, kétszáz katonája, dsebedsi-, topesi- (tüzér) és bárutdsi-basi (lőpor felügyelő) agái és benn a várban egy külön osztályban katonaházai vannak. A Bárutkháne gyára külön van. Ennek is mint a budai lőporgyárnak bronz kerekai, hengerei és mozsarai vannak. Ennek is minden szerszámát és kerekeit a hévforrás vize forgatja. Ennek a vize kissé hűvösebb.

Esztergom város leírásának befejezése. Vize és levegőjének kellemességénél fogva igen sok szépsége van. Asszonyai soha a kapun ki nem mennek. Népe nagyon barátságos, jó természetű és szép tulajdonságú emberekből áll. Az esztergomi síkság felén szőlők, gyümölcsösök és körülzárt kertek vannak. A vár keleti részén, azon a helyen hol a *Barutkháne* van, a hitetlenek idejében *Érsekváros* (Ersek sehiri) néven egy nagy város volt, jelenleg szőlőkertek vannak ott. E szőlők egyik vége *Szulajmán khán dombjáig* megy, a másik vége pedig a vártól egy ágyúlövésnyire hátra *Sóskút*²⁾ völgyéig terjed s véges-végig mind szőlők. Mivel azt mondták: »Az Oszmán-ház katonáinak terményeink szabad használatra legyenek«, azért az összes harcosok mind megúnták a különféle jó ízű gyümölcsök evését. Gyümölcse, levegője, a város népének arczzsine, nyelve, foglalkozása és ruházata olyan, mint

¹⁾ Barutkháne = lőporraktár.

²⁾ Törökül írva: شوشقوت.

Budáé. A város és szandsákja *Kuz-idsiként*¹⁾ virágzó. *Livája*²⁾ alatt százötven virágzó falu van.

Midőn e várat néhány barátommal tölem telhetőleg megnéztem és megszemléltem, az ötödik napon Köprili-záde Fázil Ahmed pasa nagyvezír is Esztergom vára alá érkezett tengernyi hadseregével és sátorában megállapodván, Esztergom, Tepedelen, Barutkháne és Dsigerdelen várakból olyan díszágúyást tettek, hogy a föld és ég s az égboltozat rengett bele s egy óráig a fekete löporfüst a kék eget egészen elfedte. Egy óra multával Esztergom vára a fekete füstből fehér fény gyanánt kiszabadulván, látható lett. Az összes bástyák, mellvédek draperiákkal, zászlókkal, lobogókkal és *filánderákkal* felékesítve tűntek elő. A nagyvezír azonban semmit sem késedelmezett, hanem a Duna partjára menván, hat *oda* janicsárral a *zágárdsi basi* Ibráhim agát és Kadi-záde Ibráhim pasát, Szilhráb Mohammed pasát, Káplán pasát, Khászem Mohammed pasát és az egész ejálet katonaságát hajókon a Dunán át az átelleni *ujvári*³⁾ földre küldötte és a szemközti oldalon a hajóhíd készítésének elkezdését megparancsolta. Az esztergomi oldalon tengernyi seregével a nagyvezír is hozzáfogott, a hajóhíd készítéséhez s egy éjjel a nagyvezír felől tíz hajót, az átelleni oldalon hét hajót állítottak be s éjjel-nappal valamennyien a híd elkészítésén fáradoztak.

Kaland. Midőn Kadi-záde Ibráhim pasa urunk híd-készítés végett hajón a Duna túlsó partjára ment át, én szegény az innenéső oldalon maradtam Esztergom megnézésére s mivel eleségünk nem volt, tizenegy darab lovam és szolgálóm éheztek, azért tehát eleség szerzése végett öt szolgálommal és tíz hasznavehető társammal az esztergomi síkságon nyugoti irányban öt óráig menván, szép zab- és árpaföldet találtunk s lovainkat a kövér zabba hajtottuk. mi pedig az árpakévék kicsépléséhez kezdtünk. Mikor már egy rakás⁴⁾ árpát előkészítettünk. azt mondtam: »Hé! rajta! mielőtt a katonaság ide érkeznek még csépeljünk árpát.« Azt láttuk ugyanis, hogy háromszáz *dsered*⁵⁾ *lovas* hitharcos egyenesen felénk tart, s oda érkezvén így szóltak: »Hej! emberek! mit dolgoztok? kévét csépeltek? óh! ügyetlenek! az árpa csépelésből mi hasznatok lesz? Menjünk! törjük meg az ellenséget, zsákmányoljunk, foglyokat szerezzünk s a

¹⁾ Törökül: قوز يىجى (Kuz-idsi) ismeretlen hely.

²⁾ Liva = zászló. Ugyanazon jelentésű a szandsákkal.

³⁾ Törökül: اوبوار vagyis Érsekujvár.

⁴⁾ Törökben ez a szó van: jük = teher.

⁵⁾ جرد (dsered) arab fajta ló.

táborba dicsőséggel térjünk vissza!» Erre én mondtam: »Ej! vitéz harcosok! lovaink éhesek, szolgálaink ételre, kenyérre szorulnak. Ebben az ellenséges országban nem ismerjük a helyeket, sem az utakat nem tudjuk, sem kalauzaink nincsenek. Hová menjünk? Árpánkat kicsépeltek, mi a táborba megyünk.« »Oh! ti kéveszedegetek!» mondták s a háromszáz vitéz legény vágatással a hegyek között eltűnván, eltávozott. Mi azt mondtuk, hogy még egy kis árpát csépeljünk ki: ezalatt félóra multával e harcosok egy vár alá mentek s látják, hogy a vár kapui zárva vannak. Oda érvén, sakál módjára ordítózni kezdenek: »Hejh! parancsnok! hejh! várbeliek! rajta! nyissátok ki a kapukat! Egy kis jogurt¹⁾, iró, kenyér, árpa, lópatkó van-e?«, s mindegyik másféleképp kiabált és sakálként ordítózott. Némelyek így szóltak: »Hej! végvidékiek! Nincs-e meg a szívetekben a hitetek? Egy szelet kenyerek s egy fazék írótok nincs-e?«.

Csakhogy ez a vár a német császárnak *Tata* nevű vára volt.

Az ellenség a lőréseken át látja ezt a népet, hogy ki az árokba fekszik, ki áll, ki ül, ki pedig jogurtot kíván. Hirtelen tanácsot tartanak s elhatározzák, hogy ezeket valamennyit a várba bocsátják és elfogják; egyértelműek lévén, közülök néhány törökül tudó a várbástyákra, jött s mondták: »Mit akartok emberek?« Ezek pedig Ajdin-, Szárukhán- és Müntesa²⁾ vidékéről való törökök voltak s felelték: »Ah! kedves végvidéki testvérek! éhesek vagyunk, adjatok jogurtot, író, kenyeret, lovainknak árpát, áldunk érte beneteket, azután pedig táborunkba megyünk.«

A vár bástyáin levők így szóltak: »Mi végvidéki harcosok vagyunk, annyi lópatkót és abrakot adunk nektek, a mennyit csak kívántok, de félünk, hogy az áránál meg rövidítetek bennünket«. A harcosok erre az övükben, tüszőjükben és erszényeikben levő arany *gurusokat*³⁾ megmutatták, a mire az ellenség a vár kapuját kinyitotta, a felvonóhidat helyére tették s mondták: »Jöjjetek valamennyien s lovaitokkal menjete be felé.« Erre kétszázan közülök lovaikkal a várba bementek, s százan a hídon állottak meg, némelyek pedig a vár kapuját foglalták el. A kapu előtt levő vitézeket az ellenség befelé hajtva a kaput becsukni akarta. Ezek pedig azt mondták: »Mi lovainktól el nem válunk és itt maradunk,« s az ellenséggel lenn és fenn czivakodni,

¹⁾ *Jogurt*, különös fűszeres aludttej, a törökök kedves eledele

²⁾ Ajdin, Szárukhán, Müntesa, kis-ázsiai helyek.

³⁾ *Gurus*, másképp piászter.

végre verekedni kezdenek. A többi ellenség is erre a belülvőkre támad s a benn levők most tudják meg, hogy ez az ellenségnek a vára! . . . »Hej! vitézek! üssétek az ellenséget!« mondák s egyszerre, mint a pestis valamennyien az ellenség közé rohantak s a belső várban az ellenséget törvüzúzva kifelé mentek s a külső várat felgyújtották. Mi azon a helyen a hol árpát csépeltünk hallottuk, hogy az ellenség ezekre a belső várból ötvenhét ágyúlövést tett.

Félóra mulva ez a háromszáz vitéz, az ájdini és szárukháni csapat hatvan foglyot lánczra verve, százhetven hajas ellenségfőt lándsára tűzve s a mohammedi szózatot hangoztatva, véres kézzel és karral, jajgatva, hozzánk érkezett s így szóltak: »Hé! emberek ti még most is árpakévé csépeltek? Nézzétek! mi milyen ütközetet csináltunk. Egy vár alá mentünk, melyet muszalmán várnak gondoltunk, az ellenség ravaszsággal meg akart bennünket fogni, de hála Istennek! mi fogtuk meg őket. Ime ez az ezüst botos, kócsagtollas fejű, a vár kapitánya volt,« s a kalandot és annak kimenetelét nekem szegénynek egyenkint elbeszélték. Mi pedig az árpánkat a lovainkra raktuk s e harcosokkal együtt a táborba érkezvén, egyenesen a nagyvezír ketkhudájához, Ibráhim ketkhudához mentünk s ők az eseményt röviden elbeszélték, én szegény is tanu voltam ott. A ketkhuda bég e harcosokat a nagyvezírhez vezette s ők a fejeket a nagyvezír előtt a földre gurítván mondák: »Fenséges vezír! ellenségeidnek a feje így tiportassék mindenkor lábbal,« s ilyen áldó kívánságok között foglyaikat egyenkint a vezír elé hozták. Az összes hitharcosok a földet megcsókolták s a nagyvezír e harcosok mondanivalóját elbeszélte s összes kalandjaikat nagyon meghallgatta. Azután pedig kérdé: »Hovávalók vagytok ti?« Ők felelék; »Mi az Ájdin és Szárukhán szandsákbeli lovasok közül valók vagyunk.« »De hát kinek az engedelmevel mentetek ti portyázásra?« mondá ő. Erre egyik közülök válaszolá: »Al-láhra! Fenséges vezír! Lópatkót és árpa eleséget szerezni menvén, láttuk, hogy ez Esztergom vára közelében egy vár van s mi muszalmán várnak véltük azt. A hitetlenek minket befogadván, mondták: »Kezdjük őket összetörni!« erre kivont karddal mi törtük őket össze és ennyi zsákmányt szerezvén eléd jöttünk.« Erre a vitéz vezír helyesen gondolkodván, hogy a katonaságnak a táborból való szétszóródása ellen példát állítson, mondá: »Fogjátok meg ezeket gyorsan!«; s kegyetlen hóhérok meztelen karddal előjövén, szegény harcosokat gallérjuknál fogva megragadták s a fővezíri sátor elé hozták. Ekkor Ibráhim ketkhuda, Ali pasa szerdár,

Kibleli Musztafa pasa, Amudsa Haszán aga és néhány vezír és előkelő a nagyvezír lábai elé esván, mondák: »Ezeket zsákmányukkal bocsásd most szabadon, de hirdesd ki alajbégjeiknek, hogy máskor ilyent ne tegyenek.« Kérésük meghallgattatott s valamennyit szabadon bocsátván, háromszázhatvan foglyuk közül kétszázat ezeknek a különös harczosoknak ajándékozott, erősen meghagyván nekik: »Máskor, úgymond, parancs nélkül sehová ne menjetek.« Ezek azt mondák, hogy kétszer szabadultak meg s többi foglyaikról lemondva kétszáz foglyukkal visszatértek a táborba. Ezután a táborban a kikiáltók kihirdették: »Senki portyázásra ne menjen.« E harczosok alajbégjére azonban kétszáz botot vertek. »Miért külditek katonáitokat portyázásra?«, úgymond s hivatalából letévén őt, mást neveztek ki helyére.

Isten éltesse a gondos Ibráhim ketkhudát, mert az említett harczosoktól két válogatott rabszolgát elvevén, nekem szegénynek adta, mondván: »Evlám! neked is jogod van ehhez a harczhoz, te is könyörögtél ezekért a harczosokért s a nagyvezír nem ölette meg őket. Csak a többiek megfenyítése végett ijesztette meg őket, mondván; »Hej! hóhér.« Hanem Evliám! annyi igaz, hogy ezek az emberek derék harczot vívtak,« — s néhány harczossal újból elbeszéltette a kalandjukat.

Ezután rabszolgáimmal én szegény örvendezve és vígan a dunai hajókra szálltam s a szemközti partra menvén, Újvár földjére tettem lábamat s Kadi-záde Ibráhim pasa urunk környezetében a központon levő sátorunkba megszállván, Ibráhim pasa urunk elé mentem s az eseményt egyenkint elbeszéltem neki, valamint az ajándékba kapott rabszolgáimat is megmutattam. A kegyes pasa azonnal megparancsolta mondván: »Ezeknek a rabszolgáknak gyorsan egy-egy posztó dolmány¹⁾ és köntös²⁾, sárga süveg, csizma, papucs s egy-egy lovagló paripa adassék«, s az összes ajándékokat még azon nap átvevén, két teljesen felszerelt szolga tulajdonosává lettem; hála Istennek!

Ibráhim pasa urunk a Dunán hajóhíd építésén szorgoskodott, én szegény pedig néhány társammal az Esztergom átellenében fekvő *Dsiger-delen* vár megszemlélésére mentem.

Dsigerdelen vára. Első építője az oszmánoknak enge-

¹⁾ Törökül: *طولما* (doloma) a magyar viselethez hasonló, elől gombos, testhez álló dolmány.

²⁾ Törökül: *قونطوش* (kontos vagy köntös) a tatárok hosszú felöltője volt.

delmes erdélyi király Betlen Gábor¹⁾ volt. Utóbb a 905. évi *Moharrem hó* elején Szulejmán khán Esztergom várát elfoglalván, Esztergom vára alatt hetven darab hajó fölé egy nagy hidat készített s az átellenben levő oldal fékentartása és az *Ujvár* földjén levő hétszáz falunak engedelmességre térítése végett ezt a várat építtette és *Dsigerdelen*²⁾ nevet adott neki. Való igaz, hogy e vár katonái az ellenségnek máját átlukasztották.³⁾ Mikor ugyanis az összes esztergomi harcosok portyázásra mentek s az ellenség földjét elpusztítván, a portyázásból visszatértek, az ellenség a muszlumán harcosokat üldözve nyomukban jött, olyankor az összes hit-harcosok ezen Dsigerdelenbe menvén megmenekültek, az ellenség pedig összetörve - zúzva pokolbeli lakásába tért vissza.

Dsigerdelen palánkának alakja és földje. A Duna folyó nyugati partján, Esztergom várával szemközt, Ujvár várának földjén egy sík réten, négyszögletű, magas, erős palánka-sövényű és tömésfal kerítésű vár. Három oldalon szárazföld és keleti oldalán a Duna van. Azonban három oldalán a földbe metszett széles és mély árka van, úgy, hogy a Duna folyó hajói járnak benne. Ez árok fölött a szárazföldi oldalon egy nyugotra nyíló kapuja van. E kettős, erős fakapuja fölött az őrtoronyban nagy sáhi zárhuzán ágyúk, a vár négy szögletében levő négy oszlopbástyán pedig báljemez ágyúk vannak. Benn a várban külön parancsnok, kétszázötven katona, elegendő mennyiségű hadiszer, élelmiszer-raktár, nyolczvan deszkatetejű ház, egy deszkamináretes és deszkaszindelylyel fedett kis dsámi és tíz kis bolt van. Fogadója és fürdői nincsenek. Van azonban egy ágyú távol-ságnál hátrább, a szőlők kezdetén, egy oldalon a Duna felé, másik oldalon Ujvár földjén, Dsigerdelen síkságán egy húszezer lépés területű nagy *tábor*, melynek kettős árka van s ezekből a föld befelé hegyek gyanánt van felhalmozva; fala semmi sincs. Ezt a kútmélyiségre ásott árkot *tábornak* mondják. Erősebb ez a várnál s ha hetven-nyolczvanezer ember beléje megy és elzárkózik s harcol, akkor ezt *táborharcznak* nevezik. Ennek a tábornak csak a szárazföldi oldalon van két kapuja, e kapuk előtt a földből felhalmozott bástyák vannak, melyek a kapukat elrejtik s bäs-

¹⁾ Betlen Gábor neve tévedésből van itt, mivel ő későbbben élt Szulejmán szultánnál. Ez a nagy tévedés, azt hiszem, nem Evliától, hanem a másolótól származik.

²⁾ *Dsigerdelen* magyarul annyit jelent: májlukasztó.

³⁾ Szójáték a *Dsigerdelen* (májlukasztó) és *dsiger delmis* (májlukasztott) szókkal.

tyáit őrzik. E tábor árkai és földhányásai girbe-görbék és szögletesek lévén, minden szögletben a tábor árkait őrző, nagy hegyformájú bástyaföldek vannak. Ostrom idején azon bástyák fölé báljemez ágyúkat helyeznek s ezek az árokhoz induló ellenséget nem engedik oda; ezeknek a sarki bástyáknak is mély gödör-formájú árkaik vannak. Ezek a táborharczok nehezebbek a várharczoknál. A tábor elfoglalásának eszköze a föld aláásásával aknák készítése s az egerútakon át való csapatos támadás, más mód nincs.

Az 1008 esztendőben ¹⁾ III. Mohammed szultán idejében Ibráhím pasa főszerdár és a tatár khán ebbe a táborba kétszer beszorították az ellenséget s egy hónapon át folytonosan nagy harczot vívtak, a melyben negyvenezernél több hitetlen veszett el az ágyúk lövéseitől. Az ellenség a táborból el nem szökhetett s mivel Esztergom vára abban az időben az övék volt, a Duna hídján Esztergomba futott. Ezután Ibráhím pasa szerdár a tábort elfoglalván Ujvár vára és Komárom vára ellen hadat küldött s azokat megtámadta. Ez a dsigerdeleni tábor valóban erős tábor. A mi urunk Kádi-záde Ibráhím pasa s vele együtt más hét mir-i mirán és néhány emir seregeikkel e táborba menvén, sátoraik ott felállították s örökös végett minden éjjel négy irányban őrköt állítottak fel. Ennek a tábornak helye az ellenség birtokában levő Ujvár vára felől van. Ez oldalon a szegény Dsigerdelen váron kívül egyéb nincs.

Csodálatos jó álmom. Egyik éjjel én szegény a dsigerdeleni parancsnok atyámfjának házában vendég voltam s beszélgetésünk után, midőn nyugodt álmra lefeküdtem, álmomban boldogult atyámat láttam, a ki így szólt: »Evlíám! ne félj ettől a harcztól, a dicsőséges parancsolatot állhatatosan teljesítsd! Ez a vár III. Mohammed szultán idejében az ellenség zsákmánya lett. Ennnek a IV. Mohammednek idejében Esztergom és Dsigerdelen várak újra zsákmányul esnek. Neked azonban »*umen dákháláhu kána áminán*« ²⁾ városában semmi károd nem lesz.« Álmomból felébredvén, a valósi mosdás után ez álmot a jámbor öreg parancsnoknak azonnal elbeszéltem. »Aldás rád Evlíám! Allah és az ő prófétája tudja, e háborúban csodálatos harczot végzesz, de mikor, nem tudom. De sem neked, sem nekünk kárunk nem

¹⁾ 1599. Kr. u.

²⁾ Ez az arab mondat: *ومن دخله كان آمناً* magyarul annyit jelent: Aki bemegy abba, biztonságban lesz. Miféle várost ért eme körülírás alatt Evlia, azt nem tudjuk. A török kiadó sem ad erre semmi magyarázatot.

lesz. Szíved helyén legyen!«, mondá ő s kedvezően magyarázta; én pedig reggel sátoromba mentem és két kosár ruhát, az újonan ajándékul kapott két magyar rabszolgát, és egyéb podgyászatot atyámfiaának a parancsnoknak megörzés végett átadtam és sátoromban egyedül és podgyász nélkül maradván a helyzet megvizsgálására fordítottam gondoskodásomat. Hol egyik hol másik lóra ülven, vadásztatás czéljából minden irányba öt-hat óráig járkáltam s a Duna partján levő szigetekre vetvén tekintetemet, mondám: »Vajjon a Duna szigeteire lehetséges-e átmenni úgy, a miként háború idején a tatárokkal a *Gömüs* és *Turla*¹⁾ vizén, lovakkal átmertünk?;« s eközben a hídfőhöz érkeztem. Atellenben Esztergom felől a nagyvezír a harmincz darab tömlőhajót összecsatolván, széles és erős hidat készített. Innen *Dsigerdelen* felől a mi urunk Ibráhim pasa és a hét mir-i mirán húsz darab hajóra készített erős hidat, úgy, hogy csak tíztizenöt hajóra való hely maradt még nyitva s annak bevezésén szorgalmatoskodtak. Isten rendelése folytán a Duna folyó hullámszásba jöven, megáradt s a hidnak öt hajóját összetörve, lefelé egyenesen Esztergomnak vitte. Az építő aga látva az állapotot félelmében megzavarodott s azonnal hozzá kezdettek a hajók visszahozásához és a kijávitáshoz.

Délutáni időben három tollbokrétás diván-csaus érkezett a nagyvezírtől a mi urunk Kadi-záde Ibráhim pasához és parancsot hoztak neki. A parancs ez volt: »Te a ki Ibráhim pasa atyámfia vagy, semmi időt sem mulasztván, ebben az órában sátorában egyetlen embert sem hagyj s az esztergomiak közül kétszáz hasznavehető kalauzt magad mellé vévén, északi irányban a *Lán*²⁾ hegy aljában levő *Velák*³⁾ halom szélén ezen éjjel ört állj s négy irányban leshelyekre öröket rendelj s a szemközt levő sereget nagyon jól figyeld meg.« A pasa mondá: »A vezéré a parancs; s a csausoknak öt-öt, tíztíz aranyat adván ajándékul, mondá: »Bármilyen történjék is, most felkeljünk és induljunk«. Az esztergomi parancsnoknak a nagyvezír rendeletét elküldötte, mivel Esztergomból kalauzoknak kellett hozzánk jönni.

A *dsigerdeleni útközet oka*. Kadi-záde Ibráhim pasának szegbán bölükbasijaitól⁴⁾ egy magyar ifjú s vele annak

¹⁾ Turla = Dnyeszter.

²⁾ Törökül : لَان.

³⁾ Törökül : وَلَاك.

⁴⁾ Szegbán bölük basi, a janicsárok csapatából a vadászszászlóaljok parancsnoka.

barátja, egy török vitéz azon napon lóra ülven, Ujvár várának kapitánya- és parancsnokához *Forgáchhoz* mentek s így szóltak neki: »Hé! Kapitányom! mit álldogáltok? Jézus megsegít benneteket. Ime! Ujvár várának elfoglalása végett tizenötezer török katona hajókon már átjött s hozzákezdtek a híd építéséhez. A Duna vize azonban kiáradt s a híd készítéséhez használt hajók összetörték, néhány ezer török az éhségtől elbujdosott. Mi elfutván azért jöttünk, hogy neked hírt adjunk. Használd fel ezt a körülményt azonnal. Mielőtt a híd elkészül s a török erre az oldalra átjönne, az innen levő tizenötezer törököt törd össze s a hídfőnél állíts fel tábort s a hajókat minden oldalról ágyúztasd össze.« S miután némi tanácsadó szókat mondtak neki, *Forgách* megajándékozta őket és a német császárhoz segélykérő leveleket írt.

Az Ujvár környékén levő százötvenhét várból Ujvár segítségére ötvenezer ór készen állott. A másik oldalon pedig a német császár parancsából a nagyvezír elnyomása végett *Zerin-oglu*¹⁾, *Battyán-oglu*²⁾, *Gián-oglu*³⁾, *Nádazs-oglu*⁴⁾, *Vasvár-oglu*⁵⁾ és a császár vezéri helytartója *Duk Montekukule Rudolfus*⁶⁾ nevű vezérek nyolczvanezer katonát összegyűjvén, Esztergom alatt lesben voltak. Köprülü-záde azonban mindenről értesült s a hadsereg körül négyfelől és mi felőlünk is dsebedsiket, portyázókat, kisebb-nagyobb őrségeket rendelt ki s mindenki felfegyverkezve készen lévén, a hidnak bevezésén szorgalmatoskodott. Hála Istennek! az ötödik napon a híd elkészült s Gürdsi Mohammed pasa a hálebi ejálet seregével átjött hozzánk és Kádi-záde Ibrahim pasának tábora Szulejmán Khán dombja előtt szállott meg. Utána Kibleli pasa a damaskusi sereggel a jobb oldalunkon levő Dsigerdelen vára felől szállott meg. Utána Kösze Ali pasa szerdár a boszniai nagy sereggel valamennyinél előbbre Marut⁷⁾ síkján szállott meg. Ennek nyomában az anatóliai katonasággal Kara Musztafa pasa

¹⁾ زرين اوغلى Zrinyi.

²⁾ بكجان اوغلى (Bakján-oglu), Batthyány.

³⁾ كيان اوغلى (Gián-oglu), ismeretlen név.

⁴⁾ ندادز اوغلى (Nadazs-oglu), Nádasdi.

⁵⁾ وشار اوغلى (Vasvar-oglu), ismeretlen név.

⁶⁾ دوق مونته قوتوله رودلفوش (Duk Monte-kukule Rudolfus), Montecuccoli Raymund.

⁷⁾ ماروت (Marut).

és a vezír kházinedárja (kincstárnok) Juszuf pasa jöttek a hídon át és közelünkben helyezkedtek el. Nehány száz mir-i liva is keresztül jött és a mi oldalunkon állapodott meg. Hála Istennek! a mi részünkön nagy sokaságban lett az iszlám sereg. Ezután a nagyvezír helyes tervvel a budai és esztergomi dunai kapitányoknak negyven-ötven gályahajóját megrakta *ázabokkal*¹⁾ s a szárazföldről Musztafa pasa kapitányt a híd őrizetére kirendelte.

Azon napon az ellenségnek várából Komáromból néhány ezer fatörzs és tutaj, néhány fagerenda jött lefelé a Dunán s kicsibe múlt, hogy a hídba ütközvén azt össze nem törték. Azonban a dunai kapitányok gályákkal és tutajokkal elérték azokat s fejszékekkel elvágták a köteleiket és minden fát egyenkint a parthoz kötvén még abban az órában feldarabolták. A katonaság ezeket a fákat zsákmányul lefoglalta s a tábor fával gazdagodott. Mikor alkonyodott, Ibráhím pasához Esztergomból háromszáz hasznavehető kalauz jött s a korábban kapott vezíri parancs értelmében urunk őrségre ment.

Az 1074. évi Mohárrem hó egyik hétfőjének estéjén alkonyatkor Ibráhím pasa csapatával s az egész nikápolyi sereggel egy óra alatt Dsigerdelen mezejének Ujvár irányába eső *Murád síkságán* (Murád ovaszi) a *Lán* hegynek és *Lák* dombjainak szőlőihez, arra helyre ment, melyet az esztergomi kalauzok mondtak s itt a tapasztalt és hadviselt agákat az esztergomi harcosokkal négy irányban félóránnyra előbbre rendelte. Ezekről az agáktól egy óránnyra előbbre is ötven-ötven derék, hasznavehető jeles vitézt rendelt ki négy irányban az átjáró helyekre, a *pataka*²⁾ tavak partjaira és a *Zsitva*³⁾ folyó partjaira örökök, maga pedig seregével a Lágán⁴⁾ hegy-nél és a Lák halmok szélénél lováról leszállott s mialatt egy szőnyegen ült, azalatt az álaj-csáusok az összes harcosoknak a következőket hirdették ki: »Senki tüzet ne rakjon, *háj-huj* kiabálást ne csináljon, puskát el ne süssön, füstöt és kanóczot ne mutasson. Mindenki helyén maradjon s a seregtől el ne távozzék. Lovának kantárszárát mindenki kezében tartva, felfegyverkezve készen álljon.« Mikor a lefekvés ideje elér-

¹⁾ *Ázáb*, a gályákon evezésre használt önkéntes csapatok, kik élelmezést és zsoldot csak háboru idején kaptak.

²⁾ Törökül: *پاتاقه گوللری* (pataka gölleri), a *pataka* szó a magyar patak szóból vett kölcsönzés s mocsarat jelent.

³⁾ *زیتوا* (Zsitva).

⁴⁾ *لاغان* (Lágán) azonos az előbb említett Lán hegygyel.

kezett, az imádságukat elvégezték, midnyájan csoportokba gyülekeztek s ki-ki a pajtásával elszórakozott; némely harczosok a lovaikat megnyügözték, zabföldekre hajtották. Én szegény is és a szolgálaim a lovainkra nyügöt raktunk s egy legelőre kikötöttük őket; szolgálaimnak megparancsoltam, hogy gondot viseljenek rájuk és a pasa elé mentem. Kötő kávét, teát és gyümölcsnedv-féle italokat ittunk és különféle édességeket ettünk s a bölük-basiknak és agáknak is édességek küldésével kedveskedett. Éjjelkor felkelvén, damaskusi buzogányát kezébe véve körüljárt a seregben mondván: »Ne aludjatok vitézek, az éjjel valaminek történni kell, gyorsan készen álljatok«, s mindenkihez szíves arcot mutatott. Mi ez oldalon örködésben így felkészülve állottunk.

Az ellenség már ezelőtt Ujvár alatt összegyűjtött seregével tanácskozott: »Mielőtt, úgy mond, a tatár sereg megérkezik s a török a Dunán hidat ver, törjük össze őket s valamennyi vezérüket fogjuk el, Székesfehérvár, Esztergom és Buda várainkat visszafoglalva vígan leszünk, jertek menjünk!«, s a harminczhétezer disznócsorda ellenség Ujvár alól ellenünk megindult. Nagy szerencse volt, hogy hóbortos¹⁾ törökök jöttek velünk a táborban, mert mikor őrségeink helyükre mentek, ezek a helyett, hogy a leshelyeken lefékiüdtek volna, a sötétségben Ujvár felé elosonván, takarmányozásra és némi vadászatra s rablásra mentek. Majdnem négy óra multával ezek a ficzkók nem tudván mitévők legyenek, mondogatják egymásnak: »Mit csinálunk, mit tegyünk?« s egyszerre a hegyekben dobogásszerű zaj és ropogás hallatszik. »Vajjon mi lehet ez?«, mondják s kissé megrettenve megállanak s látják, hogy a hegyekben a föld által alig hordozható fekete sapkás, keresztény ellenséges katonaság jön. »Hejh! Jönnek a gyaurok, menjünk, fussunk azonnal a táborba, adjuk hírrül a katonaságnak s lássuk mit mutat a sors«, mondták a szegény karamániai törökök és a ló nyakára hajolva, futva jöttek s mihelyt Kadi-záde Ibráhim pasának előőrseihez érkeztek ezek kegyelmet és időt nem adva nekik, mind a hetet megkötözték s Ibráhim pasa elé hozván, a pasa kikérdezni kezdte őket. Ők így szóltak: »Ah! Szultánom!²⁾ mi a karamán lovasok közül valók vagyunk. Azt mondtuk magunkban: Menjünk el takarmányért s valami vadat is találjunk; s három óra hosszat mentünk. Ujváron innen a hegyekből

¹⁾ Törökül ez a kifejezés van: *هوبورتوس* = tulsó parti. Ennek az értelme: meggondolatlan, hóbortos. A finomkodó, művelt oszmáni *öte jáká türknek* nevezte a műveletlen ázsiai törököt.

²⁾ Szultánom, udvarias kifejezés, e helyett: uram.

fekete sapkás és fekete zászlós ellenség jött elő, mi pedig az éj sötétségében visszafelé futottunk, a mikor ezek a vitézek megkötöztek bennünket s hozzád hoztak; urunkat illeti a parancs; a dolog így történt.« Eközben három óra maradt reggelig.

Mikor a hirtelenkedő pasa ezt a rossz hírt hallotta így szólt: »Katonaságunk gyorsan »Allah, Allah« kiáltást kezdjen, úgy, hogy a Duna túlsó partján levő iszlám sereg és a nagyvezír is meghallván kiáltásunkat, készen legyenek.« A mire én szegény mondtam: »Az Istenért! Szultánom! mit csinálsz? ezek karamán törökök és hóbortos sakálók. Az erdőben az utat eltévesztették s a sötétségben szemek kápráztak, lehetséges, hogy az a dobogás és zörgés, melyről szólnak nem is az ellenség seregétől volt. A különféle erdei állatok megriadván elfutottak, s a mit ezek mondanak hogy »zörgést hallottunk«, azoktól lehetett. Ez a hír igaz is, hamis is lehet s ha parancsod szerint mindjárt kezdetben kitör belőlünk az »Allah!, Allah!« kiáltás, a Duna túlsó partján levő seregben a legnagyobb zavar támad. Ezek közül az emberek közül hármat küldjünk a nagyvezírhez, négyet pedig itt tartsunk, meglássuk reggelig mi történik? Két óráig tartó helyen, öt-tíz lépésnyire egymástól, őreink vannak s tőlük még segélykiáltás nem jött, az ellenségnek még mi szímet sem láttuk, hogyan kezdjünk akkor az »Allah! Allah!« segélykiáltáshoz? Azonban valamennyien felfegyverkezve készen álljunk s az esztergomi harcosok közül való előőrseinkhez megbízott embert küldjünk, hogy vigyázzanak!« Külön, külön az összes agák mind azt mondták: »Valláhi! ¹⁾ ez okos tanács.« A hibázó pasa a karamániakat újra kikérdezte. »Valláhi! szultánom! az ellenség zászlóit látva elfutottunk, még a reggel el nem múlik s ők titeket megtámadnak, azért az előőrsekhöz azonnal menjenek emberek,« mondták ők s az okos pasa megajándékozván ez embereket, néhányat közülök az arnaud Ali agával sietve a nagyvezírhez küldött s apósának *Sámi-záde* efendi rejsz-ül-küttabnak ²⁾ is az ellenség sokaságáról tudósító levelet írván, az emberekkel elküldötte. Őt karamáni embert maga mellett visszatartott.

Egy óra alig múlt el, midőn egyszerre az előőrsekhöz levő Báli bölük-basi ³⁾ igaz tudósítást hozott mondván: »Nagyságos vezír! az ellenség serege feltűnt, zászlói és lobo-

¹⁾ Valláhi = Isten bizony!

²⁾ Rejsz ül-küttab, a kancelláriának feje.

³⁾ Bölük-basi = hadosztályparancsnok, ezredes.

gói meglátszottak, dobjának, trombitájának szava meghallat-szott«; erre a hadosztályok csausai azonnal kikiáltani kezdtek, mondván: »*Niáhá!*« A parancsnokló pasa is kengyel nélkül felült szélgyorsaságú lovára, mondván: »Allah nevében! a harci riadó!«; s lovaikon mind felkészülve voltak. Én szegény gyarló is sietve lóra ültem s mondtam, hogy elmegyek, csak-hogy a lovam egyetlen lépést nem ment! Szolgáim ugyanis megnyügözve hozták elő a lovamat, ezért a nyugót sietve levettük róla s a ló nyakára hajolva gyorsan a pasa urunk mellé mentem. A vitéz pasa pedig negyvenhét, zászlós bülbö-basit mellé híván mondá: »Figyeljete ide vitézek! Tudjátok: én kenyéremet egyedül nem eszem. Insallah! az én kötele-zettségem legyen, hogy kívánságtok és óhajtatok szerint mindegyiteknek *timárt*, *ziámetot* és előmenetelt szerezsek. Hanem ma lesz majd a nap! Az igaz hitt védelmére készen legyetek. Ha az ellenség jön egy óhajtásunk legyen: *vagy győzelem vagy halál!*«

Ily módon mindegyik iránt valami kedveskedő szóval kimutatta szívességét s a nikápolyi szandsák háromezer katonáját csárkhádsinak előre rendelvén, ezek félóránnyira előrementek egyenesen a Lán és Lák hegyek felé, a hon-nan az ellenség érkezendő volt s ott tömött sorban megál-lottak. Mivel azonban még nem virradt meg egészen, nem lehetett jól látni. Ekkor az értelmes pasa százötven kapudsi-basit kétezer főnyi népükkel a jobb oldalra vett, kétezer müteferrikát ¹⁾ és vádsib-ür-ráját ²⁾ pedig a bal oldalra bevén, ezen két hadosztály közé a dicsőséges és értelmes pasa ment s ötszáz főnyi tatár katonát és kétezer vitézt hátulsó csapatba állított, negyven szegbán ³⁾ és száridse ⁴⁾ katonát pedig kühejlán ⁵⁾ lovakon az elősorra rendelt. Közvetlen ezek mögött hétszázhetven vörös oldaltollas és vörös sapkás, hét-nyolcz arasz puskás horvát és arnaud vitéz két ágú kanóczát mind elrejtve gyalog ment a pasa előtt. A csás-nigirok ⁶⁾, kilárdsik (élelmiszer kezelő), nyergesek s a többi kezelő emberek a pasa jobbján és balján felfegyverkezve állottak. Háromszáz belső szolgálatban levő aga ércsisakba, vértbe, pánczéba öltözködve közvetlen a pasa mögött foglalt állást és a győzelmi éneket kezdték énekelni. A zenészek

¹⁾ *Müteferrika*, lovas-gárdista katonaság.

²⁾ *Vádsib-ür-rája*, a hűbéres lovasok egyik osztálya.

³⁾ *Szegbán*, a janicsárok egyik hadosztálya.

⁴⁾ *Száridse*, önkéntes zsoldos katona.

⁵⁾ *Kühejlán*, híres arab lófaj.

⁶⁾ *Csásnigir*, ételkostoló a szultáni udvarban; a hadseregnek élelmezési biztosok voltak.

karmesterének megparancsolták, hogy míg a hitetleneket meg nem támadják, addig a hadi indulót ne játszák. Eközben arnaud Ali aga, a ki az ellenség érkezéséről először hírt adó embereket a nagyvezírhez vitte, visszaérkezett a nagyvezírtől s azt a hírt hozta: »Pasa atyámfia, — úgy-mond — szerencsés legyen; ha az ellenség megérkezik, hadd lássam, csináljon egy hírnevet szerző ütközetet; insallah! Bagdádöt három tuggal neki adom.«

A pasa apósától, a rejsz efenditől azonban dorgáló levél érkezett, melyben ezt mondja: »Fiam! Azelőtt mikor Buda alatt voltunk a nagyvezír téged elküldött, hogy Győr vidékéről, Tata és Pápa nevű várakból fejet és nyelvet hozz s te a magad fejével és nyelv nélkül jöttél Buda alá. A nagyvezír neked így szólt: »Az ellenségtől fej és nyelv elvétele nélkül miért jössz ilyen üresen«?; te pedig a nagyvezír előtt ilyenféleképp mentegetőztél: »Nagyvezír! az ellenség oly igen sok volt, hogy ellene indulni tisztára hiba lett volna, mert ha azon a helyen megütközünk s Isten bocsássa meg nekünk! meg találunk futamodni, akkor szultánomnak becsületén nagy szégyen esett volna meg, ezért tehát az ellenségtől és tőled felve, fej és nyelv hozatala nélkül érkeztem meg.« A nagyvezír neked azon nap a padisáhi tanácsban néhány jelentős szót mondott: »A pasa szeme félt az ellenségtől! De fiatalsága megvan! a kizilbastól¹⁾ is félni kell ám!« mily különös!, kimondott czélzásait elfelejtetted már? — Most ismét néhány karamán török által a nagyvezírhez tudósítást írsz mondván: »Az ellenségnek nagy sokasága van s éppen ellenünk jön.« így tudatod te a félnkségedet és gyávaságodat! Nem volt-e elég ezt a két török embert elküldened? Most tehát levelem megérkezésekor, ha az ellenség megjön teljes gonddal szedd össze minden erődet és tehetségedet s Melek Ahmed pasa²⁾ tapasztalt embereinek tanácsától el ne térj és szemfüles légy. Övezd fel kétfelől a vitézség kardját, első csatád ez, szerezz magadnak hírnevet. Isten veled!«

Mikor a pasa a rejsz efenditől érkezett eme levelet a holdvilág fényénél elolvasta, azt mondá: »Adja Isten, hogy jőjjön az ellenség. Az efendinek ennél a szemrehányó levelénél jobb a halál!«, s megharagudva, lovára ülven, csendesen megállott. Korábban az éjjeli őrésre menő négy csapatból is visszajöttek az összes örök és mondák: »Szul-

¹⁾ Törökül: Kizilbas = vörös fej, vagyis haragos ember. Így nevezték Iszmáil sah egyik seregét is.

²⁾ Melek Ahmed pasa, Evlia Cselebinek elhunyt nagybátyja.

tánom! az ellenség a reggeli imádság idején itt lesz, míg saját szemeinkkel nem láttuk az ellenség seregét, addig helyünkől ki sem mozdultunk.« — »Honnan jönnek?« kérdé a pasa. — »Észak felől jönnek«, válaszolák ők. E közben Esztergom várának keleti oldalán a hajnali csillag feltünvén, kissé már világosodott. Amde annak a két embernek, kiket Ibráhím pasa a nagyvezírhez küldött, éppen semmit sem hittek s Ibráhím pasa kifogásaira és ürügyeire semmit sem adtak. E közben a nagyvezírtől egy aga parancsot hozott, mely ugyancsak megháborította a pasa elméjét, mikor azt olvasta. A tartalma ez: »Ha az ellenség megérkezik és feltűnik, ne szaladj el a vörösfejtől. Ha az ellenség megérkezése és sokasága miatt visszafordulsz, insallah! kitekerem a nyakadat. Isten veled!« Mikor Ibráhím pasa ezt elolvasta, így szólt: »Istené a parancs, történjék, a minek történni kell! Tegnap születtem, ma meghalok!«, s lovát megsarkantyúzva, egyenesen a *Lák* hegy széléhez ment. Most már kivilágosodni kezdett. — A hírt hozó embereket azonnal maga mellé szólítván, kérdé tőlük: »Figyeljete emberek! melyik oldalon láttátok ti az ellenséget?« s ők az északi oldalt mutatták neki. Mi tehát abba az irányba fordulva, készen állottunk, mikor egyszerre csak Dsigerdelen mezején, nyugot felől fekete felhő gyanánt dárda-erdő és lándsa végek tűntek fel: »Héh! az ellenség erről az oldalról tűnt elő«, mondtuk s abba az irányba fordulván, a csárkhádsikat és gyalogosokat előre állítottuk s az ütközet elrendezésére fordítottuk gondoskodásunkat.

Közöttünk és az ellenség között két ágyúlövés távolságnyi csatátér volt. Most már teljesen kivilágosodott és egészen jól lehetett látni. Az ellenség végtelen és határtalan serege oly feltűnő lassúsággal jött, hogy mentében még a hangyát sem tiporta össze. Abból az irányból is, a melyet a korábban hírt hozó emberek mondtak, fekete vihar gyanánt egymás mellé sorakozott, egészen kék vasba öltözködött s tizenkint-tizenkint egymásnak karjain vaslánczokkal összekötött, tiszta bort ivott¹⁾, hosszú olajos puskás, fortélyos harczos *német, magyar, lengyel, kurul, eszlavon, duduska* katonaság Dsigerdelen mezejére kiáradva közeledett. Az előbbi lovasok és eme gyalogos ellenségek között két ágyúlövés távolságú hely volt. Ez a gyalogos ellenség is mintha éppen nem haladt volna, mivel az ágyúi és zenekara hátul mentek. Negyven darab ágyút azután lovas szekereken a

¹⁾ A török író úgy adja elő a dolgot, mintha a támadó sereg leitatott s kényszerrel hajtott csapat lett volna.

gyalogos ellenség előre hozott s elrendezkedve felállottak. Egész világos reggel lett s a gyalogosok és lovasok egymáshoz közeledni kezdtek. Az éleslátású ketkhuda Ahmed aga egyszerre csak azt mondta a vezérlő Ibráhím pasának: »Hé! Szultánom! mielőtt ez a két ellenség egymással egyesül, akadályozzuk meg és szemünket sem hunyorítva, vagy lovasságát vagy gyalogságát támadjuk meg!« Ezért tehát az összes felfegyverzett harcosok egymástól elbucsuúztak s egy szívvel és egy lélekkel az ellenség ellen indulóban vultunk. Ezeknek már előbb a nyugoti oldalon levő lovasaik a gyalogosokra vártak, hogy aztán egyértelműleg minket a csatatéren közrefogjanak. Mikor a lovasok látták, hogy mi ellenük indulunk, gyalogosaik is kilőtt nyíl gyanánt jönni kezdtek. A pasa ez állapotot látva, minden elfogódás nélkül szembeszállott. Mikor köztünk és az ellenség között csak egy lóállomásnyi ¹⁾ hely maradt, gyorsan elmondtuk a reggeli imádságot s a dicsérő imádságot lóháton végezve, gyalogosainkat egy dombon körbe állítottuk. Hatezer hit-harcos az »Allah! Allah!« kiáltásnak szíve mélyéből szabad folyást engedve, ágyúgolyó gyanánt rohant a német lovasságra s összekeveredett vele. Néhány fegyverkovácsunk ügyességét mutogatva, hétbütykös póznadárdákkal olyan rohamot intézett az ellenség ellen, hogy azt leírni lehetetlen. Az ellenség ugyan sok volt, de gyalog puskásai két ágyú-lövés távolságra voltak. Mi ezen a csatatéren levő hét csapatot közrefogván, üldözve megtörtük, miközben néhányan vértanuk lettek közülünk. A nagyvezírnek a Duna túlsó oldalán levő katonái is hallották a mi *hujázásunkat* és ők is szívből segítséget óhajtvá, Allah! Allah! kiáltásban törtek ki. *Forgách király* azonban újra lovon ült s a kezében levő német dárdával katonaságát harcra ösztönözte. Mivel azonban ők lóra nem ülhettek, a vitéz hitharcosok által dobott gerelyek hátukon úgy keresztülmentek, hogy két arasznyira kilátszott a hegyük. Senkinek sem volt arra bátorsága, hogy lováról leszállva, egy holttestet felvegyen, mert ha lováról leszállott, fel nem ülhetett, ha felült, le nem szállhatott. *Halpuz* ²⁾ nevezetű katonaságukból sokan voltak a nyereghez kötve. A szerencsétlenek ezen a síkon ágyúba fogott majommá változván át, megtörve elpusztultak.

Az iszlám részről azonban nekünk sem jött segítség-

¹⁾ Törökül: *át menzüli*, lóállomás, vagyis egy futamat.

²⁾ *هالپوز* (halpuz) valami német katonai műszónak elferditése lesz ez.

günk, csak a lárma érkezett hozzánk. Végre *hánefi*¹⁾ idő levén, a világot megvilágító nap felkelt. Később a jobb oldalon feltűnő tízezer főnyi gyalogság hozzánk nagyon közeladni látszott. Az erdőből kijövő s cigányok gyanánt csoportonként feltűnő katonaság a mi gyalogosainkat közrefogta. A mi gyalogságunk azonban csak hétszáz emberből állott. Az ellenség több volt tízezernél és ötven ágyúja volt. Mikor az ellenség az ágyúzásra gondolt, mi a lovasokkal a harczot abbahagytuk s »hej! rajta! az ellenség által kilőtt ágyúk még üresek, gyalogos harczosainknak segítségünk!« A gyalogos ellenségre kivont karddal rárohantunk s egészen az ellenség ágyúi elé mentünk. Az ágyúkat elrejtteni akaró ellenséget mind megtörtük s míg gyalogságunk az ellenség ágyúit elfoglalta, az alatt mi az ágyúra nem nézve, az ellenséggel dulakodtunk. Hála Istennek! valamennyi ágyúját elvettük s gyalogságát összetörtük. Ez alatt azonban Esztergom várából az ellenség gyalogsága közé *Div*²⁾ teste módjára három darab *báljemez* ágyúgolyó csapott le, csakhogy ezek minket is szétszórtak, mivel összekeveredve voltunk. Esztergom vára hét *báljemez* ágyút lőtt ki, utána azonban az ellenség lovassága mégis egyesült a gyalogsággal s húszezren egy helyre jöttek össze. Mikor az imént általunk megszalasztott német lovasok gyalogságukhoz csatlakoztak, ágyúikat a mi gyalogságainktól visszavették s azokat őrizve, minket verni kezdtek. Az ellenség közé még tíz golyó ment s ezeken darabokra tépődtek. — Ibráhim pasa azt mondá: »Hé! vitézek! az ellenség teljes fejetlenségbe jutott, még egy rohamot intézzünk!«, s a juhokra támadó éhes farkas módjára hetedszer támadtunk az ellenségre s kétezeret a tüzes kard eledelévé tettünk. Ámde közülünk is a pasa müezzínje: Csetu Ibrahim, nekem egy szolgám, az istálómester: Juszuf aga, egy szóval hetven híres és válogatott agánk vértanú lett, néhány százan pedig megsebesültek; a holtakat és sebesülteket a táborba hozták.

E közben Ibráhim pasa látta, hogy a dolog befejeződik és segítség sehonnan nem jön. Buzogányát feltartva, mondá: »Jöjjetek hitsorsosok, ma van a *kerbelai*³⁾ nap, a hit javáért még egy rohamot intézzünk. Íme az ellenség az ágyú rombolásától megtörve hátrál«, s a muszulmánokat harczra buzdítván, marokszám szórta az ajándékokat. Ket-

¹⁾ حنفی (hánefi), a hánefi ritushoz tartozó. Nevét Hánef imámtól vette.

²⁾ دیو (div) szellem, különösen gonosz szellem, ördög.

³⁾ Kerbela, a Huszcin és Haszán csatájáról híres hely.

khudája, Kiremidsi Áhmed aga is a harcز közepette kezében forgatta övében hordott erszényét s ő is marokszám osztogatta az ajándékokat a hitharczosoknak. Azon közben Khászeki Mohammed pasa fia: Frenk-bejzáde egy meddő kanczán ülve, könyékig véres karral, nyeregcsíjához négy fejet kötve, meztelen karddal, nekitüzesült szemekkel mellém jövén, így szólt: »Evlia Cselebi! az Istenért, el ne távozzál mellőlem, ma van az én Kerbelám.« S lovat adott át. Én szegény mit tegyek? »*Jánszorka Allah*...«¹⁾ ájetet elénekelvén, előre mentem. Láttuk Memi béget, a mint három ellenség közrefogta s karddal megtámadta, ámde pánczélján a kardok nem mentek keresztül. Frenk-bejzáde az ellenségeket gereblyével szétverte és Memi béget megmentette. — Onnan a mi boldogult Melek Ahmed pasánk embereihez mentünk. Azok közül néhány tapasztalt és harcزban járt emberrel, Frenk-bejzáde, Memi bég és én szegény valamennyien egyszerre rohamot intéztünk az ellenség lovassága ellen s négyszáz fejet vettünk el, az ellenség pedig azon a szárnyon meghátrált, ezért a fejekkel Ibráhim pasa elé mentünk s ajándékot és díszforgókat kaptunk.

Összes harcزosaink egész éjjel alvás nélkül és éhen voltak s nemcsak egy darab kenyérük nem volt, hanem a nap forrósága miatt a szomjuságtól is elerőtlenedtek. Ezen a siralmas síkságon egy csepp víz nem volt, lovaink is kimerültek és elgyengültek. Az ellenség a pusztítással sem fogvatkozott meg. Az ágyúzás miatt nem közelíthettük meg. A vitéz pasa újra azt mondá: »Hitharczosok, még egyszer rohanjuk meg az ellenséget!«, ámde éppen akkor Szihráb Mohammed pasa seregének háta mögött levő leshelyekről, az éjjel felkészülődött tízezer válogatott magyar katona harangozás és zeneszó²⁾ között ágyúzva jött ellenünk s minket szétszórni kezdett s az ellenség minden oldalról körülvett bennünket. Egyfelől az éhség, másfelől a rekkenő hőség volt s így a 37.000 főnyi ellenség és a vele szemben álló 6000 vitézünk között olyan nagy csata volt, hogy azt elmondani nem lehet. Társaik között kiváló 72 vitézünk, kiknek mindegyike egy-egy várat ért, az utálatos porba hullott, a *kara-kollukdsik*³⁾ és más harcزosaink közül 300 ember vértanú lett, 110 pedig megsebesült, ámde az ellenségből meg 5000 veszett el kard által.

¹⁾ Ez az arab ének így kezdődik: وينصر الله نصرًا عزيزًا.

²⁾ Törökben így van: *Nákusz, organun* = harang, orgona. Az orgona helyett bizonyosan más hangszer volt a katonaságnál.

³⁾ *Kara-kollukdsik* = előrs, kara-kol.

A pasa az összes harczosokat magához gyűjtván, tanácskozott velük. — »Szultánom! — mondák ők — kérjünk a nagyvezírtől segítséget«; a mire válaszolá: »Isten mentsen! inkább itt ezen a mezőn halok meg, de a nagyvezírtől segítséget nem kérek«, s szemeiből véres könnyek folytak. Valamennyien mind egy helyre gyülekezünk. Az ellenség is egy helyre gyülekezett s hét hadiszárnyból állt. *Forgách király* közepén, a német lovasság jobbról, a magyar lovasság balról volt s az újonnan érkezett erős katonaság gyalogságát és ágyúit maguk elé véve, trombitaszó mellett gyalog megindultak. A hitharczosok egyszerre felkiáltva, az ellenség elé mentek, mire azok ágyúikat elsütötték. Harczosaink azonban félreállottak s így az ágyugolyókat a levegőbe menesztették.

Mi a jobbról álló s általunk már azelőtt legyőzött német lovasok közé rohantunk s többeket közülök elpusztítottunk. Amde az ellenség jobbról és balról közbefogott bennünket s mikor látta, hogy elfáradt és elgyengült katonaságunk kelletlenül kezd harczot, még inkább neki buzdult s félelem és rettegés nélkül megrohant bennünket s katonai zenekarunk népe az ütközetbe nem is ment be, hanem félrevonult. Az agák is csapatonkint gyengéknek mutatkoztak s az ellenség, mint a mennydörgés, úgy jött előre. Mindenki lélekvásárra került s kényszerülve visszafelé a Duna partján levő táborunkhoz futott, ott hagyván a gyalogos, szerencsétlen *szegbányáinkat*, ezek pedig kiáltoztak: »Hé! hitvány asszonyok! minket gyalogosokat itt hagyva, hová szaladtok?« A pasa háromszáz emberrel ott maradt, mondván; »Istené a rendelkezés.« Én szegény is vele voltam. Az ellenség látta, hogy mi egy csapatban gyalogos emberek vagyunk azt mondá: »Ezek akármikor is a miénk«, s a futó sereg üldözésére ment, azonban az ellenség hátramaradt gyalogosai néhány ágyúval a mi gyalogosainkat kezdték támadni. Gyalogosaik hétszer annyian voltak s habár erőlködve, szembeszálltunk is velök, mi haszna?, mikor újra sok ember megitta a vértanúság serbetjét, a pasával együtt mi gyalogosok mindnyájan futva, a táborunkhoz közel jöttünk. Az ellenség nehéz lovasai nyomunkban voltak s minket üldözve, egészen a táborunkig jöttek, néhány karakollukdsinak fejét levágva, olyan formája lett a dolognak, mintha táborunkat elfoglalták volna, s csupán az utánuk jövő sereg megérkezésére várnának. Én szegény láttam ez állapotot; sátoromba nem mehettem; mellettem sem szolgálám, sem társam nem volt. Azonnal a Duna partjára jöttem, lovamról leszállva, a ló nyeregszíját megszorítottam,

sörényét karika gyanánt összecsomóztam s készen voltam, hogy lovammal a nagy Duna folyón keresztülmegyek. Ámde az ellenség nagy csapatai még nem érkeztek meg. Lássuk, mire fordul el a helyzet, mondám magamban s a Duna partján megállapodtam.

Az Isten bölcs intézkedése megsegített, mert mialatt mi az ellenséggel ütközetben voltunk, azalatt a dunai hid teljesen elkészült. Nehány beglerbég erre az oldalra jött át seregével s ezek átmeneteliükor Juszuf pasa, Káplán pasa, Kibleli pasa csapataival összetalálkoztak, mi által lelkünk megkönnyebbedett. Ők némi vigasztalást nyújtottak nekünk.

A dolog vége és az ütközet eredménye. — Mialatt mi így a Duna partján leverten állottunk, az alatt az ellenség serege csapatonként táborunkhoz közeledett. A nagyvezír táborából már azelőtt erre az oldalra érkezett Ali pasa szerdárnak, Gürdsi Mohammed pasának s a többi vezérek és vekileknek öszvér-csordáit, csengetyűkkel és kolompokkal ellátva, mind a rétre hajtották ki s a nagyon ijesztő és különös alakú oszmánli tevéket is, harangot és csengetyűket kötve rájuk, a rétre engedték legelésre. Mikor az ellenség ágyúzás és puskalődözés között erre nyargalt, annyi ezer istenadta öszvér és különös alakú teve megijedvén, a síkságon szerteszét futott. Mivel az ellenség lovai ilyen csengetést és ilyen állatokat még nem láttak, mintha villám csapott volna közéjük, lovasaikat a földre dobták s fölöttük járni és tipródni kezdtek.

Az ellenségnek, mikor ezt a helyzetet látta, nem volt arra ereje, hogy egyenesen táborunkhoz jöjjön s tanakodva megállott, mondván: »Vajjon mit tegyünk, mi módon kell a törökök hídját lerombolni?« Ekkor a mi szegény Ibráhim pasánk újra lóháton volt s egész seregével készen állott és azt vettük észre, hogy az iszlám seregben láрма és kiabálás tört ki: »Hejh! Mohammed népe! az ellenség szétszóratott, mit álltok?«, ez a hang hallatszott ki s mindenfelé új lelkesedést keltett. Először a mi seregünk eresztette lovát az ellenségre s a dunai hidon is tengernyi hitharczos jött erre az oldalra, csakhogy a tevecsordák mint az erős gát voltak előttük. Ámde az igazhitű harczosok a tevecsordán keresztülmentek, s mialatt Kadizáde Ibráhim pasa az ellenséggel újra ember ember ellen való küzdelemben volt, ezek a hitharczosok a lovaikról leesett ellenséges katonákat a mezőn összetiporva, Ibráhim pasának segítségére érkeztek. Szegény Ibráhim pasa testébe új lélek jött s vasbuzogányát felemelve, mondá: »Rajta vitézek! az alkalom kedvező, mienk a győzelem!«, s harcra lelkesítette őket. Az ellen-

ség látta, hogy a török sereg már szétáradott, azért minden dolgát, sátorát, podgyászát, hintókocsijait és ágyúit ott hagyván, ő is, mint azelőtt mi, futásnak eredt. Mikor tengernyi emberrel utánuk esve, üldöztük őket s addig a helyig eljutottunk, ahol virradatkor harczoltunk, láttuk, hogy ott hagyott gyalogosainkat az ellenség gyalogsága közrefogta s összetörni készül. Az ellenség a mi seregünk megérkezését látva, azonnal odahagyta a mi gyalogosainkat s kereket oldva, a hegyekbe futott s gyalogosainkhoz mi szent *Khizir* ¹⁾ gyanánt érkezünk s megszabadítottuk őket. Gyalogosaink is új életre keltek s az ellenséget ők is pusztítani kezdték. Jobb felől Szilhráb Mohammed pasa a *merási* katonasággal segítségül érkezett s valóban mintegy kétezer ellenséget kard-élre hányva, fejüket levágták. Néhány ezer hitharcos a menekülő ellenség után ment. Az itteni csatatéren tízezer-nél több ellenség volt, aki nem menekülhetett meg, hanem leváगतott, mint nyeséskor a venyige.

A nagyvezír azonban, az ellenség sokaságától félve, Csaus-záde Mohammed pasa *karamániai* vezírt, Szidi Ahmed pasa-záde Mohammed pasát, Kánbur Musztafa pasát, Okhri, Elbászán, Iszkenderia bégjeit és tíz *oda* janicsárral a *számszundsi-basit* ²⁾ a hídon átküldötte erre az oldalra, hol az ütközet volt és Szulejmán khán tábor-helyén Kadi-záde Ibráhim pasa seregébe beosztván, felfegyverkezve, ostrom-sánczokba állíttatta.

A birodalom jóakarói így szóltak a nagyvezírhez: »Szultánom! A hadsereg hasznavehetőit és jelesebbjeit a túlsó oldalra küldötted s innen mi felőlünk kevés katona maradt a szolgálatodra; jelenleg is a hídon tengernyi ember a túlsó oldalra átmenőben van s lehetséges, hogy az ellenség csel-fogással a túlsó oldalon ekkora sereget mutatott és a csatatert elfoglalta, azután pedig megfutamodott; ha a túlsó seregünk leshelyekbe megy, utána már ne vigyünk át a túlsó oldalra katonaságot, mert az ellenség, sokat üldöz-tetve, nekibátorodik. Lehetséges az is, hogy míg seregünk a túlsó oldalon időzik, az alatt *Zerin-oglu*, *Battyán-oglu*, *Nádazs-oglu* s néhány *herceg* és *bán*, tudván, hogy ez az innenső oldal üres, eljönnek s egy hasítást tesznek rajtuk. Véleményem az, hogy mostantól kezdve az *odsák-agák* a hídfőt őrizzék s a túlsó oldalra senkit át ne bocsássanak. Ne adja Isten, de ha a túlsó oldalon megfutamodás történék, arról

¹⁾ Törökül: Házret-i Khizir. Khizir alatt Illés prófétát értik a muszlimánok.

²⁾ *Számszundsi-bási* a szultáni vadászok parancsnoka volt kezdetben, utóbb a janicsárok közé osztották be.

az oldalról a katonaságot ide át ne eresszék, verjék le inkább valamennyit s a harczolókat törjék össze.« — Köp-rülü-záde Fázil Ahmed pasa nagyvezír erre így szólt: »Lel-kem Hádsi-záde! csodálatos képzelődő¹⁾ vagy; így lesz, amugy lesz, mondogatod; de e mellett okos és czélszerű tanácsokat is adtál.« — Kazánsi-záde Cselebi mondá: »Ugy van Uram! a hídőt őrizzék. Insallah! a túlsó oldalon az iszlám sereg győz és diadalmaskodik.« — Erre a janicsár *odsák*ból Abdi muhzir basi agát egész *oda* katonaságával a hídőhöz rendelték s a nagyvezírtől egyetlen gyalog ember sem mehetett át a túlsó oldalra.

Ezen az oldalon a mi síkságunk már ember-tenger volt, mely hullámozott, mint az *Omán tenger*,¹⁾ s minden oldalról újabb csapatok gyülekeztek még össze. Utóbb az összes ellenség a síkság közepén gyülekezett össze s azt mondva, hogy még egy ütközetet csináljunk, *Forgách* minden erejét összeszedte s erősen tüzelt ellenünk. Láttá, hogy az meg nem állítja a sereget, sőt ez annyira jön, hogy e jövetelből nincs szabadulás. Erre sapkáikat fejükről levéve, jajveszékelnéi kezdettek, mondván: »Hajh! segítség! hozzád menekültünk óh *Isza!* (Jézus), ments meg minket!«; — s nagy Isten! az iszlám csapatok az egész ellenség megtörésétől már elfáradtak, ellankadtak. Törve-zúzva részint a *Pataka tó*²⁾, részint a hegy felé üzték őket. Háromezeret elfogtak közülök s a nagyvezírhez hozván, annak sátora előtt végeztek velük, akik a fegyver élétől megszabadultak, azokat egész Ujvár kapujáig üldözték.

Seregünk hadizsákmány keresésre mindenféle elosz-lott és szétszóródott; *Forgách* királynak minden kincse, hadiszere és lőporkészlete a *Lák* hegy tövében maradt, ámde az átkozott, hatezer válogatott lovassal és gyalogossal, megfutamodása helyéről a meredek hegyekben leshelyekre ment és elrejtőzött. Mikor a tér a katonaságtól üres lett, azt mondá, hogy a pénz meg van mentve, s hatezer kísérijével nagy összevisszaságban a hegyről azonnal lejött s a kincs őrzésére kirendeltekkel csatát kezdett. Mikor a visszama-radt katonák ezt a helyzetet látták, azt mondák: »Hé! az ellenség a hegyről előjött!« s a tizezernyi hitharczos ezekkel a németekkel heves viaskodást kezdett. Azokat az átkozott puskásokat rohantuk meg, kik azelőtt minket szétvertek s kincseik mellől elszakítván őket, seregünkkel elűztük.

¹⁾ Báhri Omán, Omán tengerének nevezik a keleti geografusok az Indiai oceánnak azt a részét, mely Arábia déli szögleténél Omán-tartomány körül van.

²⁾ Pataka göli (Pataka-tó).

Ez alatt a négy irányba menő katonaságunk visszaérkezett, összegyülekezett. Az ellenséget ismét megtámadtuk hét oldalról s vékony, hosszú puskákból az átok zápora gyanánt hullattuk a golyót. Egy szóval az ellenséget ily módon bámulatba ejtettük és szétszórtuk s csapatonként a veszedelem porába terítettük. Akik a fegyvertől megmenekültek, azokat lánczra vertük; az összes kincset és vagyont a harcrazosok felpredálták, az átkozott Forgáchnak előbb már elfoglalt szertáros szekereit pedig a janicsár csorbadsiknak adtuk át. A hintó-kocsik lovaira azonban az ellenség gyalogosai hamar felültek s elhajtattak, a kocsik pedig itt maradtak. A fejeket mind lándsákra tüzdelve, a hadi kincstárral, kocsikkal és magyar ágyukkal együtt a nagyvezír elé hozták.

Forgách azonban ügyes és magát kiismerő kapitány lévén, a menekülés útjait megtalálta s a hegyekbe és erdőkbe vonulva, negyven-ötven kísérijével *Ujvár* várába ment. Még le sem ült ott, azonnal azt kérde: »Hol vannak azok a törököktől menekült jövevények, kik hitüket elhagyva, *Isza* ¹⁾ vallására tértek?« S a törököt barátjával együtt elébe hozták, mire ő így szólt: »Hejh! zsidók! ti nekem azt mondtátok, hogy a török ennek a várnak elfoglalása végett tizenötezer emberrel átjött; a hidat azonban nem tudta megkészíteni, mert a Duna kiáradt s a török most zavarban van. Menj azonnal, a törököt semmisítsd meg, a hídfőket foglald el és *Ujvárt* szabadítsd meg!

Ti megcsaltatok s húsz-harmincezer keresztény katonámtól, annyi hadi készletemtől és pénzemtől megfosztva lettem miattatok, ti *Ujvárt* katonaság nélkülivé tettétek!

Húzzátok ezeket gyorsan karóba!«

S a várárok partján mindkettőt azonnal karóba húván, kivégezték. *Ezt az ujváriak beszélték el.*

Mikor a Forgáchtól elvett hadizsákmányt a nagyvezírhoz vittük, láttuk a rombolásokat, miket reggel Esztergom várából az ellenség gyalogsága közé lőtt négy báljemez ágyú okozott. Kétezer ellenség szétmarczangolva hevert. Sok fegyver és szórakoztató eszköz a muszulmánok tulajdona lett. A dsigerdeleni mezőt köröskörül öt óránnyira terjedő helyen emberi hullák fedték s valamennyi holttest fehér kristály gyanánt hajadonfövel feküdt. Mikor egy egész zászlóalj az összes hadifelszereléssel, ágyúkkal, egyéb zsákmánnyal és hintó-kocsikkal a szerdárhoz ment, ez a rendelet jött hozzá a nagyvezírtől: »Testvérem! összes zsámányodat megbízható

¹⁾ *Isza* = Jézus.

emberekkel küldd el, te pedig egész seregeddel a menekülő ellenség után menj azt üldözve s a többi vezírek zsákmányával együtt azután jőjj a táborba.«

Szegény Ibráhím pasa azt mondá: »A parancs uramat illeti« s az összes hadizsákmányt Ahmed aga ketkhudának átadván, újra az ellenség üldözésére ment. Amde azok azt mondák: »Éhesek vagyunk, éhesek!« Ekkor egy erdőbe mentünk s valamennyi lovunkat legelőre bocsátva, egy kissé pihentünk; ezalatt Isten segítségünkre volt, mert Sáni-záde rejzs-efendi tíz darab sült juhot küldött s teljes egy óráig nyugodtunk azon a helyen. Ötezer kenyeret és ötezer adag loabrakot és egyebet kiosztottunk. Ezután újra szélgyorsaságú paripáinkra ülven, először Ali pasa szeráskerrel és boszniai seregével találkoztunk. Káplán pasa, Juszuf pasa, Csaus-záde Mohammed pasa, Sziavus pasa testvére Huszein pasa budai vezír, Sziszka Kenaán pasa, Khászem Mohammed pasa, Gürdsi Kodsza Mohammed ketkhuda pasa, Szidi-záde Mohammed pasa, Dsán Arszlán pasa, Csatra-patra Ali pasa, Konákdsi Kara Ali pasa, Kibleli pasa, Kurd pasa s a többi mir-i miránok és emirek az egész iszlám sereggel Ujvárig elmenve, reggeltől kezdve a délutáni imádság idejéig a hegyeket, szőlőket, erdőket, a félelmes utakat és gázlókat bejárván, ötven-hatvan katona mintha vadat keresett volna, úgy kereste az ellenséget s lovaikat minden irányba hajtották. Piros vérben állottak s 1700 fejet vettek el. Győzelmesen és diadalmasan, nagy sereggel az ellenség keresztes zászlóit, *filínderáit*, lobogóit csillogó üvegü hintókocsikra rakták, a fejeket lándsákra tűzték, sok ezer foglyot lánczra fűzve hajtottak, a dobokat verve, a trombitákat harsogtatva, a tekintélyes kapitányokat maguk előtt hajtva, nagyon félelmes és rettegetett sereggel a nagyvezír sátorához vonultak, hogy szóval azt leírni nem lehet!

A mi urunk Kádi-záde Ibráhím pasa hadosztálya 1400 fejet, 500 foglyot, Forgáchnak tíz társzekerét, tíz darab festett ágyút hozott. Káplán pasa hadosztálya 200 fejet, 40 foglyot, Juszuf pasa hadosztálya 200 fejet, 10 foglyot, Gürdsi Mohammed pasa hadosztálya 300 fejet, 70 foglyot, Szihráb Mohammed pasa hadosztálya 150 fejet, 3 várkapitányt, Kibleli pasa 40 foglyot, Csaus-záde hadosztálya 300 fejet, 11 foglyot s a többi vezírek is temérdek foglyot hoztak. De valamennyi közül különösen Kösze Ali pasa szerdár a boszniai, végvidéki harcosokkal összesen 2060 fejet, 3000 meglánczolt foglyot, hét várkapitányt, az ellenség négy zenekarát, két hintókocsit, húsz darab fényes ágyút

és aranykeresztes zászlókat hozva s az összes fejeket mind lándsákra tüzdelve, Szulejmán khán halmán a nagyvezír elé vonult. A fővezéri sátnak két oldala is nyitva volt s a nagyvezír *aszáfi*¹⁾ székén ült, jobb és baloldalon pedig vörös szőnyegeken ötszáz *kisze* piászter egész domb módjára volt felhalmozva. Balján három ember magasságnyira sáhi kaftánok voltak felhalmozva, előtte pedig ezüst-forgók és darútoll-forgók halmazai állottak.

Ezután először valamennyi vezírnek egy-egy prémes ruhát, valamennyi mir-i miránnak egy-egy aranyozott díszkaftánt, egyéb mir-i liváknak díszkaftánt, az alajbégeknek darút-forgókat és ezüst-forgókat, a mi harcosaink közül a kik reggel fejet hoztak, az először érkezőknek egyenkint ötven, az utóbb érkezőknek negyven piásztert, utóbb mivel a fejek száma az öt-hatezret felülmúlta, a későbbben fejet hozóknak egyenkint harmincz oroszlanos piásztert²⁾ ajándékozott. Utóbb mivel látták, hogy a fejnek és nyelvnek még nincs vége, egyenkint húsz piásztert kezdtek ajándékozni. Ezután Sziávus pasa testvére Huszein pasa budai vezír hadosztályából a budai és esztergomi harcosok is négyezer foglyot hoztak. Őket is bőven megajándékozták.

Aközben a nagyvezír előtt levő nagy és értékes ajándékasztagból nekem fogyatékos szegénynek is ötven piászter és húsz arany adatott. Sőt maga a nagyvezír sajátkezüleg tűzött a fejemre egy tollforgót s azt mondá: »Evlám imádkozzál!« A magyar katonát és magyar rabot, kiket én hoztam, nekem szegénynek ajándozta. Nehány más vezírtől is ajándékokat kaptam. Azután a magyar lovat negyven piászterért eladtam. Ahmed Cselebi számvevőségi titkár beszélt, hogy ebben a fényes ütközetben a padisah részéről az összes muszulmán harcosoknak kiosztott ajándékok összege kétszáz *kisze* piászter volt.

Ezután az iszlám táborban itt-ott őrzött foglyoktól kérdeztük: »Ti mennyien voltatok?« Mire ők válaszolák: »*Valláhi!*« cseh, lengyel, iszfáds, eszlavon és német puskások mindössze tizenhétvezren voltunk. Tízezer német lovas, tízezer magyar katona volt s összesen harminczhétvezren voltunk keresztények, kik vereséget szenvedtünk. Három szerdárunk volt: *Montekukole*³⁾ a másik *Zsuzse*⁴⁾ s a harmadik

¹⁾ *Aszáfi*, a török nagyvezíreket a régi időben a bibliai Aszafról, Aszaf-bölcsességű vezíreknek czimezték.

²⁾ Törökül: *Eszedi gurus*, így nevezték, mivel erre a pénzre oroszlan volt verve.

³⁾ *مونتکوکوله* (Montekukole), Montecuccoli.

⁴⁾ *زوزسه* (Zuzse), vagyis Souches.

Forgách kapitány. Ujvár vára Forgáchnak birtoka őseitől kezdve. Most mivel egész hadserege megsemmisült, foglaljátok el gyorsan Ujvárt«; — ily örvendetes híreket adtak. Valóban az ellenség fejeit összeszámítván, három helyen egyenkint tízezer fejet találtak, ami összevéve harmincz-ezer fejet tett ki. Kétezeren a táborban foglyok voltak. Kétezeren a Garam¹⁾ és Ipoly²⁾ folyókban és a Patakában³⁾ elmerülván, elvesztek s így a harminczhétezerből csakis háromezeren menekültek meg.

Szóval, ilyen nagy ütközet itt a végeken mostanáig még nem történt. Valóban a vitéz vezír Fázil Ahmed pasának hírnevéhez méltó ütközet volt ez. *Néhány történetíró ezt már leírta.* E nagy ütközetben én csekély tehetségű, szegény fogyatékos is jelen voltam mint aga és tanácsos és tehetségem szerint szolgálatot tettem s azt ilyen módon leírtam. Arra kérem a jó embereimet, hogy a benne előforduló sok fogyatkozásaimat bocsássák meg, mert annyi utazásban és fáradalmakban mindenféle dolgomra nem emlékeztem s *csakis a magam dolgait és főbb eseményeimet bátor-kodtam ilyen módon leírni.* Annyi azonban igaz, hogy ez a Dsigerdelen mezei ütközet a birodalom néhány ellenségétől mostanáig okozott legyőzetéssel szemben a leszámolási könyv bevezetése lett.

A nagyvezír parancsára rendezett öröm és vígság. Ez ütközet befejezésének éjjelén, a hajnali harcunk helyén levő vértanúink fölé kis kerek világosság szállott le, melyet néhány harcos meglátván, azt vélte, hogy a nagyvezír parancsából kivilágítás történt s azon a sötét éjszakán a Duna folyó inneseső és túlsó partján százezernyi sáternak köteleire, lándsák és dárdák fölé százezernyi mécszet és megszámlálhatatlan lámpát gyújtottak s olyan díszes és gyönyörű kivilágítás lett, hogy az egész környék fényes nappalhoz hasonlított, mintha a *khovárezm-sáhi újév napja*⁴⁾ érkezett volna meg. Az Esztergom vára felől levő Szulejmán khán, Sósút, Móhnát, Érsek, Bán, Tepedelen, Bagdala halmokon és más tizenkét dombon az esztergomiak hegy magasságra fát halmoztak fel s tizenkét hegyről a tűz az ég csúcsáig emelkedett

¹⁾ غارام (Garam).

²⁾ ایپول (Ipol).

³⁾ پاتاقه گول (Pataka göl).

⁴⁾ Törökül: *Nevruzi khovárezmsáhi. Nevruzi khovarezminek,* azt az újév napot nevezték, mely a khovarezmi évkönyv szerint a perzsa évet megkezdette. Ez arra a napra esett, mikor a nap a *kos-jegybe* lépett, vagyis márczius 21-re.

fel. Reggelig a várfal lőrésein mécsset, naftát, kátrányt, gyan-tát égettek s mikor a nagyvezír látta, hogy Esztergom várát kivilágították, így szólt: »Hejh! lelkem! mi az oka ennek a kivilágításnak! Mi nem rendeltük ezt el. Mi ez a nagy vígság?« — Környezői azt válaszolták, hogy Isten tudja! ez a kivilágítás Istentől származott. Erre a nagyvezír parancsot adott mondván: »*Valláhi!* okosan történt. Esztergom várából gyorsan három üteg ágyúval és puskákkal löjjenek és a mohámmedí szózatot hangoztassák. A mi iszlám táborunkban is az összes *báljemez* ágyúinkkal, az ellenségtől elvett ágyúkkal és három üteg puskával lődözzenek s a tábornak egész reggelig kivilágítsák.«

Azon éjjel egész reggelig az ágyúk és puskák ropogásától, az emberek kiabálásától, a lovak nyerítésétől zajlott az egész környék s a kékes felhők mintegy szétrepegetve a földre ömlöttek s porrá változtak. Oly nagy fokú volt a vigalom, hogy majdnem azt lehetett mondani, talán fekete lőpor nem is maradt a táborban. Még a győzelmet okozó tevéknek nyereghídjaíra is viaszgyertyákat, nyakukra mécsket és lámpákat aggattak és egymásután sorban megindították őket. Az öszvérek nyergein a gyertyákat meggyújtották s »*ardala*«¹⁾ és »*bin bords*«²⁾ nevű harangokat akasztottak rájuk s a táborban körüljártatták őket, hogy azt lehetett volna hinni, mintha tüztenger járna a táborban. A tevehajcsárok, gyertyagyújtogatók, kara-kollukdsik csapatosan, csoportokban, kezeiket összecsapkodva egész reggelig kiabálták: »*Allah segítsd meg a szultánt!*«³⁾ s zajos tréfákat csináltak. A sátorokban többféle külön gyülekezések voltak. Némely sátorban a vértanúk lelkeiért illatos *helvát* fogyasztottak el. Még a vértanúk lelkei is vígan lettek. Nehány ezren a vértanúk lelkeért a *Koránt* énekelve állottak. Isten látja azonban, hogy ennek az egész vígságnak oka a vértanúk fölé leszállott fény volt.

Mikor a nagyvezír ez esetről értesült, reggel az összes vértanúknak fénylő holttesteit Dsigerdelen mezején szekerestette s valamennyit az esztergomi oldalra hozatta át és Szulejmán khán dombja szélén egy nagy gödröt ásott. Összesen 1060 vértanú volt, kiknek vére már egy éjszaka óta folydogált s Eniszi efendi tábori *molla* az elesett vértanúk temetési imádságához fogott és kétszázezer igazhitű

¹⁾ آردالا, így nevezték azt a kolompot, melyet a karavánok a sorban utolsó tevé nyakára akasztottak.

²⁾ بیک بورج szószerint annyit jelent: ezer adósság. Szintén a karavánoknál használt csengetyű.

harczos is készen volt az imádságra s mikor a vértanúk imádsága befejeződött, a vértanúkat besózott halak gyanánt egymásra rakták és eltemették. E vértanúk fölé sátorokat állítottak fel s az esztergomi összes *ulemák* kirendeltettek, hogy három nap és három éjjel a *Koránt* énekeljék s e célra a nagyvezírtől ajándékokat kaptak.

Való igaz, hogy ilyen nagy kegyes cselekedet egy ütközetben sem történt s néhány harczos a nagyvezírnek szemtől-szembe így szólt: »Kodsa¹⁾ vezír! mivel az iszlám sereg vértanúit nem hagyta az ellenség földjén, hanem megőrizte, mostantól kezdve a te szerencsédért szívvel-lélekkel feláldozzuk magunkat és nem búsulunk, ha az igaz hit útján vértanúk leszünk. Mostantól kezdve indulj! bármerre haladsz, mi megyünk, Isten legyen oltalmazód!« Még néhány ilyenféle áldást mondtak s mindenki sátorába ment, hogy az újvári ütközetbe való menetel végett a sokféle előkészületek után lássanak. A felséges Allah tegye majd könnyűvé! Amen!

Ez az örvendetes nagy ütközet az 1074. évi *Mohúrrem hó 3-án*²⁾, keddi napon történt.

E közben én szegény is, mivel éppen nem elmélkedhettem rajta, néhány hibás méretű és hibás rímelésű, töredékes *kászide*³⁾ alaku verset készítettem s bátorságot vévén magamnak, a század kiválóságai közül a legmagasabbnak, a vezírnek bemutattam.

Dsigerdeleni kászide, elmondotta az utazó Evlia Cselebi:

Hála Istennek! az ügyes szerdár ő magassága

Harczba ment s a hitetleneket szétszórta,

A német császárnak sok lovas katonáját,

A villogó karddal mind elpusztította.

Hála Istennek! valamennyi emir lóra ült,

Megszámlálhatatlan társai mind készen állottak.

Két nyelven irta Evlia,

E hódítás és győzelem *tárikhja* valóban: »*güzel gázú*.«⁴⁾

A tökéletes megfigyelő és magas tulajdonságú vezír sántikáló és együgyű költeményemnek hibáira és fogyatékosságaira nem tekintvén, száz piaszt, egy köteg posztót és egy lovat ajándékozott nekem. A nagy Allah éltesse őt!

Ezután a nagyvezír az esztergomi mezőn az elhullott emberi vér megromlása és rossz szaga miatt tovább nem

¹⁾ Kodsa = öreg. Ahmed pasa még fiatal volt ekkor, tehát csak tiszteletből mondták *kodsának*.

²⁾ 1663. évi augusztus 7. Kr. u.

³⁾ *Kászide*, az araboknál divatos költeményfaj, mely rendszerint 14 disztikhonból áll.

⁴⁾ *Güzel gázú* = szép harc. A *güzel* (szép) török szó, *gázá* (harcz) arab szó.

időzhetvén, az egész iszlám seregnek parancsot adott s az indulásra a trombitákat megfújták. E hősi ütközet második napján az esztergomi mezőről megindulván, nagy sereggel a Duna erős hídján keresztül ment és Dsigerdelen mezején üttette fel sátorát. Ebéd után újra lovára ült s a csatatéren elgázolt ellenség hulláinak megtekintésére menvén, teljes öt óra alatt ezt a végtelen mezőséget körüljárta. Láttá, hogy minden tíz lépésnyire egy-egy ellenséges holttest fehér kovakő gyanánt eldobva, arcczal a földnek fekszik. Valóban ezek a *rumi* harcosok az ellenségre olyan kardcsapásokat mértek, hogy néhány ezren két válluktól egész a köldökig elhasítva, néhányan pedig egészen szétvágva két darabban feküdtek. Az összes harcosok a birodalomra és a vallásra áldásokat mondtak és mikor elbámúlva a fővezéri sátorhoz értek, a fővezér Ali pasát, Szári Huszeim pasa budai vezírt, Káplán pasát, Juszuf pasát, Khászim Mohammed pasát és a mi Kádi-zádé Ibráhím pasánkat azonnal maga elé hivatván, mindegyikre egy-egy díszruhát adott fel s megbízta őket, hogy a sereg előcsapatai legyenek.

Ali pasa mindjárt megfuvatta az indulásra a trombitát s a hat vezír harmincezer katonával útra indult.

III.

Dsigerdelen mezejéről Ujvár várának elfoglalására menetelünk.

Dsigerdelen mezejétől nyugotra a pázsitos völgyekben felkvő virágzó s rendezett falvakat és városokat égetve, rombolva, Ujvár átellenében keletre eső *Cseke*¹⁾ nevű nagy faluban állapotunk meg először az egész iszlám sereggel s köröskörül derék örök rendeltettek ki. A *Nyitra*²⁾ folyón a báljemez ágyúk átvontatása végett hat helyen azonnal hidakat építettek s a harcosok a hidakon átmenve, legelőször Ujvártól keletre *Forgách külvárosát* kirabolták s a külvárost felgyújtván, annak füstje az égig emelkedett. Ujvár vára háromszáz ágyúlövést tett a hadseregre, azután elhallgatott. Eközben az árokparton karóba húzva láttuk azokat a hitehagyottakat, kik azelőtt mitőlünk elszöktek és az ellenségnek hírt adtak. Még mind a ketten életben voltak. Ezután

¹⁾ چکه (Cseke). ilyen nevű falu Érsekujvár átellenében nincs. Esztergommegyében Párkánytól nyugatra *Csenke* nevű pusztája van.

²⁾ Törökül: نيترا (Nitra).

a katonák azt mondák: »Hejh rajta! még az ellenség megérkezése előtt ennek az Ujvárnak termését összeszedjük és sátorainkba gyűjtsük.« S a tengernyi katonaság a mezőt elárasztotta és négy irányban egy napi járóföldről, amerre természetmények voltak, a vitézek mindent elhordtak. Utána a környékbeli falvakat elégetvén, elpusztítván, a *Nyitra* folyó partján levő elzárt kertekhez közeledtek.

Ez a folyó északon a *Bánya-hegyekből*¹⁾ jön s *Nyitra* vára alatt elfolyván, Ujvár síkságán néhány virágzó falut öntöz. E vár árkaiban folyik s lejjebb a *Vág*²⁾ folyóba, utána pedig Komárom vára közelében mindkettő egyszerre a Duna folyóba ömlik.

A következő napon a nagyvezír és szerdár ekrem a föld által nem hordozható sereggel és nagy csapattal feltűnően, Ujvár várától északra egy ágyúlövésnyi távolban megállapodott. Négy irányba azonnal erős őrségek rendeltettek ki s mindenki a szabályzat szerint elfoglalta a maga helyét.

Ujvár vára egy végnélküli síkság közepén, emelkedés nélkül való földön, *Iszkender bástyájához* hasonló magas vár; fehérhattyú gyanánt álló hat darab igen erős bástyája és összes falai néhány ezer keresztalakkal vannak ékesítve. A nagyvezír csapataira, a táborra, a szállókba és kertekbe bemenőkre soha egyetlen ágyúlövést nem tettek, hanem csendben állottak.

IV.

Ujvár várának ostroma.

Ujvár vára. Magyarul *Ujvár*, ennek a jelentése: *Jeni kálá*.³⁾ Abban az esztendőben, mikor Fátih⁴⁾ Isztámbult elfoglalta, Forgáchnak *Holandó bán*⁵⁾ nevű harmadik öse építette ezt a várat. Mivel termékeny és gyönyörű helyen fekszik, a környékére utóbb hétszáz falut építettek s e völgyek virágzókká váltak és néhány százezer *rájának* közreműködésével e várat erős, tömör épületté tették, csakis egyetlen bástyáján maradt meg a palánka-fal Az 1009-ik évben⁶⁾

¹⁾ Törökül: Máden dágjár.

²⁾ Törökül: واغ (Vág).

³⁾ Jeni kálá = Ujvár.

⁴⁾ Fátih = hódító. II. Mohammed szultánnak, Konstantinápoly elfoglalójának, melléknéve.

⁵⁾ هولاندو (Holando), egészen ismeretlen név.

⁶⁾ Megfelel az 1509-ik évnek Kr. u.

III. Mohammed szultán khán szerdárja Ibráhim pasa és Dsicalazáde Szinán pasa abban a véleményben voltak, hogy Esztergom várának az ellenség kezéből való megszabadítását ez Ujvár várán kell kezdeni s Ujvárt teljes hetven napig ostromolták. Hat bástyája közül egyet sem foglalhattak el, mivel a tatár khán az iszlám sereget nem segítette. Végre a zordon tél miatt Ujvárt odahagyván, Budára mentek.

Az 1035. évben ¹⁾ IV. Murád szultán idejében, *Kara Murteza pasa* és *Bethlen Gábor* erdélyi király, továbbá Kassa várának bánja *Kurusz bán* ²⁾ és Felső-Magyarország bánja a *Palatinus* ³⁾ százezer katonával érkezvén, Ujvárt hetven napig ostromolták, mivel azonban a római pápától ⁴⁾ izenet jött, az iszlám seregnek segítő összes keresztényeknek megállása futássá változott át s Murteza pasát Ujvár alatt egyedül hagyván, eltávoztak. Kara Murteza pasa látván e zavarteljes állapotot, egész hadi felszerelésével *Léva*, *Komárom* és *Vác* várak felé ment s Budán állapodott meg. Forgách abban az évben Ujvár palánkáját megerősítvén, hat bástyát készíttetett hozzá. Jelenleg az 1074. ⁵⁾ évben újra ostromoltatott. ⁶⁾

Mihelyt Köprülü-záde Fázil Áhmed pasa Ujvár alatt megállapodott, az összes báljemez ágyúkat és százhetven darab zárbugán ágyút s összes hadi készletét és felszerelését százezer fáradtsággal és bajjal a Nyitra folyó hídjain átviteltvén, az egész katonaság a Nyitra partján és Ujvár várának négy oldalán foglalt állást és Ujvár várát közrevették. Elsőben egy rombadőlt templom mögött a janicsárok ezrede vonult napkeltekor ostromsánczba és egér utakat kezdett ásni. Eközben azonban a várból ezer főnyi ellenség, nem okulva az esztergomi vereségen, lóháton a gyalogos janicsárok ellen kiment, de heves harcban megveretett; ekkor egy elhagyatott templomba vonultak és a katonaságot nyugtalanítani kezdték. A nagyvezír azonban néhány báljemez ágyúval lövetett e templomra, melynek a falai összedültek s a benne levők fejére omlottak; akik meg-

¹⁾ Az 1035. hedsra év 1625. október 2-ikától szeptember 22-ikéig tartott.

²⁾ قورص بان (Kurusz bán).

³⁾ پلاطونوش (Palatinus).

⁴⁾ ریم پاپا (Rim papa).

⁵⁾ 1663. Kr. u.

⁶⁾ Érsekujvár ostromáról részletesebben szól a Hadtörténelmi Közlemények 1896. I. különösen pedig Matunák M. *Érsekujvár a török uralom alatt* című munkája. Nyitra 1901.

megmenekültek, azok kardjukat és puskáikat elhányva, egész Ujvárig futottak. Az ujvári ágyúk pedig a táborig nem értek el. Ezután az ellenség a várban csendesen maradt s egyetlen oldalról sem lövöldözött.

Az ügyes nagyvezír, Köprülü-záde Fázil Ahmed pasa ekkor a próféta törvénye szerint a várban ostrom alá vett szerencsétlen Forgáchnak levelet küldött és a várat kívánta. A levél másolata a következő: »Üdvözlét neked Allah népétől. Te, aki Forgách vagy, mihelyt levelem megérkezik, a várnak a kulcsaival jöjj a Portára s dörzsöld arcodat a hatalom kengyeléhez és ószmánlivá levén, újra parancsolója léssz a várnak, miként előbb; vagy pedig a várból kivonulván, kívül lakjál s adófizető légy. Dsigerdelenben noha májad átlukasztatott,¹⁾ megmenekültél az ütközetből, de ebből a várból, ha daczoskodol és ellenszegülsz, meg nem szabadulhatsz s összes hozzádtartozóiddal együtt minden porczikádat összetöröm«. A levelet Ibsir Mohammed agának adta át, aki a vár alá ment s őt mint követet egy kötélhágcsón a várban felvezették. A levelet egy bástya szögletében elolvasták s tartalmának megértése után Forgách így szólt: »Ne mondjátok, hogy az én hadseregem megtörtetett; a várban húszezer harczedzett keresztényem van, öt-hat nap múlva kétszázezer katonával dicsőséges császárom is segítségemre érkezik; e vár a királyé, én nem adhatom át. Két kéz van egy fejért, bármilyen legyen a fejemre megírva, megnézem azt. Akármit lássak is, a parancs Istené. *Mária* erőnk nekünk segítőnk lesz.« — Ily hiábavaló feleletet mondva, Ibsirli Mohammed agának egy *kisze* piaszttert adott, mondván: »Isten hozott!«, s a kötélhágcsón újra lebozsátották a várból.

A nagyvezírnek eme körülményt ő tudomására hozta és Csatra-patra Ali pasához azonnal rendelet érkezett, melyben az Ujvár várának árkában levő tengernyi víznek levezetésére kirendeltetett. Egyszerre ezernyi ásós harcos neki-
vetközve, hozzáfogott a víz elvezetéséhez s mikor a váron kívül levő ellenség látta, hogy a tengernyi vízben ennyi török katona van fegyvertelenül, azt mondák: »vajjon a szárazföldön mennyien vannak?«, s az Ujvár négy oldalán fekvő külvárost valamennyien odahagyván, mind a várba futottak; nehányat a csatornakészítők elfogtak közülök s a nagyvezírhez vitték mint nyelvet. Azután a víz levezetésének útját keresték; azonban a rejtett helyet meg nem találhatták.

¹⁾ Szójáték, mely törökül így van: Dsiger-delende dsigerin delenerek.

Még mielőtt az összes harczosok ostromsánczba mentek volna az Aszáf-bölcsességű vezír meghallotta, hogy Ujvártól északra három órányira, a Nyitra folyó partján levő *Surány*¹⁾ nevű várbeli ellenség a takarmányért menő szolgálknak károkat okozott, azért Bekko pasát a rumili ejálet katonaságával azonnal kirendelte s mielőtt az említett pasa a vár alá érkezett volna, néhány száz hitetlen már a hegyekbe futott s mikor a sereg előcsapata megérkezett, az a várat ostrom alá fogta. Bekko pasa is megérkezett s a várbeliek kegyelmet kérve, jajveszékelní kezdtek; Bekko pasa tehát bevonult a várba s ott annyi élelmet és hadizsákmányt talált, hogy a tábor azzal meggazdagodni kezdett. Az összes hadi felszerelés a dsebedsi-basinak és a topcsibasinak adatott át s a várbeli 227 ellenséget mind láncra fűzvé, a várban *Okłiri* bégjét hagyták őrizetül katonaságával együtt. Mikor Bekko pasa ezer koci élelemmel és hadi felszereléssel a táborba vígan megérkezett, a hitharczosok örvendettek és vígan voltak mondván: »Ez kedvező előjel; insallah! Ujvárt is így foglaljuk el!«. Bekko pasa a nagyvezír lába porához dörzsölvén arcját, szolgálata fejében egy *tug* ajándékoztatott neki azon napon s az összes hadizsákmányt és élelmi szerezket helyükre vitték. Ezután Ali pasa defterdár az összes foglyokra vonatkozólag, így szólt: »Esztergom várába küldjük el őket; — erre a foglyok mondák: »Fenséges vezír! helyezz minket valamennyiünket szabad lábra, hogy újra Surány várunkban maradjunk s az esztergomi seregnek, mint azelőtt, tizedet és adót fizessünk s egyszerűmind Ujvár elfoglalásának útját nektek megmutassuk.« — »Hogyan foglalnátok el?«, kérdezték tőlük. Ők pedig válaszolák: »Mivel a vár alatt ez a víz van, ti a várat nemcsak el nem foglalhatjátok, de közelébe sem mehettek. Ezt a vizet mind mi vezettük ide s mi minden útját ismerjük, mi azt leeresztjük úgy, hogy az egész síkság szárazon lesz, azután a dolog után látva, a várat foglaljátok el.« A fenséges nagyvezír ezeknek akarva, nem akarva kegyelmet adott s mikor valamennyien Istenre megesküdték, szabadlábba helyezvé, Csatra-patra Ali pasának átadta őket.

Azon éjjel Ali pasa ezekkel együtt neki vetközve a vízbe ment. Ejjélkor olyan nagy dörrenés hallatszott, hogy az összes hitharczosok felriadtak, azt vélvé, hogy éjjeli támadás történt. Reggelre, már hajnalkor, az ujvári síkságon híre-neve sem maradt egy csepp víznek sem. Az összes hitharczosok dicsérték magasztalták ezt. Valóban az egész

¹⁾ شوران (Surán).

katonaság nem tudta a vizet leeresztetni s ha víz el nem vezetett volna, lehetetlenség lett volna a vár alá menni. A vizet leeresztő foglyoknak temérdek ajándékot adtak, ők pedig azzal szolgálták meg, hogy a katonaságnak fát és más egyéb tárgyakat szereztek. Többi között egy-egy darab fából készült negyven-ötven *csírník*¹⁾ csónakot hoztak, mondván: »Ezek az árok vizének levezetésénél és a Nyitra folyón a túlsó partra való jövés-menésnél szükségesek.« Mintegy háromszáz fenyő gerendából létrákat is készítettek s azokat átszolgáltatták. S még néhány, a vár elfoglalásához való ördögségre tanították őket.

Ezeknek Ahmed pasa defterdár elégséges élelmet adott s ilyen módon, mikor a saját várukból azelőtt elmenekülők meghallották a foglyoknak nyújtott kedvezményeket, ők is eljöttek s mintegy ezeren *rájákul* fogadtattak be és szétosztva hozzáfogtak a munkához és derék szolgálatot tettek. Ezeknek külön sátorok adattak s gyermekeikkel és házi népükkel neki állottak a munkának.

Azon éjjel e síkmezőnek tengernyi vízből semmi sem maradt s mérhetetlen sivataghoz lett az hasonlóná s a várban ostromolt ellenségnek értelmesebbjei ezt látván, nehányat megszállt a félelem s ezek meztelen kötélén a várból leereszkedtek és az árok vizében elúsztak; egyik közülök átment s az örök ezt elfogván, a nagyvezír ő magasságához vitték; ez iszlám hitűvé lett. Megkérdezték őt a vár állapotáról s ez az ember nemcsak ékesszóló híradó volt, hanem ő volt a vár századosa is. A dsigerdeleni ütközetből megmenekült s midőn a vár állapotát ez embertől kérdezték így szólt: »A várnak előbb össze-vissza teljes negyvenezer katonája volt; húszezer a dsigerdeleni ütközetben elveszett, csak száztíz ember futott el Forgáchcsal és a várba jött. Ezeket, a kik vele együtt megmenekültek és a várba jöttek ily szavakkal üzte el: »Ti a török kardot megízleltétek, szemeitek megijedtek, a várba ne menjete be«. Jelenleg a várban húszezer katona van, tízezer német és tízezer magyar katona. Hadi felszerelése és élelmi készlete azonban sok van. A Dsigerdelennél elveszetteknek feleségei és gyermekei nagyon sokan vannak. A császárnak *sántu*²⁾ *vezíre* húszezer katonával eljött s az volt a szándéka, hogy a várba bemegy, de mikor meghallotta, hogy Dsigerdelen alatt harminczhétezer katona elveszett, tegnap azonnal megfuvatta

¹⁾ *Csírník*, bolgár szó. két végén keskenyen felkonyuló csónakot jelent.

²⁾ Sánta vezér alatt Montecuccolit érti.

a trombitákat és *Burnába*¹⁾ ment.« Ilyen híreket mondott a nagyvezírnek, a ki őt Abdi muhízr agának átadván, díszruhát ajándékozott neki. Azon napon *Mohárrem-ül-hárám* hónap 7-ike²⁾, keddi nap volt.

Ő felségétől a padisáhtól egy *khászeki*³⁾ *aga* érkezett, a ki egy prémes ruhát, egy drágaköves handsárt, egy *szám-szám*⁴⁾ kardot és császári iratot hozott. A padisáhi tanácsülésben a levél felolvastatván, a nagyvezírnek s a többi kegyes vezíreknek áldást és sok üdvözetet foglalt magában.

E közben az iszlám seregből neves vitézek a vár alá mentek s a vár külvárosát hatalmukba kerítették, pedig a várból kilenczvenkét darab báljemez ágyúval lövöldöztek, sőt a császári iratot hozó *khászeki aga* egyik emberének fejét is elvitte az ágyúgolyó. Erre a nagyvezír, Ali pasa szeraszker, Bekkó pasa, a jobb- és balszárnny bégjei és más tapasztalt és jártas férfiak a vár négy oldalát körüljárván, az ostromsánczba való menetelre alkalmas helyeket kikémlelték s az említett hónapban kiadatott a rendelet, hogy az összes janicsár-, tűzér-, és dsebedsi ezredek csapatonként ostromsánczba menjenek. De mi haszna? Lehetetlen volt ostromsánczba menni; éjjelenként *Mohárrem* hónap teljes holdvilága volt; lehetetlenség! »Vajjon mit csináljunk?« mondogatták az ostromsánczhoz értők s más-másféle tervezgetésben voltak, mert alkonyatkor a teljes hold egész fényével felragyogva tünt fel, pedig valamennyien felkészülődve voltak, hogy a lövő sánczokba, föld alá vonúljanak.

Isten rendelése folytán *Mohárrem* hó 14-ik éjjelén⁵⁾ teljes három óráig, négy első- és három másodperczig olyan holdfogyatkozás lett, hogy tíz lépésnyire sem lehetett látni. Senki sem látta a mellette levő embert és oly sötét éjszaka lett, mintha a feltámadás éjszakája lett volna. E közben a muszulmán harczosok és lövő-sáncz készítőik azt mondták: »Hé rajta! az alkalom nyereség«; s ásóval, lapáttal, puskával azon a sötét éjszakán csendesén a vár aljához közel eső sorompók előtt mindenki elhelyezkedett s a maga számára mindenki gödröt ásott, melybe mint egy sírba élve bement. Hála Istennek! ez éjszaka sötétségében negyven *oda* janicsárból és húsz *oda* dsebedsiből, a nagy Allah oltalma alatt, a nélkül, hogy a várbeli hitetleneknek csak valami értesü-

¹⁾ *بۇرنا* (Burna), érthetetlen név és hely.

²⁾ Megfelel a keresztény időszámítás szerint augusztus 12-nek.

³⁾ Khászeki, udvari hivatalnok, hadsegéd.

⁴⁾ Számszám, regebeli perzsa kard.

⁵⁾ Augusztus 19-ike. Rásid efendi szerint négy óráig tartott a holdfogyatkozás.

lésük lett volna róla, Ujvártól nyugotra négy oldalról tíztíz janicsár *oda* ostromsánczba ment és pedig jobb oldalon a ketkhuda aga, másik felől arnaud Ibráhim aga zágárdsi basi¹⁾, a Bécsi kapu előtt az árkon kívül fekvő *Jászi bástya*²⁾ előtt Szálih pasa janicsár aga, attól balra a *számszundsi-basi*³⁾ és annak balján a fő csaus-aga. A janicsár harcosok ez öt hadosztálylyal Ujvár várának felét ostromsánczokkal övezték körül s valóban az összes harcosok dobogás, zaj és lárma nélkül a föld alá mentek s különféle mesterséggel egérukat ásván, az összes janicsárok mintha pinczébe mentek volna, úgy mentek a föld alá.

Ezután az ágyú-vontató fogatok negyvenhat darab báljemez ágyút hoztak s az ostromsánczokban minden ágyút a maga helyére tettek. E közben azonban az ágyú-vontató fogatoknak és ágyúknak elhozásával megbízott szipáhiak lár-máját, jajgatását, kiabálását az Ujvár várában levő ellenség meghallotta s azonnal tudták, hogy a török sereg a vár alá jön. Nagy Isten! úgy felbőszültek ezen, hogy reggelig kétezernél több ágyúlövést tettek s Ujvár vára szálámánder madárhoz hasonlóan tűzben állott és semmi szünetet nem tartva az ágyúk, bombák egész reggelig szórták a köveket. A hitlarczosok azonban jól tartották magukat s azt mondvá, hogy az alkalom már maga nyereség, a négy oldalon fekvő paradicsomkert alakú hat díszes külvárost felgyújván, elégettek. Reggel azt láttuk, hogy a vár körül fekvő középületeknek nyoma sem maradt s Ujvár, mint egy fehér drágagyöngy egyedül állott a téren. Az ellenség már tudta, hogy menedékhelyeit már elvesztette s helye egész pokollá lett, azért történjék a minék történnie kell, minden erejét összeszedvén, éjjel-nappal szünet nélkül, szemét sem hunyorítva, ágyúval, bombával, puskával folytonosan lövöldözött. Hála Isten, hogy azon éjjel reggelig csak hét vértanunk lett. Azon napon Gürdsi Mohammed pasa hadosztályából tizenöt csapat érkezett s ugyanazon napon megparancsoltatott, hogy néhány vezír a janicsárok lövősánczai mögött menjen szintén lövősánczba s mind a hat század szipáhi is lóra ülven, törvény szerint a janicsárok ostromsánczai mögött foglalt állást.

Mohárrem hó 18-ik napján⁴⁾ Ali pasa szerászkér az egész boszniai ejáletbeli sereggel és kétezer gyalogos szegbánnal a *számszundsi-basi* csapata mögött ment ostromi-

¹⁾ Zágárdsi basi, a janicsárok egyik hadosztályának parancsnoka.

²⁾ *Jászi bástya* (جسی طابیه). Ilyen néven ismeretlen bástya. Az ujvári bástyákat a magyarok másképp nevezték.

³⁾ Számszundsi basi, a janicsárok 71-ik ezredének parancsnoka.

⁴⁾ Augusztus 23-ika.

sánczba. Juszuf pasa az anatóliai harcosokkal és 1500 szegbánnal a csaus-basi felől sánczolta el magát. Mikor ezek a vezírek ostromsánczokba mentek, az ellenség meghallotta az ásók és lapátok zörgését s annyi ágyút lőtt ki, hogy annak számát csak Allah tudja. Amde mikor a mi részünkről is öt oldalról egyenkint huszonöt báljemez ágyúval lövöldözni kezdtek, az erős fal minden oldala repedezni kezdett. A várbeli paloták, templomok, harang-tornyok az ágyúk ütéseitől összedőltek s a várban nagy dörrenést és robajt okoztak.

A nagyvezír hadiszárnya felől, az árok inneneseő oldalán, a *Jászi* nevű bástyába mintegy ezer főnyi ellenség bezárkózott s ott nagy harcot kezdett. Mivel ez a bástya az árkon kívül alacsony helyen volt s az ellenség kezében erős magyar puskák voltak, a mi ostromsánczainkban egyetlenegy ember sem mutathatta a fejét, olyan messzeségbe vívó pus-kák voltak azok. Mivel az égő külvároson belül a várárok szélén ez a *Jászi* bástya külön várhoz hasonlított s az árkok körül az ötszörös-hatszoros vastag gerendákból készült rácsozat sűrű erdő gyanánt álló többszörös sorompót képezett, annyi ezer ellenség a rácsozatok között sánczolta el magát s a lefekvés idejéig tartó harcban és viaskodásban a sorompó-falat nem lehetett bevenni. A nagyvezír azonban egyik éjjel megparancsolta, hogy a vár körüli sorompó-rácsozat elrombolása végett az ágyúkba éles vasakat és lánczokat töltsenek s mikor az összes ágyúkat egyetlen kanócczal elsütötték, a sorompókat darabokra szaggatták; a muszulmán harcosok ezek ellen biztos helyen voltak s a gerendákat elhordván, a tábort fa vásártérre változtatták. Az ellenségből némelyek *Jászi* bástyáiba mentek, némelyek pedig csónakra ülven, az árkon keresztül a várba vonultak. Ezen nap után a hitharczosok napról-napra változtatták ostromsánczaikat s lassankint a várhoz közel jöttek s éjjel-nappal harczolva, a *Jászi* nevű erős gáton keresztülmenvén, a várárok partjára értek. A két oldalról kilőtt puska- és ágyúgolyók számát csak Allah tudta.

Az összes hitharczosok éjjel-nappal a földsánczokban voltak. *Mohárrem hó* 20-án¹⁾ Káplán pasának megparancsoltatott, hogy a vár keleti részén a *Komáromi kapunál* ostromsánczba menjen, mivel az hallatszott, hogy arról az oldalról, a Nyitra folyón keresztül, csónakokon az ellenségnek segítség érkezik. *Adana* pasája, Ali pasa is arra az oldalra küldetett. Azon éjjel elkészítették az ostromsánczokat s öt

¹⁾ Augusztus 25.

darab báljemez ágyút, tíz darab sáhi ágyút, egy *oda* tüzer-seget és egy *oda* dsebedsit adtak nekik. Ők arról az oldal-ról kezdték a várat ostromolni. Csakhogy mikor a nagy-vezírt értesítették, hogy Káplán pasa ágyúit a vár falát ledöntvén, az innenéső oldal falait is ledöntötték s ezáltal a mi táborunkban is néhány ember, ló, öszvér és teve elveszett, Káplán pasának megparancsoltatott, hogy csak a vár köze-péig ágyúzzon. Ezután *Aidin*, *Szarukhán* szandsákoknak, *Tira* és *Magnisza* városoknak valamennyi harczosa, összesen húszezer válogatott iszlám katona, szintén Káplán pasa had-osztálya felől, napkeltekor a Nyitra folyón keresztülmenvén, a vár keleti oldalán, a téglaházak tövében, a vár ágyúi alatt nyíltan ostromsánczot készített s a *Komáromi kaput* ők is ostromolni kezdték.

A vár nyugoti oldalára, a Komárom várába vezető útra, a Nyitra folyó partján, Kadi-záde Ibráhim pasa a nikápolyi katonasággal és saját népével őrségül rendeltetett ki. Hála Istennek az nem parancsoltatott meg, hogy ostrom-sánczba menjünk, de az ágyúzás miatt, a golyók pusztítása miatt éjjel-nappal egy perczig sem maradhattunk nyugod-tan s végre sátrainkban ástunk árkokat s oly kínokat szen-vedtünk, mintha élve mentünk volna a gehenna tüzére. Sőt egyetlen agának sátorai sem maradt épségben, hanem szét-rongyolódott és sátoraink Hindi-baba¹⁾ köpönyegjévé vál-toztak át. De mit tegyünk! mindenkinek ilyen vezíri parancs adatott. Utóbb a vár nyugoti oldalára Gürdsi Mohammed pasa rendeltetett a hálebi katonasággal.

Az északi oldalra a *merási ejálet* katonaságával Szihráb Mohammed pasa küldetett; Fatima szultána vője, Kenaán pasa is arra az oldalra rendeltetett a *szivászi* ejálettel. E vezíreken kívül 168 szandsákbég is csapatonként Ujvár várának négy oldalára őrségül rendeltetett, hogy a takar-mányért elmenőket oltalmazzák és védjék.

A nagyvezir azonban nagyon felháborodott és elked-vetlenedett, mivel Mohammed Geráj krimi khán mostanáig nem jött meg a hadsereg segítségére s az erdélyi, oláh és moldvai bégek sem érkeztek meg s boszankodással telt keble hangosan fel-felsóhajtott, mondván: »Ah! tatár khán!« Végre a dobrudsai Kurd-pasa-oglut, az alemsáhi béget, a baba-dági Hadsi-gibi-pasa-oglut, Bululi Kánáli-oglut és többi tapasztalt, hazulról elsőkött vitézt hét csapatba osztotta s minden csapathoz egyenkint ötezer nekivadult harczost rendelt s az összesen harminczötezer katonának

¹⁾ Hindi-babáról lásd Vukovár leírásánál.

megparancsolta, hogy Alamánországnak *Bécs*, *Prága*,¹⁾ *Londsát*,²⁾ *Rubarent*³⁾ városaiba és váraiba, *Hollandia* tartományba⁴⁾ és *Filemenknek*⁵⁾ *Amsztirdám*⁶⁾ és *Eszizine*⁷⁾ városaiba, *Brandenburg*⁸⁾ városába, egyszóval egész az *Alamán tenger* partjáig menjenek, a helyeket égessék és rombolják. Ők jókivánságokkal a tábortól elválván, el is mentek. Én szegény, nagyon szomorkodtam, hogy nem lehettem velük, azonban becsületem és bátorságom nem engedte meg, hogy Ujvár ostromát így félben hagyván, eltávozzam, azért tovább is a harcizáshoz és ostromhoz voltam kötve.

A vezir igen helyes tervet készített s azon ürügy alatt, hogy az egész országot feldúlhatja ezen elrendezés szerint, Ujvár egész környékére szétküldött. »Ha a portyázásra menők a várnak segítségére jövőkkel találkoznak, vagy harcolnak velük, vagy pedig hírt adnak róla, úgymond, hogy az ellenség jön;« s ilyen előrelátóan és okosan elrendezvén, minden irányba katonaságot küldött, maga pedig félelem és rettegés nélkül a várat kedve szerint ostromolni kezdette s azon napon a várba kilencz oldalról ezerhatvan báljemez golyót lőttek és a falnak egész felülete zezgúgos lett. Az ellenségnek néhány bástya-ágyúja elromlott. A várból kidobott egyik báljemez ágyúnak darabja a mi táborunkba esett s rajta nagy betűkkel ez az írás volt: »*A győzelmes Szulejmán khán rendeletére készítette a magas Porta fő-öntőmestere Ali-Báli.*« (*Magyarázat.* Azt mondják, hogy ez az ember egész életén át nem szeretett semmiféle mézes ételt, azért az ágyúi is »*Báljemez topi*« (a méz nem evő ágyúja) néven lettek ismertekké.]⁹⁾

Ez ágyúk közül a harmincz *okás* golyójut *Lankuz*, a negyven *okás* golyójut *Zálim*, az ötven *okás* golyójut *Kirán*, a hatvan *okás* golyójut *Szadman* néven mondják. A mi

¹⁾ پراق (Prák) vagyis Prága.

²⁾ لوندسات (Londsát), kimagyarázhatatlan ferdtítés: talán Linz.

³⁾ روارنت (Rubarent), talán Regensburg elferdítése.

⁴⁾ هولاندیه (Holándia).

⁵⁾ Filemenk. a Flamand-név elferdítése.

⁶⁾ آمستیردام (Amsztirdám) vagyis Amsterdam.

⁷⁾ اسیزینه (Eszizine), kimagyarázhatatlan helynév.

⁸⁾ براندنبورگ (Brandenburg).

⁹⁾ A báljemez ágyúknak ez a szójáték alakú elnevezése nem felel meg a valóságnak, a török népies etymologia azonban így magyarázta. Eredetét és nevét Baliemezi olasz ágyúöntőtől vette.

országunkban hatvan *oka* súlyú golyót lövő ágyú a következők: Akkirmán várában a kapu-közben jelenleg készen álló két darab nagy ágyú; a hatvan *oka* vasgolyót lövő Szulejmán khán ágyú Eszék várában; a másik a Dráva folyóban van.¹⁾ Azokat az ágyúkat, melyek az ember által át nem karollható köveket lőnek ki, *Sajka* néven mondják. Ezeket kocsi-ra tenni nem lehet s hadjáratra nem viszik el, hanem szánon csúsztatják és a várakban állanak. Ilyen fajta ágyúik az oszmánokon kívül másnak nincsenek a földön.

Ez Újvár ostromlása közben az *ali báli, kara kátır, csul-tutmaz, bál-jemez, ágizi kirik, szemiz top, kondak kirán* ²⁾ nevű ágyúk mind huszonöt *okás* golyókat szórtak s a szájuk és tömő nyílásuk kitágult, mert az *oszmánli löpor nedves, a löporkészítők pedig bitangok*. Az egyiptomi és bagdádi löpor valamennyi között a legjobb. Ezen ágyúk használata folytán az Újvár várán kívül fekvő *Jászi* bástyának híre-neve sem maradt s végre az ellenség ott a föld alatti lövőrésekben harczolt.

Végre az 1074. évi *Mohárrem hó 17-ikén*,³⁾ keddi napon, az összes lütharczosoknak a hadi szertárból kardot, pajzsot, nyilat, tegezt, puskát, dárdát és lándzsát adtak s megparancsolták a rohamot, a mire az *Allah! Allah!* kiáltás egyszerre kitört s a mohammedi szózat az ég csúcsáig hatolt fel. Délben a nagyvezir hadi szárnya is rohamot intézett s egymástól el nem szakadván, valamennyien a *Jászi* bástyába törtek s az ellenségre olyan csapást mértek, hogy Várad elfoglalásakor sem volt ilyen ütközet. Hála Isten! a *Jászi* bástya elfoglaltatott s háromszáz fej és százhatvan nyelv vétetett el. Valóban a magyarokkal vitézül harczoltak; az ellenség közül többen tudták, hogy az irgalmatlan kardtól meg nem menekülhetnek, azért, életüket féltve, a széles, mély árokba vetették magukat, de valamennyien nem mehettek a várba, hanem elmerültek. Többeket, a kik már megmenekülésben voltak, a mi harczosaink golyóval találva öltek meg. Ámde az ellenség is a várból megszámlálhatatlan ágyút, puskát, bombát, kartácsot sütött el s az egész tábor tűzben állott s Amaszia bégje és alajbégje, több amasziai katoná, a zvorniki Kara bég és negyven harczos kiütták a vértanúság kelyhét és a csendes mélységbe szál-

¹⁾ Lásd Eszék leírásánál.

²⁾ Ezeknek a különféle ágyú elnevezéseknek semmi olyan értelme nincs, amiből az ágyúk alakjára lehetne következtetni.

³⁾ Augusztus 20. Evlia Cselebi leírása Érsekújvár ostromáról, amilyen hosszú, olyan kuszált is, különösen az időszámítás tekintetében.

lottak alá. Mindössze százötven harcosunk sebesült meg, a kiknek egyenkint ötven piaszter ajándékozott s a sebészeknek átadták őket. A rokkantaknak is, mivel kívánták, a nyugdíjkenyér mindegyiknek megadatott.

A sereg *szerdengecsdije*i e *Jászi* bástyát menedék-helylyé tették s az összes fényes báljemez-ágyúkat elvevén, a vár ellen fordították s a várba annyi ágyút kezdettek löni, hogy az ostromlottaknak megszűnt a biztonsága. Azután a várárok tengernyi vizének levezetésére Csátrapatra Ali pasának újra rendelet adatott s ő ekkor újra összegyűjtötte a magyarokat, a kik előbb a mezőn levő vizet levezették s most az árok vizének levezetésén fáradozva, munkához kezdettek. Mikor az ellenség látta, hogy a bástya elfoglaltatott s az egész török sereg az árok partjára jött, a falakon levő ellenségnek lelke fejébe ugrott s mondák: »Vajjon mit cselekedjünk?« s látták, hogy az árokban hét-nyolcz csónak egészen az ágyúk alatt járkal. »Hé! segítség! — mondák — a török katonaság csónakokon a vár ellen rohamot intéz!«, s azon éjjel félelemből a várnak négy oldalán levő árok fölött a várban vaslánczos mécsket s vas mécsbelekkel naftát és kátrányt, szurkos párnákat gyújtottak meg s a várat kivilágították, nehogy a török katonák a vár ellen csónakokon rohamot intézzenek. Azonban a vár ellen ilyen módon rohamot intézni különben is lehetetlen volt, mert az árok tengerhez hasonlóan tele volt vízzel s ha az árokba gályahajók mennének is, a mi részünkről való nehézség miatt és a hat nagy bástyának ágyúi miatt is, lehetetlen megközelíteni s a lőrésekben levő német puskások golyóitól való félelemből még a falra tekinteni sem lehet; hol marad így még a roham? A kik megközelítik, okvetetlen megsebesülnek és meghalnak.

* * *

E közben, mivel a vár elfoglalása soká tartott, nekem szegénynek pedig eleségem nem volt, elhatároztam, hogy háromszáz vitézzel portyázásra megyek. Újvár alól nyugoti irányban hét óra alatt az ellenségnek Nyitra nevű vára alá mentünk s egy hegyszoros nyilásánál az ellenséggel találkoztunk; »hé! vitézek! Alláhért!«, mondván, kivont karddal irgalmatlanul közzéjük mentünk. Ki a kard által veszett el, ki pedig elfutott, de azokat utolértük. Ezek harcedzett magyarok voltak, kikkel nagy küzdelmet vívtunk, mikor egymás ellen támadtunk. Végre egyenkint vadászva rájuk, kezeiket hátra kötve, meglánczoltuk őket s mi háromszázan harcosok százhetven ellenséget foglyul ejtettünk.

Száznegyven fejet lándsára tüztünk s úgy mentünk. Azon napon a délutáni imádság idején véres kézzel és karokkal, öt vértanúvá lett vitézünkkel a nagyvezir elé mentünk, s midőn azt mondá: »Hejh! Isten hozott lütharczosok!«, mi valamennyien a fejeket a földre dobtuk, ezt az áldó, jó kívánságot mondván: »Fenséges vezir! minden ellenségednek és az ujjáriaknak feje így guruljon!« Ali pasa szeraszker pedig mondá: »Hé! Evliám! te tegnap reggel még velünk étkeztél.¹⁾ Mikor mentél el ebbe az ütközetbe?« A hitharczosok válaszolák: »Szultánunk! Evlia Cselebi a sátorodból lovával azonnal eljött és ma reggelig velünk jött; délelőtt *Nyitra* vára közelében ezekkel összeütköztünk, néhány fejet összetörtünk. Hála Isten! a győzelem a mienk lett s a fenséges vezir színe elé nem jöttünk üresen. De fenséges vezir! ez az öt vértanú a szemendriai harczosok közül való. *Timár-jaikat* ajándékozod ezeknek a harczosoknak.« E kérésük kedvező fogadtatásra talált. »Odaadtam, — úgymond — de alajbégjeiktől hozzák el róla a bemutatató levelet«, s a magas *Bujurdi*²⁾ kezeikbe adta. »Vértanúitokat vigyétek el!« parancsolá.

Azután mondá: »Jöjjön gyorsan a tolmács!« s *Pána-jot* nevű tolmács azonnal oda jöven, az általunk hozott hitetleneket *Iszára*³⁾ megesküdtetve, kikérdezte s ők így szoltak: »*Iszára* esküszünk, mi mindössze Szécsény,⁴⁾ Hont,⁵⁾ Hollókő,⁶⁾ Buják,⁷⁾ Gyarmat,⁸⁾ *Kelvár*,⁹⁾ Fülek,¹⁰⁾ Nógrád,¹¹⁾ *Moh*,¹²⁾ Léva és a bányavárakból tizezeren voltunk. Azzal a szándékkal jöttünk, hogy Ujvár segítségére megyünk s

¹⁾ Törökül: *Füturt* ettél. *Fütur* a rituális étel, melyet a nagyobb és más ünnepek kezdetén és befejezésénél esznek.

²⁾ *Bujurdi* = parancs, rendelet. A bujurmak igéből származott szó.

³⁾ Isza = Jézus.

⁴⁾ Törökül: *سيچا* (Szicsa).

⁵⁾ *هونت* (Hont).

⁶⁾ *هولوق* (Holok).

⁷⁾ *بوياق* (Buják).

⁸⁾ *كرمات* (Germat).

⁹⁾ *كلوار* (Kelvár), talán Gácsvár.

¹⁰⁾ *فلك* (Fülek).

¹¹⁾ *نوو غراد* (Novigrád).

¹²⁾ *موه* (Moh), talán Marót.

mikor *Galgóc*¹⁾ vára mellett *Hovalcsaz*²⁾ szigetén egész táborunkkal megnyugodtunk, öreink innen Újvár felől ágyúdörgést hallottak, s négyszáz vitézzel minket ebbe az irányba elküldöttek, hogy *nyelvet* fogjunk el. Mi Nyitra alatt ezekkel összetalálkoztunk s azt mondtuk, hogy *nyelvet* fogjunk el, holott ők minket összetörvén, mint *nyelvet* elfogtak és foglyul ejtettek.

Hogy ezeknek a nyelveknek a nyelve el ne járjon, az életük elvételéért. Háromszáz vitéz társunknak egy *kisze* piaszter ajándékoztattott. Az összes lovakat, puskákat, kardokat eladtuk, de azokból egy emberre csak öt piaszter hadi zsákmány jutott. Adjon Isten bőséges áldást!

* * *

Térjünk vissza tárgyunkra! Azon napon, mikor e fejeket hoztuk, Csatra-patra Ali pasa az árok vizét lecsurogtatván, az árok némely helyei szárazak lettek s mikor a katonaság az árokban ostromsánczokat és aknautakat³⁾ kezdett vonni, a felséges iratot (khatt-i serif) hozó császári *khászeki* látta, hogy a katonaság az árokba vonult és a várfal tövében levő sorompóknál nagy harcztot vívott; ő a nagyvezirtől ajándékokat kapván, a Portára visszaindult.

Azon napon az iszlám seregnek megparancsoltattott, hogy egy millió⁴⁾ zsákot földdel megtöltve a várárokba tömjön. Kiadatott a rendelet, hogy a *timár*- és *ziámet*-birtokosok ezer ákcse jövedelem után fejenként a szabályzat szerint két zsákot, a *bölük szipáhik* fejenként egy zsákot, az összes vezírek, mir-i miránok, mir-i livák s a többi katonák jövedelmük és zsoldjuknak megfelelően szolgáltatásnak be földdel tele zsákokat, melyek a zsákfelügyelő (torba emini) számítása szerint két millió zsákra mentek s midőn valamennyien beszolgáltatták, Eniszi efendi jegyzékbe vette azokat. Hanem Isten a bizonyság, hogy senkinek a sátorában szőnyeg, ponyva, nemeztakaró nem maradt, úgy kifosztva lettünk. A sátorokban még madraczok sem maradtak s mindenkinek a sátora pusztá, üres téség lett. Sőt még a lovak abrakos tariszniai és pokróczai sem maradtak meg s a lovak fedetlenül és takaró nélkül maradtak.

¹⁾ غالفوقسا (Galgofdsa).

²⁾ هوالمچاز (Hovalcsaz).

³⁾ Törökül: *Kubur*, ami *csövet* jelent, alkalmasabb szó hiányában *aknautnak* fordítottam.

⁴⁾ Törökül: On kerre жүз bin (tizszer százezer).

Ezután az összegyűjtött zsákokat földdel mindenki megtöltötte s azok a vár nyugoti oldalán a *Bécsi kapun* kívül, a nagyvezir hadiszárnya és Juszuif pasa hadiszárnya között magas halommá gyűlvén össze, megparancsoltatott, hogy a földet a várhoz hordják. A zsákfelügyelő a veziri parancs szerint a zsákokat átvette és bejegyezte, a kik zsákot nem hoztak, azoktól bekövetelte. Ily módon a zsákok egy napon *Demavend*- és *Alburz*-hegy gyanánt annyira összegyűltek, hogy azokról a várban járkáló hangyák is meglátszottak. A zsákfelügyelő azt beszélte, hogy csak százezer zsák jött össze.

Nekem szegénynek nem volt maradásom, azért felmentem egészen a zsákoknak legtetejébe és onnan néztem be a várba. Az egetverő ágyúzástól egészen elrombolt helylyé változott az út, embernek nyoma sem volt benne, mert valamennyien rejtekhelyekbe és ostromsánczokba bujtak el. Azután ismét kiadatott az *ászafi* rendelet az egész hadseregnek, hogy kétezer üres szekeret és kétszázezer fatuskót is hordjanak az árokba s azon napon sietve beszerezvén azokat, elkezdtek az árokba hányni s mikor az árok szekerekkel és fatörzsekkel megtelt, föléjük földet és zsákokat hánytak. Azonban az ellenség a bástyákról itt-ott újra ágyúzott, csakkögy *bálgemez ágyúik* mind elromlottak s *kolumburna* ágyúkkal lödöztek; hála Isten! azoktól meg nem volt mit félni. Azon napon háromezer válogatott vitéz harczos a szipáhiság feltételével szerdengecsdiinek iratott be. Szintén azon napon az árokból két aknautat állítottak a vár falához.

Az aknaút leírása. Az egyik aknaút Ali pasa szerdár hadiszárnyánál, a másik aknaút a nagyvezir hadiszárnyánál volt. Aknaútnak nevezik, mikor a várárokból a vár falához jövés-menésre szolgáló utat készítenek. Azon út fölé vastag ágyútalpdeszkákat, tölgy- és fenyőgerendákat raknak s még azok fölé néhány ezer zsák földet öntöznek és elsimítják. Belül csatorna gyanánt egy szabad út van, azért *kubur joli* (csatornaút, aknaút) néven nevezik. Ez a vár ágyútól mentve van. A vár lőréseiből, bástyáiról bármennyi követ és bombát dobnak is ez aknaútra, az aknaútban járkáló embereknek az semmi kárt nem okoz. Ha azonban a szerdengecsdi ez aknautakat bedöntik, néhány száz ember újra vértanú lesz.

Az aknaút haszna. Ha valamely vár elfoglalásában nehézség merül fel, akkor százezer fáradsággal az említett aknautat elkészítik s az aknaúton a vár falához mennek s félelem és baj nélkül a vár falát átlukasztván, aknákkal

a levegőbe röpítik azt és rohamot intéznek ellene. Így Allah akaratából a vár elfoglalása könnyűvé lesz, — ez az aknaút haszna.

Az Ali pasa szerdár hadosztálya felől való aknaút három nap alatt százezernyi fáradtsággal elkészülvén, a negyedik napon a vár falának átlukasztásához és az aláaknázásához kezdettek. Ali pasa szerdár Várad várát is úgy foglalta el, hogy ilyen aknával felvettette s ott sok tapasztalatot szerzett. Itt Ujváron is erős aknautat készítettett. A nagyvezir felől is erős aknaút ment egész a vár faláig s a föld alatt az aknázáshoz kezdettek. Mikor az ellenség az aknautakat meglátta s az aknákkal már a vár alapjához mentek, az összehordott föld pedig az árokban hegyek gyanánt felhalmozódott, a piszkos ellenség akkor egyszerre mérges kigyóvá lett, s az éjjel-nappal lövöldözött ágyú, puska, bomba, röppentyű füstjének sötétsége miatt a világos nappal a sötét éjszakától nem volt megkülönböztethető. Sőt eme harcban százöt vitéz a vértanúság poharát is kiitta s valamennyit a hősök vértanúhelyére temették el. Az egészségben maradt hitharczosok az összes ostromsánczokban és egéruetakban teljes védelmi bástyákat készítettek maguk számára.

A tatár khán fiának megérkezése és csapatának bemutatása. Mohárrem-el-harám hó 22-ik napján ¹⁾ Ahmed Géráj szultán negyvenezer szélgyorsaságú tatárral és százötvenezer szélesebségű lóval, csapatonként, sorjában megérkezett. *Tugjaiikat* és zászlóikat kibontva, a tamburát, a *dsengizi* harsonát és tárogató sípot fújva, a *khákáni* dobort verve és az oszmánoktól ajándékozott zenekart játszattva, a khánfiúnak (khánzáde) negyvenezer katonája sorban, egymásután, csapatokba osztva, felvonult, mögöttük tizenkétezer kozák bajtárs, kékes vasba öltözködve, puskásan jött. Azután *Potkaj*, *Perapas Andiár*, *Ahmelends*, *Serhemet*, *Ropodoszka*, *Dorozsonka*, *Szerge*, *Csocska* ²⁾ nevű hetven *hetmán*, keresztes zászlóikat kibontva s mindegyik lovon ülve, fenséges magatartással vonult el. Utánuk trombitaszóval néhány ezer kocsin zenészek jöttek. Ezek mögött a krimi khánok válogatott katonasága, a kozák szultánok és szultánfiak, *mirzák*, *atalikok*.³⁾ *vilájet ejek*, vagyis a krimi félszigetnek apáról fiúra szállóan örökösödő birtokosai, negyven győzelmes bég, a nogái bégek közül *Ulu Nogái* és *Sidák Nogái*,

¹⁾ Augusztus 25.

²⁾ Az itt felsorolt nevek a hiányos arab írás miatt nem egészen megbízhatók.

³⁾ Atalik, a tatároknál és turkománoknál főurat jelentő cím.

Urumbet Nogái, Kedsi Nogái, Datai Nogái, Jemán Szádákli, Göz Juszuf-bili, Arszlán bég-ili, Nevruz-ili, Csobán-ili, Támán-ili, Keres-ili, Mankat-ili, valamennyien mind csapatonkint lovaikkal, feldiszlítve, sallangosan elvonultak. Azután *Erkánli, Zárkánli, Dairli, Memájlí, Ulásli, Khálinli, Bádi-Akli, Orákli, ot-agák, kapu-kul agák, emeldás agák* és más ilyenféle ellenségvadászó tatár bégek, csillogó fegyverekkel felszerelt legénységgel vonultak fel; valamennyinek kezében ostor volt, fényes ruházatuak voltak s mentéjüket *Hevsenk* sáh szokása szerint fordítva öltötték magukra, nemez kalpagjukat pedig szemükre lehúzáván, különös és félelmes alakjuk volt.

Ezután pedig a krimi khánnak, Mohammed Gerájnak fia, *Ahmed Geráj* szultán ő fensége, még alig tizenöt éves ifjú fejedelemfi, egy sötétpej arab paripán lovagolt büszkén; készlete, fegyverzete mind tatár munka volt. Ruházata csillogott az aranytól, derekán a kardszj drágakövekkel volt kirakva, A fején levő prémes kalpag a Dsengiz-ház¹⁾ divatja szerint nemezből készült *jürük*²⁾ kalpag volt.

A fejedelemfi fogadtatására kimenő Ali pasa szerdár a fejedelemfi maga mellé vette, úgy, hogy lovuk feje egyenlően volt s jövés közben hogylétéről kérdezősködött, a fejedelemfi pedig két oldalra köszöntgetett. Ali pasának zenekara játszott, mialatt a fejedelemfinak ötszáz, kék vasba öltözött, szemenszedett belső szolgája is felvonult. Ezek mögött a moldvai sereg kezdett felvonulni.

*A moldvai*³⁾ sereg. — Húszezer főnyi válogatott moldvai fegyveres, páros lóval jött s mind pusztá köntösben, fejükön kalpaggal, csapatonkint felvonultak s mögöttük hetven hetmánjuk és kapitányuk, *vámosz logoft, kisztiár, kámárátisz, kopár, pusnenik, ermás, porkoláb, vornik, paslek, behránik, asztár kumin, zienkjár, usár*⁴⁾ nevű magasrangú, tapasztalt tartományi főtisztek díszruhásan jöttek. Zászlóikon némely szentjeiknek a képe van és egy ökörfej rajza, melyről azt mondják, hogy ez volt a paradicsomból Ádámmal először kimenő ökör. Ezután a Porta részéről a moldvai bégeknél szolgálatban levő kapudsi-basik és a diván efendi jöttek, azután pedig háromezer gyalogos puskás, ezek mögött ezer muszulmán *szezbán* és *száridse*, azután a jede-

¹⁾ A krimi khánok Dsengiz khán családjából származtatták magukat.

²⁾ Jürük = kóborló, nomád.

³⁾ Törökül: Bogdán.

⁴⁾ Ezek az oláh hivatali nevek oly nagyon el vannak fordítve, hogy értelmük alig fejthető meg.

kek,¹⁾ futárok, vízhordozók, puskagondozók s utánuk prémes mentében, fején prémes kalpaggal, felvértezett lovon *Gika* ²⁾ bég és kétszáz apródja; az oszmánoktól ajándéku kapott zenekara játszott, tugaikat, zászlóikat, lobogóikat kibontották s hátul két kocsival egyéb szolgálai jöttek.

Az oláhok ³⁾ *serege*, — Húszezer főnyi felfegyverzett, páros lovú, posztóruhás, nyest- és czobolyprémes kalpagú, tegezes katonából álló sereg volt. Ezeknek sok gyalogos és puskás katonájuk volt. Az oláh tartomány terjedelmes lévén, sok és díszes kormányzójuk, tisztjük volt. Először a fő *logoft*, az első *vornik*, második *vornik*, fő *hetmán*, második *hetmán*, *pusteník*, *beráhník*, *kopár*, *aszitár*, *resitár*, *komszin*, *zihenkjár*, *orta-logoft*, *usiár*, *setrár*, *kamarás*, *ázmás*, *isztolinik*, *vatál*, *kulcsár*, *medenenkjár*, *szelcsár*, *darájánisz*. *dámos* nevű tisztjeik apródjaikkal együtt felvonultak. Ezek zászlóin sólyommadár képe van, sőt »*pénz* ⁴⁾ nevű rézpénzeikre is a sólyom képét verik. Ezek után a Porta részéről alkalmazott kapudsi-basik és a diván efendi vonultak fel. Ezután nyolczezerig menő gyalogos puskás *darábánsz* ⁵⁾ s utánuk hat *jedekkel*, futárokkal, puskagondozókkal, vízhordozókkal s háromszáz apróddal a prémes ruhájú, prémes, vörös tatárkalpagos *Lugoreski* nevű híres fejedelem vonult fel. Utána az Oszmán-ház régi szabálya szerint neki ajándékozott zenekar játszott, e mögött pedig az ő saját szokásuk szerint való sípot, tárogatót, kürtöt, trombitát fújtak.

Apafi erdélyi király serege. — Először ötezer válogatott magyar katonával a szász-magyar kormányzó jött. Ezután ötezer hitetlennel a székely kormányzó, utána pedig ötezer lovassal a Hajduság kormányzója. Ezután ötezer lovassal az erdélyi bán vonult fel. Valamennyinél tökéletesebben öltözködve és felfegyverkezve vonultak fel, mert mindegyiknek a kantárszárában, kezében, karján öt-hat darab kézi puská és egy-egy *talián karabín* forgós puská volt. Utánuk Erdélyország hétszázhetvenhat várának birtokosai vonultak fel.

Ezek után a királynak tizezer főnyi felfegyverzett, díszes kék vasba öltözött saját katonasága, futárjai, puská-

¹⁾ *Jedek* tulajdonképp annyit jelent: vezették. *Jedek*eknek nevezték azokat a szolgálakat, kik diszmenetben a fejedelem lovát vezették.

²⁾ گیکا (Gika), a román Ghika család őse.

³⁾ Törökök: Efláki.

⁴⁾ پند (penz), ez is mutatja, hogy az oláhok ekkor sok magyar szót használtak.

⁵⁾ Darabánsz, ma dorobáncz.

sai, vízhordozói vonultak fel, maga pedig arab lovon, prémes mentében, prémes, tollas magyar kalpaggal jött, mögötte ötszáz leomló hajú apródja volt s zenekaruk játszott utánuk.

*Budsák*¹⁾ *tatársága*. — A legelől felvonuló tatár sereget s utána a nagy sokaságú moldvai, oláh és erdélyi sereget szabály szerint két iszlám csapat középre vette s csapatonkint úgy vonultak be.

Budsák tatársága összesen 47.000 válogatott, erős, vitéz, daliás csapat, kiket Bajazid szultán, mikor Akkermán várát a hitetlenektől elfoglalta, az oláh, moldva, kozák, lengyel, muszka, cseh, magyar támadás ellen, hogy erős bástyául szolgáljanak, Akkermán szögletébe (*budsák*) letelepített s ebből az okból nevezik őket »*Budsák tatároknak*.« Kara Semszeddin Szivászi ő nagysága és Bajazid khán ezeket a budsáki tatárokat kedvezményekkel ellátta, ezért jelenleg a krimi tatároktól különválva, önállóak és saját vezireiknek vannak alárendelve. Ezeknek is hetvennégy *ot-agájuk*, *atalikjuk*, *mirzájuk* van. Mikor azonban háborúba mennek, a szilisztriai vezir egy agája és Jáli agája a szerdárja ennek a seregnek. Jelenleg Jáli agája Ahmed pasa volt a szerdár, a ki negyvenezer katonát maga mellé vevén, bámulatot keltő csapatával felvonult, hogy azt elmondani nem lehet.

* * *

Ezek a csapatok mind a nagyvezir sátora előtt vonultak el s a várból nézték ezeknek a seregeknek nagy sokaságát, hogy reggeltől kezdve a délutáni imádság idejeig a csapatok felvonulásának szünete nem volt. Forgách kapitány a várból ezt látván, szakállát tépve felsóhajtott, mondván: »Ah! jaj! erődítményünk! Alamán- és Magyarországunk mai naptól kezdve elveszett!« Ezt a hírt a várból kimenekülők beszélték el.

Miután a nagyvezir előtt az összes csapatok elvonultak, az *ászáfí* főveziri sátorban először a khán fia, Ahmed Geráj szultán csókolta meg a nagyvezir ruhaszegélyét s abban a kitüntetésben részesült, hogy a nagyvezir a jobb-ján levő székre ültette őt. Azután a khánfit Krimből elhozó csaus-basi Ibráhím aga csókolta meg a ruhaszegélyt. Utána Jáli agája, azután a krimi mirzák és a fennebb említett bégek csókolták meg és félreállottak.

¹⁾ Budsák, a mai Besszarábia.

Ezután Erdély királya Apafi, a jóindulatú és engedelmes király, a vezér lábaporát megcsókolván, egy székre ült. Utána a moldvai bég és az oláh bég dörzsölték arcukat a vezir lábaporához s ekkor a nagyvezir, hogy a khánfi és a tatár agák is meghallják, így szólt: »Miért jöttetek ilyen későn? Milyen régen elment már hozzátok a padisah parancsa; milyen régen ostromlom én már ezt a várat! Megérdemlenétek, hogy titeket és a többieket megölessenek!« s valamennyihez fordulva, erős feddő szokat mondott, úgy, hogy az őszi levél módjára, mindegyik remegett s majd elájult. Azután a hetven kozák hetmán is oda jött s a szőnyeg szélét megcsókolván, ők is sorban felállottak, mint az oláh és moldvai bégek.

Majd a nagyvezir ismét szólott: »Hanem lelkem, Khánzáde Cselebi! (khánfi úr) nem jobb lett volna-e, ha helyetted inkább atyád jött volna el, a ki tapasztalt fenséges khán? Ennyi keresztény eljött, ő miért nem jött? Talán nem akarta magát megalázni? Ez a szolgálat a nemzetért és igaz hitért van s itt annyi a dolog; ha ő is ebben az üdvös dologban volna, sok dolognak utánanézhetne!« Ahmed Geráj szultán pedig szultáni nyíltsággal válaszolá: »A nagy és kegyes Alláhra! atyám is, én is odaadó szolgálói vagyunk. Az ő el nem jövetelének az volt az oka, hogy a múlt hónapban hetven-nyolczvanezer *kalmak* tatár Csekiske, Arbát, Oragizi nevű váraink között Krimbe jövé; öt-tizezer mohammedán népet elfogott; annyi falut és várost elpusztított s népét elégette. Most is újra Krimbe menni készültek, mikor a padisah parancsolata érkezett és a hadjáratot elrendelte. Krimának összes főemberei és kádijai összegyülekezvén, Kaffa vezirével Ak Mohammed pasával együtt tanácskoztak s határozatul így szóltak: »Khánom! ha te háborúba mégy, Krim szigete elvész, okvetetlen fiadat küldd el;« s így uramnak szolgálatára engemet küldött, hogy apródja legyek. Magas színed elé érkezvén, hálát adok Istennek, hogy áldott fenségedet megláttam és lábad megcsókolásával megtisztelve lettem.« Köprülizáde nagyon örült és elmosolyodott.

Az ifjú fejedelemfi erre elővette kebléből az összes krimi főembereknek a hitetlen *kalmakok* miatt írt panaszos leveleit s azokat a nagyvezir kezébe adta, a ki a leveleket azonnal elolvasta s azok tartalmának megértése után így szólt: »Insallah! azzal a *kalmak* néppel is majd legközelebb elbánunk.« — Ahmed Geráj szultán újra szólt, mondván: »Ezekről a *kalmak* hitetlenekről kérdezősködjél szolgádtól, a csaus-basitól, a ki minket a hadjáratra elhozott.«

A csaus-basi pedig bizonyosságot téve, mondá: »Alláhra! Szultánom! míg Krimben voltunk, azalatt a *kalmak* kétszer támadta meg Krimet, igen sok zsákmányt elvitt s Alláhnak annyi szolgáját fogságba hurczolván, félelem nélkül távozott Krimből.«

Ezután a fővezéri sátorban a khánfiú, az erdélyi király és a krimi előkelők számára olyan nagy vendégség volt, hogy annak elmondására elégtelen a nyelv. A mi a veziri sátoron kívül történt vendégséget illeti, az a moldvai és oláh bégek, az összes tatárok s az összes hitetlenek számára készült oly nagy vendégség volt, hogy az egész hadsereg jóllakott és magasztalták érte Istent. Ebben a nagy vendégségben háromszáz juhot, ötven ökröt, háromezer tyúkot, ötven kazán pilafot, ötven kazán *zerdet*¹⁾ és levest, kétszáz-ezer kenyeret tálaltak ki a veziri sátor előtt elterülő réten s az a sok ezer katona annak a temérdek ételnek nekiesett, a juh- és marhasültet szét darabolva, elkapkodták. Némelyik marhasült darabba a szakácsok tréfából eleven nyulat és galambokat raktak, úgy, hogy egyik repült, másik futott, másik ugrott. A tatárok és keresztények ezeket megették s heje-hujázással vígan voltak, az étkezés után ismét lóra ültek s mindenki a maga helyén állott.

A nagyvezir e vendégség előtt megparancsolta, hogy a táborban a mennyi puska csak van a sátrakban, a khánfiúnak ebédje végeztével azokat egy üteg ágyúval mind kilőjjék s a mohammedi szózatot elkiáltva, örömnapp legyen.

Valóban a vendégség után a táborban hetven darab báljemez-ágyút és háromszázhetven darab sáhi sárbuzán-ágyút egy kanócczal egyszerre elsütöttek s egy ör a mohammedi szózatot elkiáltván, utána az Allah! Allah! kiáltásnak szabad utat engedtek. A magyarok, oláhok, moldvaiak, tatárok, kozákok, kik ilyen zajos oszmán ünnepélyt még nem láttak, elképedve bámultak. Némelyiknek a lova az ágyúdörgéstől megriadva, a mezőkön elfutott. A várban ostromlott ellenségek ezt a mozgalmat és vígságot látván, azt mondták: »A vár helyett a táborotok foglaltatott el. Semmirevaló törökök! Ime! királyunk segítő hada ellentek ment s összetör benneteket.« A mi harczosaink oda feleltek nekik: »Az a megérkezett sereg a mi tatár seregünk, az erdélyi királynak, az oláh, moldvai, akkermán és kozák hetmánnak katonasága. Átkozottak! adjátok fel a várat azonnal. Ime! várfalaitokat az ágyúk ledöntötték,

¹⁾ *Zerde*, rizskása és húsdarabok összefőzéséből álló étel.

holnap valamennyien rohamot intézünk ellenetek s valamennyiteket összetörünk».

Az ellenség erre kérdé: »Igazat szóljatok mohammedának! a tatárok érkeztek-e meg?» Néhány vitéz mondá nekik: »Isten bizony! a tatárokkal százötvenezer katonánk jött. Még Erzerumból, Diárbekirből, Damaskusból, Tripoliszból is segítségünk fog érkezni.« Az ellenség elcsüggedett s az ostromsánczokban levők fejüket sem merték felemelni. A várnak szerződésel való átadása felől kezdtek tanácskozni.

A dicsőséges nagyvezír a vendégség után a moldvai béget Komárom felé küldötte. Az oláhot Léva felé állította. Ahmed Géráj szultán a testvér kozák és budák tatársággal együtt Nyitra vára felé rendeltetett s az iszlám sereg körül négy oldalra öröket helyeztek. Az esztergomi hídhöz Csaus-oglu Mohammed pasa rendeltetett ezen parancsolattal: »A táborból a kik elszöknek, azokat öld meg. A vagyonuk kormányzósági vagyon legyen.« E rendelettel ő Dsigerdelenbe ment. A következő napon Kurd pasa nagy sereggel Alamánországba ment rablásra és zsákmánnyal érkezett vissza.

Mohárrem hó 23-ik napján,¹⁾ szerdai napon érkezett először a győzelmi örömhír. Ejjel tízezer katona az érkező katonaság fogadtatására a hegyekbe ment s megparancsolatott, hogy a csapatok bevonulása után a tábor minden részén az ágyúkat és puskákat elsüssék és a mohammedi szózatot elkiáltásák.

Déltájban volt, mikor a tatár khán fia által megszállott irányban hegyet, követ ellepett a töméntelen katonaság és a szekerek sokasága s tengernyi ember volt ott és az emberek lármája az ég csúcsáig felhatott. A katonaság hullámzó tenger gyanánt érkezett. Én szegény a nagyvezír sátorában állva nézegettem. Ha az érkezett zsákmányt s a muszalmán katonáknak végtelen nagy meggazdagodását úgy írnánk le, a hogyan láttuk, akkor az Újvári harcznak leírásában feltartóztatva lennénk. Kivonatossan mégis írjuk le! A muszalmán harczosoknak előcsapata már megindulni kezdett, ezért a nagyvezír a tarka sátorok utcáit megnyitván, maga egy karszéken foglalt helyet. Először Hadsí-gibi pasazádenek tízezer lovas katonája jött s mögöttük néhány holdarczu ifjú volt; néhány *frank* és *iszfáds* lovon kettenkint-hármankint ültek fiuk, leányok és asszonyok. A gyalogosan jövő meglánczolt foglyoknak nem volt száma. E Hadsí-gibi pasagolunak csapatánál tizenkétezer kocsin annyi kapitány, csil-

¹⁾ Augusztus 26.

lagtisztaságu leány és gyönyörű asszony s mindegyik kocsin annyi finom szövet s értékes és ritka tárgy volt, hogy azok számát csak Allah tudja.

A második csapat. — Ezek is mint az előbbieket fegyverkezve voltak s gyalogos foglyuk igen sok volt, ifjak és egyebek azonban nem voltak náluk. Hat ló által is nehezen vontatott hintókocsikon annyi arany és ezüst evőeszközük és más tárgyuk, annyi arany és ezüst keresztes zászlójuk volt, hogy az el nem mondható. Ezek egészen *Fílemenk* tengeréig portyáztak. Valamennyi foglyuk mind frank volt és sapkás kapitányaik, komoly papjaik és hadi eszközeik sokaságban voltak.

A harmadik csapat. Ezek is egész az *Alamán tengerig* és Hollandiáig portyáztak s mielőtt egy katona kezét fel emelte volna rájuk háromezer foglyot lánczra verve hoztak magukkal. A könnyű és drága nehéz tárgyakat összeszedték s hatszáz kocsit súlyosan megrakván, visszatértek. Foglyaik mind a németek közül való *alamán* szépségek voltak.

A negyedik csapat. — Ezek legtöbbszörre a Dobrudsza, Baba-Dág, Deli-Ormán és Karaszú vilájetokból való igazhitű harczosok voltak s nyugat felé negyven *konaknyíra* egész *Iszfáds* tartományig és *Frengisztánig* elmentek s egy ünneppon az összes hitetleneket otthon találván, ötezer foglyollyal és annyi temérdek zsákmánnyal jöttek vissza, hogy annak számát csak maguk tudják. Először nem voltak kocsijaik, mivel messze távolból jöttek; azután a német császárnak *Eszizine* nevű fővárosát megtámadván, Kurd pasával három napig ebben a városban tartózkodtak s ötezer lovat és kétezer kocsit podgyászszal és ruhával megrakván, utjukat folytatták. A náluk levő foglyoknak se szeri, se száma nem volt. Mikor ezeknek csapatai elvonulni kezdtek, mind a gyalogos foglyaik, mind a foglyokkal megrakott kocsik teljes három óra alatt vonultak el. Az előbb elvonuló csapatokkal együtt teljes kilencz óráig tartott az átvonulás s a délutáni imádság ideje volt, mikor Kurd pasa szerdár, Káneli-oglu, Hadsigibi pasa-oglu, és más hitharczos szerdárok Kurd pasa zenekarával, nagy pompával, fegyveresen eljöttek s a nagyvezír kengyeléhez dörzsölték arcukat. Ez Kurd pasának egy prémes mentét, negyven hitharczosnak egy díszkafánt, kétszáz hitharczosnak *cselenket*¹⁾ ajándékozott és hadi zsákmányukhoz hozzá sem nyúlt, sőt magas rendeletet adott ki, hogy a törvényes ötödöröszt se vétessék el tőlük.

Kurd pasának, insallah! az ujjvári kormányzóság ígér-

¹⁾ *Cselenk*, drágaköves forgó.

tetett meg s mikor az összes harcosok a vezíri ajándékot átvették és a fővezéri sátorból kimentek a korábban kiadott parancs szerint az összes ágyúkat és puskákat elsütötték, a mohammedi szózatot egyszerre elkiáltották s a tábor harsozott az Allah!, Allah! kiáltástól, a vezírek, mir-i miránok, emírek mind egész éjfélig verették a dobot. A következő napon a táborban annyi zsákmány volt, hogy egy fogoly öt piaszteren és száz drakhma tiszta ezüst hat piaszteren kelt el; egyéb tárgyak és árúczikkek is ehhez közeleső áron keltek. Ezentúl már az olcsóság a tábori népnél ilyenforma szólásmóddá vált: »Mintha Kurd pasa osztalékához jutottál volna.«

Térjünk a tárgyra. Ezt a zenebonás állapotot a várból szemlélő ellenség egészen megzavarodott s tudták, hogy a gödrökből a vár alá aknákat ástak, a vár falain pedig már sok nyílás volt. Csakhogy három helyről, mikor hat-hat mély aknát a várfalba belevittek, az aknáknak éppen semmi hasznuk sem lett, mert a vár összes alapjai apró kis bolt-hajtásokon nyugodtak! Valamennyi falnak a belseje üreges volt. Sőt mikor a mi aknakészítőink a vár falát kilyukasztván abba bementek, nehányat közülök az ellenség a vár alapjaiban levő utakon megtalált és vértanuvá lett. Végre mikor az aknáknak semmi eredménye nem lett, elhatározták, hogy földet hánynak össze és a várnak ágyúkkal megrongált helyein rohamot intéznek.

*Mohárrem hó 28-ik napján*¹⁾ Mohammed Géráj szultán khán fia, az összes tatársággal a fehér hegyeken keresztülmenvén, parancsot kapott, hogy az arany- és ezüstbányák *vilájetjeit* rabolja és dúlja fel s a khánfi negyvenezer tatárral portyázásra indult; a budsák tatárok helyükön maradtak. Az oláh bég tízezer főnyi oláh sereggel mihelyt *Szécsény*²⁾ váráig ment, rablásra és dúlásra küldetett s a nagyvezírtől egy felügyelő aga jött hozzájuk s elindultak. Azután a moldvai bég tízezer katonával az elbászáni béggel együtt *Komárom* vára környékének felégetésére küldetvén, elindult. Ugyancsak Hádsi-gibi pasazáde is a maga tizenötezer harcosával Németországnak *Loncsát* vilájetjéig hatolva rablásra és pusztításra ment. A khánfinak vezíre Szefer-aga-záde Iszlám aga tízezer válogatott vitéz férfival a Vág folyón átmenvén, *Pozsony*³⁾ vára környékének megtámadására, ége-

¹⁾ Augusztus 31.

²⁾ سیجان (Szicsán).

³⁾ پوزون (Pozson).

tésére és rombolására küldetett. *Erdély királya* a lippai, csanádi és gyulai szandsákbégekkel együtt huszonhétezer katonával a *Vág folyó partján levő tartományok rablására és pusztítására küldetett*. Ot nap és öt éjjel, némelyik tíz éjjel a környékbeli *vilájetokat* rabolta, dúlta s azután épségben és gazdagon tértek vissza a táborba. A hat irányból megérkező katonaság zsákmányának és foglyainak nem volt száma. A nagyvezír ezek seregeinek is örvendett s a táborban ágyúzás- és puskázással ünnepélyt rendezett. A khánfinak mentét, a többi bégeknek díszkaptánt ajándékozott s e hat csapat katona birtokában levő foglyok, a törvényes ötdrész számitása szerint, száztizenhétezerre mentek.

Száfár hó 4-ik napján ¹⁾ Ali pasa szerdár hadosztályából a boszniai harcosok és a zágárdsi-basi janicsárjai Ujvár nyugoti részén Allah!, Allah! mondással a fehér bástya ellen küldetvén, a mézre repülő darázsok módjára a falnak repedései helyein felmentek s a bástya fölött a lövészácizokat megtámadták és kétszáz ellenséget levágtak. Látták, hogy mivel a sereg hátulso csapata leváगतott, ezért a többiek nem jöttek. A bástya fölött azonban, mikor az ellenséggel ember ellen való küzdelmet folytattak, Div Ali pasa és a szerdengecsdi aga és ötven harcos vértanúvá lett s ezt az ötven hullát magukkal vivén szerencsésen kihozták. Div Ali basa és a szerdengecsdi egymást átkarolván, úgy lettek vértanúk, hogy hulláik elvihetők nem voltak. Ezen támadás közben a kilőtt ágyúk és puskák porától egy óráig a fényes nap nem látszott.

Száfár hó 6-ik napján ²⁾ Ujvártól nyugotra, a Vág folyó partján levő *Galgócz* ³⁾ vár elfoglalására Kibeleli Musztafa pasa küldetett. A damaskusi ⁴⁾ katonaságot, ötezer főnyi kozák sereget és öt *kolumburna* ágyút magához vévén eltávozott. Egy éjjel Nyitra síkságán aludt s a következő napon Galgócz vára alá érkezett. Azon napon és éjjel azt ostromolta s néhány védőfalat lerombolt s éppen abban a szándékban volt, hogy a várat elfoglalja, a mikor Ujvár alatt az ellenség néhány kémjét elfogták s ezek megkérdezettvén így szóltak. »A német császár 100,000 katonával Pozsony vára földjén keresztülment s Ujvár segítségére siet. Közel van, vigyázz! ha nem hiszed, küldj el egy-két embert s ha a mi szavunk nem igaz, öless meg bennünket.« A nagyvezír nem ölette

¹⁾ Szeptember hó 6.

²⁾ Szeptember hó 8.

³⁾ Törökül: *غالغوج* (Galgofdsza).

⁴⁾ Törökül: *شام*.

meg ezeket, hanem Kibleli pasának azonnal rendeletet küldött mondván: »Egy perczig sem maradj, azonnal jöjj a táborba.«

Kibleli pasa azt mondá: »Íme! ez a rendelet annyi, mint a már megfőzött ételbe vizet tenni«; s vonakodván, a vár ostromával nem hagyott fel. Három nap és három éjjel még ostromolta, végre *Száfár hó 9-én*¹⁾ a várat erőszakkal hatalmába kerítette s a benne levő hadi zsákmányt és hadi felszerelést 700 kocsira felrakatta, a várat lerombolta s az iszlám sereghez szerencsésen visszatért.

Azon napon a hadsereg előőrseinek parancsolatban adott tudtára, hogy Bekko pasa rumili vezír, az újvári ostromsánczban a nagyvezír hadosztályánál vértanú lett s a rumili *ejálet* két *tuggal* az első hadsegéd néven ismeretes Kara Musztafa pasának adományoztatott. Ugyancsak azon napon hadi parancsban adatott ki, hogy a várhoz hordott föld hegy gyanánt a várhoz közel jutott s mikor az ellenség ellen szemhunyorítás nélkül minden irányból nagy ütközet volt készülöben, a földhányásra kirendelt szipáhik agája, Szenálláh aga vértanu lett.

Szintén az 1074. évi *Száfár hó 9-ik* napján jött a híre annak is, hogy Sámi-záde Mehemed efendi rejsz-ülkuttab²⁾ és veje Kádi-záde Ibráhim pasa rendkívüli körülmény folytán megölettek.

Ez a zavarteljes esemény a következőkép történt. Reggel Ibráhim pasával elvégezvén a reggeli imádságot, mikor kávézhattunk, Ibráhim aga csaus-basi és Gürdsi Mohammed efendi muhászebedsi jöttek hozzánk s az üdvözlés után ők is kávézni kezdtek. Beszélgetés közben a pasa így szólt: »Aga! vagy ez az Újvár foglaltassék már el vagy Allah vegye el az életemet!« — A csaus-basi erre mondá: »Szul-tánom! miért beszélsz ilyeneket?«.

Némi beszélgetés után egyszerre csak egy tollas *diván-csaus* a golyóktól való félelmében lehajolva belépett s a pasát üdvözlölvén mondá: »Kérem, a nagyvezír óhajt téged«. — A pasa válaszolá: »Isten hozott csaus-aga! nem tudod-e, hogy miért kívánnak engem?«. — A csaus felelé: »Allah tudja! Esztergom élmezési dolgáról beszélgettek és Szidi-zádet is emlegették s azonközben téged kívántak.« — A pasa mosolyogva mondá: »A szamarat lakodalomba hívták, vagy vizük nincs vagy fájuk.³⁾ Mi is Eszergomba megyünk, arra

¹⁾ Szeptember hó 11.

²⁾ Rejsz-ül-kuttab, másként rejsz efendi, a kanczellária elnöke.

³⁾ Népies török közmondás. Az értelme az, hogy mikor egy magasabb rendű ember az alsóbb rendűvel igen nyájasan bánik, akkor bizonyosan kihasználni akarja őt.

a helyre, a hol harczoltunk. Gyorsan hozzatok lovat! « — A csaus-basinak, Mohammed efendinek és nekem szegénynek azt mondá: »Az Isten szerelmére! ti maradjatok s annak rendje-módja szerint kávézzatok meg. Én talán most mindjárt jövök.«

Mohammed efendi felelé: »Gazdátalan sátorban mit csináljunk. Mi Méltóságod meglátogatására jöttünk. Mi is elmegyünk;« udvariaskodott ő. — A pasa mondá: »Nem! ha szerettek engem, a társaságot ne bontsátok meg és ezt a jó reggelit egyétek meg.« Ők tehát újra asztalhoz ültek. Én azonban zavarodottan félrehúzódtam s a pasára tekintettem; mikor gondolatokba mélyedve lovával már egy ágyú-lövésnyi távolban éppen az egérukat megkerülve menőben volt, azonnal a sátorba mentem s az összes szolgáltnak megparancsoltam mondván: »Vigyázzatok! a sátorból ki ne menjete!«

Én szegény az ostromsáncz-utakról nem távoztam, hanem nyílt helyen, mikor jobról-balról repültek melletttem a golyók, ide-oda bukdácsolva levert kedélylyel egy régi elhanyagolt ostromsánczba mentem. Onnan még egy másik ostromsánczba szállottam le. S ez éppen Ali pasa szerdár ostromsáncza volt. A szerdár így szólt hozzám: »Evlíám! Isten hozott! honnan ez a jövetel?«

Én válaszoltam: »Szultánom! Mikor Kadi-záde Ibráhim fiad reggelizett, a csaus-basi és Mohammed efendi muhá-szebedsi jöttek hozzá. Azonközben egy csaus érkezett. A nagyvezír kívánta őt. A pasa lovára ülven elment; a csaus-basi és Mohammed efendi a pasa sátorában maradtak.«

Ali pasa szerdár arczszíneben egészen elváltozva mondá: »A nagyvezír most engem is hivat. Allah legyen kegyelmes!« S azonnal parancsolá: »Hozz gyorsan *ábdesztot*!«¹⁾; s abban a perczen egy csaus jött és mondá: »Szultánom! a nagyvezír kíván téged;« — s a szerdár a nagyvezírhez ment.

Én szegény az ostromsáncz utján a *müteferrika-basi*²⁾ bástyájához mentem. Láttam, hogy a rejsz-efendi és a mi Kadizáde Ibráhim pašánk Újvár várarkában a nagyvezír aknautjaiba mentek. Én szegény is bementem s egy szögletben megállottam, de a nagyvezír szeme elé nem mentem. Azt hallottam, mikor a rejsz-efendi könnyörögve így szólt: »Istenemre! erről a levélről tudomásom nincs. Fenséges vezír! Fiam! Uram! ellenségnek a műve ez, ne higgy neki.«

¹⁾ *Ábdeszt*, a muszulmánoknál a vallási mosdás az imádság előtt.

²⁾ *Müteferrika-basi*. A müteferrikák eleinte az udvari gárda egyik csapatát tették, utóbb inkább politikai megbízatásokra alkalmazott udvari hivatalnokok voltak.

A nagyvezír válaszolá: »De hát ez a pecsét, nem a tied-e?« A rejsz-efendi mondá: »Az én pecsétemet itt utánozták és aláírták.«

A nagyvezír haragosan felelé: »Hejh! te küldötted ezt a felséges padisáhnak, azok pedig szerencsére ezt a levelet hozzám küldötték. Miért árulkodtatok ellenem ily hazug módon? Miért írtátok, hogy ha Ibráhím pasa Esztergomnál kezdetben az ellenséget össze nem töri, akkor Allah prófétájának zászlója elveszett volna; a vezír kevés vitézségű, tapasztalatlan ember, a vezíri hivatalra nem méltó. Ibráhím pasa szolgád idősebb és tapasztalt ember, a vezíri hivatalra valóban méltó szolgád. — Ezt írtad.« — A rejsz-efendi válaszolá: »Isten mentsen meg! ölesd meg azokat az árulókat«.

Ámde a hóhérok előbb készen voltak s egyszerre csak Ibráhím pasa hangját hallottam: »Mit álltok; hej! emberek!« mondá. Majd a rejsz-efendi hangját hallottam: »Fenséges Úr! Ha engem megöletsz, nem bánom; öreg vagyok már, de Ibráhím pasa fiamat bocsásd szabadon«; — mondá.

Azt láttam, hogy a rejsz-efendit és Ibráhím pasát az aknautból kihúzták s a hegy módjára felhalmozott földhányás mögött, mind a kettőt megfojtva, azon a helyen eltemették. Egyszerre magamon kívül voltam s rohanva először sátoromba, onnan Ibráhím pasa sátorába mentem. Ámde vagyonát, kincseit és szolgálait a reggel érkezett csaus-basi és Gürdsi Mohammed efendi már jó ideje lefoglalták és birtokba vették. Nekem szegénynek is adtak némely tárgyakat. Két lovat, egy végvidéki prémes mentét, egy tegez, egy kardot és ezüst dárdát Mohammed efendi ajándékozott nekem s mikor sátoromba mentem, az egyik lovat a várból egy ágyugolyó megölte. Azon a helyen maradt nyergestől együtt s a nyeregcsíját késsel elvágván, az aranynyal átszőtt bársony nyergét s a tiszta ezüst kengyeleket és a cserkesz szabásu zablyát levettem róla és sátoromba mentem. Azt láttam, hogy táborunk szétszóródott s kívülem egy ember sem maradt meg a helyén. Erre podgyászomat, czók-mókomat én is teherhordó állatokra raktam s a nagyvezír ketkhubája, régi barátom és pártfogóm Ibráhím ketkhuda körül telepedtem le.

Mikor a ketkhubával találkoztam így szólt hozzám: »Hej! Evliám! nem mondtam-e én neked Edirnében: jöjj és énvelem légy? Te azt felelted: a rejsz kíván engem, hogyan lenne ez? Most hol van a rejsz, hol van a vője Ibráhím?« — Erre mondám: »Te az én pártfogó Ibráhímom, egészséges légy!«. Nekem szegénynek ötven aranyat, tíz lóra

való abrakot, három *oka* húst és hús kenyeret utalványozván ki, a vádsib-ür-ráják ¹⁾ csapatába felvett. Éjjel-nappal folyton mellette voltam.

Ime! ily módon történt a szegény Sámi-záde rejsznek és veje Ibráhim pasának kimulása; csakhogy mivel nem értesült mindenki a titokról, különféle módon beszéltek és tárgyaltak. Isten tudja! mikor Eszék váránál a csapatunkat bemutattuk, azon napon már tudtam, hogy a nagyvezír ezt az Ibráhim pasát megöleti. Mikor Buda alatt voltunk s fej és nyelv hozatala végett Győr vára alá menvén, onnét eredménytelenül tértünk vissza, mikor Dsigerdelen mezején öt óráig harczoltunk s a félóránynál eső helyről segítség hozánk nem érkezett, azután pedig mikor az ütközet befejeztével a hadizsákmánnyal, kincsekkel, hadifelszereléssel és fejekkel, annyi kapitánnyal győzelmesen megérkeztünk, egy tekintetre láttam, hogy a nagyvezír szívében féltékenység támadott s mondtam, hogy ezt az Ibráhim pasát megöleti. Negyven nap sem mult el s végre meggyilkoltattak. Lelkeikért mondjunk el egy Fátihát!

Térjünk ujra tárgyunkra, Ujvár állapotára. Száfér hó 14-ikén ²⁾, hétfői napon, a várból száz elszánt katona kijött, hogy a vár alatti aknautjainkat hirtelen megtámadja, de a mi szerden-gecsdieink nem engedték, hogy támadjanak, hanem valamennyit összetörték, csakis ötöt hoztak el mint nyelvet s ezért igen sok és gazdag ajándékot kaptak. A várárok túlsó oldalán, a fal tövében, mostanáig még el nem foglalt néhány sorompó volt, ugyanakkor a hitharczosok ezeket is elfoglalták, háromszáz katonát azokban összetörték és a sorompók mögött ostromsánczokba mentek.

Azon napon két perzsa közkatona jött s ők a várat azon a helyen aláaknázni kezdték. Eközben a szerden-gecsdi agánk is vértanú lett, az átkozott Forgách pedig azon éjjel a várat kiviágítván, a vár alatt levő perzsákra és az ostromsánczban levő szerden-gecsdikre annyi naftát, kátrányt, ágyút, bombát, *domuz-ájágit* ³⁾, *pácsárizt* ⁴⁾, *zembürköt* ⁵⁾, kézi bombát lövetett, hogy vége-hossza nem volt. Ezen éjjel is sok ember lett vértanuvá, mivel az hallatszott, hogy a király segítségül jön s ennél fogva szívvel-lélekkel harczoltak. Azon nap és azon éjjel a hitharczosoknak éppen semmi nyugalomuk nem

¹⁾ *Vádsib-ür-rája*, udvari szolgálatra alkalmazott katonák a pasáknál.

²⁾ Szeptember hó 17, amely hétfői napra esett.

³⁾ *Domuz-ájági* (disznó lába), a régi török ágyúk egyik faja.

⁴⁾ *Pácsáriz*, hadi eszköz, valami kartácsféle lövészer.

⁵⁾ *Zembürök*, kisebb fajta ágyú volt.

volt s minden oldalról szólt a hadi trombita és Újvár vára mint a szálamánder madár, egészen tűzben állott.

Azon éjjel az ellenséges *Komárom* várából tíz darab báljemez ágyút lőttek ki. Mikor azt kérdezték: »Vajjon ennek mi volt az oka?«; ezt a hírt adták: »*Valláhi!* Szultánom! a tíz darab ágyú elsütése tízezer katona érkezésének a jele. Ime! Zerín-oglu, Battyán-oglu, Nádazs-oglu Komárom szigetének őrzésére jöttek.« A következő szerdai napon húsz-ezer tatár, tízezer kozák és tízezer oláh és *vonján*¹⁾ katona a fő-*aszpatár*²⁾ vezérlete alatt Komárom környékének védelmére elment. Szintén ugyanazon napon az összes szerdengecsdiknek nyilat, íjjat, kardot, puskát, alabárdot osztottak ki s mielőtt a rohamot megparancsolták volna nekik, Ali pasa hadosztályából ötszáz bátor hitharczos az ágyúk által megrongált helyeken rohamot intézett s a *Fehér bástya* (*Ák tábie*) fölött ötven főnyi ellenséget levágott; azok fejét és a hitetlenek négy zászlóját a nagyvezírhez hozván, a maguk száz vértanuját is megmutatták. A megmaradt négyszáz vitéznek a nagyvezír ötven-ötven piasztert és egy üresedésben levő *timárt* és *ziámetot* ajándékozott, a mivel az összes hitharczosokat harcra buzdította. Azon napon a vár megrohanásához ezer darab létrát hoztak s ezeket mind az ostromsánczokra helyezvén el, felkészülődtek. A *ziámet*-birtokosoknak megparancsolták, hogy ismét hatszázezer zsákot, sövénygallyakat és fatörzseket hozzanak.

*Száfár hó 16-án*³⁾, pénteken, az imádság közben Ali pasa horvát harczosai és a *zágárdsi basi* janicsárjai »Allah! Allah!« mondással nyílt rohamot kezdtek. A hadseregben olyan nagy »Allah! Allah!« kiáltás tört ki, hogy a harczosok kiabálása az ég csúcsáig felhatott. A várból pedig az ellenségnek »*Mária segits! Pazsorezs!*« kiáltásai is messze elhatottak. A harczoló felek részéről kilőtt ágyúknak füstje és a sűrű kénfüst miatt a rohamban résztvevő harczosoknak se híre, se hamva nem volt, csak azt hallottuk, hogy a várból is az »Allah! Allah!« kiáltás hangzik, azonban e hangból nem lehetett megtudni a dolgot.

A mi *szerdengecsdi* harczosaink az ellenséget visszaszorítván, közvetlen közelből kutyaviaskodást végeztek s egé-

¹⁾ ونيان, ismeretlen szó. Azt hiszem hibás írás, e helyett: ونيوق (vonjok). Így nevezték a török hadseregbe felvett bolgár katonákat.

²⁾ اصبطار (aszpatár) vagy másként: *hoszpodár*.

³⁾ Szeptember 19, csak hogy ez a nap nem péntek, hanem szerda volt. 1663. szeptember 21. esett pénteki napra, tehát ez az esemény szeptember 21-én történt.

szen a várba menvén, oly nagy harcztot vívtak, hogy az ellenség mind a templomokba zárkózott és onnan sok harczosunkat golyóval vértanuvá tettek. A hitharczosok látták, hogy hátulról semmi segítség nem jön, azért győzelmesen és diadalmasan, száznegyven fogolylyal, két asszonynyal és száz-tizenhét fejfel, továbbá ötven vértanuvál és tíz sebesülttel szerencsésen kijöttek a várból s az összes foglyokat, fejeket vértanukat és sebesülteket a nagyvezír elé hozván, megszámlálhatatlan sok ajándékot kaptak. A foglyokat is ajándéku kapták. Nehány foglyot kikérdeztek s ezek ilyen hírt adtak: »*Valláhi!* A várban eleségünk sok van, de katonánk nincs; az asszonyaink harczolnak. Az ágyúgolyóitoktól megrongált házak leomlásától s az eső gyanánt hulló golyóktól való félelemből még szemeinket sem nyithattuk ki.«

A következő nap a perzsa akná elkészülvén, gerendákra naftát és szurkot kentek s meggyújtották. Egy óra múlva az Ali pasa felől levő *Fehér-bástyának* ötszáz lépésnyi erős falai az árokba repültek s a fal felett a védőbástyákban levő ellenség is a mélységbe hullott. Többeket közülök a hitharczosok megragadván, elfogtak. Mihelyt ennek a *Fehér-bástyának* fala a perzsa akná folytán ledőlt, a mi báljemez ágyúink egyszerre mind tüzeltek s a fal mögött levő hegy-magasságú föld kis halmokká lett, a várbeli házak is recsegve-ropogva úgy elpusztultak, hogy a kevély magas házak alacsonyokká váltak és így a várfalon át is könnyű lett rohamot intézni. Az ellenség azonban az elrongált falakat ravasz-sággal és ördögséggel kijavította. Azon napon az összes *timár-* és *ziámet-*birtokosoknak újra rendelet adatott, hogy ezer ákce javadalom után fejenkint száz darab sövénygallyat adjanak, hogy a sövényágakat az árokban levő iszapra ráterítsék s a várnak minden oldalához létrákat támasztva, rohamot intézhessenek. Egy éjszaka az árokban levő sár fölé rőzsét hányván, útát készítették s az árok partjára nyolczszáz létrát hozván, felkészülöttek.

Azon napon az iszlám sereg dsebedsi, topcsi, janicsár harczosai közül nagyobb fizetésre tízezer válogatott »*menem dígér niszt*«-féle,¹⁾ harczedzett, kiváló *szerden-gecsdi* iratott össze. Ezek mindegyikének óhajtása és kívánsága szerint a padisah fegyvertárából, a dsebedsi-basi feljegyzése mellett, különféle hadi eszközök ajándékoztattak csapatok és századok szerint. Az összes harczosok helyeiken mind készen állottak.

Szintén azon napon az oláhok és moldvaiak kirendeltettek földet hányni s nagy Isten! ekkor láttam annak a

¹⁾ Perzsa nyelven van. Jelentése: Én vagyok, senki más.

mondásnak az értelmét: »Az emberek iparkodása elhordja a hegynyakat«. ¹⁾ Isten a bizonyosság, hogy az oszmánli hadsereg által húsz nap óta *Demavend* hegyhez hasonlóan összehordott földhegyet ez az oláh és moldvai hadsereg egy nap alatt lehordta s mintha egy földtenger mozdult volna meg, Újvár várát majdnem elborította vele. Azonban több mint kétezer oláh, moldvai és kozák katona veszett itt el. Eközben Jusuf pasa kiutárhiai vezír és a mágniszai, tirai, ájdini, szárukháni harcosok közül hetven hitharczos a vértanúság poharát kiitták s a rejsz efendi és Ibráhim pasa és Bekko pasa mellé eltemették őket. Szári Arszlán Huszein pasa budai vezír arról az oldalról támadásra rendeltetett ki.

A nagyvezír aknaútja előtt levő perzsa aknaék gerendáit meggyújtották s a várnak azon oldalán ötszáz lépésnyi várfal ledőlt s Ali pasa hadosztálya újra rohamot intézett, amire nagy zavar tört ki. Teljes három óráig nagy ütközet volt s hála Istennek! a *Fehér-bástya* nevű erős bástya elfoglaltatván, az összes hitharczosok a bástyának földes magaslata fölött ostromsánczba mentek, négy oldalán árkokat ástak s a bástyát hatalmukba kerítették, körületét zászlókkal és lobogókkal díszítették fel. Az ellenség ekkor a várba vitte vissza ágyúit. Most a vár belsejét is ostromolni kezdték, sőt délután az ebédjüket már a bástya fölött ették meg. Mikor alkonyat idején sötét lett, a várbeli összes kolostorok és templomok harangtornaiból nagy harangozás és vészkiáltás hallatszott s az ellenségnek halottja, élője, férfia, asszonya, valamennyien minden erejüket összeszedték s az elfoglalt bástya ellen rohamot intéztek és újra nagy harczt kezdtettek. Ali pasa ugyan ismét segítségül jött a bástyára, de az ellenségnek kézi bombái s az ablakokból lött, bombái az iszlám sereget meggyengítették. Hátulról pedig éppen semmi segítség nem jött. Minden érző ember vérkönnyeket sírt, mikor ezt a helyzetet látta! Végére az összes hitharczosok, miután a bástyán annyit küzdöttek és harcztak, segítséget pedig nem kaphattak, százhatvan fejjel, tíz nyelvvel, kétszáz megsebesült harcossal és hetven vértanuvá lett vitézzel visszatértek.

Újra kiabáltak: »A király segítségül jön«, pedig a vár ellen való készülődéseket látták s mindenki elbámult mondván: »Csodálatos látvány ez.«

Azon a napon, mikor az ellenség a *Fehér-bástyát* visszafoglalta, Szihráb Mohammed pasa hadosztályából a *merási* vilájet harcosai az ellenségnek *Pozsony* nevű vára

¹⁾ Ez a mondás a szövegben arabul van. Valószínűleg a Koránból vett mondat.

alá menvén, egy híres kapitányt és százötven embert hoztak nyelvül és a nagyvezírnek átadták. A nagyvezír kikérdezte ezeket az embereket s ezek mind így beszéltek: »*Isza és Merjem* anyja (Jézus és Mária) igazságára ez a mi szavunk: A mi Pozsony várunk alatt most egy nagy híd készült és negyvenezer válogatott keresztény katonával minket Ujvár felé küldöttek. Míg ti azokat meg fogjátok támadni s azokkal elfoglalva lesztek, mögöttetek Komárom várába tízezer katona segítségül már előbb elindult. Míg ti az ütközetbe belekeveredve lesztek, azalatt huszezer keresztény katona a Nyitra vize partján Ujvár segítségére érkezik. Ezen segítségekre való tekintetből nem adja át nektek Forgách kapitány ez Ujvár várát. De rajta! vigyázzatok!« E hírt-adó kapitányt a nagyvezír szabaddá tette. A *merási* harcosoknak, kik ezeket hozták, különféle ajándékokat adott.

Ugyanekkor a Komárom környékén levő tatárokhoz, az oláh és moldvai bojárokhoz szigorú rendeletek mentek, mondván: »Vigyázzatok! ne szünjete meg fejet és nyelvet elfogni, különben bajotok lesz.« Másrésről az iszlám sereg szipáhijaihoz, mir-i miránjaihoz és egyéb előőrseihez is szigorú rendeletek küldettek. Jáli agája a budák tatárokkal Pozsony ostromsánczai mögött éjjel-nappal felfegyverkezve készen állottak. Azután azt mondva, hogy Ujvárnak *Komáromi-kapuja* körül egyedül csak Káplán pasa van, arra az oldalra az oláhok és moldvaiak közül néhány ezer *hetmánt* és több katonát állítottak, hogy Komárom felől a várba kém és segítség ne jöjjön, a várból pedig segélykérők és kémek ki ne mehessenek.

Ámde a kémek a várból kötélén leereszkedtek s a vízbe lebukván, a szájukba nádat fogtak és úgy vettek lélekzetet s ily módon a Nyitra folyón keresztülmenvén, Komáromból hírt hoztak és visszajöttek. Káplán pasa egy ilyen levetközött embert nádjával együtt mint nyelvet elfogott s a nagyvezírhez hozta. Az a mende-monda járta, hogy ezek a vár árkaiban és az árkon kívül folyó Nyitra vizén átúszva, a Kádi-záde Ibráhím pasa által megszállott helyen jöttek és mentek a várba. Sőt azt is mondták, hogy a nagyvezír annak idején Kádi-záde Ibráhím pasának még megöletése előtt ezt a dolgot meg is mondta, a gondatlan pasa azonban hanyag volt és nem engedelmeskedett s ez volt megöletésének az oka.

Száfár hó 20-án ¹⁾, vasárnapon, a hírnökök a táborban

¹⁾ Szeptember 23.

kikiáltották, mondván: »Holnap lesz a bitharczosok bájrámja, a vértanuknak a paradicsomba repülésre alkalma. Insallah! reggel roham lesz. Akik pénzt, kincset, ziámetet, timárt, szipahilikot kívánnak, készen legyenek.« Nagy öröm lett erre a táborban, mindenki a vallási mosdást végezte, némelyek végrendeletet téve, elbúcsúztak egymástól s azon napon és éjjel egyik sem hallgatott a másíknak szavaira. Némelyik helyen a haldoklók imádságait és más könyörgéseket végeztek. Nagy Isten! a várban lánczra verve fogságban levő mohammedán népből százötven katonát az ellenség a veszthelyre hurczolt s baltával valamennyit kivégezték, két jeles vitéz azonban megszökött közülök s ezek a nagyvezírhez jöven, elbeszéltek neki a foglyok szomorú végét, a mire a nagyvezír így szólt: »Alláhra esküszöm, hogy a vár elfoglalása után azoknak a kivégzett hitharczosoknak helyébe, az ellenségből háromszor annyit elpusztítok«. A megmenekült két iszlám-foglyot kegyelmekkel árasztotta el s hajukat leborotvtáztatván, az agák csoportjába vette fel őket.

Mohammed népét a várban ilyen módon pusztító kapitányok, papok, érsekek és bírák összegyülekeztek s közülök egy előrelátó öreg így szólt: »Egyszer a mi Forgách kapitányunk idejében a német hadsereg e várat hét hónapig vívta és hét királynak segédcapatával ostromolta, azonban várunknak közelébe sem jöhetett, ostromsánczba nem mehetett, hanem egy ágyúlövésnyi távolságban félreállott. Hét hónap múltával megjött a tél s a császár leverve, kárt szenvedve, eltávozott. Különösen abban az időben várunk még magányosan állott s egyetlen kövét sem bonthatták meg, hanem leverve elhúzódtak. Mostanában pedig noha várunk Iszkender bástyája gyanánt igen erős és szilárd menedékhely, s annyi katonánk, annyi hasznavehető ágyúnk és puskánk, megszámlálhatatlan hadi felszerelésünk van benne, mégis mikor a török hadsereg megérkezett, még azon éjjel minden időhalasztás nélkül a vár minden részén világos nappal ostromsánczokba ment s az ágyúkra, puskákra ügyet sem vetve, az ötödik napon már az árok partjára jöttek és a *Jászi-bástyát* elfoglalták. A sok bajt és vesződséget, amit negyven nap óta szenvedtünk, csak Isten tudja. Jelenleg várunknak kapui és falai már nincsenek meg, hanem romhalmazokká és hasadékos úttákká váltak. Hatszor-hétszer a törökök rohamot intéztek és vakmerő, dühös kígyók gyanánt a várba jöttek, öt-hatszáz emberünket megölték s annyi foglyunk került hozzájuk. *Fehér-bástyánk* ellen háromszor rohamot intéztek s elfoglalták; noha a törökök hátulról nem kaptak semmi segítséget, mégis, csak a szájukba kardot

verve, tudtuk őket visszatéríteni. Csakhogy mikor ezek rohamot intéztek a fő-töröknek nem is volt róla tudomása. Most pedig a hírnökök kikiáltották, hogy holnap roham lesz s annyi sok létrát előkészítettek. A létrák számára a szükséges helyet is kivájták. Bármelyik helyen is, hányszor jöttek és mentek már! Ma láttátok, hogy elpusztult ez a várunk s tudjátok, hogy mi lesz a vége.

Becsületünk, feleségünk és gyermekeinkért tüzzük ki a várra a kegyelemkérő zászlót, a töröktől kiváló embereket kezesekül vegyünk s azután menjünk hozzájuk, a várat adjuk át, utána pedig mindnyájan szerteszét menjünk. Látjuk, hogy negyven napja már és semmi segítség nem érkezett. Annyi kémet és annyi segélykérő embert küldöttünk, de a török a segítségünkre jövőket is megsemmisítette; most tehát mondjuk: Kegyelem! óh! Oszmán-ház választottja! s a várat becsületünk megtartásával, szerződéssel adjuk át a töröknek, máskülönben ez nagy török sereg a várnak rongált helyein és az előkészített létrákon ma-holnap berohan s valamennyünket úgy összetör, mint a dsigerdeleni mezőn. Ti tudjátok; mit szóltok ehhez a tanácshoz? ti is beszéljetek; — a pap ezt mondván, elhallgatott.

Az okos gondolkodású magyarok csoportonként azt mondták ugyan: »*Ez okos tanács*«, de a német kapitányok azt mondván: »*Nem, nem*«¹⁾, sapkájukat földhöz vágva, a tanácskozást abbaahagyták s a magyarokhoz így szóltak: »Ha ti a várat a töröknek feladjátok, mi először titeket törünk össze, azután pedig a török verjen agyon minket s vegye el tőlünk a várat«! Efölött igen nagy vitatkozásba keveredtek.

Allah nagy és boszuálló! Ezek nemrég a fogságukba került százötven mohammedán embert baltával kivégezték, most pedig éppen arra a helyre, a hol tanácskoztak, a nagyvezír hadosztályából egy báljemez ágyú esett és hét főemberüket darabokra tépte. Mikor a többiek ezt a dolgot látták, elbámultak. Mit tegyenek! nem maradt, aki parancsoljon. A nép egyszerre összecsoportosult és sóhajtozással, jajgatással valamennyien Forgách kapitányhoz mentek, de mivel tőle semmi vígasztalást nem kaphattak, újra a bástya őrizetére mentek.

Egy kis idő múlva azt láttuk, hogy a *Fehér-bástyán* néhány száz hitetlen a levegőbe repült s az egész föld megremegett. A mi seregünk elcsudálkozott; az ellenségből sokan sült hússá válva kiestek, mások pedig a várban sülték

¹⁾ Ezt a szót magyarul írja Evlia, így: *نم نم* (nem, nem).

össze. A *Fehér-bástyán* ugyanis dohányoztak s a löporos hordókba tűz esett bele és felrobbantak. Végére az egész katonaság megegyezett s Forgách királyhoz menvén, így szoltak: »Adjuk át a töröknek a várat, a királynak majd mi felelünk róla.«

Az 1074. évi *Száfár hó 21-én*¹⁾, hétfői napon, a nagyvezír hadosztálya felől a *Bécsi-kapu* fölé fehér zászlókat tűztek fel, mondván: »Kegyelem! ejh! oszmánlik!«, s a várat szerződéssel feladták. Mikor a többi bástyákat is fehér zászlókkal díszítették, az ellenség nyilvánosan kezdett mutatkozni. Itt-ott a mi katonaságunk is gyülekezni kezdett az ostromsánczokból, de Abdi aga muhízr, a fő-csaus és a többi csausok a katonákat ütve, helyeikre állították őket.

A nagyvezír azonnal tanácskozást tartott. »Szultánom! az ellenség megadta magát«, mondták neki. »Hé! — mondá ő — katonáink helyükön álljanak. Fegyverét mindenki magánál tartsa, gondatlanok ne legyenek. Senki által rá ne hagyják magukat szedni, helyükről ne távozzanak. Ágyúval, puskával azonban ne lőjenek, de az ágyugolyókat mind elrejtve készen tartsák;« s ilyféle rendeleteket adott. Eközben a földhányás fölött a magas *Porta müteferrikái*²⁾ örködtek. »A földet mindenesetre szünet nélkül hánnyák«, így szolt a vezíri parancs.

Eközben a várból köteleken egy csónakot bocsátottak le a várárokból, azután pedig létrákon a várból öt szolgálóval leereszkedvén, Forgách kapitány ketkhuájja, vörös posztó dolmányba öltözve, és a német kapitány, zöld posztó dolmányba öltözve, a csónakba ültek s a várárokból kimenve, Káplán pasához jöttek. Ő pedig arab lovakra ültetvén fel őket, hat bölük agával, a csaus-basival és a muhízr agával egy csapatba álltak. Forgách ketkhuájja a vár két kapujának kulcsát és más ötven darab kulcsot díszes, aranyszüvetű selyemzacskóba tette s a kulcsokat az *ászafi* sátorban a nagyvezírnek e szavakkal: »Alláh tegyen szerencsésé!« átadta és hét napi fegyverszünetet kért.

A nagyvezír mondá: »Nem! holnap kegyelemre okvetetlen menjetez ki, máskülönben tudjátok!« Végre nagy nehezen három napi fegyverszünetet kaptak s mondták: »Háromezer kocsival, fegyveresen, lovainkkal hadd menjünk ki a várból és egyenesen Komárom várába megyünk, de minket három vezíred 50.000 katonával Komáromig kísérjenek, mert a tatárok, oláhok és moldvaiak megrohannak bennünket.«

¹⁾ 1663. szeptember 24. Kr. u.

²⁾ *Müteferrika*, az udvari gárda katonája.

»Insallah! — mondá ő — senki sem bánt benneteket; hanem háromszáz kocsi is elég lesz nektek. Komárom várába elkísérnek benneteket, ne aggódjatok! kegyelnem kegyelem«; s az érkezetteknek nyakára egy-egy fényes, festett muszelin nyakravalót kötött. »Mivel ti — úgymond — a várat átadtátok, nehogy katonaságunk titeket bántson, az összes bástyákra és falakra katonák menjenek és foglalják el s amíg ti ki nem mentek, a várba senki be ne menjen, háromszáz kocsival titeket, feleségeiteket és gyermekeiteket Komáromba kísérjenek. A hadi felszereléshez tartozó dolgok közül azonban ti se vigyetek el semmit, kocsijaitokat megvizsgáltatom! Negyven-ötvenezer katonát adok nektek, mert a tatár nagyon ellenséges irányatokban, nehogy tehát megtámadjon benneteket. Fegyver nélkül, feleségeitekkel és gyermekeitekkel, kocsikkal és lovaikkal egy nap multával menjete ki a várból s a második napon távozzatok. Ha ellenmondánátok, a mai napra csakugyan rohamot parancsoltam s a katonaság megrohan és valamennyiteket kardra hány.«

Az érkezettek válaszolák: »Szultánom! janicsár katonáitok tehát a vár falára és bástyáira menvén, a mi védősánczainkba is menjenek be. Háromszáz kocsiba beleegyezzünk. Feleségünk és gyermekeinkkel együtt életünket megmentvén, elmegyünk. De légy szíves, engedd meg, hogy barátaink- és ellenségeinkkel szemben fegyveresen és lovainkkal mehessünk ki és azokból a báljemez ágyugolyókból is, melyekkel bennünket negyven napig ostromoltál, adj oda öt-tíz darabot, hogy a királynak megmutassuk s ha kérdi: »Miért adtátok át váramat a töröknek?« azt mondjuk neki: »Negyven nap és negyven éjjel ilyen golyóktól szenvedtünk, miért nem jöttél segítségünkre? azért adtuk át a várat a töröknek!«

A nagyvezír mondá: »Úgy legyen. De ha a várnak valamelyik oldalán valami ravaszság és ördögség, tűz vagy akna lesz, — ti tudjátok!« Ők felelék: »Mikor a várból kimegyünk, ha akarjátok, néhány napig tartsatok itt bennünket s ha valami ravaszságunk tudódnék ki, valamennyiünket vagdaljatok össze.«

Az érkezettek közül ketten a muhzir agánál kezességben maradtak, a többiek pedig a janicsár odsák-agákkal, a szipáhi agákkal, a dsebedsik agájával és a topdsik agájával mind egészen felfegyverkezve, a vár átvételére mentek. A nagyvezír kegyes ígérete mellett állva, Ujvár várát Kurd pasának adományozta, ő pedig egész seregével, zenező mellett a vár bástyáira ment s a vár kapuit és falait,

hat bástyáját egész seregével, báljemez ágyúkkal hatalmába vette. Ipsirli Mohammed aga, ki annakelőtte Ujvárban követségben járt, húsz janicsár csorbadsival a várba ment s a falakra s az ellenségnek védő sánczaiba is bement s ily módon a várba szépen bevonulván, elszéledtek. Húsz janicsár *oda* a régi helyén maradt. A várbelieknek Komárom várába való elkísérésére Káplán pasa a tirai és magniszai katonasággal készen állott. A szipáhiak közül a bölük agák s egy *oda* janicsár csapat jöttek és a *Komáromi kapu* környékén megállapodván, felkészülődtek. Az oláhok és moldvaiak a *Bécsi kapu* mögött hegy magasságnyira felhalmozott földet mind lehordták s miközben ők áldomást tartottak, azalatt, amíg a várkapukat kinyitották, néhány ezer hitharczos addig is bement a várba, hol a *khunkjár ketkhuda*, Türk Ahmed ketkhuda, a dsebedsik pénztárnoka Forgáchnak minden kincsét lefoglalták. Azután a dsebedsi basi Ali aga, Fázli ketkhuda, Musztafa ketkhuda, Türk Ahmed ketkhuda és a dsebedsik az egész hadiszertárt lefoglalták.

A következő nap kedd volt. Az ostromlottak a várból mind kimenvén, négy- és hatlovas hintókocsikra rakodtak fel. Ahmed pasa defterdár részéről emberek jöttek, s amit csak a kincstárhoz és hadiszertárhoz tartozó dolgot találtak, azt mind lefoglalták, mondván: »A padisáhnak birtoka.«

A rákövetkező szerdai napon, mikor a várból mind kivonultak, én gyarló szegény, a vezír parancsára, a *Komáromi kapu* fölött magas *daudi*¹⁾ hangon énekeltem Mohammed *ezánját* és *gülbenkjét*, mondván: *Elhámd-ullah szumm elhámd-ullah*«²⁾. Azután az összes vezírek müezzinjei, mindegyik más és más helyen, házban és a várfalakon elkezdtek az *ezánt* énekelni, a minék a hitharczosok mind örültek. Mikor a hitharczosoknak parancsot adtak, hogy az ostromsánczokból jöjjenek ki, a feltámadás napjához hasonló örömszaj tört ki.

Másfelől az ellenség csak háromszáz kocsira kapott ugyan engedélyt, de ötszáznál több kocsit raktak meg, azonkívül Forgách és a német kapitány a nagyvezírhez izentek s ez volt a kívánságuk: »A várban — úgymond — egy mozsárágyu van, azt elvihessük; kétezer magyar *riájának*

¹⁾ داودی, annyit jelent: dávidi. Dávid király a zsoldárok szerzője volt s a mohammedánok szerint szép hangja is híres volt.

²⁾ الحمد لله ثم الحمد لله, magyarul: Dicséret Alláhnak, újra dicséret Alláhnak.

van, azokat is elvihessük; összes kocsijainkat zászlóinkkal és lobogóinkkal díszíthessük; dob-, trombita- és sípszó mellett zenekarunkkal mehessünk.»

A nagyvezír mondá: »Mi háromszáz kocsira szerződünk velük podgyászuk elszállítására s ők ötszáz kocsit foglaltak le. A hadi felszereléshez tartozó dolgok, a mozsár-ágyú, továbbá a *ráják* a padisahé, abba nekem semmi beavatkozásom nincs. Szégyenletükben akarják kocsijaikat zászlókkal feldíszíteni és a zenekart játszatni! A mint akarják, tegyék! A vártól azonban messze és gyorsan távozzanak.«

Az ellenség, mikor ezt a hírt vette, nem volt mit tennie, mert a várból már kijöttek; az utolsók mind gyalog levén, százezer piászter értékű ruhát és podgyászt ott hagytak s maguk könnyű podgyászzsal mentek tova. A hadsereg azokat a tárgyakat mind lefoglalta és elrabolta. Utóbb az ottmaradt *rájákat* is Burunszisz¹⁾ Musztafa aga szilahdár²⁾ *Surány*³⁾ várába vitte. Akik Ujvárból kivonultak, három-ezeren voltak. Tíz kocsi sebesültet és hét kocsi halottat is vittek. Nagyon sok asszonyuk volt s azokkal is német sapkát tettek föl, kezeikbe puskát adtak s férfi ruhába öltöztették őket. Elölről Káplán pasa, jobb oldalukon a szipáhlík jobb százada, balról az egész bal század s mögöttük az adanai pasa katonasága foglalt helyet mint utócsapat s mikor a vártól egy kissé távoztak, az összes hitharczosok egy szájjal elkiáltották ott a mohammedi szózatot. Az ellenség elkecsereedett s némely értékes tárgyaiktól és birtokuktól megválva, nagy zokogással sírtak, mondván: »Isten veled szerencsétlen Ujvár!«

A tábor kimozdult helyéből s a vár ágyúi alá jöven, ott letelepedett és a környékre újra őreket rendelt ki. A próféta zászlóját s az összes hadi kincset a várban őrizték és az egész sereg nyugodtan volt. Mikor a katonaság a vár bástyáit és belsejét nézegette, éppen délelőtti idő volt, hogy a *Nyitra-bástyán* egy akna fellobbant és sok hadiszer, eszköz a levegőbe repült s a várat tisztogató néhány moldvai *rája* is a levegőben felakasztva látszott, az iszlám seregből azonban senkinek sem történt baja.

Egyszerre az egész seregben hallatszottak a hangok, mondván: »Hah! az ellenség ravaszsága volt ez, ennyi hit-

¹⁾ Burunszisz = orratlan.

²⁾ Szilahdár = fegyverhordozó. Utóbb külön zsoldos sereg volt a szilahdároké, kiknek parancsnoka volt a szilahdár aga.

³⁾ شوران (Surán).

harcost elégettek. Rajta! Törjék össze a várból kivonult ellenséget!«; s a lovasok egyszerre felnyergeltek; én szegény is két szolgálommal felfegyverkezve, lóra ültem. Az összes harcosok kivont karddal, megeresztve a kantárszárat, »vágd! rajta! vágd!«, mondván, majd ügetve, majd sebesen nyargalva, majd a ló nyakán előrehajolva, hat óra alatt utólérték az ellenséget, akik már Komárom várához közel jártak. A gyorsan futó lovasok közül tizenötezer arab paripájú lovas Allah!, Allah! mondással az ellenség közé rohant s összevissza zavarta; némelyeket elfogtak közülök s a táborba menés helyett egyenesen Esztergomba küldötték őket. — Némely hitharcosok az ellenség zömét támadták meg s ezek úgy voltak, mint a disznócsorda, és kocsijaik köré sánczolván magukat, a harcra készen állottak.

Az ellenség oltalmazására kirendelt Káplán pasa katonasága kardot rántott ellenünk, mondván: »MenjeteK vissza!, menjeteK! harcosok! kezeteKet fel ne emeljeteK; az ellenséggel Allahra esküdve szerződteK, midőn a várból kivonult, s ide jötteK. Miért akarjateK ti ezeket bántani? Mi ennek az oka?«

Erre válaszoltuk: »Micsoda okának kell lenni? A várat szerződéssel átadták, csak hogy a várban egy nagy akna volt. Sok hadi felszerelést, hadi zsákmányt s több mohammedán embert a levegőbe röpítettek. LátjateK-e, hogy a láng lángot érve, a nagy tűz füstje gomolyagokban az ég felé emelkedik, mi ezek elpusztítása végett jötteK.« — Káplán mondá: »Az akna felrobbanását mindenestre látuk, testvérek. Ha ezek megsemmisítésére rendelet van a kezeteKben, nem bánom! NekteK segítve, együtt pusztítsuk el őket. Hol van a rendelet?« — Katonaságunk mondá: »Kezeinkben rendeletünk nincs.« Káplán pasa és az adanai pasa erre így szóltak: »ÜsséteK ezeket a hitvány rablókat!« S rendelet nélkül a katonaság nem tehetett semmit; néhány mohammedán embert Káplán pasa emberei megsebesítettek és hét katona vértanú lett. Utóljára a többiek is szétszóródtak. Én szegény egy parton állván, Káplán pasával társalogtam s tovább menve, láttam, hogy az összes hitetlenek mint aki csak most szabadult meg a haláltól, arcszínükben egészen elsápadtak. A halálos veszély eltávolítottván, abban a szándékban voltak, hogy Komáromba menekülnek. Azt láttuk e közben, hogy Újvár körül az ég csúcsáig emelkedő fekete kénfüstben negyven-ötven darab kis zászló tünt fel s újra tízezer katona jött kivont karddal.

Az előbb érkezett katonák ezeket a zászlókat meglátva, így szóltak: »Ime! ezeket a hitetleneket megtörjük«,

s kivont karddal, Allah!, Allah! mondással a hitetlenek kocsijai ellen eresztették lovaikat s mikor Káplán pasa emberei azt mondták: »Hé! harczosok! mit csináltok?« ők több kincset, néhány gyönyörű leányt és ifjút a kocsikról a nyereg hátuljára vevén, az erdőkbe menve, eltűntek.

Ezalatt a később indult sereg is megérkezett! Kibeleli pasa volt ez, a damaskusi katonasággal. Ezek is a távozó magyarok védelmére küldettek s a rablókkal derekasan megütközve, a magyarokat nagy nehezen megszábadítván, Komárom várába hozták. Mikor a Duna partjára értünk, Komárom várából ezer darab csónak jött, s az összes hitetleneket ugyanabban az órában az átelleni várba vitték; Forgách a pasáknak egyenkint öt *kisze*, kíséretüknek három *kisze* s a szipáhi bölüköknek két *kisze* pénzt adott, s valamennyien az átelleni oldalra menvén, megmenekültek.

Komáromi várának leírása. A Dunának keletről nyugotra három *konak* hosszúságban terjedő szigete keleti csúcsán látszik Komárom¹⁾ vára. Háromszög alakú, erős, hosszú épület, mely mintha *Küid-ül-Báhr*²⁾ kikötője volna. Ez a német császárságnak az oszmánok felől igen erős védőfala. A Nyitra és Vág folyók Ujvár felől jöven, eme Komárom előtt ömlenek a Dunába. Mivel az ellenségeskedés igen heves volt, e várat kedviünk szerint nem nézhettük meg; az említett pasákkal visszatértünk. E kirándulásban a ló megrugott s Komárom várától megkárosulva jöttünk északi irányba hat óráig s egy sík réten azt a hét mohammedánt, kik az ellenség megtámadására jöven, Káplán pasa emberei által megöltetek, üres lovakra raktuk föl s Ujvárra érkezésünk alkalmával a vértanuk temetkezési helyére őket is eltemettük.

Azután az Ujvárbán felrobbant akna okát és történetét kérdeztük. Ennek az volt az oka, hogy a bástyákon levő löport egy határba a földön felhalmozták s egyik átkozott ostoba ember, mikor a bástyák alatt levő löpor elhozására indult, dohányzott s a dohány tüze a földön elszórt s eltiport löpor fölé esett, ettől a földön heverő löpor meggyuladt s a tűz a felhalmozott löporra is elharapózott, minek következtében sok értékes tárgy, hadiszer és ember is elveszett.

A nagyvezír parancsára ezután három nap és három éjjel örömnepély lett s Ujvár várának falait, bástyáit néhány százezer zászlóval, lobogóval és *filänderával* díszítet-

¹⁾ A szövegben sajtóhibából *قومران* van *استرغون* helyett.

²⁾ *Küid-ul-Báhr* erődítmény a Dardanellákon van.

ték fel s az öt ¹⁾ imádság után az összes hitharczosok felfegyverkezve készen állottak s miután a janicsárok ezredénél a mohammedi szózatot (gülbenk-i mohammedi) elkiáltották, az összes ágyúkat és puskákat elsütötték, a hitharczosok mind szórták a tüzet s az összes vezírek és mir-i mirimánok doboltattak és vígság lett. Ujvár falán a hegy gyanánt összehalmozott föld fölött néhány százezer lámpát, fáklát, naftát, kátrányt, gyertyát és mécset három éjjel meggyújtottak s a sötét éjszaka a napéjgyen napjához levén hasonlóná, a *kádr* ²⁾ éjszakájává változott és sátraikban mind vígan voltak. A következő napon az *ászáfi* ³⁾ sátorban padisahi tanácsülés volt s a vezírek, mir-i miránok, egyéb emírek s az összes *odsák* agák díszkafányokat s egy-egy *kisze* pénzt kaptak ajándécul s néhány szabad birtokot, *timár* és *ziámetot* osztottak ki közöttük s állásuknak megfelelően mind kitüntetésben részesültek.

A következő nap a nagyvezír agái közül az egyik elutazott, hogy a felséges padisahnak *Ujvár* és *Surány* várak bevételének örömhírét megvigye. Ugyanazon napon megérkeztek azok is, akik Pozsony környékére mentek s elbeszélétek, hogy mikor a császár hadserege meghallotta Ujvár elfoglalását, a hitetlenek mind azt mondták: »Bal eset után van már a vigyázás«, — s Ujvár segítségére való jövetelüket abban hagyván, szemtelen otthonukban megállapodtak. Mikor ez a hír megjött, a hitharczosok biztonságban és nyugodtan voltak s azon napon, mely szerdai nap volt, az összes muszalmán vértanúk fölött az imádságokat elvégezvén, eltemették őket. Div Ali pasa és alajbégje egymást átkarolva, huszonhét napig voltak a *Fehér-bástyán* úgy, hogy még friss vérük folydogált. Mindkettőt a *Fehér-bástyán* temették el s Szilhráb Mohammed pasa fából egy nyílt pavillont csináltatott föléjük, a mely jelenleg búcsujáró hely. Az összeszámítás szerint mindössze kétezerhat vértanunk volt, kiket arra a helyre temettünk el, a hol a rejsz-ül-kuttáb volt eltemetve. Allah irgalmazzon valamennyinek!

A következő nap csütörtök volt. Minden vezírnek rendelet adatott, hogy az összes ezredek népe által fölászott ostromsánczokat és egérutakat elsimítsák s erre az egész

¹⁾ A muszalmánok napjában ötször imádkoznak.

²⁾ Törökül: *lejle-i kádr*. A Ramazán hó 27-ik éjszakáját nevezik így, mivel a muszalmánok hite szerint az akkor elmondott imádság a leghathatósabb. Lejle-i kádr = hatalom éjszakája.

³⁾ Ászáfi, a bibliai Ászáfról vett elnevezés, annyit jelent: fővezéri.

végtelen sokaságú katonaság ásókkal és lapátokkal a csatater földjét hányta-túrta s olyan *ferhádi*¹⁾ csákányokat vágott bele, hogy az ujbári síkság egyszerre sivataggá és pusztasággá változott át. Az ostromsánczba eltemetett előbbeni vértanúk előkerültek s szőnyegeken a nagy temetőhelyre hordták őket, némelyik még egész friss volt. Kiutahiai Jázidsi Oszmán néven egy híres szépiró volt, a ki negyven darab szent könyvet leírt, húsz napja mult, hogy mellén egy golyótól megsebesítve, vértanú lett. Dicsőséges holttestét ruhástól együtt találták meg az egyik ostromsánczban s húsz nap óta is még egész ép volt dicső teste; oly helyzetben találták, hogy két keze a mellén volt s mutató ujját felemelte, a golyótól ütött sebnak a helyén a piros vér csepegve folydogált. A hitharczosok mind oda jöttek és megnézték. Sőt a nagyvezír is látta s mondá: »Ime a vértanú«; ezután Kadi-záde Ibráhim pasa mellé ruhástól eltemették őt. Allah irgalmazzon nekik!

Azon nap az egész iszlám seregnek, a szélgyorsaságú tatároknak, az erdélyieknek, oláhoknak, moldvaiaknak, kozák hetmánoknak parancsok adattak, hogy az árokba hegyek gyanánt belehányt földet visszahányják a mezőre s az összes árkokat tisztítsák ki, ezért valamennyien az iszlám sereg köré gyűltek s az ellenség ágyúitól, bombáitól most már nem kellvén félni, virradatra azt a magas földet mind kihordták, a mező gödreit betemették s kiegyenesítették. Azon napon az árkot is annyira kitisztították, hogy a hitetlenek idejebeli mélységnél még öt ember természetének megfelelő mélységig ástak, sőt a föld mélyéből már források is tűntek elő.

A következő napon a Budáról, Esztergomból, Székesfehérvárról és más helyekről érkezett mérnökmesterek az épületeket átvizsgálván, az ágyúzástól megrongált helyeknek sürgős kijavítására a vezír Kurd pasát, hét mir-i miránt és Huszein pasa budai vezírt rendelte ki. Kiremitsi Ahmed agát, a ki Kadi-záde Ibráhim pasának a dsigerdeleni ütközetben hasznavehető híres ketkhudája volt s a mérnöki és építészeti tudományokban rendkívül tudós egyén volt, a vezír megbízta a vár kijavításánál a felügyelettel s a Porta főépítőmesteri hivatalát ígérte neki. A díszöltőnnyel meg-tiszteltetvén, a vár kijavítására fordította minden igyekezetét. Azon napon tengernyi ember hullámzott ott és hangyák gyanánt hemzsegni kezdettek és Ujbár négy oldalán hegymagasságyaira hordták össze az égetett téglát s az

¹⁾ *Ferhád*, Siria kedvese, aki a rege szerint sziklákat tépett szét.

árokparton azt előkészítették. Az árokparton. a hat bástya között, hat helyen már hatvan esztendő s mély meszesgödöröket találtak, melyekkel tíz olyan várat építhettek volna, aminő/Ujvár; tiszta, finom meszes bányák voltak ezek.

A nagyvezír, az összes vezírek és tanácsbeli előkelőségek Ujvár várában megtekintés végett körüljártak s a világ menedékhelyéül szolgáló padisah nevéért egy dsámi építésére fűrkésztek alkalmas helyet. Valamennyinél szebb, díszesebb, tágasabb és tökéletesebb volt a piac és vásártér helyén a keresztény nemzet szokása szerint készült erős falazatú nagy templomépület, mely egyértelműleg alkalmasnak látszott, hogy a fölséges padisah dsámija legyen, ezért a sötétség ez imahelyét a gonosz pizsktól azonnal megtisztítván, a kriptáiban eltemetett holtakat kiásva, kihányták, s a dsámiból valamennyit kihordván, a váron kívül fekvő régi temetőben egy gödört ástak s oda temették el őket. Ezután én szegény Evlia a dsámi tetején a reggeli imádsági idő kezdetekor öt szolgálammal négy irányban a mohammedi *ezánt* magas hangon elénekelttem és először Eniszi efendi tábori molla végezte az imámi teendőket, én szegény pedig a müezzinséget. A reggeli imádság elvégzése után a nagyvezír nekem szegénynek hetvenhárom aranyat ajándékozott, mondván: »Evlia! jöjj; téged ebben a dsámiban személyesen megteszlek imámmá s neked száz akce napi fizetést adok«; e kegyességre én szegény válaszoltam: »Szerencsés vagyok Szultánom!«, s miután hallgattam, a fő építőmestert, Ahmed agát hivatván, mondá neki: »E dsámiba egy *míhrábot*¹⁾, egy finom mívü *mímber*²⁾, egy *kürszüt*³⁾ és egy szép *müezzín máhfil*⁴⁾ készíts gyorsan, hogy bámulatot keltsen s okvetetlen még ma a dsámiba kell azoknak kerülni,« — sürgette őt.

A várban sétálgatva, a német templomot találták alkalmasnak, hogy *Valide szultán*⁵⁾ dsámi legyen s ezt is azonnal kitisztíttatván, megparancsolták, hogy fényes dsámi legyen. Ahmed pasa defterdár is készíttetett egy dsámit, de ez kicsi templom volt s a *Bécsi kapun* belül feküdt.

¹⁾ *Míhráb*, keletre néző kis üreg a dsámiban, ahol az imám előimádkozik.

²⁾ *Mímber*, kis szószerék, amelyben a pénteki imádságot, a *khutbet*, mondja el a muszalmán hodsza.

³⁾ *Kürszi*, nagyobb szószerék, ugyanazon rendeltetésű mint a keresztény templomokban a prédikáló szék.

⁴⁾ *Müezzín máhfil* (müezzín gyülekező hely), tágas emelvény, ahol a müezzinek utánmondják a népnek az imám szavait és mozgólatait utána teszik.

⁵⁾ *Valide szultán*, szultán anyja.

Az összes építómesterek és művészek a *khunkjár*¹⁾ dsámilhoz csoportosultak s a mihráb és mimber fölé fehér márványra *Kuburi-záde* írásával *tárikhot* is írtak.

Csütörtökön én szegény ezt a parancsot kaptam: »In-sallah! holnap, mikor a pénteki ima végeztetik, a müezzín szolgálatot teljesítsd«; s a magas vezíri parancs szerint a vezírek müezzínjeit, huszonhat szép hangú müezzint összegyűjtván, a *szálat-i-dsuma* (pénteki ima) előtt két órával a dsámi tetejére felmentünk s *Szenyah* dallamon, magas hangon elénekeltük az imádságra való felhívást, mondván: »Siessetek az imádságra a kimúlás előtt, siessetek a bűnbánatra a halál előtt.«²⁾ Közel egy órával a déli idő előtt a nagyvezír csapatával éppen keresztülment s hallván az imára hívó énekünket, kétszáz tiszta veretű arany pénzt küldött nekünk, melyből mind egyenlően osztozkodtunk. Lenn a dsámiban újonnan épült mahfilra felmentünk s a szent *devr*³⁾ kezdődött. Mikor a szent *devr* bevégeződött, az ékesszóló *khátib*⁴⁾, meztelen karddal a kezében, a *mimberre* ment fel s Allah prófétájának imaszövegén megállott, én szegény pedig az összes müezzínekkel imádkoztam s egyes, kettős, hármas, négyes és ötös dallamból *daudi* szép hangsúlyozással a szent *devr* elvégzése után a mohammedi *gülbenkhez* kezdtem. Ezután az igazságos imám elkezdte a *khutbet* s mikor a *tászlie*⁵⁾ és *tázzie*⁶⁾ után a fölséges padisah nevét említé, mondván: »Allah árnyéka a világon s a két szent városnak⁷⁾ szolgálja«, a muszulmánok vígan voltak és áldó imádságot mondtak. Olyan nagy sokaság volt együtt, hogy nemcsak a dsámiban, de még a várban és falakon sem maradt üres hely. A sokaság versenyezve imádkozott s mindenkinek szívét öröm és gyönyörűség szállotta meg s a könnyezésnek indult nép Isten előtt megalázkodva, könyörgött. Az imádság után húsz társammal együtt újra kétszáz arany ajándékot kaptunk s valamennyien egyenlően megosztottunk rajta.

¹⁾ *Khunkjár* = császári, szultáni.

²⁾ Ez a mondat arabul van a szövegben.

³⁾ *Devr* = forgás, fordulat. Így nevezik azokat a különféle mozgásokat, melyeket a muszulmánok imádság közben végeznek.

⁴⁾ *Khátib*, ő végzi pénteken a dsámikban a *khutbet*, vagyis a szultánért miut khalifáért rendelt imádságot.

⁵⁾ *Taszlie*, Mohammed neve után a muszulmánok mindig ezt mondják: *Szail-allahu alejhu ve szelleme* (Allah áldja és üdvözlje őt). Innen e mondást *taszlienek* nevezik.

⁶⁾ *Tázzie*, a négy szent khalifa neve után mondott: *Rázi Allah anhu* (Allah legyen vele megelégedve).

⁷⁾ Tudniillik Mekka és Medina.

Az imádság után a felfegyverzett díszes hitharczosok a várfalakon felkészülődve állottak s mikor a janicsárok hadosztályából három ór a mohammedi szózatot elkiáltotta, ágyú- és puskalövésekkel örömmünnepele lett. A zenekarok egész délig játszottak s mindenkinek arcza nevetett. Nehány falunak lakossága, egyik a másik után jött s meghódolt.

Az előrelátó vezír ezután nagy tanácsot hívott egybe s a helyes terv ez volt: Ujvártól négy irányban a környéken levő várakba, a kapitányok-, érsekek- és bírákhoz előkelő, tekintélyes és tapasztalt agákkal hat darab levelet küldöttek, mindegyik aga egy-egy várba vitte a meghódolásra felhívó levelet.

A nagyvezírnek kezdetben meg nem hódolt és Szári Huszein pasa alatt felégetett várak ezek: Székesfehérvár közelében *Veszprém*, *Tata*, *Pápa*. *Csobanicza* ¹⁾ várak. Meghódolt Dsigerdelen vára. A boldogult Bekko pasa még Ujvár elfoglalása előtt önkénytes meghódolás folytán elfoglalta *Surány* várát s parancsnokot és őrséget helyezvén bele, kulcsát a nagyvezírhez vitte. Ez Ujvártól 4 órányira ²⁾ van. *Vámos* ³⁾, *Szörin* ⁴⁾ várak Esztergom átellenében az *Ipoly* ⁵⁾ és *Garam* ⁶⁾ folyók közelében vannak s tudván azt, hogy az iszlám sereg erejének ellen nem állhatnak, a várat maguk fegyvertették s elhagyták az országot, hadi felszerelésüket a vise-grádi hitharczosok foglalták le. Ujvár elfoglalása után ennek a két várnak kapitányai a nagyvezírhez jöven, meghódoltak. *Sempte* ⁷⁾, *Sellye* ⁸⁾, *Galgócz* ⁹⁾ nevű három várat Kibleli pasa térített engedelmességre és hódolásra. *Komját* ¹⁰⁾, *Nagy-*

¹⁾ چوبانچ (Csobanics), Budától nyugatra volt Csobanicza vára.

²⁾ Ez a szám a másoló tévedése vagy sajtóhiba folytán a szövegben hibásan így van: 45.

³⁾ واموش (Vámos), a hontmegyei Vámos-Mikola.

⁴⁾ سوزین (Szörin) nyilván e helyett: سوكين (Szögin) vagyis Szögyén.

⁵⁾ ايپول (Ipol).

⁶⁾ غرام (Garam).

⁷⁾ شمپته (Sempte).

⁸⁾ شله (Sele) vagyis Vág-Sellye.

⁹⁾ غالغوفچه (Galgofesa), Galgócz.

¹⁰⁾ قوميات (Komját).

*Tapolcsány*¹⁾, *Gimes*²⁾, *Mocsonok*³⁾, *Kis-Tapolcsány*⁴⁾, *Verebely*⁵⁾ várakat Kösze Ali pasa szerdár hódoltatta be. *Csákáni*⁶⁾, *Hollókő*⁷⁾, *Drégely*⁸⁾, *Szimán*⁹⁾, *Gyarmat*, *Buják* várakat s a bányavárakat is, — melyek azelőtt az egri hódító idejében a mieink voltak, de utóbb a magyarok elfoglalták — hála Istennek! ebben az áldott esztendőben a Kibelei Birindsi Mohammed pasa egri váli és társa Káplán pasa behódoltatták. *Komját*, *Galgóc*, *Hollókő*, *Verebely*, *Gajmos*¹⁰⁾, *Sarló*¹¹⁾, *Nógrád*¹²⁾, *Léva* környékén levő virágzó földet a tatár khán fia Áhmed Geráj és a testvér kozákok meghódították és felégették, ezért utóbb a lakosság eljövén, a khánfiinak meghódolt. Ezeknek kormányzója és tisztjei a nagyvezírhez jöven, annak ruhaszegélyét megcsókolták s kegyelemlevelek adtak nekik s bégek és pasák rendeltetésén hozzájuk, váraikba tértek vissza. Az ujvári *ejälet* Kurd pasának adományoztatott.

in. 6.

IV.

Nyitra, Léva, Nógrád várak lázadása.

Ez a három vár éppen nem hódolt meg, sőt a szerződéslevéllel érkező követeket is, — kit megvervén, kit szidalmazván — bántalmazva elkergették, ezért a követek is a dolgot a nagyvezírnek értésére adták. A nagyvezír azt

¹⁾ ناك تاپولچان (Nag-Tapolcsán), Nagy-Tapolcsány.

²⁾ كيمش (Gimes).

³⁾ موچونوق (Mocsonok).

⁴⁾ قش تاپولچان (Kis-Tapolcsán), Kis-Tapolcsány.

⁵⁾ وره بيل (Verebil), Verebely.

⁶⁾ چقاندى (Csákáni) ismeretlen hely, talán *Ság* elferdítéséből lett e szó.

⁷⁾ هولوق (Hолок), Hollókő.

⁸⁾ ديرگل (Diregel), Drégely.

⁹⁾ سيمان (Szimán), valószínűleg e helyett: سچان (Szicsen) vagyis Szécsény.

¹⁰⁾ غايموش (Gajmos), ilyen nevű hely ismeretlen.

¹¹⁾ شارلو (Sarló), Nagy-Sarló.

¹²⁾ نووگراد (Novigrád), Nógrád.

mondá: »Legyen ennek már vége!« Ugyanis ezek a lévai, nógrádi és nyitrai katonák hasznavehető franczia, magyar és német katonák voltak s az Ujvár környékén portyázásra menő hitharczosok közül három-négyszer embert elfogtak. Különösen az Ujvárból Esztergom várába élelmi készletekért menő katonaságból néhány száz embert elfogtak, úgy, hogy sem ember, sem állat nem járhatott arra.

A nagyvezír az összes hadosztályok tapasztalt és idős embereivel nagy tanácsulást tartott s a megbeszélés eredménye a következő volt: Három vezírnek egyenkint húsz-ezer bátor iszlám katona adassék s hadi kellékekkel és felszereléssel bőven ellátva, a három várat fogják ostrom alá. Éme határozatra a szent *Fátihát* olvasták.

Az 1074. évi *Rebi-ül-evvel hó kezdetén*¹⁾ Nógrád vára ellen Káplán pasa lett a fővezér s a padisahi díszruhát magára öltötte. Az összes anatóliai katonaság és a tíz *oda* janicsár Ibráhim aga zágárdsi basival, négy *oda* tűzér és az egész *dsebekhánedszi*²⁾ sereg Fázli ketkhudájukkal, egy század szipáhi a fő hadsegéddel, Tira és Magnisza ziámet-birtokosai és húszezer szélgyorsaságú tatár a krimi khánfiúval voltak e seregben, melynek hat darab báljemez ágyú és ötven darab sáhi ágyú mindenféle szükséges kellékkel adatott s ennek az ötvenezer főnyi seregnek Káplán pasa lett a fővezére, aki a padisahi áldással és díszkaf tánnal kitiüntette, a nógrádi ütközetbe elindult. Isten segítse a dologban s tegye könnyűvé a hódítást! Másfelől ismét Ujvár kiülsejének és belsejének kijávitására fordították igyekezetüket.

Utána *Rebi-ül-evvel 2-ik napján*³⁾ Léva vára ellen Kösze Ali pasa lett a főszerdár. Várad várát ő foglalta el. Allah tegye Léva várának elfoglalását is általa sikeressé. Az egész boszniai *ejálet* katonasága és tíz *oda* janicsárral a számszundsi basi, és a bal hadiszárnyról a bölük-aga, és öt *oda* dsebedsinek agája Ahmed ketkhuda és öt *oda* tűzér-ség hat báljemez ágyúval és húszezer kegyelmet nem adó tatár sereg volt együtt s az összesen harmincezer főnyi seregnek Ali pasa volt a szerdárja, aki a díszkaf tánt szintén felöltvén, Lévára indult az ütközetre. A hódítás Istene legyen hozzájuk kegyes és tegye könnyűvé a hódítást! Ámen!

Ugyanezen napon Abáze Szári Huszein pasa budai váli, az egész budai *ejálet* katonaságával, tíz *oda* kapu-kuli janicsárral, öt *oda* dsebedsivel és öt *oda* tűzérral, hat darab báljemez ágyúval, húsz darab sáhi ágyúval, s egyéb kellé-

¹⁾ 1663. évi október eleje.

²⁾ Dsebekhánedszi, a katonai szertár felügyelő.

³⁾ Október 3.

keikkel, húszezer budság tatár katonasággal *Nyitra* várának elfoglalására főszerdár lett s a fejedelmi áldással és díszkafatánnal elindult.

Nekem szegény fogyatékos Evliának nem volt maradásom s a nagyvezír ketkhuájától, Ibráhim agától engedélyt kapván, a nyitrai harcra elindultam. Egy sátorral, hat szolgálóval, két teherszállító lóval Ujvárból északi irányba 3 óráig menvén, *Surány* palánkára érkeztem.

Surány palánkája. A *Nyitra* folyó közelében, egy tágas síkság szélén, tölgyfás dombok alatt, négyszög alakú erős fa-palánka ez. Délfelé kettős deszkakapuja, mély árka, hadiszertára s jól felszerelt ágyúi vannak. Huszein pasa urunk ebbe a várba még ezer válogatott katonát helyezett, hadi felszerelését és ágyút is szaporítván, külvárosába *rájákat* hozott. Benn a várban a vár őrizőjének, az *okhrü* bégnek katonáival a *ráják* szép egyetértésben élvén, a külvárost nagyon díszessé tették. Valóban szép helylyé fog válni, mert *Nyitra* és Ujvár között menedékül szolgáló, szállókkal, kertekkel, hegyekkel és rétekkel borított hely. Huszein pasa urunk e gyönyörű helynek nagyon örülvén, mondá: »Ez a vár nekünk okvetlenül szükséges«, s egy *oda* jani-csárt, egy *oda* tüzért és egy *oda* dsebedsit helyezvén el benne, a következő napon az indulásra a trombitát megfuvatta s északi irányban 3 óra alatt *Nyitrára* érkezünk.

Nyitra vára. Ezt az alamánoknak egyik legrégibb érseke, *Nitrapol* építtette s a nevét ráadta. Ez a vár jelenleg ismét az alamánok fő pátriarkájának birtoka. Tulajdonképeni neve ugyan *Nitra*, de ismeretes nyelvhibából *Litrának* mondják. Magyarul *Nitrapol* annyit jelent: *paradicsommadár*. A vár szelén folydogáló *Nitra* folyót *paradicsom vizének* mondják. A bánya-hegyekből ered s Ujvár árkán keresztülfolyván, a Vág folyóval egyesül s mindkettő aztán Komárom vára előtt a Duna folyóba ömlik.

Gázi Huszein pasa haladékot és időt nem engedvén, tengernyi hadseregével *Nyitra* ágyúi alá jött és sátorát felütvén, a vár kapitányához és tapasztalt embereihez azonnal a következő levelet írta: »Először, dicséret és dicsőség neki, akinek kegyelmei általánosak s akié a nagylelkűség; másodsor, magasztaltassék Mohammed, aki megmutatta nekünk az ég teremtményét; harmadszor üdvözlötsessék az örömben négy társ ¹⁾ Allah áldja meg őket mind! Te, aki a messiási nemzet főpapja és lelkésze és a várnak kapitánya *Kháterber* ²⁾

¹⁾ Tudniillik a négy első khalifa.

²⁾ *خاتربەر* (kháterber), érthetetlen tulajdonnév.

vagy, e levél megérkezésekor a nagyvezírnek és magas kegyelmű *Behrám*¹⁾ ő méltóságának a várat add át s amerre akartok menjetek, a várban levő mohammedán foglyoknak semmi rosszat ne tegyetek. Ha valamelyik foglynak hajszála meggömbül, valamennyiteket összetörünk. Ha eme levellel ellenkezően cselekesztek, várátokat négy oldalról körül fogván, az ágyúkkal valamennyi kapuját és falát összeromboljuk s területét elpusztítván, *Rum* zajos népével beme gyünk s valamennyiteket kardra hányunk, akik pedig a kard elől megmenekülnek, azokat lánczra verjük. Ez a határozat. Isten veled!»

Ezzel a levéllel Haszán aga követségben a vár kapitányához ment s midőn megérkezett és tartalmát megtudták, az összes tapasztalt emberek összejöttek és tanácskoztak. Végtére valamennyien egy szívvvel, egy értelemmel az 1074. évi *Rebi-ül-evvel hó 11-ik*²⁾ napján a védőfalakra menvén, siránkozva és jajveszékelve mondták: »Kegyelem! ejh! oszmán harczosok választottjai!« s Huszein pasával szemközt, az *Ujvári kapu* fölé kegyelemkérő fehér zászlókat tűztek ki. A vár kapitánya, bírói, grófjai,³⁾ ezerig menő némettel gyalogosan kijöttek. Az összes várbeliek is kijöttek s az asszonyok és gyermekek mintegy háromszáz kocsira ültek s a simontornyai béget és a budai önkényteseket megbízták, hogy őket a bányavárosokba kísérvék. A kapu-kulijanicások azonnal a várba mentek, én szegény pedig Nyitrának Ujvári kapuja fölé mentem, kivont karddal és szívvvelélekkel hirdetvén Mohammed nevét, az *ezánt* elénekelttem. Az összes odsák agák, Huszein pasa ketkhudája Huszein aga egyenesen a kincstárba és hadiszertárba mentek s a vár kapujának, a hadiszertárnak és kincstárnak kulcsai egy *kétszáz esztendő*s papnak a kezében voltak. »Isten hozott benneteket« monda ő s a kulcsokat Huszein ketkhudájának átadván, azt kérte, hogy ő a várbeli templomban megmaradhasson. Huszein aga azonban megondolván a dolgot, azt monda: »Ameddig te a várban lélsz, addig a lázadástól ez nem lesz mentve« s a papot a várból kivetítvén, a kincstárt és hadiszertárt lefoglalta. Az egész katonaság bevonult a várba s az összes ágyúkat azonnal elsütötték s a mohammedi szótatot elkiáltották. Örömnünpély lett s a kulcsokkal örömhírvivők mentek a nagyvezírhez.

Nyitra vár földje és alakja. Ujvártól észak-nyugot felé,

¹⁾ Behrám, regebeli perzsa hős.

²⁾ 1663. október 12.

³⁾ Törökül: *بیرواری غرافاری* (birolari. graffari).

egy kissé a jobb oldalra esik s az ujjvári síkság végén, az ég csúcsáig emelkedő magas szikla fölött, faragott kőből készült erős vár ez, mely hála Istennek! az igazhívók lakása lett. Én szegény azonnal megléptem a védőfalait s kerülete összesen kétezer lépés. Mandula alakban fekszik s kissé Esztergom várához hasonlítható. A várban hatszáz deszkazsindelyes tetejű, alacsonyabb-magasabb, világos ablakú és erkélyes szép ház van, melyek mendegyikére néhány ezernyi összeg ráment. Sőt ettől a vártól hat órányira fekvő Ujjvár vára is tisztán és világosan meglátszik ezekből a házakból. A várnak nyugoti oldalán levő hegyek mind szőlők, de egyúttal a vár környező magaslatai. A várnak két kapuja van: egyik a keletre néző s a külvárosba vezető *Nagy-kapu*, a másik a *Kis-kapu*, mely nyugot felé nyílik.

A várban két nagy templom van: az egyik a padisah nevérol *Mohammed khán dsámi* lett. A magyar templom a *Valide szultán* nevérol nevezett imahelylyé lett. A várnak hadiszertára, élelmiszer raktára és hatvan darab kolumburna ágyúja volt. Báljemez ágyúja nincs. Itt a pokol mélységéhez hasonló, sziklába vágott mély börtön van, melytől — Allah bocsásson meg nekünk — megbódul, aki meglátja. Akiket ott bebörtönöznek, azoknak mind az elméjük, mind az életük elvész. Gázi Huszein pasa vezír ezt a börtönt felnyitvatván, a kötélhágcsókat hengerkerekekkel felhuzatta s éppen ezerhatvan mohammedán foglyot hoztak ki belőle. A nyomorultak a koplalástól és éhségtől elgyengülve, megsoványkodva, egészen elsárgultak; aki az arcukat látta, kísérteteknek vélte őket. Szemöldökük, szakáluk egészen összekeveredvén, torzborz alakúak lettek. Szemeiket, füleiket, orrlyukaikat a tetvek összeszebezvén, szakálukban fészkeltek. Alláhnak ennyi szolgálja hét hónap óta ebből a börtönből ki nem jöhetett s huszonnégy óránként mindegyiknek csak ötven *dirhem*¹⁾ zabkenyeret adtak!

Huszein pasa megsajnálva őket, azonnal tíz ökröt, pilafot, levest, foghagymás sültet és kenyeret adatott nekik, de én szegény, helyes meggondolással azonnal előlépvén, mondám: »Bocsánat Szultánom! ha ezek most egyszerre ennyi eledelhez jutnak, mind elvesznek. Kenyéren és vizen kívül egyebet most ne adjanak nekik. Ezeknek most elég lesz ha levegőt szívhatnak. Egy két nap múlva kicsinyenkint adjanak nekik eledelt, azután pedig tegyék őket kocsikra s vigyék Ujjvárba, ott a nagyvezír tegye őket várkatonákká, akik pedig akarnak, menjenek vissza szülőföldjükre.« — Huszein

¹⁾ Dirhem egy *okának* (1 kilogramm) 400-ad része.

pasa válaszolá: »*Valláhi!* Evliám! jól beszéltél!«, s mind-egyiküknek egy-egy darab kenyeret adtak és az iszlám sereg felügyelete alá helyezték őket; de némelyik közülök egész gyomorrontásig evett s ezek meghaltak. Íme, ilyen átkozott fogház ez a nyitrai börtön!

Ebben a várban van még egy kösziklába vajt vizes kút is, mely a pokol mélységéről nyújt fogalmat; ostrom idején hengerkerekekkel húzzák fel belőle a vizet és szomjúkat oltják. Egyszer, ha környező magaslata nem volna, ez a vár mintha *Ván*¹⁾ vára volna.

Külvárosa. Ennek a szép építkezésű Nyitra várának szélén, a keleti oldalon, sík földön egy nagy külváros van, mely sövényfallal és tömés palánkakerítéssel körülvett erős vár. Háromezer lépés körületű erős vár ez, melynek minden oldalán összesen hét erődítmény van. Minden oldalán hét bástya van. Benne összesen háromezer téglapítkezésű, igen szép és díszes lakóhoz van. Többi között hét művészi, régi munkájú várszerű kolostora is van, melyek mind magyar templomok. Ezekre templomokra sohasem tették rá a kezüket, hanem a külvárosban lakó s *rájáukul* fogadott tízezer magyarnak adták át. Mindenki a maga házában lakott s a hadseregnek élelmiszereket nem adtak, hanem adófizetők lettek. E külvárosnak három nagy és fő közlekedési kapuja van. Körülöttük meredek árok van, melyen át deszkahidakon mennek a kapukhoz. E városon kívül a környező hegységig harmincezer szőlőkert van, ezért is nevezik ezt a várat *Felső-Magyarország Irem kertjének*. Vize és levegője kellemes levén, sok szép népe van. Való igaz, hogy tökéletes szépségeket lehet látni ezeknél. Hirességei közül való az emberfej nagyságú, édes ízű, piros színű, dús levű almája, fekete szilvája és körtéje. Jól művelt, zárt kertjeiben mindenféle zöldség bőségesen terem. Két *okára* menő, gömbölyű, fekete retke pedig egy országban sem terem; ez a szeleket annyira eloszlatja, hogy minden aranyeres szelet megszüntet.

A Nyitra folyó a külváros mellett folyik el s Ujvár várán keresztülmenvén, Komárom vára előtt, a Vág folyóval együtt a Dunába ömlik. Huszein pasa e várba három *oda* janicsárt, szerémi és szemendriai katonaságot, a budai önkényes katonaságot, egy *oda* dsebedsit, egy *oda* tűzért, összesen tízezer válogatott katonát helyezett őrségül és az ujvári vilájetben szandsákbégi székhely lett. Bégjének azonban külön birtok, *timár* és *ziynet* nem adatott.

Huszein pasa ezután látván, hogy a várnak minden

¹⁾ *Ván*, Örményországban.

szükséges kelléke bőségesen megvan, egész hadseregével Ujvár felé elindult, amikor is egy üteg ágyút és puskát elsütöttek s ünnepély volt, azután pedig búcsuzásul még három ágyút lőttek ki.

Huszein pasa azon napon nagy sereggel megérkezett a táborba s a nagyvezír egy prémes díszkafánt adott rá, fejére pedig egy drágaköves forgót tűzött fel. Azon napon Nyitra várának kulcsaival az örvendetes tudósítás a felséges padisahhoz is elment. Hála Istennek, hogy e Nyitra várának elfoglalásánál jelen voltam s először én énekeltem el Mohammed *ezánját*.

V.

Az őszinte Evlia kalandjának elbeszélése.¹⁾

Mialatt Ujvár várát javították és tatározták, azalatt nekem szegénynek és lovaimnak is elfogyott az élelmi készlete s egy szerencsétlen napon a Gürdsi Mohammed pasa parancsnoksága alatt álló *hálebi* sereggel Komárom vára alá indultunk szénáért és élelmi készletért s az egyistenhívő csapatoknak előcsapatát képeztük. Tízezer katonával, zeneszó mellett indultunk el Ujvár alól s Komárom felé mentünk. Én szegény két teherhordó állattal, négy lóval és négy szolgálommal mentem s az útunkban állomásozó oláhok, moldvaiak és tatárok közül is húszezer katona és ötezer lovasszolga gyülekezett össze s ez a rendetlen sereg, mikor engem meglátott, azt mondva: »Az alkalom maga nyereség«, mind velem jött s a Nyitra folyó partján négy óráig mentünk; ekkor egy árnyékos, füves helyen, a Nyitra partján Gürdsi Mohamed pasa lováról leszállott s a zászlót és a zenekart ketkhudájának adván, mondá: »Ti menjetek«, maga pedig azon helyen maradt.

Ez a fejetlen, rendetlen sereg a mezőkön három óráig haladott Komárom felé s mikor Komárom vára a Duna folyó szép szigetén fehér hattyú gyanánt láthatóvá vált, Gürdsi Mohammed pasa ketkhudája is egy dombon leszállott lováról s zenekara is megszűnt játszani. A pasa összes emberei szerteszét szóródván, a helyett, hogy a környékre öröket állítottak volna, a lenyugvásra kezdték megfűjni a trombitát s a rendetlen katonaság hangyák gyanánt a kör-

¹⁾ Evlia Oselebinek ez a portyázási kalandja nem tartozik ugyan szorosan az események keretébe, de mivel az író azt itt beszéli el, azért ugyancsak e helyen közlöm a fordítását is.

nyéken széteszlott. Azt mondták: »Szénáért megyünk«, s itt-ott a falvak pusztításával és kirablásával, zsákmányolással s a termékek elhordásával foglalkoztak, a ketkhuda pedig egy órányira hátramaradván, a katonaságra vigyázott.

En szegény itt a szolgálommal és társaimmal egy rendezett faluba mentem, a hol igen sok zabot, búzát és árpát találván, zsákjainkat azonnal tele töltöttük. Mikor a búzát a teherhordó állatokra felraktuk, utána néhány ludat és tyúkot is szedtünk össze. Éppen indulni akartunk, midőn *Szejfi*¹⁾ nevű szolgálom így szólt: »Uram! itt igen sok szitált fehér liszt van, a hordókban pedig fehér méz, vegyünk el abból is és vigyük a táborba«; s egyik háznak sövénykerítésén azonnal bementünk s miközben mézet és vaját keresgéltek össze, én szegény láttam, hogy Komárom várából lóporfüst emelkedett fel, s mondám: »Hé! fiú! nézd gyorsan! Komáromból puskaporral jelet adtak, ez nem jó jel«. Egyszerre csak a hátulmaradt pasa-ketkhudája felől és az eleséget összegyűjtő katonaságból Allah! Allah! kiáltás, közöttünk pedig jajgatás tört ki s az iszlám seregben kardcsattogás, puskaropogás hangja dörgött s mindenki életéről, fejről aggódott. En szegény azon hely közepén voltam, amely Komárom vára és szerdárunk ketkhudájának csatahelye között volt. Csakhogy én szegény nagyon előrementem! Ezt a változott helyzetet látván, mondám: »Hé! fiú! a mézről, vajról lemondunk, rajta! mentsük meg az életünket!« Az általunk kirabolt falu mögött hét keresztes zászló és ezernyi ellenség tűnt elő s akkor én éles karddal a teherhordó lovak köteleit elvágván, az egész podgyászt ott hagytam s a teherhordó lovakat kötőfékkal mellém vettem. Két szolgálom is felkészülve volt a lován. »Hej! Szejfi gyerek! Hé! az ellenség megtámadott, rajta, menj ki a házból«, mondám s az ellenség ezalatt hátulról a faluhoz közeledett. Szejfi szolgálom azonnal kifelé indult. Erős és bátor, vitéz legény volt ő. Nadrágjának két zsebjét különféle ócska tárgyakkal megtöltötte s mikor a ház sövénykerítésén átmászva azt mondá: »Kimegyek«, szegény szolgálomnak a nadrágja a sövénykerítés karójába keveredvén, fennakadt. Szegény nehezen szabadult meg s mikor lovára ült, az ellenség minket körülfogott s nehánya már bejött a faluba.

Egyszerre csak láttam, hogy két szolgálom visszafelé, a mi katonaságunk felé futott s én szegény egyedül maradtam. Szejfi szolgálomat iparkodtam lóra ültetni. Tíz ellenség meg látott minket s felénk lovagolva néhány lövést tettek s

¹⁾ سيفی (Szejfi) neve után ítélve, magyar is lehetett.

magyarul azt mondva: »Ej! *bestelélek kurafia*«, ¹⁾ ellenem rugtattak. Én szegény ekkor Alláhhoz fohászkodván, kézi puskámmal löttem s egyiket fején találtam. Egyszerre mikor tegezemhez is nyúltam, társaik felé mentek. Én Szejfi szolgám mellé mentem. A lovát egy golyó megsebesítette s láttam, hogy az ellenség e fiút üldözve, egyenesen felém tart.

A mi katonaságunkból tíz ²⁾ vitéz jött segítségünkre s miközben ők az ellenséggel összekeveredve harczoltak, én a teherhordó lovat Szejfi szolgámnak vittem, mondván: »Fiú! ülj fel erre a teherhordó lóra!« A szegény, mikor az ellenség elől menekült, gyalogosan volt s a nagy futásban egészen elerőtlenedett. Szegény szolgálta azt mondá: »Az elvagdalt kötélű málhatartó nyereg kápájába kapaszkodva lovagolok«, s a málhatartó nyereg a ló hasa alá került és fiú leesett a lóról. Tíz-tizenöt ellenség jött s rátörtek a fiúra, húszan pedig engemet egyik oldalra szorítottak s négyfelől lövöldözni kezdtek rám, de hála Istennek sehol el nem találtak. A harcz kezdetén azonban egy golyó a lovamat eltalálván, megsebezte s mikor a lovam tántorogni kezdett, szűk lett akkor fejemnek a világ!

Utoljára már láttam, hogy veszett ügyem van, mert a segítségünkre érkezett vitézek húszan voltak s mind a hús kiitta a halál serbetjét. Köröskörül néztem s szemem előtt elhomályosult a világ!... Lelki aggodalommal újra tegezemhez nyúltam s egy nyilat röpítvén ki, a ló nyakára hajolva, megeresztett kantárszárral szolgám mellé nyargaltam. Mikor futottam, szegény szolgám azt mondá: »Kegyelem Uram! ne hagyj engem az ellenség kezében«, s keble mélyéből szívszaggató ah! tört elő és helyzete fölött szívem szétmarczangolódtott... De mi haszna! az ellenség körülfogott bennünket s azon fáradozott, hogy engem is élve elfogjon. Láttam, hogy egy jókora távolságban és téren ellenség nincs, s mivel az iszlám sereg abban az irányban volt, lovamat egyszerre arra eresztve, nagy dübörgéssel futásnak eredtem. Lovamnak azt mondtam: »*Bre! babám Kháimis áko!*« ³⁾ Szélgyorsaságú, fajbeli, derék ló volt ez. Mikor drága lovammal ettől a társamtól és atyámfától elmentem, láttam, hogy a golyó által okozott sebből

¹⁾ Ezt a magyaros káromkodást arab betűkkel, de magyar nyelven írja le Evlia így: *ای بشتللك قورانیه*.

²⁾ Alább húsz katonát említ Evlia. Vagy egyik vagy a másik hely sajtóhiba.

³⁾ Magyarul: Hé! apám Kháimis áko!

*Dsihon*¹⁾ gyanánt foly a vér, ezért keblemből a zsebkendőmet azonnal előhúzván, kétfelé szakítottam s a ló sebének helyére dugtam, amire hála Istennek! megszűnt a vérzés.

Jobb oldalról ötven főnyi ellenség zászlókkal tünt fel előttem s engemet üldözve, egy puska lövésnyire közel jöttek. Bensőmben egyszerre világos isteni sugalat támadván, szívből, lélekből mondtam: »Istenem! akit minden teremtmény imád, hozzád fohászkodom«; s egész imádságot végezvén, azonnal összeszedtem minden erőmet és mondtam: »Istenem! e csatatéren levő ezernyi bajból és veszedelem örvényéből juttasd el a szegény szolgálodat a határszéli házba!«, és lovamat erősen nógatva, hála Istennek! eljutottam a csatatérre, hol a katonaság leghevesebb küzdelmét vívta, de a tüzesen folyó ütközetbe még nem mentem bele. A valódi csata azonban itt volt; az ellenségnek mindenfelől segítség jött, a mi seregünk pedig szétbomlóban volt!...

Isten rendeléséből abban a perczben a tatár sereg megérkezett s az ellenségre egy üteg golyózáport lőtt, másfelől pedig a mi megfutamodott seregünk is Allah! Allah! kiáltással rohamot intézett s egy szempillantás alatt három-ezer ellenséget az enyészet porába terítették le. Ez ütközetben néhány nevezetes harczos volt s midőn az ellenségnek Komárom vára felől, egy árnyas erdőben hetven darab keresztes zászlója tünt elő, mi a seregünkben levő moldvai és oláh katonaságot arra az oldalra örségül rendeltük ki, azért nyugodtan maradtunk. Előőrseink azonban az ellenség seregét meglátva, futásnak eredtek s ezáltal a ravasz ellenségnek szabad utat engedtek s az ellenség pedig a tatárookra egy üteg ágyút és puskát lőtt ki. A tatár nép az ágyú- és puskaharcznak nem örült, ezért megállása futássá változott át s Esztergom felé mentek. Az ellenség nekibátorodván, a takarmányért menő szolgálakat csapatonként megrohanta. Ebben a tágas völgyben egy óránál tovább tartó nagy ütközet volt s utoljára néhány száz harczosunk a vértanúság serbetjét kiitta.

Eközben az ellenség Gürdsi Mohammed pasa ketkхудája ellen indítván lovát, egy üteg ágyút és puskát kilöve. megrohanta őt, a mire Gürdsi népe és *szegbánjai* dobott trombitát és zászlót otthagya, Ujvár felé futottak. Én egy zászlóalj szegény lovassal hátramaradván, mikor ezt a zürzavaros helyzetet láttam, oly félelem és rettegés szállta meg csekélységemet, hogy a lelkem a fejembe ugrott s mondtam:

¹⁾ *Dsihon*, a paradicsom egyik folyója.

»Vajjon e csatatéren a vértanuság kelyhét kiihatjuk-e?, vagy szerencsésen Ujvárba eljuthatunk-e?« A megfutamodott és szétszórt sereggel együtt s a megzavart és szomorú helyzetben levő emberekkel egy helyre szorulván, egymást tiporva, futni kezdtünk. Mintha a feltámadás napjának térsége mutatkozott volna! Aki a lováról leesett, az ott összetiporva maradt. Mikor ebben a bajos helyzetben szenvedtünk, a tőlünk balfelől eső erdőből egy csapat gyalogos és lovas magyar katona erősen megrohant bennünket s vert seregünket még mintegy a szerencsétlenség hálójába kerítette. En szegény azt mondtam: »Istené a rendelkezés, a sorsban meg kell nyugodni«, s mindegyikünk másfelé futott; én is balfelé, a Vág folyóból kiszakadt áradásos, nádas mocsárba és ingoványba hajtottam a lovamat.

Mikor lovammal a mocsárba mélyedtem, egészen megzavarodva elbámultam, mert lovammal egész a füléig bele-sülyedtem a vízbe. Lovamat egy kissé megütöttem, mire a ló a vízben úszni kezdett, a hátramaradt ellenség pedig egész golyózáport röpített utánam. Hála a gondviselő Alláhnak! engem a Korán szegény őrzőjét megőrizett és semmi kárt nem engedett bennem tenni. Azt láttam, hogy lovamnak lába a földet elérte és szemeim véres könnyekkel teltek meg azonnal. Tudván, hogy a Vág folyónak túlsó partjára jutottam, imádkozva mondtam: »Istenem! az erő, hatalom és segítség a tied; ezt a velem hordott szent Koránt ne engedd az ellenségnek s engemet ne tégy gyűlöltjeim foglyává; a helyett, hogy ebben a nagy veszélyben lelkemet testem kalitkájából kiröpítenéd, juttass el szerencsésen a szülőföldemre!« S azon a réttel borított síkságon fel-alá járkálván, megállottam. Az átellenben fekvő csatatérről azonban újra puskalövések hangja jött hozzám. Mikor töprenkedtem, azt mondvá, vajjon merre menjek, észak felől tíz darab báljemez ágyúlövést tettek: tudtam, hogy az Ujvárból van, s lelkem egyszerre felvidult.

Midőn félelem és rettegés nélkül az ágyú hangja irányába mentem, néhány képzetet idéztem fel emlékezetemben s még megmenekülésem előtt az ékes tárgyakra, fogságba került szolgámra, a zűrzavaros helyzetre, négy arab fajtájú lovamra való gondolatok foglaltak helyet vágyódó lelkemben. Ilyen gondolatok között sélygorsaságú paripám, mivel meg volt sebesítve, mentében elerőtlenedett s nehéz mozgású kezdett lenni. Elkedvetlenedtem, mert lovamnak a sebe, mintha a szívemre szolgált volna! Ilyen megszorodott és megtört kedélyvel azon gondolatokba mélyedve mendégéltem, hogy hová fogok menni, micsoda

állapotba fogok kerülni. Végre a rózsaligetes¹⁾ és szőlőkkel övezett nagy Vág folyó partjára értem s a túlsó part felé néztem. Lelkem megnyugodott; lovamat alattam meg nem fékezhettem, mert Khaimis lovam egy ugrással a vízbe vetette magát s a szemközti szigetre mentem vele.

Mivel éles kardom volt, egy magas tölgyfa ágát itt levágtam s azt az ágaktól megnyesvén, dárda gyanánt a kezembe vettem s *Biszmilláht*²⁾ mondva, lovamat a víznek hajtottam, a mely valóban mély volt, de a fával kikémlelvén, hála Istennek! szerencsésen átjutottam a túlsó partra.

Istennek hálát adva egyenesen Ujvár felé mentem s ezen a környéken az erdőbe futamodott embereink engemet meglátván, így kérdeztek: »Pajtás! van-e még arra hátra ellenség?« — »Semmi sincs«, mondtam nekik. Egyszerre az erdőben elrejtőzködött emberek, mindannyian sebesültek, kijöttek s néhány szerencsétlen, gyalogos csavargó mellém akart jönni. Azonban mellém jönni éppen nem engedtem meg, mert néhányszor megtörtént már, hogy beteg és sebesült formájú emberek az embert a lováról lerántván, hirtelen felültek a lóra és elnyargaltak. Azt mondták atyáink: »*A ló a rajta ülőé, a kard a felővezőé.*«

Néhány sebesültnek azonban vigasztaló szókat adtam, mondván: »Bátorodjatok derék vitézeim!« s kalandjainkat egymásnak kölcsönösen elbeszéltük. Mikor előre, hátra nézvegetve mendegélünk, a korábban megfutamodott tatár seregünkől kétezer főnyi, páros lovú tatár barátunk érkezett hozzánk. Én valamennyit megkértem s az iszlám seregnek sebesültjeit üres lovaikra mind felültették, s mindössze hatszáznál több sebesült, megtört és elerőtlenedett vitéz ment kényelemmel a lovakon. Két óráig mentünk s itt-ott a vértanuink fejetlenül, — körülmetélésük helye és körmeik levagdálva — feküdtek! Ezen a környéken újra néhány sebesült jött s valamennyit felültettük a tatárok lovaira, és mikor mentünk, tízezer főnyi egyes és páros lovú ember segítségül indult az ütközethez, ahonnan mi megfutamodtunk. Ők az ütközet lefolyását kérdezték tőlünk. Mi az eseményeket röviden egyenkint elbeszéltük nekik. Allah legyen megelégedve velük és szerdárjukkal Szihráb Mohammed pasáival, mivel ezen a mezőn a mennyi vértanu csak volt, azokat mind egy helyre hordták össze s két nagy gödrot ásván, a vértanúk imádságait is elvégezve, a csatatéren eltemették őket.

¹⁾ Közbeszeli az író még ezt a szót: nakhlisz tán = pálmaliget. Ezt a szót mint üres szószaporitást és valótlanyságot a fordításban elhagytam.

²⁾ Biszmillah = Isten nevében.

Hála Istennek! szerencsésén eljutottunk a nagyvezír táborába s a felséges Alláhnak ezer és ezer hálát és magasztalást mondtam.

Ezután mikor a táborban levő pártfogó uraim szerencsétlen dolgaikat meghallották, nekem szegénynek öt darab *kühejlán*¹⁾ lovat és három magyar rabszolgát ajándékoztak s még másféle ajándékokat adtak. Harmadnapon Gürdsi Mohammed pasa megfutamodott kethudájától, lovaikkal és lótakaró szőnyegekkel²⁾ megérkeztek ama szolgálaim is mind a ketten, akik annakelőtte ütközetünk helyén elfutottak. Hála Isten! a rabszolgálaim újra megvoltak!³⁾

Az erős Ujvár várának leírása. — Ujvár magyarul van, annyit jelent »*Jeni Kálá*.« Való igaz, hogy az 1005. évben⁴⁾ az egri ütközet évében, ez a vár csak falakínka volt. Azokban az esztendőekben ezt a várat Bethlen Gábor erdélyi király, Kara Musztafa pasa és néhány vezír ostromolta, de hódítás nélkül tértek vissza s az átkozott Forgáchnak atyja ezt a várost igen erősen és szépen megépítette. Utána ez a Forgách is hozzáépített még s hatvan esztendő óta ilyen erős vár lett ez, hogy ebben a zajos hadjáratban az oszmán tábor kétszázezer főnyi temérdek katonával jött e vár alá és harminczötezer ágyúlövést téve az 1074. évben⁵⁾, IV. Mohammed szultán khán idejében, a vitéz, híres Köprilizádé Fázil Ahmed pasa által harmincznyolcz nap alatt nehezen foglaltatott el.

A hódítás tárikhja:

Segített az Isten, elfoglaltuk Ujvárt 1074.

Másik tárikh, melyet mondott Mezáki efendi:

Mezáki efendi mondotta tárikhját:

A gondos Ahmed pasa igyekezete elvette a magyartól Ujvárt.
(1074. év.)

¹⁾ *Kühejlán*, arab fajú ló. Evlia többször emlegeti ezt a szót, valahányszor nemesebb fajú lovokról beszél.

²⁾ Törökül: *biszát*. Értékesebb lótakaró szőnyeg.

³⁾ Evlia Cselebi itt megszakítja az elbeszélést és néhány lapon keresztül (365—377. l.) újlag a németországi portyázásokat írja le, melyeket rövidebben már fennebb is felemlített. Ez a leírás azonban érdekes és új dolgot nem foglal magában, sőt bővebben leírva még inkább nélkülözi az igazság látszatát is, mert szerinte Hollandiába, sőt Franciaországba is eljutottak volna a portyázó csapatok. Ennek a mesészerű kalandozásnak, mely különben is csak kibővítése a főnnebb előadott portyázásnak, a lefordítását itt mellőztem.

⁴⁾ 1596. Kr. u.

⁵⁾ 1663.

Ez a díszes vár egy végtelen síkság közepén, magaslat nélküli, hatszög alakú, erős épület, mely úgy fekszik a földön, mintha Szulejmán pecsétnyomójának lenyomata volna. Hat sarkán hat nagy bástya van, melyek mindegyike egy-egy iszkenderi védőfal gyanánt áll: nyugoti oldalon van a *Fehér-bástya* (Ak tábie), északi oldalon a *Bécsi kapu bástyája*, balról a *Jászi-bástya* (Jászi tábie), keletről a *Pápa-bástya* (Pápa-tábie), délkeletre a *Király-bástya* (Király-tábieszi), délre a *Komáromi-bástya*, délnyugotra a *Forgách-bástya*. E bástyák mindegyikén negyven-ötven darab ágyú van s minden bástya alja üres levén, löporraktára van. Az összes löpor nem egy helyen van, nehogy valami baj történjék, azért külön-külön löporraktárakat készítettek. Ha mindegyik bástyán ezer ember harczolna is, akkor sem mondaná, hogy szűk a helyem. E várnak kívül az árokpárt mentében a körülete összesen húszezer lépés. Az árka ötven lépés széles és a pokol gödréhez hasonló mélységű levén, a Nyitra vizével annyira tele van, hogy hajók is járhatnak rajta. Az árokban különféle halak úszkálnak s a halászatra csónakjaik vannak.

Két kapuja van s a kapuk előtt közúton szolgáló jó nagy hidak vannak, de fából. Az ellenség az előbbieneket elrombolta, s mikor mi az alamán ütközetbe mentünk, Huszein pasa budai vezír két olyan erős hidat készített, hogy az le nem írható. Sőt e hidak két helyen csigával és vaslánczczal bírnak s a vaskapuk kerekkel minden éjjel felhajtják azokat és a vaskapuk elé védőpajzsot tesznek. A kapuk egyike a *Bécsi kapu*, mely nyugotra néz; a másikat *Komáromi kapunak* mondják, mely keletről délkeletre hajlóan nyílik. E *Komáromi kaputól* egész a *Bécsi kapuig* menve, egy nagy egyenes út van, úgy hogy ettől a kaputól a Komáromi kapu meglátszik. A Bécsi kapu mellett még egy kis kapu is van, melyen a várárokbá mennek le és vizet merítenek. E várnak valamennyi fala véges-végig erős téglából épült, a kőnek semmi nyoma nincs benne. Falának vastagsága teljes ötven lépés és körületén hegyek gyanánt fel van halmozva a föld. Szóval, egy nagy hegynek a közepét kilyukasztván, emberi gondoskodással olyan várat készítettek, hogy emberi erővel szinte lehetetlen. A kerülete köröskörül tízezer lépés. Én szegény e falon bástyáról-bástyára kanyarogva, körülmenni szándékoztam s tízezer lépéssel a várat megkerültem. Kívülről azonban közvetlenül az árokpáron csak hatezer lépés. E falnak az alja köröskörül üreges utakból áll és felettük hegyek módjára felhalmozott föld van, ezért nem lehet e vár alá akná-

kat készíteni. A várnak egész belseje sakktábla festése gyanánt van elrendezve, és széltében-hosszában húsz utcája van, girbe-görbe útjai nincsenek. Bármelyik részen néz az ember, a vár falai az utca kezdetétől meglátszanak. E várban összesen ezernyolczszáz ház van, valamennyi ház magas, kőépítkezésű, díszes, deszkaszindelyvel fedett tágas palota. Nehány azonban az ágyúgolyók rombolásától összedőlt.

Különösen díszes és szép Forgáchnak a palotája, melynek hetven-nyolczvan szobácskája és fogadóterme, egy fürdője s kapuja fölött a nap alakjának rajza van. E palotával szemközt a német kapitány háza van, mely szintén megtekintésre érdemes szép palota.

E várban három igen erős építkezésű nagy templom van: a legnagyobb és legkülönb a *Magyar templom*, melyben semmiféle szobor és bálvány nincs, falai pedig fehér márvány gyanánt fénylenek s néhány helyén keresztetek látszanak. *Máhfilhez* ¹⁾ hasonló emelkedett helyén *daudi* ²⁾ orgona volt. A nagyvezír, hogy ezt meghallhassa, a papi foglyokkal orgonáltatott s mindnyájunkkal meghallgattatta. Annaira megható és szomorú volt ez, hogy aki hallgatta, mind elcsudálkozott és elbámult rajta Ez orgonának emelvényhelyét a műezzinek magas máhfiljévé tették. E templomnak egy harangtorony-vára is volt, mely az ágyúzástól kissé megrongálódott, ezt azután a mohammedi *ezán* minaretjévé alakították át. Ezt a nagy templomot mihrábal, mimberrel, kürszivel, máhfillal ellátva, a felséges padisahról *IV. Mohammed szultán khán dsámijává* tették és az igaz hit világítójává lett. Délkeleti kapujától egész a mihrábig menve, a dsáminak hosszúsága 110 láb, szélessége teljes 80 láb. Kuburi-záde-Khálil efendi a mihráb fölé ezt a verset írta: »*Kullámú dákhál-állájhá zákkará ja-ál-mihráb*« ³⁾, a kapu fölé pedig: »*Lá-iláh ill-álláh*« ⁴⁾. Én szegény Evlia márványkőre véstem ezeket, *Szilovla* aranyozómester pedig aranyos festékekkel bevonta. E dsáminak délkeleti kapuja fölött levő *tárikh* írása Nászuh pasa fő nisándsijától ⁵⁾ Ömer bégtől van, de márványba vésése szintén e szegény

¹⁾ Máhfil, a műezzinek helye a dsámiban.

²⁾ Daudi = dávidi.

³⁾ *كلما دخل عليها ذكر يا المحراب*. Ez a vers arabul van; magyarul azt jelenti, hogy mindenkit, aki bemegy hozzá, Isten dicséretére emlékeztet a mihráb.

⁴⁾ لا اله الا الله magyarul: Nincs más isten, csak az Isten.

⁵⁾ *Nisándsi*, a kancelláriában levő hivatalnok, ki a tigrát a hivatalos okmányokra felrajzolta.

Evliának atyjától rámaradt művészete volt. A kapu fölött a következő *tárikh* van:

Az erős Ujvár várát,
Mikor elfoglalta az angyali szépségű vezír,
Hogy Mohammed khánnak dsámija legyen,
E templomot újjá alakította.
Valóban szép házzá változott át,
Mintegy a legtávolabbi mecsetté lett.
Ömri mondotta annak *tárikhját*:
A mecset maradjon meg erőben.
(1074. év.)

Eme tárikhoknak és más írásoknak bevézéséért a nagyvezírtől kézi fáradságom fejében száz aranyat kaptam.

A *Német templom* a *Valide*¹⁾ szultán nevére lett elnevezve. Mivel annakelőtte is nagy templom és régi imaház volt, ezért olyan művészi és díszes volt, mintha *Mesid vára*²⁾ lett volna. A benne levő különféle feszületeknek, művészi csillároknak, az értékes drágaköves lámpáknak, gyönyörű festményeknek, szép és díszes tárgyaknak leírására gyenge és elégtelen a nyelv! Falának egész felülete drágakövekkel, képekkel és festményekkel van díszítve s néhány ezer különös és csodálatos bálványnyal felcizfrázott nagy templom, melynek szobrai a hitharczosok mind darabokra tördelték. Mikor ily módon mindenféle piszkos gonoszságtól megtisztult, olyan fényes dsámi lett belőle, hogy a végeken sehol sincs párja, ha csak nem az esztergomi *Kizil dsámi* E *Valide* dsámi háremjének környékén ötven főiskolai (medresze) czellácska volt s a contemplatív életű esztergomi Sejkh Ali efendi számára kolostort készítettek ezekből. A dsámi keleti részén Irem kertjéhez hasonlítható gyönyörű kert van. Négyszögletű magas harangtornyához egy magas minaretet készítettek; szélességében, hosszúságában a *Khunkjár dsámi* gyanánt áll ez is, de nagyon kellemes, díszes és szép dsámi lett belőle.

Azután a *Tót templomot* a *Khászeki*³⁾ szultánasszony dsámijává alakították át és mostanában a muszulmán harczosok kétszersült élelmikészletének hombárjává tették. Ez is nagy dsámi, de nem szép. A tót nép ugyanis a magyaroknak és németeknek *rájája*, azért csak ilyenféle templomai voltak.

Azután a kapun belül *Ahmed pasa defterdár dsámiját* készítettek; egy nagy palotának alkalmas részét kis

¹⁾ Valide = anya. Így nevezik különösen a szultán anyját.

²⁾ *Kaszri Mesid*, mesés fényű várkastély volt Hadramautban.

³⁾ Khászeki = belső szolgálatot tevő, a szultán felesége.

dsáminá alakították át. Azonban elég nagy térfogatú imahely lett.

Újvár várának különös látnivalói. A várnak egészen a közepén egy nagy térség van s ott egy nagy kőépítkezésű kút, melynek vize az élet vizéhez hasonlít. Ha valaki vizet akar meríteni, erre a célra a kút körül vaskerekék vannak s a vödört akárki a kerekre akasztja. Egy szempillantás alatt a kút mélyére leszáll a vödör s akkor a kereknek egyik fogát megnyomják és egy perc alatt a vízzel telt vödör feljön, anélkül, hogy az ember belefogózkodnék s valamit fáradna; a csigák húzzák föl a vizet, a mi különös látnivaló. Nehány kereke és csigája azonban pusztulóban van.

E kút mellett egy akasztófa és egy törvényszéki épület van. Allah bocsásson meg nekünk; Allah mentse meg az ember fiát ettől a kínzókamrától!

Ugyanezen téren egy magas, bástyatorony formájú, négyszögletű óraház van, amelynek a harangja olyan nagy, mint egy fürdőkupola, a hangja pedig még Nyitra várában és Esztergom várában is meghallatszik. Ez óratorony aljában, az akasztófához közel van a börtön, a melybe a mohammedán rabokat helyezték; a felséges Isten mentse meg még ellenségeinket is ettől a börtöntől, mert a gehenna mélységéhez hasonló börtön ez.

E vesztőhely körül kétszáz bolt van. Közel ide egy pékműhely van, mely összesen öt kemenczéből áll. Itt az egész lisztet szitákba öntözik s a nélkül, hogy az ember hozzányulna, az órakerekhez hasonlóan, kerekéken járó háromszoros szítát át finom, fehér lisztet szitálnak. Ez is különös egy munka.

A *Komáromi kapun* belül egy mulatságos liszt-malom van, melyet sem ló, sem szarvasmarha nem hajt. Négy helyen fekvő, négy felosztású malom ez, melynek kerekeit ingaóra gyanánt, fürdőkupola nagyságú ingasúlyok forgatják s a nélkül, hogy az ember hozzá nyulna, őröl. A liszt három-négyes szitákba ömlik s míg a kerek forognak, három-négyféle őrölt liszt jön ki belőle. Ezeknek a kerekeknek eszközei többnyire vasból vannak, de a hengerök egészen fa. Ha egy gyermek forgatja is ezeket a kerékrészeket, azért nehézség nélkül forognak; — ez is csodálatos szerkezet.

Újvár várának hadiszertára. A várnak déli részén, külön belső vár gyanánt, magas fallal körített, négyszögletű hadiszertár van, a minő hadiszertár az oszmánoknál még nem készült. A felséges Isten a miféle ennivalót és innivalót csak teremtett, az ebben a szertárban mind megvan. Sőt az orvosi tudományra vonatkozó néhány ezer darab

bekötött tekintélyes könyv, képes anatómiai könyvek és *Ibn-Szinnának* ¹⁾ *Káunja* ²⁾ is megvan, hogy mindaz el sem mondható, le sem írható. Itt összesen harmincz alacsonyabbmagasabb szoba van, melyek mindegyike különféle tárgyakkal van tele s hogy szükség esetén könnyen megtalálhatók legyenek, minden, a mi a szobákban van, az összes tárgyaknak nevei az ajtókra fel vannak írva. Sőt némelyik czellában sebészeti és szemészeti kötők és más gyógyszerek s néhány ezer betegségre ópiumos gyógyszerek, hashajtók és mérgek is vannak készletben.

Az alsó szobák összesen szintén harmincz czellából állanak; ezekben mindenféle hadi eszközök és fegyverek vannak, u. m.: 10.000 darab drágaköves forgójú karabélypuska, 10.000 darab páncél, fejevert, sisak. fejvédő-féle tárgyak; a lándsza, alabárd, szigony ³⁾, ásó, balta, kés, csákány, tör, kard, dárda-féle eszközöknek és fegyvereknek számát Allah tudja. Ezek a fegyverek mind olyan fényesek és ragyogók voltak, mintha a kovácsmester kezéből imént kerültek volna ki s mind készek. Háromezer hordó az oszmánoktól még nem látott negyvenféle golyóval egészen tele volt. Némelyik sodronyos golyó volt, mely mikor a puskából kijön, két feje ólom, közepe pedig két arasz hosszú vassodrony; s mikor ez felnyílik, az utjában talált tárgyakat kettévágván, elpusztítja. Némelyik golyónak belsejét *borsó*, *árpa*, *láncz*, *föld*, *nafta*, *számárlúgy* néven mondják s hordókban ezek készen állanak. Való igaz, hogy a kit ezek a golyók eltaláltak, az meg nem menekült, hanem mind vértanúvá lett. E hadiszertár terének körületén, a környező falak aljában, tetők alatt néhány százezer különféle ágyúgolyó van felhalmozva, zsiros, fényes és ragyogó golyók, melyek egy *okától* negyven *okáig* egyenkint készen állanak. Néhány helyen *domuzajági* ⁴⁾, *pacsáriz* ⁵⁾, *mákász* ⁶⁾, *tulumba* ⁷⁾, *szürme* ⁸⁾, kézi kumbara ⁹⁾, üveg kumbara, mozsár kumbara van, és

¹⁾ *Ibn Szinna*, az európai tudósok *Avicenna* néven ismerik nevét. A középkorban nagy tekintélye volt s munkáit a tudós világban széltében ismerték és olvasták. Ma inkább csak hírből ismerik.

²⁾ *Kaun*, a görög *Canon* szóból.

³⁾ Törökten: چاچا (csápá). az albán nyelvből átvett szó, kétágú szigonyt jelent.

⁴⁾ *Domuz ajági* = disznóláb.

⁵⁾ *Pacsáriz* = rézsutos.

⁶⁾ *Mákász* = olló.

⁷⁾ *Tulumba* = tömlő.

⁸⁾ *Szürme* = tolózár.

⁹⁾ *Kumbara* = bomba.

pedig megszámlálhatatlan sok. E hadiszerek között csak nyíl és íj nem volt.

A nagyvezír néhány vezírrrel eljövén, megsemmisítették a hadiszertárt s valamennyien elbámultak rajta. Az összes készleteket, a többi vezírek jelenlétében egyenkint összeírták s Eniszi efendi, tábori molla leltárba vette őket. A magas Porta dsebedsi-basijának, Ali agának ketkhudái közül a második ketkhuda, Musztafa aga e hadiszertárnak *dsebedsi-basija*¹⁾ lett s díszruhával megajándékozott. Nyolcz *oda* dsebedsi csorbádsija is felügyeletre rendeltetett s köre irva, márványba vésve a hadiszertár kapuja fölé a következő átkozó-írást tettek: »Szükség idején ha e hadiszertárt felnyitják, a csorbádsík által nyitassék fel s a csorbádsík engedelme nélkül legcsekélyebbet abból el ne használjanak. A kik e hadiszertárból a legcsekélyebbet ellopják, a világ átka szálljon azokra!« Szabályzatul pedig előíratott: »Az összes előkelők és nagyok közvetítésével és felügyeletével az esztendő elején egyszer a fegyverek megtisztogatván, fényesek és ragyogók legyenek.« Az után: »Az összes odsák agák közvetítésével évenként egyszer a hadiszertár átvizsgálassék s ha a leltárból valami hiányzik vagy kicseréltetett s kitudódik, hogy a legcsekélyebb elveszett, a felügyelő tisztek megölessenek.« Ezt jegyzőkönyvbe foglalván, a határozatnak másolatát Kurd pasa tartományi válinak kézbesítették. — Egyszóval igen szép hadiszertár ez. Isten őrököljék felette!

E várnak utczáin semmi kövezet nincs; néhány helyén összesen háromszázhatvanhat földalatti verem van s minden nap másikból veszik ki a buzát s a vár összes népét abból táplálják. Évenként egyszer a vermek megtelnek, a mikor parancsolják: »A vermeket eleséggel újra töltsék meg!«; ilyen eljárást gyakorolnak s annyi igaz, hogy ez nagyon okos eljárás. E kormányzósági vermeken kívül van e várban még kétezer verem, melyek tele vannak buzával, köles-sel és árpával.

Ujvár külvárosa. A *Komáromi kapun* kívül Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa nagyvezír egy nagy dsámit építtetett. A vár árkába menő Nyitra folyó partja mentében teljes ötezer lépés területű nagy külváros ez. Az árkát megásván, néhány nap alatt fagerendákból egy palánka kerítésű erős várat készítettek, mely öt év alatt is alig elkészíthető gondos építkezés volt. Benne azonban még csak ötszáz nádas ház épült; az utcái mind sakktábla alakban

¹⁾ Dsebedsi-bási, a hadiszertár felügyelője.

vannak elrendezve, két helyére deszkakaput állítottak. — E külvárosba Huszein pasa budai vezírt tették felügyelővé.

Ujvárbán a küsztendili szandsákkal Kurd pasa lett a vilájet válija, a ki a várnak és külvárosnak kijavítását magára vállalta. A szerémi, szemendriai, aladsa-hiszári ¹⁾ és budai hadosztálynak s az esztergomi hadosztály felének gyalogosai Ujvárba rendeltettek s a többi ejáletekből és más szandsákokból is tizennyolczezer »*menem diger niszt*« ²⁾ mondó iszlám katona, Huszein pasával, Ujváron maradt s még a téli hideg megérkezése előtt a váron kívül mindenki alkalmas kunyhót és megfelelő házat készített magának s egy hónap alatt Ujváron kívül egy nagy város keletkezett. Ujvárba külön jobbszárnny és balszárnny néven éppen három-ezer lovas vitézt írtak össze. *Azábok, beslik, günüüllük, martalócok* néven háromezer gyalogos vitézt, kétezer *jerli* janicsárt, *jerli* tüzért és *dsebedsi* néven is ezer vitézt írtak össze. Nyolcz *oda* kapu-kuli janicsár élére Ibrahim aga zágárdsi-basit helyezték, Nyolcz *oda* dsebedsit, nyolcz *oda* topcsit helyeztek még el s minden élelmi készletüket, szükséges kellékeiket, hadi szereiket, élelmüket beszerezték. Az élelmezési készletek fölött *Szubkli Cselebit* tették defterdár rá s a *timár* defterdár, *timár* ketkhuda és más negyven nefer-agaságra a tisztek kineveztetvén, minden aga díszkaftánt kapott ajándécul. »Az egész hadiszertárt, az uj építkezésü dsámikat és Ujvár várát Allahnak ajánlottuk«, — mondá a nagyvezír s a várból kimenvén, egész kíséretével és hozzátartozóival fővezéri sátorába ment. Az indulásra a trombitát megfuvatván, az uti szükségletek elrendezéséhez hozzá-láttak.

Isten rendelése volt, hogy a mai napon a *Léva* várát ostromló Ali pasától és a *Nógrád* várát ostromló Káplán pasától a nagyvezírhez segélykérő levelek érkeztek. »Fenséges Vezír! ha személyesen meg nem jössz, ezek a várak nem lesznek meghódítva; az egész iszlám sereget magadhoz vevén, okvetetlen jöjj«, — mondák s mihelyest e tudósítások megérkeztek, az Ujvárbán maradó uraimtól elbucszván, én szegény is utra indultam.

¹⁾ Aladsa-Hiszár = Krusevác Szerbiában.

²⁾ Perzsa nyelven van: »Én vagyok, senki más.« Tehát önkéntes bátor katonák voltak ezek.

VIII.

Az 1074. évi Rebi-ül-evvel ¹⁾ hóban Ujvárról a lévai és nógrádi ütközetbe menetelünk.

Ujvárról való elindulásunk közben Ujvár parancsnoka, az előrelátó Kurd pasa összes harczosait Ujvárba helyezvén, a vár kapuit becsukatta. Az összes harczosok Ujvár várának falain felfegyverkezve, egymás mellett készen állottak. Mikor a nagyvezír nagy seregével a vár alatt elvonult a várból azonnal háromszoros mohammedi szózatot (gülbenk) kiáltottak s nyomban néhány százezer puskát ismételve elsütöttek, azután pedig háromszor azt mondták: »Isten veletek, szerencsésen járjatok!« s búcsuzásul ágyúztak. Ujvár vára mint a szálamánder madár fekete füstben és porban állott s nagy Isten! az ujvári báljemez ágyúk golyói az iszlám sereg feje fölött hétfejű sárkány gyanánt sutorogtak, dörögtek, a mezőkön a golyók madár gyanánt ugráltak, a tarlókat, szőlőket tépdelve mentek. A várban levő harmincz-ezer katona is az Allah! Allah! kiáltásnak egyszerre szabad utat engedvén, kiabálásuk az ég csúcsáig hatott fel s a mohammedi szózatot háromszorosan hangoztatták. Háromszoros ágyú- és puskalövést tettek.

Másrészt a nálunk levő iszlám seregnek s néhány ezer litharczosnak szíve vérzett, szemeik könnyel teltek meg s az Ujvárban maradt seregnek áldáskívánnással azt mondták: »Allah szerencsésen vigyen! Allah őrizze meg Ujvárt az ellenség gonoszságától!«

A várbeli harczosok eközben Szulejmán khán ágyúját egyszer elsütötték, jelezvén vele: »Minket az áldásból s mindenféle élelmiszerekből és segítségből ki ne feledjete!«. Isten a tanúja, hogy ennek az ágyúnak hangja Ujvár ezerkétszáz elsütött ágyújának hangját elnyomta. Az összes harczosok azt jósolták, hogy ebben a hangban kedvező jel van s keletre elindultak.

Én szegény a nagyvezír csapatával 2 óráig mentem és *Szelcsat* ²⁾ faluhoz érkeztünk, melyet az ímént felégettek. Ezen a helyen Gürdsi Mohammed pasa, hálebi váli, tartalék-csapatul rendeltetett, Kara Musztafa pasa rumili vezír pedig az előcsapathoz küldetett. Buzauk bégje és a plevnai Mikhál

¹⁾ 1663. október hónap.

²⁾ سَلْجَات (Szelcsát) ismeretlen nevű falu. Evlia leírásából az útirányt Érsekujvárról Lévára nem lehet megállapítani s így ezt a falut sem lehet meghatározni.

bég szandsájkjuk katonaságával, továbbá az oláh és moldvai bégek kirendeltettek, hogy az összes báljemez ágyúkat vontassák el, sorban a teherszállító lovakkal. Az esztergomi híd őrizetére küldött Zileli Ferik Csaus-záde Mohammed pasához rendelet ment, mely szerint: »Aki azt mondja: »engedély nélkül a hídon keresztülmegyek«, annak a fejét vágd le és küldd el, a vagyona legyen a tied«.

Ezen a helyen a tengernyi katonaság számára sem út, sem hely nem volt. Az erdős és hegyes helyen hegyről-hegyre, völgyről-völgyre és halomra akadván, az Ujvár alatt *levélpecséttel*¹⁾ abrakolt és *jövendölő csonttá*²⁾ változott kolduslovak közül talán tízezer ló az út sáros mocsarában és ingoványában maradt. Nekem is egy lovam belesüllyedt a sárba és százezernyi fáradtsággal és nehézséggel mentettük ki. Ezután 7 óra alatt *Máden-szüfli*³⁾ várához érkeztünk.

Ezt a várat azelőtt, mikor a tatár khán fia, Áhmed Géráj khán a hadjáratra jött, üresen találta és elpusztította. Utóbb az egri beglerbég *Birindsi Kibeli Mohammed* pasa meghódította s mivel annak meghódoltak, kapitányuk és biráik most is ajándékokkal jöttek a nagyvezírhez s behódolván, a *dsánbék*⁴⁾ bég rendeltetett ki seregével órparancsnokul. Vára magas dombon fekszik s köépületű erős vár, de kicsiny. Mivel hegyeiben ezüstbánya van, azért nevezik *máden-kálászinak* (Bányavár), de kissé jövödelmetlen.

E vár közelében Ali pasa szerdártól tudósítás érkezett, hogy az ellenség fogadást tett, mondván: »Léva várát ne adjuk!, becsületünk van rajta. Két kar egy fejért van. Felszerelésünk, katonaságunk, élelmi készletünk sok van. a királyért mindnyájan meghalunk«. A vitéz Fázil Ahmed pasa vezír ezért megharagudván, erről a helyről az elindulásra a trombitát azonnal megfúvatta, a dobot megütötte s Ali pasához és a tatár sereghez rendelet ment és ezen tudósítás adatott: »A várat védelmezzék; insallah! mihelyt Léva várát elfoglaljuk, az összes ellenséget villogó karddal vagdalom össze«. E *Máden kálász*i közeléből elindultunk,

¹⁾ Törökül: *Mektub-kozálak*. Tulajdonkép a pecsétnek megtöres ellen való védelmezése végett a levélre ragasztott kis capsula.

²⁾ Törökül: *Jádesz-kemik*. Így nevezik a tyúknak szárnyacsontját, melyből a babonás emberek jósolni szoktak. E hasonlaltal azt akarja értetni az író, hogy Érsekujvárnál takarmány hiánya miatt a lovaik nagyon megsóványkodtak.

³⁾ *معدن سفلی* (Máden-i szüfli) = Alsó-Bánya. A török elnevezés után meghatározhatatlan hely. Talán Ujbánya.

⁴⁾ Dsánbék = Zsámbék.

de sem út, sem útmutató nem volt! A hegyekben kökényt és vadkörtét eddegélve, e végtelen síkságon állítottuk fel sátorainkat. A hírnökök kikiáltották: »Két napig pihenő lesz«.

Az ellenség a várból a helyzetet és a tengernyi katonaságot meglátván, elhatározásában nem maradt meg. Láttá, hogy Ali pasa szeráshkerhez a katonacsapatokkal együtt napkeltétől kezdve báljemez ágyúk is érkeztek. A félelmetlen és bátor janicsárok az emberek szemeláttára sorban ostromsánczokba mentek s az érkező katonaságból ostromsánczba menni szándékozók mind hátul maradtak. Az ellenség mihelyt ezt a zavaros helyzetet meglátta, tudta, hogy helyzete itt inkább pusztulóban van, mint Ujvárnál s földje más földjévé lesz. Hol vannak a »*két kéz egy fejért van. királyunkért meghalunk*«-féle ígéretek? Abban az órában a várból azt mondták: »kegyelem, kegyelem!« s a vár kerületét a meghódolás fehér zászlóival díszítették és a várat önkényt feladták. A várbeliek kijöttek s az 1074. évi *Rebi-ül-evvel hõ 20-ik*¹⁾ napján Léva vára elfoglaltatott. A várbán ostromolt háromezer főnyi ellenség a várnak, a hadiszertárnak és raktárnak kulcsait a nagyvezírnék átadván, az adanai pasa és szandsákbégjei törvény szerint elvették a fegyvereiket s a lovas, gyalogos és szekeres ellenséget *Szemendre*²⁾ és *Külvár*³⁾ várakba vitték.

Ezután én szegény és koldus szolgál, kardomat kezembe véve, a vár kapuja fölött a délelőtti időben a hódítási *ezánt* énekeltem. Hála Istennek! az egész sereg örvendve és vígadvá a várba ment s az egész raktárt és hadiszertárt lefoglalta. A hadsereg vereség nélkül, baj és fáradság nélkül s a vár lerombolása nélkül Lévát elfoglalván, Léva alatt megállapodott. A Léva síkságán átfolyó Garam folyón néhány átvezető hidat készítettek s az iszlám sereg száz-ezernyi fáradsággal keresztülmenvén rajta, a nagyvezír a folyó másik oldalán újra megállapodott. Egy nap és egy éjjel olyan záporosó esett, hogy senki a sátorából ki nem mehetett. Sátor és podgyász a sárba merültek el s néhány ezer ember sátor nélkül a hegyekben aludt. Négy irányba azonnal örök rendeltettek ki s utoljára Léva alatt két napi pihenő volt.

¹⁾ 1663. évi október hó 21.

²⁾ *Szemendre*, a borsodmegyei *Szendrő*, hol a régi vár maradványai ma is megvannak.

³⁾ *كولوار* (Külvár), meghatározhatatlan hely. Alább azt mondja, hogy a Garam e Külvár hegyeiből jön lefelé, de ez is sovány tájékoztatás.

Léva vára. Léva az építőjének a neve; az építőjének őse e vidéken letelepedett egyik *mogul*.¹⁾ Régi időben ez a vár Felső-Magyarországnak Egyiptoma volt, mivel a Garam folyó partján sok rizs termett. Jelenleg szántóföldek vannak ott; mostanában is bőség van azokon. Hegyeiben arany- és ezüstbányája sok helyen van, síkságán pedig a Garam folyó az élet vize gyanánt folyik. Sőt a vár külvárosának déli részén levő nádas mocsár is a Garam folyó kiáradása. A Garam folyó Felső-Magyarországban *Külvár* várától és Bányavár (Mádenvár) hegyeiből jön s e Léva vára alatt elmenvén, az Esztergom átellenében fekvő *Dsigerdelen* vára közelében a Dunába folyik.

Léva vára azonban olyan vár, melyet látni kell. Belső vára kicsiny, kőépületű és négyszögalakú, melynek körül-
tén hat nádtornycska van. A kapitány háza, a hadiszertár és magtárak vannak benne, más épület nincs. Keletre néző kis kapuja van. E belső várnak árka a Garam vizével van tele és süppedékes.

Külső városa. A belső várnak keleti részét övező Garam folyó mocsara partján, keletre terjedőleg kettős tömés-fal kerítésű vár van, melynek ötszáz deszkatetejű háza nem valami szép. Árka köröskörül vízzel van tele. Keletre néző egy fakapuja van. A benne levő két templom közül az egyik a *Khunkjár dsámi*, a másik a nagyvezir dsámija lett. A *ráják* mind eljövén, behódoltak és házaikban megmaradtak. E várban negyven-ötven bolton kívül egyéb nincs. A vártól keletre eső hegyeken, a szőlőkben, a várra nézve sok magaslat van, sőt ha e szőlőkben valaki köp egyet, az is a várba esik. Csatra-patra Ali pasa tétetett e várba parancsnoknak. A bírói hivatalt százötven ákcse fizetéssel Ramazán efendinek adományozták. Khászeki Khálil agát hét *oda* janicsárral örnek tették benne. Egy *oda* dsebedsi, egy *oda* topcsi (tüzér) és egyéb szandsákokból hét szandsákbéggel összesen négyezer válogatott katona *muháfázádsi* (várvédő) helyzetetett el benne s a kétezer fegyveres várkatonával tizenkétezer *odsák aga* iratott össze és Ujvár alatt Léva vára külön szandsákbégi székhelylyé lett. Háromszáz falunak lakossága eljövén, behódolt s a katonaságból örséget kaptak.

¹⁾ مغول (mogul). Ez ismét Evlia különös meséje.

IX.

A nógrádi ütközetbe menetelünk.

A főszerdár e várnak összes kellékeit megtekintvén, az 1074. évi *Rebi-ül-ákhír hó* első pénteki napján ¹⁾ Nógrádba indult. Elsőben az volt e háborúnak oka, hogy a nógrádi katonaság és gerelyes lovasság éjjel-nappal nyugtalankodván, az Esztergomba takarmányért menő emberek közül néhány száz mohammedánt foglyul ejtett. Ezért tehát a főszerdár Káplán pasát ötvenezer emberrel *Nógrád* vára ostromára elküldötte s már huszonöt napja volt, annyi báljemez ágyúval vívta. Nógrádnak ez ostromáról és vívásáról semmi hír nem volt. Mikor a magas származású nagyvezír Léva várát elfoglalta, akkor jött a hír, hogy Káplán pasa Nógrád várát nem tudta elfoglalni, ezért tehát Léva alól az indulásra a dob megveretett s 5 óra alatt keleti irányban a hegyeken és erdőkön keresztülmenvén, *Borám* ²⁾ völgye állomáshelyre mentünk s a hegyek- és erdőségekben megállapodtunk. Ezen a helyen egy *oka* kétszersült egy piászteren, egy *oka* dohány egy aranyon és egy lóabrak fél piászteren kelt el és az iszlám seregben szükség és éhség mutatkozott. A tél zordonsága miatt elmaradt lovaknak számát csak Allah tudja. Az iszlám sereg innét is elindult s keleti irányba újra 5 óráig ment s erdőkön és dombokon áthaladván, *Rencsarova* ³⁾ faluhoz érkeztünk. Kelet felé ismét 5 óráig menve, meredek úton haladtunk át s *Drégely* ⁴⁾ várához érkeztünk.

Drégely vára. Építője a felső-magyarországi királyok közül való *Palatinus bán*. Az 1004. esztendőben ⁴⁾ Eger meghódítója Mohammed khán, ezt a várat elfoglalta, de a nitetlenek újra visszavették. A jelen évi háborúban azonban Eger pasája, Kibleli Birindsi Mohammed pasa, Káplán pasa segítségével elfoglalta s lakosságának kegyelmet adott. Eközben azután Káplán pasa Nógrád vára ostromára indult s a drégelyiek a tatároktól való félelemből a várbeli házaikból kivonultak s a várat üresen hagyván, elfutottak, a

¹⁾ 1663. november 2.

²⁾ *بورام* (Borám) völgye. A név után ismeretlen hely.

³⁾ *رنچاروا* (Rencsarova), talán Rakoncza helység.

⁴⁾ *درهگل* (Drégel).

⁵⁾ 1595. szept. 5-től 1596. aug. 24-ig tartott az 1004. hedusra év. Evlia itt tévesen mondja ezt, mert Drégelyt 1552-ben foglalta el Ali budai pasa.

tatárok pedig megérkezvén, a várost felpredálták. Csakis a városbeli templomok, megszámlálhatatlan szőlők és kertek maradtak meg.

Ezt a várat *Direklinek*¹⁾ is mondják. Az ég csúcsáig felérő földes halmon, faragott kőből épített, ötszögű erős vár. Négyszáz deszkatetejű ház van benne; templomai. nyugotra néző vaskapuja mind szépen állanak. A nagyvezír szerencsésen megérkezvén, megállapodott itt s a hegyekben levő ellenség kegyelemre visszajött a várba, a mely nekik ajándékoztatván, a csanádi szandsák bégje parancsot kapott, hogy katonaságával a várat kijavítsa.

Ezután a vár alól elindulván, hegyeken, völgyeken. erdőkön. dombokon réteken áthaladván, 5 óra alatt Nógrád várához érkeztünk.

Nógrád vára. *Szelesti*²⁾ nevű királynak építkézése. A 932. esztendőben³⁾ Szulejmán szultán Budát elfoglalván. János királynak ajándékozta azt s azután a 956. évben⁴⁾ János király Jáhjá-pasa-záde Mohammed pasával együtt Nógrád, Visegrád és Drégely várakat mind meghódítván, Budához csatolta s elegendő számú katonát helyezett beléje. Az 1002. esztendőben,⁵⁾ III. Murád szultán idejében, a német nagy sereggel Nógrád ellen jött s teljes három hónapig ostromolta, segítség pedig sehonnan nem érkezett. Isten tudja miért, Haszán pasa szerdár eközben *Székesfehérvár* alól megfutott s az ellenség Székesfehérvárt elfoglalta, *Esztergom* várát pedig újra ostrom alá fogta s napról-napra annyira vívta, hogy a viadal zaját a Nógrád-ban levő hitharczosok is meghallották. Eközben az ellenségnek egy nagy tábora a Pest vára közelében levő *Szubuszká*⁶⁾ várát is elfoglalta, azután pedig *Hatvan*⁷⁾ várát is ostrom alá fogván, éjjel-nappal báljemez ágyúkkal vívta, melyeknek a hangja elhatott a nógrádi hitharczosokhoz. A vidéknek és környéknek ilyen módon az ellenség kezében való maradását és maguknak három hónap óta különféle zaklatásokba való belekerülését meggondolva, a kés

¹⁾ Direkli, a Drégel szóból csinált szójáték, annyit jelent: gerendás.

²⁾ سلشتی (Szelesti), egészen ismeretlen név.

³⁾ 1526. Kr. u.

⁴⁾ 1549. Kr. u.

⁵⁾ A keresztény időszámítás szerint 1593. szept. 26-tól 1594. szept. 15-ig.

⁶⁾ صوبوسקה (Szubuszká), felismerhetetlen helynév.

⁷⁾ خطوان (Khatvan) = Hatvan.

már szívükhöz ért s elvesztették reményüket, hogy valahonnan segítség jőjön. Végre egyik nap látták, hogy Szinan pasa-záde rumili beglerbég és Haszán pasa budai vezír Nógrád alá jöttek. Az ellenség katonaságának sokasága miatt azonban a várba segítség nem mehetett s Buda felé eltávoztak. Mikor az iszlám seregből a janicsárok ezt a zavarteljes helyzetet meglátták, a *jerli-kulinak*¹⁾ nem szólva, »segítség nélkül való emberek vagyunk«, — úgymond, a várat szerződésel az ellenségnek átadták. A nógrádi bég, Kara Káriáli Mohammed bég ezt a hírt meghallván, mondá: »Hé! vitézek! ezt a várat ne adjuk az ellenségnek« s jajgatva siránkozott ugyan, de semmi haszna sem lett, mert a háromezerig menő iszlám katona fegyveresen a várból kegyelemre kivonult s gyorsan Budára jöttek. Haszán pasa, budai vezír a nógrádi bégnek azt mondá: »Miért adtad át a várat az ellenségnek?« s a csársi szélén felakasztatta őt. Az odavaló lakosság az elhunyt gondos *mirről*²⁾ azt mondta: »A kor jelesei közül való vitéz, tudós, erényes és tisztelt *mir* volt«, őt dicsérték és magasztalták s a vár helyzetét is elbeszélték és megmagyarázták. Én szegény is a szerint írtam le.

Ime! Nógrád vára az 1002. évtől kezdve 72 évig az ellenség kezében maradt s hála Istennek! az 1074-ik³⁾ esztendőben a magas nagyvezír, Köprülü-záde Fázil Ahmed pasa tengernyi, végtelen sok katonával a vár alá jött s ott megállapodott. A nagyvezír ő magassága a várat húsz nap óta ostromló Káplán pasának azonnal tízezer gyalogos janicsárt küldött segítségül s ők napkeltekor a vár alá vonulva, ostromsánczba mentek. Káplán pasának már előbb ostromsánczba vonult katonái mind hátramaradtak. Hét darab báljemez-ágyút is elhelyezvén, a harcra újból felbuzdultak s éjjel-nappal az ellenség előtt szemüket sem hunyorították. Az ellenség a várból a hadsereg erős támadását meglátván, minden erejét összeszedte s a várból a halom alatt levő katonaságra rohanván, teljes egy órán át oly heves csata volt, hogy a vénasszony időnek szeme sem látott ilyen ütközetet. Ez a csata oly heves volt, hogy a hitharczosok és az ellenség egészen összekeveredtek s egyiket a másiktól valóban lehetetlen volt megkülönböztetni. Hála Istennek! ebben a heves csatában az ellenséget legyőzték s az ellenség mind a vár szikláin mászkált s midőn rettegve mentek, a hátulsó ostromsánczokból az átok zápora gyanánt hullat-

¹⁾ *Jerli kuli*, benszült katonaság volt.

²⁾ *Mir* = emir.

³⁾ A törökben sajtóhibából 1075 van nyomtatva.

ták a golyót az ellenségre s ötszáz főnyi ellenség a sziklákról lezuhanva, a mélységbe repült, a hitharczosok pedig valamennyinek a fejét vették s a nagyvezirtől ajándékokat kaptak. Sőt mikor az ellenség a várba futott, az összes hitharczosok az ellenséget nyomon üldözték s a vár sziklája tövében levő sorompókat és bástyákat elfoglalván, iszlám katonaság vonult azokba és megszállotta. Az átkozott ellenség azonban a felső várból tüzes bombákat hajított le s több hitharczost elveszített. Hála Istennek! a hitharczosok erre is találtak ellenszert, mert az ágyúdeszkákból védőpajzsot készítettek s a bombák ellen biztosítva voltak.

E helyeken a sziklákat kivájták s az iszlám sereg tekervényes kigyó gyanánt a várat körülfogni kezdette s három helyről a vár alá aknákat készített. Az ágyúüte-sektől azonban a vár erős és szilárd falai tollváza gyanánt a levegőbe repültek és számos hasadék támadt a rohamra. A ravasz ellenség a várnak megrongált helyein azonnal egész sorokban karókat tüzdelt le s azok közeit nehéz törmelékkel és rőzsével töltvén ki, újra a harczolással foglalkozott.

E közben Ahmed Geráj szultánnak rendelet adatott, hogy Felső-Magyarországot megtámadván, rabolja és pusztítsa s ő negyvenezer szélgyorsaságú tatárral Magyarországba ¹⁾ ment. Ezen a napon a kozákok látván azt, hogy Nógrád vára még nem foglaltatott el, a nagyvezirtől engedélyt kapva, így szóltak: »Csak egyszer mi fogjuk körül azt a várat, mindjárt rendkívüli dolgot látsz; ha kívánod, elveszünk. de azt a várat mégis elfoglaljuk azonnal.« Az előrelátó nagyvezir így válaszolt: »Ti hetmánok lássatok a tatár vár elfoglalása után, ennek a magyar várnak elfoglalásához semmi közötök.« s a kozákok ebből a szóból a szükséges célzást megértvén, sátraikba mentek. Az iszlám sereg erre felháborodván, azt mondá: »Rajta! mielőtt a tél kard gyanánt megérkezik hozzánk, meneküljünk innen!« s szívük mélyéből harcra buzdultak. A vár azonban az ég csúcsáig felnyúló sziklán *Iszkender* ²⁾ bástyájaként álló erős vár volt s a roham egy oldalról sem volt lehetséges. »Az összes kapukat és falakat ágyúk alá fogjuk« — mondák — s báljemet-ágyúkkal a várat rombolván, a kapukon és falakon réseket ütöttek és a hitharczosok a rohamra mind készen voltak. Hála Isten! az 1074. évi *Rebi-ül-ákhír hó 4-én*, ³⁾ hétfői napon, az erős Nógrád vára egy óra alatt kegyelemre megadta magát s az ellenség kivonult belőle.

¹⁾ Magyarország alatt be nem hódolt magyar területet érti az író.

¹⁾ Iszkender = Nagy Sándor.

²⁾ 1663. november 5.

Az iszlám sereg azonnal a várba ment s hála Isten! én szegény voltam oly szerencsés, hogy a várnak hódítási *ezúnját* énekelhettem. Néhai boldogult atyám Dervis Mohammed Zilli, Szulejmán szultán korában ennek a várnak elfoglalásánál jelen volt s hála Istennek! e győzelmes harcban én szegény is jelen voltam s az *ezánt* legelőször én énekeltem el. Hála legyen Alláhnak, mert *Azák*¹⁾ vára elfoglalásánál, továbbá *Hánia*,²⁾ *Janova*,³⁾ *Várad*, *Vormaszincssza*, *Jeni-kálá*, *Egrivár*,⁴⁾ *Egerszeg*, *Keminvár*,⁵⁾ *Ujvár*, *Nyitra*. *Léva* és e *Nógrád* várak elfoglalásánál nekem szegénynek jutott a szerencse, hogy az első *ezánt* énekelhettem, a mi fölött örvendtettem.

A várból ezután a szerződés szerint kétezer ellenség fegyveresen gyalog kivonult s Káplán pasa az ellenséget mind *Fülek*⁶⁾ várába kísérte. *Armanda*⁷⁾ nevű híres kapitányuk Káplán pasának két *kisze* pénzt és seregének is két *kisze* pénzt adván, az összes ellenség Fülek várában maradt. Káplán pasa szerencsésen visszatért a táborba. Egyszóval, Nógrád vára huszonhét nap alatt nagynehezen elfoglaltatott. A tüzerparancsnok (topcsi basi) beszélt, hogy huszonhét-ezer golyót lőttek ki. Ha a nagyvezir nem jött volna segítségül, Káplán pasa hat hónap alatt sem tudta volna ezt a várat bevenni. A nagyvezir megérkezése előtt nyoma sem volt annak, hogy Káplán pasa e várat három helyről lövette. Mikor mi megérkeztünk, a vár még fehér gyöngyhöz hasonlóan állott.

Nógrád várának földje és alakja. E várnak környékét négyfelől egy ágyúlövésnyi távolságra alacsony földek képezik s a mélyebb helyeken mind viruló rétek vannak. Azonban a vár maga egy síkság közepén az ég csúcsáig felérő magaslaton a kékes felhőkbe nyúlik fel s egy tojáshoz hasonló csúcsos vörös sziklán, faragott kőből készült erődítmény, mely mindenfelé híres. Árok nincs körülötte, sőt árok ásására alkalmas hely sincsen, mert köröskörül a pokol mélységéről fogalmat nyújtó meredek helyek vannak. A szik-

1) *آزاق* = Azov.

2) *Hánia* = Kánae.

3) *Janova* = Jenő.

4) *اگرى وار* (Egrivár), a zalamegyei Egregy.

5) *کمين وار* (Keminvár), talán Kéménd.

6) *Törökül*: *فيلك* (Filek).

7) *آرمانده* (Armanda).

lákon mindenütt vadállatok és madarak fészkelnek, melyek közül egyikre sem lehet vadászni, olyan erős vár ez. Falának a vastagsága öt lépés, magassága pedig negyvenöt rőf. Én szegény a falon megléptem e várat s az egész kerülete nyolczszáz erős lépés. Benn a várban egymás mellett alacsonyabb, magasabb kőépületű szép házak vannak, de kissé szűk s udvar és kert nélkül való deszkazsindelyes házak ezek. Ablakaikból és erkélyeikről az egész síkságon levő rétek és szántóföldek kameleonszerű festményhez hasonlóan látszanak. E várnak északra néző erős vaskapuja van.

Benn a várban egy magas torony van, mely a várra nézve, belső várat képez. Benne a kapitány palotáján, a raktáron és hadi szertáron kívül más nincs. Eme vár körül vágott sziklaárok van. Ez a szikla mind gránitkőből áll s a végekre mind ez árok sziklaiból vágnak és visznek gránitot és ez által az árkot mélyítik, mind pedig a gránitból munkákat készítenek. Ebbe a belső várba egy délre néző kis kapu nyílik, a mely előtt deszkahíd van. Ezt a hidat csigákkal minden éjjel felhúzzák s a kapuhoz csatolják. A belső vár árkanak falától a külső vár faláig menve, egymásután kilencz különálló fal van a külső várban, mintha mindegyik hely láda gyanánt álló külön erődítményszakaszon volna.¹⁾ Minden erődítményszakaszon falának egy-egy kis fkapuja van. Minden erődítményszakaszon udvar nélküli kis házak vannak. Ostrom idején, ha az ellenség a külső falat átlukasztván, befelé megy, okvetetlen az egyik erődítményszakaszon falához jut. Ott azonban a bemenetelre hely nincs és e falakról az erődítményszakaszon falain készített aknákon bevonuló emberekre bombát és köveket dobni s a berohanó embereket elpusztítván, a befelé menő emberek az aknalyukakon kényszerülnek megfutamodni. Valami különös tervezéssel ezt a várat kilencz felosztásúvá tették. Minden részlet falain mellvédek, lőrések vannak. A külső vár falain is mellvédek vannak s összesen nyolczszáznyolczvanhat mellvéd van. Köröskörül magas vár ez, de olyan bástyái, mint Ujvárnak, nincsenek, sőt bástya készítésére hely sincs.

Eme belső vár mellett egy nagy erődítményszakaszon is van, melynek külön erős vaskapuja van. Itt Szulejmán khánnak egy dsámija van, a magyarok ezt nem tették templommá, hanem meghagyták. Ennek aranynyal festett mihrábjára fölött az atyám írásával írt »*Lá ilá ill' Allah,*

¹⁾ Törökben ez a szó van: *bölme*. Magyarázatát lásd fennebb, Buda leírásánál.

Mohammed rászul-Ullah¹⁾ felírás most is ott van. Mimerje is hasonlóképp áll. Az ellenség hetvenkét év óta ezt le nem romboltá, hanem imádkozó helyül egy másik templomot készített. Hetvenkét évvel azelőtt boldogult atyám imádkozott itt; hála Istennek! én szegény is eljutottam arra, hogy ott végeztem imádságomat. Hála Istennek érte!

E Nógrád várának egészen a közepén egy rettenetes gödör van, mely a pokol mélységéről nyújt fogalmat. Meredek, kivágott szikla ez. A *ferhádi*²⁾ mester e kútba ferhádi fejszéket vágva, olyan lyukat vájt ki, hogy a föld alá leszállva, a míg a víz jött, teljes száz öl mélység van. Marhabőrből készült istráng-köteleket³⁾ hengerkerekekre kötötték s a vizet úgy húzzák fel. A várbeli *ráják* elbeszélése szerint e kútnak a vize az Ipoly⁴⁾ folyóból jön, mivel az Ipoly folyó, mely Felső-Magyarországban Szécsény⁵⁾ és Gyarmat⁶⁾ hegyeiből ered, e Nógrád vár déli része felől megy át, s Visegrád átellenében a Dunába ömlik. E vizes kút közelében egy börtön is van, mely a gehenna mélységéhez hasonlít. Belőle százhetven mohammedán fogolylyal együtt negyven hitetlen gonosztevőt is felhoztak. A hitetleneket szabadon bocsátottuk. Allah szolgálót kötéllhágcsókkal nehezen tudtuk a börtönből kihúzni s valamennyien *id-i ázhát*⁷⁾ tartottak. Sokan a tatár népből voltak. Mindegyik a maga rokonságának hazájába ment s öt vitéz a csatatéren a mi ágyúgolyóinktól találva, a várban vértanú lett, a bilincsek még most is lábaikon voltak. E vitézeket, kik foglyok is, vértanúk is voltak, eltemették. E várnak, míg iszlám kézben volt, egy kis fürdője is volt, a mely elhagyatottan állott most. A fürdőt, a várbeli dsámit s az összes házakat az iszlám sereg elkezdte kijavítani. A vár alatti tágas síkságon egész az Ipoly folyóig terjedőleg egy nagy külváros volt, melyet Káplán pasa itt-ott megrongált.

¹⁾ Magyarul: »Nincs más isten, csak Allah s Mohammed Alláhnak profétája.«

²⁾ Ferhád, a perzsa regékben említett hős, aki sziklákat hasogatott szét.

³⁾ Törökben: *اشطمرانق ایپلری*, az *istiránk* szó világosan a magyar közvetítéssel átvett német szó.

⁴⁾ *ایپول* (Ipól).

⁵⁾ *سیچان* (Szecsén).

⁶⁾ *کرمت* (Germet) = Gyarmat.

⁷⁾ *Id-i azha* vagy másképp *bajrá*m ünnep, *Zilhidse* hó 10-én, amikor áldozati bárányokat esznek.

E külvárosnak ötezer *rájája* eljövén, meghódolt. Ezen a héten az iszlám sereg e külvárosnak nekigyürkőzvé, azt annyira kitatarozta, hogy le sem írható. Árkát is igen mélyre megásták s két helyen híd-kapukat készítvén, a tízezer lépés kerületű nagy külvárost úgy körülkerítették, hogy a palánkafalon kocsik is járhattak.

Az isteni gondviselés segélyül jött s e közben a tatár khán fia, Ahmed Gэрáj szultán Felső-Magyarországból negyvenezer ellenségtörő tatárral, hatszázezer lóval, tizenkétezer kozákkal, tizennyolcezer válogatott fogollyal, négyezer kocsi zsákmánnyal nagy sereget képezve, a táborba megérkezett s a nagyvezirrel találkozott. Nagy vendégség után a khánfiúnak egy drágaköves nyergű és aranyos zablájú szép pejlovat, egy drágaköves handsárt, egy aranyozott selyem díszruhát ajándékozott s a többi mirzáknak, ot-agáknak, hetmánoknak rangjukhoz képest szintén ajándékokat adott, s mikor fővezéri táborából kilépett, Nógrád várában egy üteg ágyút sütöttek el s ünnepélyt csináltak. A khánfiú azután a nagyvezirnek ötszáz foglyot ajándékozott.

Nógrád vára ily módon kijavíttatott és kitataroztatott s mivel Szulejmán khán idejében a budai ejáletben szándsákbégi székhely volt, újra *pasalikká* lett s a hivatal Hamza pasának adatott és az újárú ejáletbe tartozott. 330.000 *ákse* jövedelem állapíttatott meg számára, 40 *ziámet*- és 655 *timárbirtokos* iratott össze. Alajbégje, cseribasija, százötven *ákse* jövedelmű kadija, kétezer várkatonája, parancsnoka, tíz nefer agája, hat *oda* kapu-kuli janicsárja, két *oda* dsebedsije, két *oda* tűzerje, tíz szandsákbégje lett s az összesen harminczegyezer katona a vár külvárosában lakott. Az ott maradó katonaságnak szükséges kellékei, hadi felszerelése, fegyvertára, élelmi szerei a kellő módon megadatván, az indulásra a trombitát megfújták s mikor nagy sereggel Nógrád vára alól elindultunk, egy üteg ágyút elsütöttek s örömmünepély volt.

E közben Nógrád vára elfoglalásának örömlíre a Portára ment, mi pedig keleti irányban 4 óra alatt *Javla*¹⁾ hegyes vidékre érkeztünk. Árnyékos hely ez, közel van Nógrádhoz. Onnan ismét keleti irányba menvén, egy meredek, erdős hegyen áthatoltunk s 5 óra alatt a vácsi síkságra kiérve, nagy sereggel *Vác*²⁾ vára alá érkeztünk. A várból itt ágyúval és puskával annyi díszlövést tettek, hogy lehetetlen elmondani.

¹⁾ *ياولا* (Javla), a törökök által adott név.

²⁾ Törökül: *واج* (Vács).

*Váds (Vác) vára. Bu kálánin khálki áds, jánindan durma kacs!...*¹⁾ Első építője Lajos király volt, aki Szulejmán khánnal a mohácsi mezőn megütközvén, megfutamodott és a mocsárba süllyedt. Vác várát a 921. évben²⁾ építtette. Azután a 948. esztendőben,³⁾ mikor Szulejmán khán Budát harmadszor elfoglalta és Szulejmán pasát budai vezírré tette, ebben az évben ez a vár is elfoglaltatván, a budai ejáletben szandsákbégi székhely lett. Bégyének jövedelme 240.000 ákcse, 33 *ziámet*- és 323 *timár*birtokosa van. Van alajbégye, cseri-basija, jüz-basi agája, háromezer várórsége, húsz bölük-agája, parancsnok agája (dizdár agaszi), egy *oda* janicsárja, egy *oda* tűzerje, egy *oda* dsebedsije s a háromezer főnyi *muháfázádsi* katonával, egész katonasága tízezer válogatott fegyveres katona s az iszlámnak nevezetes vára ez.

A 949. évben,⁴⁾ mikor a *Kara Herszek*⁵⁾ nevű ellenség Pest várát ostromolta, az ellenség ezt a Vác várát is elfoglalta, de ugyanazon évben Báli pasa budai vezir a várát az ellenségtől visszavette s *Kara Herszek* táborát szétverte, Pest várát is felszabadította. Azután az ellenség ezt a Vác várát újra elfoglalta s a 951. évben⁶⁾ Jáhjá pasa-záde Mohammed pasa budai vezir a várát az ellenségtől egyezkedés útján visszavette s a várba felszerelést és tízezer katonát helyezett el. Az 1002. évben⁷⁾ ismét az ellenség foglalta el s a várát kiüresítvén, Nógrád és Vác várak között nagy tábort állított fel s Nógrád, Hatvan és Pest várakat akarta elfoglalni, azonban Száturdsi Mohammed pasa, Terjáki Haszán pasa, a ki abban az időben boszniai váli volt, a boszniai katonasággal, a diarbekiri vezir, Kodsza Murád pasa a katonaságával, Murád pasa sógora, Kadi-záde Ali pasa a szivászi ejálet katonaságával, összesen nyolczvanezer katona a Vác vára alatti táborban nagy csatát vívott, úgy, hogy a mostanáig még életben levő budai harcosok erről a váczi ütközetről most is beszélnek. Hála Istennek! a csatatér iszlám készben maradt s Vác

¹⁾ Ennek a tréfás szójátéknak értelme magyarul a következő: »Éhes e várnak népe, ne állj meg, fuss el tőle.« A török időben ez tréfás gúnyvers volt a vácziakra, amint mai nap is a köznépnél szokásosak ilyen tréfás gúnyversek nálunk is.

²⁾ 1515. Kr. u.

³⁾ 1541. Kr. u.

⁴⁾ 1542. Kr. u.

⁵⁾ *Kara Herszek*, magyarul: Fekete herceg; így nevezték a törökök brandenburgi Joákhim herceget.

⁶⁾ 1544. Kr. u.

⁷⁾ 1593. szept. 26-tól 1594. szept. 15-ig.

várát az ellenségtől megszabadították. Azonban Isten végzése folytán az 1011. esztendőben ¹⁾ III. Mohammed szultán khán idejében a németek a Budával szemközt fekvő Pest váránál győzedelmeskedtek s ezt a Váczt várát is nehézség nélkül elfoglalván, birtokukba vették. Ezután Jemidsi Haszán pasa Budán a hivatali pecsétnyomóval ellátott főszerdár lett s Budáról a *Kojun-ádára* (Juh-sziget) ²⁾ nagy hidat készíttetett és Kodsa Murád pasa, néhány vezir és mir-i mirán és mir-i liva összegyülekezvén, tanácskoztak. Pest várát hét napon át hét helyről egyesülten ostromolták s a nyolczadik napon feladás folytán elfoglalták, utána pedig Váczt várát üresen találván, miként annakelőtte is, katonaságot helyeztek abba. De azokat az intéző férfiakat és *kolagákat*, a kik a várat egy-egy kenyér árán az ellenségnek habozás nélkül átadták, megölték, némelyik pedig örök számkivetésre és hivatalából való elbocsátásra jutott. E várnak a népe éhség miatt adta fel a várat az ellenségnek s mivel ellenállást nem tanúsított, azért a budai nép most találkozás alkalmával ezeknek tréfából ezt mondja: »*Kálái Vács, khálki áds, durma kács!*« ³⁾

Váczt várának földje és alakja. A Duna folyó partján négyszög alakú, egészen sövény palánkafal kerítésű, négy részletről álló erős vár. Kettős palánkafalán kocsik is járhatnak, mert olyan töméskerítésű palánka, mint Kanizsa. A Duna partján fekvő külső várnak igen erős, négyszögletű belső erődítménye különösen a belső vár. Ennek is különálló árkában a Duna folyó folyik. Nyugoti oldalon levő egyetlen kapuja előtt egy fából készült felvonóhídja van. A belső várban mintegy ötven deszkazsindelyes tetejű ház van, minők a parancsnok háza, hadiszertár és raktár, gabona magtárak, Szulejmán khán dsámija. Fogadónak, fürdőnek, csársinak nyoma sincs benne. A külső vár ezt a belső várat körülövező szép vár; ez is sövényből és nagy gerendákból készített tömésfal kerítésű kettős erős vár. Az öt városnegyed összesen ezer deszkazsindelyes tetejű házból áll, de mivel néhányszor ostromot állott ki, magasabb téglaháza kevés van. Hét dsámija van; a néhai *Karakas pasu dsámija* kellemes imádkozó hely. Ez a vértanú Gázi Karakas pasa volt az, a ki Váczt várát a mai alak-

¹⁾ 1602. Kr. u.

²⁾ *Kojun-ádá*, magyarul: Juh-sziget. Így nevezték a törökök Csepel-szigetet.

³⁾ Ez a tréfás szójáték magyarul: »Váczt várának népe éhes, ne állj, szaladj!«

jában virágzóvá és fejlődötté tette. Van egy fürdője, egy egészséges fogadója, százötven boltja, de *bedesztánja*, *medreszce* (főiskola), olvasó iskolája, szegények konyhája nincs, azonban szállóje, kertje, szépsége, háztulajdonos hitharczosa sok van.

E városnak két kapuja van: egyik a keletre nyíló *Hatvani kapu*, a másik a Duna partján nyugotra néző *Iszkele kapu* (Révkapu). Mind a kettő erős vaskapu. E városon kívül szintén a várral összefüggően van a magyar *ráják* külvárosa, a mely egyszeres kerítésű külváros, minden oldalon lőrésekkel. Köröskörül árok övezi, mely a Duna vizével van tele; magyar külváros. Három temploma van; a vár kerülete kilenczezer lépés. Nagy árakai vannak, temetője keleti irányban Pest felé, szállói észak felé a nógrádi úton vannak.

Ezután az iszlám sereggel e vártól elindulván, keleti irányban 9 óra alatt Vác és Pest síkságához hasonló tágas mezőn áthaladván, az iszlám sereg Pest vára alatt ütötte fel sátorát. Pest, Gürzeliász, Szedd-i iszlám, Barutkháne várakból a nagyvezirnek »Isten hozott« gyanánt annyi díszlövést tettek ágyúval, hogy az ég és föld megremegett attól. Azon napon a nagyvezir Pest várát megszemlélte s a kijavításra s kitatarozásra szoruló helyekre nézve rendelkezéseket tett és a budai defterdár által adott vendégség után fővezéri sátorába ment. Azon napon az összes vezirek, mir-i miránok *tugjaikkal* a budai hídon átmenvén, Buda szélén, Kile mezején állították fel sátraikat. A következő napon a nagyvezir nagy sereggel a Duna hídján keresztülment s Ali pasa bástyájáról és a pesti Uláma pasa bástyáról annyi ágyút lőttek ki, hogy azok mindegyike hétfejú sárkány gyanánt a folyó fölött végig dörgött s madárként ugrált. Utána Buda négy várából egy üteg ágyúval díszlövést tettek s a nagyvezir Kile mezején fővezéri sátorába szállott. Ezután a vezireknek, az összes határszéli bégeknek s a boszniai vilájet szandsákjainak a téli szállásokat kirendelték s az összes hitharczosok Buda alól a környékbeli szandságokban levő téli szállásaikba mentek s megparancsoltatott nekik, úgymond: »Készen legyetek!«

Szári Huszein pasa a budai katonasággal Ujváron maradt őrségül, Kösze Ali pasa szerdár, boszniai vezirnek a boszniai katonasággal együtt Budán jelöltetett ki a szállás, a ki Budán maradt s ott el is hunyt. Allah irlalmazzon neki! Gürdsi Mohammed pasa Szigetváron telelt. Szihráb Mohammed pasának a hercegovinai szandsák adományoztatott s oda el is ment. A tatár khán fiának *Szu-*

*csur*¹⁾ és *Bácska*²⁾ szandsákok adattak téli szállásul s a khánfiú a vezírral maradt. Szóval, a téli szállás az egész katonaságnak kijelöltetvén, a nagyvezir Belgrádba indult és nagy sereggel Belgrádba utazott.

X.

Buda várából Belgrádba menetelünk.

Budáról kelet felé a Duna partján mentünk s *Hamzabég* váránál meg nem állapodva, *Dsánkurtarán* váránál keresztülhaladtunk s keleti irányban *Pentele*³⁾ palánkánál álltunk meg. Onnan *Földvár*, *Faks* és *Tolna* palánkákon mentünk keresztül. Két palánka hídján való keresztülmenetelnél az iszlám sereg által kiállott ezernyi fáradalmat csak Allah tudja, sőt egy napig meg is pihentünk. Azután *Szegszárd*,⁴⁾ *Báttaszék*, *Szekeső* palánkákon átmenvén, *Mohács*⁵⁾ palánkánál *Káplán* pasa ötvenezer katonával *Zerin-oglu*,⁶⁾ *Bakján-oglu*,⁷⁾ *Nádazs-oglu*nak⁸⁾ *Eszlovín*,⁹⁾ *Mekemorecs*¹⁰⁾ tartományait egész a Mura, Dráva, Rába folyókig kirabolni és elpusztítani ment; Allah tegye neki azt könnyűvé, mivel igen zordon tél volt. Innen elindulván *Baranyavár*,¹¹⁾ *Dárda* palánkákon átmertünk s *Eszék*¹²⁾ nagy várába érkeztünk. Kiadatott a rendelet, hogy itt két napig pihenünk s az egész seregnek a *kászimi*¹³⁾ zsoldot

¹⁾ صوچور (Szucsur), a felismerhetetlenségig elferdített helynév.

²⁾ باچقه (Bácska).

³⁾ Törökül: پنتلی (Penteli) = Duna-Pentele.

⁴⁾ Törökül: سکسار (Szegszár).

⁵⁾ مهاج (Mehács) = Mohács.

⁶⁾ زرين اوغلی.

⁷⁾ بکان اوغلی.

⁸⁾ نداژ اوغلی.

⁹⁾ اسلووین (Eszlovín) = Szlavonia.

¹⁰⁾ مکهمورج (Mekemorecs) = Muraköz.

¹¹⁾ بارانآوار (Baranavár).

¹²⁾ اوسک (Öszek).

¹³⁾ *Kászimi* vagyis *Kászim* napi. *Kászim* napján szokták a törökök a hadakozást befejezni s ilyenkor fizették ki a katonaság zsoldját.

kiadták. Nagy Isten! a hó esett s néhány ezer sátor a hó alatt maradt, több sebesült lovas a nagyvezir sátora környékén megfagyott és meghalt. A következő napon tüzesen süttött le a napsugár s azt vélvén, hogy annak melegével az összes harczosokat megmentettük, dicsérgettük azt s ez alatt a helyzetük megváltozott. Az ember még a sátorából sem mehetett ki, azonnal nagy záporosó kezdett esni, annyira, hogy az összes sátorok karók nélkül maradtak. E közben igen erős szél is fújt s mindenki kétségbe esett és jajgatás, félelem, siránkozás tört ki. Ezen a gyászos napon csak ötezer ember vette fel a zsoldot; »a többi szegénynek zsoldja is kiadatik három napig«, mondták, s mivel a zsoldért nem jöttek, Ahmed pasa defterdár a fizetési számadókönyveket becsukva, mondá: »A fizetési naplók félretétettek, a zsoldot fel nem vevők nincsenek meg«, s tízezer ember nevéhez egy *mim*¹⁾ betű jelet tett. Allah ennyi szolgájának nevét kitörülven, a pénzt félretette.

A következő napon a levegő kissé enyhült s a nagyvezir a khánfiúnak, Jáli agájának s a többi előkelő tatár agáknak vendégségeket adott s a khánfiúnak a vendégség után egy prémes kaftánt, egy drágakövekkel diszített *kühejlán*²⁾ lovat ajándékozott, a ki a bácskai vilájetben téli szállásra ment; a többi vezirek és emirek is téli szállásokra mentek.

A nagyvezir is elindult s *Vulkovár* várához érkeztünk. A hídfőnél *Hindi-baba Szultán* bucsujárárhelyét meglátogattam, mert mikor azelőtt a hadjáratra mentünk, álomban láttam őt s ezt a jó hírt vettem tőle: »Insallah! szerencsésen és gazdagon fogsz visszatérni.«³⁾ Hála Istennek! szerencsésen megérkeztem s fogadalmi áldozatomat teljesítvén, nemes lelkéért egy Korán részlet elénekeléséhez kezdtem, hogy gondoskodása velem legyen. *Szotin, Tovarnik* palánkákon áthaladván, *Mitrovicza* várához érkeztünk. E város lakói a hadsereget megvendégelték, a hitharczosoknak még hajcsárait is gazdagon megetették. Ezután *Vojka*⁴⁾ faluhoz jöttünk s itt *Zerin-oglu*nak és a többieknek feldulására és pusztítására eltávozott Káplán pasa megtörtén, ezernyi lovát és emberét elvesztve, megérkezett s erőtllenül, elgyengülve, a nagyvezirnek a zavaros állapotokat egyenkint elbeszélte és utána téli szállására ment. Azután a szerémi

¹⁾ *Mim* vagyis *m* betű, az arab *mavt* (halott) szó kezdőbetűje.

²⁾ *Kühejlán*, többször is említett arab lófaj.

³⁾ Lásd fennebb *Vukovár* leírásánál.

⁴⁾ *vojka*, Szerémmegyében nagyközség.

síkságon haladva, a Száva folyó nagy hídján keresztülmentünk s midőn nagy sereggel érkeztünk, Belgrádban igen sok ágyút elsütöttek s örömmünnepelet rendeztek, mi pedig Belgrádba szerencsésen bevonultunk.

Belgrádban a nagyvezir agáinak a téli szállások kiosztattak, nekem szegénynek Ibráhim ketkhuda urunk mellett adatott lakás. A nagyvezir urunkkal, Ibráhim ketkhudával s más előkelőkkel és nagyokkal társalogtam mindennap s nappalunk az éjszakáig ünnep volt. A kiállott fáradalmakat és szenvedéseket megemlegettük s reggel, este a világ Teremtőjét magasztaltuk.

XI.

Téli hadjárat.

Az 1074. évi *Redseb-ül-ferd elején*,¹⁾ mikor a télnek legzordonabb időszaka volt s a világot hó borította és a kapuján senki ki nem mehetett, akkor Jenter Haszán pasa kanizsai válitól, Szigetvár, Babocsa,²⁾ Berzencze,³⁾ Siklós,⁴⁾ Valpo vár agáitól, Eszék, Mohács, Pécs, Szegszárd és Simontornya⁵⁾ bégjeitől és még néhány várból rimánkodó emberek jöttek a nagyvezirhez s vérrel írott, tüzzel átfúrt levelek érkeztek, a mire a vitéz *Aszáf* a zordon télben a palota udvarára hozatta a tugokat s Belgrádban a hírnökök ezt kikiáltották. A téli szálláson levő vezírek, emírek és mir-i miránokhoz magas rendeletek mentek, a mire valamennyien zavarban voltak. Belgrádon a divánbeli férfiakon, a kapu-kulokon és duzir agákon kívül tízezerig menő katona volt s Belgrádból nagy szenvedések között a »*demir kázik*« (*vaskaró*) hadjáratra elindultunk. E zavarban a nagyvezir a Belgrádon tartózkodó tízezer katonával a világos prófétának zászlóját kibontván, egy zászlóaljjal kivonult s a Száva folyó hídján keresztülment. A zimonyi mezőn öt arasznyi hó volt s bármennyire iparkodott is a katonaság sátort ütni, mivel a mező földje jégge fagyott s

¹⁾ 1664. január vége.

²⁾ بوبوفسا (Bobofdsa).

³⁾ برزسنسه (Brenzense).

⁴⁾ شقلوفسا (Siklofdsa).

⁵⁾ شيمونطورنه (Simontorna).

olyan volt, mint a *nákhsiváni* aczél, azért a karó nem ment bele. A katonák e mezőn lovaik kötőfékjét kézben tartva, sátoraik előtt az őszi levél gyanánt remegtek s néhány ezer ember, különösen az opiumevő, látszólagos emberek, életükről kétségbe estek. Azonban a tapasztalt emberek zsákjait s nehezebb podgyászaikat maguk körül elrendezvén, sátorokat vontak fel azok köré s a köteleket a zsákokhoz kötötték és így néhány sátort felállítottak. A lovak megkötésére szánt karók sem mentek bele a földbe, azért ezen mind elbámultak, a lovak pedig a mezőn a hóban szerteszét jártak. A nagyvezir a padisahi hadiszertárból vaskarókat hozatott s a belgrádi kovácsoknál is karókat rendelt meg és így a vezir és néhány divánbeli embernek sátorát vaskarókkal felállították. Hála Istennek! az én szolgálaim tapasztalt és csatákat átélte emberek voltak s azonnal tüzet raktak és serpenyőkbe havat téve, addig melegítették azt, míg forró víz lett belőle, ezt néhány helyre kiöntötték, a mitől a föld megpuhult s ekkor azonnal karókat vertek le és a lovaikat megkötötték. Minden ló fejére szalmát akasztottak s a felállított sátrakba úgy mentek be, mint a purgatoriumba.

Mikor más előkelő emberek meglátták ezt a munkálatot, forró vízzel ők is karót vertek le és sátort állítottak fel. A *kara-kollukdsi*¹⁾ katonáknak ebben a hadjáratban kiállott szenvedéseit és fáradalmait csak Allah tudja. Reggel erről a lapályról elindultak, de a karók a földből nem jöttek ki, a kik kihúzni iparkodtak, azoknak karóik is eltörtek. Sátoraikat össze nem hajtogathatták, mivel kézzel fogni sem tudtak, hanem mindegyik sátort felhuzottan, erős teherhordó állatokra és podgyászszekerekre rakták. A zeneszeknek sem volt erejük a trombita és tárogató fúvására s néhány podgyász a tábor helyén maradt. Ki gyalog, ki lovon ment s a hóban meg nem pihenhetvén, abban a zordon télben különféle fáradalmakat kiállva, három óra alatt *Kajoli*²⁾ állomáshelyre érkeztünk. Mivel a karók itt sem mentek le a földbe, azért az oszmán történetírók ezt a hadjáratot »vaskaró nem megy hadjáratnak« (demir kázik geesmez szeferi) nevezték. Azon éjszaka a hidegtől kiállott szenvedéseket semmiféle történetben nem olvastuk.

¹⁾ *Kara kollukdsi*, a janicsároknál az alsóbb rendű tiszteket nevezték így.

²⁾ Törököül írva: قیولی (kajoli vagy kijoli), Szerémben semmiféle hozzá hasonló nevű hely nincs.

Innen elindulván. az előbbi módon öt órán át a hóban menve, *Jarka*¹⁾ állomáshelyre jöttünk. Ezen a helyen igen viharos, mindent ledőngető orkánszél fújt s egyetlen sátor sem maradt a helyén, hanem mind a levegőbe repült s mindenki az »*Áná Allah*« ájetot kezdte énekelni. Ez a hó a tevéket mind elpusztította s mivel a lovak és öszvérek egymással összekeveredtek, az állatok ezen a tanyán szerteszét jártak, a szolgák pedig kétségbe estek. A nap így telvén el, a hózivatar éjszaka sem csillapodott le reggelig, azért mindenki az esőköpönyegjét magára öltve, sátorában a pokróczzsákok alá összetörve lefeküdt, éjfélkor pedig olyan szél támadt, hogy a lovak és öszvérek mind szétszóródtak, több ember a nagy hidegtől agyongyötörtetve, megfagyott, néhány gonosz tolvaj pedig a sátrakat felmetélte és a pokróczzsákokkal együtt a podgyászt ellopta. Reggel az utolsó ítélethez hasonló nap lett s nagy jajgatással erről a helyről elindulván, hat óra alatt *Mitroviczára* érkeztünk.

Itt a katonaságnak szállást adtak s mindenki olyanná lett, mintha a paradicsomba ment volna; itt három napi pihenő rendeltetett. Néhány ember a városban némelyik házban tüzet rakott s a tűznél szemeik megvakultak, mások pedig, kik oly nagy hideget állottak ki, a tűznél megfagytak. Isten irgalmazzon e város lakosai őseinek s juttassa őket is a boldogság hazájába! E vilájet lakosai tíz családot is egy házba költöztettek s még a háremjeiket is kiüresítvén, a muszulmán harcosoknak lakásul adták, maguk inkább az alkalmatlanságot vállalták magukra. Én szegény nem mentem be házba és szolgálmat sem engedtem a tűz mellé, hanem egy félszer alatt laktam s lovaimat sem helyeztem el istállóba, hanem abrakos tarisznyáikat akasztattam rájuk s táplálékot véve magunkhoz, az úti készülődések után láttam. Hála Isten! a negyedik napon a havazás megszűnt s a nép arcza kissé felderült.

E helyen megirattak a padisáhi rendeletek s az Eszéken maradt Gürdsi Mohammed pasa szerdára lett s filibei Musztafa pasa, Káplán pasa, Ibráhím pasa, Kaffai Bekir pasa tíz *oda* janicsár, hat *oda* dsebedsi, öt *oda* tűzéség, Mohammed pasa embereivel együtt negyvenezer ember kirendeltetvén, *Kanizsa*, *Szigetvár* s a végeken levő várak segítségére elmentek.

E helyen a határszéli bégektől, dizdár agáktól segélykérő levelek érkeztek s híre jött, hogy az ellenség a boldogult Szulejmán szultán belső részeinek, májának és drága

¹⁾ ياركا (Jarka), *Jarak* a Száva partján.

szívének *türbejét*,¹⁾ *Babocsa*, *Berzencze*, *Segesd* ²⁾ várakat, Pécs várának külső részét s az eszéki hidat felégetvén,³⁾ Dárda várát elfoglalta s jelenleg Pécs belső várát ostromolja, ezért a nagyvezir a mellette levő sereget mind elküldötte az eszéki Gürdsi Mohammed pasához, azután pedig a *Zombor* várában telelő tatár khánfiúhoz, Ahmed Géráj khánhoz magas parancsot íratott s őt nyolczvanhétezer tatárral, Jáli agáját negyvenezer tatárral az eszéki Gürdsi Mohammed pasa szerdárhoz küldötte. A nagyvezir agái szigorú rendeletekkel mentek még a négy irányban levő hitharczosokhoz. Őt nap múlva Gürdsi Mohammed pasa mellé hatvanezer válogatott oszmánli katona, 127 ezer krimi tatár katona gyülekezett össze s az eszéki híd felégetése miatt az egész iszlám sereg Gürdsi Mohammed pasával Kanizsa, Szigetvár és egyéb váraknak segítségére megindult s mikor a pokolra való hitetlenek ezt meghallották, megállásuk futássá változott át s Pécs külső erődtítményéből kivonulván, Babocsa, Berzencze várakat odahagyva, Kanizsa és Szigetvár várak alól eltávoztak s futásukban a Mura folyó partján levő *Kedskivár* ⁴⁾ váránál állapodtak meg.

Gürdsi Mohammed pasa is tengernyi haderejével az ellenséget üldözve, egész Kanizsa váráig ment s Jenter Haszán pasának egy díszkafánt ajándékozván, Kanizsába ötezer katona segítséget helyezett s a várnak élelmi készletét és kellékeit átvizsgálta. Azután Szigetváron téli szálláson megállapodván, az összes várakba elegendő számú katonaságot küldött s Szulejmán khán türbejét és Pécs várát kijavíttatta. Kaffai Bekir pasa későn érkezett s mondá neki: »Miért jöttél későn a segítésre?« s fejét levágatta és a nagyvezirnek bejelentette. Mivel az ellenség Nyitra várát is elfoglalta, Gürdsi Mohammed pasa e várért Huszein pasát jelentette fel. E közben azonban Zerinoğlu és Bottyán-oglu, míg az iszlám sereg Szigetvár alatt volt összegyülekezve, alkalmat találtak arra, hogy a Dráva folyó melletti Valpó vára felől tízezer válogatott ellenséget küldjenek, mely alkalommal az eszéki hidat tetszésük szerint felégették. A nagyvezir Mitroviczában meghallotta, hogy Gürdsi Mohammed pasa az iszlám sereggel Sziget-

¹⁾ Türbe = mauzoleum.

²⁾ شكشيد (Segesd), Somogy megyében falu.

³⁾ Zrinyi Miklós nevezetes téli hadjáratában égette fel az eszéki hidat.

⁴⁾ كخ قيوار (Kedskivár), lásd fönnebb az 53. lapon.

váron maradt, az ellenség pedig *Jenikálába*¹⁾ futott; az említett váraknak az ellenség kezéből való kiszabadításán nagyon örülve, Iszmáil pasát az eszéki hídnak újraépítésére kirendelte s a mohácsi béghez is rendeletek mentek, hogy a hidakat javítsa ki. Az iszlám sereg napról-napra jött a téli szállásokról s Kanizsa, Szigetvár, Pécs várakba segítség küldetett, a nagyvezir pedig ezután Mitrovicza várából újra visszatért belgrádi téli szállására.

Mitroviczából először kelet felé menvén, *Parka*²⁾ állomáshelyre értünk, a hol a kiállott szenvedések ellenében a felséges Isten derült időt adott s minden kiállott fáradalmainkat elfeledtette. Én szegény e síkon láttam annak értelmét, hogy: »*Innámá-ul-uszr jászrá*«. ³⁾ A szerémi síkságon keleti irányban újra egy kis telet szenvedtünk át és Zimony mezején állapodtunk meg. Hála Isten! itt az időjárás újra kinyílt s annakelőtte a zimonyi mezőn maradt vaskarók közül is néhány előkerült s a tolvajok által elloptott több tárgy is meglett. Ezután ismét az erős bástyájú Belgrádba mentünk s teljes harmadfél hónapig vígság között az összes előkelőségekkel társalogva töltöttük el a téli napokat, a míg a tavasz megérkezett.

Kanizsa várából Jenter Haszán pasától, Szigetvárról Gürdsi Mohammed pasától, az esztergomi Cserkesz Bekir pasától, a nógrádi Hamza pasától, Léva várából Csatrapatra Ali pasától, a székesfehérvári Hádsi Musztafa pasától újra segélykérő emberek jöttek, mondván: »A német császár most hét felől ellenünk jönni készül« s vérről írt leveleket hoztak. Ugyanekkor Abáze Huszein pasa budai vezirtől is Ujvárról a következő kellemetlen tudósítás érkezett: »Alláhé a hatalom! Az ellenség Nyitra várát ostrom alá fogta, mi sereget gyűjtvén, Nyitra várának segítségére siettünk, ezalatt azonban a várban ostromolt hitharczosok elhamarkodván a dolgot, Nyitra várát az ellenségnek szerződéssel feladták s most valamennyien Ujvárra jöttek. Eljen a padisah! Nyitra várát Szultánom parancsára, én szolgád meghódítottam. Insallah! Uramnak kormányzása napjaiban újra én foglalom el azt. Ujvár várát azonban parancsodra védelmezzék meg. De Szultánom! az ellenségnek Pozsony felől néhány kémjét elfogtam, a kiktől ezt az értesítést

¹⁾ Jeni kálá = Ujvár, így nevezték a török *Új-Zerinvárt*.

²⁾ پارقه (Parka).

³⁾ Ez arab mondás: *ان مع العسر يسرا* értelme: Nehézség után jön meg az öröm.

kaptam: A német császár, a leánykirály,¹⁾ Dánimarka²⁾ királya, Zerín-oglu, Battyán-oglu, hét herceg és tizenkét bán, összesen százezer katonával Kanizsa vára ellen való menetelről tanácskoztak és szemtelen lakásukból Kanizsa ellen el is indultak. Szultánom! a tatár sereget sietve küld Kanizsára s magad is méltóztassál Kanizsára menni s minket itt Ujvárbán se feledj ki a jóakaratodból.« A dicsőséges nagyvezir ekkor a tugokkal együtt Allah prófétájának zászlóját a belgrádi palota udvarára hozatván, az 1074. évi Ramazán 20-ik napján³⁾ az egész mohammedán népnek, mely bőjtölt ekkor, a bőjt megszüntetését parancsolta meg. Ez a bőjtmegbontás az opiumevőknek nagyon kedvükre jött.

A nagyvezir az említett napon Belgrádból a Száva folyó hídján keresztülmenvén, Zimony mezején állapodott meg s ott három napi pihenőt rendelt. Az összes ejáletokban és szádsákokban téli szálláson levő mir-i miránokhoz és emirekhez magas rendeletekkel kapudsi-basik mentek, kiknek elmenetelekor a nagyvezir engem szegényt személyesen küldött el a herczegovinai szádsák müteszárrifájához, Szihráb Mohammed pasához, a kinek a következő rendeletet adta: »Kanizsa segítségére ne jőjj, hanem Herczegovina szádsákját jól őrizd meg, Venediknek⁴⁾ Kator⁵⁾ várát fogd ostrom alá, hogy az ellenség fejét se emelhesse fel.«

En tehát a nagyvezir ketkhudájától Szihráb Mohammed pasa és anyja számára a leveleket átvevén, elindultam. A nagyvezir pedig Kanizsa segítségére ment.

¹⁾ Törökül : قیصر قرال (leány király).

²⁾ Dánimarka = Dánország.

³⁾ 1664. április 16.

⁴⁾ Venedik = Velence. A törökök Ragusát is Venediknek hívták, mivel Ragusa neve szláv nyelven: Dobra-Venedik.

⁵⁾ قاتور (Kator) = Cattaro.

VIII.

Bosznia, Hercegovina, Dalmácia és Szlavonia leírása.

Evlia Cselebi a felső-magyarországi hadjárat befejezése után a nagyvezír hivatalos levelével Hercegovinába indult. Evlia útját Szerbián és Novibazáron át vette. Az útjába eső nevezetesebb városokat elég részletesen leírta itt is. Különösen elég részletes és alapos Hercegovina városainak leírása.

Útleírásának ezt a részét különösen érdekessé teszi, hogy Dalmácia több városára is kiterjeszkedik. Ragusa városa a XVII. században török fennhatóság alatt, önnálló köztársaság volt. Ennek a kis köztársaságnak leírása a legkiválóbb jelentőségű Evlia útleírásának ebben a részében.

Evlia meglátogatta *Cattaro* városát is, mely akkor Velence uralma alá tartozott Dalmácia nagyobb részével együtt.

Dalmáciai, hercegovinai és boszniai utazásából Evlia még az 1664. évben Szlavonián át Magyarországba sietett, hol akkor Köprülüzáde Áhmed pasa már megkezdte a táborozást.

I.

Belgrádból Herszek¹⁾ szandsákba, Szihráb Mohammed pasához a védelmi készülődéseket elrendelő parancsok elvitele.

Az 1074. évi *Ramazán 23-ik napján* Belgrádból dél-keletnek, *Havála*²⁾ vára felé menvén, 8 óra alatt *Duzsáj*³⁾ faluba, *Prebo, Lepszovik, Bárusudsa*⁴⁾ nevű virágzó keresztény falvakba értünk. Ezek mind a szemendriai szandsák alá tartoznak. 12 óra alatt e falvakon, hegyen, völgyön, árnyas helyeken, kerteken keresztül menvén *Pesztercssze* faluba érkeztünk. Azután *Trebozna, Eszmerli, Kováds, Dududsán, Lipa*⁵⁾ falukba értünk. Ezek termékeny szerb falvak. Ezeken 10 óra alatt áthaladván *Moravicsa*⁶⁾ várában egy hegy tövében tejfelt és mézet ettünk s némi kis élvezetünk és mulatságunk volt s a *Lim*⁷⁾ folyó partjára érkeztünk. A *Lim* vize *Pakht*⁸⁾ faluból jön ki s a szemendriai szandsákban *Valjója*⁹⁾ városához közel a *Kolipária*¹⁰⁾ folyóba, mindkettő pedig együtt a Száva folyóba ömlik. Azután *Kadina-Luka* és *Aszla-Kocsa* felől jöven, a *Kara-Dág*¹¹⁾ hegyen átmenve, nehezen menekültünk meg a rab-

¹⁾ Herszek = Hercegovina.

²⁾ Havala vagy Avala Szerbiában a mai Zsarno helyén állott.

³⁾ **دوژای** (Duzsáj) kis falu, de hibásan van írva, mert helyesen **روزای** (Ruzsáj).

⁴⁾ E faluk törökül írva: **باروشوجا, لپسودیک, پیریهو**.

⁵⁾ E faluk nevei törökül: **دودوجان لیپه, اسمرلی قوواج**.
قره‌دوشنا.

⁶⁾ **موراویچہ** (Moravicsa), Moravicza.

⁷⁾ *Lim* folyónak nevezi Evlia a *Ljig* folyót.

⁸⁾ **پاکت** (Pakht).

⁹⁾ **والبوہ** (Valjoja) = Valjevo.

¹⁰⁾ **کولپاریه** (Koliparia), a Kolubara folyó.

¹¹⁾ Kara-Dág alatt a Máljen hegyeket érti.

lőktől. Olyan nagy fákat láttunk itt, hogy mindegyik fa az égig emelkedett és egyet-egyet csak tíz ember tudott átkarolni.

E falukon és Kara-Dág hegyen keresztülmenvén *Bánia*¹⁾ faluba érkeztünk. Ezt a városkát az 1072. év történetében leírtuk. E városban levő Vicsna²⁾ folyó *Uzicsa* hegyeiből jön s e meleg forrás völgyén megy keresztül s *Csacska*³⁾ város alatt elfolyván a Morava folyóba, ez pedig a Dunába ömlik. *Novocsin*⁴⁾, *Kus-konik*, *Dorozonik* falukon átmenvén, *Kamanicssza*⁵⁾ vizének hídján mentünk keresztül. Ez is Kara-Dágból jön s a belgrádi uton a Moravával egyesül. Azután *Gojnagoz*⁶⁾ városba érkeztünk. Szerb falu, az uzicsei járásba tartozik. A Belgrádtól kezdve említett faluk nagyobb részét, mikor az 1072. évben arnaud *Iszkenderiába* mentem⁷⁾ leírtam.

Szerdena, *Dobrona* falukat is érintettük s *Dona-Dobrona* faluba érkeztünk, melynek jelentése: »Szép király felesége faluja.« *Dona-Dobronán* s az uzicsei járásban levő többi falukon keresztülmenvén, 12 óra alatt *Dseszdobridssza*⁸⁾ faluba érkeztünk. Ez is az uzicsei járásban van s szerb és bolgár falu. E falun az *Iskrápes*⁹⁾ folyó megy keresztül; e folyó is a Kara-Dág déli részéből ered s e falun átmenvén s *Pozsegádsik*¹⁰⁾ városa alatt az *Uzicse* vizével egyesül, mindkettő pedig egyesülve *Csacska* város közelében a Moravába ömlik. Azután ismét délfelé menve *Hotán*, *Dobrodo*, *Turdik*, *Szovleno* falukat értük. Ezek mind az uzicsei járásban szerb és bolgár falvak s némelyike timár és ziámet, némelyike magánbirtok vagy Alláh vakufja. E falukon 13 óra alatt keresztülmenvén *Uzicssze*¹¹⁾ városába érkeztünk.

Uzicssze városa. A szerbek *Uzicsának* mondják. Tekintélyes latin történelem azt állítja, hogy e város első építője *Selesti bán*¹²⁾ volt. Ezután királyról királyra szállott, végre

¹⁾ Bánia, a mai Toplica.

²⁾ وپچنه (Vicsna).

³⁾ چاچقه (Csacska), Csacsak mezőváros.

⁴⁾ نووچين (Novocsin).

⁵⁾ Kamanicssza = Kamenica.

⁶⁾ Gojnagoz, talán Gracsanica.

⁷⁾ Lásd a 160. l.

⁸⁾ Dseszdobridssza = Csesztobrodica.

⁹⁾ اشقراپش (Iskrápes) = Szkrapazs.

¹⁰⁾ Pozsegadsik = Pozsega Szerbiában.

¹¹⁾ اوزيچسه (Uzicssze) = Uzice Szerbiában.

¹²⁾ شلشتي بان (Selesti bán).

mikor Fátih Mohammed szultán khán gázi Bosznia elfoglalására ment, az uzicsszeiek megfélemlítve a vár kulcsait Mohammed szultánnak önkényt átadták, a ki a várba elegendő számu katonát, hadiszereket és készleteket helyezett s a Fátih ő felsége, Ak Szemszeddin és Veli Mahmud pasa nagyvezír, hogy e virágzó és fejlődött várost az ellenségtől veszély ne érje, áldó imádságokat mondtak.

Uzicssze város kormányzóí. Szulejmán khán *kánunja* szerint a budai ejáletben, a szemendriai szandsákpasának külön javadalma s háromszáz katonával bíró kormányzója *vojvoda aga*. Százötven ákce jövedelmi fokozatu tekintélyes járás, melynek kerületében 110 virágzó és népes falu van. Van muftija, nákir-ül-esráfja és igen sok előkelő embere. Van lovassági ketkhudája, janicsár szerdárja, a budai katonaság szerdárja, a budai katonaság (Budin kuli) részéről adószedő ágája, muhteszib ágája, város ketkhudája, építészeti ágája (mimár agaszi), parancsnok ágája (dizdár agaszi).

Uzicssze várának földje és alakja. — A *Decsina*¹⁾ folyó partján, *Tokát* várához hasonlóan, igen magas sziklán álló, négyszögalakú erős építkezésű szép vár, melynek körülete háromezerszáz lépés. Körületén negyvenegy torony s 4000 mellvéd van. Falának magassága negyvenhét rőf, négy oldala igen szédítő, meredek szikla lévén, árka egyik oldalon sínes. Noha nyugoti, északi és déli oldalán magaslatai vannak, de ezek oly távolban levő hegyek, hogy ezekről a hegyekről a vár ellen támadás nem lehetséges. Mivel pedig a magaslatul szolgáló hegyek és e vár között a *Decsina* vize által keresztülfolyt pokoli mélységű völgy van, úgyannyira, hogy az ember lenézni sem mer, ezért a várhoz aknákkal és földhányásokkal közelíteni sem lehet. Noha a mi időnk erős harczaihoz képest a romboló ágyúknak ellen nem állhat és gyorsan összedől, de rohammal megközelíteni nem lehet, mert egyik oromzatával magas dombon fekszik, három oldalát pedig a *Decsina* vize keríti be. Ez a völgy olyan mély, hogy a várból ha egy követ ledobnak, az csak sok idő múltaival ér le. Szóval, ha e várat ostromolva a falakra ágyúkkal lőnek, a belül levők kőbarlangjaikba menvén, golyóikkal a várhoz senki közel nem eresztenek. Az építőmester azon a helyen, hol a *Decsina* folyó a várhoz folyik, egy magas és nagy tornyot épített s a várból nyolczvan öl hosszúságú kötelet hengerkerékre csavarván, alulról a *Decsina* folyóból vizet húznak fel, a nélkül, hogy az ellenség azt látná. Itt mikor a *Decsina* folyó magas sziklákról lefoly, ennek a

¹⁾ *Decsina*, a szerbországi *Dietina* folyó.

hangja mennydörgésszerűen hangzik s az embert megsüketíti, olyan zúgó és zajos kis víz ez. A várban mindössze tíz ház van: a parancsnok, a khatib, a ketkhuda, az imám és a zenekar mesterének (mehter basi) házai, Abul-fethnek egy kis dsámija, hadiszertára, élelmiszer raktára. Más középület nincs. Északra néző hármaskapuja van. Mivel a vár belföldön van, azért húsz *timárlí* katonája van.

Uzicssze város hírességei. — E vár keleti és délkeleti oldalán, felülről lefelé magas vágott szikla-utakon kétezer lépésnyire leereszkedvén, egy tágas mélyedésben, a Decsina folyó jobb- és balpartján, alacsonyabb-magasabb, csupa kőépületű, kertekkel, rózsaligetekkel bíró szép és virágzó város van, mely 4800, többnyire deszkazsindellyel és keramittal fedett házból áll, mivel ziámetbirtokosa és háztulajdonosa sok van. Többi között különösen szép *Dsáfer aga* ziámetbirtokosnak palotája. Három városrészben a *váják* és adófizetők mind keresztények, egy városrész pedig zsidóké. Örmény, frank, magyar, görög nincs. Legtöbbje *latin*, szerb és *bolgár*.

Dsámija van harmincznégy. Többi között szép, díszes téglapalota az *Alajbég dsámi*, mely nagyon tetszetős, kékes ónnal fedett, fényes dsámi. Mináretje nagyon súlyos. *Huszeín aga* dsámija, *Haszán efendi* dsámija, *Cseribasi* dsámija és *Námidí-záde* dsámija szépek. Városrészeiben 29 mecsetje van. Az *id-i* imádság és hálaimádság elvégzésére a városnak egészen a közepén és a Decsina folyó partján olyan imahely van, hogy az iszlám országokban 46 év óta tartó utazásaimban ilyen pihenőhelyet még nem láttam. Az egész hossza 2000 lépés; fala téglából van s oly vastag, mint az ember termete; 4 kapuja van. Az imahelyen belül az égbe nyúló magas platán, hárs, nyárfa, szomorú fűz, rekettye, ciprus és babérfák virágainak természetes illatától az imádkozók agya megillatosul. Ezen imahelyre a nyár és a tél s a tüzes nap be nem hatol és a fák árnyékában a hívők imádságukat végezik, a város előkelői és tudós főemberei tudományos vitatkozásokat folytatnak. Tiszta és csinos sétahely ez, melynek a vakufból fizetett négy portása van.

A városban három helyen a szabályoknak egészen megfelelvén olvassák a Koránt. Két helyen, úgymint az *Alajbég* dsámiban és *Haszán efendi* kolostorában a *Hádísz* tudományt is előadják. Van 11 elemi iskolája; a gyermekek kiválóak s a költemények és szépművek olvasására nagyon megfelelő tehetségük van.

Kolostorai. Kilencz *Abbászí* kolostora van. Többi között a felső vár alatt levő *Haszán efendi kolostora*. A kolostor

tulajdonosának a míg élt 40.000 tanítványa volt s a század jeleseinak és szentjeinek egyike ő. Mindenfelé híres volt s a szerzetesség ösvényén általánosan *sejkh* néven ismerték. Hála Isten! hogy ő vele találkozva áldását vettük és szerencsések voltunk, hogy szent kezét megcsókolhattuk. Két ritualis fürdője van. Egyiknél karavánszeraj is van, mely ingyenes. Az alsó csársiban a néhai *Kodsa Musztafa* pasa karavánszerája van, mely nehány ezer embert és lovat befogadó kegyes alapítványi ház. Van 11 kereskedői szállója is s a görög, arab, perzsa kereskedők ezekben a szállókban laknak, portékáik eladása után mindegyik a maga országába tér vissza.

Csársija 1140 csinos boltból áll. Egy kőépületű erős bedesztánja, öt kávéháza s a városban a Decsina folyón három fahídja, továbbá három erős, téglapépületű, díszes hídja van. Többi között a *Mohammed aga* hídja, melynek *tárikhja* a következő:

Mohammed bég az Isten kegyeltje,
Jóságos neve közszájon forog
Látván a folyót e *tárikhot* mondta:
Mily szép hidat készítettünk, áldó Alláh!
(1037. esztendő.)¹⁾

Száznál több vízzel hajtott lisztesmalma van. E városban a *Decsina* folyón különféle szép malmok vannak s egy országban sincsenek ilyenfajta kerekű és malomkövű lisztes malmok. 1060 darab kilátóhelye s Irem kertjéhez hasonló szép kertje van. Minden szőlőkert után hat ákcse szultáni adót fizetnek s a város minden más adózástól mentve van.

Noha a város sziklás, völgyes, halmos, köves földön fekszik, északi és keleti oldalala nyitott és levegője kellemes s a reggeli idő a hálebi tartományban fekvő *Máret-ül-nümán* városához hasonlít. Vize és levegője kellemességénél fogva a lakosság szépsége olyan, hogy az arcuk egész rózsaszínű. Az előkelők színes posztóból készült czoboly-, mókus-, nyestprémes felsőruhát viselnek, fejükre mohammedán turbánt tesznek. Az alsóbbrendűek posztóruhát, kaposos nadrágot és kalpagot viselnek. Bosnyákul beszélnek, az idegeneket nagyon szeretik, mind kereskedő emberek. Az asszonyok fekete *feredset* viselnek. Piros, zöld posztó feredset nem hordanak. Mind nagyon illedelmesen járnak, csársiba, bazárba nem mennek, sőt azt szégyennek tartják. Mindnyájan jó és szép asszonyok.

¹⁾ 1627. Kr. u.

Imáretjei. — Két népkonyhája van: egyik a felső-városi *Haszan Efendi* kolostoráé, a hol reggel és este szegénynek, gazdagnak ételt adnak. Az alsó-városban *Kodsa Musztafa* pasa szállója melletti népkonyhában az év és hó reggelén és estéjén mindig ételt osztanak.

Híres iparczikkei. Sárga, barna és zöld színű szatytyánja a Bitlisz városival egyenlő. Könyvkötői bámulatosan szép könyvkötői munkákat, aranyozott, festett íróasztali tinta-tartókat készítenek, melyeket ajándécul Isztánbulba küldenek. A tudós emberek közül igen sok elmés és íróember van itt. A most is életben levő *Dsári Cselebi* egy Divánt ¹⁾ írt és valóban ragyogó szavakat hozott nyilvánosságra s az isztámbuli *Fehmi Cselebinek* is írt néhány *názirét* ²⁾, melyek bámulatot keltenek.

A város összessége. E város összes népe tiszta, utcái is tiszták és kövezettek. Körülötte magas hegyek vannak s néhány száz forrás folyik azokból; négyfelől hegyek és szőlők vannak; házai egyik a másiknál magasabb; lakószáma mulatók, jókedvűek. A város nagyon gazdag, körülötte hét-száz falu van. Egy *kile* búzában háromszáz *oka* van. Fehér kenyere híres, egy *oka* egy *ákcseba* körül, egy *oka* hús három *ákcse*, egy bárány tíz *ákcse*. Egy túl jogurt egy *pénzen* ³⁾ kel, egyéb élelmiszerek és italok ára is ennek megfelelő.

Bucsujáró helyei. — *Aziz Muszlih-eddin efendi*, *Ali efendi*, *Hiszám-eddin efendi* és *Haszan efendi* dicső atyjának *Huszein efendinek* sírját látogattuk meg. Allah szentelje meg sírjaikat!

E városban három napig mulatván összes barátaimtól, a seikh efenditől, házigazdánktól *Záim Dsáfer* agától elbucuzván, hasznavehető társakat vettünk magunk mellé s délkeleti irányban 4 óráig menve, *Omanicssza* ⁴⁾ faluba, onnan a *Turnik* hegyen keresztül menve, 6 óra alatt *Paplanicssza* ⁵⁾ faluba érkeztünk. Ezek a falvak az uzicsei területben virágzó és népes falvak. Szerb és bolgár faluk levén, ziámet birtokok. Itt a *Vercsa* ⁶⁾ vize folyik. A *Vercsa* vize

¹⁾ Diván, verskötet.

²⁾ *Názire*, költeményszemély, melyben az író egy másik híres költő művét utánozza.

³⁾ Törökül is *پنر* (penz).

⁴⁾ *اومانچسزا* (Omanicssza), Omanica.

⁵⁾ *پاپلانچسزا* (Paplanicssza), Paplanica.

⁶⁾ *ورچا* (Vercsa), a mai Urac folyó Novibazár határán.

az *Estavna*¹⁾ hegyekből ered és *Preboj*²⁾ közelében a Lim folyóval egyesül. A Lim folyó az *albániai*³⁾ *Bahur* hegyek közelében *Plák*⁴⁾ vára hegyéből jön s *Focsa*⁵⁾ város alatt a Drin folyóval, a Drin pedig a Szávával egyesül. Ezután a Paplanicsa hegyen keresztülmenvén, ezer fáradsággal és küzdelemmel ereszkedtünk le s *Ruda*⁶⁾ városába érkeztünk.

Ruda városa. Szulejmán khán egyik jóakarató vezire virágoztatta fel. A boszniai ejáletben, a hercegovinai szandzsák területén, a pasa helyettesének kormányzása alatt százötven ákcse jövedelmi fokozatú járás. Van janicsár szerdárja, muhteszibje, vámfelügyelője, a budai sereg részéről adófelügyelő ágája, vannak előkelői, nemesei. E város földje a *Lim* folyó partján van; egy tágas réten szőlőkkel, kertekkel bíró négy városrészt s négy imaházú csinos város ez. 400 kisebb-nagyobb kőépületű, mind deszkazsindelylyel fedett, kályhás fürdővel ellátott csinos háza van s az összes házak az adók és mindenféle követelések alól fel vannak mentve. Van három iskolája, két derviskolostora, két fogadója, egy fürdője és 50 boltja. E boltokból, a fogadóból és fürdőből bejövő bérösszeget a hidak javítására és tatarozására fordítják.

A nagy híd leírása. A Lim folyón egy nagy híd van, mely öt ívetű, de a hídlábak a vízben öt helyen nagy téglapítkézesek. Fölöttük vastag hajógerendákon padlódeszkák vannak s erős híd. Szóval, ezt a várost ez a híd tette fejlődötté, mert a ki Uzsićéből jön, e hídon okvetetlen Ruda városába megy be. Mi is így cselekedtünk. E város vize és levegője jó, szőlője és kertje sok van.

Innen elindulván, a nélkül, hogy a hídon átmentünk volna, a Lim folyó partján négy órán kelet felé mentem és néhány helyet meglátogattam; végre a túlsó partjára menve. *Freboj*⁷⁾ városába értem. Ezen a városon annak idején a boldogult Melek pasa urunkkal keresztülmentem, mikor a boszniai ejáletből elmozdított és Rumilibe ment. Most e városban egy kis ebédet ettem, azután alkalmas

¹⁾ اشتاونا (Estavna).

²⁾ پرېوى (Preboj) Novibazárban.

³⁾ Törökül: Arnaudlik.

⁴⁾ پلاق (Plak), Plava város Albániában.

⁵⁾ *Focsa*, nyilván másolási hiba, mert a Lim folyó Stricánál egyesül a Drinnel.

⁶⁾ رودا (Ruda), Rudo város a Lim balpartján Boszniában.

⁷⁾ پرېوى (Preboj), Priboj város Novibazárban a Lim jobb partján.

kalauzokat véve magam mellé újra, a Lim folyónak átelleni partjára. Ruda város földjére mentem át s négy óráig köves vidéken haladva, a Száva ¹⁾ partján *Márzsik monostorhoz* ²⁾ érkezünk.

Márzsik monostora. Ez a régi kolostor a Lim folyóra hajló magas dombon, négyszög alakú, várhoz hasonló, különféle kúpulájú és egészen ónnal fedett szép templom. Ötszáz szerzetes van benne, a kik szerbek és bolgárok. A vendégeket szívesen kiszolgálják s azoknak még lovaikat is maguk gondozzák. Rizsételt adnak, a csizmát, papucsokat letisztogatják s éjjel-nappal szolgálatra állnak. Naponkint háromszor hoznak mindenkinek ételt és italt. Gázi Khodavendigiár idejében a szerzetesek a birodalomnak meghódoltak, azért megmaradtak; alapítványi vagyonuk sok van. Ha mezítelen szegények érkeznek s azt mondják: »Jézus szerelmeért!« akkor ezeknek ebédet adnak és szolgálatot tesznek és selyemszöveteket, takarókat, ágyakat hoznak nekik. Körültekintés végett bementem a szép templomba és megsemméltem azt. Arany- és ezüstlámpákkal, feszületekkel, művészi, értékes csillárokkal díszített templom ez, hol a pézsma-, ámbr- és aloe-féle illattól az ember agya megillatosul. Egy háromlábú állványon az evangeliumos könyv áll, mely köröskörül különféle ékszerekkel volt díszítve s fénylett, mintha szent-jánosbogár lett volna; ötvenezer piásztérnél nagyobb értéke van. Azon belül még egy imahely van; mikor abba is bementem s megsemmélni akartam, egy hitetlen megakadályozott a bemenetelben. Reggel e kolostorból elindulván, a Száva folyó partján újra délkeletnek mentem s öt óra alatt a romokban heverő *Kuvin* ³⁾ várához érkezünk.

Az elpusztult Kuvin vára. A szerb királyok építtetése. A koszovai ütközet közben Gázi Khodavendigiár elfoglalta s a muszalmán harcosok a benne levő kincset elvitték és a várat itt-ott elpusztították. Jelenleg a várban néhány keresztény pásztor van. A vár alakja a következő: A Lim folyóra hajló magas sziklán kicsiny, erős kőépületű vár. Azt vélné az ember, hogy most került ki az építőmester kezéből. Arok nincs körülötte. Kapu nélküli, kémény nélküli, egytornyos erős vár. Ezen átmenvén, két óráig a Lim folyó partján mentünk s *Prepol* ⁴⁾ közelében Abul-feth

¹⁾ Száva a Lim kis mellékfolyója Novibazárban.

²⁾ مارژیک مناستری (Márzsik menászteri).

³⁾ قووين (Kuvin).

⁴⁾ پرهپول (Prepol), Priepolje Novibazárban.

Mohammed khán szultán hídján a Lim folyón keresztül-menve, *Prepol* városába értünk.

Prepol városa. A régi időben nagy város volt. Mikor Abulfeth Bosznia elfoglalására ment, Herszek-záde Ahmed pasa által e Prepol városát elfoglaltatta s ez a herczegovinai szandsákban a pasa külön birtoka és vojvodaság lett. Háromszáz ákcese jövedelmi fokozatú járás. Lovassági kethudája, janicsár szerdárja, a budai csapat szerdárja, muhteszibje, vámszedője van; előkelősége nem igen van. Ez a Prepol városa két részből álló város. Egyik a Lim folyón levő Abul-feth hídja fejeánél, a *Felső-Vakuf város*, mely egy városnegyedből áll s összesen ötven deszkazindelyes ház van benne, mind kerttel és egészséges vízzel. Itt van *Ibráhim pasa dsámija*, mely nagyon tetszetős, keramitos, egy mináretes dsámi. Van két nagy fogadója s egy kellemes kis fürdője. Egy kolostora, két iskolája, 10 boltja van. Ezek a jótékonyági intézetek Ibráhim pasától vannak s ezeknek bérletét a híd fenntartására fordítják.

E városrésztől keletre, a Lim folyó partján a temetőbe menvén, *Alsó-Prepol* városába értünk.

A régi időben a két városrész egy nagy város volt, időjárástával azonban elpusztult s közöttük ezer lépésnyi hely pusztaság maradt, mely most temető. Kormányzója és tisztjei azonban ugyanazok s nagyon biztos város. Ez a városrész a *Felső-Vakufnál* fejlődöttebb, csinosabb és nagyobb. A *váli*, a *hákim*, a *káli* itt laknak. Ez is a Lim folyó partján, egy terjedelmes réten van s a városban a *Milesova*¹⁾ folyik. E folyó jobb- és balpartján van a város s a hida-kon átmenvén, a város szélén, a Milesova-folyó a Lim folyóval egyesül. E város körül négy oldalról a hegyeken mind szőlők vannak.

Az *Alsó-város* a Milesova folyónál összesen tíz városkerületből áll. Ezek közül négy keresztény, hat pedig iszlám. 486 deszkatetejű, kertekkel biró, tágas, téglalapítású ház van benne, a legtöbbje régi divatú, alacsony ház. Legkülönb Iszmail pasa, budai vezir palotája. Tíz dsámija van. *Huszein pasa* dsámija tetszetős, nagy terjedelmű. Kapuja azonban a dsámi egyik szögletén van, egyetlen dsáminak a kapuja sincs így. A Milesova folyón túl, a fa-hídfőnél van a *Zendár aga dsámija*, kellemes, szellős dsámi. Előtte egy ritka érdekességű óratorony van s harangjának hangja *Milesova* várába is elhallatszik. A Milesován levő fa-hídon keresztül-menvén, egy ritka szép imahelyre

¹⁾ ميلهشوه.

érkeztünk. Ezt is nagy fák diszítik. Szokolli-oglu fogadó-jának kapujánál levő szép mecset méltó arra, hogy gyönyörű dsámi legyen. A *veznedár*¹⁾ kápolnája²⁾ is híres. Van három főiskolája, négy elemi iskolája, négy kolostora, három kereskedői fogadója. Különösen szép a csársiban *Szokolli Mehemed-oglu Kászim* pasa fogadója, melynek kapujánál a mecset van. E fogadó kapuja előtt az utcán levő nagy medenczéből az összes imádkozók a vallási mosdást elvégzik és vizet isznak. 100 boltja van. Levegője könnyű. Lakossága az albán ruha formájú szűk nadrágot és a végvidékiek posztóruháját viseli. Fejükön színes posztókalapot viselnek. Bosnyákul, szerbül, bolgárul, latinul beszélnek. A fiatal legények mind mezítelen alsó lábszárakkal vannak s karddal, törrel, dárdával felfegyverkezve járkálnak. Némelykor a harczosaik Velenczének *Kator*³⁾ vára felé portyázásra mennek. Vitéz, elszánt, bátor harczosaik vannak.

E Prepolban tíz jókedvű társammal lóra ültem és kiránduláskép déli irányban, szőlők és kertek közt a Milesova-folyó partján haladván, néhány nyulat vadászgatva elejtettünk, s fél óra alatt rendezett falvakon áthaladván, *Milesova*⁴⁾ várába érkeztünk.

Milesova vára. A vár építője *Milesova* volt. Mikor Gázi Khodavendigiár Edirne elfoglalása után e város ellen indult *Milos* nevű főnök százezer katonával ellene jött s a *Koszova*⁵⁾ mezején vívott harczban az ellenség megfutamodott. E vár azelőtt *Herszek vilájet* székhelye volt. Azután, mikor Abul-feth Mohammed khán Bosznia elfoglalására ment, Herszek-oglu Ahmed pasa által ezt elfoglaltatta. Tudós görög történetírók elbeszélése szerint ezt a Milesova várát elfoglaló Herszek-oglu Ahmed pasa, mikor még hitetlen volt, *Iszpánia*⁶⁾ királyának leányát feleségül vette. A nászéjen azonban Ahmed bég atyja, *Herszek* bán, mikor a leányt meglátta, esztét vesztvén, annak szüzességét irgalmatlanul elrabolta; fia ezen nagyon elszomorkodott és sebzett szível még azon éjszaka háromszáz lovassal Milesova városából eltűnt s Üszküib városába Abul-feth gázihoz jött, a kinek az esetet egyenkint elmondotta. Ak-Semsz-eddin és Veli Mahmud pasa jelenlétében felvette az iszlámot s

¹⁾ *Veznedár*, kincstári felügyelő.

²⁾ Törökül ez a szó van: *zárie*, melyre legalkalmasabbnak találok itt a *kápolna* szót.

³⁾ Kator = Cattaro.

⁴⁾ *میلوسوا* (Milesova).

⁵⁾ *Koszova*, magyarul Rigómező.

⁶⁾ Iszpánia = Spanyolország.

Áhmed bég néven nevezik ezóta. Azon napon Abulfektől ötvenezer katonát kapott s néhány darab sáhi-ágyúval Üszkübből sietve elindult és Milesova várát nagy gyorsan ostrom alá fogta, az ágyúkkal lövetve a várat, bevette, atyja azonban csellel megfutott. Ahmed bég a vár kulcsait az örömhírrrel Fátih ő felségéhez küldötte.

Ahmed bég tisztátalan atyja elfutott és *Dobra-Venedik*¹⁾ közelében, *Bulágáj*²⁾ nevű híres várát tette székhelyévé. Ő ott maradt, Fátih ő felsége pedig örömeiben Milesovát egy tucos szandsákkal Ahmed bégnek adományozta, mondván: »Atyád tartományából a mennyi földet elfoglalhatsz, az a tied legyen« — s kezébe nyílt padisáhi rendeletet adott. Ahmed bég ügyes bég volt s éjjel-nappal harczolva, egész *Herszek vilájetet* elfoglalta. Maga néhány esztendő után elhunyt és Herszek eme városában a szent dsámi körül temettetett el.

Milesova vár földje és alakja. Az ég csúcsáig emelkedő magas sziklán álló, erős, kőépületű szép vár. Az ágyúzástól néhány helyen megrongálódott. Bástyái és mellvédjei szépek és erősek. A várban levő hombárok egészen tele vannak élelmi készletekkel. Hús deszkatetejű háza van. A Fátihnak egy kis dsámija, raktára, fegyvertára és északra néző egyetlen vaskapuja van. Egy vízvezetéke van s a vizet abból a rejtett folyóból kapják. A Milesova-folyó Herszek szandsákban a *Dul-jáj'a* hegyekből jön s e vár alatt elmenvén, *Prepol* városában a Lim folyóval egyesül. A várnak parancsnoka, százötven katonája, elegendő mennyiségű hadi felszerelése van. Az alsó város nem oly szép. Hatvan deszkatetejű ház, egy dsámi, egy fogadó, mintegy tíz bolt s itt-ott szőlő és kert van benne. Összesen ezer harczos vitéz van benne, a cattaróiakkal mindenkor harczban állnak s foglyokat szereznek közülök.

E vártól ismét észak felé mentünk fél óráig s *Prepol* városába érkeztünk, onnan reggel nyugot felé öt órán át menve, *Táslidsa*³⁾ városába érkeztünk.

A csinos Táslidsa város leírása. Vára nincs. Környéke fehér kristályszerű köves hegyekből áll. Mivel e hegyek közepén egy tágas sík réten, egy forrásvíz partján épült, azért nevezik a várost *Táslidsának*. *Herszek* pasájának székhelye, mivel ez a város a vilájet közepén van. E városban, a pasa palotájában voltunk szálláson. Ennek hús szobája, divánkháneja, előcsarnoka, a forráskútján egy fából

¹⁾ Dobra Venedik = Ragusa.

²⁾ Bulágáj = Blagaj, Boszniában.

³⁾ *Táslidsa* város Novibazárban van a Csehotina folyó mellett.

készült pavillonja, konyhája és sok istállója van. Szulejmán *kánunja* értelmében a város a boszniai ejáletben Herszek pasájának székhelye. Pasájának jövedelme 100.515 ákcse, 24 ziametbirtokosa, 224 timárja, alajbéje, cseribasija és a dsebelikkel háromezer katonája van. A pasának katonasága 2000 főből áll. 150 ákcse fizetési osztályzatú törvényszéki járás. Hetven falujából a kadinak hét *kisze*, a pasának hetven *kisze* jövedelme van. Van muftija, nákib-ül-esráfja, lovassági ketkhudája, janicsár szerdárja, muhteszib agája, város-ketkhudája, adófelügyelő és vámfelügyelő agája.

A város *földje és alakja*. A város hó gyanánt fehérlődő kopár sziklák közepén, rétekkel, kertekkel borított földön van s tíz városrészből öt iszlám, öt pedig keresztény. Tíz dsámija van s valamennyi között legkülönb és legdíszesebb a *Bulehenkli Haszán pasa dsámija*, mely mintha szultáni dsámi volna. Tényleg a városban levő ólomtetejű *imáretok* mind Haszán pasa alapítványai. A dsáminak egy művészi szép mináretje van. Van egy kékesszínű, magas kupolája, mely mintha az esztergályos szerszámgepjéből került volna ki, olyan kerek, magas kupola. A kupola körül hat félkupola van. Külső, délkeleti kapuja fölött a négy márványoszlopon még három kupola van. A dsáminak négy szögletén is van négy díszes kupola. Noha a dsámi kicsiny, de zászlói oly magasak, mint az ember termete. Mikor az alapító Egyiptom vezire volt, ott készítette ezeket s tízezer arannyal verette rájuk az aranyozást s egyiptomi *Iszkenderiából*¹⁾ velencei hajókon küldötte el. Úgy ragyognak, mintha most kerültek volna ki a mesterember kezéből s az ember szeme káprázik azok fényétől. Szulejmán khán ideje óta ezeknek a zászlóknak színe egy cseppet sem homályosult el. Szép *mimberje* van. A márványfaragó mester úgy kezelte a fejszét, hogy dicséret a művészetének. Mihrábja fölött fekete bársonyon, arany himzésű munkával egy Kaába²⁾ rajz van, melyet Máni és Behzád³⁾ megirgyltek. A dsámi háreme körül farácsolat van, mivel az alapító elhunytakor a hárem környéke befejezetlenül maradt. Ez a dsámi különös egy látvány. A dsáminak padlótakaró gyékényeit Haszán pasa még Szulejmán khán idejében küldötte Egyiptomból s ez a gyékény még most is olyan szép és díszes, mintha most került volna ki a mester kezéből és bizonyos, hogy néhány száz évig még eltart.

Hádsi Huszein dsámija, Hádsi Radván dsámija, Hádsi

¹⁾ Iszkenderia = Alexandria.

²⁾ Kaába, a mekkai bucsujárás célpontja.

³⁾ Regebeli híres festők.

Ali dsámija, Oda-basi dsámija, Áhmed bég dsámija nevű dsámik vannak még. Van két medreszeje, három mektebje (kis iskola), két kolostora, Haszán pasa imáretje, egy jó levegőjű fürdője, bedesztán gyanánt pedig vár alakban három fogadója. Hétszáz, kert nélküli, téglapületei, keramittal és palával fedett háza van. Csársija kétszáz boltból áll; sok puskáárús boltja van. A város levegője kellemes; utcái tiszta kövezetűek. Délkeleti oldalon két órányi sík rétség terül el, melyen a Tihotina¹⁾ vize folyik keresztül. *Taslidsa* síkságán semmi üres föld nincs. Földje igen keresett s szép tanyák és majorok ékesítik. A város keleti részén levő fehér sziklából a tiszta vizű *Zincssza* forrás ered, mely a pasa palotájának hídja alatt folyik el. A város timárműhelyében használják fel, lisztes malmokat is hajt, azután pedig néhány száz kertet érintve, a *Tihotina* vizével egyesül.

A város környéke hegyes lévén, a tele nagyon zordon. Hogy mennyi hó esik, az abból is kitűnik, hogy *Prepol* városától a *Babina* hegyen magas fenyőgerendákat tűzdeltek le, nehogy a hó miatt az utakat elveszítsék. Hat hónapig mindig hó van, de mivel köves vidék, a négy hónapig tartó nyárban igen nagy a forróság. Egyszer, nyara nyár, tele tél.

Taslidsa nevezetességei közül a *dálián*, hosszú, szép löfegyverei, kovás pisztolyai, puskái²⁾ híresek. *Taslidsának* kötőré lovai is híresek. A város lakosai posztó dolmát³⁾ s a határszéliek kapcsos bő nadragját, bocskort, a fejen pedig posztóból készült prémes és aransújtásos kalpagot viselnek és puskásan járva, keresik meg a kenyerüket is. Bosnyákuak beszélnek, jószívű és emberséges emberek.

Innen elindulván, nyugot felé néhány virágzó falun átmenve, hat óra alatt köves vidéken Polehenkli Dsáfer bég házánaál vonultunk el s még négy óráig menve, *Csajnicssza*⁴⁾ városába érkeztünk.

Csajnicssza városa. Szulejmán khán összeírása szerint a hercegovinai szandsákpasának területén van, mivel azonban császári magánbirtok, a defterdár-pasa felügyelete alatt áll s kormányzója a *vojvoda* kétszáz emberrel. Százötven ákcese fizetésű törvényszéki járás egy hákimmal (bíró). Van ketkludája, janicsár szerdárja és helytartója.

¹⁾ Tihotina = Csehotina folyó.

²⁾ Törökül is: چوشقه.

³⁾ Dolma vagy doloma, testhez álló rövid kabát.

⁴⁾ Csajmicssza = Csajnicza, Boszniában.

Csajnicssza alakja. Ennek a városnak földjéhez hasonló, részben furcsa, részben félelmes, veszélyes völgyes és dombos, különös várost nem láttam. Ennek a városnak három része az ég csúcsáig emelkedő hegyekkel s égis erő csernyefákkal és más ritka fákkal van díszítve és néhány helye a paradicsomhoz hasonló kertekből áll. E hegyek mély völgyei mintha a pokol gödrei volnának, úgy, hogy bizony Isten! az ember ezekbe a völgyekbe lenézni sem mer, mivel a szemei elborulnak és beleesik. E völgyektől délre magas hegyen vannak Csajnicssza imáretjei; a házak itt egymás fölött vannak, mint Isztambulban a Dsihangir-jokusu házai. E városrész földje keskeny, s oly szédtől és mináretnagyságú mély völgye van, hogy az ember nem mer lenézni bele. E völgybe minden évben beleesik néhány gyermek, ló, öszvér és ott vesznek. Egy Hádsi Báli nevű jótékony ember e mély szakadék fölött, egyik sziklától át a másikig, *Sziráthoz*¹⁾ hasonló nagy hídát építtetett. Valóban fölülmúlja az emberi erőt ennek a megkészítése. A ki erről lenéz, annak elvész a bátorsága, és teste, mint az őszi levél, úgy remeg. A városnak öt muszmulmán és három keresztény városrésze van. Híresebbek: a Szinán pasa-, Türk-, Imáret-, Túlsó (karsu), Alsó- és Völgyvárosrészek. Hétszáz kisebb-nagyobb kőépületű palotája és egyéb tágas háza van, valamennyi kerámittal, deszkaszindelylyel és palával fedve, mind családi házak. Kertjeik és kis udvaraik vannak. Tíz dsámija van, ezek közül öt nagyobb. Többi között szép és díszes a Szokolli Mohammed pasa vejének, *Szinán pasának dsámija* a csársiban; ez, noha egykupalás dsámi, de nagyon tágas és díszes s *mimberjével* és magas *mahfiljével* tiszta imahely. Mikor muranói kristályüvegjein a ragyogó nap behatol, egészen fényes lesz. Külső *szofája*²⁾ három kékes, kerek kupolával bir. Háremje szűk. E dsáminak egy mináretje van, igen magas és nehéz ezán-énekklő helylyel; az építési tudományhoz értő ember ha megtekinti, elbámulva mondja: »Áldassék az Isten!«, mivel ilyen szűk és meredek helyen ezt a dsámit megépíteni s ilyen magas mináretet készíteni, az emberi erőttől nem telik. A hárem körül a tanulók szobái vannak s a hárem közepén egy megtekintésre érdemes szép medence van, melynek szökőkútja magasra ugrik, az összes hánefi szökőkutakból az egyistenhívők a vallási mosdást végezve, az emberek urának

¹⁾ *Szirát*, az a híd, melyen az ember lelke halála után keresztülmegy. A gonoszok erről a hídról lezuhannak a pokolba.

²⁾ Szofa, a mecset előcsarnoka, ahol a hívők megpihenhetnek.

engedelmeskednek. A dsámi kapuja fölé szép formájú aranyos betűkkel ez a *tárikh* van írva:

Szinán bég a maga tartományát új életre keltvén,
Ezt a dsámit csinálta s szép ajándékot tett vele.
Gondolkodva előhozta a *tárikhját* :
Szép lett az Irgalmasnak illendő háza.
(976. év.¹⁾)

A dsámi jobb oldalán, egy magas kupola alatt az alapító Szinán pasa van eltemetve. Az utca túlsó oldalán Szinán pasa palotájával összefüggőleg, egy magas kupola alatt, Szinán pasa fiai vannak eltemetve. E város összes imáretjei Szinán pasa alapítványai s az ólomtetejű épületek a várost átfogják. Kápolnája (závie) is van nyolcz, ezek közül kettő téglamináretes, három deszkamináretes, a többi mináret nélküli. A városban az alsó mély völgyekbe menve, ötven vízi malom van. Három medreszeje van, legkülönb a Szinán pasa medreszeje, van öt iskolája (mekteb) a tudományok elsajátítására. Nagy derviskolostora van. Három fogadója is van. Hádsi Báli fogadója a hídfőnél olyan, mint a vár; fogadói bedesztánhoz hasonló. Egy fürdője van, de nagyon szép és jó levegőjű fürdő. Kétszáz boltja van, de én nem szemléltem meg. Bedesztánja nincs. Hádsi Báli fogadója közelében, e meredek völgy kezdeténél, sok kovácsműhely van. A szegények számára egy népkonyha is van, mely Gázi Szinán pasa alapítványa. A dsámi és a pasa palotája közelében egy élelmiszer-osztó imáret van, hol a jövő-menők, szegények és gazdagok, öregek és ifjak az esztendő és hónap minden reggelén és estéjén ételt kapnak. Hét sétahelye van, különösen egy gyönyörű kertalakú sétahelye. A város délkeleti részén Taslidsából Csajnicába jövet, félórányi úton a Szinán pasa forrásától egész Csajnicáig, az országút jobb- és baloldalán, nagy cseresznyefák vannak. Ez árnyas helyen túl, a délkeleti oldalon, ezer lépésnyire közel *Gázi Merát Baba* sétahelyén megtekintésre érdemes Bektási kolostor van. Innen az egész Csajnica városa megsejmelhető, mivel magas kilátóhely. Egyik emelvénye alatt az életvizeről fogalmat nyújtó, jéghez hasonló tiszta víz van, melyből július hónapban sem lehet három kortyot nyugodtan meginni. E gyönyörű helynek néhány fával benőtt pihenőhelye van s a néhány százezer nagy fának árnyékába a fényes nap sugara soha be nem hatol és oly sűrű árnyékot képez, mintha *ádsemi* árnyas hely

¹⁾ 1568. Kr. u.

volna s ugyanott néhány ezer gyönyörű hangú madárnak éneke a szórakozók lelkét felüdíti s néhány helyen a folydogáló források mellett a pecsenyesütő hengereket forgatják s *mevlevi dervis* gyanánt hallgatva, pecsenyét sütnek és esznek. Minden szögletben szép dallamú szerelmi zenedarabokat játszanak s reggel-este mindenféle összegyülekezések vannak. Egyszóval, más városokból ételekkel és italokkal e gyülekezőhelyre jönnek és különféle kép szórakoznak.

Az imahely ¹⁾ *sétatere*. Nem oly gyönyörű ugyan, mint az uzicsszi imahely, de ez is érdemes látnivaló. E Csajnica város temetői ezen a helyen az országútnál csendes fészek gyanánt vannak, a hol a holtak *némán* ²⁾ nyugszanak, de tőlem szegény Evliától, a maguk módja szerint, egy Fátihat kérnek.

Csajnicssza leírásának befejezése. Noha félelmes helyen van ez a város, de levegője nagyon kellemes s virágzó, művelt vidék. Köröskörül magas hegyek és szőlők vannak s az egymást követő falvai mind termékenyek. Lakosai mind bosnyáku beszállnak s a határszéliek ruházata szerint öltözködnek. Az asszonyok széles fejtakaróval, fekete vászon feredsében járnak s nagyon illedelmesek és igazhittűek. Népe mind istenfélő, becsületes emberekből áll. Nagyon barátságosak, jókedvűek és vidám emberek. Köprülizáde nagyvezirnek *tezkeredsi efendije* ³⁾ *Mezáki efendi* innen Csajnica földjéről való s én szegény az ő házában szálltam meg és e város népével három napig annyit szórakoztam, hogy azt elmondani nem lehet. E város nevezetességei a különféle fejszék, *ferhádi* kalapácsok; a lónyügökből, podgyászskötő lánczokból itt sokat beszereztünk.

Ezután összes barátaimtól elbucsúzván, néhány nevezetes útitársat magam mellé véve, két óra alatt Mahmud szipáhi laktanya-állomáshelyén áthaladtunk s még 4 óráig menvén, *Focsa* városába érkeztünk.

Focsa városa. — A 869. évben ⁴⁾ Abulfeth szultán Mohammed khán foglalta el; vára a hegyekben romban van. Gázi Szulejmán khán összeírása szerint Herczegovina szandsák földjén a herczegovinai pasa magánbirtoka s kormányzója vojvoda. Hetvenhét faluból álló bírósági kerület.

¹⁾ Törökül: Námázhiah, felülről nyitott dsámi.

²⁾ A szövegben ez a két arab szó van: *سكوت* و *صمت*, melyek egyik arab imádság kezdő szavai. Szó szerint: süket és néma.

³⁾ *Tezkeredsi efendi*, a nagyvezir titkára, ki a hivatalos iratokat fogalmazta.

⁴⁾ 1464. Kr. u.

Van muftija, lovassági ketkhudája, janicsár szerdárja, adószedő agája, muhteszib agája, vámszedő agája, városi ketkhudája s előkelősége.

Focsa földjének alakja. A nagy *Drin* folyó partján, keletről nyugotra elnyulva fekszik s délkeleti, déli és nyugoti részén egy-egy ágyúlósnyi távolban nagy fákkal borított erdős hegyek vannak s a nagy város ezek völgyeiben egy tágas síkon van; a *Drin* folyó partjáig menve, kertekkel biró alacsonyabb-magasabb kőépületű tágas házakból áll; 18 városrésze van, melyek közül tíz muszulmán, nyolcz bolgár, szerb és latin városrész, egy városrész pedig zsidó. 2166 igen díszes, keramit- és palatetejű háza van, melyek mindegyike irigylendő *ádsemi* kert. Különösen híresek: Kádi-záde Musztafa efendinek, a magas Portán levő szipá-hik helytartójának, új építkezési palotája, Bekko palotája, Bás ácsik ¹⁾ palotája, a szerdár palotája.

Dsámijai. Összesen 17 imahelye van. Többi között a régi csársiban, a régies formájú *Szultán Bajazid Veli* dsámija, melynek deszkakupolája fölött ólomtetejű mináretje van. *Fatima szultána* dsámija, egészen önnel fedett szép imahely. A város nyugoti végén *Sejk Piri efendi dsámija*, magányos épület. *Defterdár pasa dsámija* egy mináretes, ólomtetejű dsámi. *Oszmán aga dsámija*, melynek kapuja fölött ez a *tárikh* van:

A paradicsomhoz hasonló dsámit Hádsi Oszmán építtette,
Vajjon alkalmas imahely lett-e az imádkozók számára?

A látogató mondott ez ájtatos alapítvány befejezésére *tárikhot*:
Gyönyörű fekvésű, szívet elbájoló dsámi lett.

(1022. év.²⁾)

Ez a dsámi egészen ólomtetejű, deszkakupolás dsámi. Kádi Oszmán efendi dsámijának kapuja fölött ez a *tárikh* van:

Tárikhja, hogy boldog legyen, a ki ebbe tisztán belép. 1002. év.³⁾)

Focsa városának ez oldalon levő nagy dsámijai az említett dsámik. Ezeken kívül van 11 kápolnája (závie). Focsa városát a Tahotina folyó két részre osztotta. A folyó túlsó, keleti oldalán levő dsámik: a folyó fahídján keresztülmenve, a hídfőnél van *Haszán pasa dsámija*, mely *Aladsa dsámi* ⁴⁾ néven híressé vált díszes dsámi. A boszniai

¹⁾ Bás ácsik = nyitott fejű, kopasz. Valószínűleg a tulajdonos kopasz ember volt.

²⁾ 1613. Kr. u.

³⁾ 1593. Kr. u.

⁴⁾ *Aladsa* = tarka színű.

ejületben, az izvorniki szandsákban, Taslidsa városában és egybeült e dsáminak nincsen párja. Szulejmán szultán főépítőmesterének, az öreg Szinán ibn-Abdul-Menán aga építőmesternek főhelye. Rámázán aga építtette. Minden tehetségét ráfordítván, ezt az Aladsa dsámit oly fényessé és díszessé tette, hogy hozzá hasonló nincs. E dsámiban az építész-mérnöki tudomány szerint annyi báj, annyi gyönyörűséget összehalmozott, hogy e földön egy régi építőmester sem készített ilyent. A város minden dsámijánál ragyogóbb és fényesebb s a várost széppé tette. Az építőmester a négyszögű falra egy kékes csészéhez hasonló gyönyörű kerek kupolát készített, melyet érdemes megnézni. A mimber, mihráb, ablak, a műezzinnek máhfilja Fákhrí véséséhez hasonlóan rácsos mívű építkezések, melyek mindegyikén ábrázoló díszítések vannak. A külső szofában négy fehér, kristályszerű márványoszlopon három magas kupola van. E szofában, hogy a nagy sokaságra a hó és eső ne szemeteljen, húsz darab fenyőgerendát sorban összeállítván, a mérnöki tudomány szerint fából rácsozatfelét készítettett, melyen elbámul, a ki látja, mert az egész munka Fákhrí vésése gyanánt készült vésett hálózattal. E szofa délkeleti fala tarka festésekkel van tele, mintha Behzád, Mání és Sáh-kuli festése volna. A hárem közepén, egy gyepes helyen, hat oszlopon nyugvó torony-kupolához hasonló, magas, zománczos kupola alá a márványfaragó mester a szertartásos mosdásra egy medenczét készített, melynek szökőkútjából a víz folyik s a búskomor embereknek komorságát, ha meglátják, eltávolítja s ezek a szertartásos mosdást megújítják, oly művészi medencze ez. E dsámi jobb oldalán, az út szélén, négy oszlopon, egy fejedelmi magas kupola van, a mely köré a kovácmester oly vasrácsot és ablakokat készített, mintha Daud kovács művei volnának. Valamennyi művész, mérnök és világotazó megnézi ezt a kupolát és vasrácsot és elbámul rajta.

Haszán pasa, az alapító, budai defterdár volt s mikor Budán meghalt, végrendelete értelmében tisztá testét e Focsa városában e dsámi mellett, az említett zománczos kupola alatt temették el, a hol jelenleg is fényes türbeje van. Allah irgalmazzon neki! Valóban jószágos természetű és kegyes, gyengéd, Dsáfer Bermegihez ¹⁾ hasonló jó hajlamú és szíves volt. A pénzt nem sajnálta és a Ramazán építőmester által épített huszonegy dsámi mindegyikéből egy művészi részletet átvett s a dsámiban valamennyit felhasználta

¹⁾ Bermegi, nagylelkűségéről híres regebeli ember.

és minden tehetségét ráfordítván, olyan dicsőséges imaházat épített, hogy Rum tartományban párja nincs. Mivel építője bőkezű volt, azért az összes tartományok művészemberei egy-egy remekművet készítettek s az alapítónak hozták ajándékolni, a kitől mindegyik egy-egy összeget kapott viszonzásul. Azokkal az ajándékolni kapott művészi csillárokkal a dsámi belsejét feldíszítette s a fényes dsámi a holdarczú menyasszonyhoz hasonló imahelylyé lett. E dsáminak délkeleti kapujánál, magas boltozata fölé fehér és tiszta márványra szép világos írással ez a *tárikh* van fölírva: »E dicső dsámit a jóságos és kegyes Haszán ben-Juszuf építtette és hozzáadta a *tárikhot*: Oh Isten! fogadd el kegyes tetszésel. Az 1047. év.«¹⁾

E dsámival összefügg *Mohammed aga emir dsámija*, mely kedves és díszes dsámi, de látogatottság nélkül van. A nép e dsámit *Pasa dsáminak* nevezi. Kapuja fölött ez a *tárikh* van: »E dicső dsámit építtette Mohammed aga ibn-Abdul-Latif, a vakufbirtok kormányzó, a hétszázhatvanegyedik évben.« *Dsáfer efendi dsámija*, ólomtetejű, fényes régi dsámi. *Szulejmán bég dsámija* is gyönyörű dsámi, de terjedelme kicsiny. E dsámikon kívül ezen az oldalon a városrészi mecsetek vannak. Van hat medreszeje is, némelyikben a *Hádísz*t olvassák. Nyolcz kolostora van. Többi között a város délkeleti részén szőlők és kertek között a csárásra és bazárra néző Bajazid Baba kolostora, mely kilátóhely levén, különféle emelvényekkel és konyhakkal van ellátva. Három fürdője van: egyik a boldogult Fatima szultána fürdője, a másik Bajazid fürdője, a harmadik a szipálik helyettes-parancsnokának, Musztafa efendinek fürdője. E fürdő közelében a törvényszéki épület is Musztafa efendié. Musztafa efendi fürdője közelében egy tágas imahely is van, a hol a város lakói imádkoznak. Két imáretja van: egyik a Bajazid khán dsámijáé, a másik az Aladsa dsámié.

Nevezetességei: a Drin folyónak negyvenféle hala, a fehér kenyér és a színméz. Hétféle fajta zamatos szőlője s a meggy és körte is híresek. A vámfelügyelő aga elbeszélése szerint 26.000 hold²⁾ dézsmaköteles szőlője van. Csársija 540 hold. E város vásárterének közepén a Drin folyó folyik s állatokkal nem lehet keresztülmenni rajta. A folyó délkeleti részén nagy város van, északi és nyugoti részén pedig termékeny szőlők vannak. A lakosság csóna-

¹⁾ 1637. Kr. u.

²⁾ Egy török hold (dönüm) 40 lépés hosszú s 40 lépés széles terület.

kokon és csirnikeken ¹⁾ megy át a túlsó partra. A város palotái és előkelői házai mind a Drin folyó partján vannak és erkélyeik, ablakaik a folyóra néznek. A város hosszúsága a folyó parton jó 4000 lépés.

Ez a Drin folyó Herszek tartománynak egészen a közepén levő *Kolasin* és *Csemerne* magaslatairól, *Zágor*, *Ilok* hegyeiből jön s összegyűlve, elsőben ezt a nagy várost éri s egy óráig a szőlők között egészen egyenesen folyik, sehol el nem hajlik. A város keleti részén az *Aladsa dsámi* előtt a Tihotina vize van, mely a Debbágkháne ²⁾ alatt a Drinnel egyesül. A *Tihotina* vize Focsa város keleti részén folyik; ennek a forrása délkeletre tíz *merhále* ³⁾ távolban, Arnaudlikban (Albánia), *Prizrin* szandsákban van s a *bahuri* járás hegyeiből, Piva, Niksik, Kháternak, Dudunják hegyeiből jön s Plava vára alatt megy el; azután *Taslidsa* síkján keresztülmegy s *Focsa* városban folyván, a várost kétfelé osztja s ezen a helyen a Drin folyóba ömlik. Ez északra menve, *Üsztikolina* ⁴⁾ városát érinti, azután a Lim folyóval egyesül s a boszniai Visegrádot érintvén, *Pjelna* ⁵⁾ városához ér és *Racsa* ⁶⁾ vár tövében a Szávába folyik.

Herczogovina szandsákban két híres hely van: az egyik *Focsa*, a másik *Mosztár*.

Lakossága kellemes külsejű, szép, igazhitű, jámbor muszulmán emberekből áll. A férfiak színes posztóruhát hordanak, az előkelőknek fehér turbánjuk van, a középsorsuak rövid ruhát, kapcsos nadrágot, bocskort és színes posztóból készült arany sujtásos kalpagot viselnek, bosnyákul beszélnek; többnyire kereskedők, de hádsi és harczos is sok van.

Az asszonyok széles fejtakarójú, fehér abroncsos vászon- vagy fekete posztóból készült feredset viselnek s egészen eltakarva járnak. A leányaik nagyon szépek és mértékletesek. A gyermekek gyors felfogásúak s néhány verses könyvet beemléznek, a legények bátor és vitéz harczosok. A *venedikiekkal* folytonosan harcban állanak. Ulemáik különös tudományokkal bírnak, ügyes orvosok, páratlanul jó sebészek. Bucsújáróhelyeik közül Bajazid Baba és Murád Baba türbei híreseks, mindkettő a maga kolostorában van eltemetve.

¹⁾ Csirnik, keskeny csónak.

²⁾ Debbágkháne, timárműhely.

³⁾ Merhále, egy napi járóföld.

⁴⁾ اوستی قولینه város manap is megvan.

⁵⁾ پيلنه (Pjelna) = Bjelina.

⁶⁾ Iráshibából így van: باچا, e helyett: راجا.

Focsa város remekszép hídja. — Anatoliában, *Izmir*¹⁾ város közelében, Menimen vár területében, és a Fehér-tenger partján *Kara Focsa* néven van egy vár. Ezt pedig Herszek (Herczegovina) Focsájának mondják. Nyugot felé, egy félórányi távolban *Kara-burunnál* a nagy Drin folyón az ég csúcsáig emelkedő egyívezetű fahíd van, a mely nagyon félelmes és veszélyes közlekedő hely, mert nem téglából van, hanem a hajdani mester ezt a bámulatos hidat úgy készítette, hogy a folyó két oldalán levő téglapítkezésű alapra nagy és hosszú gályahajógerendákat fecskeszárnyak gyanánt egymás fölé, egyiket a másiknál előbbre rakta s a két oldalról sorba rakott gerendákat közel hozván, a híd közepére egymás mellé, öt darab gályahajógerendát összekötötte s nagy hidat épített így, melyhez hasonló egy vilájetben sincs. Ló, öszvér s egyéb állat és az ember is átmehet rajta, de nagyon inog s az ember nem mer letekinteni, mert a szeme elborul s a szíve reszket. E tartományban koci nincs, de ha volna is, e hídon nem mehetne keresztül. Ez a híd a boldogult Szulejmán khántól való s fenntartására tizenegy falu vakufalapítvány lett.

Ezután ismét Focsára mentünk s néhány barátommal sétakép a Tahotina folyón keresztülmenvén, a Drin folyó partján észak felé menve, *Üsztikolina* városába érkeztünk. A hercegovinai szandsákpasa vojvodasága s nyolczvan ákcse fizetési osztálylyal Focsához csatolt járás, a focsai muftinak *arpalik*²⁾ fejében adományozott csekély birtok. Ketkhudája s egyéb előkelői nincsenek. A város a folyóparton százhetven palatetejü házból áll. Egy dsámija, egy mecsetje, egy kolostora, egy fürdője, egy fogadója, tíz boltja és megszámlálhatatlan sok szőlője van. Azelőtt itt a Drin folyón egy fahíd volt. Innen elindulván, sziklás hegyeken és völgyeken áthaladva, hét óra alatt *Dobropol* faluba érkeztünk. A *Pesztricssza*³⁾ folyó partján háromszáz házból álló s kertekkel, szőlőkkel bíró falu. Itt híres a folyóból kifogott tarka hal. Vize a Zágór hegyből jön s a Drinbe folyik. Innen öt óra alatt *Palacs*⁴⁾ régi várához érkeztünk. Ezt Abul-feth idejében Herszek-oglu Ahmed pasa foglalta el s most Herczegovinában vojvodaság. Focsához nagyon közel van, földje igen köves. Két városrésze, kétszáz palatetejü szegényes

¹⁾ Izmir = Szmirna.

²⁾ *Arpalik* = árpa szerző hely. Fizetés gyanánt kapott föld-birtok.

³⁾ *پستریکسا* (Pesticssza), a Bisztricza folyó.

⁴⁾ *پالاج* (Palacs).

háza van. Vára egy magas dombon szép erődítmény. Időjártaival elromladozott s a vilájet lakosai a várat a maguk költségén javították ki s most a nép és az előkelők vagyonukat a várban őrzik. Egy kapusa, egy parancsnoka és zsold nélkül húsz katonája van. Reggelig Allah! Allah! kiáltással örködnek, mivel *Kator* nagyon közel van a várhoz.

Én szegény is hét szolgálammal és a mellém adott öt katonával örködtem, mivel nagyon veszélyes és félelmes hely ez. A váron alul, a völgyben fekvő külvárosban egy kis dsámi, egy fogadó s egy kis fürdő van. A fogadó előtt levő kőhídon keresztülmenve, a várba menet tíz boltocska van. Azon éjjel vajjal sült tarka halat ettünk.

A kezünkön levő padisahi rendelet értelmében a városbeli harczosok ötven felfegyverzett horvát legényt adtak mellém társul s 4 órán át nyugot felé menve, százezer bajt és fáradságot álltunk ki. Hála Isten! a *Beheds* hegyen szerencsésen keresztülmenvén, az ellenség rejtékhelyeit megtaláltuk s kenyerét, lópokróczait magunkhoz vevén, újra a meredek hegyekbe mentünk s én magam is, valamint szolgálaim is kényszerültünk a lovakról leszállva gyalogolni s négy órai gyaloglás után *Allah erdeje*¹⁾ nevű meredek, erdős hegyre mentünk fel s egy réten arra a helyre érkeztünk, ahol néhai Dsenki-záde Ali pasának ősei vannak eltemetve. Lovainkról leszállva, röviden megebédeztünk és sietve újra lovainkra ülven, a mostan életben levő Dsenki-záde pasa *odsakjához* érkeztünk. Ezt a helyet *Zágor-kerületnek* mondják. Dsenki-záde palotája egy vár formájú nagv ház, melyen ötszáz szoba, divánkháne, fürdő, konyha, élestár s kétezer lóra alkalmas istálló van. Ebben a tartományban az ilyen családi házakat *odsák* néven nevezik. Dsenki-záde Rusztem bég itt nekem szegénynek egy *kühejlán* lovat ajándékozott s egy éjjel vendégei voltunk. Reggel Rusztem bégtől ötven fegyveres kíséret kaptam s fárasztó utakon, itt-ott köves helyeken áthaladva *Jelecssze*²⁾ városába érkeztünk. Ez is a herczegovinai szandsák vojvodasága; egy füves helyen, kétszáz házból álló város, kertekkel, szőlőkkel s a környéken köves helyekkel. Innen kíséretet véve magunkhoz, 5 óra alatt a sziklás helyeken átlövagolván, a *Nova* vizén is keresztülmentünk lovainkkal. Ez a víz az állomáshelyünkötől és *Jedodicsni* falutól nyugatra folyván, *Ulok* városához megy: Azután a Narenta folyóval egyesülve Mosztár, Pocsetel, Gabela

¹⁾ Törökül: Allah ormáni.

²⁾ *يلاجسه* (Jelecssze), talán Jelec.

városokat érinti s *Nuren*¹⁾ vára alatt tengerhez hasonlóvá levén, hús helyen Venedik tengerébe²⁾ és Iszpániának *Pulia*³⁾ szigete átellenébe folyik. A frenkek ezt a folyót *Neretvának* mondják. *Jezeru* magaslatáról az *Ulok* völgyén folyó vizek mind e Neretva vizébe folynak. A Nárenta folyón lovainkkal keresztülmenvén, 5 óra alatt *Ulok* városához érkeztünk.

Ulok városa. A budai ejáletben a Duna folyó partján is van egy *Ilok* vára, ez pedig a hercegovinai *Ulok*. Vára a hegyekben elpusztult. A hercegovinai szandsák vojvodasága. Ketkhudája, janicsár szerdárja és előkelősége nincs. Három városrészből áll, Ses-tükkülli Mohammed bégnek egy dsámija van magas minárettel. Két mecsetje, egy fogadója, kis fürdője, öt boltocskája, 150 palatetejű házacskája van. Környékét az ellenség egészen elpusztította. Innen is ötven kíséret kaptunk s a város fölött terülő *Morina* hegyen fáradsággal keresztülmenvén, a hegynek réti virágokkal ékesített s folyóvizekkel öntözött helyére érkeztünk, ahol felüdültünk s még lovaink is a virágok közt henteregtek. Innen 7 óra alatt fel-alá menvén, *Neveszin*⁴⁾ síkságára léptünk, ahol új életre kelve, a síkságon még 3 óráig mentünk s *Neveszin* városába érkeztünk.

Neveszin városa. Ez a város is a hercegovinai szandsákpasa magánbirtoka, azért a kormányzója vojvoda. 300 ákce rangfokozatú járás levén, 70 faluja van. Lovassági ketkhudája, janicsár szerdárja, nákib-ül-esráfja, muhteszibje, vámfelügyelője, adószedő agája, pandur vagyis városőrző agája, városi ketkhudája és előkelősége van. Ez a város az eszes és kiváló emberek termelője s Musztafa pasa öreg defterdár, Murád szultán naplóírója, Ibráhim efendi és testvére Ali efendi, Ibráhim khán vezíre, Szálih pasa és testvére Murteza pasa és testvére Zulfikár aga, Szálih pasa hetkhudája Ibráhim pasa khazinedár s még több vezír, kormányzó és államférfiú mind ebből a Neveszin városból származtak. Régi város.

Neveszin város földje és alakja. — Egy nagy síkság végén fekszik, de ez a neveszini síkság Zágtól félórányi távolban keletre fekszik. A síkság szélessége három óra, hosszúsága öt óra. Falvakkal és majorokkal bíró termékeny hely; a síkság nyugoti része Neveszin hegy szélénél síma és

¹⁾ نورن (Nuren).

²⁾ Venedik görfezi = Velence öble. A régi török geografusok az egész Adriai tengert Velence öblének, Velence tengerének nevezték.

³⁾ پوليه (Pulia), Apulia rövidítése.

⁴⁾ نه‌سین (Neveszin).

széles rét. Hat városrészből áll, melyek közül kettő keresztény. Összesen 1500 palakővel fedett szép háza van, melyek mind kertekkel, forrászivekkel, széles udvarokkal bíró szép házak.

Dsámijai. Van 11 imahelye, többi között szép és díszes a *Veli Bajazid szultán* dsámija, mely régi. Egy domb tövében, egy gyönyörű pázsitos és madárligetes helyen fekszik s minden épületrészét ön fedi. A 986.¹⁾ évben a gondozója ennek a dsáminak régi formáját megváltoztatván, kívül-belül megújítva, más alakban építtette s hatszögű tarka festésű plafondot készíttetett, a mimber jobb oldalán a falat átlukasztván, két bolthajtást épített s a dsámit is kiszélesítette; a külső szofája fölé szintén a kupolák helyébe plafond-kupolát tett, mely úgy ki van festve, mint a khinai csésze; háremje pázsitos, középen vízmedenczével s különféle fákkal van díszítve, úgy hogy a ciprus- és hársfák illata a sokaság agyát megillatosítja s a hárem körül mind szobácskák vannak. Mináretje azonban nem oly csinos, de a mihráb, mimber, máhfil és a kürszi igen művésziek.

A csársiban *Veli aga dsámija* ólomtetejű régi dsámi, melynek délkeleti kapuja fölött ez a *tárikh* van:

Veli aga jóságos, mivel
Megépítette ezt a dsámit az ájtatosságra,
A kik szándékát hallották, ezt a *tárikhot* készítették:
Dicső az imádkozásnak ez a helye.
(961. év. ²⁾)

E dsáminak hárem-kapuja fölött egy óratorony is van. A város összes műezzinjei ez óra szerint igazodnak és ötször a mohammedi szózatot eléneklik. *Szinán kádi efendinek* dsámija is ólomtetejű régi dsámi. Mecsetje van 8; mindössze 2 medreszeje van: az egyik a Veli Bajazid szultán dsámi körül levő tekintélyes iskola, a másik a Veli aga dsámi medreszeje. Van egy *Dár-ul-hádíszu*, egy *Dár-ul-kurru* iskolája. Ez a két nagy intézet Veli Bajazid szultán dsámija mellett balról a lépcső aljánál van s a naplóíró nagy Ibráhim efendi testvérének, néhai Ali efendinek kegyes alapítványa. Ólomtetejű s nagy kupolás *Dár-ul-kurru* és *hádísz* ez s e herczegovinai tartományban ilyen *Dár-ul-kurru* és *Dár-ul-hádísz* nincs. Van 6 elemi iskolája, a segények és idegenek számára egy népkonyha, mely Bajazid khán alapítványa. Van 3 derviskolostora; Veli bég dsámijának túlsó utca-

¹⁾ 1578. Kr. u.

²⁾ 1553. Kr. u.

során egy erős épületű fogadó s egy kellemes fürdő van, melyek mind a dsámi alapító Veli bég alapításai.

Van mintegy 80 boltja; bedesztánja nincs, a csásrsinak és a vásártérnek főutczája nagyon széles s faragott kövekkel van lekövezve, úgy, hogy egy városban sem lehetett látni ilyen közutat. E csásrsiban egy Irem-kert és az igaz próféta törvényének törvényszéke van.

E városban a tél zordonsága nem igen nagy s mivel vize és levegője kellemes, szép népe van; valamennyien bosnyákuul beszélnek s turbánt és kalpagot viselnek, *Permoria*,¹⁾ *Leponska*.²⁾ *Kator* uszkokjaival harcolnak. Mikor én e városban voltam a város körül négy oldalról, nyolcz helyen, négy-négy hajógerendára az égig felnyúló kioszkokat készítették s mindegyikben minden éjjel hat-hat puskás vitéz őrködik és a városra vigyáz. Azon éjjel a hegyről háromszáz főnyi ellenség Neveszin város kirablására jött s az említett őrházakból az átok zápora gyanánt hullatták a golyót. Az ellenségből 73 meghalt, 45 pedig fogságba került, a többiek pedig leverve, szemtelen otthonukba futottak.

Reggel én szegény e városból szintén ötven főnyi lovas és gyalogos társat vettem magam mellé s a neveszini síkságon délkelet felé szép majorokon és *Lebzáde* odsakján keresztülmenvén, 3 óra alatt *Zobdol*³⁾ faluba érkeztünk. *Zobdol* annyit jelent »árpa-falva.« Négy hegyszoros nyílásánál, száz házból álló tágas falu. Minden háznak egy-egy erős tornya van. A *katoriakkal* minden éjjel s minden nap harcolnak, mivel itt a padisah részéről ötszáz főnyi szegbán van. Azon éjjel a faluban háltunk. E *Zobdol* falu azelőtt szép vár volt. Itt-ott romladozásnak indult egy dsámis muszulmán falu. Innen is puskás kíséрокet véve társul, valamenynyien Istennek ajánlottuk magunkat s 6 órán át menve, mi is gyalog voltunk. A köves hegyeken-völgyeken lovaink lábáról leesett a patkó, csizmáinknak pedig lemaradt a talpa s elerőtlenedve, százezernyi fáradságot állva ki, a *Dabra* hegyen keresztülmentünk s fel-alá menve, *Dabra* faluba érkeztünk. Ennek a környéke szélteében hosszában egy órai út. Kis síkságon, tizenöt palatetejű házból álló falu kertekkel, szőlőkkel. Van egy kis dsámija. Csupán ötven lakossal bíró muszulmán falu. Az ellenségtől félve, minden éjjel a hegyekben alusznak. Azután e *Dabra* síkjáról nyugot felé 3 óráig menve *Dol* városába érkeztünk.

¹⁾ پرموريه (Permoria).

²⁾ لپونشقه (Leponska).

³⁾ زوبدول (Zobdol).

Dol (Predol) városa. Egy völgyben fekvő szilárd építkezésű szép városka, kertekkel, szőlőkkel, egy csinos dsámival, két mecsettel, egy kolostorral, egy kis fürdővel, egy fogadóval, tizenöt bolttal. Ide érkezésünk előtt az uszkokkal itt nagy csata volt s több mohammedán fogságba került s az egész nép pedig a hegyekbe és meredek szakadékokba menekült. Kertjeikben, szőlőikben a zamatos gyümölcs mind összetiporva a földön hevert. Én szegény láttam; hogy e városban ember nem maradt, hanem mind elfutott. Mi is tehát elmenekülvén, nyugoti irányba a Dol völgyében mentünk. E völgy jobb oldalán, 3 órányi úton, földes dombok vannak, mind csupa szőlők; a tulajdonosaik ha egészségesek is, elégtelenek termésük leszedésére. E völgy környékén egy arasznyi föld sincs üresen. Neveszin város szőlői is mind itt a Dol völgyében vannak. Szőlője mindenfelé híres. Egy szőlőfürt négy, némelykor öt *okát* is nyom; illatos és zamatos. Mustjából bort készítenek. E völgyön 3 óra alatt átmenvén, (*Osztol'csa*¹⁾) városába érkeztünk.

Osztolcsa városa. — A herczegovinai szandsák-pasa vojvodasága, járási székhely. Négyfelől a környéke sziklás. Egy dsámija, három mecsetje, egy kis fürdője, egy fogadója, 20 boltja, 280 palatetejű háza van kertekkel, vízekkel. Szép városka. Az ellenségtől való félelemből összes házai téglépítkezésűek, némelyiken négyszögletű, vaskapus tornyok vannak. Ebben a tartományban a keramit ritka; a házak mind nyugotra néznek. A Dol völgye a *Bregava* torkolatánál fekszik s e városnak lisztesmalmait a Dol völgyének vize hajtja. E vidék összes folyói nyugot felé folyván, a Narenta vizével egyesülnek. A város fölött a Dol völgyének hegyei vannak. Népe kalpagot és fehér turbánt visel; bosnyákul beszélnek, de nagyon barátságos és őszinte szívű vitézek. Egy nappal előbb, hogy a városba érkeztem, ötezer *katori* hitetlen érkezett oda, a kik Mohammed népéből sokat elfogtak, igen sok értékes dolgot elraboltak, itt-ott néhány házat felgyújtottak. Némely toronyba zárkózott mohammedánok, mikor engem szegényt megláttak, hálálkodva kijöttek a toronyból s minket is valamennyinket egy toronyba szálásoltak el.

Hála Isten! Szihráb Mohammed pasa utánaesett a városból elvitt foglyoknak s az ellenséget, mikor zsákmányával *Katorba* ment, utolérte, s híre jött, hogy háromszáz foglyot s annyi zsákmányt megszabadított, a mi az osztolcsaiak lelkét felvidította. Mi azonban izgatottak voltunk s

¹⁾ اوسطولچه (Osztolcsa) = Stolac.

azon éjjel semmit sem aludtunk s a minket ide vezető ötven katonából álló kíséretiünket el nem bocsátottuk s e városból is még negyven főnyi katonaságot kísérről magunk mellé vevén, hegyeken, köves helyeken, félelmes és veszélyes úton átmenve, nyugot felé nyolcz órán át fáradtsággal haladtunk s *Lubin*¹⁾ városába érkeztünk.

Lubin városa. Ez is vojvodaság a herczegovinai szan-
dságban és 150 ákcse fizetésű járás. Van lovassági ketkhu-
dája, janicsár szerdárja, multheszibje, de náki-ül esráfja
és egyebe nincs. Előkelősége *mir-zádeja*²⁾ sok van. A város
egy széles és termékeny völgyben, két városrészre felosztott,
kétszáz kisebb-nagyobb kőépületű, egészen palakkal fedett
s kertekkel bíró szép palotából áll, melynek mindegyikén a
várhoz hasonlóan lőréslyukak vannak. Mindegyiken torony
gyanánt mellvédek vannak. Két imahelye van: elsőben a
Gázi Oszmán szultán khán kizlár agájának, Musztafa agá-
nak dsámija, mely nagyon kedves és szép. Egy mecsetje
van, mely Hádsi Ahmed agától van. Egy medreszeje, egy
mektebje, két kolostora, egy jó levegőjű fürdője, egy nagy
fogadója és tíz boltja van. Lakossága *Nova*³⁾ kerületének
katonasága, azért *novai* ruhát viselnek, fejükön vörös fezt
és berátát⁴⁾ hordanak s a szigetlakosok gyanánt meztelen
térdekekkel járnak, mivel valamennyien hajósok és gályaevezők.
Bosnyácul és latinul⁵⁾ beszélnek s mind rettenthetetlen
harczosok.

Hála Isten! Szilhráb Mohammed pasát itt találtuk s
minket maga elé hivatván, megtisztelt bennünket; azután
pedig padisáhi diván tartatván, a padisáhi rendeletek fel-
olvastattak. »Padisáhmé a parancs« — mondá — s igen
nagyon örült, hogy a kanizsai hadjárattól megmenekülve,
Kator vára ostromával bizatott meg s rám szegényre egy
aranszövetű díszruhát adatott fel s egy herczegovinai lovat
és egy *kisze* piasztert ajándékozott nekem. Vezéri sátorát
azonnal felvonatta s a tugokat kitézette. Nekem szegény-
nek az alajbég házáat adta lakásul s a szállásrendező egy
*lászmán*⁶⁾ szolgával azonnal húsz tálat küldött. Reggel
Párácsáli Musztafa pasa is megérkezvén, újra *ászáfí*⁷⁾ diván

1) *لوبين* (Lubin) = Lubinje.

2) *Mir-záde* = fejedelemfi, emir fia.

3) *Nova* város az Adriai tenger partján.

4) *براطة* (berata) az olasz baretta szó elferdítése.

5) Latinul = olaszul.

6) *لاصمان* (lászmán), ismeretlen értelmű szó.

7) Ászáfí vagyis vezéri.

tartatott s a padisáhi rendeletek és a nagyvezir levelei, valamint Ibráhím ketkhuda urunk baráti levelei felolvastattak s Párácsáli Musztafa pasa is tudomásul vette azokat. Dobra-Venedik kincstárából való utalványozással Musztafa pasa háromezer puskás vitéznek pandur-basijává rendeltetett. *Majdnem tánczolt örömeben, hogy a Rába-menti hadjárattól megmenekült s nekem szegénynek ő is egy kiskepénzt, egy lovat, egy frenk rabszolgát, egy agár- és egy vizslakutyát ajándékozott.*

II.

Dobra-Venedik (Ragusa) vilájetbe utazásunk.

Másnap az indulásra a trombitát megfújták s Lubin városából elindulván, déli irányba néhány síkon és hegyen keresztülmenvén, hét óra alatt *Luhomir*¹⁾ kerületbe értünk. Itt Szihráb Mohammed pasa katonáival sátorokban laktunk. A vár kapitánya palotájában Szihráb Mohammed pasának olyan vendégséget adott, hogy az le nem írható. A vendégség után Szihráb pasának, Párácsáli Musztafa pasának s nekem szegénynek ajándékokat adott, a mely után sátorunkba mentünk.

Ez a kerület sík földdel, rétekkel, kertekkel, szőlőkkel és szép falvakkal bír s kellemes levegője miatt népe jókedvű. Termékeny föld s a négy oldalon levő szikla-hegyekből lefolyó temérdek patak néhány száz malmot hajt. E virágos síkságot környező falvakban öt-tíz ágyúval, puskával felszerelt tornyok vannak s *Nova* várának harczosai többnyire ebben a kerületben laknak, mivel Nova vára Dobra-Venedikkel összefügg s közöttük más járás és kerület nincs. Szihráb Mohammed pasa elrendelte e síkon a sátor felállítását s én szegény a következő napon elindultam, hogy a nagyvezir magas rendeleteit és leveleit Dobra-Venedikbe vigyem s pénzt és követet sürgessek. Szihráb Mohammed pasa urunktól ötven fegyveres, illedelmes vitézt kaptam kísérvül és százötven aranyat s egy prémes kaftánt is ajándékozott. A síkságról déli irányba köves helyeken s a Frengisztán határán levő hegyeken keresztülmenvén, százezer fáradalmat állva ki, hat óra alatt Dobra-Venedik vilájetjének határán *Ászláná kule*²⁾ nevű állomáshelyre érkez-

¹⁾ لوبومير.

²⁾ اصلانا قلعہ (Ászláná kule), magyarul: Ászláná tornya.

tünk. A hercegovinai szandsák és Dobra-Venedik földjén, a keskeny *Aszláná* folyó partján egy magas torony ez. Ez a folyó *Belke* hegyeiből jön s nyugot felé folyván, 12 órai folyás után *Popovo*¹⁾ területben egy magas hegy tövében örvény gyanánt elvész. Ezen a folyón mindig hajókkal mennek át. E folyón az *Aszláná* hídjá erős vár és torony, melyet Gázi Khoszrev pasa épített. Parancsnoka, 29 várőre van s hadi felszerelésével, sáhi-ágyúival, muskéta puskáival erős torony. E toronyban a boszniai vezirnek egy agája ötven katonával éjjel-nappal folyton itt lakik s a hercegovinai pasa részéről egy aga, Nova vára csorbádsijai közül is egy aga állandóan e toronyban tartózkodnak s a Bosznia-Szerájból és Venedikből jövő összes karaván néptől és minden podgyásztól egy-egy piásztért, a teherszállító lovak után egy-egy negyedet vesznek vámul. Minden hónap elején egy-egy venediki kapitány ötven *lászmán* katonával összeszámítja és felírja a hídra jövő-menőktől beszédett vámot s az eredményt a boszniai vezirnek és a maga királya és bánjainak tudomására adja.

Azután e toronytól elindulván, délkeleti irányban meredek gehenna völgyeken és köves völgyeken százezernyi nehézséggel és fáradtsággal áthaladva, *Názárete*²⁾ *Bandiska kháni* állomáshelyre érkeztünk. Minden vidékről, Konstantinápolyból, Hercegovinából, Boszniából érkező összes kereskedők, karavánok, szolganépek okvetetlen ebben a szállólházban alusznak. Ennek a *názárete-khánnak* alkalmazottjai a jövő-menőket itt beszállásolják s némelyeknek titkairól és állapotáról értesülnek. Némely emberek negyven napig is itt tartózkodnak, de legkevesebb tíz napig vagy hét napig kell itt időzni. Az itt tartózkodó vendégekre egy katona aga ötven katonával vigyáz. Sőt ha valaki negyven napig nem tartózkodott itt és valami árúczikket akar a városba bevinni, annak az árúczikknek végét vagy szegélyét eczettel leöntik s csak akkor viszik a városba és adják el. Hiábavaló véleményük szerint ugyanis, ha az árúczikket eczettel leöntik, akkor a pestis nem mehet be a városba azon portéka által.

A názárete-khán alakja. — Dobra-Venedik várának nyugoti részén, a várostól jókora távolságban, fogadóhoz hasonló több emeletes épület, melynek szép szobái, kony-

¹⁾ پوپت اووو (Pop-Ovo) = Popove pclje.

²⁾ نظردنه (Názárete), nyilván a másoló ferdtése ebből az olasz szóból: lazareto. Itt tehát rendes veszteglő ház, quarantaine, volt ebben az időben.

hája, istállóí és katona-szobái vannak. A vendégekre felügyelő őr a kapukat minden éjjel bezárja s reggel újra kinyitja. Ezen kívül csak néhány cigány- és *lászmán*-ház van. A tengerparton, köves helyen négyszögalakú nagy fogadó ez. Az itteni örök vigyáztak rám is s itt időzésünk harmadik napján csapatunkkal minket a városba hívtak s elmentünk.

III.

Dobra-Venedik vára.

Két *Venedik* van ezen a földön, az egyiket úgy hívják »*Bondokáni Venedik*«, mely jelenleg az oszmánokkal már húsz év óta harczban van. Emezt »*Dobra-Venedik*« néven mondják. Nagyon régi már s a keresztény népek között nagy nép. Az evangéliumi könyvet latin nyelvre fordították. Hitük szerint »*az evangélium a szent Iszának*¹⁾ *latin nyelven szállott le*« s ezzel dicsekednek. Valóban a keresztény nemzetnek különféle nyelvei között a legvilágosabb és legékesszólóbb a régi latin nyelv, mely oly bájos és kellemes, mint az arab és perzsa nyelv. Ezen a nyelven írt történelmek megbízhatók és soha valótlanságot nem írnak. Ha ugyanis valaki könyvet ír, azt a könyvet és történelmet az összes papok átvizsgálják s ha egyetlen helytelen szó, ha semmi túlzás és elhanyagolás nincs benne, akkor valamenynyinek véleményét és tizenkét bálnak pecsétjét alájegyzik s utána elrendelik a könyvnek kinyomatását. A csillagászati tudományban, a sebészetben és történelemben igen járatos és alapos népe van.

Ezek békében élő emberek s mostanáig a békével ellenkező dolgot nem cselekedtek. Minden újévkor ezeknek a követeik valamennyinél előbb megérkeznek és a békeszerződést megújítják. Azonban a magas birodalom szárnyai alatt levén, kéz alatt mindenféle ravaszság és ördögség nagy pestis gyanánt ezektől terjed el *Káfirisztánba*.²⁾ Főnökeik nagyon gazdagok s különösen ellenségünket *Bondokáni Venediket*³⁾ csábítva, titkon élelmi szereket adnak neki s mindenki vel szemben alázatosságot és békés nyugalmat mutatva, az összes királyokkal békében élő, előrelátó emberek. E szegény iránt is színlelt barátságot tanúsítván, csapatommal együtt fővárosukba vezettek. A várban a

¹⁾ Isza = Jézus.

²⁾ Karifisztán = hitetlenek országa.

³⁾ Bondokáni Venedik = Velence.

boszniai és hercegovinai pasáknak egy-egy agájuk van a vámfelügyelet végett. Engem szegényt is kísérommellel együtt azokhoz közel egy palotába szállásoltak el s egy katoná agát rendeltek ki őrizetünkre, mindenféle ételt és italt megadtak, midőn házukba betelepedtünk. Az örök azonban minket soha sétálni nem engedtek. A pasák agáira és mireánk is a beesteledés után a kapukat ránk zárták s reggel újra kinyitották.

Dobra-Venedik vár földjének alakja. — A tenger partján, tegezalakú, igen erős, szép vár. Arról nem írtak, hogy valaha ebbe ellenség belépett volna s repedést egy oldalán sem láttak. Északi és keleti része a szárazföld felől van s a szárazföldi oldalon Medsüdséhoz ¹⁾ hasonló magas tornya van, honnan az egész Ádriai-tenger ²⁾ egyszerre áttekinthető. Nagy báljemez-ágyúí vannak, melyek a kikötőt és a szárazföldi oldalokat oltalmazó 47 mellvéden vannak. A vár kerülete teljes két mérföld, ³⁾ s meglépni nem sikerült. A tengerparti részt kivéve, a szárazföldi részen kettős erős fal és sziklába vágott árkok vannak. A szárazföld felől öt helyen van magaslata. A magaslat felől háromszoros bástyájú és húsz rőf vastag falkerítésű, többszörösen körülárkolt vár ez, a tengerpart felől azonban csak egyszerű fala van. 700 kisebb-nagyobb ágyúja van. A környező magaslatok miatt nagyon félnek, azért a hét királylyal és az oszmánokkal békére léptek s adót és vámot adnak nekik, azonban a velük békeszerződésben álló birodalmak rájáratól húszszor annyi adóértéket is beszednek. A vár belseje szűk utcájú csinos házakból áll s üres hely éppen nincs. Csakis a kormányzósági tér és vásártér, valamint 22 templomnak a tere van. Többi között a »*Herszek menászteri*« ⁴⁾ templom olyan a várban, mintha belső vár volna; kupolás és egészen olomtetejű. Ezen kívül vannak a *Princs Pirimeknek*, ⁵⁾ az érseknek és bánoknak templomai. Isztambul és Rumili vidékéről egy csoport ide Venedikbe menekült s ezek is templomot építettek, melyet érdemes megnézni. Valamennyi házáat az isztambuli Galata házaihoz hasonlóan téglából építették s különféle kerámmal,

¹⁾ *Medsüds*, a bibliai Magog, aki a muszulinagyomány szerint a bábéli tornyot építette.

²⁾ Törökül: Görfez derjászi.

³⁾ A török mérföld 2500 rőf.

⁴⁾ *هرسك مناسطري* (*Herszek menászteri*) = Herczeg monostora vagyis temploma.

⁵⁾ *پرینخ پیریم* (*Princs pirim*), talán az olasz *principe primo* elferdítése.

palával és bádoggal fedték be. Minden házban és templomban néhány ezer apró-cseprő harang és csengetyű van felaggatva. Vasárnap éjjel, Szári Szálik, Iszvet Nikola, Khizir Eliász, Kászim, Merjem anya, *Kárándsálosz* éjjelein, mivel ezek a keresztények ünnepei, ezeket a harangokat meghúzzák s az ember azt gondolja, hogy talán az Antikrisztus¹⁾ jelent meg.

Egy különös látvány. Egyik éjjel e városban csendesen aludtunk s éjfélkor egyszerre csak nagy zaj, láрма, zenebona tört ki, úgy, hogy megzavarodva azt mondtuk: »Vajjon mi ez? Talán az ellenség akar bennünket megtámadni?« s elbámultunk. A városnak közönséges és előkelő asszonyai, a gyermekek, bégek, felfegyverkezett katonák kezeikben két-két égő viaszgyertyát tartva, a világot kivilágították s a mi lakásunk előtt csoportonként elvonultak, mi pedig a becsukott ablakszárnyak lyukjain nézegettük s láttuk, a mint égisig ható folytonos jajveszékelés között azt mondogatva: »Hej rajta! elment haj! eltávozott haj! jött, futott«, a katona-hóhérok néhány zsidó, görög, örmény és perzsa házba ki- és bementek s csapatonként fel és alá ugráltak. Minden házra, sőt a mi lakásunk ablakaira is köveket dobáltak s »hé! ott van! hé! itt van!« szavakat ordítva, valamit kerestek. Mikor azt mondogattuk: »Vajjon micsoda különös látvány ez?« egy kis idő múlva nagy vígság között az egész nép különféle mozdulatokkal tánczolni és »*peskánderosz*, *peskánderosz*« szókat kezdett kiabálni. Néhány százezer puskát, röppentyűt és ágyút elsütöttek s elbámulva azt véltük, hogy a »pázsorezs!« kiáltás Venedik városát felgyújtotta, lerombolta. A lakosok csoportonként tapsolva, orgona-, trombita-, hárfa- és hegedűszó mellett vonultak fel. Azután papok jöttek füstölökkel a kezükben s az ambra, melissza, rozsmaring és jáczint illata a világot beillatosította. A csapatban tizenkétezer asszonyt fényes gyaloghintókra ültettek s az asszonyok csoportjában száz-ezernél több finom fehér gyertyát és cziprushoz hasonló hajógerendákat meggyújtottak s a sötét várost azokkal kivilágítva, vonultak fel. Az asszonyok csoportja után tizenkét venediki bég jött aranyos terítékű díszes lovakon s a bégek maguk is felfegyverkezve, gyönyörű ruhában voltak s mellettük néhány pap ment, dallamos hangon az evangeliumot olvasva. Ezután egy nagy csapat lett láthatóvá, a hol hordozható trónon, egészen bearanyozva, drága gyöngyökkel és egyéb értékes kövekkel kidolgozva, drága fátyolszövet

¹⁾ دجال = Antikrisztus.

alatt *Iszának*¹⁾ és mellette *Merjem*²⁾ anyának alakja volt arannyal áttört selyemben s mindkettőn őt Egyiptom kincsével felérő drágakő volt. Azonban szokatlan volt *Iszának* az alakja, mert mint egy papnak, neki is fekete sapka volt a fején, a mely fényes arczát és haját beárnyékolta s úgy ült a trónon. *Merjem* anya hasonlóképp trónon ült, fején a »*Mai Feráv*« koronával, melyen az összes királyok által ajándékuul küldött különféle drágakövek voltak, nyakán néhány száz gyönyörű olvasó, körmei negyven-ötven karatos gyémántokból, szemei villogó drágakövekből valának készítve s elbájoló kép volt. Az alakját különféle kerekék úgy mozgatták s megállították, mintha élő ember volna.³⁾

Szép képet készítesz, szívet megnyerő jellel és vonással,
De ha a mozdulat bájoságához érkezel, mit csinálsz oh! Behzád?

E vers értelme szerint élettelen és néma ez mégis.

Ezek körül néhány százezer fehér gyertya és lámpa égett, mintha az újév nappala volna s a szerzetesek ezt a két képet a hordozható trónokon elvitték, azután pedig az összes papok aranyos, drágaköves feszületekkel és zászlókkal vonultak el s mögöttük szólt a dob, tárogató és trombita s a *Herszek menásterbe* mentek. Azon éjjel a városban öröm és vígság volt.

A következő napon a bánnal találkoztunk. Mivel reggel volt, azért egy előkelő kapitány néhány katonával eljött értünk s engem szegényt, valamint a *novai* janicsár aga kincstartóját díszcsapattal *Princs Pirim* bánhoz vezetett s fogadtatásunkra az egész nép kijött. A csársi és bazár tömegén nagy nehézséggel keresztülmenvén, a csársit és bazárt szemügyre vettem. Boltjainak legtöbbje posztós, selyemkereskedő, aranyműves, papirkereskedő, esztergályos, késműves, üvegkereskedő, palaczkkereskedő, koppantókészítő, kovács, mészáros, szabó és másféle kézműves bolt. Bedesztánja nincs s a város nagyságához képest csársija és bazárja kicsiny. Néhány ezer kézműves otthon dolgozik s boltjaikban adnak-vesznek; a bazárban az elárúsítással leányok és asszonyok foglalkoznak. Ebben az országban az nem szegyen. Végre a várost jobbról-balról megsejmelve, a palotába értünk.

A bán palotája. Ha ezt a gyönyörű palotát a maga

¹⁾ Isza = Jézus.

²⁾ Merjem = Mária.

³⁾ Valami katolikus körmenetet láthatott Evlia s ezt írja le ilyen bizarr módon.

valósága szerint leírnánk, oly hosszúra terjedne a beszéd, hogy útleírásunk folytatását megakadályozná. Igazán szép, de a városhoz képest mégis szűk. Egészen téglából készült, erős építkezésű palota, melynek egy oldalán sincs repedéses hely. Háromszáznál több szoba van rajta, továbbá éléskamrák és konyhák. A nagyterem ¹⁾ falán a régi bégeknek arcképei s egyéb szultánok arcképei kelték fel bámulatunkat. Abáze pasa, mikor az erzerumi lázadást abbahagyta és vétkeinek jegyzéke a bocsánat tollával keresztülhuzatott, a boszniai határokra rendeltetett; ő hallott ezekről a dobra-venediki palota nagytermének képeiről és sietve megérkezvén, a bántól a várba való menetelre engedélyt kért. Némelyek azt mondták: »Hadd jőjjön!« s az engedélyt megadták volna, azonban egy pap így szólt: »Ha ő megérkezik és a várba bemegy, ki fogja őt aztán a várból kihajtani? Egyszer Erzerumba is bement s ott bezárkózott. Nyolcz vezir nyolcz éven át nem tudta őt Erzerumból kihajtani, végre önkényt kijött, mikor is bűne megbocsáttatott. Ha most ide bejön, ebből a várból ki tudja őt kihajtani? Hanem keveset beszéljünk és sokat kérjünk s e várba menetelét akadályozzuk meg.« A venedikiek Abáze pasának százezer aranyat adtak s ő a várba meneteltől elállott.

Ezen idő óta a palotában levő képekre igen szép tarka festésű tárgyat tettek, úgy, hogy akármiféle ember a képeket észre sem veszi. A ki azonban értesül ezekről a képekről és figyelmesen megnézi azokat, érdekes dolgot lát. Én szegény bementem ebbe a palotába s a míg a bán belső lakosztályából ²⁾ kijött, ezt a művészi palotát kedvem szerint megnézegetni iparkodtam s egy székre leültem. A nagyterem egyik ajtóján tizenkét bég lépett be s mikor engem megláttak, *plátói* ³⁾ sapkájukat kezükbe fogván, engem szegényt üdvözölve, megállottak. Én szegény is felkeltem székemről s üdvözöltem őket. Ezután mindegyikük egy-egy székre ült. Közöttük semmi elsőbbségi versenyzés nem volt, mert a tizenketten egészen körben ültek. A tizenkét bég mindegyike egy fej szerint kormányoz s valamennyi bégnek kormányzása tart egész éven át. Tanácskozásaikban egy szív és egy lélek mind. Ha e tizenkettő közül egyik meghal, még negyven bég van s azok egyike lép a tizenkét bég közé. Ha a negyven bég közül hal meg egy, van még háromszáz külső bégjük is s azok közül jut az arra érde-

¹⁾ Törökül: Divánkháne.

²⁾ Törökösen *háremnek* nevezi azt, amit belső lakosztály szóval fordítottam.

³⁾ Törökül: *Eflatuni*.

mes a negyven közé. Negyven esztendő s kora előtt azonban a tizenkét bég közé senki be nem juthat. Már ősapáiktól fogva ilyen szokásuk és törvényük van.

Hogy röviden szóljunk, mikor a tizenkét bég a helyére ült, a padisáhi parancsot és a nagyvezir ketkhudájának Ibráhím agának leveleit átadtam, a mire az összes bégek felállottak s e szegénynek, valamint a nagyvezirnek és a ketkhuda agának hogyléte után kérdezősködtek és sapkájukat újra levevén, a padisáhi rendeletet olvasták fel, melynek tartalmát, mikor megértették, így szóltak: »A padisáhé a parancs; pénzünk és követünk készen van. A padisáh rendelete szerint háromezer puskás pandur fizetését Szihráb Mohammed pasának és Párácsali Musztafa pasának átadjuk,« s a padisáhra és a nagyvezirre áldást mondtak. Majd így szóltak: »A novai hajósok megtámadták a falunkat s keresztényeinket fogságba hurczolták s minden juhot, kecskét és marhát elhajtottak tőlünk; ha a juhainkat vissza nem adják, a pénzzel mostanában induló követeink által a dolgot a felséges padisáhnak, panaszt emelve, bejelentjük.« Kezemben volt azonban Szihráb Mohammed pasának rendelete, hogy a novaiaktól a dobra-venedikiek juhait beköveteljem s mikor ezt a rendeletet a bégeknek megmutattam, valamennyien nagyon örvendeztek s annál több előzékenységet mutattak s még több szívességet tettek. A novai janicsáraga pénztárosa iránt is nagy figyelmet tanúsítottak. Néhány napi itt tartózkodásom alatt némelyik bég vendégségre hívott, némelyek pedig azt mondták: »Menjünk a nagyvezir agájához«, s hozzám jöttek, én pedig festett kendőket adogattam nekik. Ők meg egy-egy *dzeniát*, vagyis húsz *dinárt* adtak nekem. Némelyek posztót, szövetet, puskát, sólymot ajándékoztak. *Dinár* nevű pénzeik nagyon tiszta ezüsből vannak s igen vékonyak. Ezek egyik oldalán a főbánjuknak a képe van, másik oldalára pedig az *Iszának*¹⁾ és *Isza* születésének ideje van felírva. Nagyon szép, kerekese pénz, egy dirhem²⁾ súlyú.

Miután e várost megszemléltük, a venediki bántól többféle szívességet, pápens-levelet³⁾ és útítársul száz puskás katonát kaptunk, Nova várának meglátogatása végett a novai janicsáraga kházinedárjával útra indultunk, a venediki követ pedig a padisáhi pénzzel Szihráb Mohammed pasához Aszláná-kule felé ment. En szegény a venediki várból majd keletre, majd a tenger partján, majd köves

¹⁾ Isza = Jézus.

²⁾ Dirhem, egy okának négyszázad része, körülbelül 2½ gramm.

³⁾ Törökül: *Patente kjágid*.

és meredek utakon Venediknek virágzó és művelt falvain öt óráig fáradság között menve, *Mirinsa*¹⁾ várához érkeztem.

Mirinsa vára. Ez is Venediknek a vára. A tenger partján, magas kősziklán, hatszögalakú, kőépületű erős vár, mely már egy *merhále*²⁾ távolságból fehér hattyú gyanánt meglátszik. Be ugyan nem mentem, de láttam, hogy mellvédjei és lőrései mind báljemez-ágyúkkal vannak ellátva s árkaik kupolás épületek és harangtornyok vannak. Külvárosa nem látszott oly fényesnek. Ezt is köröskörül árokkal ellátott kővár fogja körül s társaim elbeszélése szerint három kapuja van s háromezer ház van benne. Csársija és bazárja nem valami szép. A maga házáat mindenki bolttá teszi: ott dolgozik és ott alszik. Ez a vár a főbég uralma alatt áll. Kőistállója kopár helyen van s lovaink egy éjjel takarmány és abrak nélkül maradván, az éhségtől majdnem elpusztultak. Innen elindulván, újra keleti irányba négy órán át a sziklákon keresztülmentünk és *Csine*³⁾ városához értünk.

Csine városa. Az Ádriai tenger partján Dobra-Venedik uralma alatt, 1300 kőépületű házból álló város. Körülötte mindenfelé rózsaligetek és kertek vannak. Innen keleti irányba, köves helyeken *Csikerub*⁴⁾ városához értünk.

Ez is a venediki bánoknak vára. A tenger partján egy sziklán álló kicsiny, erős vár, de be nem mentünk. Nagy kikötőjében negyven-ötven gályahajó állomásozott. E várat elhagyván, *Boglipa* faluba értünk. Nyelvünkön ez azt jelenti: »Szép Isten«. A tengertől egy mérföldnyire a szárazföldön szép és rendezett falu. Itt végződik a dobra-venedik határ, melynek egyik széle nyugatra a Neretva folyó partján *Gabla*⁵⁾ vár földjével függ össze s a Neretva folyónak a tengerbe ömlési fokánál meglátszik a határ széle. A határ hosszúsága a tengerparton hét *konak*, minden *konakot* hét órával számítva, szélessége pedig majd egy órányi, majd három órányi út. Noha az egész határ csak akkora, mint nálunk egy kerület, de nagyon rendezett és népes és 600 falu van benne. A harmadik éghajlati öv alatt van, vize, levegője kellemes, szépségei híresek, a cit-

¹⁾ میرینچہ (Mirinsa).

²⁾ Merhále = egy napi út.

³⁾ چینه (Csine).

⁴⁾ چیکه روب (Csikerub).

⁵⁾ غبلہ.

rom, narancs, cziprus, olaj, füge, gránátalma s ilyféle gyümölcsöknek különböző fajtája megterem. Azonban a szükséges gabona s más élelmiszerek hiányosan teremnek meg, mivel köves földje van. Északi, keleti és nyugoti részét mind a hercegovinai szandsák fogja körül s az élelmiszerek Herzegovinából jönnek. Sőt Szulejmán khánnak kiadott áhdnáméjában szabályként van előírva, hogy a mi Hercegovina tartományunkból negyvenezer *kila* búzát tartoznak saját pénzükön megvenni. Ezen ürügy alatt azonban a kezeik közt levő irat értelmében minden évben néhány százezer *kila* élelmiszert összevesznek s az egész Frengisztánt és a mi ellenségünket, Velenczét¹⁾ is ellátják élelemmel s még igazságosaknak is látszanak. Ezek voltak az okai, hogy a mi Nova várunkat az ellenségnek adták. Ezután köves helyeken és a tengerparton menve, *Nova*²⁾ várába érkeztünk.

Az erős bástyájú Nova vára. Velenczétől Abul-feth Mohammed szultán foglalta el, azután pedig a velencei hajóhad ezt visszavette. Teljes három napig tartott a harc, a negyedik napon a várbeliek a várat kegyelemre feladták s mikor az ellenség a várba bevonult, az ott szorult mohamedán népet a kegyelem ellenére legyilkolták és Nova várát elfoglalták. Utóbb a 926. évben, mikor Szulejmán szultán ő felsége — irgalom és bocsánat neki — ezt az eseményt meghallotta, a rumili ejálet müteszárrifját, Khoszrev pasát az egész rumili sereggel Nova vára ellen szerdára tette, a ki báljemez-ágyúkkal, negyven *oda* janicsárral, tíz *oda* dsebedsivel, tíz *oda* topcsival, mindössze ötvenezer katonával Nova vára ellen ment s a tengerről is a császári hajóhaddal Kodsa Khaireddin pasa a novai vár kikötőjében horgonyt vetett s Novát egészen körülfogta. A harmadik napon kegyelemre a várat Khoszrev pasának szerződéssel átadták s Khoszrev pasa elbánt velük és a várba újra katonaságot helyezett, a várat megerősítette és őrizetét vejére bízta. Szulejmán khán törvénye szerint jelenleg is a hercegovinai szandsák földjén kormányzóság. Százötven ákcse fizetési osztálylyal bíró járás. Muftija, nákir-ül-esráfja, ketkhudája, janicsár szerdár helyén janicsár ágája, három *oda* kapu-kulija van. Van kapu-kuli dsebedsije, topcsija, muhteszib ágája, adófelügyelő ágája, főépítőmestere, vámszedője. A kapudán-aga³⁾ a gályákkal és háromszáz vitézzel

¹⁾ Törökül: *Venedik*. Megkülönböztetésül Dobra - Venediktől (Ragusa) ezt magyar elnevezés szerint használjuk.

²⁾ *Nova* = Castelnovo.

³⁾ Kapudán-aga = tengernagy.

*Veriga*¹⁾ torkolatától *Napolia*²⁾ vilájetben *Kasztila*³⁾ várának pusztítására és rombolására megy; nagy értékű kapudánság.

Két parancsnoka van: az egyik az alsó vár parancsnoka, a másik a felső vár agája. Előkelősége és huszonkét zászlóalj-tulajdonos vár-agája van. A két várban, a jobb-, bal- és nyugoti erődítésben, az önkénytesek, topcsik, dsebedsik és kikötői katonaság a kapu-kulokkal együtt összesen ezerkilencszáz főnyi fegyveres harczost tesznek ki. Népe többnyire arnota, bosnyák és horvát vitézekből áll, kik valamennyien a dsezáiri⁴⁾ ruhához hasonló szűk ruhát viselnek s meztelen térdel járnak; örege-apraja puskát és fegyvert használ. Övükben villa, kés, rövid kard, fejükön vörös fez, hátukon mente és színes posztóból készült »*pesli*«⁵⁾ ruha van. Gályáikkal többnyire az átellenben fekvő *Kel-minte* és *Kara Dágot*,⁶⁾ *Pulia*⁷⁾ szigetét, Iszpaniának *Kalura*⁸⁾ partjait, Csicsilia⁹⁾ partvidékeit rabolják és pusztítják s Nova vára átellenében Rusza¹⁰⁾ kikötőjét hirtelen megtámadván, kifosztogatják. Az előkelők mohammedán turbánt hordanak fejükön, vagyonos, tekintélyes és ügyes emberek. Némelykor ellenség jön ugyan a városba, de habár bombázza is, a vár nagyon erős. A novai tengerből délkeletre hat mérföldre terjed s észak és kelet között száz mérföldnyi tengerből van még, melynek végén van Velenczének *Kator*¹¹⁾ vára.

Novától északra két mérföldnyi távolban *Kumbur*¹²⁾ vára van. Ez egy hegyfokon fekszik s egyik része Nova vára felé, a másik *Kator* vára felé esik. Igen szükséges vár volt, azonban, mikor a ravasz ellenség ezt a *Kator* várát bevette, így gondolkozott: »A töröknek ez a *Kumbur*

¹⁾ وريغة (Veriga).

²⁾ ناپوليه (Napolia) = Nápoly.

³⁾ قستيله (Kasztila), talán Castilia.

⁴⁾ Dsezairi = algeriai.

⁵⁾ پشلي (pesli), valami mente-féle ruha volt.

⁶⁾ Kara-Dág = Fekete-hegy, vagyis Montenegro.

⁷⁾ پوليه (Pulia), talán Apulia.

⁸⁾ قلوره (Kalura).

⁹⁾ Csicsilia = Szcizilia.

¹⁰⁾ روسه (Rusza).

¹¹⁾ Kator = Cattaro.

¹²⁾ قومبور (Kumbur).

vára a mi *Kator* várunkra romlást hoz, mert a *Katorba* jövő-menő hajóinkat feltartóztatja», ezért tehát II. Oszmán szultán idejében a lázongó lovasságot arannyal megvesztegették s Kumbur várból az őrséget Nova várába hajtották, Kumbur várát pedig lerombolták. Azonban, ha szükséges, megerősíthető; ha ez a vár jó karban volna, *Kator* várába segítségül hajó nem jöhetne. Padisáhi parancsra könnyen helyrehozható, mivel némely erődítményei s itt-ott a bástyái és védőfalai még meglátszanak. A vár környékén levő faluk is *Kator* várához tartoznak. E vártól keletre, a tengerrel együtt 18 mérföldre az ellenségnek *Beraszeb*¹⁾ vára van. Beraszebtől befelé három mérföldre, a tengeröböl végén *Kator* vára van. Katortól keletre *Kara-Dág* van, melynek lakói lázongók. Kara-Dág szélén a *Garilát*²⁾ sikság van, mely azelőtt az oszmánoknak hetven *jük*³⁾ pénzt jövedelmező sóraktára volt. Most az ellenség kezében van. Novától délkeletre két órányira a tengerparton *Kotáni-kőj* van. Ez ötszáz házból álló s Irem kertjéhez hasonló falu, melynek szép szállója és mezője van.

*Novatin*⁴⁾ vár földje és alakja. Herczegovina szandsák földjén, az Adriai tenger egy kis öblének nyílásánál fekvő kettős vár. Az egyik az *Alsó-Nova* vár, a másik a *Felső-Nova* vár, mely belső várul szolgál. Az alsó és felső vár között, egy puskalövés távolságú helyen, szállók és kertek vannak. Ezt a helyet *Voranicsa*⁵⁾ néven mondják. E fölött van a felső, belső vár, mely köröskörül erős épület, de nem oly nagy, mint az *Alsó-Nova*. Nagyon meredek. Ágyúi a novai öböl átellenében fekvő *Rusza* kikötőjéig elérnek és sáhi- és báljemez ágyúk. Ez a belső vár négyszögalakú, erős építkezésű, kősziklába vágott árkú erődítmény, melynek délkeleti oldalon, lefelé *Voranicsa* kertjeihez, onnan pedig nagy Novába vezető kétszeres vaskapuja van. Nagy tornyai, bástyái, lőrései vannak. A várban százharmincz keramittal és palával fedett ház van; egy *Abul-feth* dsámi, élelmiszer raktárak, vízciszternák, hadi szertár és őrtorony vannak benne. Csársija, bazárja, bedesztánja, fogadója és egyéb imáretjei nincsenek. Külön parancsnoka, ázábjai vannak s

¹⁾ براسب (Berászeb).

²⁾ غریلات (Garilát).

³⁾ *Jük*, tulajdonkép annyit jelent *teher*; továbbá 1000 piaszterből álló pénzüsszeg.

⁴⁾ *Novatin* tulajdonkép *Nova*. Ha talán nem másolási hiba a *Novatin* szó, akkor azt mutatja, hogy *Nova* várát *Novatin*nak is hívták.

⁵⁾ ورنیچہ (Voranicsa).

mindössze négyszáz, szépen felfegyverzett őre van. Délkeletre néző kapuja előtt egy gabonaasztag nagyságú tornya van, a melyen hét darab báljemez-ágyú, délkeleti irányban a két órányra eső *Kotáni-kőj* határáig még a madarat sem engedli leszállni.

Az Alsó-vár. — Ez a vár a tenger partján, alacsony sziklákon fekvő olyan erős vár, hogy azt leírni lehetetlen. Azonban tehetségünk szerint, mely egy csepp a tengerből, leírjuk. Ez is egész területében négyszög alakú kőépületű, erős vár, úgy, hogy itt e határokon párja nincs. Falának a szélessége 10 könyök, magassága 70 könyök. A tenger partján tölgyfagerendákkal készített egyszerű fala van, azonban a szárazföldi oldalon, Voranicsa szőlői felől sokszoros lőrészekkel, erős tornyokkal, mellvédekkel, sziklába vágott mély és széles árkokkal ellátott, magas bástyájú szép vár. Összesen három kapuja van: a *Nagy kapu* északra néz és a »*Szinorina*« nevű rétre nyílik. Széles, erős kapu, melynél a felfegyverzett örök a kapunál állva, örködnek. E kapun kívül, a folyó partján, szép kertekkel bíró külváros van. *Tobla vize*¹⁾ nevű folyója Piva hegyeiből jön s Nován keresztül folyván, itt az Ádriai tengerbe ömlik. Egy másik kapuja keletre nyílik, ennek a neve *Tarnovicssza kapu*.²⁾ Ez is jó karban levő, magas tornyú kapu, az őrei készen állanak. Nyugotra nyílik a *Parti kapu* (Jáli kapuszi), mely nagyon tágas és nagy forgalmú vaskapu; a szórakozást keresők, a tudósok mind itt gyülekeznek össze, hogy szabad levegőt vegyenek, mert ez a rév- és kikötői kapu. Sőt a vámházfelügyelő, mértékfelügyelő, sóraktárfelügyelő is itt laknak. Nagy és kőépületű raktárai vannak. A tengerparton árka nincs. A szárazföldi oldalon háromfelől sziklába vágott, széles és mély árka van. Minden kapu előtt csigákon járó s deszkából készült felvonóhíd van az árkon. Ez árokra erős tornyok néznek. Elsőben a *Nagy kapu* fölött van a *Véres torony* (*kánli kule*), mely felfelé a Voranicsza kertjeire, sőt azon felül a belső várra néző nagy torony. Délkeleti oldalra néz a *Bég torony*, mely nagyon erős és általa a keleti részen levő *Tarnovicssza* kapu, mintha *Kákhaha bástya* volna. Nyugoti oldalon, a part felől van *Abáze pasa* tornya, mely a várat nagyon megerősíti, sok ágyúja van. Ez *Abáze pasa* tornyán felül van a *Széles torony*, mely szintén igen erős bástya. E tornyokban a mellvédeken 130 darab kisebb-nagyobb ágyú van s ez

¹⁾ طوبله صوی (Tobla szui) Tobla vize.

²⁾ طرنوویچسسه (Tarnovicssza).

ágyúk az egész hadi felszereléssel és szükségletekkel éjjel-nappal készen állanak. E Nova várát minden oldalról lázadók veszik körül, azért örködnek minden éjjel. A vár-
agákkal együtt a janicsár aga is körüljár a várfalakon s ha az örök közül valakit alva talál, nyolczvan botütéssel verik ki az álmot a szeméből és felébresztik. Esténként és virradatkor a zenekar kétszer játszik s a határszéli harczosok a falakon minden éjjel örködve, nagy vígságot mutatnak. Mikor pedig szemek a novai tengeröbölre délkelet felé tekintenek, az örködéssel a világot áttekintik.

Az alsó, nagy város öt csinos és népes városrészből áll, melyek közt híresebbek a Bajazid Szultán, Mehkeme és Alsó-városrész. Házaik egy dombon fekszenek s elejükkel egyenesen a novai tengeröböl felé délkeletre néznek. A belső városban, a felső és alsó várban mindössze 3080 alacsonyabb-magasabb, keramit- és palatetejű szép ház van. Híresebbek: Ömer aga háza, a Karadsa vizén a törvényszéki épület (mehkeme), Rám-oglu Hádi Szulejmán háza.

Az *Alsó-várban* Zekárja aga házában egy magas datolyafa van, mely az égig emelkedik; a külső városban, a *Tobla vize* partján Hádi Haszán aga palotájában is van egy gyönyörű datolya-pálma, de azt nem tudom, hogy gyümölcsöt adott volna.

Van 47 dsámija; a pénteki imádság elvégzésére az Alsó-várban régi és ájtatosságra gerjesztő imahely a *Bajazid Veli* dsámija, melynek mináretje kerámitos. Az *Alsó-várban* *Alsó-dsámi* néven még egy híres és fényes dsámi van. Van 44 mecsetje: az *Alsó-városrészben* van Elhádi Abdallah aga mecsetje; az Alsó-vár árkának hídján túl van Rám-oglu Szulejmán aga mecsetje, a mely IV. Murád szultán khán idejében épült. Van két medreszeje s ilyen magas kupolájú medreszek nincsenek is, mint ezek. Van hét mektebje; ¹⁾ alapítványaik gyengék. Van öt, tiszta vizű forrása is. Az Alsó-várban három csorgókút van, melyeknek vize a *Karadsa* nevű kristályvízből jön. A *Khunkjárd-sámi* előtt is szép vízfolyás van. Van egy fürdője, mely az Alsó-dsámi előtt levő csorgókúttal függ össze. Rám-záde Hádi Szulejmán kápolnája közelében egy kereskedői fogadója van. Csársija 300 boltból áll és minden árucikket fel lehet benne találni. A *Tobla vize* partján van a nagy vásár, melyet *Dánicsa* vásárjának mondanak. *Rám-oglu* mecsetje a külvárosban van. Kikötője nagy; a délkeleti szél hamar beleütözik s a hajók ilyenkor vasláncokkal

¹⁾ Mekteb = elemi iskola.

vannak lekötve vagy pedig az átellenben fekvő *Rusza* kikötőbe mennek. A többi hétféle széltől biztonságban van.

A kikötőben Abáze-pasa erődítményével szemközt a tengerben fürdőkupola nagyságú fekete kövek vannak, melyekbe a hajók néhányszor már beleütköztek és elpusztultak; Isten bölcsesége azonban, hogy e kövek a várat a roham ellen megvédik. A kikötő több száz hajót befogadhat. A város levegője kellemes, népe egészséges, bosnyákul, szerbül és latinul beszélnek. Ez öböl túlsó oldalán Arnaudliknak ¹⁾ Kelmetina, Kara-Dág és Podgoricza hegyei vannak. A vár utczái szűkek, de tiszta kövezetűek.

E várat megnézegetvén, jókedvű barátainmal lóra ültem s Novából három óráig kelet felé menve, *Zericsa* ²⁾ magaslatára értünk s három óra alatt nagynehezen lemenvén, egy gypes helyen ütöttük fel sátorainkat s *Ain-ül-szefa* ³⁾ nevű Kevszer-víz mellett és Bajazid-Veli szultán szofáján megtelepedtünk s azon nap és éjjel beszélgettünk. Különféle halakat ettünk s az élet vizéhez hasonló vizet ittunk. Nova összes vizei a *Karlıda* hegyről jönnek, a hol a fehér hó télen-nyáron láthatóan megmarad. A környéken levő virágok természetes illata az ember agyvelejét beillatosította, lovaink pedig a lóhertől, luczernától s más füvektől oly poczakosak lettek, mint egy elefánt. Egyszer, két nap és két éjjel különféleképp szórakoztunk, azután pedig három óráig lefelé szállva, Nova várában levő szállásunkra. a janicsár aga házába jöttünk.

Azon napon a dobra venediki bégeknek a juhok miatt emelt panaszkodás ügyében Mohammed pasának kezünkénél levő *Bujuruldijával* ⁴⁾ a törvénykezési épületbe mentünk s mikor a vilájet összes előkelői a törvény előtt megjelentek, akkor a magas *Bujuruldi*t felolvastam. A *Bujuruldi* jegyzőkönyvbe foglaltatott s mikor a vilájet előkelői annak a tartalmát megértették, a gyűlésen azonnal így szóltak: »Isten mentsen meg, hogy mi a dobra-venedikiek juhait elvegyük, mi csatába mentünk s a katorliakkal ⁵⁾ megütközvén, tizenkétezer juhót elvettünk tőlük s a juhokból vezirünknek, Szihráb Mohammed pasának tizedet adtunk s

¹⁾ Arnaudlik = Albánia.

²⁾ زريچه (Zericsa).

³⁾ عين الصفا (Áin-ül-szefa), magyarul: gyönyör-forrás.

⁴⁾ *Bujuruldi*, annyi mint nyílt parancs, a bujurnak (parancsolni) szóból.

⁵⁾ Katorli = Cattaroi.

néhány száz fejet és foglyot is vittünk.« Erre ők meg is esküdtek s tagadásuk jegyzőkönyvbe vétetett; a dolog igazolására juhásztoraikat s néhány foglyukat is behozták, a kiket kikérdeztünk s a törvényszék előtt azok is így szóltak: »A juhok a mieink, katorliaké, a venedikieknek ezekhez semmi közük sincs.« A hivatalos jelentéseket és az *odsák* *ugák* leveleit azonnal átvettem s az úti költség fejében nekem 300 velencei aranyat, egy puskát, két frenk szolgát, szolgálímnak pedig egy-egy kardrojtot adtak; száz puskás katonát s kevés gyalogosat útitársul magamhoz vevén, az összes harcosoktól s barátaimtól elbúcsúztam s a juhászok közül is ötöt magammal vittem és Nova várából Dobra-Venedikbe menetel végett útra indultunk.

Nova várából nyugot felé egy napig köves vidéken menvén, *Szenkor*¹⁾ faluba érkeztünk. Dobra-Venediknek faluja ez s nagyon szép. Három várszerű monostora van ágyúval és puskával felszerelve. A következő napon Dobra-Venedikbe érkeztünk. Azon éjjel *Neferie*²⁾ nevű helyen aludtunk s reggel tértünk a várbeli szállásunkra. A juhászokat és a novaiaknak jelentését még azon nap átadtuk a venediki bánnak, a ki a pásztorokat látva, így szólt: »Ezek nem a mi juhászaink. A novaiak ravaszul más pásztorokat adtak nektek; mi a panaszunkkal a pasa elé megyünk« s a tanácskozást abbahagyták. Én szegény *annijt átláttam, hogy ők a katorliak juhait akarják finoman elrabolni a novaiaktól* s azért jajgatják azt, hogy a mi juhaink. Én a pásztorokat és a foglyokat a velünk érkezett kíséreknek átadtam s őket Novára küldöttem. Három napig ismét Venedikben időztünk, de ez alkalommal a lovaink is, magunk is majdnem elvesztünk az éhségtől, mivel igen kevés élelmiszert adtak nekünk amiatt, hogy a novaiaktól a juhokat meg nem szereztük.

Annyi igaz, hogy e tartomány köves hely s mint inséges vidéken egy loábrak ötven ákcse, egy *oka* széna négy ákcse, ötven dirhem *zsemlye* nevű hófehér kenyér egy dináron, egy *oka* marhahús öt dináron kel el. A hús nagyon ízletes itt. A keresztények mind marhahúst esznek. Azt mondják, a marhahús hasznos, a juhhús káros, mert a marhahús az embert az orvosok állítása szerint egyenletesen táplálja.

Nevezetességei. — Fekete báránybőr bundája, értékes

¹⁾ سنکور (Szenkor).

²⁾ نفرية (Neferie).

színes posztói, *szende*¹⁾ nevű papirosa, sárga rézgyertyatartói, koppantói, fekete *rukla*²⁾ nevű posztója híresek. Etelei és italai közül a fehér kenyér, marhahús, fűrjpecsenye, *lejkinár*³⁾ nevű szörpje, dinnyéje, szőlője, fügeje, olajbogyója, különféle pálinkája, sajtja, *med*⁴⁾ nevű mézes vize híresek. Mivel azonban köves hely, azért szegény. A férfiak gyengék és soványak, az asszonyok azonban szépek és kövérek. Az orvosai híresek, de a *frenk betegség*⁵⁾ semmiféle orvosságot nem tudnak s a szigorú böjtölésen kívül más orvosságot nem is használnak. Többnyire frengiek esnek ebbe a betegségbe, azért is híresedett el ezen név alatt.

Mivel itt kereskedelmi kikötő van, azért egész lakossága kereskedőkből áll. A csillagászati tudományban jártasak. Nagyon nemeslelkű, jámbor és okos emberei vannak. Ez a hely még majd az oszmánoké lesz. Ha egyszer ezt elfoglalják, könnyű lesz innen a túlsó oldalra átmenni.

A venediki bán a Szihráb Mohammed pasának szánt ajándékot s a régi szokás szerint megállapított évi összeget s háromszáz csomag különféle árúczikket előhozatta s követének átadta s nekem szegénynek kétszáz velencei aranyat, tíz vég színes posztót és atlaszt, öt puskát, tíz darab fekete báránybőr bundát, öt köteg genuai bársonyt s némely csecse-becse tárgyakat adott. A bántól elbúcsúzván, 400 puskás katonával az isztambuli útra mentünk.

*Venedikből elutazásunk.*⁶⁾ Először észak felé, köves helyeken mentünk s *Aszlána-kuleban* szálltunk meg. Egy éjjel a felügyelő Daud agánál szálltunk meg, a hol elbeszélgettünk s Daud aga szívességét láttuk. Innen elindulván, hat órai menés után Szihráb Mohammed pasa serege jött elélnk fogadtatásunkra s nagy díszlövöldözés között hét óra alatt *Námie belike*⁷⁾ nevű tágas mezőn egyenesen Szihráb Mohammed pasa sátorához mentünk, a ki fogadtatásunk alkalmával a követ ajándékait mind átvette, a mely után a karaván népe Boszniába indult. Én szegény a venedikieknek a juhok ügyében írt panaszlevelét és a novaiaknak hivatalos jelentését átadtam a pasának. Mikor elolvasta, így szólt: »Az

¹⁾ سنده (szende), jelenleg ismeretlen nevű papiros.

²⁾ روكلة (rukla).

³⁾ ليجينار (lejkinár).

⁴⁾ مد (med).

⁵⁾ Törökül: *Frenk ujuzi* = frenk vagy francia betegség.

⁶⁾ Ragusából való elutazását írja le Evlia.

⁷⁾ نامية بليكة (Námie belike).

átkozottak erőszakkal csinálnak pört, az kétségtelen.« Folyton együtt társalogtunk. Ez a gyönyörű vidék el volt látva erődítményekkel, azonban a katorliak elpusztították. Ennek a kerületnek délkeleti részén az ellenségnek *Kator*¹⁾ vára öt órányira van. Ők minduntalan eljönnek, rabolnak s a terményeket elviszik.

Mikor Szihráb Mohammed pasával ezen a kellemes helyen tartózkodtunk, egyszerre csak a *Reszna*²⁾ várában levő Kör-Juszuf bégtől és a vilájet előkelőitől segélykérő emberek érkeztek, mondván: »Hé! segítség! a dobra-venedikiek közül 200 főnyi *uszkok* hirtelen ide jött és sok asszonyt, gyermeket, juhnyáját és más zsákmányt elvitt.« Szihráb Mohammed pasa a velünk érkezett venediki követet magához hívatta s mondá neki: »Hé! ember! nézd, ezek a panaszkodók mit mondanak. A katorliaknak miért engedtek szabad utat?« A követ válaszolá: »Isten mentsen! erről semmit sem tudunk, tisztán rágalom az egész;« s letagadta.

IV.

*Szihráb Mohammed pasával Belikből Kator*³⁾ és *Perászt*⁴⁾ várak pusztítására menetelünk.

Isten nevében, a *belikei* kerületből egy szempillantás alatt megérkezett Mohammed pasának háromezer katonájával és a magas rendeletre összetoborzott háromezer gyalogos pandur vitézzel s Paracsali Musztafa pasa, a *Dobra-Venedikből* érkezett követnek háromszáz puskásával s az egész hercegovinai szandsáknak timár- és ziámetbirtokosával, egy-
szóval összesen 9000 válogatott könnyű gyalogos és lovas iszlám katonával kelet felé portyázhván, *Kator* vára közelében a tengerparton levő köves helyeken mintegy háromezer katonát leshelyekre állítottunk s szintén a tengerparton, *Perászt* nevű vár mögött, meredek dombokon készített leshelyekre is 3000 katonát helyeztünk el. Azt láttuk, hogy az ellenség sűrű csoportokban van s igen sok asszonyt, gyermeket, zsákmányt, temérdek juhot, marhát, lovat, öszvért s ilyféle állatokat maga előtt hajt s azt mondva: »végre a várunk alá

¹⁾ Cattaro.

²⁾ ريسنا (Reszna), talán Risano.

³⁾ *Kator*, szlávul Kotor, olaszul Cattaro.

⁴⁾ پراسزت (Peraszt) = Perasto.

értünk», keresztes lobogóikat kibontva, dob- és trombitaszóval, egy üteg díszlövést téve, átvonulnak. Amint a puskáikat kilőtték Szihráb Mohammed pasa ketkhudája és a hercegovinai harcosok egy szájjal az Allah! Allah! kiáltásban törtek ki s az összes egyistenhívők az ellenséget megtámadván, kivont karddal rohanták meg s az ellenségre az átok zápora gyanánt hullatták a golyót, úgy, hogy a nyomorult ellenség össze-vissza kuszált disznócsordává lett s mikor kissé megmozdultak és a kard közékük ment, valamennyien megfutamodva, a szomszédos várakba menekültek. A mi harcosaink nyomukban voltak s egész a tengerig üldözvén őket, ötszázat megöltek közülök, 1500 pedig fog-ságba került.

Az egész mohammedán népet a temérdek zsákmánnyal együtt kiszabadították s a foglyokat a kiszabadult Allah szolgáinak adták s a hatalmas kormányzót magasztalták és dícsérték. A zsákmányt és a golyókat a gyalogos panduroknak adták és Szihráb Mohammed a könnyű csapattal az ellenséget üldözve, két fogoly kalauz vezetése mellett *Perászt* várához érkezett. Ez a vár Velence kezében maradt. Csakis hetven foglyot tudtunk itt szerezni. Azon éjjel ott megállapodtunk s emiatt a várbeliek annyi ágyút lőttek ránk, hogy *Kotor*¹⁾ és *Peraszt* hegyei mind rengettek tőle. Az ágyúlövésektől jókora távolságban egy réten a lovakat megpihentetvén, amíg ezek nyugodtak, ezalatt én körülnéztem. A tenger partján, homokos földön, egy alacsony dombon, négyszögalakú, téglapítkezésű, de kicsiny, csinos, fehér színű várnak látszott. Azonban, tudja Isten, nem valami erős, mivel falai alacsonyak. A várban néhány templomnak tornya látszott. Hítharczosaink, száznál több szerdengecsdi vitéz, összegyülekezvén, tanácskoztak s napkeltekor ötenkint-tizenkint Allah! Allah! mondással a vár ágyúi alá mentek s a külvárosba behatolván, látták, hogy a vár kerítése hajógerendákból furfangosan készült sorompókból áll s széles árkaiban tengernyi víz van s ha a hidakat minden oldalon felhúzzák a vár olyan lesz, mintha tengerben volna. Mivel lehetetlen volt megközelíteni, azért a kívül fekvő szőlőkbe, kertekbe s más erődtített helyekre menekült 40 katonát elfogták s a kerteknek nagy fát fejszével levagdalták.

A tengerparton majd homokos majd köves helyeken átmenve, *Kotor* várához érkeztünk. Ez a tenger partján, Velence *Princs Primjének* uralma alatt, kopár, vörös

¹⁾ *Cattaro* neve itt: قوطور (Kotor) alakban van írva. A törökök tehát *Kator* és *Kotor* néven nevezték.

sziklákön, a Boszporusban levő *Rumili-Hiszárunkhoz* hasonlóan fekvő girbe-görbe vár. Köröskörül vörös bástyái vannak, melyek mindegyikébe ezer ember fér el, csakis a tengerre néző egy kapuját láttuk. A várbeli házak erkélyeiről és ablakaiból, örege-apraja mind a mi portyázásunkat és rablásainkat nézegették. A házak mind sziklákön, északra néző ablakokkal, egymás fölött állanak. Az Adriai tenger öblénél fekvő erős építkezésű vár ez. Délkeleti és északi oldalán sok magaslat van s ha az ember a hegyekről követ dob befelé, akna nélkül és fáradtság nélkül el lehet foglalni. Azonban az előrelátó ellenség a várnak ezen magaslataitól való félelmében a délkeleti oldalon levő szikla elé igen erős falat vont s azt is mondták, hogy néhány sziklát lánczokkal kapcsoltak össze, de ezt én szegény nem láttam.

A várbán igen szép templomtornyok vannak. Az összes falak és mellvédek zászlókkal s lobogókkal vannak díszítve s a harcra felkészülve vannak. Nagy kikötője a széltől és hullámoktól biztos és kellemes kikötő s ezer darab hajót fogadhat be. Sőt a kikötőben négy gályahajó és a tőlünk elvett hajóhadnak is két gályája állomásozott. A kikötőjében igen sok halászbárka is van, a tenger egyik partjáról a másikra átlátszó tornyok vannak a parton. Mikor mi mentünk, a tornyokban fáklyákat gyújtottak s egy-egy ágyút elsütöttek, ami által az egész vilájetet értesítették. A hegyekben, szőlőkben időző emberek nyomban csónakokra és hajókra ültek s a várba menekülni kezdtek.

A *Verina*¹⁾ nevű szoroson belül ez a *katori* tenger kicsiny, foglyaink azt beszéltek, hogy »tizennyolcz mértföldnyi sziget«. E tengerben két tágas sziklán kikötői munka²⁾ gyanánt monostorok vannak, melyek várak is levén, ágyúkkal és puskákkal vannak ellátva. Sajnos, hogy ez a *Kotor* vára a mi *Gabla* várunktól tíz konaknyira befelé, Nova várunktól pedig három konaknyira befelé van s az ellenség minden hajója a mi váraink ágyúi elől e *Kotorba* jön-megy s egész *Iszkenderia* (Skodra) és *Podgoricza* várainkig a tengerparton e *Kotor* határa van.

Néhai Köprili Mohammed pasa tudta ezt a helyzetet s Khászim Mohammed pasát a rumili ejálettel és húsz *oda* janicsárral *Kotor* vára ellen szerdára tette és elküldötte s ő hetvenhét napig ostromolta. A boszniai ejálettel Szidi Ahmed pasát is *Kotor* vára ellen küldötték, ő azonban azt

¹⁾ وريانة (Verina).

²⁾ Törökül: *Menderek*, ami megfelel a rakodópart. molo, fogalomnak.

mondá: »Engem nem tettek szerdárá«, s késedelmeskedvén, nem ment segítségére, mivel pedig kevés volt a katonaság. *Kotor* vára elfoglalása nélkül tértek vissza. Köprili e tán Szidit Temesvár alatt Ali pasa szerdár által megölték és fejét a Portára küldötte. Némelyek azzal rágalmazták: »Szidi pasa, — úgymond — a katorliaktól pénzt kapott, azért nem ment *Kotorba*«, azonban ilyen hősi harcos a pénzre nem aljasította le magát, hanem az volt az igazi ok, hogy nem tudta elviselni, hogy nem lett szerdárá, hanem csupán egy igénytelen pasának alárendeltje.

Insallah! ha e *Kotor* s vele még sok vár Velenczétől elvéttetik, az egyiptomi út azonnal megnyílik. E várat könnyebb lesz Iszkenderia felől megtámadni, feltéve, hogy észak felől a boszniai ejálet katonasága, a tenger felől pedig a császári hajóhad támadja meg. Isten tegye annak elfoglalását könnyűvé!

Kotor várának népe oly elbizakodott, vakmerő és félelmetlen, hogy midőn Szihráb Mohammed pasával annyi ember 5 óránnyira a vár alatt megállapodott, a kerteket, szőlőket pusztította és rombolta, ők ezt figyelembe sem vették s egyetlen ágyút el nem sütöttek. Sőt a lightharcosok a vár alatt járkálván, az *Ogrun kapunál* a tengerparton ruhát mosó leányokat is elfogták és a kikötőben három kávéshajót is kiraboltak. Ennyiféle zürzavaros helyzetet láttak s mégsem ágyúztak. Végre magunk is abbanhagytunk mindent s *Kotor* alól sietve északfelé mentünk s *Peraszt* vára alatt elhaladván, *Veriga*¹⁾ szoros tornyához érkeztünk. *Nova* felől, az ellenségnek Peraszt nevű várához közel a *kotori* öböl bejáratánál keskeny szoros ez, melynek hajdan vára is volt, de lerombolták. Ha egy erős legény követ hajít el, az a túlsó partra esik. Régente a túlsó partra lánczot húztak át s a szorost így elzárták, a helye most is látható. Az innenéső része Peraszt vár felől a herczegovinai szandsák földje, a túlsó oldal pedig Arnaudlik (Albánia) Iszkenderiájának földjén *Kelmente*²⁾ kerülete. Ha itt egy kis *Komorán*³⁾ vár volna és sáhi és báljemez ágyukkal tizenegyezer főnyi őrséget helyeznének el benne, egyetlen hajó sem jöhetne segítségül s az ellenség kegyelmet kérve, a várat átadná.

Ismét észak felé mentünk s a foglyokkal és zsákmány-

¹⁾ وریگا (Veriga), ugyanezt a szorost fönnebb *Verinának* nevezte, tehát sajtóhiba a *ا* betű az *ی* helyett.

²⁾ کلیمتہ, talán Kalimed.

³⁾ قومران (Komorán) = Komárom.

nyal csak lassan menve, a fogságból kiszabadított néhány embert hazájába küldöttük, mi pedig *Reszna*¹⁾ várába érkeztünk.

¹⁴ *Reszna vára.* Herczegovina királyai építették. Abul-feth idejében Desztáli Juszuf bég és öregapja a velenceiektől ezt elfoglalták s tulajdonul nekik ajándékoztattott. Azelőtt itt löporgyár volt, mivel hegyeiben igen finom, fehér és vágható salétrom van. A tengerparttól jókora távolságban, magas sziklákon álló kis vár ez, mely köröskörül köéépület, magaslata nincs. Erős bástyái vannak, minden oldala meredek szikla. Északon egy kis vaskapuja van, a várban 150 kis ház és 200 katoná van. Kormányzója »*Kör Juszuf bég.*«²⁾ Lenn a külvárosban és a várban összesen 2000 ember van. Azelőtt ők vettek el a velenceiektől foglyot és zsákmányt, ebben a háboruban pedig nagy számu ellenség hirtelen megrohanta őket és sok zsákmányt és foglyot elvitt tőlük. Hála Isten! Szihráb Mohammed pasa Khizir gyanánt érkezett hozzájuk s az ellenséget megtörve, a foglyokat kiszabadította s midőn a megszabadultak nagy csapattal a városba érkeztek, Reszna vára oly nagy öröm-lövöldözést tett, hogy az leírhatatlan. A megszabadultak vendégséget rendeztek s a hitharczosokat megajándékozták. Juszuf bég is nagy vendégséget adott a várban a pasának.

A várban van egy dsámi, hadiszertár, magtár, viz-csiszterna. A vendégség után Juszuf bég a határon levő *Piva*³⁾ és *Niksik*⁴⁾ vidéki ellenségek miatt panaszkodott. »Hála Isten! e tartományba húszezer katonával jöttünk s a *kotoriakon* boszut állottunk, foglyaikat kiszabadítottuk. De ennyi ezer katonával e helyre jövén, itt a hegyekben sem nektek, sem nekünk meg nem hódoló, sőt a népet és tartományt pusztító *Pivát*, *Niksiket* s a többi hét kerületet legjobb lesz ha ekkora iszlám sereggel megtámadjuk, kizsákmányoljuk és az ellenséget megbüntetjük«, mondá a vitéz Szihráb Mohammed pasa s a háborút elhatározván, az összes foglyokat és podgyászokat Reszna várában helyezvén el, Juszuf béget és kalauzait maga mellé vette.

¹⁾ ريسنا (Reszna) = Risano.

²⁾ Kör Juszuf bég = Vak Juszuf bég.

³⁾ پيووه, másutt پيووه (Piva), Montenegróban volt.

⁴⁾ نيكشيك (Niksik) = Niksič Montenegróban.

V.

Reszna várából Piva és Niksik hegyeibe a lázadókhöz menetelünk.

Reszna várából tízezer válogatott katonával kelet felé, a hegyek között, majd gyalog, majd lóháton menve, azon napon *Piva* kerületbe érkeztünk. Csupa horvátok ezek, akik meredek hegyek között élnek s a hercegovinai pasákkal csak lándsa hegyével beszélgetnek s közéjük a kormányzó senkit sem küldhet. Faluk vár formájúak. Mikor a hitharczosok a falvakban fürj-fiak gyanánt elszéledtek, abban az órában kétszáz foglyot, tízezer kecskét és juhot hajtottak és hoztak el. Innen elindulván, *Niksik* kerületébe értünk. Ezek bátor és harczos emberek s Szihrábnak egy agája itt vértanu lett. Innen háromszáz asszonyt, kétezer juhot és más állatot elvittünk magunkkal. Innen a veszélyes *Bánkián*¹⁾ kerületbe mentünk, ahol megszámlálhatatlan foglyot vettünk ugyan el, de száznál több emberünk vértanu lett.

Azután Szihráb Mohammed pasától rendelet jött, hogy én ezekben a hegyekben három napig tartózkodjam s az összes harczosok együttesen portyázni menjenek. Mohammed pasa mellett csak kétezer ember maradt, az összes hitharczosok pedig három nap és három éjjel a hegyeket átszítálván, annyi foglyot és állatot hoztak, hogy azok számát csak Isten tudja. De értékes arany és ezüst eszközök, finom szövetek és igazán ritka tárgyak is voltak. A lázadó férfiak s bizonyos gonosztevők is kézre kerültek, aminek Szihráb Mohammed pasa igen örült. Hercegovina szandsákja neki Egyiptom gyanánt lett. Azután biztonságban és gazdagon újra Reszna várába jöttünk s a hitharczosok zsákmányából a szultáni tizedet kivették; onnan nyugot felé 3 óra alatt *Koli-burk*²⁾ mezején állapodtunk meg.

Mikor a nagy csapatot, a foglyokat és a hadi zsákmányt az iszlám táborban elhelyeztük, az okos Szihráb Mohammed pasa a venediki követet magához hivatván, mindezt megmutatta neki. Szegény egészen elbámult. Szihrab mondá neki: »Hej! alávalók! a *kotoriaknak* miért engedtek utat? ti voltatok az okai, hogy a mi *Reszna* várunkból annyi foglyot elvittek s minket annyit fárasztva, ilyen vesződtséges uton vezettetek. Úgy mutatjátok magatokat, mintha a padi-

¹⁾ بانكان (Bánkián).

²⁾ قولى بورق (Koli-burk).

sáhnak engedelmeskednétek, titokban pedig árulást követtek el.« A feleletre kész követ válaszolá: »Isten mentsen, Szultánom! a *katori* uszkoknak mi nem engedtünk utat.« Erre a tagadásra az éleseszű pasa mondá: »A *peraszti* és *katori* ellenségek közül a *resznai* muszalmánokat fogságba ejtő embereket hozzátok ide!« Erre tíz fogoly azonnal előjött s mondák: »Szultánom! Igaz, hogy néhányan Katorból a hegyeken át mentek a ti Reszna várátokba, ámde mi csónakon mentünk *Katorból Dobra-Venedikba* s csónakjainkat Venedikban hagyván a venedikiek mutattak nekünk utat s Reszna várába menvén, sok törököt elfogtunk és midőn azt mondtuk, hogy *Katorba* menjünk, veletek találkoztunk s ti elfogtatok bennünket.« A pasa ekkor megharagudott s a venediki követet bebörtönöztette. Azután pedig a dobravenedikieknek árulását és alávalóságát általam a nagyvezírnnek bejelentette.

Innen elindulván, kelet felé 9 óráig menve, *Koli-burk* várához érkezünk.

Koli-burk vára — Arnaud nyelven annyit jelent: »*Mi jót tenni*.« A hercegovinai bánok építették. Abul-feth korában Herszek-oglu Ahmed pasa foglalta el. Azután az ellenség visszavette s második meghódítója Veli Bajazid szultán vezíre Gedik Ahmed pasa volt. Hercegovina földjén vojvodaság s *Köjlüds* vár területében van. Parancsnoka és százötven várkatonája van.

A vár földje és alakja. Égig érő, magas bástyájú, erős vár, a melyhez csak *Amádia* ¹⁾ és *Ván* ²⁾ vára hasonlítható. Vörössziklás, sas- és sólyomfészkes, magas dombon, faragott kőből készült erős vár, de nagyon kicsiny. A várban csak húsz palatetős ház van. Egy kis dsámija s egy fürdője van, fogadója elpusztult. Boltja nincs. Nagyon vitéz, bátor és híres emberei vannak. Juszuf bég háztulajdonos közöttük.

Innen ismét észak felé, köves helyeken, sok fáradtság között menve, négy óra alatt *Pocsepe* ³⁾, onnan pedig négy óra alatt a *Gacska-bucs* ⁴⁾ síkság kezdeténél fekvő *Köjlüds* várához értünk.

Köjlüds vára. — Egy *Köjlüds* a *Tuz* partján, Szemendre és Belgrád között van és szerb vár, de ez a *Köjlüds* Hercegovina szélén van s a hercegovinai bánok építették. Herszek-oglu Ahmed pasa foglalta el s Szulejmán khán

¹⁾ Amadia, Kis-Ázsiában.

²⁾ Ván, Örményországban.

³⁾ پوچپه (Pocsepe).

⁴⁾ غاچقه بوج (Gacska-bucs).

szabályzata szerint a hercegovinai pasának birtoka s annak a vojvodája kormányozza. 150 ákcse fizetésű törvényszéki járás. Van ketkHUDája, janicsár szerdárja, várparancsnoka, várórsége, muhteszibje, városi ketkHUDája, adófelügyelője, építészeti ágája s megfelelő előkelősége.

A vár alakja. Két magas hegy között egy kisebb halmon, két igen magas toronnyal, két ágyúval, egészen faragott kőből építve, ötszögalakú, árok nélküli, délre néző, egykapus különös vár, melynek tizenkét palatetejű szűk háza, egy kis dsámija, víz-ciszternája és magtára van.

E várból, nyugoti irányba fel-alá százezer fáradság között haladtunk, azután pedig egy völgyben kelet felé menvén, félóra múlva *Cserenicssza*¹⁾ várához értünk.

Cserenicssza vára. — A boszniai határon is van egy *Cserenicssza*, *Jakova* közelében pedig *Cserenicssza* nevű szandsák van. Ez a hercegovinai szandsák *Cserenicsszája*. Kádija és vojvodája *Köjlüds* várában laknak, népe pedig itt van. Egy domb tövében van egy dsámija, van továbbá hat mecsetje, egy medreszeje, két mektebje, egy kolostora, fogadója, egy fürdője, tizennyolcz boltja, összesen 350 palatetejű háza kert nélkül. Imárisztánnal bíró városka, levegője nagyon kellemes.

Onnan egy órán át észak felé menvén, a *gácskai* síkságra értünk. Szihráb Mohammed pasa e síkon 27.000 katonával *ászáfí* sátorába telepedett le s nekem szegénynek is egy tarka sátozt állíttatott s társalgásával folyton megtisztelt és többféleképp szórakoztunk.

*Gacska*²⁾ *síkságának leírása.* A hercegovinai szandsák belsejében e terjedelmes síkságon kívül más síkság nincs. Hossza egy jókora *konak*, szélessége néhol három óra, néhol nyolcz óra; egy zöldelő és viruló síkság ez, melynek levegője és vize oly kellemes, hogy az ember annak gyönyörétől egészséges lesz. E síkság négy oldalán fehér sziklás hegyek vannak s a márványkövekből néhány ezer tiszta vizű forrás fakad, melyek *Gacska* síkján mennek keresztül. E síkság körül csupa erődített³⁾ falvak vannak. Az itteni falvak között legkülönb *Dsenki-záde pasa* majorja, mely várhoz hasonló szép falu.

E síkságon folyó patakokban öt-tíz *okás* különféle halak vannak, különösen az aranyos formájú pisztráng⁴⁾

¹⁾ چرنیچسزا (Cserenicssza) = Crnica.

²⁾ غاچقه (Gacska) Hercegovinában van.

³⁾ Törökül: Kuleli = tornyos, vagyis erődített.

⁴⁾ Törökül: *Alá bálgi*.

nevű hal, a minőt egy országban sem lehet találni. A ki ezt eszi, annak a szájában elolvad, úgy, hogy a hal szagát nem is érzi. Ezen a síkságon levő füvet, növényzetet, lóhert, luczernát egy hétig sem győzik lelegezni a lovak s egészen meghízhatnak tőle. A hercegovinai összes pasák e síkságon nyolcz hónapig sátorok alatt tartózkodnak s a *katori* hitelenektől való félelemből a hercegovinai vilájetet őrzik és vigyáznak. A padisáhi parancs értelmében, melyet én szegény hoztam el a nagyvezirtől, három ezer *pandur* vitéznek a zsoldját a dobra-venediki kincstárból megadták s a szükséges helyekre, úgymint: Mosztár bogázi,¹⁾ Pocsetel bogázi²⁾ Belike, Gacska, Zálum, Nuszirlubin, Lubomir, Csemerne, Ulok, Dobra-dol völgye, Lepta, Bjelik, Permoria, Lupuska, Gabla, Teverin, Aszlana, Prepova, Reszna várakba, városokba és szorosokba háromezer főnyi őrséget küldöttek s Paracsali Musztafa pasa e háromezer harczos szerdárja lett s Gacska síkságáról elküldetett s e harczosok az örködés végett el is indultak.

Miután a dobra-venediki követ a háromezer pandurnak kiszabott zsoldját megadta, a magas parancsolatot tőlem, a birói végzést a *gacsikai* kaditól, a jelentés-levelet pedig Szihráb Mohammed pasától átvette, a még fennmaradt kincset teherszállító lovakra rakta s háromszáz emberével Gacska síkságáról eltávozott s a magas Portára elindult. Elmenetele után következő napon a követtől segélykérő emberek jöttek, mondván: »Segítség! Szultánom! a *fodsai* szorosban a *katori* uszkok körülfogtak bennünket, éppen most harczolunk. Segíts rajtunk! mert különben az uszkok a padisahi pénzt elveszik tőlünk.« E tudósítás érkeztekor Szihráb Mohammed pasa ketkhudájával ötszáz felfegyverzett gyalogos vitézt és háromszáz horvát harczost küldött s az értelmes pasa így szólt hozzám: »Eвлиám! ennek a pénznek behajtására és e pénzből háromezer harczos zsoldjának kifizetésére te voltál küldve. Légy szíves, ne resteld és ketkhudámmal együtt te is menj segítségre.« E parancsolatra azt mondtam: »Uramé a parancsolat,« s azonnal lóra ültem.

¹⁾ Mosztár bogázi = mosztári hegyszoros.

²⁾ Pocsetel bogázi = pocseteli hegyszoros. Pocsetel = Pocitelj.

VI.

Gacska síkságáról a venediki adópénz oltalmazására menetelünk.

Ezer harcossal nyomban még azon nap elsziettem s a két fél éppen heves harcban volt, mikor oda értem; a harczolók közé nem keveredtünk, hanem azokba a völgyekbe, a merre az *uszkok* futni fognak, leshelyeket állítottunk fel s lovasaink- és gyalogosainkkal a hegyekbe vonultunk. Az alattunk levő ellenségre egy ütég golyót rőppentettünk s egy szempillantás alatt száznál több ellenség a pusztulás házában terült el. Az *uszkok* a pénzről azonnal lemondván, rettegés között *Katorba* futottak s ekkor a leshelyekben elhelyezett muszalmán hitharczosok az ellenséget megrohanták. Igen heves küzdelemben voltak egymással s mikor hátulról mi is megtámadtuk őket és az összes ellenséget középre fogtuk, ezek olyanok lettek, mint az ágyútól eltárlált majom. Abban az órában mintegy háromezázat kardra hánytunk s fejük elgurult. A kik megmaradtak, azok a hegyekbe menekülve, elfutottak. Közülünk tíz-tizenhét harczos lett vértanúvá s őket ott eltemettük. Ötven harczos a dobra-venediki adópénz körül harczolgatva, lett vértanúvá.

Azután a pénzt átvevén, azon napon kilencz óra alatt nagy sietséggel *Csemerne* magaslatára értünk. Innen reggel a sereggel s a padisáhi pénzzel, az *uszkok* fejeket lándsára tűzdelve, keleti irányban a halom alatt mentünk s Szulejmán khánnak gyönyörű hídján áthaladván, *Focsa* városába érkezünk. Itt a padisáhi adópénzt a vilájet előkelőinek és a törvényes kormányzónak megszámlálva, átadtuk s az erről szóló törvényes okmányt átvevén, az éjet *Focsa* városában töltöttük. Reggel a *focsai* előkelőktől elbucsuúztunk s ismét déli irányban, hegyeken és köves helyeken keresztülmenve, egy óráig mintha az égbe mennénk fel, *Csemerne* magaslatára mentünk fel. Ide évenként néhány százezer ember gyülekezik össze s nagy vásárt tartanak ott. Ez a *Csemerne* magaslat *Herczegovina* szandsáknak egészen a közepén fekszik s öt konaknyi távolból mindenfelől meglátszó magas hegy. Ez alkalommal is a négy táj felől különféle népek gyülekeztek össze s *Paracsali Musztafa pasa* volt a nagy sokaságban a felügyelő s húsz nap és húsz éjjel élénk vásár volt. Magas hegy ez s délkeleten *Nova*, *Kator* és a mi *Podgoricza* várunk látható. Délre *Dobra-Venedik*, a mi *Gabla* várunk, áteltenben pedig *Ispániának Pulia* ¹⁾ szigete

¹⁾ *Pulia* = Apulia félsziget Olaszországban.

tünik fel. Északra Boszna-Szeráj hegyei látszanak. E hegyen a vásárt és a tengernyi embert megnézegettünk s a következő napon útra indulván, tíz óra alatt vígság közt megérkeztünk *Gacska* síkságára.

A következő nap Szihráb Mohammed pasától átvettem a levelet és a jelentést s ő nekem négy *kisze* pénzt, öt frengi rabszolgát, öt hercegovinai lovat egész felszereléssel, egy prémes mentét, kétszáz aranyat, egy kardot, öt puskát, öt vég posztót ajándékozott, szolgálaimnak is mindnek szőnyeget és egy *kisze* pénzt, továbbá egy-egy darab posztószövetet s egy-egy hercegovinai lovat adott. Paracsali Musztafa pasa parancsára, mivel ő Csemerne magaslatán maradt, a ketkhudája két *kisze* pénzt, három rabszolgát, öt felszerelt taslidsai lovat, öt vizslát és öt agarat, két sólymot és öt karvalyt adott nekem, a minők egy országban sincsenek. Öt köteg posztót és öt vég genuai bársonyt is kaptunk ajándékba. A hercegovinai alajbég, a novai kapitányok, szóval az összes előkelők, azt mondva: »Ez a nagyvezir kegyence«, mind ajándékot adtak. Ezek után száz erős vitézt magam mellé véve, Szihráb Mohammed pasától elbucsuíztam.

VII.

Hercegovinából a jeni-kálái¹⁾ hadjáratra menetelünk.

A gacsikai síkságról elindulván, nyugoti irányban négy óra alatt *Kara-kojkh*²⁾ faluba, onnan öt óra alatt *Zálum-jajlasziba*³⁾ értünk. Sok vesződtséggel azon a köves helyen keresztülhatolván, a *nevei* síkon⁴⁾ nyugodtan átmentünk s *Neveszin* városába érkeztünk. Egy éjjel itt maradtunk, azután ötven pandurt véve társul, dél felé a félelmes uszkok tanyái és a haramiák között százezer fáradsággal a nagy hőségben, a köves helyeken keresztülmenve, egy vízciszsternában pihentünk meg egy kissé, ezután pedig hét óra multával *Pulgáj*⁵⁾ várához érkeztünk.

Pulgáj vára. Fátih ő felsége maga foglalta el ezt. A hercegovinai pasának szubasisága ez, százötven akcse

¹⁾ Törökül: *Jeni kálá* = *Zerin-Ujvár* vagy *Zerinvár*.

²⁾ قرة قوچك (*Kara-kojkh*).

³⁾ ظالوم يايلاسي (*Zálum jajlaszi*).

⁴⁾ Törökül: *Neve* szahraszi, bosnyákul: *Nevesinsko* polje.

⁵⁾ پولغای (*Pulgaj*) = *Blagaj*.

jövedelmű járás és jelenleg a mosztári mufti efendinek *árpálik* fejében adományozták. Parancsnoka és ötven főnyi várnépe van.

A vár alakja. Az égboltozatig emelkedő, vörösszínű, magas és halgerinczéhez hasonló, éles oromzatú kősziklán fekvő, mandulaalakú és faragott kőből épült erős vár, melyről azt lehetne hinni, hogy most került ki az építőmester kezéből. Keleti oldalán nagy tornya van. Jobbról és balról öt magas erődítménye van. Déli oldalon, a sziklaormon egy félelmes erős tornya van, mely mintha Iszkender bástyája volna. Összes védőfalai oly csinosak, hogy az le nem írható. Nyugotra nyíló egy vaskapuja van, árka nincs, mivel körülötte mély gödör terül el. Különösen délről öt mináret magasságban *Besztun* hegyéhez hasonló, erős és meredek kőszikla van, a melyen néhány ezer saskeselyű és kánya fészkel, az ember nem mer onnan lefelé nézni. A várban tizenöt üres ház, egy kis dsámi, két víz-cziszterna és két ágyú van. A toronyban senki sincs, a parancsnok és a katonák mind lenn lagnak, a vár kapui éjjel-nappal bezárva vannak. A várból a déli oldalon lefelé ereszkedve, két oldalról hegyek, erdők, szőlők és gránátalma-fák vannak, a melyek egymást elérik és árnyékos gránátalmafa-ligetet képeznek.

Pulgáj külvárosa a vár alatt van. A várból nem is látszik meg ez a külváros, mely a várkapu üregéből hétfejű sárkány gyanánt kiömlő *Buna* nevű folyó partján elterülő kis város. Mindössze öt városrészből (mahalle) áll, 450 várformájú, tornyos, téglalapítkezésű, palakötetű, kerttel ellátott ház van benne; néhány háznak kerámitteteje van. A *Buna*-folyó két részre osztja ezt a várost s két helyen kőből épült hidakon közlekednek. Öt imahelye van; lenn a *Szedresben* ¹⁾ Abul-feth Mohammed khán dsámija, különös, kicsiny és régi épület; alacsony minárettel, ólomtetővel, téglából készült szép dsámi. Van egy medreszeje, egy mektebje, egy kolostora, egy kis fürdője, két fogadója és a dsámival átellenben tíz boltja.

A Buna-folyó. A vár alja üres s mivel a szikla nyugot felé hajlik, az ember azt gondolja, hogy most mindjárt összeomlik; e szikla alatt levő nagy barlangból zúgva tör elő a folyó, melynek kijövele helyén, az említett barlang előtt két szérűskert területű nagy vízmedence van, melyről azt mondják, hogy a mélységét még senki sem találta meg. Néhányszor már száz öles kötélén függő ölmot eresztettek

¹⁾ Törökül: Tutluk (szedres).

le bele, de az sem érte el a fenekét. E mély medenczének partján levő sziklákra a mosztári mufti efendi egy magányos kolostort épített, melynek egy pavillonja erre a vízre néz. Az isteni titkokba belemélyedők ebben a pavillonban és kolostorban laknak s csoportonként magánbeszélgetéseket és tudományos vitatkozásokat tartanak. Néhány tudós és elmés társ a tóban levő különféle halakat szemlélgeti, mivel mindegyik tíz, húsz *okára* is megy s ezek Istennek szentelt halak, melyeket megbámulva nézegetnek, de soha ki nem halásznak. Azt állítják, hogy ha valaki innen halat fogna, vagy halmérget dobna be, az soha szerencsés nem lesz, hanem végre felakasztják. A vize nyáron oly hideg, hogy a miatt nem iható. A lakosok némelyike ebben bűvár gyanánt alámerülve, uszkál. E vízmedence fölött, a Domavend hegyéhez hasonló vár szikláján igen sok saskeselyű van; itt a vízparton juhot vágnak le s künn hagyják és a saskeselyűknek adják. A saskeselyűk itt az embertől semmit sem futnak el. A halaknak a juh máját dobják be s ha azok is megeszik azt, akkor annak az embernek ki ezt tette, az óhajta teljesül.

A város levegője és vize kellemes. Szőlője, fügeje, körtéje, almája, fehér cseresznyéje sok van, sőt ebben az esztendőben itt ettük az első cseresznyét. Igen dús levű és kellemes ízű cseresznyéje van. A hegyeiben termő gránátalmából készült gránátszörp igen híres. Olajbogyója, cziprusfája, diója, szőlője megszámlálhatatlan sok van.

Innen elindulván, délfelé egy óráig mentünk, a hol a Buna-folyó a *Bunicsába* ömlik. A *Bunicsa*, *Osztolidsu* hegyeiből jön s mindkettő egyesülve, Dániel pasa hídja alatt folyik el, azután *Lup-záde* majorján keresztülmenvén, lefelé folyik s a Neretva folyóba ömlik. Ezután én szegény átmentem Dániel pasa majorján s a Neretva folyó partján meredek, köves helyeken és szőlőkön áthaladva, öt óra alatt *Pocsetel*¹⁾ várához érkeztem.

Pocsetel vára. A hercegovinai bánok építették. Itt egyenesen a nagyvezér Köprülü-záde Fázil Ahmed pasának ketkhudája, Ibráhim aga urunk palotájába szálltam, a kinek szíves anyja egy szobát rendezett be számomra s mindenféle étellel és itallal ellátott, én pedig Ibráhim pasa urunk levelét átadtam neki. Örömeben ő azonnal egy öltözet ruhát, egy csomó fehérműt és tízezer ákcsot ajándékozott nekem s a vár megseemlézésére küldött. A várat Abul-feth vezirei közül Üszkübli Kodsza Musztafa pasa foglalta el a

¹⁾ Pocsetel = Pocitelj.

velenczeiektől. A hercegovinai szandsákban, Pulgáj járásában helytartóság. Parancsnoka és ötven főnyi várnépe van.

A vár földje és alakja. A folyó keleti partján, vagyis Pulgáj vára felől, igen magas dombon, meredek kősziklán, kicsiny, alacsony vár, de nagyon erős. Egy vaskapuja délre nyílik, árka nincs, a folyó felől mély és meredek. Benne a palatetejű parancsnoki ház, egy magtár s egy tornyoskában kis mecset van. A folyóba ereszkedő víz-tornya van. Kétszáz faragott kőlépcsőn kell leszállni s ostrom idején vizet vesznek onnan. Háború alkalmával ez a vár csak ötszáz embert fogadhat be, mivel nagyon kicsiny vár. Ötszáz kis sáhi ágyúja van. A vár kapuja mindig be van csukva s ötven katonája őrködik éjjel. Ha az ellenség tömlőkön átúsztatva, erre az oldalra jön, az ágyúkkal rálőnek s a dolog befejeződik.

Külvárosa. A vár alatt, a folyó partján, kertek között százötven palatetejű házból álló külvárosa van; némely házon fegyverekkel felszerelt torony van. Egy dsámija van. melynek kapuján a *tárikh* a következő: »Ezt a szent dsámit a jóságos Hádsi Ali ben-Musza aga építtette a 971. évben.«¹⁾ Háremjében igen magas cziprusfa van. Ezt a fényes dsámit Ibráhim aga ketkhuda urunknak öse építtette; drága testvére, Hádsi Ömer aga pedig e dsámi alatt és a várépület szélénél, a folyóparton, egy népkonyhát építtetett, a hol a város népének mindenkor adnak kenyert és levest, pénteken éjjel pedig marhahúst, pilafot és rizst adnak. Allah engedje, hogy mindig meglegyen!

A városnak egy mektebje van, Ibráhim ketkhuda urunk egy medreszet építtetvén, egy fürdőnek és fogadónak építésére is küldött embereket. Házai egymás fölött nyugotra és a folyóra néznek. Igen sok diófája van, levegője nagyon kellemes, gyümölcse is előbb megéri, mint más városoké. A velem jött hitharczosokat Szihráb Mohammed pasa parancsára e városban mind Ibráhim ketkhuda urunk anyja mellé rendeltem őrségül. Innen tíz fegyveres, puskás emberrel küldetésem helyére, *Gabla*²⁾ várába indultam s dél felé a folyó partján egy óráig menve, *Taszucsevik*³⁾ faluba érkeztem. Az országút mentén ötven házzal s egy dsámival bíró muszulmán falu ez. Ibráhim ketkhuda atyja. Ömer aga itt van eltemetve az országút mentén. E faluból dél felé a folyóparton haladva, Üszkübli Kodsza Musztafa

¹⁾ 1563. Kr. u.

²⁾ غبله (Gabla).

³⁾ طاسوچويك (Taszucsevik).

pasának a *Pregava*¹⁾ folyón levő egyívezetű hídján mentünk keresztül. A *Pregava* folyó keletről *Osztolcsa* hegyéből jön s ezen helyen »A hercegovinai király trónja« nevű szikla alatt levő szoroson áthaladván, ott azután egyesül a folyóval. Ezen a hídon átmenvén, balról egy órányira terjedő síkság van, melyet *Popova*²⁾ néven neveznek.

Popova síksága. Ezen a popovai síkon ezernél több kút van, de vizük nincs. Mihelyt július hónap elérkezik, akkor az egész ország vizei apadóban vannak s akkor e kutakban a víz bugyogva feltűnik. Azután pedig kiárad s a popovai síkság tengerré változik át. Van benne egy hal, mely nagyon ízletes és erősítő. Sőt Bosnyákországban a sokféle dologra gondoló embernek közmondásszerűen azt mondják: »Hé! ember! te bizonyosan popovai halat ettél.« Beigazolva van az is, hogy némely orvosok az erősítő orvosságba³⁾ ennek a hálnak a velőjét keverték. Az őszi napokban, mikor az esőzés elkezdődik, ennek a síkságnak vize visszahúzódik s a szárazföldön maradt halakat a nép összegyűjti s megeszi. E kutakba az ember akkor leszállhat s szárazon járhat bennük. Innen egy óráig délfelé menve, *Gabla* városba érkeztünk.

Gabla városa. A hercegovinai szandsákban a pasa birtoka és vojvodaság. 150 ákcse fizetési osztályzatú járás (kaza). Dobra-Venedikből hajókon só érkezik ide s a kikötő előtt nagy raktárakban helyezik el a sót s a Portától kinevezett sófelügyelőnek vámot fizetnek róla. Ez régenté nagy város volt, az épületek nyomai most is látszanak. Jelenleg 150 palatetejű háza és három imahelye van (Rusztém pasa dsámija); egy kolostora, két fogadója s 30 boltja van. A folyóparton, a kikötő kezdeténél két felfegyverzett s készen álló hadihajója van, melyeket a boldogult Melek Ahmed pasa urunk készíttetett, mikor boszniai váli volt. Népe nagyon vitéz és bátor. Éppen mikor ott voltam, a vásári sátorokat megtámadó és kirabló uszkokokat a város népe megrohanta és harczolva, az ellenség által elfogott húsz foglyot és 17 fejet visszavette. Lovainkkal együtt hajókra szállva, a Neretva folyón keresztülmenvén, homokos földre léptünk, a honnan nyugot felé haladva, az iszlám határ végén levő *Gabla* várához érkeztünk.

Gabla vára. A Neretva folyó partján, a hercegovinai

¹⁾ Pregava vagy Bregava, a Neretva mellékfolyója.

²⁾ پوپ اووا (Pop-Ova).

³⁾ Törökül *mádsun* szóval nevezi ez orvosságot. A *mádsun* opiumkeverék volt.

szandsák földjén, mindenféle adó alól felmentett, négyszögű vár, melynek itt a határokon párja nincs, csakhogy kicsiny. Parancsnoka, várnépe, 150 ákcse fizetésű kadija van, a ki majd itt tartózkodik, majd a falvakban jár s az átelleni Gabla városában lakik, mivel a kereskedelmi kikötő és a heti vásár ott van. A várban van ketkhuda, janicsár szerdár, két várparancsnok, muhteszib, építészeti és adófelügyelő, vámfelügyelő.

A vár alakja. A folyótól kissé befelé egy tágas, homokos és magaslat nélküli helyen fekszik s Abul-feth építtette. Aknamunkát nem lehet ott készíteni s mivel a földje homokos, az ostromsáncz is lehetetlen. Ha egy röfnyire a föld alá ásnak, már víz jön elő. Négy szögletén négy tornya van, melyek mindegyike egy-egy erődítmény. Északra néző vaskapuja van; a várban 20 palatetejű ház, Abul-fethnek egy kis dsámija, élelmiszerraktár és hadiszertár van. Ez a hely nagyon a határon van s mivel a vár kicsiny volt, azért a velenceieknek terjeszkedése és támadása ellen szükségessé vált annak kibővítése, ezért tehát Ibráhim szultán a hercegovinai szandsákok Dsenki-záde pasának adományozta, ő pedig Abul-fethnek ezt a *Gabla* várát újjáépíttette. Négy szögletén levő bástyái erősebbek lettek, mint a régi várbeliek. Északra egy fakapuja van, a régi várba nyíló kapu vasból van. Ebben az új várban épületek nincsenek, hanem a harczolásra térség van. Falai húsz rőf vastagok, huszonhárom sáhi-, báljemez és másféle ágyúja van. Nyugoti részén *Csiftlik*¹⁾ nevű nagy külváros van. A vár kerülete 550 derék lépés. Lakossága a többi határszéli népek módjára fehér és alul szűk nadrágot, mellényt és bő felső ruhát visel, fejükön pedig a *dsezáirlik*²⁾ módjára vörös fezt hordanak, frengi cipőkben és felfegyverkezve járnak s szükség esetén Szicziiliáig is eljárnak rabolni. Bosnyákul beszélnek. Ebben a városban asszonynepet nem láttam. Gabla-vár délkeleti részén egy kis síkság van; régen rizstermő hely volt, most azonban elhagyatott. A Neretva folyó partján háromféle kőépületű, kerámitetejű hajógyár van és Szulejmán khán rendelete szerint három gálya mindig készen áll.

Gabla-Csiftlik városa. Nyugot felé a váron kívül, a folyóparton, tágas, sík termékeny réten háromszáz palatetejű, téglalapítkézésű ház van, némelyiken tornyok is vannak. Három városrészből áll, három imahelylyel, ezek egyike

¹⁾ *Csiftlik*, major.

²⁾ Dsezairli = algeriai.

dsámi, a többi mecset. Környéke köves. Erős, egészséges emberei vannak, kik jó evezősök. Népe kecsketejet iszik.

Itt lovainkra ülén, a túlsó partra mentünk s a folyópart mentében köves helyeken haladva, *Kule-kurba*¹⁾ érkeztünk. Ezt a várat Abul-feth vezire, Kodsza Musztafa pasa építtette, Csiftlikkőj ennek a vakufja. Ez a vár a Neretva szűk torkolatánál éégig emelkedő magas torony, mely ötemeletes. A folyóra néző sáhi-ágyúí vannak, nagyon erős torony. Északra egy kapuja van, parancsnoka és nyolczvan főnyi várnépe van. Innen délfelé, a folyópart mentében három óráig haladtunk s *Nuren*²⁾ várához érkeztünk. Ezt is Kodsza Musztafa pasa építtette. Az isztámbuli Galata-toronyhoz hasonlóan, hétemeletes, erős építkezésű nagy torony. Északra nyíló egy kis kapuja van. A sziklákról lépcsőkön szállnak le a folyóba; a kaput minden éjjel elzárják s a kivágott sziklaárok, hídját csigákon felhúzván, a torony falához támasztják. Ágyúí négy oldalról tüskés borz gyanánt állanak s a hitharczosok itt olyanok, mint a rabok, mert sehová nem mehetnek. A kikötőben éjjel-nappal három hadihajó áll felkészülődve. Minden reggel azok, kik este nem lesznek örök, felülnek és zsákmányolni járnak.

Mikor mi odaértünk, a várban nekem egy szobát rendeztek be s azt mondák: »Mi Evlia aga kedvéért portyázásra megyünk« s mohammedán kiáltást hangoztatva, a felfegyverzett hitharczosok a három hajóra ültek s egy szempillantás alatt a folyón elsíklottak s eltűntek. Mi a várat kívül és belül megnézegettük s már délutáni idő volt, mikor egyszerre csak láttuk, hogy egy leeresztett zászlójú *Pulia* szigeti hajóval visszatérnek. Ezen a hajón hús, fogoly, só, marhahús, gyapjú, posztó, bors, gyömbér és más különféle árucikk volt. Mikor megérkeztek, ágyúval, puskával üdvözlő lövések fogadták s a zákmányból nekem is részt adtak s tréfálkozva mondták: »A te kedvéért Aga! szerencsénk volt, maradj itt még néhány napig.« Közülök csak két legény sebesült meg, kiknek ezért két-két részt adtak. Ez a magas torony a Neretva folyónak az Adriai tengerbe ömlése helyén egy sziklán álló kerek alakú vár, hét emelettel, ágyúval, egy dsámival, hadiszertárral és élelmiszertárral. E toronynak órája alatt egy figyelő pavilon van, melyből *Pulia* szigete is meglátszik. E vár folyóján túl *Lubuska*³⁾ várunknak jelenleg fellázadott népe lakik.

¹⁾ قلعه قور (Kule-kur).

²⁾ نورهن (Nuren).

³⁾ لوبوشقه (Lubuska).

Azt mondtam, hogy *Mosztárba* a lupuskai vilájetot megtekintve, utazunk el, azonban a nureni hitharczosok nem egyeztek bele, azt mondván: »Az ellenség nagy lázongásban van.« Mi is lemondunk tehát erről s a török hitharczosoktól búcsút véve, két óra alatt észak felé újra *Gabla* várunkhoz érkeztünk. A sófelügyelőnek a padisáhi parancsot megmutattuk, melyet jegyzőkönyvbe foglaltak. Ennek ez volt a tartalma: »A padisáhi szabály értelmében a dobra-venedikiektől só-vám ne vétessék, hanem a sóval úgy kereskedjenek, mint azelőtt.« A dobra-venediki felügyelőtől és a mi só-felügyelőnkől háromszáz piasztért és három vég posztót és szövetet kaptam és a lakosságtól elbucszúván, újra *Pocsetel* várába érkeztünk.

Itt egy éjjel tartózkodtunk s Ibráhim ketkhuda urunk anyjától a leveleket s egy öltözet ruhát, egy lovat, egy öszvért és száz arany útiköltséget átvevén, barátaimtól elbucszúztam, s újra észak felé mentünk, *Pulgáj* várát jobbról elhagyva, egy óra alatt *Mosztár* várába és városába érkeztünk.

Mosztár városa és vára. — Mosztár annyit jelent: »Híd-város.« A latin történetírók elbeszélése szerint a régi időben ebben a városban a *Neretva* folyón egyik oldalról a másikra emberi czomb vastagságú erős vaslánczból híd volt s erről maradt a város neve. Ezt a várost azonban a *Fátih* hódította meg személyesen és a boszniai ejáletben a hercegovinai szandsák földjén a pasa tulajdonává tette. Kormányzója a vojvoda, a ki ötven katonával kormányoz. Háromszáz ákcse fizetéssel előkelő járás (kaza.) Van muf-tija, nákir ül-esráfja s előkelősége. Ulemája, seikhje, imámja és költője igen sok van. Lovassági ketkhudája, janicsár szerdárja, muhteszibje, vámszedője, városi ketkhudája, adó-felügyelője, építészeti ágája és várparancsnoka van.

A vár alakja. Hogy a város békében is biztonságban legyen, Szulejmán khán ezt a várat a *Neretva* folyó sziklái fölé, köépitkezéssel igen erőssé tette. Nagyon kicsiny és kettős vár ez, az egyik rész jobbról, a másik balról van s közöttük a híres mosztári híd van. E vár mindkét részének elején két-két erős vaskapu van. A két várnak számos ágyúja és különféle hadi eszköze van és három kiszögellő bástyával ellátva, igazán díszes. Noha a vár kettő, a parancsnok csak egy. Mindegyikben nyolczvan felfegyverzett katona van, a kik folyton őrködnek s a vár kapuit minden éjjel becsukják és senkit be nem eresztenek. A bástyákon a *Neretva* folyóra néző pavillon van, mely a tudósok gyülekező helye. Onnan meglátszik, a mint a folyó északról jöven,

délkeletnek hajolva, távozik. A mosztári tudós emberek e pavillonban összegyűlekezvén, különféle magas színvonalon álló vitatkozásokat és törvényértelmezéseket tartanak. Gyönyörű hely ez. A hídon túl, a város felől levő várban Szulejmán khánnak egy mecsetje van. E helyen a várkatonaság számára egy kis kávéház van. Többnyire a várparancsnok is és a város előkelői ülnek itt. Ezen a helyen a fal felületét a vár katonaságának eszközei és fegyverei díszítik.

Mosztár nagy hídja. Szulejmán khán parancsára ezt a hidat az öreg Szinán ben-Abdul-Manán aga építőmester építtette s ez mint a szivárvány ívezete, tejút-magasságban, egyik sziklától a másik szikláig nyulik. Középen a folyó folyik. Két oldalról vár van, azért a városnak egyik oldaláról a másikra e hídon kívül más közlekedő út nincs. Azt állítom, hogy én szegény Evlia mostanáig utazgatva, tizenhat padisáhi helyet bejártam, de ily magas hidat még nem láttam. Az égig emelkedő s egyik sziklától a másikig magas ívezet gyanánt hajló híd, melynek hosszúsága a hídfőnél levő várak belső kapujától, egyiktől a másikig, teljes száz lépés. Tizenöt láb szélessége is van. Bámulatos munka az, hogy IV. Murád szultán naplóírója,¹⁾ Ibráhim efendi, nyugaton a Debbágkháne külvárosban levő vizet a híd fölött bronzcsöveken a túlsó oldalra, a csársiba és bazárba vezette s a fürdőbe, dsámikba és medreszekbe elterjesztette. Szóval ez olyan híd, a hol alatta és fölötte víz folyik. Szulejmán khán építkezésére vonatkozó *tárikh*: »A hatalom ívezete.« 974. év.²⁾

Más verses *tárikh*:

A szivárvány ívének hasonlóságára épült ez a híd.
Van-e a világon ennek párja, ejh Istenem!
Bámulva nézte és *tárikhját* mondta egy bölcs:
A hatalomjárta hidon mi is keresztülmegyünk sáhom!
(974. év.)

Az igaz, hogy az építőmester minden tehetségét ráfordította s tudományát megmutatta. Ha messze távolból nézik ezt a hidat, a kerékről lejött sínhez hasonlóan kerekiesen áll. Azt az erőt, építészeti csinosságot és szépséget, mely ezen van, egy régi építőmester sem készítette meg. Ez a magas híd oly magas építkezés, hogy vezirek, előkelők és magasrangú egyének többen eljöttek ennek a híd-

¹⁾ Törökül: *Ruznámcsedsi*. A ruznámcsedsi vagy ruznámetsi hivatalos udvari naplóíró volt.

²⁾ 1566. Kr. u.

nak megnézésére, s mikor az említett pavillonban üldögéltek, a városból néhány bátor gyermek a hídnak a szélén felkészülődve állott s a hídról leugorva, a folyóba vetették ezek magukat s mint a madár, úgy repültek s mindegyik még különféle szemfényvesztő játékot is csinált. Némelyik fejjel lefelé, némelyik kesztbe tett lábakkal leülve, mások pedig kettenként, hármanként egymással összefogózkodva, vetették magukat a vízbe s mégis épségben jutottak ki a partra s a sziklákon felfelé mászva, a hídfőhöz jöttek s a vezirektől és előkelőktől ajándékokat kaptak. E hídnak magassága egész a víz színéig lemenve, 87 öl, a folyó mélysége 87 rőf s benne fürdőkupolanagyságú sziklák vannak. Mennydörgéshez hasonló zúgással folyik. Ilyen vízbe belevetni magát, egy gyermekre nézve csodálatos bátorság! Néhány inasgyermek, mikor mesterének boltjába az ebédet viszi, nem megy a hídon, hanem fején az ételt, két kezében a bádogedényt tartva, a vékony karfán félelem nélkül ugrálva, megy keresztül.

A város összesen 53 városrészből áll. Van benne 3040 téglaeépítkezésű, pala- és kerámittejtű ház. E házak közül sok a folyó keleti részén, a sziklákon van s erkélyeik, előcsarnokuk, számos szobájuk és verendájuk a folyóra néznek. A folyónak átelleni, nyugoti oldalán csupa rózsaligetek vannak s háza előtt a folyóban mindenki halászhat és úszkálhat. A város fejlődöttebb része a csársi és a bazár felől van, a melynek hosszúsága 5000 lépés. Délkeletre két órányira egész Pulgáj váráig szőlőkkel és kertekkel diszített völgy van. Juliusban a városban igen nagy hőség van, mivel a nap a város fölötti sziklákat átmelegíti s ez a hőség a városra visszaverődik. Kelet felől a szőlők vannak. A város szűk helyen hosszában fekszik, szélessége kevés, hanem barátságos és kedves város.

Dsámijai. — Van 45 imahelye. A gazzáz-csársi mellett a defterdár pasa dsámijának kapuja fölött ez a *tárikh* van:

Mohammed nevű előkelő defterdár
A jóra törekvő s az igazságtalanság megakadályozója volt.
Elesvén, hasonlíthatatlan szép *tárikhot* mondott
Abban a perczben Hátif, a ki vendég volt.
(1017. év.)¹⁾

A híd közelében *Kuszki Mohammed pasa* dsámija, mintha szultáni imahely volna. Az egész épület kékes ónnal

¹⁾ 1608. Kr. u.

van fedve s szép dsámi. Ajtója fölé szép írással ez a *tárikh* van felírva:

Hiszbetullah Mohammed pasa
Készítette először ezt a dsámit.
Tárikhját Ruh-i kudsz mondta:
Az irgalom háza és a békesség helye.
(1027. év.) ¹⁾

A csársiban levő régi dsáminak a *tárikhja* a következő: »A ki építette ezt a mecsetet jámborságból -- Allah irgalma legyen vele mindörökre.« 878. év.

A város keleti szélén *Ibráhim aga dsámija* is ólomtetejű, magas kupolájú, szép festésű, gyönyörű dsámi. melynek délkeleti kapuja fölött ez a *tárikh* van:

A jóságos Ibráhim aga, a kegyes ember,
Barátságos, szíves és a szegények támasza volt.
Mikor elkészült ez, Hátif mondotta *tárikhját*:
A jószívűek mecsetje, az igazságos emberek imahelye.
(1044. év.) ²⁾

A városban Ibráhim efendi naplóíró dsámija van, melynek nagy alapítványai vannak. Hádsi Mohammed bég dsámija nagyon díszes és fényes dsámi, melynek délkeleti kapuja fölé fehér márványra aranyozott írással ez a *tárikh* van felírva: »Ezt a dicső dsámit a szultánok legnagyobbjának, Szulejmán szultán khán gázinak, — dicsőséges legyen az ő győzelme — idejében építette a kegyes vezér, a világ rendezője, a dicsőséges vezir testvére, a jóságos és jóindulatú Hádsi Mohammed bég s megiratott a *tárikhja* a 965. évben.« ³⁾

Túlsó oldalon, a Debbághkháne felől hat városrész és öt imahely van. Ólomtetejű imáretjei nincsenek. Hádsi Ali dsámija tetszetős. A nagy város felől tágas imahelye van. Mecsetjei közül, a csársiban, Ahmed efendi csorgója átellenében, Hádsi Ali mecsetje igen díszes s ennek a délkeleti kapuja fölött ez a *tárikh* van:

Mohammed Musztafa, az Isten barátja mondta,
A ki Istenért először készített mecsetet,
Tiszta szívvel mondd el annak *tárikhját*:
Az ezertizenhatodik évben készítette Hádsi Ali a mecsetet.
(1016. év.) ⁴⁾

¹⁾ 1618. Kr. u.

²⁾ 1634. Kr. u.

³⁾ 1558. Kr. u.

⁴⁾ 1607. Kr. u.

Medreszei közül híres az Ibráhim efendi naplóírónak medreszeje. Van két fürdője, egyik az innenső, a másik a túlsó oldalon, 167 házi fürdője is van. A csársiban, a nagy fogadóval szemközt, van *Ahmed efendi* csorgója, melynek ez a *tárikhja*:

Ez a jóságos Ahmed efendi
Keresett és talált levezetni való vizet.
Ő maga finoman gondolkodott,
Elmondta *tárikhját* annak folyó vize.

A csársi és a bazár. — 350 téглаépületű boltja van, átellenben a Debbághháne van, mely várhoz hasonló nagy műhely, négy oldalról vasablakokkal és középen nagy medenczével. Ez oldalon 20 kis bolt van.

Látványos munkák. Hídja van s egyszersmind hengerkerekerei vannak. A csársiban egy vastag vaslánczot a hengerkerekerekre kötnek s a láncznak egyik végét alul a folyóban a sziklákhöz kötött lánczhoz erősítik. Mikor valaki a folyóból vizet akar felhúzni, a vödröt a láncz gyűrűjére akasztja s a lánczot megerősítvén, a folyóba ereszti és lánczczal felhúzza; a vízzel megtelt vödörből a poharat, korsót megtölti. Három helyen van ilyen vizet felvontató lánczos hengerkerék. A csársiban egy négyszögletes óratorony van s a harangjának a hangja három órányiról is meghallatszik. A várossal szemközt, a Debbághháne külvárosban tizenkilencz vizimalom van, melyeket érdemes megtekinteni. Ebben az országban ilyen szerkezetű malmokat nem láttam.

A város levegője ugyan könnyű, de a tél azért kellemes. Az egész nép arczsíne piros. Az öreg tekintélyes emberek turbánt tesznek fejükre, a fiatalok pedig kalpagot, kapcsos nadrágot és posztóruhát viselnek. Az asszonyok széles fejkötőjükre fehér gyolcsot takarnak s valamennyien feredseben járnak. A lakosság tulajdonképi nyelve igen szép török nyelv, de bosnyákul és latinul is tudnak. Fehér kenyere, húsz-harmincz *okára* menő pizstrángja feljegyzésre érdemes. Nagy gránátalmája terem. A szőlő, füge, kajszin és őszi barack, valamint a cziprusfája híres. Debbághháne felől mintegy tizennyolczezerhatvan Irem-kert van.

Befejezés. A herczegovinai szandsákban Mosztárnál szebb és díszesebb város nincs. Kellemes vize és levegője miatt mindenféle gyümölcse dús levű és kellemes. Szőlőjét, fügejét és emberfej nagyságu gránátalmáját más városokba ajándékol vizik. Nemcsak kellemességük és édességük tartós, hanem színük és ízük sem változik meg semmit. Debbághháne felől a gyönyörű rácsozott kertek mind szépek

a folyóvizeikkel; a sorjában álló pavillonokban a nép jókedvű s a birodalom és nemzet fennmaradásáért imádkoznak.

Hála Isten! ebben a városban három napig szórakoztunk és az *id-i* imádságot nagy sokasággal együtt az imahelyen elvégeztük s mikor az *id-i* imádság *khutbeját*¹⁾ a seikh-ül-iszlám efendi éppen énekelte, egyszerre hét elerőtlenedett ember jött oda s jajveszékelve így szóltak: »Hé! segítség! Mohammed népe! ime ott a hegy mögött a lupuskai hitetlenekkel harczolunk, hejh! segítség! segítség!« A seikh-ül-iszlám efendi azonnal így szólt: »Rajta Mohammed népe! A *Kurbán-bájrám* csatájába menjünk, Mohammed népének segítsünk s nagy csatát vívjunk!« Még az imádság bevégezése és a *khutbe* befejezése előtt a hitharczosok egy szempillantás alatt felfegyverkezve gyalog és lóháton készen állottak és a hegyekbe rohantak s két óra múlva már a lupuskai kerületben harczolókkal találkozottunk. Az ellenség már győzni készült s a hitharczosok Khizir gyanánt érkezvén, Allah! Allah! kiáltások között az ellenségre olyan kardcsapásokat mértek, hogy az le nem írható. Egy üteg golyót is lőttek rá. Az ellenség látta, hogy a törökök a Bájrám napjaira nem figyelve, harczra jönnek, kardot fognak. Százhetven főnyi ellenség a pusztulás porába esett, ezért megzavarodva futásnak eredtek s pokoli lakásuk felé mentek. A hitharczosok az ellenséget üldözve, mintegy hetven foglyot s ötven fejet és lábat vettek el; csakis hét fiatal vitézünk lett vértanu, a kiket ott eltemettek. Az *id-i* ebédet a megmentett faluban ettük meg s nagy csapattal szerencsésen megérkeztünk Mosztárba.

Ez a nép Rusztem módjára ilyen vitézül harczol. Jószívű, vendégszerető és kegyes emberek ezek. Ezután a város előkelőitől átvettük a levelet s elbucsuzván, ötven főnyi vitéz kísérvél nyugat felé mentünk s 7 óra alatt *Lepta*²⁾ várához érkeztünk. Ebben az esztendőben Köprüli-záde ketkhudája Ibráhim aga, hogy Mosztár és Bosznaszeráj között biztonság legyen s az uszkokok útjai elzárásának, ezt a várat a maga költségén megépíttette. Van parancsnoka, ötven főnyi várnépe, a toronyban egy mecsetje s öt emeletén mind az ötven vitéznek kis szobája, elegendő mennyiségű hadi felszerelése, öt darab sáhi-ágyuja, egy magtára, egy kutja, egy vaskapuja s magas tetején deszkazsindelyvel fedett nagy tornya. Ezen erős bástyához a vár

¹⁾ *Khutbe*, a khalifáért mondott imádság.

²⁾ لپتا (*Lepta*).

kerületén ötven ház is készülöben volt. E várból elindulván, északi irányba köves helyeken, égbe nyúló magas fák között 4 óráig mentünk s *Konicssza*¹⁾ városába érkezünk.

Konicssza városa. A herczegovinai szandsákban a pasa tulajdona s vojvodája kormányozza. Százötven ákese jövedelmű járás. Lovassági ketkhudája, janicsár szerdárja, előkelősége, városi ketkhudája, adófelügyelője, muhteszibje, vámfelügyelője van. A Neretva vize partján, tágas, dombos, völgyes, sziklás helyen van s a folyó két partja *Klesz* város szandsákjának területén lévén külön vojvodaság. A folyón egy nagy fahidon járnak át a túlsó partra. Hat városrészből áll. Hatszáz palatetejű ház van benne, igen soknak kertje van. Nyolcz imaháza van, egyik díszes mináretes dsámi. Két medreszeje, három elemi iskolája, két derviskolostora. egy kis fürdője, két fogadója van, melyek egyike a csársi átellenében van. Hetvenöt boltja van, de többnyire kovácsok boltjai, mivel az itt készült vas híres és erős. Sőt *konicsszai kardnak* mondják azt az átfurt kardot, melylyel ha vágunk, kettőssé lesz s újra kiegyenesedik, ilyen fajta kard csak *Alámánországban* van; széles kardot, mészáros-kést és különféle hadieszközt és fegyvert készítenek itt, mivel hegyeiben vasbánya és igen sok szén van. Víz és levegő tekintetében hegyes vidék; olyan fűgége, szőlője, olajbogyója és gránátalmája, mint Mosztárnak nincsen. Népe nagyon barátságos és többnyire mesterember és kereskedő.

A herczegovinai szandsák itt végződik, nagyon terjedelmes tartomány ez. Keleti része az albániai Iszkenderiaszandsákkal függ össze s Piva kerülete, Niksik, Bankián. Haterkak, Doronják kerületei, melyeket Szihráb Mohammed pasával megfenyítettünk, a herczegovinai pasáknak nem mindig engedelmeskednek s lándsa hegyével beszélgetnek. Délkeleti része Velenczének Kator és Peraszt várait érinti, déli részen pedig Dobra-Venedikkal határos. Északon a boszniai szandsákkal, keleten a rumili ejálettel, délkeleten a dukakini szandsákkal függ össze. Ez itt nyugaton a *kleszi* szandsák földjével összefüggő terjedelmes és rendezett szandsák. Isten tegye virágzóvá és tartsa meg örökre az oszmánok kezében! Amen.

E városból elindulván, kelet felé köves hegyeken és völgyeken áthatolva, 10 óra alatt *Bjela*²⁾ hegyén keresztülmenvén, *Abdi aga odsági* állomáshelyen szálltunk meg. Erős tornya van s várhoz hasonló falkerítésű nagy palota. Bjela

¹⁾ كونيچسسه (Konicssza) = Konjica.

²⁾ بيلا (Bjela) = Bjelasnica.

kerülete a boszniai szandsák földjén van. E helyen egy éjjel vendégek voltunk s társaimat magam mellé vevén, kelet felé ismét egy óráig mentünk s *Kusil* faluba, onnan 3 óra mulva *Rakincea* faluba, onnan 4 óra mulva pedig *Ak-szulár jajlasziba* értünk. Különös füves hegy ez s nagyon szép. Innen 4 óra mulva *Pirszincea* faluba mentünk. Bosznia földjén kertekkel, szőlőkkel, tágas dsámival, százötven palatetejű házzal bíró népes falu ez, mely Dsenkizádeék ziámetje. Onnan kelet felé menve, *Boszna-Szerájba* ¹⁾ érkezünk s ott Muszalla efendi-zádeék palotájában megszállva három napig elbeszélgettünk. Ezt a szép várost az 1069. évben,²⁾ mikor a boldogult Melek Ahmed pasával ide jöttünk, leirtuk. Innen aztán elindultunk, hogy a Kanizsa közelében levő *Jeni kálá* ³⁾ ostromára menjünk.

VIII.

Boszna-Szerájból a jeni kálái ütközetbe menetelünk.

Boszna-Szerájból kimenvén, kelet felé 4 óráig menve *Kukra*, *Kalasz* ⁴⁾ falukon mentünk át s az országúton észak felé 6 óra alatt *Csupurimám* ⁵⁾ faluba érkezünk. Onnan 10 óra alatt *Jeni-kászabá* ⁶⁾ városban állapotunk meg.

Jeni-Kaszaba. IV. Murád szultán vezirei közül Kodsza Musza pasa építtette s mindenféle adók alól felmentette. A boszniai ejáletben császári birtok. Százötven ákese fizetésű járás. Ketkhudája, janicsár szerdárja van, de más tisztviselői nincsenek. Szép város ez egy patakkal, tágas belső térrel, kertekkel, szőlőkkel és százhetven csinos házzal. Musza pasának egy szép dsámija van itt, melynek összes falai, a milhrábja, mimberje, kapuboltozatai smaragdhoz hasonló zöld kövel vannak kirakva, úgy, hogy a nap ha reá süt, a kapu és falak zöld fényt szórnak. Ilyen zöld kőből készült dsámi egy országban sincs. Három városrészi mecsetje, egy kolostora, egy elemi iskolája, két kereskedelmi fogadója, egy fürdője s tizennyolcz kézműves boltja van. Ezeket mind

¹⁾ Boszna-Szeraj = Szerajevo.

²⁾ 1658 szept. 28-tól 1659 szept. 17-ig. Ekkor Evlia nagybátyja, Melek pasa, boszniai váli volt.

³⁾ Törökiül: Jeni kala (Uj vár) = Zerinvár.

⁴⁾ قورقور és قالاس.

⁵⁾ چوبورامام.

⁶⁾ Jeni kaszaba, másképp Nova-kaszaba.

a boldogult Kodsza Musza pasa alapította. Mikor ezek az épületek még nem voltak, rablók és haramiák tanyája volt s egy-kétezer emberrel nehezen lehetett átmenni itt. Hála Isten! mióta ez épületek itt vannak, azóta biztonság van. E városban két nagy fogadó között a *Jadar* folyó folyik. E folyó egészen az albán hegyekből jön s e városon alul a *Drin* folyóba ömlik. E folyó a tavaszi napokban, mikor a hegyek hava elolvad, tenger módjára kiárad. A folyó jobb- és baloldalán levő fogadókba való jövés-menés végett nagy hidat építettek e folyón, mely habár oly tágas és széles is, mint egy nagy felvonóhíd, de alacsony. Két oldalt csupa kertek vannak, jó vize és levegője van.

Innen elindulván a hegyekben egy óráig mentünk s *Konavnik*¹⁾ faluba érkeztünk, mely száz házból álló muszalmán falu, benne a híres Hindi Hamza Baba sirboltja van. Ez a Fátih ő felségének sejkheji közül való volt s *Izvornik* meghódításánál jelen levén, itt temettetett el. Ismét nyugat felé 2 óráig menve, *Kolsád*²⁾ várához érkeztünk.

Kolsád vára. — *Rádov* szerb bán építtette. Fátih ő felsége, mikor Izvornikot személyesen ostromolta és elfoglalta, azután e Kolsádot is ostrom alá fogta, de nehézségre akadt s azért körülzárta azt. Az ellenség látta, hogy a török sereg a vár környékén házakat épít, s mint az eredeti hazájában, szálló- és kerttulajdonos módjára letelepszik, számukra pedig segítség se nem jön, se nem megy, ezért végre a várat kegyelemre feladták s a várban levők eltávoztak. Abul-feth összeírása szerint Izvornik szandsák földjén van s a Jádár vize partján, égbe nyúló sziklán, kerek alakú, téglából épült váracska, melynek erős bástyái és délkeletre néző kis kapuja van. A vár a meredek sziklának délkeleti oldalára hajlik el. Sziklája oly hegyes, mint a tojás és árok nélkül nagy mélység környezi. Egy kis dsámija, a ketkhuda-, imám-, müezzín- és a kapusnak házai, egy magtára és hadiszertára, öt darab sáhi-ágyuja, parancsnoka, huszonnyolcz katonája van. Az emberi erőtől nem telik ki, hogy a meredek sziklát *ferhádi* kalapácsal annyira kivágja, a meddig a várból a Jádár vizéhez egyenesen leszállani lehet. Ötszáz kősziklalépcsőn mennek le a vízbe és úgy kapnak vizet. Az ellenség ideje óta hadiszerekkel megtelt négy kincstárszobában a tulajdonosoknak réztálczái, néhány réz- és óntál, szőnyeg- és konyhaeszköz-féle tárgyak vannak jelenleg. A vi-

¹⁾ توندهونك.

²⁾ فولشاد (Kolsad) = Kaslat.

láját lakossága a szerb haramiáktól való félelmében minden értékes tárgyat e várban őrzi. A váron kívül egy víz-ciszterna van; csupán egy útja van, a mely nagyon meredek, ezért az út jobb- és baloldalára erős korlátokat építettek; ez úton néhány lónak és embernek a lába már elcsuszott és ezer darabra törött. Az ember nem is mer lefelé nézni s a folyó az alsó medrében mennydörgésszerű robajjal folyik. E várból az alsó külvárosba háromezer lépéssel nehezen lehet lemenni.

Összesen százhusz ház van ebben kertekkel. Egy kis dsámija van, mecset és mekteb-féle dolgok nincsenek. Kertje sok van. Régente ez a külváros igen nagy volt, az épületek nyomai most is megvannak, az ostromokban azonban elpusztult. E városon alul a folyón Jakhsi alajbége egy erős hídát készíttetett, a mely nagy jótétemény. A Jádár folyó a hídhoz közel a Drin folyóval egyesül. A Drin folyó partján a sziklákat kivájva, utakat nyitottak s két oldalról korlátokat építettek azokhoz. E veszélyes utakon 2 óra alatt áthaladván *Izvornik*¹⁾ várába érkeztünk.

Izvornik vára. A szerb bánok közül *Vornik* nevű király építtette. Gázi Khodavendigiár idejében a várat méginkább megerősítették. Ezt a várat Abul-feth foglalta el, mikor a dunai Belgrádról hódítás nélkül visszatért. A boszniai ejáletben külön szandsákbégi székhely. Bégjének jövedelme 345.793 akce. Van 13 ziámetje, 674 timárja, alajbége, cseribasija. Háboru idején bégjének egész katonasága kétezer válogatott fegyveres katona. 400 akce fizetéssel rendezett törvényszéki járás, a melyben 18 járás van. Muf-tija, nákir-ül-esráfja, előkelősége, lovassági ketkhudája, adófelügyelője, építészeti agája.

A vár földje és alakja. A Drin folyó partján magas, vörös márványsziklán, négyszögű, igen magas erős vár, melynek csúcsáig a nyilat nem tudták fellőni. Árok nincs körülötte, mivel szédítő mély völgy keríti. Magaslat egyik oldalról sincs, azért lehetetlen legyőzni. Nyugot felől nagy messzeségben hegyek vannak. Keletről a Drin folyik el mellette. Az alsó vár a felső vár szikláit keblére vette s mint az anya a gyermekeit, átölelve tartja. A belső várnak keletre néző két vaskapuja van, a várban szűk házak, Abul-feth dsámija, hadiszertára, élelmiszer-raktárai, víz-ciszternái, bástyáin apró sáhi-ágyui vannak. A ki egyszer a várba felmegy, a lejövetelben egészen elfárad, ezért a felső vár nem is lehetett olyan fejlődötté.

¹⁾ ایزورنیک (Izvornik), Zvornik.

Az alsó vár. A Drin folyó partján áll s öt erős tornya van. A vár falait mind a Drin öntözi. Ez a vár délről északra nyulik s a hosszúsága egyik kaputól a másikig teljes ötszáz lépés, a felső vár keleti és délkeleti oldala ennek egy részét körülfogja. Mögötte a belső vár szikláí vannak. E várnak szélessége 20 lépés, de 340 lépés széles helyei is vannak; különben nagyon keskeny váracska, mivel délkeleti részén a Drin folyó, nyugoti részén pedig a belső vár sziklája van. Két kapuja van, egyiken bemennek, másikon kijönnek. Más helyeken lehetetlen ki- és bemenni. A várnak csak egy nagy főutcája van, ezen utcának jobbján és balján kertek, udvarok s háromszáz deszkatetejű ház van, melyek mind délkeletre és keletre a Drin folyóra néző házak. A Drin folyó partján a várnak falai mind tömésfalak s rajtuk a Drin-folyóra néző erkélyes ablakok vannak. Két kapuja közül az egyiket *Khunkjár-kapunak* mondják, a mely északra néz. Abul-feth Mohammed khán ezen a kapun rohant be, azért ezt *Khunkjár-kapunak* mondják. E kapu baloldalán vasból készült ágyugolyók vannak s némelyik ágyugolyó lyukjába ércsisakot helyeztek, úgy, hogy az bámulatot kelt. A *Khunkjár-kapun* kimenve, balról egy szikla alatt teljes harmincz arasnyi sajka-ágyu áll, melybe az ember be- és kimehet. E kapun belül van a Khunkjár-dsámi, e dsámi előtt pedig a Drin folyó partján van a *Nárin kálá* vagyis az alsó várnak belső vára, tizenegy báljemez ágyuval, melyek mind a Drinre néznek. E várnak falai húsz láb vastagok és erősek, magasságuk nyolczvan építészeti rőf.

A bal külváros. A Khunkjár-kapun kívül *Szol-város* (Bal-város) néven ismert város, mindössze háromszáz deszkazsindelyes házból áll. Mintegy ötven rendetlenül épült kisserű boltja van. E külvárosban, egyik végétől a másikig, csak egy utca van, melynek két oldalán házak vannak, más utca nincs. *Jeni khán* néven hires új fogadója van.

A jobb külváros. Ez az Alsó-város déli kapuján kívül a hadiszertár városa. A Drin folyó partján nagy fák között mintegy háromszáznolczvan tágas, deszkazsindelyes házból áll, melyeknek kertjük van s egymás fölött a Drin folyóra néznek. Van százötven boltja. E város déli oldalának végétől, a bal külvároson keresztülmenve, egész a *Jeni khánig*, a távolság 5500 lépés. Némely helyen széles, néhol keskeny; a folyópart mentében keskeny, hosszú külváros van, mely nagyon szép. Tizennyolcz városrészből áll, melyekben együttvéve 2800 deszkatetejű ház van. Van tizennyolcz imaháza, melyek közt északon a Khunkjár-kapun belül Abul-feth Mohammed szultán khán dsámija, ólomfedelű kupolával,

régi dsámi. Ennek délkeleti kapuja fölött a következő *tárikh* van: »A jóságos alapító Abul-feth építtette ezt szolgálai kedvéért.« Azután a kijavítására vonatkozó *tárikh* ez: »Az Istent szeretőknak temploma, az imádkozóknak háza. A 982. évben.« Utóbb Szulejmán khán is építtetett itt egy *Fethie* nevű dsámit. Van még a Bég-dsámi, Izvornik dsámi s a két külvárosban is két-két dsámi. Nyolcz mecsetje, nyolcz kolostora, három medreszeje, egy fürdője s hét mektebje van. Van három fogadója. Lakossága mind bosnyák. Ruházatukra nézve posztódolmányt viselnek s kapcsos, alul szűk nadrágot öltenek fel. Bosnyákul beszélnek s kereskedő emberek. Vize és levegője kellemes, kertje sok van. Hirességei: a szilva, alma, cseresznye, a fenyő-, tölgyfa-deszka, marhabőr, juhgyapju. Nagyon mozgalmas kikötője van, a Drin folyón Belgrádba néhány ezer hajó megy s onnan is jön. Ez a Drin folyó a hercegovinai vilájetben *Csemerna* hegyéből jön s *Racsa* vára alatt a Szávába folyik. E városban a Námázgiali-dsámi előtt négy oszlopon álló kupola alatt a megölt bég van eltemetve. Irgalom neki!

Innen elindulván, *Tuzla*¹⁾ városába érkeztünk. Az *izvorniki* szandsákban ez vojvodaság. Százötven ákce fizetésű járás. Innen észak felé 8 óra alatt *Kozluk*²⁾ városába érkeztünk.

Kozluk városa. Ez is az izvorniki szandsákban levő város egy dsámival, két fogadóval, néhány bolttal s deszkatejű házakkal. Csupa diófái (koz) vannak s ezért *Kozuldsának* (diós) mondják. Innen a *Köle Ibrahim* nevű haramiától való félelmünkben a hegyeken és erdőkön áthatolva, *Belina*³⁾ városába érkeztünk.

Belina városa. Ez is az izvorniki szandsák földjén a pasa birtoka és vojvodaság. 150 ákce fizetésű járás, van ketkhudája, janicsár szerdárja. A város egy nagy síkságon, fűvel és vízzel bővelkedő termékeny helyen fekszik s összesen öt városrészből áll. 500 deszkatejű alacsonyabb-magasabb csinos ház van benne s mindegyikben vízforrás van. Kertjeiben ezer és ezerféle gyönyörű ének hangzik fel, melyek az ember lelkét felderítik. Valamennyi házai között legszebb Dsenki-záde Ali pasának egészen rózsaszínű és vörös kerámmal fedett háza, melyben számos csarnok és divánkháne, konyha, istálló, kisebb-nagyobb szoba van s olyan szép palota,

¹⁾ طوزله (Tuzla).

²⁾ كوزلوق (Kozluk), a Drin folyó mellett.

³⁾ بيلينه (Belina) vagyis Bjelina.

hogy a boszniai ejáletben nincs is hozzá hasonló. E palotához közel egy kis erdőliget van, melynek nagy fái az éjig nyulnak fel s mindegyiknek az árnyékában ezer juh is legelhet; olyan füves, virágos földje van, mintha zöld bársonnyal borították volna be a földjét. Vize és levegője kellemes és mindenféle gyümölcse jeles.

Innen elindulván, ismét észak felé mentünk az erdőkön át s 4 óra alatt *Racsa*¹⁾ várához értünk. Eme kereskedelmi kikötőhelyhez érkezvén, egy hajóval a Száva túlsó partján fekvő *Racsa* várába mentünk át s ott a vámfelügyelőnél szállásoltuk el magunkat. Nekifogtunk, hogy e kikötővárost megszemléljük, azért mindjárt az öregemberekkel, tudósokkal s a helyzetet ismerő egyénekkkel kezdtünk beszélgetni.

Racsa vára. Neve szerbül van. Kodsza Mátis bán szerb királynak apja építtette. Ezt a várat utóbb Szulejmán khánnak megölt nagyvezíre, Ibráhim pasa foglalta el. Jelenleg a szerémi szandsákbég vojvodája a kormányzója; 150 ákce fizetésű járás. Kerülete engedelmes és meghódoló. Van muf-tija, náki-ül-esráfja, lovassági ketkhudája, janicsár szerdárja, vámfelügyelője, adófelügyelője. A budai katonaság őrzi. Muhteszibje, vámszedője, városi ketkhudája van, de parancsnoka és várkatonasága nincs.

A vár földje és alakja. A Száva folyó partján alacsony, sík földön, egy domb szélénél fekvő, háromszög alakú, erős téglalapírtkezésű, szép vár volt. E vár fekvési fokával szemközt a Drin folyó, mely Izvorniktól kezdve nagy erővel jön, olyan sebes folyóval, minő a Száva, összezsapódik s Rácsa vár átellenében a Drin és a Száva egyesülnek, egyesülve pedig úgy elpusztították e várat, hogy a Száva partján csak egy tornya maradt meg.²⁾ Azért nincs e várnak parancsnoka és várkatonasága. Az említett helyen, a hol a Száva és a Drin egyesülnek, hét muszulmán városrész, négy bolgár és szerb városrész van. Összesen ötszázötven alacsonyabb-magasabb épület van benne szép kertekkel. Valamennyi útja és utcái mind tölgyfa deszkákkal vannak lepadlózva. A városon kívül a téli napokban sártenger van, mivel a földje lapályos. Összesen öt imahelye van s a pénteki imát mind az ötben elvégzik; terjedelmes dsámik mind és mind az öt deszkatetejű. Két medreszeje s három elemi iskolája van, de a gyermekek nem valami jámborok és kitünők. Két helyen van kolostora, két kisebbszerű fogadója a vámhivatali kikötőnél van. Van egy kellemes fürdője is, de kicsiny. A város-

¹⁾ *Racsa* nevű város kettő van, egyik Boszniában, a másik azzal átellenben Szerémmegyében (Rača).

²⁾ A mai *Grad Rača*, a Száva félszigetén.

ban három helyen fahíd van. A Drin és a Száva, ha nagyon kiáradnak, a városnak némely kertjei elmerülnek, azért csináltak fahidakat. Van hetven boltja, de *bezesztánja* nincs. *Lepo* kenyere, mézvize, szilvája, almája híresek, szőlője kellemes ízű. Ezt a várost a Száva folyó körülfogja s ha a parancsnok akarja, a Száva egyik kanyarulatától a másikig a földet átvágatja s akkor egész sziget lesz. Vize és levegője kellemes levén, népe egészséges. *Potur*¹⁾ nyelven beszélnek s kereskedésből élnek, többnyire szállító hajósok. Az előkelők a határszéliek ruhájában járnak, de nagyon tiszták, jókedvűek, vendégszeretők, barátságosak. Többnyire olyanok, kik a ravaszsághoz nem értenek. Innen 6 óráig észak felé menvén, *Moravics*²⁾ várába érkeztünk.

Moravics vára. Szulejmán khán vezírei közül Szári Rusztem pasa e várba tíz ágyugolyót lőtt be s meghódította, a golyók ütéseitől megrongált repedéses falak most is meglátszanak. Szabály szerint ez a vár a szerémi szandsákban vojvodaság; 150 ákcse fizetésű járás. Sok kertje van.

Földje és alakja. A Szávából kiszakadt Boszut folyó partján egy füves síkságon fekvő, négyszög alakú, téglalapítkézésű kis vár. Van benne egy kis dsámi, ötven deszkazsindeyes tetejű ház, magtárak, hadiszertár; négy szögletén tornyok vannak tíz sáhi-ágyuval; két vaskapuja van, melyek egyike a szárazföldre, a másik a Boszut folyó partjára nyílik. E két kapu előtt az árok fölé fahidakat készítettek s a vár katonái e hidakat csigákon minden éjjel felhúzzák s a várkapu elejét elzárják velük. Árka a Boszut folyóval telidesztele van s az árok széles és mély. Várparancsnoka és ötven várkatonája van. A váron kívül két városrész és 200 zsindeyes és deszkatetejű szép ház van. E külvárosba a várból két fahídon mennek át s a hídfőnél mindössze egy ház van. Van két mecsetje, népe mind bosnyák. Mivel csásrja és bazárja nincs, azért hetivásárokat tartanak. Innen 5 óra alatt egy gypes síkságon áthaladván, *Nemsze*³⁾ városába érkeztünk.

A csinos Nemsze város. Mikor Szulejmán khán Belgrádöt elfoglalta, a várból kegyelemre kivonult németeket (nemsze) ide telepítette le, azért mondják *Nemsze* városnak. A szerémi szandsák földjén a bégnek vojvodasága. 150 ákcse fizetésű járás. Van ketkhudája, janicsár szerdárja, a budai katonaság szerdárja, muhteszibje, vámfelügyelője, adófelügye-

¹⁾ *Potur*, a bosnyák nyelv egyik dialectusa.

²⁾ *موراویچ* (*Moravics*) = *Morovič*.

³⁾ *Nemsze* = *Njemči*.

lője. Szőlője és kertje, előkelői és nemesei számtalanok. *Imárisztánja* ¹⁾ a Boszut folyó ²⁾ partján egy tágas és termékeny síkságon fekvő szép várost képez, melyhez északon Mitrovicza 4 órányira közel van. E városban 9 városrész, 1040 alacsonyabb, magasabb ház van. Díszes és tágas házai is vannak. Három városrésze szerb és bolgár. Vannak dsámijai, két elemi iskolája, három derviskolostora, házi fürdői és 110 boltja. Ez a város Mitroviczánál fejlődöttebb kereskedői rakodóhely. Fehér kenyere, olaja, méze, fehér cseresznyéje híresek. Nagyon gazdag város s a lakossága mind kereskedő és élvezetvágyó.

Innen 7 óráig észak felé menvén, *Tovarnik* városába érkeztünk. E *Tovarnik* városán is átmenvén, *Szotin* palánkára, *Vulkovár* városába s *Eszék* várába mentünk. Itt értesültünk róla, hogy a nagyvezír már elment *Kanizsa* segítségére, ezért tehát Eszékről ezerötszáz fegyveres katonával mi is *Kanizsa* felmentésére indultunk.

¹⁾ *Imárisztán*, a köztintézetek, különösen jótékonyági köztintézetek együttléve.

²⁾ A török szövegben *Száva* van, de az világosan sajtóhiba.

IX.

A Dunántúl alsó részének leírása és Zerinvár elfoglalása 1664-ben.

Az 1664. évben már kora tavasszal megkezdődött a Dunántúl alsó részében a háboruszkodás. Mikor Zrinyi Miklós az eszéki hidat lerombolta, a keresztény sereg Kanizsa várát vette ostrom alá, mely ekkor a törököknek egyik első rangu erősített helye volt s egyszersmind külön török tartománynak, a kanizsai *vilájetnek* székhelye is volt.

Köprülüzáde Áhmed pasa nagyvezír a kanizsaiak sürgető kérelmére Kanizsa vára alá vonult, hogy azt az ostrom alól felmentse. Kanizsa felmentése után a törökök *Zerinvárt* vették ostrom alá s azt el is foglalták és egészen lerombolták, mivel Montecuccoli a császári sereggel nem jött segítségére.

A táborozás megkezdése után Evlia Oselebi Boszniából Magyarországra sietett, hogy részt vehessen a hadjáratban. Mire Evlia Magyarországra érkezett, akkorra Áhmed pasa nagyvezír már Kanizsa alatt táborozott. Ez útjában Evlia leírta az akkor török uralom alá tartozó Valpó, Siklós, Szigetvár, Berzencze, Babocsa és Kanizsa várakat. Különös figyelmet érdemel Szigetvár leírása. E vár leírásánál elmondja Evlia Szigetvár elfoglalását Szulejmán idejében. Ez a történeti leírás azért tarthat számot érdeklődésre, mert a miket Evlia az ostromról elmond, azokat mind atyjától hallotta: a ki Szigetvár ostrománál és elfoglalásánál jelen volt, sőt Szulejmán szultán bizalmi emberei közé tartozott. Lényegé-

ben Evlia sem mond ugyan új dolgot Szigetvár ostromáról; inkább csak a szultán halálára vonatkozó aprólékos körülményeknek részletes elbeszélése teszi azt kiválóan érdekessé.

Kanizsa várának felmentésével s utána Zerinvár elfoglalásának és lerombolásának elbeszélésével befejezi Evlia Cselebi nagy munkájának VI. kötetét, mely csekély kivétellel Magyarországról szól.

I.

Kanizsa várának felmentésére menetelünk.

Eszékről elindulván, először *Dárda* palánkán keresztülmentünk, azután pedig megbeszéltük, hogy a Dráva folyón levő hajóhídon átmenve nyugoti irányban *Moszlovina*¹⁾ vára felé megyünk. Menet közben a *jakovai*²⁾ alajbég kémeivel találkoztunk, kiket mi ellenségnek véltünk. Ők álruhában voltak ugyan, de igazhivők voltak. »Hé emberek! — mondták ők — Moszlovina váránál keresztül nem mehettek; az ellenség Kanizsa várát most napról-napra ostromolja s holnap már az ágyúk hangját meghalljátok. A nagyvezír Szigetvárnál tengernyi haderőt összpontosít. Ha ti a moszlovinaí révhez mentek, ám menjete. Ott azután egyenesen az ellenség közé mentek.« Tanácskoztunk tehát a pozsegai, jakovai és eszéki harcosokkal s leghelyesebbnek láttuk, ha *Valpo*³⁾ vára felé megyünk. Ezért tehát nyugoti irányban hegyeken, erdőkön, sáros és mocsaras helyeken, félelmes, veszélyes völgyeken fáradozások között áthaladva Valpó várához érkeztünk.

Valpó vára. — *Zerin* herczeg építtette. A 950. esztendőben⁴⁾ Szulejmán szultán khán vezíre Ibráhím pasa foglalta el. Ő Rumili beglerbégjét Kodsza Ahmed pasát előcsapatul a győzelmes sereg vezetőjévé tette, de mikor ezek a Száva folyón átmentek, Küstendil bégje Khizir bég, Aloina bégje Meszih bég, Jáhja pasa és Inebákhti bégje, Ahmed bég tízezer katonával néhány ágyut hozván el Eszék várából, az összes muszulmán csapatoknál előbb ostrom alá fogták Valpó várát. Harczra hevülve nagy csatát vívtak, miközben Kodsza

¹⁾ Törökül: ماسلوون (Maszloven), Verőcze megyében.

²⁾ ياقووه (Jakova) = Diakovár.

³⁾ والتوه (Valpo), Verőcze megyében.

⁴⁾ 1543. Kr. u.

Ahmed pasa szerdár és az anatóliai vezír is megérkeztek utánuk s igen nagy tüzzel harczoltak. A várbeli ellenség, mikor a tengernyi muszulmán katonaságot meglátta, eszt vesztve, hét nap és hét éjjel harczolt, míg végre a vár átadásával véget vetettek a dolognak. Pozsega szandsákbégjének vojvodasága lett. 150 ákcse fizetésü helytartóság. A budai janicsárságnak van itt szerdárja, várparancsnoka és 200 várkatonája.

Valpó várának földje és alakja. — Árka a *Karasicsa* folyóval van tele; sík, alacsony helyen, téglalapírtkezesü, nagy palotához hasonló vár, de igen erős. Az árokpárt mentében kerülete teljes ötszáz lépés. Árka nagyon széles és mély. A Karasicsa folyó Eszéken innen 2 órányira, egy fahíd alól jön s e vár árkába folyván, a Drárával egyesül. A vár kapuja délkeletnek nyílik s az árok fölött levő fahidját az örök minden éjjel csigákkal felhúzzák s a torony kapuhoz kapcsolják. A hídfőnél egy szép *londsá kösk* van. A kapu fölött levő toronyban egy óraharang van. E kapun belül jókora uton setétségben kell menni. Ötszörös vaskapu is van. A torony mellett Szulejmán khán dsámija van, melynek *mimberje* élénk, változatos színűre van festve. A várban a parancsnok és a ketkluda, az imám, a müezzin, a kapusok, a zenekar, éléstár és fegyvertár van, más nyilvános közintézmény nincs. E vár négyszög alakú, négy szögletén deszkazsindelyvel fedett tornyok vannak s ezekben magas sáhi ágyúk. A vár fala ötven rőf magas. A vár előtt, a hidon túl, két elpusztult torony van. Szulejmán khán korában, mikor a várat ostromolták, ezekből a pusztult tornyokból ostromsánczokat csináltak s a várat meggyengítették.

Külvárosa. A várárkon túl a torony felé egy kicsi, de szép külváros van. Összesen három városrészről áll, deszkazsindelyes házakkal. Van itt öt imahely, egy medresze (főiskola) egy kis iskola, egy kolostor, egy fürdő, két fogadó húsz bolt, kétezer szép szőlőkert. Vize és levegője kellemes, de sziget formájú hely. E város kerülete mély árok és az ellenségtől való félelemből sorompós kerítések vannak.

E várból elindulván, nyugot felé 3 óra alatt a Dráva folyó partjára mentünk s az ellenségtől félelmünkben a hegyekben fákat vagdaltunk le s egy szempillantás alatt sorompókat készítettünk, a lehetőség szerint árkokat ástunk s azok közé vonultunk. Azután hajókon, tutajajoken, csónakokon az átelleni partra kezdtünk átmenni. Azon napon igen sok katona átment s az innenéső parton csak kevesen maradtak. Allah bocsásson meg! de ha valamelyik oldalról az ellenség előbukkant volna, innen oda s onnan ide segít-

seget sehogysem lehetett volna adni. Ekkor én szegény feleszméltem s minden ruhámat *csirnik*¹⁾ csónakba helyezvén tatár szokás szerint lovaimat a vízbe hajtottam²⁾ s azok keresztülmentek. Az összes végvidéki harcosok bámultak e különös dolgomon. Hála Isten! lovaimnak, szolgálmainak sem nekem semmi bajunk nem történt s a túlsó partra átjutottunk. Mivel azonban reggel hideg idő volt, lovaim és szolgálaim megfáztak, nyomban tehát a lovakat felnyergeltük s ide-oda futtatni, lovaimat szolgálmat ily módon kimelegíteni, foglalkoztatni kezdtem. Délutánig a katonaság hátramaradt része is átment s a Dráva folyó partjától nyugotra hegyeken, erdőkön 3 óra alatt áthaladva, *Siklós*³⁾ várához érkeztünk.

Siklós vára. — Magyarország királya *Kodsa Mátis*⁴⁾ építtette. Mikor Szulejmán khán Lajos királyt a mohácsi mezőn megszalasztotta s a magyar királysággal együtt Budavárat János királynak adta, akkor e Siklós vár bányját is János királynak meghódította és egy ideig nyugodtan voltak. Mikor János király Budán meghalt, e Siklós bánja alkalmat talált és Bécs vára császárljának Ferdinánd királynak meghódolt. A többi keresztények ösztönzésére e vár lakosai Eszék, Dárda, Szerém vidékét pusztítani kezdték. Végre a 950. esztendőben⁵⁾ Szulejmán szultán Valpó várát meghódítván, Siklós vára felé fordította gyeplőjét és ostrom alá fogta azt. Mikor Szulejmán szultán Siklós völgyében sátorát felállította, hét napig igen heves harc volt s hála Istennek! azon évben *Rebi-ül-ákhir hó* 4-ik napján⁶⁾ az alsó várat Isten segítségével elfoglalta. Az egész lakosság a felső sziklára vonult s a belső várba zárkózott, míg végre a negyedik napon a várat kegyelemre feladták s kulcsait a padisah ő felségének átadván Szigetvár várába mentek. A 950. esztendőben a vár elfoglaltatván, kormányzása először Mohács bégjére, Kászim bégre bízott s Szulejmán khán összeírása szerint e Siklós a budai ejáletben volt, utóbb pedig az 1009. évben⁷⁾, Mohammed szultán khán idejében Kanizsa vára elfoglaltatván, jelenben a kanizsai pasának vojvodasága. Van ketkhudája, a budai katonaság szerdárja, muhteszibje, parancsnoka, 150 várkatonája, előkelősége.

¹⁾ Csirnik, keskeny, hosszú csónak.

²⁾ Erről a tatár szokásról már fönnebb is megemlékezett Evlia.

³⁾ Törökül is: *شیکلوش*.

⁴⁾ Kodsa Mátis (öreg Mátis), talán Mátyás név elferdítése.

⁵⁾ 1543. Kr. u.

⁶⁾ 1543. július 6.

⁷⁾ 1600. Kr. u.

Siklós vár földje. Egy tágas síkságnak egészen a közepén, az ég csúcsáig felnyúló magas vár ez, melynél a belső vár magas csúcsáig menve háromszoros, erős kőfal van. A belső vár magas halma csúcsban végződő kőből áll. A régi időben e vár a királyoknak saját palotája volt. A belső várban számos csarnok és tanácsterem van s különféle aranyozott kis szobákkal, szép kilátást nyújtó tornyocskákkal és erkélyekkel diszített, bámulatot keltő palota ez. Északról Pécs vára, nyugatról Szigetvár vára, délkeletről Valpó vára látszik. Azon oldalon igen erős, töméses fala van. E palota tetejét különféle kerámit fedi. A belső várban Szulejmán khán dsámija, a parancsnok, a ketkhuda és müezzinek házai, a fegyvertár és élelmiszerek raktárai vannak. E belső várban van egy kút is, a melynek a mélysége teljes nyolczvan öl; sziklába van vágva s vize mint az életvíz. Nagy folyó módjára foly a vize és senki sem tudja, hogy ez a víz honnan jön és hová megy. E vár árkában egy nagy báljemez ágyú van. E magas várnak hídon megközelíthető három kapuja van.

Siklós alsó vára. Hármass vár. Összesen tizenhét erős, magas tornya van, melyeknek magas csúcsát deszka fedi; mikor Szihráb Mohammed pasa kanizsai váli volt, akkor fedette be e tornyokat deszkával. Erős bástyák ezek. Az egyes tornyok között száz-száz lépés van. E számítás szerint az alsó várnak körülete ezerhétszáz lépés. E vár körül csupa mély és széles sziklaárok van, mely félelmes, nagy gödör. Keleti oldalon egy kapuja van. Belül jó vizű kútja van. A kapun kívül fahíd van, melyet csigákon minden éjjel felvonatnak. E várban összesen ötven, kert nélküli, deszkazsindelylyel fedett, alacsonyabb-magasabb szép ház van. Hét imahelye van; első a *Szulejmán khán dsámija*, mely templomból átalakított kis dsámi, de nem díszes, van azonban benne egy külön szép részlet. A vár fölött magas óratorony van. Van egy egészséges vizű csorgókútja is, melynek *tárikhja* a következő:

Ha tudni kívánod e gyönyörű csorgókút alapítóját,
Istennek kedvét keresve Ömer aga építtette azt.
A ki ebből iszik, megtudja a *tárikhját*, ha ezt mondja:
Haszán és Huszeinnek lelke örvendjen mindenkor.
(1051. esztendő.¹⁾)

A *külső város*. Az alsó vár keleti részén egy külváros van. Ez is árokkal is sorompófallal körülvett palánka erődtmény, azonban nagyon erős tömésfala van, itt-ott tornyai

¹⁾ 1640. Kr. u.

vannak, bástyái csak töméses sövénykerítések. Nehány helyen lőrések vannak és sáhi ágyú is vannak, de ezekre szükség nincs, mert az alsó vár tornyának ágyúja ezen az egész külvároson keresztüllőnek. Három kapuja van. Egyik a délkeletre nyíló *Eszei kapu*, a másik az északra nyíló *Pécsi kapu*, harmadik a nyugatra nyíló *Szigetvári kapu*. E kapuk 2500 lépés területű nagy külvároson vannak, mely az alsó várat körül fogja. A felebb fekvő belső várat a külváros palánkja nem fogja körül, mert a belső vár nyugoti oldalának két helyén nádas, süppedékes ingovány van, minden oldalról pedig nagyon meredek és mély a körülete.

E külvárosban hét városrész van: öt iszlám-, kettő pedig keresztény városrész. 800 deszkatetejű és deszka udvarkerítésű alacsonyabb-magasabb tágas ház van benne, melyek mindegyikénél a paradicsomhoz hasonló kert van. Hét dsámija van: első a *Malkuds bég dsámija*, mely egy ligetben van s valóságos rózsaliget dsámi. Ólomtetejű magas házat magában foglaló dsámi ez. Azután az *Eszei Iszkender dsámi*, szintén régi imahely. A többiek városrészi mecsetek. Van három medreszeje (főiskola). E városban a tudósokat megbecsülik, de igazában tudósa nincs, csakis kezdő tudományos emberei vannak. Van három derviskolostora, egy elemi iskolája, egy kisebb, jó levegőjű fürdője, két fogadója néhány szobával, melyekben a jövő-menők megszállnak. Negyven boltja van. Van egy patkoló kovácsa, kinek nincs párja a világon. Lakossága *potur*¹⁾ nyelven beszél, a határszéliek ruháját viseli, kereskedésből él. Vendégeskedők, barátságosak, vitéz emberek. A város levegője oly kellemes, mint Pécsé. Pécs északra 5 órányira van ide. Ennek a harczosai is bátrak.

Innen nyugoti irányban egy éjszaka *Bisse*²⁾ falun áthaladván, 12 óra alatt *Szigetvár*³⁾ várához érkeztünk.

II.

Az erős Szigetvár vára.

Mielőtt eme híres város leírásához kezdenénk, előbb röviden elbeszéljük Szulejmán szultán ő felségének — az irgalmas Isten kegyelme legyen vele — vitézül végzett had-

¹⁾ *Potur*, annyi mint bosnyák.

²⁾ Törökül: *بسه* (Bese), vagyis Bisse.

³⁾ Törökül is: *سكتوار*.

járatát, Szigetvár ostromát és elfoglalását, mely a történelemnek egy fontos részlete.

A szultáni hadjáratnak és Szigetvár bevételének rövid elbeszélése. — Ezt az eseményt boldogult atyám elbeszélése után írom le. A szigetvári ütközetnek az volt az oka, hogy mikor annakelőtte Szulejmán khán Budát elfoglalta, ez a Szigetvár behódoltatás nélkül maradt s Jáhjalu Arszlán budai pasa nehányszor már jelentést tett a szultáni trón elé, hogy a szigetváriak az Öszmán-ház birtokában levő vilájeteket rabolják és pusztítják s bár ez a dolog soká tartott már, de a Porta részéről elnézték. Az ellenség azonban napról-napra vakmerőbb lett s Erdély királya a Portára jelentette, hogy az erdélyi vilájetben levő városainkat s Mekka és Medina tulajdonát képező *Székelyhíd*¹⁾, *Szatmár*, *Arad*, *Várad*, *Tokaj*, *Kálló*, *Gyula*²⁾ nevű várainkat elfoglalta az ellenség s azokba katonaságot helyezett.

E közben Szulejmán khán előregedvén, a köszvény és az öregség gyengesége kínozza. A vitézséget és a gondot azonban még nem tette le s a 973. évi *Servál hó 9-ik*³⁾ napján szulejmáni sátorát »*Csipridsi csairi*«⁴⁾ nevű helyen állította fel. Azon napon Kodsza Pertev pasa másodvezírt 87.000 katonával Erdélyországba, az engedelmes erdélyi bánnak, *Zsigmond János*⁴⁾ királynak segítségére küldötte. A következő napon Szokolli Távil Mohammed pasa nagyvezírt ötvenezer katonával főszerdárú tette s Szigetvár felé előcsapatul rendelvén. elküldötte. Ők tehát a tántoríthatlan katonasággal sietve Szigetvárra mentek. Ferhád pasa harmadik vezírt, Ahmed pasa negyedik vezírt, Kizil Ahmed pasa ötödik vezírt, továbbá Musztafa pasát, Semszi pasát, Hamid efendi kádiaszker s a többi tanácsbeli férfiakat az említett évi *Servál Mukerrem* 10 napján⁵⁾ mind magával hozta, sőt előregedett és tapasztalt tanácsosai közül a Szelim khán idejebeli Abdi efendi konyhafelügyelőt, Kuzu Ali agát, a nyugalmazott janicsár aga Ali agát, az én dicső atyámat Dervis Mohammed aga főaranyművest, Ibrahim Gülseni ő méltóságának helyettesét, a szépolvasó Dervis Ömer Gülsenit és nehány ilyen elgyengült öreget is magával hozott a

¹⁾ Törökül: سكلهت (Szekelhit), Székelyhíd.

²⁾ Törökül: كولا.

³⁾ 1566. április 29. Kr. u. A török szövegben az évszám 976. ami sajtóhiba.

⁴⁾ زيفغ مون يانوش (Zsigmon János).

⁵⁾ 1566. április 30.

szigetvári hadjáratra. Ezek a legnagyobb sietséggel el is mentek.

A padisah ő felségének drága személye azonban az öregségtől elgyengülve, a köszvénytől elbetegesedve volt, azért csak hordozható trónján utazott mindig s mikor Belgrádból a Száva folyón keresztülmentek és Zimony mezején sátorát felállították, tengernyi iszlám sereg gyülekezett hozzá s a padisah az egri hadjáratra indult. Mikor azonban a német császár, Ferdinánd király által Erdélyben elfoglalt Szatmár, Tokaj és egyéb várak felmentésére megindult, Isten végzése volt, hogy az imént Pécs vára őrizetére kirendelt három szandsákbég éppen akkor Siklós vára alatt ütötte fel sátorát s az esőben elfáradva, ezek a bégek szemüket sem nyitották fel és sátorában mindegyik a köpönyegjére hajtotta fejét. »Írigy ellenségről nincs értesülésünk«, mondák és csendes álomba merültek. Ezen napon azonban Szigetvár bánja, *Zirinszki Miklós*¹⁾ nevű egyén, ötezer lovas és háromezer gyalogos kereszténnyel ezeket a bégeket hirtelen esőbe és vérbe szorította, a bégeket és néhány száz harcosukat vértanúkká tette, néhány százat pedig meglánczolva foglyul ejtett s a hitharcosok egész vagyonával Szigetvárra menvén, ott nagy vigalmat ült.

Mikor a padisah ezt a rossz hírt meghallotta, az egri hadjáratról és az Erdélyben elfoglalt várak felmentéséről lemondott s a harczoláshoz hozzáfogván, az értelmes Szokolli Mohammed pasát a sereg vezetőjévé rendelte és *Szigetvár* vára ellen küldötte s *Karli-ili* szandsák tengerész műteszárifját, *Ali Portuk* nevű tengernagyot, a ki a Dunán háromszáz fregáttal és szállító hajóval s negyven darab teherhordó gályával állomásozott, elküldötte a hajóhaddal a Dráva folyóra. Röviden szólva, a padisah nagyon sietett és Pécs mezején *Harsány*²⁾ nevű hegy aljában állította fel tarka sátorát, a budai beglerbéget, Arszlán pasát pedig sátora előtt nyomban megölette. Megöletésének az volt az oka, hogy mikor Szulejmán khán az egri hadjáratra és Erdély felé megindult, a német király Szulejmán khánnak e hadjáratáról értesült és tengernyi sereget összegyűjtvén, felkészülődött; e közben pedig Arszlán pasa a budai sereggel Székesfehérvár³⁾ vára

¹⁾ Törökül: *زیرنسکی میقلوس* (Zirinszki Miklós), Zrinyi Miklós.

²⁾ Törökül: *ارشان* (Arsán).

³⁾ Törökül: Üsztülni Belgrád.

közelében *Palota* ¹⁾ várát és *Csóka* ²⁾ várát ostromolta, amde a német császár Ferdinánd király együtt levő hadseregével Arslán pasát megtámadván, az egész budai katonaságot összetörte, némelyeket pedig foglyul ejtett. Annyi podgyász és hadi felszerelés birtokába jutván, Arslán pasát üldözve *Tata* és *Pápa* várakhoz érkezett s mivel ezt a két erős várat az ellenség nehézség nélkül elfoglalta, emiatt Arslán pasa is megöletett. A budai ejálet Szokolli Mohammed pasa nagyvezír unokatestvérének, Musztafa pasának adományoztatott s Szigetvár ellen *csárkhádsinak* rendeltetett. Azután két napra Szulejmán khán személyesen Szigetvár alatt egy ágyulövényi távolban, a tó partján állíttatta fel sátorát s tengernyi sokaságú seregével a 974. évi *Mohárrem-ütlhárám 20-ikán*, a mi augusztus hónap 5-ik napja, Szigetvár várát a déli oldalon Ferhád pasával és az anatóliai vezírral körülzáróltatta. Musztafa pasa ötödik vezír és Semszi pasa rumili beglerbég az északi részét zárólták körül. Egyszóval, az igazhívó Szulejmán khán gondoskodása és a helyes véleményű Szokolli vezír teljes iparkodása folytán az iszlám sereg a várat úgy körülfogta, mint mikor temérdek hangya a kigyónak nekiesik; huszonhét helyről ostromsánczokat állítottak fel a vár ellen s az ostromsánczokba belemenvén a báljemező ágyúkkal egyfolytában lövetni kezdtek.

A várban ostrom alá fogott *Zirinszki Miklós* nevű herczeg és a vele ostromolt hétezer katona megtudván, hogy körülzáróltattak, ők is felbuzdultak a várból a harcra. Amde ez a vár Iszkender bástyájához hasonlóan a *Rike* ³⁾ folyó mocsarában és ingoványában sziget gyanánt álló *Kalkaha* ⁴⁾ erődítmény. Fejedelmi parancsra az összes hitharczosok e mocsár vizét azonnal átvágták s a hatodik napon a külső város elfoglaltatván, ezerhatszáz hitvány ellenség a villogó kardon ment keresztül s a középső vár ostromához fogtak.

Ez a középső vár azonban egy nagy sikság közepén igen erős volt s a nagy posvány miatt lehetetlen volt a várhoz közelíteni. Szerencsére a pozsegai bég, Nászuh bég, mivel

¹⁾ بالوطه (Palota).

²⁾ Törökül nyilván sajtóhibából így van: چارقه (Csarka), ez kijavítva: چوکه (Csóka). A csókai vár ekkor jókarban levő erődítmény volt.

³⁾ Törökül: ريکه (Rike). Evlia e patak nevét nem tudta, mert *Almás* patak ez.

⁴⁾ *Kalkaha*, Perzsiának régi vára volt, melyet a muszulmánok nagy fáradtsággal vettek be s a vár erőssége regeszervé vált.

a várban hét esztendeig fogoly volt, az utakat jól ismerte. Az ő intézkedésére a folyó medrét elvágták s a tóba víz nem jött. Azonban ha *adana*i bivaly menne bele, az is el-sülyedne. Szokolli vezír helyes tervet gondolt ki s a katonákkal hetvenezer zsák gyapjút, 800,000 zsák tráglyát és földet hozatott s néhány százezer vastag fát is levágotott és ezeket a partról a mocsárba hányták, úgy, hogy a tónak legmélyebb helyéig jöttek, a ziámet- és timárbirtokosoknak pedig megparancsolták, hogy sövényfonást készítsenek. A zsákokat, zacskókat elkészítették. A mocsárba hányt trágya-zsákok és gyapjúzsákok fölé a sövényfonásokat leteregetvén, felkészülöttek. Isten segítségével, a vitéz sah gondoskodása folytán, a hitharczosok öt-tíz nap mulva a várnak minden oldalát feltöltötték, csupán egyik oldalon maradt víz. A többi oldalról a hitharczosok készséggel támadtak, de a várból az átok zápora gyanánt hulló golyóesőnek és a bombák rombolásának ellen nem állhatván, rohamot sehogysem intézhettek.

Isten rendelése folytán a dicsőséges padisah e helyen feldúlt kedélyű lett s a köszvénybaj egészen megzavarta állapotát, úgy, hogy sem nem evett, sem nem ivott. Az okos és gondos Szokolli a padisah függőnye mögé még a negyven belső szolgálattevő komornikot sem engedte be, csupán Dsáfer aga szilihdár, nekem fogyatékos szegénynek az atyám Dervis Mohammed aga, Feridun efendi rejsz-ül-küttáb és Kuzu Ali aga maradtak szolgálatra a padisah mellett s az uralkodói hálófülkében aludtak és keltek fel és senkivel nem érintkeztek; Szokolli vezír jött, ment s a várnál szükséges dolgok után látott.

Szokolli vezír eljárása. — Mikor a világ menedékhelye, a padisah ilyen nagyon elbetegesedett, a vitéz vezír azonnal mondá: »Padisáhm így parancsolta«; s negyvenezer hirneves *szerdengecsdi* írván össze, a hadiszertárból mindegyiknek fegyvereket ajándékozott s felkészítette őket. Azon napon tízezer kecskének szarvára két-két kanóczot kötöttek s egyik sötét éjjel, éjfél után az összes kanóczokat meggyújtatta. Egy szerdengecsdi ember egy kossal a vár mocsarába tömött sövényfonásról előrohant, mikor is az iszlám seregben egyszerre Allah! Allah! kiáltás tört ki; a kecskék ekkor egyszerre mind a vár felé rohantak s az ellenség úgy látta, mintha az Oszmán-háznak ennyi ezer katonája kezében élő kanóczczal előrohanva jönne, lelkiük egyszerre fejükbe ugrott, a kecskéket embereknek vélték s összes ágyúikat, puskáikat, bombáikat kilőtték, úgy, hogy az ellenségnél sem ágyú, sem puská, sem bomba, sem röppentyű nem maradt. Mikor a kecskék az ágyúgolyóktól és puskalövésektől elpusztultak,

nyomban negyvenezer harcos a várat félelem nélkül megrohanta s mivel az ellenség sem puskával sem ágyúval nem lőtt, a középső várat elfoglalták s a mohammedi szózatot elmondván fölötte, a fehér zászlókat kitűzték rá. Az ellenség harczolva a belső várba menekült. Kétezerig menő ellenség pusztult el ezalatt és hétszáz hitharcos is kiita a vértanúság serbetjét.

E vár elfoglalása örömhír volt Szulejmán khánra nézve, azonban a dicsőséges sehinsah mélyen felsóhajtva mondá: »Ah! gonosz Szigetvár! Szigetvár belső vára még nem hódítatott meg s ime! az én életem vára már meghódítottatik«. Megértették ebből, hogy kimulása már közel van. Azon napon, tudniillik a 974. évi *Száfár hónap 22-ik napján*¹⁾ a padisah elhagyta a szultánság trónját s az örökkévalóság honába költözött. Az eszes és értelmes Szokolli vezír Dsáfer agával, Feridun béggel, az én atyám Dervis Mohammed agával, Kuzu Ali agával és Abdi efendivel együtt Szulejmán khán holttestének hasát felmetszette s áloéval, ámbrával, pézsmával és sáfránnyal bebalzsamozták, azután pedig Szulejmán khán testét a sátorban titkon eltemették; szívét s a körülötte levő testrészeit és máját arra a helyre temették el, a hol most a *Türbeh*²⁾ van. Szokolli vezír az öt bizalmas emberének megmondá, hogy a padisah elhunytát senkinek meg ne mondják, s arról a helyről a hová drága holttestét letették, ki ne menjenek, hanem úgy tegyenek, mintha Szulejmán khán még életben volna s mondogassák: »A padisah így, a padisah úgy«; azután kimenvén a főkonyhamesternek³⁾, az udvarmesternek⁴⁾ izenetet vigyenek, mondván: »A padisah ilyen ételt, ilyen orvosságot, ilyen italt kíván«, utána menjenek be a sátorba, s erre megesküdtette őket. Még többféle ilyen intézkedéseket is tett s azonnal egy gyors hírvívó emberrel izenetet küldött a sahfunak, II. Szelim khánnak, a ki Kiutahiában *váli* volt, mondván: »Padisáhom! okvetetlen Szigetvár alá jöjj hozzánk s vedd át az uralkodást, máskülönben Alláhnak annyi szolgája és Allah prófétájának zászlója az ellenség kezében marad; Alláhé az uralom!«

Maga pedig kimenvén, császári divánt tartott. A divánban így szólt: »Padisáhunk mindnyájatokat üdvözlő; a középső

¹⁾ 1566. szeptember 7.

²⁾ *Türbe*, mauzoleum. Szulejmán türbéje a török hódoltság idején fennállott s Buda visszavétele után pusztult el.

³⁾ Törökül: *Kilárdsi-basi*, élelőhely felügyelő, aminek megfelelő a konyhamester szó.

⁴⁾ Törökül: *Kházinedár-basi*, erre legalkalmasabb kifejezés itt a főudvarmester, vagy főkulcsár.

vár elfoglalásának nagyon megörültem, úgymond, s testi betegségem kissé megkönnyebült, csakhogy szolgálím! a belső vár elfoglalásában még a tél megérkezése előtt iparkodást és szorgalmat mutassatok. Insallah! az iparkodóknak még nagyobb hivatalokat adományozok»; a mivel a divánbeli egyének távozásukkor megörvendeztette. Az összes vezírek és vekileknek mintegy százötven díszruhát osztott ki s utána a belső vár ostromához kezdettek. A belső várbeli ellenség lélekvásárra esván, félt, hogy ilyen sziget formájú vár oszmánli kézbe kerül s éjjel-nappal harcolni kezdett. Azonban Szokolli Mohammed pasának ajándékai, adományai, iparkodása és gondoskodása folytán a középső várból követ, földet, zsákot, trágyát és vastag fákat hoztak s ennek a mocsarát is feltöltötték és a belső várnak falához mentek. Nehány ezer szerdengecsdi harcos a vár alatt foglalt el védett állást s a belső vár palánka-falához nyulván, annak a karóit és sorompóit kezdték kitördelni s néhány ezer harcos a vár fáira szurkot, naftát és kátrányt öntvén, azokat meggyújtotta. Az ellenség azonban lelki megrémüléssel, a katonaságot hébe-korba visszariasztotta és a várnak megrongált helyeit földdel feltöltvén, még erősebbé tette, mint előbb voltak s az iszlám katonaságot éjjel és nappal tüzzel üzte szét. A mi vitéz harcosaink néhányszor megrohanták a várat s ellenfeleiket a várból lehúzták, fejet nyelvet szereztek és a nagyvezirhez hozták.

Amde a hitharczosok a régóta tartó harcolásba már belefáradtak s egyik napon azt mondák: »Padisáhunkat óhajtjuk látni sürgős tanácskozásban«; ¹⁾ s mivel makacs-kodtak, Szokolli vezir ezt az eljárást tette: Szulejmán khán bebalzsamozott testét rejtekhelyéről kihozatván, felöltöztette, felövezte és a szulejmáni sátorban díszköpönyeggel egy trónra ültette, mögéje pedig Kuzu Ali agát rejtette s Szulejmán khán köpönyegjének ujjait sáfránnyal bemázolt kezekkel Ali aga öltötte fel. Szulejmán khán fején régi szokása szerint vörös turbán ²⁾ s arczán fekete fátyol volt és így arcza el volt takarva s szakála sárga levén, összecsomósodva és fonva volt. A mögötte levő Ali aga a holttestet átkarolta és eléje függönyt húztak. A diván tagjai sorban helyükön állottak s Szokolli vezir a trón függönyét szétnyitván, megmutatta s Szulejmán khán mintha életben volna, puha vánkosra támaszkodva állott. Szulejmán khán

¹⁾ Törökül: Ajak diváni (láb diván), sürgős tanácskozás, amikor a sürgősség jeléül állva tanácskoznak.

²⁾ Törökül: Desztári juszufi (juszufi turbán), vörös turbán. A muszlimán hagyomány szerint ilyent viselt a bibliai József.

holttestét olyan alakba állították, mintha az egész katonaságot üdvözölné s az összes csapatok és diváncsausok üdvözlését vették. Szokolli parancsára a zenekar karmestere egy rövid zenedarabot játszott. Mikor a zenekar befejezte a darabot, egy kézjelre mind szétmentek.

Szokolli zavart állapotban kiment s a janicsárok ágáját, Ali ágát, Ferhád pasát, Mohammed pasa anatóliai beglerbéget, Musztafa pasa ötödik vezírt s a többi mir-i miránokat és emireket azonnal maga elé hívatta. »A padisah, — úgymond — így szólt: Miért nem foglaltátok el ezt a várat ennyi idő óta? A várat okvetetlen rohanjátok meg, máskülönben téged és a többi vezéreket megbüntetlek. A várat tehát rohammal foglaljuk el, hogy a padisah kardjától megmeneküljünk, vagy pedig a vár alatt inkább vértanúk legyünk«, — mondá.

A diván tagjai, mikor az öreg Szokollinak kuszált turbánját és elváltozott arczát meglátták, így szóltak: »Kegyelem! Szultánom! egyszerre rohamot intézünk. Történjék, a mi történik!« S huszonkétezer szerdengecsdi kivont karddal előrerohant s a belső vár hágcsoin egymástól el nem maradva, mentek előre. Az ellenség szórta ugyan a tüzet, de a hitharczosok vissza nem fordultak, hanem ágyúra, puskára nem is ügyelve, a megrongált helyeken át az összes bástyákat elfoglalták s oly vitézül harczoltak, hogy mostanáig ilyen hősiek ütközet még nem történt! Végre Szulejmán khán halála után két napra (a 974. évi Száfár-ül-khair hó 24.) Szigetvár vára ostrommal az ellenségtől elvétellett s karddal meghódíttatott. Következésképp a »*Feth oldu kálálár*« (elfoglaltattak a várak) híradás az elfoglalás *tárikhját* adja tudtunkra.¹⁾ Csakhogy mikor a vár elfoglaltatott, az anatóliai és rumili harczosok közül is tizenhatezer katona vértanúvá lett. Allah irgalmazzon mindnyájuknak!

A vár bégje, *Zirinszki* azt mondá: »Jobb meghalni, mint ez állapotot meglátni« — s dicsősége ügyét elrendezvén, a támadó hitharczosokat megrohanta s ekkor egy bátor vitéz golyója mellen találta, egy hitharczos pedig nyílat röpitett fejébe. A fejében levő nyíl jel gyanánt ott

¹⁾ Törökül írva: فتح اولدى قلعهلر, az egyes betűk számértéke szerint ف = 80, ت = 400, ح = 8, ا = 1, و = 6, ل = 30, د = 4, ي = 10, ق = 100, ل = 30, ع = 70, س = 5, ل = 30, ر = 200 s e számok összege: 974, vagyis Szigetvár elfoglalásának évszáma.

is maradt.¹⁾ A hitharczosok olyan vitézül harczoltak, hogy az ellenség minden rohamukban a poklot kereste. Alláhé a hatalom! A magas oszmán birodalom ilyen iszkenderi erődtímeny birtokába jutott. Isten tegye annak megőrzését könnyűvé!

A hódítás után az összes vezirek és vekilek a vár megtekintésére mentek s annak kellékeit végignézve, kijavították és kitatarozták. Kormányzása először a pécsi alajbégre, Iszkender bégre bízott s a budai ejálethez csatoltatott. Első kadija a rokonságából való Muszli efendi lett. Az összes főemberek a várba mentek ennek megtekintésére; a várnak bánja *Zirinszki* a belső várban levő szerencsétlen lakásán több ezer *kantár*²⁾ löport rejtett el s midőn a hitharczosok egyike a löporraktár kilincsét megnyomta, annak a forgójától tűz támadt s Alláhnak néhány ezer szolgája a levegőbe repülve, vértanúvá lett. A vezirek közül azonban senkinek sem történt semmi baja.

Mikor Szulejmán khán a szigetvári hadjáratra utazott, Pertev pasa másodvezírt Erdélyországra fővezérré tette s nyolczvanezer emberrel Erdély királyának, Zsigmond János királynak segítségére küldötte. Pertev pasa az erdélyi király segítségével, kapu-kuli és zsoldos szipáhi népével, néhány mir-i mirán és mir-i livával, különösen Musztafa pasa temesvári válival, a tatár khánnal, az oláh és moldvai összes sereggel Gyula³⁾ várát negyven nap eltelte előtt az ostromban feladás útján elfoglalta s Szokolli Pertev pasának jókívánságokkal díszruhákat és további parancsokat küldött.

A vár kijavítása és hadiszertárának elhelyezése után Musztafa pasa ötödik vezírt és testvérét, Semszi pasát az egész rumili sereggel *Babocsa*⁴⁾ és *Berzencze*⁵⁾ várak ellen küldötte s mind a két várat egy nap alatt elfoglalták s a két szerdár a táborba visszatért. Azután a plevnai Gázi Mikhál fiait *Kanizsa*, *Komár*,⁶⁾ *Egerszeg*⁷⁾ vidékére küldötte rablás és pusztításra. A várat egészen kijavították s belsejét a

¹⁾ Zrinyi halálát épen így mondja el Pecsevi is, eltérőleg a többi török történetirőktől. Úgy látszik Evlia elbeszélése a leghitelesebb.

²⁾ *Kantar*, súlymérték. Egy kantár = 44 oka = 56 kilogramm.

³⁾ *كولا* (Gula) = Gyula.

⁴⁾ Törökül: *پوپوفچہ* (Popofcse), Babocsa.

⁵⁾ Törökül: *پرزہنسہ* (Perezensze) Berzencze.

⁶⁾ *قومار* (Komár), Komár vára Zala megyében volt.

⁷⁾ *اگرسک* (Egerszeg).

szeméttől kitisztították, a *Rike* folyó medrét újra megnyitották, a mi által a szigetvári ingovány megtelni kezdett. Iszkender bég kormányzóval 40.000 katonát helyeztek bele őrségül s a hadi felszerelést megadták nekik.

Másfelől a Szelim khánhoz sietve menő *Haszán csaus* nevű futár Szigetvárról vakító villám gyanánt elrohant s Gelibolinál a tengerszoroson keresztülmenve, Szigetvárról való távozásának nyolczadik napján, Kiutahiába Szelim khánhoz a trónváltozás bejelentésével megérkezett. Szelim khán egy perczig sem késve, Bruszában nyugvó összes elődeinek sírját meglátogatta s a bruszai szandsákokat Haszán csausnak adományozta, azután pedig sietve a szultánság fővárosába érkezett s a 974-dik évi *Rebi-ül-evvel* 9-edikén ¹⁾ a szeráj nagytermében trónra ülven, a seikh-ül-iszlám, a vezírek, vekilek, Iszkender pasa kajmakam, az összes magasabb és alacsonyabb rendűek beiktatták. A következő napon Ejubban ²⁾ a karddal felöveztetett s nagyatyjának, I. Szelimnek, Abul-fethnek, Bajazid veli szultánnak, Mohammed khán sehzádenak és Ahmed khánnak sírját meglátogatván, a következő napon sietve Belgrádba indult és Belgrádban Kodsza aga házában szállt meg. Belgrád népe áldást mondva rá, hódolatát bemutatta.

Végre Szokolli vezir Szigetvár elfoglalása után a várat kijavította és helyreállította s negyvenhárom napi időzés után, a negyvennegyedik napon, Szulejmán khán holttestét, mint azelőtt, a hordozható trónra ültette és seregével együtt Belgrádba ment. Mikor Belgrádba bevonultak, a katonaság látta, hogy Szelim khán a sátorba jött és a padisáhi trónra ült. A birodalmi főemberek azonnal hódolatukat mutatták be s Szokolli vezir újra nagyvezir lett. Szulejmán khán holtteste fölött az imádságokat elvégezték s a holttestet a fönnebb elszámolt bizalmi embereivel Isztambulba küldetett. Atyám az elhunyt szultánnak negyvennyolcz éven át bizalmi embere volt s halálakor is vele volt. *Elbeszélésünk tehát hiteles és igaz.*

Szelim khán nevére Belgrádban olvastatott először a *khutbe* ³⁾ s örömnépelek voltak.

Szigetvár várának alakja. A budai ejáletben szandsákbégi székhelylyé lett, utóbb, mikor Kanizsa elfoglaltatott, ebben az ejáletben is szandsákbégi székhely. Bégjének jöve-

¹⁾ 1566. szeptember 23.

²⁾ *Ejub* mecset Konstantinápolyban van, itt szokták felövezni az új szultánt Ozmánnek, az első török szultánnak kardjával. Ez a szertartás megfelel a koronázásnak.

³⁾ *Khutbe*, a pénteki imádság a szultán nevének felemlítésével.

delme 51.673 ákcse, 600 timár és 109 ziámet van benne. Van alajbéje, cseribasija, jüzbasija. Bégjének háború idején 3600 katonája van, 300 ákcse fizetésű törvényszéki járás (kázá), van sejk-ül-iszlámja, nákir-ül-esráfja, előkelősége, három oda kapu-kulija, janicsár agája, a budai katonaság szerdárja, lovassági ketkhudája, egy-egy oda tüzér (topcsi) és dsebedsi agája, muhteszib agája, adószedő agája (khárás agaszi), vámszedője, építészeti felügyelője (mimár agaszi), városi ketkhudája, várparancsnoka. A három városban 356 katona van jelen. Huszonnégy agaság van benne. Háború idején tízezer harczos katonája van.

Külváros. Mikor Szihráb Mohammed pasa Kanizsa válija volt, eme külváros köré erős, töméses palánkaerődítményt készíttetett s mély árkot ásatott, melynek földjét a vár palánkafalába tömte s olyan falat készített ezáltal, hogy lovasok járhatnak rajta. Hét helyen bástyája, szöglete s itt-ott ágyúja van. E város kerülete a *Pécsi kaputól*¹⁾ egész a *Koppán kapuig*²⁾ menve, négyezer lépés. Falának vastagsága tíz lépés és húsz arasz s köröskörül mély árka van, melybe a *Rike* folyó jön. Két kapuja van, egyik keleten a *Pécsi kapu*, a másik nyugoton a *Koppán kapu*. A kapuk előtt fahíd van, melyeket őriznek. E külvárosban kertekkel, tágas udvarokkal, összesen 1100, vörös kerámítottetű s néhány deszkazsindelyes alacsonyabb-magasabb szép ház van. Itt bazár nincs, imáret nincs. Különösen *Beriszem-záde* háza és *Csoverágáds* háza igen szép.

Szigetvár középső városa. Sikon és mocsárban, hosszúkás négyszögben fekszik s hossza 500 nagy lépés. Külső városa elkülönítve lévén, délkeleti része hosszúkás. Két oldalról hosszában fal van. A *Pécsi kapu* fala s a belső várhoz vezető várfal egyenkint 250 lépés. E számítás szerint a várnak kerülete 1500 lépést tesz ki. A fal vastagsága 50 rőf, s magassága 20 rőf. Tölgyfagerendákból készült. E középső várnak négy kapuja van. A keletre nyíló *Pécsi kapu* nagyon erős vaskapu s boltozatán egy gyönyörű óratorony van, mely az idő szerint fordul. E kaputól a *Babocsai*³⁾ *kapuig* 250 lépés. Nagyon széles utcájának két oldalán összesen 300 deszkabolt van. Azután a *Siklósi kaputól*⁴⁾ a belső vár hídjának kapujáig 500 lépés van.

¹⁾ پچوی قپوسی (Pecsevi kapuszi).

²⁾ قوپان قپوسی (Kopán kapuszi).

³⁾ پوپوفدسه قپوسی (Popofdse kapuszi), Babocsai kapu.

⁴⁾ شیکلوفدسا قپوسی (Siklofdsa kapuszi), Siklósi kapu.

E középső vár utcáit Egri Mohammed pasa kanizsai váli korában deszkával rakatta le s tiszta utcákat csinált. Ha deszkát nem raktak volna le, téli időben a sár miatt a városban nem lehetne járni, mert a föld lapos és ingoványos. A deszkapadlózatú csársiban van Ali pasa dsámija és egy csorgókút. A törvényszék¹⁾ a csorgókút mellett van. E középső várban összesen négyszázhetven alacsonyabbmagasabb, kert nélküli, szűk ház van fából, melyek némelyike kerámmal, némelyike deszkaszindelylyel van fedve. Mivel ez a középső vár kicsiny, azért a házak is szűkek benne. Lakossága boldog. Öt városrészi imahelye van. Két medreszeje, három elemi iskolája, egy kis fürdője, egy fogadója, két derviskolostora van.

A *belső vár*. Az eredeti Szigetvár ebből a belső várból áll. A középső vártól keletre, egy mocsártengerben fekszik és semmiféle várral és épülettel nem függ össze. Különálló erődítmény. A középső várból a belső várba a mocsáron át kétszáz lépés hosszú fahídon mennek be. E hídnak két végén és a közepén forgó karikákkal készült felvonóhidak vannak s a kapusok e hídfőket csigákkal minden éjjel felhúzzák, úgy, hogy a belső vár sziget gyanánt áll. E hídtól jobbra a belső vár kapuja van s annyi idő óta tartó utazásomban ilyen furfangos, ördögös várkaput még nem láttam. Magaslat nélküli síkságon, mocsártengerben fekvő erős vár ez, mely négyszögalakú s kerülete teljes ötszáz lépés. A kanizsai váli minden évben eljön s akkor a vár mocsarát kitisztítják. E vár négy szögletén nagy oszlopalakú, erős, téglalapítkézésű négy bástya van, melyek mindegyikén, ha ezer ember harcolna is, nem mondanák, hogy szűk a helyünk. Mindegyiken tíz darab *bálgemez-ágyú* van, melyek mindegyike egy-egy hétfejű sárkány. Ez ágyúkon kívül mindegyiken még tíz darab *kolumburna-ágyú* is van s ezek mind deszkatetőzetű, mohával, törmelékekkel és tömésfölddel elzárt helyeken az összes hadi felszereléssel készen állanak. Mindegyik ágyúnak a szolgája télen-nyáron mellette alszik, mert nagyon végvidéki hely ez.

A belső várnak egy délkeletre néző kapuja van, mely az erős nevet valóban mutató, hármás, új és erős kapu. Mindegyik kapunak a közbeeső tere több ezerféle furfanggal és ördögséggel készült. A kapuk közei ugyanis mindenféle fegyverrel és hadi eszközzel vannak feldisztítve. Az örök, kapusok, védők itt játékkal, szórakozással töltve az időt, folyton örködnek. E kapun kívül, a bástyafalon levő

¹⁾ Törökül: Mehkeme.

úton, három lépés magasságú falon, négyszögű fehér márványra nagy betűkkel ez a *tárikh* van felírva:

Ilyen tornyot épített a sahnak segítségével

Musztafa pasa s az Isten kegyelmével.

A tornyok Alburzhoz hasonlókká lettek,

Mindegyike egy-egy erős vár.

Katonaságunk lakása lett Szigetvár, mi csodálatos van ebben?

Nem volt-e mindegyike olyan, mint egy vár?

Ej Veli! hangosan mondtam el *tárikhját*:

Örökké álljon fenn ez a világon.

(981. év.)¹⁾

A négy kapu köze az ember dereka vastagságú, 40 rőf magas cser- és tölgyfából, tömésfölddel készült, Nimród bástyájához hasonló palánkafal, a mely fölött a lovasok *dsiridet* játszhatnak. Olyan széles ennek a belső várnak a fala, hogy a szélessége mindenütt ötven lépés. E várkapun belül két nagy torony között van az egész várra, bástyákra és városra kimagasló helyül szolgáló Dsenki-záde Ali pasa bástyája, mely a Domavend hegyhez hasonló iszkenderi bástya s jelenleg a várnak őrhelyisége. Egy hegydarabhoz hasonló igen magas bástyát készített ő, a minőt egy várban sem lehet látni. Köröskörül egymás fölött sok báljemez-ágyú s egyéb zárbugán, kolumburna és mozsárágyú van. A lőrésekben és a cserényvédek mögött tüskésborz gyanánt elhelyezett nagy báljemez-ágyúk vannak. E bástyának a tetején egy messzelátó magas torony van.

A város előkelői a tudós emberekkel gyülekeznek össze, a katonák pedig e környéken őrködnek. A várnak messzelátó bástyája alatt van a hadiszertár. Szulejmán khán dsámija és a *Király-kapu*²⁾ mellett, a belső várban kút van, melynek vize olyan, mint az életvíz.

Összesen húsz deszkazsindelyes tetejű ház van benne. Zerin-ogľunak háza igen szép s jelenleg a parancsnok lakik benne. A búzamagtár is itt van. Az egész várban kétszázhetven kisebb-nagyobb ágyú van; Isten őrködjék azok fölött. A három várban tíz iszlám városrész van. A külső városban öt keresztény városrész van. Összesen 500³⁾ kerámités deszkatetejű házuk van. Erre vonatkozólag a törvényszéki épületben a kadi efendi a lajstromkönyvből adott értesítést. Tíz inahelye van, hétben a pénteki imádságot is

¹⁾ 1573. Kr. u.

²⁾ Törökül: *قَرال قاپوسی* (Királi kapuszi).

³⁾ A török szövegben: 5000, ami nyilván sajtóhiba.

végzik. A belső várban Szulejmán khánnak kis dsámija, olomtetejű fényes dsámi, a melyben mindig nagy sokaság van. Egy magas mináretje van, mely e szegénynek lépéseivel 110 lépés magas; oda felmenvén, Szigetvár városát áttekintettem s 350 kerámites házat számláltam meg, a többi deszkatetejű ház volt. Itt Ali pasa dsámiján kívül olomtetejű dsámi több nincs. Délkeleti kapuja fölött a *tárikh*:

Az irgalmasság tengerébe merült Ali pasának
Jóságos műve, e szívgyönyörködtető hely
Hátif mondta el teljesen *tárikhját*:
A szent dsámi a legjobb hely.
(997. év.) ¹⁾

Ali pasa e dsámi háremjében kerámittetejű kupolás sírboltban van eltemetve. A fürdő szögletén levő csorgókút és a törvényszéki épület Ali pasa kegyes alapítványa. Memi aga cseri-basi dsámija szép és díszes imahely. Ilyen még Hadsi Huszein aga dsámija is; ezek a híresebbek. Hat városrészben kápolnája van. Levegője kellemes; sok szépsége van; szilvája, cseresnyéje, almája híres. Lakosságának arczzsíné fehér; a lakosok bosnyákok, de magyarul és horvátul jól tudnak. Fogságból szabadult s lábán bilincset viselt vitéze sok van s éjjel-nappal portyázásra járnak.

E vár megsemmisítése után barátaimtól elbúcsúztam s a nagyvezir utólézése végett kétezer felfegyverzett gyors lovaskatonát magamhoz véve, Szigetvárról nyugoti irányban majd hegyeken, majd homokos talajú erdőkben hat óráig mentünk s *Babocsa* (Popofcsa) várához érkeztünk.

III.

Babocsa (Popofcsa) vára.

Építője *Zirinszki Miklós* bán. Mikor Szulejmán szultán khán Szigetvár előtt elhunyt, Szokolli vezir okos rendeletére Musztafa pasa ötödik vezir és testvére Semszi pasa a rumili ejálettel Babocsát ostrom alá fogták, s mivel az ellenség azon éjjel a várból megfutott, a 974. év *Száfár hó* 29-ik napján ²⁾ a várba bementek s annak felszerelését kelőképp átnézvén, elegendő számú katonát helyeztek bele. Az ellenség utóbb e várat visszafoglalta, míg végre III. Moham-

¹⁾ 1588. november 19-től 1589. november 9-ig Kr. u.

²⁾ 1566. szeptember 15. Kr. u.

med szultán khán idejében az 1009. esztendőben ¹⁾ Ibráhim pasa főszerdár az ellenség kezéből megszabadította és rendezetté tette. Az 1074. évben ²⁾ Zerin-oglu e várat ismét elfoglalta, ámde mikor az ellenség meghallotta, hogy Köprülüzade Fázil Ahmed pasa nagyvezir Kanizsa várának segítségére érkezik, a várat, melyben öt hónapig lakott, felgyújtotta, ágyúit és hadi felszerelését pedig elvitte és *Jeni kálába* ³⁾ helyezte el. Csupán a magas dombon levő téglapítkezésű belső vár maradt meg a maga állapotában.

III. Mohammed szultán összeírása szerint a kanizsai ejáletben vojvodaság és a szigetvári járásnak helynöksége. A várparancsnoknak és háromszáz katonájának bűnét a nagyvezir megbocsátotta s a miatt, hogy a várat az ellenségnek átadták, csak a parancsnokot és a hét agát tette le hivatalukból s őket örökre száműzték. E vár körülete tó és mocsár; mielőtt az ellenség felégette volna, igen erős vár volt. Csak egy dsámija, egy fogadója, egy fürdője nem égett el, mivel azok téglából voltak. Az épületekből a lángoló tűz az egekig felcsapott. E vár kijavítására három pasa és tízezer *rája* rendeltetett ki s helyreállításán igen szorgoskodtak.

IV.

Egy váratlan esemény elbeszélése,

E várból elindultunk s mikor déli irányba, a *Kánli kávák* (véres nyárfa) úton mentünk, egy árnyékos réten az emberi hullák egymás fölött feküdtek, mintha minden fának az alja véres nyárfa aljává változott volna. Némelyik még jobban volt, ezeket nem igen vágták meg, némelyik pedig már vonaglott, de még nem halt meg. Ezek felállottak, de újra elestek, némelyiknek az arczáról patakként folyt a vér. Istennél az oltalom! de félelmes és rettenetes hely volt ez!

Babocsa várából még mi előttünk elindult ötszáz mohammedán s ezeket az ellenség megrohanta s összetörte; szerencse volt, hogy én szegény éppen akkor kétezer katonával a csatátér felé mentem. Az ellenség minket meglátva, a hegyekbe futott s annyi sok kincs, podgyász és vitéz a fák árnyékában szerteszét heverve maradt. A mieink azonnal a zsákmánynak estek s egy percz alatt az összes podgyászt

¹⁾ 1600. Kr. u.

²⁾ 1664. Kr. u.

³⁾ A törökök Jeni kálá (Ujvár) néven nevezték Zerinvárt, mint már ezt fönnebb is megjegyeztük.

és értékes tárgyat felpredálták; pedig az ellenség az erdőben volt. Némely társaink a podgyászokat magukhoz véve, menőben voltak, akkor én szegény így szóltam: »Hé! vitézek! ennyi zsákmányt magatokhoz vettetek, az Isten szerelméért és az igaz hit javáért! ezeket a sebesült embereket is rakjátok fel a teherhordó állatokra és vigyük magunkkal.« Többfelől mondták: »Okosan!« s egy albán vitézt én szegény azonnal felültettem a teherszállító állatra. A többi hitharczosok a hegyekbe ment lovak közül mintegy 110 lovat megtaláltak s azokra hetven sebesült embert felültetvén, a *Kánli kávák* útról visszafordulva, északi irányba mentünk, mintha a *Koppán*¹⁾ várába vezető úton menekülnénk, mivel a *Kánli kávák* úton és a Dráva folyó partján, a *moszlovinai* révparton igen sok horvát csónak volt.

Mikor az út mentében haladtunk, egyszerre csak mohammedán zászlók tüntek fel velünk szemben s tízezer kivont kardú, könnyű lovas mohammedán látszott s ez a felfegyverkezett katonaság szemközt jöven, így szólt hozzánk: »Hé! hála Isten! egészségben vagytok; az ellenség hol támadott és vert meg benneteket?« — »Mi felelünk: »Nem; minket nem vert meg, hanem mi éppen az ütközet után érkeztünk, az ellenség a hegyekbe futott, mi pedig a sebesült embereket megmentettük.« — Ők mondták: »Hát a vezír ketkhudájának szekerei és annyi sok podgyász hová lettek?« Mi válaszolánk: »A szekerek, podgyászok, emberek szerteszét mind a földön hevernek.« Erre az egész hadsereg kivont karddal arra az útra ment, a melyen mi jöttünk s ily módon mi végre az úton biztonságban voltunk. Lovainkat egy kissé megetettük, mikor egyszerre arról a helyről, a hol mi az ütközet nyomaira találtunk, Allah! Allah! kiáltás tört elő s nagy puskaropogást hallottunk. Egy óra múlva azt láttuk, hogy a harczosok, kik velünk találkoztak, elmentek, visszajönnek. Mikor ezek a csatahelyre mentek, látták, hogy az ellenség a mi távozásunk után zsákmányolásra újra eljött; ekkor ezek a hitharczosok az ellenséget elől és hátul megtámadván, kivont karddal közéjük rohantak. Egy szempillantás alatt valamennyit összetörvén, háromszáz fejet, kétezer foglyot és tíz koci zsákmányt hozva magukkal, hozzánk jöttek. »Hála Istennek! ezeken boszút álltunk!«, mondták s dicsértük és magasztaltuk őket.

Ezután déli irányban, az erdőben hét óráig menve, *Berzenche*²⁾ várához érkeztünk.

¹⁾ قوپان (Kopan).

²⁾ Törökül: بزرزنجه (Berezensze), Berzenche.

V.

Berzencze vára.

Ez is Szulejmán khán elhalálózása napjaiban Szokolli intézkedése folytán foglaltatott el a 974. évben Semszi pasa, rumíli vezír által s mivel utóbb elvéteztett, ezért az 1009. évben¹⁾ Ibráhim pasa szerdár visszafoglalta. Az ellenség most újra elvette, de mikor az 1074. évben²⁾ Köprülüzáde szerdár ekrem megérkezését hallotta, a hadi felszerelését magával vivén, a várat felgyújtotta és megfutott. Ez is a kanizsai ejáletben van. Parancsnoka a nagyvezirtől félvén, megszökött. 500 főnyi őrségének bünlajstroma a megbocsátás tollával keresztülhúzatott s mindegyik az elégett házának helyreállításán fáradozott. A vár egészen elégett. Hétszeres erős palánka volt, csupán egy téglapületeű dsámi és a fürdő maradtak meg. A várnak délkeleti és nyugoti részén két órányira terjedő mocsár van. A belső vára is elégett; kijavításával Kaiszáriali Delavir pasa-záde Murád pasa, Bozauk bégje és ötezer pozsegai és jákovai rája bizatott meg. Néhány helyét erősebbre iparkodtak tenni, mint előbb volt.

Innen társaimmal délnek mentem s mikor hegyeken és erdőkön keresztülvonultunk, báljemez-ágyúk hangja kezdett hallatszani. Az ellenség Kanizsára ment segítségül, mi pedig három óráig haladva, a nagyvezír táborába érkeztünk. A nagyvezír hadosztályánál megállapodva, Ibráhim ketkhudával találkoztunk. A herczegovinai Szihráb Mohammed pasának és a perácsái Musztafa pasának, a novai és gablai³⁾ agáknak, a mosztári előkelőknek és anyjának leveleit s anyja megbiztatását átadtam. Én szegény is egy gyönyörű rab-szolgát és egy herczegovinai lovat ajándékoztam neki. »Isten hozott Evliám!« — mondá ő — és szülőföldjéről, Herczegovina tartomány állapotáról kérdezősködve, különféle dolgokat beszélünk. Mikor a babocsai úton szétvert embereiről kérdezősködött, én szegény, az eseményt, a mint történt, egyenkint elbeszéltem. »Az ellenséget leverő s annyi fejet és nyelvet elhozó harczosok most itt kívül vannak« — mondtam —, a mire Ibráhim ketkhuda engem szegényt és a harczosokat a fejekkel és nyelvekkel együtt a nagyvezirhez vezetett. Ő a foglyokat a harczosoknak ajándékozta s a fejeket a fővezéri sátor előtt legurították, a mire e

¹⁾ 1600. Kr. u.²⁾ 1664. Kr. u.³⁾ Ezeknek a városoknak leírása fönnebb előfordult.

harcosoknak temérdek kedvezményt osztogatott. Örvendezve valamennyien a Berzenczére küldött Murád pasához mentek.

A nagyvezir Herczegovina tartomány állapotát figyelmesen kikérdezte tőlem, én pedig az összes kalandokat és eseményeket és Szihráb Mohammed pasával a lázongó ellenség ellen indulva, egész *Kator*¹⁾ váráig való menetünket, az ellenség legyőztetésének helyeit egyenkint elbeszéltem, a minek megörült; azután pedig Szihráb Mohammed pasa jelentését átvevén, elolvasta, s azzal is meg volt elégedve. Nekem szegénynek száz aranyat és egy díszkafánt ajándékozott és újra agái csoportjába osztott be engem. Sátoromba menvén, megnyugodtam.

Ugyanakkor Iszmáil pasának megparancsoltatott, hogy *Királyhídja*²⁾ mellett öt-tíz helyen katonasággal és báljemez-ágyúkkal átmenvén a folyón, hidat készítsen; erre a környékbeli szandsákok *rájái* megrakott kocsikkal megérkeztek s *Koppán* és *Kanizsa* hegyeiből nagy fákat vágdalva, az említett *Királyhídja* közelében egy nap és egy éjjel tíz nagy hidat készítettek, melyek mindegyikén hárommudi elefánt menne is keresztül, akkor sem kellene félni. Noha fából vannak, de azért erősek és két koci egymás mellett elmehet rajtuk. Mikor a híd elkészült, a nagyvezir tíz darab báljemez-ágyút egy kanócczal elsültetett s az összes janicsárok a hidakon keresztülmentek és a hídfőnél levő ostromsánczokba rejtőzködtek. Azon éjjel egész reggelig a folyón készült új hidakon és a *Királyhídon* az egész sereg hangya- és darázsraj gyanánt keresztülment s lármájuk az eget és földet megrázkódtatta. Mikor a túlsó parton az egész sereg sátorba szállott, a nagyvezir ismét báljemez-ágyúkkal lövetett. Kanizsa felől is megszakítás nélkül hallatszott az ágyúdörgés és annak sem éjjel, sem nappal szünete nem volt.

Kanizsai őrségünkben egy bátor vitézt úszótömlőjével a nagyvezir elé hoztak. Ez a vitéz legény szólni kezdett s mondá: »Ha Kanizsára vagy ma vagy holnap megérkezel, jó; máskülönben Kanizsa elveszett. A kanizsa: 'avon ezzel a tömlővel átúszva, életemet és fejemet a harczosokért és Mohammed hitéért kockára téve, az ellenség között jöttem eléd. Lelkem Vezir! hallgasd meg a könyörgésemet. Hét király háromezrézer emberrel és hét oldalról hetven darab báljemez-ágyúval ostromolja a várat. A várban katonaságunk kevés, élelmiszerünk nincs; löporunk és hadi felszere-

¹⁾ Kator = Cattaro.

²⁾ قبال كوپروسی (Királi köprüsi).

lésünk azonban sok van. Pasánk, Haszán pasa és a kanizsai harcosok hatezer katonával mostanáig éjjel-nappal harcolván, az ellenséget a kanizsai tóhoz nem eresztették s *Olaszi*¹⁾ nevű külvárosába és *Bereklik*²⁾ nevű városnegyedébe be nem engedték s lenn a vízzel egy színvonalban levő ágyukat sem lőtték még ki. Éjjel-nappal a legnagyobb erőfeszítéssel olyan harcot vívnak, hogy még az Áhmed szultán idejében itt Kanizsán ostromolt híres Terjáki Haszán pasa sem vívott hét királylyal ilyen heves harcot. Veszedelmünk az élelmiszerek hiányából van. Egy hónap óta segítség nem érkezett. Számos hitharcosunk az ágyúgolyótól a vértanúság csészéjét kiitta és a paradicsomba ment. Sebesültjeink éhen és szükségben maradtak. Egy hónap óta még a közel levő segítők sem jöttek meg s nehogy a lakosság azt mondja: »Kanizsát, elhanyagolták«, jelenleg igen heves harcot folytatnak. Ámde Uram! a kanizsai harcosok az éhségtől elvesznek. Az ellenség látta, hogy ennek a mocsárban levő várnak elfoglalása napról-napra nehezebbé lett. Utoljára a királyok cselhez folyamodtak és azt a csalfa tervet eszelték ki, hogy néhány hazugsággal telt levelet írtak s azokat nyílakkal Kanizsa várába röptették. A leveleket Haszán pasához vitték, de azokban az ellenség amennyi eszeveszett szót összeírt, Szultánom! ezek a te magas színed előtt nem elmondani való szók!«

A nagyvezir ennek a segítséget kérő, ékesszóló vitéznek rendezett beszédjén örvendve, mondá: »Beszélj vitéz!« — A feleletre kész vitéz mondá: »*Valláhi!* Fenséges Vezir! a ravasz ellenség különféle ígéretekkel így irt: »Hej! török! nagyveziretek Edirnebe ment, annak az ideje már lejárt, e napig már elveszett! Ti e várban éhesen, szükségét szenvedve, rühesen és dühösen kiért harcoltok? Kegyelemre minél előbb menjetek ki e várból és távozzatok, máskülönben *iszvet Nikolára!*«³⁾ holnap vagy holnapután e Kanizsa várát megrohanjuk s titeket valamennyiteket ősi hitünk szerzője, *Isza*⁴⁾ és *Merjem*⁵⁾ anya szerelmére! összetörünk, élve megsütü- és a kik közületek épségben maradnak, azokkal sült húsotokat megetetjük!« Ilyen ördögös papírosokat találtak s elolvasták, a hitharcosok azonban azt

¹⁾ Törökül: *اولاسي* (Olaszi).

²⁾ *بركلك* (Bereklik).

³⁾ *ايسوت نيقولا* (iszvet Nikola) = szent Miklós.

⁴⁾ Isza = Jézus.

⁵⁾ Merjem = Mária.

mondák, hogy ezek ördögséggel írott és hazugsággal telt levelek s a harcra még inkább felbuzdultak. Fenséges Vezir! minden nap, minden éjjel az ágyú- és puskagolyót az átok zápora gyanánt szüntelen hullatják az ellenségre, de Fenséges Vezir! az éhség miatt van aggodalmunk. Ime! a vár agáinak jelentései és pasánknak könyörgő levele!« s az ékesszóló vitéz a jelentéseket a nagyvezir kezébe adván, a vitéz Aszáf,¹⁾ a könyörgő leveleket elolvasta s tartalmukat megértvén, felsóhajtott, mondván: »Ezen a gonosz világon az ember óhajítása szerint sohasem történik semmi«, s a »Tádsárrá ár-riáh bimálá tástáhá esz-szüfün«²⁾ verssort dudolgatta. Nagyon szomorú volt és szemeiből könnyek hullottak cseppenként. A Kanizsáról érkezett levelekben a keserű könyvek és vérrel írt panaszos szavak ezt a jeles vitézt is sirásra fakasztották. A jelentések így voltak írva: »Jelenleg hét király ostromol bennünket és hét nap alatt hét irányból hétezer ágyúgolyót lőttek be s hétszáz emberünket vértanúvá tették. Az ellenség ágyúgolyóin kívül más ennivalónk nincs! Babocsa, Berzencze, Pécs, Dárda váraknak az ellenség által való elfoglalása és az északi hídnak lerombolása óta hozzánk segítség és élelmiszer nem érkezett s helyzetünk szomorú. Fenséges Vezir! Alláhért és a prófétáért, jöjj segítségünkre!« A nagyvezir a segélykérés végett jött vitéznek ötszáz aranyat ajándékozott s a kanizsai seregnek vigasztaló levelet írt, mondván: »Ime! segítségtekre jöttem«, s a levelet a vitéznek átadván, mondá: »Hadd lássam, vitézem! az ellenségen keresztül valahogy menj be a várba és vidd hírül, hogy a segítség megérkezett. Allah legyen oltalmazód!«

Az indulásra a trombitát azonnal megfújták s ötven darab báljemez- és háromszáz sáhi-ágyúval az egész hadsereg a Királyhídon átvonult.

VI.

Az ellenség megszalasztása.

Ismáíl pasa budai vezir seregével *csárkhádsinak* (előcsapat) rendeltetett, az egri vezir a jobb szárnyra, a temesvári vezir a balszárnyra, Gürdsi Mohammed pasa a halebi

¹⁾ Ászáf, a nagyvezireknek adott cím.

²⁾ Ez arab mondásnak: *تجری الرياح بمالا تشتهي السفن* az értelme: Hányja-veti a szél a hajókat. ahogy akarja.

ejálettel a hátulsó csapatba rendeltetett. A többi vezírek szabály szerint elfoglalták helyüket és csapatonként két oldalt mentek. Fázil Ahmed pasa tizenkétezer jól felfegyverzett katonájával ment s a próféta szent zászlóját maga előtt vitette. A báljemez-ágyúkat elsütötték s az egész környék dörgött, nyögött és az iszlám sereg sűrű csapatokban előrehaladt, Kanizsáról azonban nem ágyúztak. »Vajjon mi ennek az oka? Talán az ellenség elfoglalta a várat?« — mondogattuk, — mikor egyszerre azt láttuk, hogy az előbb segélykérő levéllel érkezett vitéz vágtatva jön hozzánk. A nagyvezírhez menvén, mondá: »Szultánom, Fenséges Vezír! örömhír! mikor az ellenség tengernyi hadsereggel való érkezését meghallotta, félelmében, rettegésében nem mert maradni, sátorát, podgyását, hadi felszerelését, ágyúit és megszámlálhatlan kincseit hátrahagyta s a hét király most *Keds-kivár*¹⁾ nevű új vár alá futott. Éppen most az ezrekre menő katona táborukban az ellenség kocsi-jaira rakodik és a kanizsaiakkal össze-visszacsatázik. »Fenséges Vezír! — mondá ő — a lovasok a tatár sereggel nyomukban vannak« s egy szempillantás múlva a tatár khán fia, Ahmed Geráj negyvenezer kettős lovú, ellenségvadászó tatárral villámgyorsan ment el előttünk. A nagyvezír a löporraktárt a parancsnokra bízta, mi pedig a könnyű sereggel déli irányba menvén, három óra alatt egyenesen *Kanizsára* érkeztünk.

Kanizsa várának felszabadítása és a legyőzött tábor alakjának leírása. — A nagyvezír Kanizsa vára tavának partján az ellenség nagy táborába ment s egy kis sátorban megállapodott; az ellenségtől a táborban hagyott hadi felszerelést, lőport, podgyászt a defterdár pasa, a dsebedsi-basi és a többi megbízott emberek jegyzékbe foglalták, az iszlám seregből pedig negyvenezer harcos az ellenség üldözésére ment. E közben a kanizsaiak az ellenség utóseregét üldözvén, a várból kijöttek s a táborban maradt ellenséget elfogván, a nagyvezír elé hozták. Sőt mikor a király vezírét és Zerín-oglu nagybátyját és Dánimarka királyának fiát, egyszóval, hetven kapitányukat megkötözve, a nagyvezír elé vitték, a nemes vezír az összes kanizsai harcosoknak kedveskedve, így szólt: »Küzdelmetek erős legyen s a padisah kenyere számotokra biztosítva legyen,« s a kanizsai pasára egy prémes díszkafánt adott fel, fejére pedig egy drágaköves forgót tűzött. Hanem Isten tudja! ezt az embert

¹⁾ كج قیواری (Keds kivár), talán Kis-Kövár? vagy esetleg Zerinvár.

senki sem mondta volna a kanizsai pasának, mert fején rongyos turbán s arcza és szeme a fekete lőporfüsttől elbarnulva volt. Aztán a kadinak és a többi előkelőknek és főembereknek díszruhát ajándékozott.

Azután az összes harczosok így szóltak: »Fenséges Vezir! Isten hozott! Khizir¹⁾ gyanánt érkeztél meg. Még a várbeli asszonyok is szívvel-lélekkel szegíttségünkre voltak s nehányan a csatatéren vértanuk is lettek, többen pedig az ágyuktól és bombáktól találva megsebesültek. Azoknak is adj ajándékot.« Erre a nagyvezir szemei könnyekkel teltek meg s a kanizsai asszonyoknak összesen tíz *kisze* pénzt ajándékozott.

Ezután a közel fekvő szandsákokba egy-egy ügyvivő agát küldött s azok sietve elmentek, hogy Kanizsára élelmiszereket hozzanak; a nagyvezir a vár kijavítására három vezírt, hét szandsákbéget s húszezer *ráját* rendelt ki és azok a vár tavát kitisztítani kezdték.

A tatár khán fia az ellenséget üldözve *Jeni Káláig* (Zerin-Ujvár) ment s onnan hétezer fejet, hatezer foglyot és hatszáz kocsi zsákmányt hozván, padisahi díszruhával lett megtisztelve. A foglyok közül a kapitányokat és nemeseket visszatartották, a többieket pedig a hadi zsákmánnyal együtt a tatároknak ajándékozták. E tatárokat a foglyokkal együtt a temesvári vezir Szigetvár várába vezette, maga pedig parancsot kapott, hogy ejáletjébe menjen. Eger pasája, Mohammed pasa, noha vára a határszélen van, a vár őrizetére ide sietett. A következő napon a nagyvezir megparancsolta a *Jeni Kálá* ellen való indulást. Én szegény engedélyt kaptam Ibráhim ketkhuda urunktól és *Jenter Haszán* pasával maradtam. Az előkelőkkel megbarátkozván, a vár megszemléléséhez kezdtem.

A legyőzött tábor nagysága és leírása. A kanizsai vár mocsara mögött keleti oldalon, tudniillik Berzence vára felől, a kanizsai tó partján az ellenség, hogy Kanizsa várát ostrommal meggyengítse, nagy tábort állított fel, mely az emberi erőt felülmulja. Ezeknek a határszélieknek nyelvén *tábornak* mondják az olyan helyet, a hol síkságon, vagy tó vagy folyó partján egy-két százezer ellenség földből várat készít, körüle árkokat ás és abba bezárkózik. Ezt a munkálatot én azonban nem láttam.

Ezek is hegyek módjára felhalmozott földhányásra ostromsánczokat ástak, köröskörül pedig szintén földből kilencz helyen nagy bástyákat készítettek és minden bäs-

¹⁾ Khizir = Illés próféta.

tyára tíz-tíz báljemez ágyút tettek. Három helyen sorompós kapukat készítettek, az árkokba pedig ravaszysággal és ördög-séggel, rézsütösen röppentyűket rejtettek el. Ilyen mély és keskeny gödröket azért ástak, hogy csata idején, mikor a török sereg a tábor ellen rohamot intéz, ezekbe beleessék. Nehány gödör mögött ágas-bogas fákkal zárták el a helyet és a tábor közepén egy másik kis tábort ástak, melybe az élelmi-szereket és hadi felszerelést helyezték el. Valóban, ha a nagyvezir meg nem érkezett volna, lehet, hogy Kanizsát baj érte volna. A vár nyugati részén *Topraklik*¹⁾ nevű külvárosban felállított táborban Danimarka, Dunkarkir segélycsapatai Kanizsát rombolták. Én szegény, az igazi nagy tábort lóháton csak két óra alatt tudtam megkerülni.

Jenter Haszán pasa intézkedése folytán az iszlám sereg és a *ráják* az ellenség táborának nekiestek s három nap alatt azt síksággá tették, mint azelőtt volt.

VII.

Kanizsa vár földje és alakja.

Ezt Magyarország bánjai egy sertéspásztortól vették el és birodalmukhoz kapcsolták. Utóbb az 1009. évben²⁾ III. Mohammed szultán idejében Gázi Ibráhim pasa ezt Zerín-oglutól feladás útján elfoglalta. Elfoglalásának ez volt az oka: Abban az időben Toplu Mohammed pasa volt a rumilii vezir, Terjáki Haszán pasa pedig a budai vezir. Ez a két vezir, mikor a várnak sáncaiba segítségül érkező francia király segélycsapatai sáncaiba vonultak, éppen a várat ostromolta s a hatalmas Isten rendeletére a belső várban levő löporraktárban tűz támadt, a mire az ellenség igen elkedvetlenedett, Ibráhim pasa nagyvezir pedig tengeri seregével a vár alatt levőkkel hét napon keresztül rettenthetetlen harczot vívott s végre is az ellenség saját táborában összetörve, katonaságában megfogvatkozva egyik éjjel *Medskemoria*³⁾ felé elfutott. A következő napon az ostromlottak látva ezt a helyzetet, elszomorodtak s a várat

¹⁾ *Topraklik*, földhányással bekerített hely lehetett, innét a neve *topraklik* = földség.

²⁾ 1600. Kr. u.

³⁾ *مجدكموريا* (*Medskemoria*), a horvát nyelvből van átvéve, jelenti Muraközt.

szerződéssel feladták; a hadsereg részéről a pécsi Kodsa Szinán Csaus, mint az oszmánlik megbízottja a várba ment. Ők pedig a kulcsokat a szerdárhoz hozták.

Azután III. Mohammed khán idejében, az összeírás alkalmával külön ejáletté alakulásra készen vilájtetté lett s a budai és boszniai ejáletekből egy-egy szandsák kapcsoltatván hozzá, ejáletnek iratott be. Hét szandsákja van: *Jakova*,¹⁾ *Pozsega*, *Siklós*, *Pécs* (Pecsevi), *Szigetvár*, *Koppán*. *Kaposvár*.

*Kemenyvár*²⁾ szandsákja az ellenség kezében van. *Egerszeg*³⁾ szandsák hasonlókép. Három szandsákját kajmakámok kormányozzák. Pasájának külön jövedelme 600,890 ákce. *Ziámet*-birtokosa van tizenkettő, *timár*birtokosa ötszáz-harminczhárom. Szabályzat szerint a dsebelikkel és pasájának katonaságával ötezer katonája van. Évenként az ejáletbeli katonaság, Szerém, Szemendre, Aladsa-Hiszár⁴⁾, Volcsetrin szándsákok seregével e Kanizsa vár alatt örködni tartozik. Van alajbége, cseri-basija, jüz-basija; van *timár* defterdár, defter-ketkhuda (számvevőségi ügyvivő), defter emin (számvevőségi ellenőr), csausok eminje (felügyelő), csausok kjabatija (titkár), mál defterdár (pénzügyi számvevő), muhászebedsi (számvizsgáló), mukátáádsi (vám- és adóellenőr), sehir emini (városi felügyelő), sehir ketkhuda (városi ketkhuda), kháráds emini (adófelügyelő), muhteszib (mértékfelügyelő), bádsdár (vámszedő), mimár-basi (építészeti felügyelő), várparancsnok, 2700 várkatona, a huszonnégy, tugos agák közül: jerli aga⁵⁾, szágkol-aga (főhadsegéd), szolkol-aga (másodhadsegéd), vár-azáb, martolász aga (martalócz aga), besli hiszár-, jerli topcsi-, dsebedsi-, khumbarádsi agák. Három *odá*-val a kapu-kuli janicsár-aga, a topcsi és dsebedsi agák három-négy évenként a Portáról jönnek s egymást felváltják. Törvénykezési tekintetben van sejk-ül-iszlámja, náki-ül-esráfja és háromszáz ákce fizetéssel kadija. Köröskörül mind ellenség van.

Kanizsa várának fekvése és alakja. Az emberek ezt *Kanizsának* nevezik, a padisáhi defterkhánebe is így van bevezetve. Az 1071. évben⁶⁾, mikor Szihráb Mohammed pasa volt a kanizsai váli, egy véletlen eset folytán a vár

¹⁾ Jakova vagy horvátul Djakova = Diakovár.

²⁾ كمينوار (Kemenyvár), ilyen néven ismeretlen hely.

³⁾ اكرسك (Egerszeg).

⁴⁾ Aladsa-Hiszár = Krusevác Szerbiában.

⁵⁾ Jerli aga, a benszülött zsoldosok agája.

⁶⁾ 1660. Kr. u.

egészen leégett s az ellenség erről értesült; mielőtt azonban megérkezett volna, az okos vezír, a ki a budai vezírral egy szív, egy lélek volt, hetven-nyolczvanezer katonával és negyvenezer *rájával* a vár helyreállításán fáradozott s még erősebb várrá tette azt, mint azelőtt volt. A divánkháne ajtója fölé jelenleg ez a *tárikh* van írva:

Váratlanul érkezett Istentől a szerencsétlen tűz,
Mely Kanizsa várát elégette, ámde a várnak
Egészen újra építésére dicsérő *tárikh* mondatott:
Kanizsa várát elkészítette Mohammed pasa.
(1071. év.)

Ez a vár olyan erős, hogy rendszerint hét király egyesülve ostromolja s végre mégis leverve, kárt szenvedve, távoznak el. III. Mohammed szultán idejében is egyszer a hatalmas vezírek közül való híres Terjáki Haszán pasát e várban ostom alá fogták, de mint a történelmek írják, az őt ostromló hét király seregétől különféle csellel és hadi fortélylyal megszabadult, sőt az ellenséget leverve, eltávolította. E vár ugyanis egy mocsár-tenger mély tavában van, mintha egy béka négy lábát kiterjesztve, a vízben feküdne. Négy lába gyanánt a négy sarkán girbe-görbe bástyák vannak, melyeket semmiféle ellenség ágyúi le nem ronthatnak, mert igen őrzik azokat. A vár minden oldalán két *konaknyira* ingovány van. Azonkívül pedig befásított síkság. A vár keleti oldalán azonban, *Berzencze vára* és *Királyhídja*¹⁾ felé nyílt síkság van s azon az oldalon vannak Kanizsának szőlői, kertjei és ligetjei. Ez oldalon, a tó túlsó feléről az ágyú- és puskagolyó elér a várhoz, csakhogy közöttük tenger gyanánt álló tó van s ez oldalon a várig teljes háromszáz lépésnyi erős fahidat készítettek. Három helyen ez el van metszve s a szolgák minden éjjel ezt a három darabból álló fahidat csigákkal felhúzzák, megtámoztják s minden éjjel felfegyverkezve őrzik a hidat.

A vár egy tóban délkeletről északra nyulva fekszik, négyszögalakú és kerülete ezernyolczszáz derék lépés. En szegény e várát saját lábaimmal mértem meg. Árka nincs. Falainak szélessége negyven-ötven láb s erős, tömésfalak. Két oldalról, a falakon belül és kívül az ember derekának megfelelő vastagságú tölgy- és cserfák vannak, melyeknek magassága tizenöt építészeti rőfre feljön. A mesteremberek ezeket a fákat furfangosan egymáshoz kötötték s azok bel-sejét tuskésborz bőre gyanánt tömésfölddel kitöltötték, úgy,

¹⁾ Királ-köprüszi.

hogy ha néhány százezer ágyúgolyót belelőnek is, a golyók a fagerendákon bemenvén, az Alburz hegyéhez hasonló földbe süllyednek s ott maradnak. E várfalon itt-ott a város előkelőinek kertecskéi vannak, szintén e várfalon vannak az ostrom idején vértanúságot szenvedett emberek sírjai is. A jelvények, zászlók zöld deszkából vannak. Tudniillik olyan széles, tágas és erős várfalak ezek, hogy egy országban sincs párjuk.

E fal előtt, hogy a várnak védőpajzsa legyen, egyszeres vastag gerendákkal készült sövénykerítés van, melyet cementmészszel bevontak; tömés nélkül egyszerű palánkafal ez, úgy, hogy a vár fehér hattyú gyanánt áll. Ezen védőpajzsfal mögött az anyafalig menve, oly széles út van, hogy két kocsi egymás mellett elmehet. Háború idején a hitharczosok e fal mögött meghúzódnak, sánczokat ásnak s a csatázásra szolgáló lőrés-lyukak és ágyú elrejtő helyek minden oldalon vannak. A nagy várfal belső felületén is a város összes házait a vártól öt rőfnyire hátrább építették s a várral érintkező házak éppen nincsenek, sőt tilos is, hogy legyenek, mert a fal tövében közút van. E vár négy szögletén négy nagy bástya van, melyek a váron kívül oromzat gyanánt száz rőfnyire a tóba benyulnak s mindegyike *Ván* és *Márdin* várakhoz hasonló bástya. Mindegyiken minden irányba nézően, a vízzel egy színvonalon két-két sor sajka-ágyú, fölöttük pedig egymás mellett, negyven-ötven darab báljemez-ágyú van, melyek arany gyanánt fénylő, vörös gyapjuszövettel letakarva vannak s fölöttük deszkatető van. Ilyen munkát a *Fehér tengeren*¹⁾ *Rodosz* várában láttam. Minden ágyúnak szükséges kellékei és felszerelése, golyói, nemez takarói, irányzói mind készen állanak, azonkívül az ágyúk szájában a kanócok készen vannak s a tűzerek éjjelnappal ágyúik mellett hevernek. Nyolcz ostromot állott ki ez a vár, de arra nem jutottak; hogy ezeket a nagy ágyúkat az ellenségre elsüssék. Ezeket a jó ágyúkat az ellenség sehogy meg nem semmisítheti. A néhai híres Terjáki Haszán pasa e várnak ágyúit és védőfalait csodálatos módon és különös mesterséggel úgy rendezte el, hogy ez az elrendezés egy várban sincs meg. Nyolczszor ostromolta az ellenség ezt a várat, de leverve és károsodottan futott el s mivel a vár alatt hagyott ágyúi mind e várban maradtak, azért állanak tüskés borz gyanánt itt e nagy erősség ágyúi.

A várnak mindössze két kapuja van, igen erős vas-kapuk, melyeknek téglalapítkézésű boltozatuk van s a közöt-

¹⁾ Fehér tenger, törökül: *Ak deniz*, a Földközi tenger.

tük levő falra többféle hadi eszköz van felaggatva. E kapuk köztérsegei a kanizsai lakosok közül az értelmiséghez tartozó embereknek gyülekező helyei, mert julius hónapban az ott üldögélő ember egészen felüdül, mivel enyhe szellő fújdogál, melytől jóleső érzés támad az emberben. Az egyik kapu a *Sziget kapu*, mely keletre Szigetvár felé néz s onnan kapta e nevet. A másik a nyugotra néző *Bécsi kapu*. Kétszáz erős lépésnyire van ez amattól. A főút két oldalán ötven bolt van. A mesteremberek mind ott vannak.

A *pasa palotája*. — E csársiban a pasáknak egészen fából épült szép háza van. Divánkháneja, hetven-nyolczvan hozzátartozó szobája és számos kilátó tornyocskája van. Az egyiket Szihráb Mohammed pasa tornyának mondják, nagyon díszes. E palotával összefüggőleg van III. Mohammed szultán téglamináretes dsámija, mely új építkezésű, díszes, szép dsámi. E dsámmal összefüggően van Szihráb Mohammed pasának kellemes kis fürdője. Mivel süppedékes helyen van, nagy fiúrdő készítésére nem alkalmas az alap.

Három helyen téglaeépületű, kupolás löporraktára van: az egyik a csársi *Börtöntornya*¹⁾ mellett van, a másik a *Véres torony*²⁾ aljában, a harmadik benn a városnegyedben. A *Kiredskháne*³⁾ nevű börtön, a városi börtön, a fürdő, a várnak két kapuboltozata, a khunkjár dsámi mináretje mind téglából vannak. Ezeken kívül más téglaeépület a városban nincs. Mind csupán faépületek. Van három dsámija: egyik a palotával összefüggő Khunkjár dsámi, a másik a hódító Ibráhim pasa dsámija, a Bécsi kapun belül pedig van Isza aga dsámija.

A vár másik kapuja a nyugotra nyíló *Bécsi kapu*, mely téglaeépítkezésű kétszeres vaskapu. A kapuközben ennél is különféle fegyverek vannak s az örök éjjel-nappal készen állanak. E kapu boltozata fölött fából készült, mináretalakú óratorony van. Hat városrészből áll s 1000 darab, egészen fából épült, deszkatetejű ház van benne. Kursundsi-oglu háza, Vázi-záde háza, Ömer aga háza és a kapukuli agának háza erkélyes, szelámlikos⁴⁾ házak. Udvaruk nincs, a földszinten van az istálló, a felső rész a cselédlakás, e fölött van a szelámlík, a harmadik, sőt negyedik emeleten a hárem. A vár kicsiny s mivel igen tele van emberrel, azért szűk és czölöpökön álló házai vannak. Közútjai deszkával vannak fedve, mivel a város alja süppedékes ingovány. Az ágyúkat

¹⁾ Törökül: Zendán kuleszi.

²⁾ Törökül: Kánli kule.

³⁾ Magyarul annyit jelent: mészház.

⁴⁾ Szelámlík, a férfi lakosztály a muszalmán házban.

mind az utczákon, deszkaállványokra, a fal tövében helyezték el, mivel az ágyúk és golyók, ha a földön állnak, nehézségük miatt elsüllyednek.

Három városrészi mecsetje, egy medreszeje, négy elemi iskolája, két kolostora és két tanítói háza van. Finom posztót és szép ruhaneműeket lehet itt találni.

Kanizsa várának Topráklík külvárosa. — Kanizsa várából a *Bécsi-kapun* kimenve, nyugoti irányban a mocsárban czölöpökre épített fahíd van, mely 250 lépés hosszú. E hosszú hídon három helyen ismét kapuk s minden kapu előtt csigakerekes felvonóhíd van. E hidakat csigákon minden éjjel felhúzzák és a kapuhoz csatolják. Az összes örök mind felfegyverkezve vannak s a hidakat minden éjjel őrzik. úgy, hogy még a madarat sem eresztik be. Ha e hídon keresztülmegyünk, *Topráklík* külvárosba érünk, melybe másfelől lehetetlen bejutni. Ez a *Topráklík* külváros is az említett tóban, külön terjedelmes sziget. Nagy és erős palánkaerődítmény lévén, a várnak alakja egy kifeszített íjhoz hasonlít, de Kanizsa vár felől az íj húrjához hasonlítható helyen, nincsen várfala, hanem Kanizsára nézően a tóparton házak vannak. Azért nincs ez oldalon várfala, mert ha ellenség érkezik, mindig a *Topráklík* várat iparkodik elfoglalni, nehogy tehát az általunk íj húrjának nevezett helyen az ellenség a fal mögé húzódva, Kanizsa várát onnan rombolja, e miatt nem csináltak e *Topráklík* várnak Kanizsával szemközt fekvő helyén falat.

E várnak nyugoti oldalán csak a *Bécsi-kapu* van. Ha e vártól nyugot felé, három nagy hídon, az ötszáz lépésnyi mocsaras, ingoványos helyen keresztülmegyünk, akkor egy füves, erdős, ligetes faluba jutunk. Azon túl már az ellenség várai vannak s innen még a kakasok is oda hallatszanak. Ha a kanizsaiak szénáért, fáért ide kijönnek, egy-kétezer ember együttesen, felfegyverkezve jön ki s némelykor fejet vesznek, fejet adnak. Ebben az irányban kocsik, lovak nem járhatnak, mert az ingoványban lesüllyednek. Egyszóval, noha erdős, füves hely ez, de zsombéktenger.

Ez a *Topráklík* külváros hosszant fekszik, hosszúsága ötszáz derék lépés; szélessége ötven lépés. Mintha az íjnak csúcsait képeznék, a vár két kezdeténél egy-egy *Kahkaha* vár gyanánt álló bástya van. Ezek mindegyikében hetven-nyolczvan báljemez- és egyéb ágyú van. Mindegyik bástyán éjjelnappal ezer ember örködik, mivel a nagy várnak bástyái is ide néznek, egymást kiegészítik.

Az íj markolatául számítható helyen egy nagy bástya van, mely a *Bécsi-kapu* előtt nyulik előre s Nimród vára

gyanánt tűnik fel. E középső bástya teknősbéka gyanánt áll a tóban. Háború idején itt kétezer ember csatázhat. Nyolczvan darab ágyúja a Bécs felé vezető utakra néz s a *Bécsi-kapu* is e bástya egyik szögletében van. E *Toprák* bástyáin belül és kívül negyven rőf hosszú fákkal épített erős palánka van, melynek falán *dsiridet* is lehet játszani. Minden oldalon a hasadékokon és lőrésekben az ágyúk tüskésborz gyanánt készen állanak. A falon nyolczvan helyen őrházak vannak. A váron kívül és a tó partján ennek is egyszerű sövény palánkafala van. Széles út levén, a vízzel egy színvonalon álló lőréslyukakba a hitharczosok csata idején, sánczul használva azokat, bevonulnak. Fehér hattyú gyanánt álló s mészszel betapasztott egyszerű fal ez.

E Kanizsa várának kijavítására és kitatarozására tizenkétezer *rájá* van kötelezve. A mostani 1074. évben is, mikor hét király jött a vár ellen és teljes negyven napig százezer ágyúgolyóval és néhány tüzes bombával ostromolták azt, míg a város *Toprákklíkját* elpusztították, addig a mocsarat is nagyon eltöltötték. Szokás szerint a külvárost akarták elfoglalni s Köprülü-záde Fázil Ahmed pasa *Khizir* gyanánt érkezvén meg, Kanizsa várát az ellenség kezéből kiszabadította s Toprákklíkot egészen újra rendezté és erőssé tette s mivel tudta, hogy a várnak halála e külvárostól lesz, azért az összes falczölöpöket megújíttatván, a falhoz harmincz láb szélességű tömést készíttetett. Még a kanizsai belső vár falánál is erősebb lett ez, mivel az ostrom ideje alatt e külváros falát húsz rőfnyivel alacsonyabbá tették. Valóban helyesen is jártak el így, mert ha a külváros fala olyan magas lett volna, mint a belső váré, akkor a belső vár ágyúinak e külvárosra nézve semmi haszna sem lett volna.

E Toprákklí külváros két sarkától még száz lépésnyire, a tóba a nagyvezir két nagy új bástyát csináltatott, melyek mindegyike Alburz hegyéhez hasonló. A hét király által otthagytott hadi felszerelést és 77 báljemez-ágyút mind ezekbe a bástyákba vitette és mindegyikbe háromszáz katonát helyezett el; ezeknek zsoldját az eszéki vásárjövedelem-ből utalványozta ki. Elrendeltetett, hogy e bástyákat minden pénteken zászlók és lobogók díszítsék s mikor így eme mocsaras külváros Iszkendervár gyanánt megépült, Kanizsa vára is új életre kelt.

Toprákklí külváros épületei. — Öt városrészből áll és ötszáz felszabadított és fegyverviselő *rájának* háza van benne s ezek egészen czölöpökre épült, két-háromemeletes, deszkából és fából készült, deszkazsindelyes tetejű, erkélyes házak. De jó építkezésű, szép házak a tó partján, a Kanizsára néző

csinos épületek. Három dsámija, három mecsetje van. Az *Ajazma* mecset nagy térfogatú. Van itt egy medresze, egy kolostor, két iskola, két fogadó, nyolczvan bolt. Mivel e külváros is mocsaras helyen van, azért utczái deszkával vannak lerakva. E külváros és Kanizsa között a hídfőnél, a tóparton, süppedékes helyen, czölöpökön áll egy kirándulóhelyi kávéház; két lóhúzos malom is van, melyek éjjelnappal finom lisztet őrölnek és érdemes látnivalótt. Két egészséges vizü kútja is van. Kanizsának *Szigeti-kapuján* kívül, a hídfőnél, az értelmiséghez tartozók gyülekezési helyéül egy *londsa kösk* van, mely egészen fából készült, de mivel a tavon van, kiránduló hely.

E kösktől a hídon nyugot felé menve, *Bágdál* nevű elpusztult külvárosba értünk. Mintegy hétszáz kerttel, szőlővel bíró külváros volt ez, árokkal ugyan körülvéve, de erődítés nélkül. Az ellenség nem égette el egészen és néhány kertje megmaradt. Kanizsa városban egyetlen befásított kert van csak, azért az összes kertek, kirándulóhelyek mind itt voltak. Azonban *Zerin-*, *Battyán-* és *Nádazs-ogluk*, mikor ez évben Kanizsát ostromolták, mind erről az irányból vívták s a szőlőket, kerteket feldúlva, elpusztítva, a termékeny nagy gyümölcsfákat letördelték és a kanizsai tóba behányani iparkodtak. Azért pusztultak el e külváros kertjei, csakis a kanizsaiaknak Berzencze felé eső temetője maradt meg. Kanizsának termékeny szántóföldjei itt vannak, de az ellenség pusztítása miatt nem munkálhatták el a földet. Elelmiszereik *Laska* vilájetjeiből jönnek, de a város ismét a mienk. Allah áldja meg!

A híres Kanizsa város és vár leírásának befejezése. Levegője és vize juliusban kellemes, de a tél igen zord és mikor a tó befagy, az ellenségtől nagyon félnek, mert az ellenség hirtelen támadást intézve, a jégen jön, Isten segítségével azonban újra leverte és kárt szenvedve, távozik. Olyankor Kanizsa egész lakossága a vár környékén levő jeget napnyugta előtt felvágja s a várat nagyon őrzi. Vitéz lakossága van, mely az ellenséggel való nagy harczolástól soha meg nem menekül; többnyire gyalogosok, lovaságuk mintegy ötszáz főnyi van. A *Kiredskháne* börtönben jelenleg mintegy ezer bilincsbe vert foglyuk van. *Dánimarka* királyának fia és *kiz* (leány) *királynak* vezire, ezek között a foglyok között vannak.

Az itteni hitharczosok, ha szükséges, mezítelenül a kanizsai tóba bemennek, szájukba egy-egy nádat fognak s a vízben a nádon át vesznek lélekzetet és így a túlsó partra mennek. Ilyen módon igen híres harczosok ők s fejükre

darútollakat és sólyomforgókat tűznek fel, mert mind olyanok ők, a kik már néhány fejet levágtak és tollforgó nélkül járni, szerintük szégyen. Fejükön kalpagot hordanak s a hitetlenek egyéb ruházata szerint készült bőrdolmányuk s *ködmen* nevű ruhájuk, birkabőrből és szattyánból készült nadrágjuk, sarkantyús lábbelijük és kurta ruházatuk van s ezekről meg lehet ismerni a kanizsai embert, mert a többi határszéliek ilyen ruhát nem viselnek. Mikor a többi határszéliek ezeket ilyen ruhában látják, ellenségnek vélik s harczra készülnek vagy pedig elfutnak.

Lakossága bosnyák s a bosnyák, bolgár, szerb és *lusztin* nyelvet tudják, de *magyarul is oly jól és szépen tudnak, hogy talán még egy magyar sem tud annyira*. Emberei nagyon őszinte természetűek s ha valamely idegen egy évig vendég lenne is a házukban, akkor is kedveskednek neki. Vendégszerető, kegyes, vitéz és tiszteletreméltó harczosa sok van. Asszonyaik a kapun kívül soha nem mennek, csak mikor meghalnak s akkor »*A magányosság ne legyen társa*«¹⁾ mondással viszik a temetőbe. Ostrom idején azonban az asszonyok is csizmát húznak a lábukra, fejüket betakarják és ócska ruhákat öltvén magukra, nem tartják szégyennek a csatában segíteni, sőt dicsekednek vele, mert azt mondják: »A hím oroszlán oroszlán, a nőstény oroszlán nem oroszlán-e?« Az ellenség rémei ez asszonyok s a csata napján segítségül jönnek. Férjeik nagyon jókedvűek és gyermekeik nem írnak, nem olvasnak; valamennyien ütés-verés-, vágással foglalkozó s rablással, csatározással szórakozó kivételes vitézek. Itt-ott szépjeik is vannak.

Füve, szénája, különféle hala s a tóban levő galangagyökér füve,²⁾ híresek. Sebészei kiválóak, mivel a lakosok folyton háborúskodnak s így sok sebesültjük van.

E Kanizsa várát is ily módon megnézegetvén, kaiszáriai Murád pasa megérkezése után háromezer ember volt együtt s egyenesen a nagyvezirhez indultunk. Kanizsától déli irányba, hegyekben és erdőkben három óráig menve, a nagyvezir táborába és Ibráhim ketkhuda környezetébe érkeztünk s ott megállapodtunk. Az iszlám sereg *Ujvár (Jeni kálá)* ostromsánczaiba ment és a hódítás előkészületei után látott.

¹⁾ A szövegben arab nyelven van ez, mely a temetési szertartásnál használt imádság volt.

²⁾ Törökül: اثير کوکی اوتی (enir göki oti). Lásd a 207. lapon a 4. jegyzetet.

VIII.

Zerinvárnak, vagyis az erős Ujvárnak ostroma.

Magyarul a vár neve *Zerinvár*, mivel *vár* annyit jelent: *kálá*. A *rumok* (görögök) *Jeni kálának* (Ujvár) mondják ezt, mivel az 1071. esztendőben ¹⁾ Zerin-oglu építette s mivel ez hozzánk közeleső idő, azért kapta ezt a nevet. Mikor Szihráb Mohammed pasa volt a kanizsai váli s Kanizsa felégettetett, Kanizsa elfoglalásának szándékával a *Mura folyón innen*, kanizsai földön, Kanizsához három órányi közelségben, a békekötés ellenére építtette ezt a várat. Noha Szihráb Mohammed pasa többször sürgette, mondván: »Rombold le ezt a várat!« ő azonban nem hajlott erre, hanem a várat még jobban megerősítette s húsz-ezer válogatott katonát helyezett beléje, a kik az iszlám tartományt rabolták és pusztították. Legutóbb pedig e vár miatt az 1074. évben Kanizsa várát támadták meg s negyven nap és negyven éjjeli ostrom után, mikor a nagyvezír Kanizsát az ellenség kezéből kiszabadította, az ellenség elfutott s ez Ujvárba (Jeni kálá) ment. A nagyvezír a pokolra való ellenséget nyomon üldözte s e várhoz érkezvén, azt ostrom alá fogta, a minek az volt az oka, hogy e vár a békeszerződés ellenére épült fel. . . .

Ujvár (Zerinvár) fekvése és alakja. A Mura folyó partján, erdős és árnyas földnyelven, Kanizsához hasonlóan, fából épült vár. Annyi igaz, hogy az átkozott ellenség *isz-kenderi erődítménynyé* alakította át: tömésfalának szélessége ötven láb, magassága ötven rőf. A vár fái közül némelyik ott termett fa lévén, leveleivel a vár falából kinőtt gyökeres nagy fa, a mely hosszú ideig meg nem romlik. A gyökeres tölgy- és cserfák közé földet tömtek s a vár falát abból készítették. A szárazföld felől Iszkender bástyájához hasonló hét bástyát készítettek, melyek mindegyikében negyven-ötven báljemez-ágyú s több kolumburna- és sáhi ágyú van. A Mura folyó felől a víz partján azonban várfala nincs, hanem ez oldalra ötven hajóval nagy hidat készítettek s *Ligrádsik* ²⁾ várából, *Csakaturna* ³⁾ várából, *Mekemoria* ⁴⁾ vilájetből naponkint ezekre menő nép érkezik

¹⁾ 1661. Kr. u.

²⁾ لیغرادحق (Ligrádsik), Légrád.

³⁾ چبقاتورنه (Csikaturna, Csáktornya).

⁴⁾ مکهموریا (Mekemoria), Muraköz.

a hídon keresztül a várhoz, ezek segítségül jönnek s mindennap élelmiszereket hoznak. A vár árka színiültig tele van a folyóvízzel, úgy, hogy egy gályahajó is járhatna benne.

A plátói bölcseségű vezír, Fázil Ahmed pasa ez állapotot és a példátlanul álló várat meglátván, az ostromlásban tapasztalt és csataviselt emberektől azonnal azt kérde: »E várnak melyik oldaláról lehet könnyen ostromsánczba menni?« s hátulról áttekintvén, az egész környéket köröskörül óhajtása szerint végigszemlélte és vizsgálta. Azután az összes *odsáknéppel*¹⁾ és a tapasztalt öregekkel nyilvánosan tanácskozást tartott. Amde a multban, Ujvár ostrománál az egész nép megfélemlítve volt, azért így szóltak: »Ezt a Zerín-Ujvárat ne fogjuk körül, hanem a hitetleneknek népét és tartományát raboljuk ki és pusztítsuk el.« — A nagyvezír erre válaszolá: »Hanem akkor e várral mit tegyünk? Mikor az ellenség ezt a mi Kanizsa várunk földjére építette, a szándéka az volt, hogy a mi Kanizsa várunkat előbb-utóbb elvegye tőlünk. Erre mit válaszoltok? Miféle véleményt és tervet adtok?« Az öregek valamennyien így szóltak: »Fenséges Vezír! Hadseregünk tavál óta néhány helyre segítséget adott a télen s a hadakozásban elgyengült; ez áldott esztendőben, itt a Mura folyó partját, és a szemközti Horvátországnak Mekembria, Eszlavon és Duduska vilájetjeit pusztítsuk el és a hadi zsákmánnyal gazdaguljunk meg. Alláhban bízva, addig menjünk, a míg csak a gonosz indulatu ellenség meggyötrése és tartományainak elpusztítása végett, Nemet-Ujvár²⁾, Bécs, Prága váráig el nem jutunk. Csak az ellenség várai és városai elpusztításával lehetséges a teljes győzelem s ily módon lesz erő és diadal«. Ezen véleményadással a tanácskozás befejeződött.

Az okos nagyvezír azonban azt mondá: »Ej! agák! jó tanácsot adtatok, csak hogy mikor az ellenség népét, tartományát pusztítjátok, azalatt ez a vár a gonosz ellenség tartózkodási helye gyanánt Kanizsa tövében áll s mi bármerre menjünk, az ellenség e várból kijön és a mi népünket, tartományunkat pusztítja, rabolja. Váraink belsejét és megerősített külvárosait kivéve semmi kárt és rosszat nem tettek-e?« Erre bosnyák tájszólással valamennyien így szóltak: »Fenséges Vezír! vagy foglald el ezt a várat és tedd a földdel egyenlővé, vagy gyermekeinkkel együtt mindnyájunkat törj össze«; s midőn így jajveszékelték az Aszáf vitézségű Köprülü-záde mondá: »Allah nevében! Vitézek! kedvező hír! Insallah!

¹⁾ *Odsák-nép*, másként janicsár.

²⁾ نعت اويوار (Nemet-Ujvár).

ezt az igénytelen várat Mohammed-el-Musztafának áldásával elfoglaljuk, a kanizsai hitharczosok útbaigazítása szerint aknákkal leromboljuk, azután pedig az öregek tanácsa szerint a Rába folyó környékét, *Német-Ujvár* vidékét, *Tata*, *Pápa*, *Veszprém*, *Márton*¹⁾ és *Győr*²⁾ várakat elpusztítván és fel-dulván, Buda várába menjünk. Lássuk, minő képet mutat a sors tükre!« Erre kicsinyenkint azt mondták: »Okosan van. Szultánom«.

Kazándsi-záde Szulejmán aga és Hádsi-záde efendi a Fátihát olvasták el s az imádság után az 1074. évben a magas Porta janicsár agájának, Szálih pasának és a ket-khuda bégnek, a topcsik és dsebedsiknek, a ziámet- és timárbirtokosoknak rendelet adatott, hogy ostromsánczba menjenek és az egész igazhitű sereg nyilvánosan, fényes nappal ostromsánczba vonult. Ekkor azonban a várból a szemérmetlen, borozástól véresre festett szemű, esztelen ellenség a hadseregre annyira hullatta az ágyú- és puskagolyót s a bombát, hogy minden ágyugolyó egy-egy fát, minden fadarab egy emberfejet talált s három harcos azonnal vértanú lett. A mi báljemez ágyuink hét oldalról a vár fái közé mentek s ott elvesztek. Végre a nagyvezír ő magas-sága a kanizsai hitharczosok közül néhány száz harczost, többi között Kursundsi-oglu, Bunak Ali, Mufti-záde s Vázio-oglu nevű egyéneket maga elé hívatta s így szólt hozzájuk: »Ez a *Zerinvár* a ti határotokon van, ti minden hely-zetét és titkát ismeritek. Miként lehet megtámadni, a básztyáját rombolni s az aknák és ostromsánczok elhelyezésére, az alagutaknak és a földnek felhányására alkalmas helyeket ti egész hadseregünknel jobban tudjátok; e várnak minden dolgára ügyeljete.« A kanizsai harczosok közül husz egyén-nek díszruhákat s mindegyiknek száz aranyat ajándékozott. Szálih pasa janicsár agának a kanizsaiakat átadván, oda szállásolta. Azon napon a hét vezírnek és az összes vezető embereknek meghagyta mondván: »E kanizsaiak véleménye és terve ellen semmit se tegyetek;« s e parancs kiadatván az összes vezírek és vekilek a legnagyobb készséggel fogadták azt és csapatonkint a dolog után láttak. Való igaz, hogy Kursundsi-záde, Bunak Ali, Pire Fázli nevű egyének, het-ven próbás, igen erős, tüzes, vitéz, bátor, tapasztalt és hir-neves férfiak voltak. Az ő tervük szerint hét oldalról hozzá-

¹⁾ مارون (Máron) nyilván sajtóhiba, e helyett: مارتن (Márton). Ez a hely Győr-Szent-Márton volt.

²⁾ Törökül: يانيق (Janik) = Győr.

fogtak *Zerin-Ujvár* ostromához s napról-napra hevesebb harc kezdődött.

Ilyen módon volt ez: Északról az anatóliai ejálettel Kibleli pasa ostromolta a várat. A janicsárok agája Szálih pasa negyvenhat *oda* janicsárral a nagyvezír hadosztálya felől támadott. A jobb szárny felől Kara Musztafa pasa a rumili ejálettel, Gürdsi Mohammed pasa pedig a hálebi ejálettel támadott. Balról Iszmáil pasa támadott a budai ejálettel. Szóval, a várat hét oldalról, hetven ostromsánczból ezen elrendezés szerint támadták meg s az ellenségre szemüket sem hunyorították. Különös dolog azonban, hogy a váron sehol hasadék nem támadt. Ezenfelül a tizenegyedik napon, mikor az árok partjára értek, Kibleli pasa vértanú lett s az irgalmas Istenhez költözött. Holttestét azonnal ott eltemették; *Sám*¹⁾ ejáletje másnak adományoztatott. Allah irgalmazzon neki! Azon napon háromszáz harcosunk is vértanú lett.

A várba a mint a bombáink estek, az ellenség is hangya módjára pusztult, csakhogy a vár déli oldala a Dráva folyó partján volt s a folyón keresztül a már említett hidon a *frenk* katonák tömegesen jöttek segítségre s az ellenség folyton új erőre kapott. Az ellenség számára élelem is szakadatlanul érkezett. Isten segítségével *Kursundsi-oglu* helyes terve szerint a vár árkanak partján a sorompókat és a vár belsejében a nagy fákat egyik oldalról egy sor ágyugolyóval letördeltették, a mire a vár falában az össze-hordott föld kezdett meglátszani. Annakelőtte, mikor a várba lőtték az ágyugolyót, az semmi kárt sem tett ott. Egyszóval, ezen intézkedés folytán a várat az ágyugolyókkal itt-ott megrepegették s az árkot elfoglalván, a vár közepe ellen támadtak. A várból azonban a muszalmán harcosokra az átok zápora gyanánt hullatták a golyót. Azon napon az ellenség kijött s mikor az ostromsánczokat akarta elfoglalni, Isten segítségével háromszáz fejet és háromszázhet foglyot vettek el belőle.

Ezután minden erőt kifejtettek, hogy a várhoz jussanak s az árokban levő alagút nevű aknaúton behatolva, a muszalmán harcosok hangya gyanánt a vár alapjához mentek. Némelyek fejszékkel a czölöpöket vagdalták el, mások az elvagdaltakat huzkodták ki, némely harcosok pedig a palánka karóit szedték fel s a fák héját lefejtvén, a fákra naftát és kátrányt kentek és azután meggyújtották. A várbeli ellenség mind a legnagyobb erőlködést fej-

¹⁾ Sám = Damaskus.

tette ki s elszántan akkora iparkodást és küzdelmet tanúsítottak, hogy egymásba ezerszeres lelket adtak s minden fánál ezerszeres öldöklést tettek. A vár még új volt s mivel minden része erősen meg volt építve, szívük ereje is megvolt hozzá. Az átelleni oldalról éjjel-nappal jött a segítség, azért úgy állottak, mintha nem is ostromolták volna őket s ez okból félelem és rettegés nélkül harczoltak. A kapú bástyája fölé ágyúkat és tarackokat állítottak. A közeledők visszatartása végett a bástyákra különféle ördöngös tárgyakat raktak fel. Azokon belül pedig a bástyákra köröskörül három ember természetének megfelelő mélységű árkokat ástak s azokra benn nagy gerendákra alabárdokat és vashorgokat tűzdeltek fel s különféle furfangossággal és ördög-séggel akadékokat és romboló gépeket helyeztek el s még néhány ezerféle tűzszórót készített, a szétdobáló aknákat felrobbantották.

Egyik napon a muszulmán harczosok közül tíz vitéz legény összegyülekezvén, azt mondák: »Insallah! az alkalom és győzelem a mienk!« s mikor a vár ellen rohamot intézni készültek, a vár kapujáról az átkozott ellenség egy báljemez-ágyút sütött el, a mely valamennyit eltalálta s bal lábukat és némelyiknek a bokáját, némelyiknek a czombját ellőtte és hatan vértanúk lettek. Különös eset volt ez, mert valamennyinek a bal lába sebesült meg. Kétségtelen, hogy ez egy ágyúgolyó, ha ezer, kétezer embert talál is, valamennyit megsebesítheti, de a különösség abban van, hogy mindegyiknek a bal lábát találta el. Ezeken kívül még ezereken lettek a mohammedánok vértanúk és sebesültek. Am e miatt senkit a csüggedés meg nem szállt s a harczot abba nem hagyták. A tisztekben semmi édesgető beszéd és elnézés nem maradt, ezért tehát a muszulmán harczosok egymásután harczolni kezdettek. Az ellenség is mind jobban nekibátorodott s a várnak elfoglalása napról-napra nehezebb lett s e harczban az emberhalál zuhatag gyanánt terjedett tova.

E közben Juszuf aga császári kincstárnok az 1074. évi *Zül-káde hónap 4-én*¹⁾ a Portáról Musztafa szultánnak, Mohammed khán fiának születési örömhírét hozta meg a hadseregnek s a táborban három napig ágyúzással és puska-lövedézzel örömnünnepély volt. Amde mivel a vár még meg nem hódíttatott, én szegény a vár alatt rab módjára való időzéstől egészen kétségbe estem s mikor arról gondolkodtam, hogy vajjon merre menjek, szerencsére a tatár khán

¹⁾ 1664. május 29.

fia éppen akkor a nagyvezirtől díszruhát kapván, elküldett, hogy húszezer tatárral és ötszáz határszéli harcossal az ellenség tartományait pusztítsa. Én szegény szolga is hat derék lovas rabszolgámmal a vitézség övét felövezvén, velük együtt elindultam.

Jan. 1.

IX.

Duduska, Mekemoria és Iszlavonia tartományokba utazásunk.

A vár alól elindulván, nyugati irányba egy napig mentünk s csupa erdőségeken haladván át, a *Mura* folyó egyik alkalmas gázlóján könnyűséggel kereszttúlmentünk. A *Mura* folyó partján, egymástól egy-egy ágyúlövésnyi távolban épült tornyok voltak. Mikor ezekben a tornyokban levő parázna hitetlen magyarok minket megláttak mindegyik toronyban egy-egy ágyút kezdtek elsütni s az ágyú hangja egyszerre az egész ellenséges országot felrázta s mindenfelé értesültek rólunk. Mi azonban az ellenségnek jelző ágyúira nem is figyelve, fáradt lovainkat mind kicseréltük s erős lovakra ülven, azon éjjel ismét nyugati irányba portyáztunk minden félelem nélkül. Hála Isten! onnét újra nyugati irányba mentünk s egész a nagy *Szabods*¹⁾ váráig jutottunk s ez idő alatt a szántóföldeken, szőlőkben és kertekben talált emberek közül mintegy háromezer *iszlavoniat* elfogtunk s itt is határtalanul sok és páratlanul gazdag és értékes tárgyakat vettünk el s győzelmesen és diadalmasan mentünk észak felé.

*Iszlándsza*²⁾ vár leírása. — Ez is Zerin-oglu birto-
kában van s az *iszlavon* határon fából készült erős vár. Bármilyen legyen, a külvárosát felégetni és kirabolni kívántuk, csakhogy egyik szögletében belső várhoz hasonló vára volt. Itt annyi ágyúval lövöldöztek ránk, hogy a golyók fejünk fölött madarak gyanánt röpültek. Sok lovunk lába megsebesült, mi azokat mind levágtuk s húsukat megettük. Azután a hadi zsákmányul szerzett lovakra ültünk s az itteni falvakat mind elpusztítottuk és kiraboltuk s ezernél több embert elfogtunk. Azon éjjel *Iszlándsza* mezején állapodtunk meg s reggel ismét nyugati irányba mentünk.

¹⁾ صابوح (Szabods).

²⁾ اسلانچہ (Iszlándsza), valószínűleg Schleinitz.

*Rodolszek*¹⁾ vár leírása. Ez is Iszkender bástyájához hasonló erős vár. A *Pák*²⁾ folyó partján ötszög alakú, erős építkezésű várnak látszott, a nagy tüztől azonban megijedve, nem mentünk melléje, hanem az egész iszlám sereggel jókora távolságban haladtunk s a *Rodolsze*³⁾ nevű tónak hátat fordítván, megpihentünk, az egész sereg pedig hat vilájetnek elpusztítására és kirablására ment, ezért négy felől öröket rendeltünk ki. Én szegény is a szolgálaimmal együtt, lóháton vigyáztam és örködtem négy irányba. Hála Isten! ellenség sehol nem tünt fel s tízezernél több lovat, háromezer foglyot és egyéb zsákmányt szereztünk.

Ezen helynek déli részein egy napi járásra, a hegyek mögött a lázongó *Venedik*⁴⁾ tengerének a széle van s a szigeten *Venedik* vára nagy fekete város gyanánt látszik. Azután azon a hegyen keresztülhatolva, a *venediki* tengerparton virágzó és népes helyeken mentünk át és *Duduska vilájetbe* érkezünk. Ez *Venedik* határán van és a *vilájet* tengerpartja *Venediké*, a hegyek pedig a német császár uralma alá tartoznak. Mikor a boldogult Melek Ahmed pasa urunk boszniai *váli* volt, akkor *Jádera*⁵⁾ vára alól hét nap és hét éjjel portyáztatván, e *Duduska* tartományt fel dúltuk és határtalan sok zsákmányt és foglyot vittünk el. Hála Isten! ez áldott esztendőben újra ebbe az országba léptünk. A tengerparti várakból megláttak bennünket s néhány ezer ágyúlövést tettek, a mire az ellenség vagyonával csónakokra szállott s a tengeren állottak meg. Néhány ezer csónak és hajó *Murána*⁶⁾ várába ment. A többi hitetlenek várait elzárták és ott maradtak. Azután a mennyi várost csak lehetett, felégettünk s két nap és két éjjel félelem és rettegés nélkül, a tengerparton járva-elve, égetve, rombolva, háromezer duduskai frengit foglyul ejtettünk. Nyelvük német, horvát és frenk. Kérdeztük a foglyoktól, a kikkel beszélni tudtunk, hogy a mi török vilájetünk közel van-e?« A mire ők ezt az igaz tudósítást adták: »Igen,

¹⁾ رودولسك talán Radnik.

²⁾ پاك (Pák).

³⁾ رودولسه (Rodolsze).

⁴⁾ ونديك = Velence. Venediknek nevezték a törökök *Ragusa* városát is. A dalmát partvidék, továbbá Fiume és Isztria, ekkor a velencei köztársaság birtoka volt. *Venedik tenger* = Adriai tenger. Venedik város alatt itt Ragusát érti az író.

⁵⁾ Jádera = Zára.

⁶⁾ مورانه (Murána).

hét nap alatt a ti *Boszna-Szerájotokba* ¹⁾ érkezhettek. Holnap induljatok s a mi Jadera várunkon átmenve, *Szádovorsza* ²⁾ váratokhoz, onnan *Odtebe* ³⁾ váratokba, onnan *Lika* ⁴⁾ váratokba, onnan pedig *Hálvia* ⁵⁾ váratokba érkeztetek. A mi Jaderánkon túl fekvő ország mind a ti tartományotok.«

A hitharczosok azonban nem hittek a hitetleneknek s engem szegényt kérdeztek meg. Én szegény azt mondtam: »Igen, Melek Ahmed pasa és Bekli Musztafa pasával *Sibenik* ⁶⁾ vára ellen vezetett hadjárat után e tartományokat bejártam; e foglyok szavában hazugság nincs, az igaz.« A tatárok erre így szóltak: »Jőjjetek, harczosok, ennyi zsákmánnyal holnap szerencsésen az iszlám tartományba érünk s Boszna városában összes foglyainkat eladjuk. Mikor pedig csupán könnyű lovasok leszünk, akkor visszatérvén, az ellenség egy részét újra kifosztogassuk s insallah! zsákmánnyal menjünk *Zerinvár* elé.« A határszéli harczosok azonban nem fogadták el ezt a tervet, hanem Duduska tartományból keleti irányban egy nap és egy éjjel a hegyeken át visszafelé mentek, sehol egyetlen emberrel nem találkoztak s összetörve, károsulva, a meredek helyeken áthatolván, a következő napon *Bodsofdsa* ⁷⁾ várába érkeztünk.

Bodsofdsa vára. — Ez a vár egy tó partján fából épült kicsi palánka. Ennél az iszlavon területen levő várnál keresztülmentünk; a kapuja nyitva volt, de a mocsár miatt nem lehet megközelíteni. Azután az *Unna* ⁸⁾ folyón lovainkkal átmentünk. Ez a kis folyó *Kalanda* ⁹⁾ hegyeiből jön és a Száva folyóval egyesül. E folyón túl mind Zerín-oglu tartományai vannak. Itt átmenvén egy síkságon, az ég csúcsáig felérő magas fák között északi irányba mentünk és *Zágráb* ¹⁰⁾ várához érkeztünk.

¹⁾ Bosznai Szeraj = Szerajevo.

²⁾ صدوورسه (Szádovorsza).

³⁾ اودتبه (Odtebe).

⁴⁾ لكة (Lika).

⁵⁾ حلويه (Halvia), talán helyesebben: حلونه (Helona), melyről más helyen tesz említést Evlia Cselebi.

⁶⁾ شيبندك (Sibenik) = Sebenico.

⁷⁾ بوجوفدسا (Bodsofdsa).

⁸⁾ Törökül: اوني (Uni).

⁹⁾ كالانده (Kalanda).

¹⁰⁾ زاغراب (Zágráb).

Zágráb vára. Zerín-oglu birtokában, egy mocsaras hely partján fekvő nagy palánka. Benne negyven-ötven kolostor harangtornya látszott, az emberek közül azonban egy lélek sem mutatkozott. Foglyainkat kérdeztük s azok így szóltak: »Az egész katonaság Zerín-Ujvárra ment a törökökkel harcolni, ne aggódjatok, e várban nincs ellenség, a ki nektek ellenálljon.« Azonban azt mondtuk, hogy ez az ellenség szava s a foglyoknak nem hittünk, hanem négy irányba őrköt állítottunk és vigyáztunk. E vár alól ezerötszáz marhát és hatszáz lovat vittünk el zsákmányul és tovább mentünk.

A következő napon újra keleti irányban a hegyeken és erdőkön hat óra alatt sietve keresztülmenvén, *Kopronicsa*¹⁾ várához érkeztünk. Horvát nyelven van ez, annyit jelent: *csalán*. Ez is erős vár. Innen egy napig menve, *Csakaturna*²⁾ várához érkeztünk. Innen *Légrádsik*³⁾ várához mentünk. Ez a két vár egymáshoz közel fekszik s mindkettő Zerín-oglundak kívánatos szép vára. Mikor Melek Ahmed pasa boszniai *váli* volt, akkor én szegény hetvenhétezer piaszter értékű vagyonnal Banjaluka városunkból Behke nevű várunk kapitányának kiszabadítása végett Zerín-ogluhoz jöttem s egy ideig ezekben a várakban időzvé, azokat kedvem és óhajtasom szerint megnézegettem.⁴⁾ A mostani állapotban azonban — Allah bocsásson meg nekünk — ezeket a várakat nem közelíthettük meg, mellettük mentünk s néhány ellenséget kikérdezés végett elfogtunk. Egyszerre csak hetven báljemez-ágyúnak hangját hallottuk észak felől, mely az eget és földet megremegtette. Mikor foglyainktól kérdeztük, hogy mi ez? ők így szóltak: »A mi Zerín-Ujvárunkban levők harcolnak az ellenséggel s az ő ágyúinknak hangja ez.« »Közel van-e ez hozzánk?« — kérdeztük őket. Ők válaszolák: »Ime! most jöttünk Zerín-Ujvárról. Mindjárt tiveletek találkoztunk és azonnal fogságba kerültünk. Ennek tizenhét napja múlt.« Ekkor a foglyokat megkötöttük s azt mondtuk nekik: »Vezessetek el minket baj nélkül Zerín-Ujvárba és mutassatok nekünk zsákmányt, akkor szabadon bocsátunk benneteket. Máskülönben ti meg nem szabadulhattok.«

¹⁾ قوپرونچيچه (Kopronicsa) = Kaproncza.

²⁾ چاقاطورنه (Csakaturna) = Csáktornya.

³⁾ ليغرادسك (Ligrádsik) = Légrad.

⁴⁾ L. fönnebb 45. lap.

A hitetlenek mindig azt mondák: »Kegyelem Uraim! ¹⁾ (vagyis Agáim) zsákmányt mutatunk nektek, de Zerinvár felé ne menjetek. Azon a környéken hangya gyanánt száz-
ezernyi ellenség kavarog, ha madarak volnátok, sem repül-
hetnétek el ott; ennyi zsákmánynyal és fogollyal pedig
lehetetlen keresztyümmennetek. Inkább, ha szavunkra hallgat-
tok, *Pozsega* vidékére menjetek, a hol a két uralom között ²⁾
Zerinoglu falvai vannak, melyek most ellenetek támadtak.
Ezek azok, a kik a ti Babocsa, Berzencze, Türbe ³⁾, Pécs,
Bamsza, ⁴⁾ Dárda váraitokat és az eszéki hidat felgyújtották
és lerombolták. E hír vételekor a határszéli harcosok így
szóltak: »Rajta! azokat az utakat mi ismerjük, néhányszor
már jártunk azokon. Ne álldogáljunk, menjünk, gyujtogatva
romboljunk s foglyokat szerezzünk!« S a tatár sereget
vezetve, megindultak. Kelet felé egy napig az erdőkben
mentünk, úgy, hogy a napot sem láttuk s magas hegyhez
hasonló összehordott dombot találtunk. Ez abból eredt,
hogy régente Szulejmán khántól való félelmükben a Szá-
vától a Dráváig s a Drávától a Muráig mély árkokat ástak
s a földet a maguk tartománya felé hegyek gyanánt felhal-
mozták s föléje fát és rőzsét raktak és többszörös védő-
sánczokat készítettek. Hosszúsága hat *konak* ⁵⁾ volt s meg-
tekintésre érdemes csodálatos munka. Mögötte ezenként
állott az örökös ellenség, néhány száz helyen, egy-egy ágyú-
lővéssyi távolban. Mikor minket megláttak, megfutamodva
elhúzódtak, mi pedig a rőzséket áttörve s az árkokat bete-
metve kimentünk.

Ezután keletnek menvén, egy nagy síkságon egy csapat
katonával találkoztunk s valamennyien felkészülve voltunk,
hogy megtámadjuk őket. Mikor ők megláttak bennünket,
visszatérni kezdtek, mivel megijedtek tőlünk. Noha ugyanis
ezerháromszáz katonából mintegy kétszázan vértanuk lettek
is, de még sok katonánk és igen sok hadizsákmányunk volt.
Az a sereg, a melyet láttunk, olyan ruhában és kalaposan
volt, mint az ellenség, csakhogy ők a mi katonáink mellett

¹⁾ Törökben: *امان اوراملاريم* (Ámán Uramlarim), a magyar
uram szónak többes számú török ragot ad. Lehet, hogy ezek a fog-
lyok törve beszéltek a török nyelvet s magyar szókat kevertek közbe
s Evlia ezt érdemesnek találta így feljegyezni.

²⁾ Törökül: *İki kılıds araszında*, két kard között vagyis a
török hódoltság és a be nem hódított terület között.

³⁾ *Türbe*, Szulejmán mauzoleuma Szigetvárnál.

⁴⁾ *بامسہ* (Bamsza).

⁵⁾ *Konak*, egynapi járóföld.

olyanok voltak, mint a gyermekek. Valamennyien egyszerre összegyülekeztünk s a mohammedi kardot kirántva, a ló fején előrehajolva mentünk, s egyszerre *Allah! Allah!* kiáltást hallottunk utánunk felhangzani. Mi egészen elbámultunk, náluk pedig egyszerre feltűnt a zöld zászló s erre mindkét félről néhány ember előrement s találkozáskor összecsokolóztatva, kibékültünk. Ezek a pozsegai szandsákból és a jakovai várból való harczosok voltak. Ők is az ellenség országának pusztítására jöttek, azt mondván: »Az ellenség Zerinvárnál gyülekezett össze, a hitetlenek országa most üres, itt van a zsákmányolás ideje.« Pozsega várától két napi járóföldre jöttek; csak százötven foglyot és kevés zsákmányt találtak. Ezek a harczosok ötszázan voltak. Velünk egyesülvén, szerződésre léptünk, hogy vértanuink holttesteit nem hagyjuk ott s ők a tartomány farkasai levén, a tévelygő ellenség városait velünk feldulatták és kiraboltatták s hegyekben és erdőségekben menve, *Kharbunia*¹⁾ várába érkezünk. Ez is Zerín-ogluinak vára. Belső vára téglából készült erős épület. Külső vára oly nagyon erős, mint Temesvár vára s mivel néhány ezer főnyi csapatot befogadhat, a váron kívül néhány ezer főnyi hitetlen ellenség leshelyeken tartózkodott s alattomosan, boszuálló harczot kezdvén, olyan csatát vívott, hogy az le nem írható. Mivel azonban alattomos munkát végeztek, a csatatérre nem jöttek ki. Végre az ellenség alkalmat adott nekünk az alváásra, mert a vár átellenében lefeküdtek. Azon éjjel mi is az ellenséggel szemközt állapodtunk meg. Négy irányba őrköt rendeltünk ki s a határszéli harczosaink puskáit az ellenség ellen küldöttük, magunk pedig csendes álomba merültünk. Három oldalról a hegyekbe háromezer harczost leshelyekbe állítottunk. Reggel az egész iszlám sereg felkészülődve állott s a nyomorult hitetlenek azt vélvén, hogy a mi harczosaink gondatlanok, mind valamennyien²⁾ lóra ültek s *Jezsuzs! Jezsuzs!*³⁾ mondással megtámadtak bennünket. A mi muszulmán hitharczosaink a csatatéren a hitetlenekre egy üteg lövést tettek s olyan munkát végeztünk, hogy egy szempillantás alatt a hitetlen csapatoknak fejei a csatatéren előttünk gurultak, a hitetlenek azonban csatabárdokkal örülten megrohantak bennünket s a bortól feltüzelve, disznócsorda gyanánt jöttek s ekkor az összes muszulmán harczosok a

¹⁾ خربونية (Khárbunia).

²⁾ Törökben: Ölüsi diriszine, diriszi átlárina binüp; szószertint: holtja az élőre, élője a lovakra ülven.

³⁾ Jezsuzs = Jézus.

hitetlenek elől meghátráltak s a síkságra kimentünk. A hitetlenek bennünket üldözve kijöttek, ekkor azonban a leshelyen levő harcosaink három oldalról leshelyeikből kijöttek s egy szívvel, egy lélekkel *Allah! Allah! Allah!* kiáltással a hitetlenek seregét hátulról megtámadták. Az ellenség négy csapatból álló seregünk között volt s három óráig igen heves harcot vívott s a győzelem a mi részünkre tért. Villogó karddal az ellenség ereit átvágván, néhány ezer hitetlen a tüzes kardokon ment keresztül.

Valamennyi lovuk és podgyászuk hadi zsákmány lett s azután egyenesen *Kharpunia* várához és városához mentünk. Az ároknál még a kapukat sem zárták be, hanem nyitva hagyták s mikor az ellenség szétverését a várbeliek megtudták, azonnal a hegyekbe futottak. Hitharcosaink félelem és rettegés nélkül valamennyien a várba mentek s a súlyos és értékes tárgyakat mind elfoglaltuk s a várban levő kicsinyek és nagyok közül mintegy száz foglyot magunkal vívén, megkötözve, bilincsre verve, többi foglyaink közé vittük őket. A várat ezután hetven-nyolczvan helyen felgyújtottuk. A várban a pincze telides-tele volt ellenséggel. Mikor a hitetlenek a tüzet meglátták, megrémülve kijöttek és a rettenetes tűzben jajgatás tört ki s erre ezek mind meglánczolva fogságba kerültek. A kik a fegyvert kikikerülve, helyükön maradtak, azok ott égtek. Eme rettenetes nap elmúltával a zsákmánynyal megrakodott hitharcosainknak fényes *kádr*i éjszakája¹⁾ és nagy ünnepe lett. Röviden szólva, ez ütközetben kétszáz katonánk lett vértanúvá. Hanem az igaz, hogy az utólagosan társunkká szegődött pozsegai sereg, vitéz küzdelmet tansított s éhes farkas gyanánt rohanta meg az ellenséget. Az ellenség huszonhatezer főnyi volt s mintegy kilenczezer gyönyörű hitetlen ifjut, tiszta arcú, ezüst állú leányt fogtunk el, egyéb zsákmánynak s az ezüst- és aranyféle tárgyaknak se szeri, se száma nem volt.

Innen győzelmesen és diadalmasan elindulván, az iszlám sereg azt mondta, hogy *Moszlovina* vára felé menjünk, a határszéli harcosok azonban nem egyeztek bele. »Az eszéki vásár napjai vannak — úgymond — insallah! a sok hadi zsákmánynyal ott megjelenvén, az értékes tárgyakot ott eladjuk«; erre tehát együttesen Eszék vára felé indultunk s foglyainkat a harczban szerzett lovainkra ültettük fel s

¹⁾ *Kádr éjszakája* (lejlei kádr), Ramazán hó 27-én van. A muszlimánok hite szerint ezen a szent éjszakán elmondott imádságnak olyan ereje van, hogy amit az ember kér, az beteljesedik.

*Kaproncza*¹⁾ várát jobbra elhagyván, *Válik*²⁾ vára közelében a *Ferandsa*³⁾ folyó partján kissé megpihentünk s étkezés után délkeleti irányban, hegyeken és erdőkön áthaladva, *Zádseszte*⁴⁾ várához érkeztünk. Ott zsákmányra nem találhattunk, mivel ez az erős vár Zerín-ogľunak Iszkender bástyája volt s az ellenség mind e várba vonult be. E várnál keresztülmenvén, Pozsega⁵⁾ északi részén *Dseramur*⁶⁾ várához érkeztünk. Az ég csúcsáig felnyúló erős épület ez, mely néhány-szor ostromoltatott, de meghódítása nem sikerült. E vár Zerín-ogľunak határvára. Onnan hét óráig délkelet felé menvén *Podgarads*⁷⁾ várához érkeztünk. Pozsega határán muszulmán vár, melyet már azelőtt leírtunk. Innen keletnek menvén, hegyeken és erdőkön keresztülhalolva, a pozsegai szandsák belsejében, *Potahtgián*⁸⁾ várába érkeztünk s hála Istennek! iszlám országban voltunk.

Az 1071. esztendőben,⁹⁾ mikor Melek Ahmed pasa volt a boszniai váli, Zerín-ogľuhoz mentünk, hogy a behkei kapitányt a fogságból kiszabadítsuk s abban az időben ezt a Pozsega várát leírtam.¹⁰⁾ Csodálatos és különös látvány ez.

Mikor mi azon hálálkodtunk, hogy ily nagy iszlám sereggel léptünk e tartományba, a pozsegai pasának *müszellimje*¹¹⁾ és ketkhudája ötszáz emberrel jöttek velünk szemközt. Valamennyien felfegyverkezve voltak s rögtönösen harcra

¹⁾ Törökül: Kapronicsa.

²⁾ والبق (Válik), talán Velika.

³⁾ فرندسه (Ferandsa).

⁴⁾ زاجسته (Zádseszte).

⁵⁾ Törökül: پوزاغه

⁶⁾ جرامور (Dseramur), más török írók szerint: خرامور (Khamur) és جزامور (Dsezamur).

⁷⁾ پودغراج (Podgoráds) vagyis Podgorác.

⁸⁾ پوتاحتگان (Potahtgián) = Pozsega. Ez a név egészen szokatlan elnevezése Pozsegának. Talán Pozsega tahtgián rövidítése.

⁹⁾ 1161. Kr. u.

¹⁰⁾ Pozsega igen rövid leírását Evlia Cselebi »*Sziáhátnámeszi*« című munkája V. kötetében az 521. lapon közli. A leírásból közlöm a következőket: »Mohammed bég hódította meg, az elfoglalás után a bosznia ejalethez kapcsoltatott. Az 1009. évben mikor Kanizsa elfoglaltatott, szükségessé vált, hogy az külön ejalet legyen s ekkor a pécsi, szigetvári és pozsegai szandsák a boszniai ejalettől elszakítatván, a kanizsai ejalet szandságjai lettek. Vára fűvel benőtt, termékeny sík földön, az Orlova folyó partján fekvő, hatszög alakú erős vár. Árok nincs körülötte.«

¹¹⁾ Müszellim vagy müteszellim = kormányzóhelyettes.

kész vad csapattal jöttek s a mi seregünkéből és hadi foglyainkból részt akartak maguknak, mikor pedig mi ellenszegültünk és megtagadtuk nekik, akkor így szóltak: »Hej! rendetlenkedők! hej! erőszakoskodók! a padisah *rájait* ti fogságba vittétek. Majd elbánunk veletek.« Valamennyien harcra készülődtek, egyszerre tehát mi is lóra ültünk azzal a szándékkal, hogy megütközzünk velük s midőn látták, hogy az iszlám sereg készen van, ekkor meghátráltak.

Azok a pozsegai katonák, kik annakelőtte társul szegődtek hozzánk, a *müszellim*hez menvén, így szóltak hozzá: »Hej! vigyázzatok! ezek tatár csapatok, budai egri és kanizsai hitharczosok. *Valláhi!* összetörnek benneteket.« A pozsegai *müszellim* válaszolá: »Ezek miatt a foglyok miatt támadja meg az ellenség ezeket s ezek miatt szenvednek kárt a padisah várai; a vár alól távozzanak, máskülönbén riadót fujatok s a várból báljemez ágyúkkal lövetve, valamennyit összetöröm. Nézd a padisah országának pusztítóit!«: és sokat kesergett. Mi pedig tanácskoztunk. En így szóltam: »Ök most rendelkeznek és jelentést tesznek. Ha a nagyvezírnek rosszakaratú jelentést küldenek, akkor bajba keveredünk. Induljunk el a vár alól és ettől félreeső helyen telepedjünk le.« Ekkor tehát valamennyien felkeltünk s jókora távolságra állítottuk fel sátorainkat és azon éjjel ott aludtunk.

A *müszellim* *cselfogása és álnoksága.* — Mivel a *müszellim*nek még egy fekete *mankirt*¹⁾ semadtunk, azért ezt nem tudta elfeledni s kereste az útját, hogy néhány ezer főnyi seregünkön boszut álljon. Azonnal ravaszághoz és ördögséghez fogván, ilyen álnok tervet készített: Kormányzása alatt amennyi kötélből és karótól menekült hitvány ember csak volt, azoknak ezerféle ígéretet tévén azt mondá: »Ma éjjel a vár alá telepedő táborba négy oldalról a sátrak, lovak, podgyászok és foglyok közé menjete, éjfélkor táborukat raboljátok ki s minél több kárt tegyetek. Rajta! hadd lássalak benneteket!« Mikor így ezeknek a haramiáknak engedélyt adott, éjféle valamennyi csaló és tolvaj felkészülődött. A vár börtönében raboskodó haramiák közül tíz legnagyobb zsványt kihozattott s a rablásra őket is felkészítette, de szerencsére a várparancsnoka (dizdár) erről értesült, minket megszánva, egy jószívű és ügyes emberével nekem szegénynek üzenetet küldött, mondván: »Ma éjjel vigyázzatok, gondtalanul ne legyetek!« s midőn a dolog mibenlétét

¹⁾ *Mánkir*, a legkisebb pénzdarab, ami csak létezett a törökönél.

tudatta, a hozzánk érkezett embernek egy lovat ajándékoztunk. A hitharczosok ezen szíves tudósításért igen nagyon örültek s azon éjjel négy irányban nagyon sok leshelyet készítettek s felkészülődve állottak. Éjfélkor a fekete tolvajok a táborba jöttek, de öt óra alatt háromezernél több haramia megöletett és fejük vétetett. Három órával a reggel előtt Pozsega várán innen lovasok és gyalogosok dobogása hallatszott. Mivel azonban holdvilág volt, a mi táborunk lovasai és gyalogosai ezekre a szemközt jövőkre egy üteg tatár nyilat és egy üteg határszéli puskagolyót lőttek ki s azzal összevisszaszóródtak. Nehányan azt mondták: »meneküljünk«!, csakhogy az előzetesen leshelyekbe rejtőzködött harczosok támadásával találták magukat szemben s a holdvilágnál a haramiák mind középre jutottak s a *hánefi*¹⁾ időig hétszáz embert kardra hányván, egyet sem eresztettünk el.

Reggel fegyvereiket, lovaikat és a hullák fejait magunkhoz vevén, a fejeket dárdákra tűztük s a második napon *Eszék* várához menvén, a törvényszéki bíróságnál hagytuk a fejeket s a pozsegai vár alatt velünk történt esetről a bírótól bizonyítványt vettünk és *Eszék* várán kívül, a vásáron sátorainkkal megállapodtunk s foglyainkat és podgyászunkat a vásárban eladtuk. Negyvenhatezer piaszter jött be s ezt én szegény, mint felosztó, az összes hitharczosok között elosztottam. Nekem szegénynek egy rabszolgával és három lóval többet adtak osztalékul és mindnyájuk beleegyezésével szolgálímnak is két részzel többet adtak. Ezután *Eszékről* ismét *Zerinvár* ostromára indultunk.

Valamennyien könnyű lovasok voltunk s az eszéki hosszú hídfőnél *Dárda* várán keresztülmenvén, *Valpóra*, onnan *Moszlovina* várához értünk s onnan a Mura folyón hajókkal keresztülmenvén Kanizsa várához, onnan pedig három óra alatt erdőkön és hegyeken áthatolva, az iszlám sereghez és az ostromlott *Zerinvár*hoz mentünk. Mikor nagy csapattal a nagyvezír elé mentünk, a tatár khán fia, Ahmed Géráj szultán is oda érkezett táborából s velünk együtt elvonult a nagyvezír előtt, a ki mind a tatároknak, mind a határszélieknek, negyven díszkafánt adatott ki. Utána mindenki a maga hadosztályához ment.

En, fogyatékossgal teljes szegény, újra a nagyvezír mellett maradtam s kicsinyenkint elbeszéltem a nagyvezírnek, hogy ebben a hadjáratban merre jártunk, micsoda tartományokat győztünk le, mennyi erős várat, mennyi foglyot és hadizsákmányt vettünk el, valamint az összes kaland-

¹⁾ *Hánefi* ritus szerint való imádság idő.

jainkat is elmondtam s figyelemmel és gyönyörködve hallgatták meg.

Zerin-Ujvár elfoglalása azonban nem ment könnyen. A vár alatt az iszlám sereget azelőtt nem igen lelkesítették s azért ennyi ideig nem tudták Ujvárt elfoglalni. Mikor azonban most visszatértünk, azt láttuk, hogy a muszalmán harcosok sebesültjeit megszánták s a csonka kezű és csonka lábú katonáknak a nyugdíjjal ziámetot és timárt ajándékoztak, a miért is az iszlám katonák egymást lelkesítették a harcra. Éppen azon napon a nagyvezír müezzinjének, Ahmed Cselebinek, a kezét az ágyú elvitte s a nagyvezír ziámettel nyugdíjazta őt s engem megbízott vele, hogy Ahmed Cselebit Kanizsára vigyem. Három óra alatt mindjárt Kanizsára mentem s Jenter Haszán pasa, kanizsai váli palotájában szálltam meg, a hol a sebészek hozzá kezdettek Ahmed Cselebi kezének gyógyításához. Én szegény három nap múlva ismét Ujvár alá jöttem.

Röviden szólva, a várnak minden oldalán napról-napra több repedés lett. Amde a hamis oszlopokon belül csement-mésszel készült erős tömésfal volt, mely néhány ezer báljemez ágyúnak fejnagyságú golyóit méz gyanánt ette ¹⁾, a nélkül, hogy azok körömkarczolásnyi kárt tettek volna benne. Végre néhány megrepedt falból Ahmed defterdár a tömésföldet kilopkodta s így azokat ledöntötte. Az átkozott ellenség azonban tüstént földdel töltötte el azok helyét. A várfalon belül különféle ostromgátolókat és csapdákat ²⁾ állítottak fel. Két helyen a muszalmán csapatokra aknákat robbantottak, de hála Isten! a hadseregben kárt nem tettek, mert visszafelé robbantak. Ezek mögé azonnal hadsorokat állítottak fel. Ily módon az ellenség helyzete rosszabbodván, mindenütt félelem és rettegés nélkül jártak.

Végtevére a hadiszertárból az összes harcosoknak horgas végű alabárdokat osztottak ki s a kampókkal az ellenséget a bástyákról és egyéb helyekről az árokba huzkodták le s a fejüket villogó karddal ott levágták. Reggeltől estig különféle nagy harcizás volt. Határtalan dicséret és magasztalás legyen a királyok urának, hogy az ellenségnek az aknák robbantásában olyan ügyessége, a bombák lövésében olyan készsége, az ostromsánczok elrontásában és a hirtelen támadások intézésében olyan leleményessége nem volt, mint nekiünk! *Azonban a vár őrzésében, a katonaság fegyelmzésében,*

¹⁾ Szójáték a *báljemez* ágyu nevével és a *bál* méz szóval.

²⁾ Törökül: Domuz dámlár = disznó-csapdák.

harczra buzditásában, a csata megkezdésére való lelkesítésben mi azoknál hátrább vagyunk. Ebben a tekintetben ők igazán páratlanok.

Szóval, ennél a várnál lefolyt különféle harcokat és ütközeteket leírni lehetetlen. Utoljára, mikor a felséges Allah segítségével egyik meghatározott napra a roham elrendeltetett, a jámbor és tekintélyes orvos, a híres Kazánsi-záde Szulejmán aga és a nagyvezírnek Szukhta Hadsi-zádeja, az összes muszulmán harcosokkal és igazhitű katonákkal érkeztek és tanácskoztak s a mohammedi vitézségre emlékeztetvén őket, így szóltak nekik: »Mi vénasszonyok gyanánt vagyunk itt e vár alatt s még egy ideig itt időzvé, együttörnek bennünket.« Ekkor aztán egyszerre rohamot intéztek s az összes harcosok Allah! Allah! kiáltásban törtek ki s a mohammedi szózat hangjától a hegyek is visszhangzottak. Az összes szentek és szent szellemek segítettek s az egész sereg egy szájjal és egy karral rohanta meg a várat. Szerencse volt ugyan, hogy a várnak falán igen sok megrepedt hely volt, azonban a falon levő néhány ezer furfangos és ördöngös tárgy miatt még a madár sem repült félelmében a falon át. Amde a szerdengecsdik hangyák és darazsak módjára estek a várnak s kampós vasakkal felkapaszkodva, egyik katona a másik után kúszott be a várba, ügyet sem vetve az ellenségre. Isten segítségével a próféta zászlóját kitzúzték a vár falára s ugyanakkor, én fogyatékos szegény, karddal a kezemben Mohammed *ezánját* mondtam el, a mivel az összes hitharczosokat felbuzdítottam. Az egész sereg kardot rántott az ellenségre s egészen a vár belsejébe menvén, az ellenséget üzve, törve a Mura folyó partjára hajtották. Mikor az ellenség ez állapotot látta, megrettenve s elkeseredve, valamennyien a Mura folyón levő hídra tódultak s az átelleni partra menni törekedtek.

A muszulmán hitharczosok véres kézzel és karral, fődetlen fővel, felhevült kebellet, a mohammedi kivont karddal, az ellenség nyomában voltak s az ellenséget öldökölve a hídra mentek. A Mura folyó túlsó oldalán levő ellenség ez állapotot látva, megzavarodott. Látták, hogy megfutamodott seregüket a török sereg üldözve követi s a hidon innen és rajta is tengernyi ember vagdalkozik. »Hé! segítség! elvész a tartományunk« — mondák s a túlsó oldalon levő ellenség baltákkal a hídfőnek esett s a hidat elvágta, a mire a mi harcosaink egy szempillantás alatt visszatértek.

Az eltörött hidon levő ellenséges sereg úgy maradt s a nagy folyó hídjá a vár felé kezdte őket hozni. Az ellenség katonasága elkezdett a vízbe ugrálni, némelyek azonban

azt mondva: »*Zandsa türk*«¹⁾, kegyelemkéréssel a várba jöttek s foglyokká lettek. Ez a közbeneső helyzet olyan különös látvány volt, hogy azt leírni nem lehet. Mintha a feltámadás napjának példáját mutatta volna. Az ellenség serege tudatlanságból és zavarból annyi rosszat tett önmagának, hogyha az egész világ népe ellenséges érzületű lett volna irányukban, ilyen nem tehetett volna.

X.

A zerinvári ellenség szerencsétlen sorsa.

Mikor a hidat a túlsó oldalon elvágták, az ellenség lovaival, pokróczaival, szerszámaival és fegyvereivel a vízbe merült s a Mura folyó színe nem látszott a fekete sapkától, mintha embertenger folyt volna ott.

Az életben maradt ellenség is mind lélekvásárra esett s a vízbe vetették magukat, a hol némelyik a mély vízbe merülve veszett el, némelyik pedig úszva menekült. Az innenső oldalon a mi határszéli harcosaink, kardjukat a szájukba fogva a Mura folyóba ugrottak s a vízben az ellenség leg-többször utólréték s kit megöltek, kit pedig hajánál fogva kihuzván, fogságba vetettek. Nehány erős ellenség, fejével alábukva úszott és kimenekült. A mi harcosaink azonban az innenső oldalról hosszú csövű *dálián*¹⁾ puskákkal néhány ezer lövést tettek s a vízben úszva menekülni iparkodó ellenségre annyi golyót lőttek ki, hogy a Mura folyó a golyók ütésétől úgy forrott, mintha üstben vizet forraltak volna s a golyó által talált ellenség mind elmerült. Nehány ezer ellenséget a víz magával lefelé sodort, a tatárok azonban a vízpart mentében lefelé járván, lovaikkal a vízbe ugrattak s mintegy hétezer foglyot maguknak kiragadtak. A Mura folyó túlsó oldalán bámészkodó ellenségre a várból 170 ágyút egyszerre elsütöttek s többen közülök a pokolba mentek.

A határszéli nép ezt a hódítást és ütközetet a maguk határszéli harcosaitól tudta meg. Hála Isten! a kívánság tárgya, a vár elfoglaltatott, azonban a hítharcosok közül háromezerhét száz ember a vértanúság kelyhét kiitta. Két-

¹⁾ *زاندسا ترک* (zandsa türk), a *zandsa* szó valamely magyar szónak a felismerhetetlenségig való elferdítése.

²⁾ *Dálián*, a tálián (olasz) szóból való ferdítés.

ezernél több harcosunk megsebesült. Ötezernél több ellenség lánczra verve, mint fogoly a tatárok kezében maradt.

Némely foglyoktól én a következőket hallottam: »Ebben az ütközetben tizenháromezer keresztény halt meg. Kilenczezer került fogságba, Hét kapitány esett el, az egyik *Zerinoğlu*,¹⁾ a másik *Herszek-bán-oglu* volt.«

Mivel ez a vár új volt, csársija és bazárja nincs. Kicsiny templomai, katonaházai és Kanizsa felé egy kapuja van. A vár túlsó oldalán Légrád és Csáktornya várakkal az ellenség Mekemoria²⁾ tartománya van. A vár körülete háromezerhét száz lépés, közepén egy vízi kút van. A kutat fedő deszkazsindelyes kupola tetején egy aranyos fényes zászló volt, melyet arról a *Türbe-erődítményről* loptak el, a hol Szulejmán khán belső részei vannak eltemetve. A nagyvezír a zászlót levétetvén, újra a *Türbére* küldötte s a mohácsi béget és a pécsi béget megbízta a dicső *Türbének* és erődítményének kijavításával.

Azután *Zerinvár* ügyében a nagyvezír jelenlétében tanácskozást tartottak. A tapasztalt és jóakaró férfiak így szóltak: »Ez a vár az ellenség szemefénye, az oszmánoknak sok kárt okoz és semmi haszna sem lesz. Igen sok költséget és fáradtságot emésztett fel. Az ájtatos vakuf alapítványnak nem tulajdona. Most akár mennyit költenél is rá és ha Kanizsához hasonló iszkenderi erődítménynek felét ide helyeznéd is, hiba lesz. Ha az ellenség Kanizsát könnyűszerrel beveszi, ezt is elfoglalja. Ha pedig ezt a várat a kanizsai pasák székhelyévé tennéd, az még nagyobb hiba lenne.« A nagyvezír kérdé: »De hát ezzel mit csináljunk?« Hét odsák-aga így válaszolt: »Eljen a padisah! annyi katonát feláldozván, az ellenségen boszut álltunk. Ezzel is úgy történjék. A vár hadi felszerelését magunkhoz véve, Kanizsára küldjük, a várat pedig pokoli tüzzel kívül-belül felégessük s hamvait a levegőbe szórjuk!« Ez a terv végrehajtatott, hanem igen sokba került.

A nagyvezír ezután seregével két nap alatt Kanizsára ment s ott megállapodván, az ellenség által készített tábornak a földdel egyenlővé tette és a betömött helyeket kitisztíttatta. Azután a *Topráklik* nevű erődítményt és külvárost is megerősítvén, az öregebb oszmánlikkal tanácskozott. Az összes ellenség bánjának s *Zerinoğlu* és *Battyán-oglu* tartományainak pusztítása és feldúlása végett Mohammed Gérajk khánnak dicső fiát, az ellenségvadászó Ahmed Gérajk szultánt,

¹⁾ Ez, mint tudva van, nem volt igaz.

²⁾ Mekemoria = Muraköz.

a nagyvezír a padisahi tanácskozásba hívatta s mikor megjelent, a fejére fejedelmi diszforgót, vállaira prémes szultáni köpönyeget adatott s *Zerin-oglu*, *Battyán-oglu* tartományának, *Íszlwonia*-, *Németország*-,¹⁾ *Gália*-,²⁾ *Prandaburk*-,³⁾ és *Horvátországnak* feldúlásával megbízott. Az összes *budsák* tatárok és Jáli agája a győzelmes hadjáratra küldettek, a nagyvezír táborában csak a khán-fiu maradt harmincezer katonával s az iszlám tábort gazdagította.

Mikor a harminczhétezer tatár hatszázezer lóval felkészülődött, én szegény is a gyors és könnyű tatárokhoz hasonlóan felkészülödvén, elindultam.⁴⁾

¹⁾ Törökül : Nemsze.

²⁾ غاليا (Gália) = Gallia.

³⁾ پیراندابروق (Prandabruk) = Brandenburg.

⁴⁾ Evlia Cselebi munkája I. kötetében, a hol áttekintést nyújt összes utazásairól, felemlíti, hogy leírta az 1664. évi háboru további eseményeit is, melyek a vasvári békekötéssel végződtek. Megemlíti azt is (I. 300. l.), hogy mikor a Porta a békeszerződési okmányok kicserélése végett Kara Mohammed pasát követségbe küldötte Bécsbe, a pasa kíséretében ő is Bécsbe utazott. Bécsből, a császár patens levelével ellátva, nagy utazásra indult Európa nyugoti és északi országaiba s negyedfél év múlva tért vissza Konstantinápolyba. (I. köt. 300. l.)

Evlia Cselebinek az 1664. békekötésről és bécsi utjáról szóló feljegyzései kéziratban levő munkájának VII. kötetében vannak, mely nyomtatásban mostanáig sem jelenhetett meg. E kéziratban levő kötet tartalmára vonatkozólag l. e. könyv IX. lapját.

Név- és tárgymutató.

A, Á.

Albán nyelv 161.
Alibunár 156.
Almás l. *Elmaköj*.
Alvincz (Vincsazvár) 75.
Antvár (Ujvár) 77.
András király 145.
Anna asszony 218.
Apafy Mihály 112; királylyá neveztetése 113; a törököket Küiküllön megvendégeli 117; beiktatása a fejedelemségbe 151; Érsekujvár alá érkezése 326.
Arad 15, 17.
Aranyos-Meggyesvár 91, 111.
Arsán l. *Harsány*.
Ařum 1.
Ahmed, temesvári, 7.
Ahmed Géráj 324, 501, 517, 531.
Aja-Szófiában magyar gyertya-tartók 219.
Ák-kilísza (Fehéregyház) 91, 111.
Ák Mohammed 94.
Áláj-csaus 49.
Álámán tenger 331.
Álcsi Haszán 18.
Áli budai, 6.
Áli, Csatra-patra, 311.
Áli, temesvári, 2, 30, 32, 134, 138—139, 156, 288.
Áli Portuk 483.
Áreds herceg 98.
Áruló magyar asszony Váradon 32.
Áruló magyar férfiú Váradon 38.
Ázák vize 190.

B.

Babocsa (Popofcsa) 489, 494.
Bahár Zedvár (Bihar Zsidóvár?) 71.
Báki, költő 219.
Balassa Menyhért 8.

Balaton 206.
Báljemez ágyu elnevezése 318.
Bánjaluka 56.
Bánja, város 169.
Bán-Ezder 151.
Bánter király 18.
Bavanyavár 190.
Barcsay 58, 70, 150.
Báthory András 6, 18.
Báthory Miklós 97.
Báttaszék 204.
Battyán-oglu (Bakján-oglu) 139, 288, 338, 510.
Becse 5.
Becskerek 6.
Behke 45; behkei kapitány 51, 56
Bekko pasa 312.
Belgrád 4, 23, 157, 169, 173.
Belina 471.
Belső-megye 94.
Belső-Szolnok 99.
Berzencze 489, 497.
Beszvárd 114.
Besztercze 115.
Betestvár 127.
Betlencvár 113.
Betlen Gábor 24, 63, 100, 122, 153, 285, 310.
Betlen István 23, 116.
Bisse 481.
Bocskay 98, 267.
Bodsofda 519.
Bogsán 15.
Borám völgye 379.
Bornemisza Anna 119; megvendégeli a török vezireket 120—21.
Bortin bogázi 72.
Bosnyákország 43, 398.
Boszna-Szeráj (Szerájevo) 467.
Botárvár 93.
Büjük-Tábur 65.
Brasso 145.
Brown Eduárd 170, 215.
Budapest 215.

Buda története 217; török kézbe jutása 228; budai pasák 230; budai tisztviselők 231; budai szandságok 232; Budavár alakja 234; *Buda* leírása 235; budai királyi palota (Kizil elma) 240; budai mecsetek 242; budai fürdők 247; Buda külvárosai 244; budai kolostorok 248; budai népkonyhák 249; budai templomok 250; budai nép 250; budai zsidók 237; budaiak ruházata 250; budai cselédek 251; budai nevek 251; budai orvosok 250; budaiak ételei 251; budai sétahelyek 252; bucsujáráshelyek 252; budai löporgyár 253; budai hid 256.

Budna 161.

Budásaki tatárok 327.

Buják 221, 355.

Buna folyó 454.

C, Cs.

Cattaro 161, 398. l. Kator.

Csakaturna l. Csáktornya.

Csalia 15.

Csanád 6.

Csajnicza 412.

Csákova 15.

Csáktornya 50—52, 512, 520.

Csátál-Kálá (Villavár = Kővár) 87, 111.

Csátálbás pasa 30.

Csaus pasa 30.

Cseke (Csenke) 308.

Csegevár 98.

Csepel-sziget 210, 212.

Cserenicsa (Crnica) 450.

Cseri-basi falu 16.

Csine 434.

Csobáncza (Csobánka) 224. 354.

Csóka vára 224, 484.

Csongrád 85.

Csorbádsi 63.

D.

Dánimarka 397, 501; danimarkai királyfi 510.

Danszka 105.

Dárda 189, 477, 526.

Dár-ul-hádisz 20.

Dár-ul-kurra 20.

Debreczen 98.

Denta 23, 43, 74, 155.

Deszne (Dézna?) vára 65, 68.

Déva 2, 23, 74, 155.

Disván királ-záde 84.

Divánkháne 50.

Dizváros 85.

Dobra-Venedik (Raguza) 428—34.

Dráva folyó 185; hidja 190.

Drégely 221. 355, 379.

Drin folyó 418.

Duduska 519.

Dunkárkir 42.

Duzsáj 399.

Ds.

Dsámi és mecset közti különbség 19.

Dsánkurtarán 170; története 210; leírása 211.

Dsebeli 8.

Dseramur 524.

Dsigerdelen (Párkány) 223, 225, 266; története 235; leírása 285; dsigerdeleni (párkányi) ütközet oka 287; az ütközet leírása 295—305; kivilágítás az ütközet után 306; a holtak eltemetése 307.

E, É.

Ecse di láp 96.

Ecse dvár 26, 95.

Edirneben hadi tanács 163.

Egerszeg 489, 504.

Elmakó (Álmás) 156.

Erdélyi hadjárat 58.

Erdélyi viselet 119.

Erdélyország 228.

Erdel Belgrádi (Gyulafehérvár) 23, 76.

Ercsi 213.

Eszék 179; leírása 181; eszéki vásárok 186; eszéki népviselet 187; eszéki diszfelvonulás 188; eszéki hid 189.

Eszizine 331.

Eszki-Tábur 65.

Esztergom 264; története 264; tisztviselői 268; esztergomi törökök magyarsága 269; esztergomi harcosok 269; *Esztergom* alakja 269; esztergomi dsámi 272—73; *Esztergom* külvárosa 275; esztergomi vízajtó gép 276; iskolák, kolostorok 279; esztergomi hid 281.

Evlia Cselebi születése. gyermek-
kora, utazási hajlamai V—VII;
munkái IX—X. és 531.
Érsek pap történelme 92.
Érsekrét Budán 220.
Érsekujvár 1. Ujvár.
Érsekváros 280.

F.

Fácset 16.
Fátiha 35
Fekete-Bátor 28, 43, 85.
Fenlak 6, 16.
Ferdinánd király 5, 93, 177, 194,
204, 221, 222, 225, 479, 483.
Ferszákh 35.
Filemenk 331.
Fiz 84.
Focsa 414.
Fogaras 143.
Forgách 288, 295, 301, 305, 308,
311, 367.
Földvár 208.
Frengisztán 331.
Fruska magyarok 93.

G, Gy.

Gabla 457.
Gacska 450.
Galanga-gyökér 207, 511.
Galgóc 322, 333.
Gázi Porcsa 157.
Gázi Khoszrev 174.
Gellérthegy 1. Gürzeliász.
Geránius (Gellért) pap 254.
Gilád 156.
Gimes 355.
Gorándi Miklós 87.
Gradiska 56.
Gülbaba 229.
Gürzeliász (Gellérthegy) 214, 254.
Gyarmat 221, 355.
Győr 98, 163, 225, 233, 260;
győri hadjárat terve 209.
Győr-Szent-Márton 225, 514.
Gyula 15.
Gyulafehérvár 1. Erdel Belgrádi.

H.

Hadi foglyok legyilkolása a Sza-
mosnál 83.
Hajduság 40.
Haller Gábor 99, 109.

Hammer VIII.
Hamzabég 170, 213.
Hárem 243.
Harsány 194, 483.
Haszán pasa, a lázadó, 25.
Haszán pasa, a kanizsai, 1. Jenter
pasa.
Haszán csaus 490.
Hatvan 221, 256.
Hátszeg (Khászek) 67, 155.
Hávdál vára 157, 399.
Hel bán Porám 122.
Hemádia királyné 218.
Hereko kapitány 84.
Herszek 399.
Hindi-baba 179.
Hiszárdsik (Grocza) 4, 169.
Holandó bán 309.
Hollókó 221, 355.
Huszein pasa 151.
Huszt vára 26, 100.

I.

Ibráhim pasa 164, 214, 284, 287,
292, 294, 334.
Ibráhim ketkhuda 4, 283.
Ibráhim, a részeges, 267.
Ilok (Ujlak) 180.
Illádia 15.
Illye 2, 23.
Imáret 17.
Ipoly folyó 385.
Irem kertje 20.
István király 254.
Iszlánda 517.
Izmáil pasa 164, 214, 500.
Izabla asszon (Izabella) 228.
Izvornik 469.

J.

Jádera 1. Zára.
Jákova (Diakovár) 48, 504.
Ján Ezder király 100.
Janicsárok harcza a tatárokkal
133.
Jánik 1. Győr.
János király 91, 173, 203, 219,
222, 225, 380, 479.
János királyné 228.
János Zsigmond 95, 228, 482, 489.
Jánova (Jenő) vára 25; külvárosa
26.
Járák falu 394.

Jécsa 15.
Jedzsuds 26.
Jeni kálá l. Zerinvár.
Jeni palánka 170, 206.
Jeni-kaszaba 467.
Jenő l. Jánova.
Jenter pasa 31, 36, 499, 502.
Jerli kul 9.
Jildirim Bajazid 157.
Juszuf bég 160.

K.

Kacsa városa 142.
Kakova (Lepokova) falu 15.
Kállóvár 97.
Kamanicsza (Kamienic) 129.
Kanizsa 195, 489, 501; kanizsai vilájet 504; Kanizsa vára 505; Kanizsa külvárosa 508; Kanizsa lakói 511.
Kánli-karak (véres nyárfa) ut 495.
Kantár 36.
Káplán pasa 316.
Kaposvár 504.
Kapudán pasa 31.
Kara herszek (fekete herczeg, brandenburgi Joákhim) 257, 387.
Karamán törökök 291.
Karánsebes l. Sebes.
Karacsicsa lép 190, 478.
Károly császár 226.
Károlvár (Nagy-Károly) 95.
Kassa 102; kassai templom 104—106; kassai kolostor 108.
Kassa bán 110.
Kászim pasa 221, 228.
Katia 66.
Kator (Cattaro) 397, 444.
Kaza 14.
Kecskemét 225.
Kedskivár 53, 501.
Kemény János 2, 24, 35, 41, 58, 68, 75, 81, 92, 97, 136; jellemzése 60—61; halála 137—38.
Kemenvár 504.
Kemeszvár 54.
Keminköse 54.
Kena folyó 70.
Kest folyó 74.
Kevelábos 64.
Khárbunia 522.
Khászek l. Hátszeg.
Khászim Mohammed 40.
Khászeki aga 65.
Kilád l. Gilád.

Kile mezeje (Kelenföld) 214, 255, 260.
Királyhídja 498, 500.
Kirintilik 47.
Kis-Iorda 83.
Kis-Várad 98.
Kiz ádászi (Leánysziget. Margitsziget) 246.
Kiz kiral (leány király) 397, 510.
Kizil-elma (piros alma) palota 240.
Kizil-elma-dsámi 272.
Kizil hiszár l. Vörösvár.
Kizil szahra (vörösmező) 225.
Kizlár aga 64.
Kodsa Madsar László 264, 269.
Kodsa Matis 479.
Kojnicsa 174.
Kolesvár 69.
Koliburk 449.
Kolipária (Kolubara) 399.
Kolozsvár 2, 83.
Kolsad (Kaslat) 468.
Komár vára 489.
Komárom 222, 332, 338, 349, 361.
Komját 355.
Konicsa (Konjica) 466.
Kopár vára 53.
Koppán 206, 498, 504.
Kopronicza (Kaproncza) 520.
Korlád-kilisza 109.
Korona 220, 225.
Kozluk 471.
Kőhalom 135; leírása 141; kőhalmi pap jelentése 136.
Köjlüds 449.
Köprüli Ahmed nagyvezir 147; kineveztetése elégületlenséget kelt a törököknél 147; megindítja az 1663. évi magyarországi hadjáratot 164.
Köprüli Mohammed 25, 63; halála 147.
Körös folyó 79, 85.
Kösze Ali pasa l. Ali, temesvári.
Kővár 87, 111.
Kuru-kelisza (Száras templom, Várhely) 67.
Kurusz bán 310.
Kurusz Palatinus 100.
Kuszvár 70.
Kutuh bogázi 125.
Kuvin (Kojun, Csepel) sziget 210, 212.
Kuvin vára 406.
Kücsük Mehemed 136, 137, 140, 141, 151.
Küküllő 117, 121.

L.

Lágos vára l. Világos.
Lágos király 24.
Lágán hegy 289.
Lajos király 83, 91, 190, 193, 205, 208, 217, 248, 387.
Lála Mohammed 265, 280.
Lápos folyó 87.
Lapovecsze város 128.
Laska vilájet 510.
László (Ulászló) 205, 218.
Légrádszik (Légrád) 54, 512; légrádi vadászat 55.
Léva 355, 377—378.
Lia bogázi 155.
Lim folyó 399.
Lipót király 58.
Lipova (Lippa) vára 18; lippai újvár 20; lippai söraktár 19; lippai nép ruházata, szokásai 21; lippai bucsujárhelyek 21.
Loncsat 332.
Londsa kösk 17.
Losándsi (Losonczy) 5, 7.
Lóporgyártás Budán 253.
Lópor (az oszmánli) rosszasága 319.
Lubin 425.
Lugoreski 326.
Lugos 63.

M.

Mádengiah (Bányahely) 86.
Máden-szüfli (Alsó-Bánya) 376.
Magyar nyelv 89—91.
Magyarok vallása 42, 90.
Makszimilián 94.
Malomviz 69.
Máriatisztelek a mohammedánok-nál 51.
Maros folyó 21.
Martalócok 9.
Mirszik monostor 406.
Mászu-turna (Mezőtornya?) 140.
Mátiser király 271.
Mátyás király 179.
Mekemoria, Megmoria = Mura-köz 185, 503, 517.
Mekemorecs (Muraköz) 290.
Meggyesvár 119.
Melek Ahmed 42, 45, 46, 62, 80, 87, 124, 136, 147, 156, 158, 162.
Menajos király 15.
Menucseher 88.

Mericsina falu 15.
Merjem 105.
Merti helység 49.
Mezdánvár 131.
Miháds (Mohács) 190; mohácsi csata elbeszélése 191—193.
Mikhádi László 84.
Miklós vezér (Pálffy Miklós) 265, 266.
Milesova 409.
Mirincsa 434.
Mitrovicza 174—176. 394.
Mocsonok 355.
Mohammed pasa 5, 18.
Mohammed Geráj khán 76, 223, 317.
Moldvai zászló 325.
Montekukule (Montecuccoli) 288, 304.
Montenegrói viselet 161.
Morava 8.
Moravics 473.
Mos-dár 15.
Mosztár 460; mosztári hid 463.
Moszlovina 48, 523.
Muhabad dombja 236.
Mura 417.
Murád pasa 238.
Murána vár 518.
Murteza pasa 310.
Muszik dereszi 66, 156.

N, Ny.

Nádazs-oglu (Nádasdy) 288, 338, 510.
Nagy-Bánya l. Nikbán-Ezsder.
Nagy-Tapolcsány 355.
Nagyvárad l. Várad.
Nakhsiván 10, 42.
Námény 96.
Nómedsik 128.
Nándorfehérvár l. Belgrád.
Negyvenezés 253.
Német császár szerződészegése 139.
Német-Ujvár 210.
Nemsze (Njemči) város 473.
Neveszin 421.
Nikbán-Ezsder (Nagy-Bánya) vára 88; nagy-bányai pénzverő 89; Nagy-Bánya lakossága 89. 111.
Nógrád 222, 355, 379, 380; leírása 383—386.
Nova 335—441.
Novibazár 398.

Nyalábvár 93.
Nyitra folyó 309.
Nyitra 222, 321, 355; története 357; elfoglalása 358; leírása 358—361; nyitrai börtön 359.

O, Ö.

Ó-Buda 224.
Ocna város 78.
Odunia 53.
Odvos 22.
Oláhok Budán 250.
Olaszi 499.
Olt folyó 142, 148.
Onáde Kázim 86.
Ordu dseszri 63.
Orsova 15.
Orvosok Budán 250.
Osztolcsa vára 424.
Őszek l. Eszék.
Ömer aga 109, 121.
Önvár (Ujvár) 54.

P.

Pabuka falu 156.
Paks 207.
Palatinus 310, 379.
Palota 224, 484.
Pancsova 4, 43.
Pandur-aga 9.
Pankota 15.
Pápa 224, 354, 484, 514.
Párkány l. Dsigerdelen.
Pécs (Pecsevi) 194; története 194; leírása 195—202; pécsi templom 198; pécsi egyetem 200; kolostorok 200; fürdők 201; pécsi körte 202; pécsi nép ruházata, szokásai 202.
Pentele 209.
Pertev pasa 489.
Peske (Pölöske) 53.
Pest 219; vára 256; leírása 258; imáretjei, tisztviselői 259.
Pétervárad (Varadin) 180, 225.
Piva 448.
Pocsetel (Počitelj) 455.
Podgoricza 161, 524.
Poncsab (Kövend?) 77.
Popova 457.
Potur 21.
Pozsega "504, 521, 524; pozsegai műszellim csalfasága 525.
Pozsony 220, 332, 340.

Prák (Prága) 95.
Preboj 405.
Prepol 407.
Pulgáj 453.

R.

Racsa 472.
Radna 22.
Radov bán 468.
Raguza l. Dobra-Venedik
Ramadán efendi 88.
Ravana 47.
Ravotob 117.
Rába 53, 210.
Rákoczy 1, 18, 65, 68, 96, 150.
Rencsarova 379.
Reszna 447.
Rédei István-oglu 77, 111.
Rike folyó 484.
Riu-Mare 69.
Rodolszek 518.
Rusztém pasa 176.

S, Sz.

Ság 15.
Sáh Pulád aga 68, 94, 121, 134, 154.
Sámi-záde rejsz efendi 303, 334.
Sárpatak 26, 43.
Sárvíz 206.
Sebes (Karánsebes) 156.
Sebes (Szász-Sebes) 153.
Sebes-Ujvár 84.
Sebevár vagyis Peszánvár 70.
Sellye 354.
Sempte 354.
Semiklós (Szent-Miklós) 15.
Sibenik (Sebenico) 519.
Sicse folyó 72.
Sicsevár 73.
Siklós 194, 479—481.
Simontornya 206.
Solymos vára 24.
Sólyomkővár 78.
Sóskut 280.
Surány 312, 357.
Szabolcsmegye 96.
Szalamánder 30.
Szalonta 15.
Szamos folyó 86, 112, 114.
Szamos-Ujvár 80.
Szapolyai János 209, l. János király.
Szá-Dsiger (Csiger) patak 25.
Szári Huszein pasa 63, 93, 99.

Szárídsé 99.
Szász-Szamos 114.
Szászváros 75, 155.
Szatmár 26, 94.
Száturdsi Mohammed 30.
Száz-patak 119.
Száva hidja 173.
Szeben 148.
Szecsevi (Szekcső) 203.
Szécseny 221, 332.
Szegbán 99.
Szeged 256.
Szegszárd 205.
Székelyhid 26, 43.
Székelyszoros 133.
Székelyvár 131.
Székelyek ellen támadás 123; szé-
 kely tábor 125.
Székesfehérvár 193, 228, 483.
Szelcsát 375.
Szelesti király 380.
Szelim khán 486.
Szemere 23.
Szendshán 151.
Szenják falu 135.
Szenkőj vára 40.
Szent-György-szobor Budán 242.
Szent-Márton l. Győr-Szt-Márton
Szent-Mihály 156.
Szent-Miklós 15.
Szent-Tamás l. Tepedelen.
Szeráj vára 133.
Szeráj-burnu 217.
Szerbáz völgye 71.
Szerdengecsdi 143.
Szerém 180.
Szerémi síkság 174.
Szerszik (Szinérszeg) 63.
Szidi Ahmed 2, 29, 34, 41, 63,
 65, 96.
Szidsin 20.
Szigetvár 481; elfoglalásának tör-
 ténete 482—88; leírása 490—94.
Szikhráb Mohammed 497, 504.
Szik (Zeykfalva) 70, 155.
Szikel vilájet (Székely tartomány)
 121, 127.
Szinán pasa 98, 265.
Szinán építőmester 273.
Szindek 85.
Szion város 130.
Szirát 108.
Szizvária (Szinyér-Váralja) 91.
Szkodra 160.
Szokolli 484, 485, 497.
Szolnok 256.
Szolom Arar Pabudi 70.

Szomolnoki forrás 113.
Szotin 177.
Szögyén 354.
Szubasi 9.
Szulejmán khán 7, 91, 179, 189,
 203, 208, 217, 225, 264, 273,
 380, 479, 486.
Szulejmán-domb 280.

T.

Tárikh 11.
Táslidsa 409.
Tata 282; Tatán török portyázók
 282, 283.
Tatárok jellemzése 75.
Temes folyó 4.
Temesvár 5; története 5; tiszt-
 viselői 8; leírása 9—13; neve-
 zetességei 14; temesvári bucsu-
 járóhelyek 16; temesvári ejálet
 városai 14.
Tepedelen (Sz. Tamáshegy) 266,
 279.
Terebesvár 91. 111.
Terjáki Haszn 499.
Tilen asszony 16.
Tisza folyó 94, 100.
Titel 5.
Tokajvár 98, 483.
Tolna 207; tolnai tó (Torgana) 207.
Torda 41, 77; tordai sóbányák 78.
Továrnik 177.
Tóvár (Maros-Tóvár) 17.
Tuzla 471.
Türbe (Szulejmán siremléke) 486,
 530.
Türk Feránds (Török Ferencz) 21.
Türk Szalendo bán 220.

U.

Udvar kapudáni szeráj 85.
Udvarhely 122, 135.
Ujvár (Érsekújvár) 260, 309;
 története 310; ostromoltatása
 310—42; a vár feladása 343—49;
 Ujvárat a törökök megerősítik
 351—53; Ujvár leírása 367—74.
Uláma pasa 6, 18, 21, 63, 257.
Ulok 421.
Unna 519.
Uzicza 400.

Ü.

Ülkün (Dulcigno) 161.
Üngürusz 50.
Üszküb 161.

Üsztikolina 419.

Üsztüni Belgrád 23, 1. Székes-
fehérvár.

V.

Vác vára 387; története 387;
leírása 388; váciakról gúny-
vers 388.

Vág 309.

Vakuf 40.

Valpo 194, 477, 526.

Vámos 354.

Ván vára 360.

Vánds 123.

Várad (Nagyvárad) 1, 4, 29;
ostroma 30; elfoglalása 38;
váradai szobrok 41; váradai szob-
rokból ágyuöntési kísérlet 44.

Váradja 22.

Várovh heg 18.

Vas-karó hadjárat 392.

Vaskapu 66, 155.

Vasvár-oglu 288.

Vásárhely 85, 115.

Vászlón falu 50.

Vefras (Odvos) 22.

Velika 46, 524.

Venedik 397, 518.

Verebély 355.

Versz (Versecz) 14, 156.

Veszprém 224, 354, 514.

Vibkos császár 226.

Vidin (Bodony) 165.

Világos 24.

Vincsazvár 1. Alvincz.

Vojka 390.

Vörösvár 263; vörösvári káposzta
264.

Vukovár (Vulkovár) 5, 177—179.

Z, Zs.

Zádseszte vára 524.

Zágráb 520.

Záhhák király 7.

Zára 518.

Závic 44.

Zedes falu 4.

Zedvár 72.

Zepel (Zsebely) 63, 156.

Zerin-oglu (Zrinyi Miklós) 46—56,
210, 288, 338, 495, 580.

Zerinvár (Jeni kálá) 512; leírása
512; ostroma 515; zerinvári
sereg dicsérete 528; Zerinvár
elfoglalása 529; leromboltatása
530.

Zimony 173.

Zirinszki Miklós (Zrinyi Miklós,
szigetvári) 483, 484, 489, 494.

Zolomi-oglu (Zólyomi Miklós) 69,
92, 99, 100, 115.

Zrinyi 1, 45, 1. Zerin-oglu.

Zsámbék 162.

Zsebely 1. Zepel

Zseldeszfalu 156.

Zsen város 56.

Zsidóvár 64.

Zsigmond János 1. János Zsig-
mond.

Zsinagóga Budán 250.

Zsitva 289.

Zsuzse (Souches) 304.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	I
Áhmed Dsevdet efendi és Vámbéry Ármin úr előszava Evlia Cselebi »Sziáhátnáme« című munkája török kiadásához ...	VIII
I. <i>Evlia Cselebi utazása Nagyváradra 1660</i> ...	1
I. Az id-i imádság elvégzése után Várad ostromára való utazásunk	4
Hiszárdszik	4
Páncsova, Zedes, Denta	4
Az erős Temesvár várának leírása	5
A temesvári kerületben levő járások és várak	14
II. Temesvárról a váradi ütközetre menetelünk	16
Cseri-basi	16
Fácset vára	16
Fenlak vára	16
Arad palánka	17
Lippa vára	18
Radna palánka	22
Vefras (Odvos) vára	22
Váradja	22
Illye vára	23
Déva vára	23
Sólymos vára	24
Világos vára	24
Jenő (Jánova) vára	25
Fekete-Bátor palánka	28
III. Várad ostromának kezdete (az ostrom)	30
Várad várának talizmánjai	41
Várad várából Bosnyákországba utazásunk	43
II. <i>Evlia Cselebi látogatása Zrinyi Miklósnál</i> ...	45
Zerin-oglu tartománya	47
Csáktornya	50
Zerin-ogluval vitatkozásom	53
Légrád	54
III. <i>Evlia Cselebi erdélyi és felső-magyarországi utazása 1661</i>	58
A kegyelmes és irgalmas Allah nevében (bevezetés)	62
I. Temesvár mezejéről az erdélyi hadjáratra menetelünkben bejárt és megsemlélt várak, nagy városok, síkságok	62
Zepel, Ordu dseszri, Szerszik (Szinérszeg)	63
Lugos vára	63
Zsidóvár	64
Kevelábos	64
Deszne vára	65
Eszki tábur	66

	Lap
Muszik dereszi	66
Magyar Vaskapu	66
Kuru kelisza	67
Khászek (Hátszeg)	67
II. E háboruban első portyázásra való menetelem	68
Kolcsvár vára	69
Sebevár vagyis Peszánvár városa	70
Zedvár vára	72
Sicsevár vára	78
Déva vára	74
Szászváros vára	75
Vincszavár (Alvincz) vára	75
Gyulafehérvár (Erdel Belgrádi)	76
Antvár (Ujvár)	77
Poncsab	77
Torda városa	77
Sólyomkővár	78
Szamos-Ujvár vára	80
Kis-Torda	83
Kolozsvár vára	83
Sebes-Ujvár vára	84
Udvar kapudáni Szeráj	85
Szindek	85
Dizváros	85
Kővár vára	87
Nik-bán-Ezder (Nagy-Bánya)	88
A magyar nyelv ismertetése	89
Szizvária (Szinyér-Váralja)	91
Aranyos-Megyesvár vára	91
Ak-kilisza	91
Terebesvár vára	01
Botárvár	93
Nyalábvár	93
III. E szegénynek a Tisza folyótól Felső-Magyarországba portyázásra való menetelét adja elő e fejezet	94
Szatmár vára	95
Károlvár (Nagy-Károly)	95
Ecsedvár vára	95
Námény vára	96
Kállóvár vára	97
Tokajvár vára	98
Kis-Várad vára	98
Csegevár vára	98
Huszt vára	100
Kassa vára (Kassa leírása)	102
Korlád keliszászi	109
A szomolnokai víz	110
IV. Az 1062. évi Mohárrem kezdetén a Tisza folyó partján Székelyországba menetelünk	111
Apafy Mihály	112
Betlénvár	113
Szász-Szamos vára	114
Besztercze vára	115
Zolomi-oglu-szeráj	115
Vásárhely vára	116
Szeráj vára	116
Ravotob vára	117

V. Az új királytól a hadseregnek adott nagy vendégség ...	117
Megyesvár vára ...	119
Az erdélyiek viselete ...	119
A fejedelemsasszony által adott vendégség ...	120
1072 VI. Az 1662. évi Száfar hó 20-án Erdélyből Szikel vilájetbe	
menetelünk ...	121
Udvarhely vára ...	122
Vánds falu ...	123
A székely tábor leírása ...	125
Szikel vilájet és vára ...	127
Betestvár várának leírása ...	127
Námiedsik falu ...	128
Lapovecsze városa ...	128
Székelyvára ...	131
Mezdánvár ...	131
VII. A janicsároknak a tatárokkal való összeütközése ...	133
Kőhalom vára ...	135
VIII. Egy jóakaratu papnak Ali pasa szerdárral való tanács-	
kozása ...	136
Szerencsétlen és kellemetlen események ...	139
Kőhalom városa ...	140
Kacza vára ...	142
Fogarás vára ...	143
Fogarás ostromának abbahagyása ...	144
IX. E helyről Brassó várába menetelünk ...	145
Brassó leírása ...	145
A Kis-Olt folyó ...	148
Szeben vára ...	148
Szendsán mezején Apafy beiktatása ...	151
Sebes vára ...	153
Szász város ...	154
Visszatérés Erdélyből Belgrádba ...	157
Havala vára ...	157
Gázi Porcsának bucsujárárhelye ...	158
Megbízások és váratlan dolgok ...	158
IV. Evlia Cselebi hazatérése Konstantinápolyba és elutazása az	
1663. évi magyarországi hadjáratra ...	160
Utazás Drinápolyból Vidinbe ...	164
Evlia Cselebi utazása Vidinből Belgrádba ...	165
Vidin vára ...	165
Kursunds, Bána ...	168
Radina, Jagodina stb. ...	169
V. Evlia Cselebi utazása Belgrádból Budára 1663 ...	170
Utazásunk Belgrádból Magyarországra és Alámánországba	173
Zimony várának leírása ...	173
Kojnicza falu ...	174
Mitrovicza vára ...	174
Továrník palánka ...	177
Vukovár vára ...	177
E szegénynek szerencsés álma ...	179
Eszék városa ...	179
Az eszéki híd ...	189
Dárda várának alakja ...	189
A Dráva hidja ...	190
A Karasicsa láp ...	190
Baranyavár palánkája ...	190

	Lap
Miháds (Mohács) vára	191
— A mohácsi csata elbeszélése	191
Pécs várának leírása	194
Szekcső várának leírása	203
Báttaszék palánka	204
Szegszárd vára	205
Jeni-Palánka	206
Tolna palánka	207
Tolna vára tavának alakja	207
Paks palánka	207
Földvár vára	208
Pentele palánka	209
Dsánkúrtárán palánka	210
Kúvin (Csepel) szigete	212
Ercsi palánka	213
Hamzabég palánka	213
Megérkezés Budára	214
<i>VI. Budapest leírása</i>	<i>215</i>
I. Magyarország szilárd erődítményü és erős bástyájú fővárosá- nak vagyis Buda várának leírása	217
Buda várának és János királynak története, Budának török uralom alá kerülése	217
II. Buda várának tisztviselői	231
A vár földjének alakja	234
A Középső vár (Orta-hiszár) kapui	236
A Középső vár (Orta-hiszár) palotája	238
Buda belső vára	239
Budának Kizil Elma (piros alma) palotája	240
Kizil Elma palotának kapuja	241
A Középső vár (Orta-hiszár) imáretjei	242
A csársi és bazár	243
Közkutjai	244
Debbághkhána külvárosa	244
Nagy külvárosa	245
Hévvizei (Ilidse)	247
Kolostorai	248
Népkonyha imáretjei	249
Templomai	250
Lakószai	250
Ruházatok alakja	250
Neveik	251
Vendégség és étkezés	251
Italaik	251
Sétahelyei	252
Bucsujáráhelyei	252
Buda körül levő várak	253
István király vagyis Gürz-Eliász vára	254
A hid	256
Pest vára	256
Pest várának alakja és földje	258
Pest várának imáretjei	259
Pest tisztviselői	259
Hadi tanács Budán	260
<i>VII. Az 1663. évi felső-magyarországi hadjárat</i>	<i>261</i>
I. Az 1073. évi Zilhidse 15-én Buda alól az ujjvári útközetbe menetelünk	263
Vörösvár palánka	263

	Lap
Esztergom vára (története)	264
Esztergom tisztviselői	268
Esztergom várának földje és alakja	269
Esztergom Kizil Elma dsámijának leírása	272
Esztergom külvárosa	275
Az esztergomi vízajtó gép	276
Tepedelen palánkaja	279
A nagyvezír megérkezése Esztergom alá	281
Kaland	251
II. Dsigerdelen (Párkány) vára	284
Csodálatos jó álmom	286
A dsigerdeleni ütközet oka	287
A dolog vége és az ütközet eredménye	299
A nagyvezír parancsára rendezett öröm és vigság	305
III. Dsigerdelen mezejéről Ujvár várának elfoglalására mene- telünk	308
IV. Ujvár várának ostroma	309
Ujvár vára	309
Evlia Cselebi portyázása	320
Ujvár ostromának folytatólagos leírása	322
Az aknaut leírása	323
Az aknaut haszna	323
A tatár khán fiának megérkezése és csapatának bemutatása	324
A moldvai sereg	325
Az oláhok serege	326
Apafy erdélyi király serege	326
Budsák tatársága	327
Portyázások és az ostrom folytatása	330
Mehemed efendi rejsz-ül-kuttábnak és Ibráhím pasának meg- öletése	334
Ujvár ostromának folytatólagos leírása	337
Ujvár feladása	344
Komárom várának leírása	349
Ujvár várának kijavitása	351
V. Nyitra, Léva, Nógrád várak lázadása	355
Surány palánka	357
Nyitra várának leírása	358
VI. Az őszinte Evlia kalandjának elbeszélése	361
VII. Az erős Ujvár várának leírása	367
VIII. Az 1074. évi Rebi ül-evvel hóban Ujvárról a lévai és nógrádi ütközetbe menetelünk	375
Léva vára	379
IX. A nógrádi ütközetbe menetelünk	379
Drégely vára	379
Nógrád vára	380
Vác vára	387
Megérkezés Pestre	389
X. Buda várából Belgrádba menetelünk	390
XI. A téli hadjárat	392
XII. Mozgósítás	397
XIII. Evlia küldetése Herczegovinába	397
VIII. Bosznia, Herczegovina, Dalmácia és Szlavonia leírása	398
I. Belgrádból Herszek szandsákba Szihráb Mohammed pasához a védelmi készülődéseket elrendelő parancsolatok elvitele	399
Szerbországi utazás	399
Rudo városa	405
Marzsik kolostor	406

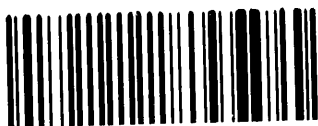
	Lap
Kuvin vára	406
Prepol városa	407
Milesova vára	408
A csinos Taslidsa város leírása	409
Csajnicssza város leírása	412
Focsa városa	414
Usztikolina, Dobropol, Palacs	419
Ulok városa	421
Neveszin városa	421
Dol városa	424
Osztolcsa városa	424
Lubin városa	425
II. Dobra-Venedik (Ragusa) vilájetbe utazásunk	426
III. Dobra-Venedik vára	428
Mirincsa vára	434
Csine városa, Csikerub vára	434
Az erős bástyájú Nova vára	435
Dobra-Venedik (Ragusa) nevezetességei	441
Venedikből elutazásunk	442
IV. Szihráb Mohammed pasával Belikből Kator és Peraszt várok pusztítására menetelünk	443
Reszna vára	447
V. Reszna várából Piva és Niksik hegyeibe a lázadókhoz mene- telünk	448
Koli-burk vára	449
Köjlüds vára	449
Cserenicssza vára	450
Gacska sikság leírása	450
VI. Gacska sikságáról a venediki adópénz oltalmazására mene- telünk	452
VII. Hercegovinából a zerinvári hadjáratra menetelünk	453
Pulgaj vára	453
A Buna folyó	454
Pocsetel vára	455
Popova siksága	457
Gabla városa	457
Kule-kur, Nuren	459
Mosztár városa és vára	560
Konicssza városa	466
Boszniai utazás	466
VIII. Reszna-Szerájából a zerinvári ütközetbe menetelünk	467
Jeni-kaszaba	467
Konavnik, Kolsád vára	468
Izbornik vára	469
Tuzla, Kozluk	471
Belina városa	471
Racsa vára (Szlavoniában)	472
Moravics vára	473
A csinos Nemsze város	473
Tovarnik, Szotin, Vukovár, Eszék	474
IX. A Dunántúl alsó részének leírása és Zerinvár elfoglalása 1664-ben	475
I. Kanizsa várának felmentésére menetelünk	477
Valpo vára	477
Siklós vára	479
Bisse falu	481

	Lap
II. Az erős Szigetvár vára	481
A szultáni hadjáratnak és Szigetvár bevételének rövid elbeszélése	482
Szigetvár várának alakja	490
III. Babocsa (Popofcsa) vára	494
IV. Egy váratlan esemény elbeszélése	495
V. Berzencze vára	497
Megérkezés a nagyvezir táborába	497
Tudósítás Kanizsáról	498
VI. Az ellenség megszalasztása	500
Kanizsa várának felszabadítása és a legyőzött tábor alakjának leírása	501
VII. Kanizsa vár földje és alakja	503
Kanizsa várának Topráklik külvárosa	508
A híres Kanizsa város és vár leírásának befejezése	510
VIII. Zerinvárnak vagyis az erős Ujvárnak ostroma	512
Zerinvár (Ujvár, Jeni kálá) fekvése és alakja	512
IX. Duduska, Mekemoria és Iszlavonia tartományokba utazásunk	517
Iszlándsza vár leírása	517
Rodolszek vár leírása	518
Bodsofcsa vára	519
Zágráb vára	520
Utazás Zerinvár felé	520
A pozsegai műszellim cselfogása és álnoksága	525
Megérkezés Zerinvár alá	526
Zerinvár ostroma	527
X. A zerinvári ellenség szerencsétlen sorsa	529
Név- és tárgymutató	532

Sajtóhibák és kiigazítások.

			Helyett:	Olvast:
4. lap	6. sor	felülről	átmetszete	kerülete
20. »	2. »	»	nincs	nincsenek
58. »	1. »	»	Evliá	Evliá
63. »	10. »	»	sinos	sincs
64. »	8. »	»	vakuvja	vakufja
92. »	7. »	»	A ziszlám	Az iszlám
129. »	8. »	alulról	fetsett	festett
136. »	7. »	felülről	E várban	E várból
166. »	15. »	»	kapkon	kapukon
175. »	20. »	»	küépületü	kőépületü
233. »	5. jegyzetben		Vérmező	Kelenföld
279. »	10. sor	alulról	az	ez
280. »	7. »	»	Szulájmán	Szulejmán
289. »	9. »	felülről	nehány	néhány
292. »	14. »	»	hitt	hit

Pazsorczs, többször is előforduló szó, valószínűleg elferdítése és megrövidítése eme két szónak: *Jezus segíts!* Törökül írva így van: *پازورز*; a pontozás megváltoztatásával lesz: *پازورز*, vagyis: *Jezurezs*. S ez könnyen magyarázható a *Jezus segits!* szavak fonetikus átírására. A *پ* betűnek *پ* betűre cserélése a másoló hibájából keletkezett.

1 B2 00095094 ELTE EK